

Covid-19 Özel Sayısı

STRATA: İLİŞKİSEL SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Dört aylık yaygın süreli dergi
(Hakemli akademik dergi)

İmtiyaz Sahibi: Phoenix Yayınevi adına Ünal Sevindik
Genel Yayın Yönetmeni: Ali Esgin
Sayı Editörü: Vefa Saygın Öğütle & Tolga Ulusoy

Kitap Değerlendirme Editörü: Funda Sönmez Öğütle
stratadergikitapinceleme@gmail.com

Editörler Kurulu: Güney Çeğin, Vefa Saygın Öğütle, Ali Esgin

Yayın Kurulu: Özlem Akkaya, Polat S. Alpman, Alim Arlı, Özgür Arun, Ozan Aşık, Aslıhan Aykaç Yanardağ, Özgür Budak, Barış Büyükokutan, Sinan T. Gülhan, Fırat Mollaer, Nazlı Ökten, Nadir Suğur

Bilim ve Danışma Kurulu: Feyza Ak Akyol, Erhan Akarçay, Aksu Akçaoğlu, Bekir Balkız, Didem Danış, Saniye Dedeoğlu, Koray Değirmenci, Ayşe Durakbaşa, Gökçen Ertuğrul, Aylin Görgün Baran, Neşe Gurallar, Mehmet Nuri Gültekin, Barış Gürsoy, Meltem Karadağ, Sevcan Karcı, Alp Yücel Kaya, Onur Kınlı, Hüseyin Köse, Ceren Lordoğlu, Esra Can Mollaer, Meral Özbek, Ahmet Özcan, Gülbin Özdamar Akarçay, İbrahim Şirin, Ümit Tatlıcan, Çağdaş Üngör, Elif Yeneroğlu, Egemen Yılgür, Mesut Yücebaş

Strata Sekreterya: Hilal Sevlü, Tolga Ulusoy

Covid-19 Özel Sayısı: Kasım 2020, Ankara.
ISSN: 2667-6079

Yönetim Yeri:
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1. Kızılay/Ankara
Tel: 0 312 419 97 81 pbx • Faks: 0 (312) 419 16 11

Phoenix Yayınevi
©Phoenix Yayınevi Tüm Hakları Saklıdır.
www.phoenixyayinevi.com
Baskı: Tarcan Matbaacılık Yayın. San.
Sertifika No: 25744 İvedik köy mah. İvedik cad. No: 417/ A
Yenimahalle/ANKARA Tel: (0312) 384 34 35
Dağıtım: Siyasal Kitabevi
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1 Kızılay/Ankara

Kapak tasarım ve dizgi: Gamze Uçak

İletişim Adresi:
www.stratadergi.com
info@stratadergi.com.tr
strata@strata.com
*Bu dergide yayımlanan makaleler, yazarlarının sorumluluğundadır.

STRATA
İLİŞKİSEL SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Editörün Takdimi: 5
Vefa Saygın Öğütle & Tolga Ulusoy

Dayanışma Ekonomileri Üzerine 21
Aslıhan AYKAÇ

Yaşlanma ve Yaş Ayrımcılığı Üzerine 47
Özgür ARUN

Bilgi, Entelektüel ve Hakikat Üzerine 83
Nazlı ÖKTEN

20. Yüzyılda Akademinin Dönüşümü Üzerine 107
Alim ARLI

Gezegen Çapında Kentleşme Üzerine 135
Sinan Tankut GÜLHAN

Suriyeli Göçmenler ve Sosyal Eşitsizlik Üzerine 167
Polat S. ALPMAN

Ekmek, Hastalık, Savaş ve Devlet Üzerine 195
Özgür BUDAK

COVID Sonrası Dünyayı yersiz yurtsuz bir ‘gözetimsel bakış’ üzerinden yeniden okumak 223
Gülbin Özdamar AKARÇAY

Koronavirüs Sonrası Uluslararası İlişkilerde Ticaret Savaşları ve Küreselleşmenin Durumu
Salih SOYSAL 239

Pandemi Sürecinde Suriyeli Mültecilerin Dijital Medyada Temsili: Ali El Hemdan Olayı
Mehmet BORAN 257

Koca as a Performer: An Analysis of Fahrettin Koca's Social Performance during the first term Coronavirus Pandemic
Ceyda ALTIKARDEŞ 281

COVID-19 ve Müzik: Wind of Change?
Gökmen ÖZMENTEŞ 301

Sosyal İzolasyonda Yemek Tarifleri, Kültürel Hepçillik ve Gıdanın Failliği
Büşra ESER 321

Editörlerin Takdimi:

Vefa Saygın ÖĞÜTLE & Tolga ULUSOY

Strata'nın COVID-19 Özel Sayısı, pandemi döneminde gerçekleştirilen ve YouTube'ta yayınlanan "COVID-19 ve Sosyal Eşitsizlik" başlıklı açık dersler dizisinin* beklenenin üzerinde verimli olması ve ilgiyle karşılanması sonucunda, bir fikir olarak doğdu. İlgili açık derslerin bir lisansüstü öğrenci grubu tarafından deşifre edilerek kâğıda dökülmesinin ardından, yazı çağrısına çıkılarak dosya desteklendi. Bu yüzden sayının içeriğine uygun olarak, editör takdimini yazılı bir metin olarak değil de bir söyleşi olarak yapmayı uygun gördük. Böylelikle hem açık derslerin genel bir muhasebesini yapmış hem de özel sayı için bir takdim oluşturmuş olacaktık.

COVID-19 ve Sosyal Eşitsizlik açık dersleri, her seferinde kapsayıcı bir sunumla başlıyordu. Dolayısıyla önce bu sunumun metnini aktaralım, ardından editörler arasındaki söyleşiyi yayımlayalım. İyi okumalar diliyoruz.

> *COVİD-19 salgınının başladığı ilk günlerde anlamlı bir söz dolaşıma girmişti: "Virüs değil, insanlar dolaşıyor". Hastalık ve salgınların derinden sosyal karakterine işaret ediyor bu söz. Virüs insan türüyle birey ayırmaksızın ilişkiye girse de, insan türünün virüsle kurduğu ilişkiyi, insanların kendi aralarında kurdukları ilişkiler belirliyor. COVİD-19 ve Sosyal Eşitsizlik başlıklı açık dersler dizisinde hangi insanların neden dolaşmak zorunda olduklarını, farklı insan gruplarının salgını nasıl tecrübe ettiğini, bu tecrübenin yaşam tarzlarının ve*

* Açık derslerin linkleri için:

1. https://youtu.be/gxr2Si3BJQc
2. https://youtu.be/XLmti0p-2ec
3. https://youtu.be/Ww7FRwHp1C4
4. https://youtu.be/zhcRIUKT5pU
5. https://youtu.be/FDMwjOrAAbY
6. https://youtu.be/a5fl9Mw2aEA
7. https://youtu.be/FUfDcGfDf8Y
8. https://youtu.be/7mwQLdYpTcw

ideolojik kalıpların prizmasından nasıl yansıdığını, toplumumuzun eşitsiz yapısının bu tecrübeyi ne türden ayrımcılık, tahakküm ve sömürü biçimleri ile çerçevelediğini tartışacağız. Salgın, türsel olduğu kadar sosyal bir ilişkidir.

Tolga Ulusoy: Sayın hocam tüm insanlık bu sıralar zorlu bir sınavın üstesinden gelmeye çabalıyor. 2019 yılında Çin'e ortaya çıkan birkaç ay içerisinde tüm dünyaya yayılmış olan küresel bir salgın COVID-19. Yerel düzeylerde çeşitli salgınlar yaşanmış olsa da uzun zamandır küresel ölçekte bu kadar etkili bir salgın yaşanmamıştı. Adeta bilimkurgu senaryolarından fırlamış gibi bir yaşantının içerisine düştük. Bu hayatımızdaki pek unsurun değişmesine neden olacak bir süreç gibi duruyor. Devletlerin ilişkilerinden sağlık politikalarına, eğitim imkânlarından kentsel yaşama, gündelik hayat pratiklerimizden kişisel ilişkilerimize kadar değişmekte olduğunu gördüğümüz pek çok durumla karşı karşıyayız. Biz sosyal bilimciler de bu küresel ölçekteki bu dönüştürücü gücü hem anlamak hem de bizi nereye doğru götürdüğünün farkında olmamız gerekmekte. Hocam dilerseniz bu unsurlar üzerine konuşalım.

Toplumların, devletlerin böyle bir soruna karşı da ne kadar hazırlıksız olduğuna da tanık etmiş olduk bu süreç içerisinde. Hastalık Çin'de ilk ortaya çıktığında sonrasında İran gibi ülkelere geçtiğinde çok ciddiye alınmadı. Dünya Sağlık Örgütü küresel çapta bir salgın ilan etmeyi uzun süre geciktirdi. Avrupa'ya ve ABD'ye sıçradığındaysa önlemler alınsa da geç kalındığını gördük. Pek çok devlet salgına karşı bir yönetim sorunu yaşadı. Hem küresel düzeyde hem de ulusal düzeyde yönetimlerin sorunlar yaşadığına tanık olduk. Hocam siz bu konuda yaşanan sorunları nasıl değerlendiriyorsunuz?

Vefa Saygın Öğütle: Sonuçta güncel olarak bir yönetim zafiyeti oluştuğu belli. Burada bu tarz bir Pandemi ile, İspanyol gribinden beri küreselleşmeye meyilli bir deneyimle karşılaşılmamış olması önemli bir etken olarak sayılabilir. Çünkü her ne kadar daha öncesinde birkaç grip temelli virüs salgını olsa da bunlar daha çok yerel temelli pandemilerdi. Böyle küresel bir pandemi ile İspanyol gribinden beri belki de ilk kez karşılaşıyoruz. Dolayısıyla ona ilişkin mekanizmaların olmadığını gördük. Uluslararası ölçekte buna ilişkin mekanizmaların olmadığını gördük. Dünya Sağlık Örgütü'nde büyük ihtimalle bunun gene yine yerel bir bulaş olduğu fikri vardı, özellikle Asya odaklı. Bu küreselleşme ile doğrudan bağlı bir mesele, çok büyük insan grupları dünyanın her tarafında gezer durumdalar, dolaşım halindeler. Farklı toplumların bu kadar karşılaşması böyle bir küreselleşme koşulunda olurdu ya da İspanyol gribinde olduğu gibi farklı ordulaların karşılaşmasıyla olurdu. Malum o da Birinci Dünya Savaşı'nda Ordu içerisinden patlayıp, yakın temastan patlayıp yayılan bir şeydi. Dolayısıyla büyük kitlelerin hareket halinde, ulus aşırı hareket halinde olması bir anda

bunu ulus aşırı bir krize çevirdi. Tabii burada senin soruna ilişkin mesele var, devletlerin başarısız olup olmadığına ilişkin. Devlet kapasitesi mi yoksa toplum kapasitesi mi baskın çıkacak? Devletlerin bu "başarısızlığına" karşı nasıl bir şey ortaya çıkacak? Tarihsel sosyoloji içerisinden bakıldığında, mesela bize Özgür Budak'ın anlattığı anlatı, pandemi savaş gibi olağan dışı seferberlik dönemlerinde devlet kapasitesinde bir artış, merkezileşme ve totaliterleşme eğilimi olduğunu gösteriyor tarihsel örnekler. Bu karanlık bir tablo fakat genelde bu tarz süreçlerde devletler daha güçlenerek çıkıyorlar. Bu tarz dönemlerde çok fazla bir toplumsal dönüşüm beklenmiyor, olmamış yani tarihte böyle bir şey yok karşılaştığımız. Savaşların sonrası veya krizlerin sonrası olabiliyor bu tür toplumsal hareketler fakat o sürecin içerisindeyken devletlerin merkezileşme eğilimi gösterdiğini görüyoruz. Bunu bir kanaatten ziyade bir araştırma konusu olarak zikrediyorum. Devletlerin kapasitelerine ilişkin bir araştırma gündemi var. Böyle bir gündem açık şu anda sosyal bilimlerde. Diğer taraftan makro politik tarihsel sosyolojiden ziyade daha tabandan tarihten, etnografik bir perspektiften bakıldığında mesela Aslıhan Aykaç'ın açık dersinde karşılaştığımız temalar var. Yani devletlerin yetersiz kaldığı eğer bir olguysa o zaman toplumsal dayanışma biçimlerinin öne çıktığı açıklama girişimleri de var. Bunlar araştırma odakları açısından birbirine zıt şeyler fakat bizim bunlardan birini seçme gibi bir zorunluluğumuz yok. Yani bunların her biri bir araştırma konusu olarak çalışılabilir ve çalışılmalıdır. Ve bunların verimleri tekrar bir araya getirildiğinde pekâlâ bütünlüklü bir resim görmek açısından bize fayda sağlayabilir.

Peki hocam pratikte böyle bir şeyler oldu mu yapılan yanlışların küresel çaptaki sonuçları neler oldu pratik olarak?

Bazı devletler daha hızlı cevap verdiler, mesela Almanya gibi devletler daha hızlı cevap verdiler, onların hazırlığı olduğunu görüyoruz. Yani bu tarz bir pandemi durumuna çalışılmış bir senaryo vardı ellerinde, bunu ciddiye almış Alman devleti. Dolayısıyla pandemi patladığında Almanlar daha başarılı bir mücadele verdiler. Çin tabii o merkezi devlet yapılanması sayesinde başka koşullar, başka durumlarda politik olarak baskıcı diyebileceğimiz otoriter bir yapılanma fakat o bu tarz durumlarda çalışır olması, özellikle Wuhan'da pandemiyi bayağı sıkıştırdılar, tecrit ettiler, izole ettiler. Bu muazzam bir devlet gücü gerektiriyor, devlet kapasitesi gerektiriyor, bu kapasiteyi gösterebildi. Tabii bir yandan da endişe verici bir durum böyle çünkü böylesi bir devletin iyi bir devlet modeli olduğuna yönelik bir algı iyi bir resim olmasa gerek.

Özellikle göç ve salgın ülkemiz bağlamında çok tartışılan bir süreç oldu. Türkiye uzun zamandır göç konusunu şiddetli bir sorun olarak yaşayan bir ülke. Salgının hemen öncesinde de Türkiye göçmenlerin istedikleri yere gitmesi için kapıları açtığını açıklamıştı. Bunun üzerine pek çok göçmen Türkiye'nin Yunanistan ve Bulgaristan sınırına doğru gitmiş ve sınıra yakın bölgelerde kamp alanları oluşmaya başlamıştı. Hatta Yunanistan sınır geçişlerine kesinlikle izin vermemekteydi. Küresel salgın ilanıyla beraber geçişlerin engellenmesiyle ilgili meşru bir zemin de oluşmuş oldu göçmenleri kabul etmeyen ülkeler için. Bu sayı içerisinde Polat Alpman'ın vermiş olduğu açık derste de göç konusuna ayrıntısıyla değinmişti. İlerleyen süreçte salgın ve göçmenlik konusu nereye doğru gidebilir hocam sizce?

Benim alanım değil bu ama yani ama işin makro boyutunu yani işin yapısal durumunu Polat Alpman açık şekilde anlattı açık derste. Mülteciliğin ayrımcılıkla yapısal ilişkisi aşikâr. Gerçekten de yurttaşlık, ulus devlet, kimlik, sınıf gibi bağlamlarda net bir şekilde kendini gösteriyor. Dahası onları düşünme biçimimizi de dönüştürüyor çünkü biz uzun zamandır sınıfı, devleti daha ulusal bazda görme eğilimindeyiz ama bu göçmenlik meselesi ve mültecilerin hatırı sayılır bir insan topluluğunu kapsıyor olması yurttaşlık meselesini, kimlik meselesi tartışmalarını, sınır meselesini hepsini dikine kesen bir etki yaratıyor. Bu işin makro boyutuydu. Bunu zaten Polat Alpman'ın yazısında göreceğiz. Fakat ben bunun dışında şuna dikkat çekmek istiyorum sayımızda da bir yazı olacak buna ilişkin, mülteci imgesinin toplumsal inşası benim için biraz daha çok üstüne temas edebileceğim bir alan. Orada çok büyük bir Goffmancı anlamda damgalama biçiminin çalıştığını görüyoruz. Bu Pandemi sürecinde bu çok sık görüldü, mesela dergiye gelen makalede 18 yaşından küçük olup da sokakta polisten kaçtığı için vurulan bir gencin gazetelerde nasıl takdim edildiği, bir tür kriminal vakaymış gibi takdim edilmesi aslında mültecilerin mülteciliğin kriminalleştirilmesi, kendiliğinden bir tehdit unsuru, kargaşa unsur olarak tanımlanması; pek çok yerde pek çok noktada, gerek genel gerek yerel bağlamda hastalık taşıyıcısı olarak damgalanmalarına da yol açtı. Mesela bizim yaptığımız araştırma sahasında bunu çok gördük. Suriyeli kadınlar diğer yerli kadınların kendilerini "hastalık bulaştırıyorsunuz siz" diye kendilerini kovduklarından bahsettiler. Bu çok tipik bir damgalama biçimi. Dolayısıyla belli imgelere oturtma, belli imgelerde kodlama durumu işin oldukça tehlikeli bir boyutudur. Ben bunu vurgulamak isterim genel olarak.

Kentler de bu salgın sürecinde çok tartışılan bir başka unsur oldu. Yüksek nüfuslu büyük metropollerin COVID-19'un yayılması için çok uygun yerler olduğu görüldü. Salgına karşı önerilen en önemli korunma davranışlarından

birisi sosyal mesafe ama kalabalık şehirlerde özellikle toplu taşımalarda bunun çok mümkün olmadığı görüldü. Yolcu kısıtlaması getirilse de bu sefer çalışmak durumunda bırakılan insanlar sorunlarla karşı karşıya kalmaktaydılar. Bunun yanında kamusal alanların "evde kal" mottosuyla beraber değiştirilmeye çalışıldığını gördük. Parklardan bankların kaldırılması gibi önlemlere hepimiz tanık olduk. İnsanlara yönelik evde kalmaya çağrılması kentsel mekânların dönüşümü konusunda bizleri nelerle karşı karşıya bırakabilir acaba hocam?

Kent tek biçimde şekillenen bir şey değil insanların belirlediği bir durum değil. Farklı farklı insan toplulukları, farklı sınıflardan insanlar kentsel mekânı farklı farklı deneyimliyorlar. Kentsel mekânların dönüşümü aslında belli bir deneyim bağlamında, biraz da dijital araçlarla ilişkisi olan, dijitalleşmiş iş kollarında çalışan dolayısıyla bu tarz evden işini sürdürebilen profesyonel meslek gruplarında en azından bazılarında mekân algısında belli bir esneme oldu. Çok ciddi bir esneme, zaten bu aslında dijitalleşme ile beraber başlayan bir süreçti, bu daha geniş kitlelere yayıldı. Mesela evden çalışma, uluslararası işleri Zoom üzerinden yapma; Zoom yeni bir program değil, fakat pandemi ile beraber patlayan bir program. Dolayısıyla bir deneyim belli meslek gruplarında daha da genişledi bir anda milyonlarca insan kullanmaya başladı. Evet, Sinan Gülhan'ın anlattığı gezegen çapında kentleşme teması bu mekânsal esneme, oldukça güzel bir imgeyle ifade etti Sinan. Kent ile şehrin birbirinden ayrılması gerektiğini sundu. Şehir içinde yaşanılan, pratikte yaşanılan bir şeyse kent bir imge dönüştü. Kentte yaşıyor olmak zamanında Benjamin'in yaptığı gibi kentin pasajlarında gezinmek gibi bir şey olmaktan çıktı, bambaşka bir deneyime dönüştü. Bir yandan böyle, fakat senin bahsettiğin gibi toplumun büyük bir çoğunluğu dijitalleşme ve küreselleşme dediğimiz bu süreçlerle bağlantısı olmayan insan topluluklarından müteşekkil. Kentsel fiziksel mekâna mahkûm insan toplulukları. Yani kentsel mekânı dijital bir uzam olarak benimsemiyor bunlar, kentin bizzat kendisini deneyimliyorlar. Kent yoksullarından bahsediyoruz aslında. Kent yoksulları gerçekten de o kentsel mekânın kendisine mahkûm kaldı. Dediğin gibi mesafeyi koruyamadılar haliyle. Dolmuşlar doldu hatta taştı işyerleri doldu taştı. Geçenlerde bir alışveriş merkezi zincirinde bir olay patladı, pozitif vakaya rağmen işçilerin çalıştırılmaya zorlanması gibi pek çok örnek var. Pandemi bu anlamıyla oldukça sınıfsal bir karakter sergiledi. Bizim dersler boyunca defaatle karşımıza çıkan şey bu. Göç konuşurken de bu karşımıza çıktı kent konuşurken de bu karşımıza çıktı dayanışma konuşurken de bu karşımıza çıktı, bu oldukça kritik, COVID-19 bir yanıyla bir sınıf hastalığına dönüştü. Hatta şu anda meslek hastalığı olarak tanımlanması tartışılıyor. Çünkü meslek hastalığı olarak

tanımlanınca başka bir sosyal güvence durumu devreye giriyor. Şunu diyebilirim kent politikaları dediğimiz şey biraz da bu sınıflar açısından anlam taşıyor. Çok daha yıkıcı bir anlam taşıyor çünkü gerek fiziksel gerek sosyal olarak kapatılmış insan toplulukları bunlar. Ya fabrikalara ya büyük işletmelere ya hapishanelere, kışlaları kapatılmış oldukça büyük sayıda insan toplulukları ve bunun bunların sınıfsal bir biçimi var. Genel olarak bu söylenebilir yani.

Kamusal alanla ilgili ne diyebiliriz hocam çünkü bu salgın muhalif grupların eylemlerini engellemek için de bir bahane olarak kullanıldı mesela avukatların yürüyüşünü engellemek amacıyla. Parkların kullanımı da sıkıntı oldu, insanları parkta oturmaları gibi. Bu aslında kamusal alanın da ne olduğu ve nasıl değişeceğim durumunu çıkarıyor karşımıza. Daha steril bir kamusal alana doğru gidiyoruz belki de.

Şu anda kamusal alan işlevini gören tek bir yer var, o da Twitter. Şu anda Twitter'ın gerçekten bir kamusal alan işlevi var. Basınç kaynağı oluşturabilen tek mecra gibi görünüyor. Dediğin doğru, sokak gücünü yitirdi, genel olarak hükümet pandemiyi sokaktaki hareketi bastırmak için de kullandı. Doğrudur. Aslında daha temel bir mesele var, kamusallığın krizi, biz bunu çok uzun zamandır yaşıyoruz. Sadece bizde değil. Tekrar bir cemaatlere gömülme, geri çekilme. Liberal bir düşünür bunu yeni feodalizm olarak tanımladı. Feodal dönemde hatırlayalım insan belli bir toplumun üyesi: Dinler etrafında toplanan ve bireyler olarak değil bir topluluğun üyesi olarak tanımlanan dönemden bireyi toplumun öznesi olarak tanımlayan bir döneme geçtik. Şimdi, kendinle aynı şekilde düşünen insanlarla bir arada olmak bulunmak kamusallık değil. Kamusallık müzakere ile ilişkili bir şey. Yani belli bir mekânda ortak bulunan insanların belli sorunlar etrafında bir araya gelmeleri ile ve buna ilişkin çeşitliliğin temsil kazanması ile mümkün olan bir şey. Günümüzde kamusallığın yerini daha grup çıkarları aldı. Ve grup çıkarları üzerinden, cemaat çıkarlar üzerinden dayanışma sürdürüldü. Bir tür müzakereci olmayan bir ilişkilenme biçimi oldu ya zaten bu eskiden beri sorunluydu. Bu anlamıyla klasik anlamıyla bir kamusal alandan söz etmek çok mümkün değildi. Mikro düzeyde belli insan gruplarını içeren belli deneyimler vardır tabii ki de belli dayanışma gruplarının bir araya gelmesi. Ama bu genele hitap eden bir kamusal alan kapasitesi olarak kendini göstermiyor şimdilik.

Salgından etkilenen bir başka önemli sosyal kurum eğitim oldu. Bilindiği gibi hemen ilk etapta anaokulundan üniversiteye kadar tüm okullar tatil edildi. Bu alınan en önemli önlemlerden birisi oldu ülkemizde. Üç hafta olarak bağlayan bu tatil önce tüm dönemi sonrasında kısmi olarak diğer eğitim öğretim yılının

ilk dönemini kapsadı. Salgın koşulları belki de kitlesel uzaktan eğitimin en önemli adımlarından birisi atmamıza neden oldu denilebilir. Okula karşı olan Ivan Illich gibi teorisyenlerin ön gördüğü şekilde dijital olanakların artması ve salgın koşulları sebebiyle okulsuz bir toplum söz konusu olabilir mi önümüzdeki dönemde?

İlköğretim düzeyinde okulsuz eğitim fena fikir gibi durmuyor. Özgürleştirici bir yanı da olduğu söylenebilir, binalarda belli biçimlerde endoktrine edilen hegemonyadan kurtulması açısından olumlu olduğu düşünebilir. Fakat üniversite söz konusu olduğunda tabii burada artık başka bir şey devreye giriyor, belki şu olabilir, üniversite düzeyinde okulsuz bir toplumdan ziyade farklı okullardan söz etmek mümkün olabilir. Aslında bu hep böyle, biz genelde üniversite dediğimizde mesela bir süreklilik olduğunu düşünürüz yani üniversite diye bir kurum var bu 400-500 seneden beridir, Bologna ortaya çıktığından beri, olan bir kurum gibi. Hâlbuki öyle değil, yani "üniversite" diye yekpare bir kurum yok, "üniversiteler" var. 1700'lü yılların üniversitesi ile 1900'lü yılların üniversitesi çok farklı; kurumsal olarak farklı, yapısal olarak farklı, hatta işleyişi farklı, kurumların kendi alt durumları farklı, eğitimin içeriği farklı en temel olarak. Şimdi 2000'lerde bambaşka bir yerdeyiz. Alim Arlı'nın dersinde konuşuldu bunlar. Uzaktan eğitim de bir yöntem büyük üniversitelerde. Yüzde yüz değil belki ama uzaktan dersler açtılar. MIT'de, Harvard'da mesela ücretle veya başka türlü bir dersi izleyip transkriptinizde o dersi gösterebiliyorsunuz. Mesela bir dersi açık ders olarak kamuya açıyorlar bir hocanın dersini dönem sonunda ve lisanslıyorlar hocanın üstüne dersi kamu hizmeti olarak açık ders şeklinde sunuyorlar. Bir süreden beri bu var. Biz de bunları izliyoruz. Bazen podcast biçiminde ama sınıfta bazen çekmişler yayınlıyorlar. Dolayısıyla uzaktan eğitim meselesi yeni bir okul meselesine yol açar mı bunu söylemek için erken. O göstergeleri var ama binalar duruyor yerlerinde, o binalar durduğu müddetçe de bu daha devam edecekmiş gibi. Ama o binaların salt müzeye dönüşüp okul dediğimiz şeyin başka biçimleri dönüşmesi pekâlâ mümkün. Tabii ki uygulamalı bilimler açısından sıkıntı bu. Mühendislik falan, mesela tıp böyle sürdürülebilir alanlar değiller, ama temel bilimlerde bu tarz bir çekilme pekâlâ görülebilir. Mesela Ali Arlı'nın dersinde gördük. Üniversite bir anda başka bir forma bürünür, kitle üniversitesi dediği Gadamer'in, bir forma bürünüyor ve orada uygulamalı alanların, hem doğa biliminde hem sosyal bilimlerde, öne çıktığını görüyoruz. Sosyoloji de 50'lerden 60'lardan sonra yoğun bir yöntemsel çeşitlenmeye gitti, antropoloji ile çok daha etkin bir bağ kurdu, antropolojiden edilen nitel araştırma biçimlerini kendinin kıldı, bir yandan da istatistik ve benzeri alanlardan gelen nicel araştırma biçimlerini yanına bunları kattı, saha çalışmasının,

veri toplamanın yoğun olduğu bir dönem oldu. Bir anda bambaşka bir üniversite modeline dönüşüyor. Cambridge'de 1800'lerin sonunda birkaç yüz kişi okuyordu, birkaç yüz kişiyle seçkin ailelerin çocuklarının okuyabildiği bir üniversite. 1960'lara geldiğimizde işçi sınıfının çocukları da okuyabildi, o eğitime ulaşabildi çok daha kitlesel geniş binlerce insan içinde barındıran hatta 10.000'ler oluyor bazı üniversitelerde, mesela biz de pek çok üniversite 10.000'in üstünde. Dolayısıyla bu tarz bir dönüşüm var. Son olarak şunu da ekleyeyim, sunumlarda Nazlı Ökten'in yapmış olduğu bir vurguydu: Sadece okulu dönüştürmüyor entelektüeli de dönüştürüyor bu süreç. Sonuçta bu toplumun bilgisini üreten insanları da, oluşturan diyelim hatta, entelektüel tiplerinin bir dönüşümü var burada. Okul burada önemli, sosyal bilimlerdeki yöntemsel çeşitlenmeyle de alakalı bir şey bu. Nitekim Nazlı Ökten'in anlattığı, bir hakikat ifşa eden, Sartrecı entelektüel tipinin yerine artık böyle büyük bir hakikate daha mesafeli dolayısıyla da belirli alanlarda uzmanlaşmış, spesifikleşmiş, disiplinler arası bir kolektif çalışma yatkınlığı geliştirmiş bir kolektif entelektüel tipinin ortaya çıkışı, tam da Alim Arlı'nın anlattığıyla paralel bir dönemselleştirme olarak gerçekleşiyor. 50'ler 60'larla beraber ilerleyen bir süreç bu. Bizim de şu anda dergi üzerinden Strata üzerinden yani yapmaya çalıştığımız şey bu tarz bir kolektif entelektüel tipini geliştirmeye yönelik bir şey bu. Bu tabii çok büyük hakikatleri ifşa eden, bu veçhile temsiller inşa eden Fransız klasik anlamıyla entelektüelden çok daha başka türlü bir tipoloji. Bu da bizim sosyoloji yapma, sosyal bilim yapma biçimimizi ve toplumsal sorunlarla ilişkilenme biçimimizi doğrudan etkileyen bir süreç.

Tabii uzaktan eğitim sınıfsal eşitsizliklerin de ortaya çıkmasına neden oldu. İnternete ulaşamayan hatta internete girmeyi sağlayacak tablet, bilgisayar gibi araçları dahi olmayan pek çocuk uzaktan eğitim konusunda doğrudan doğruya yenik başlıyorlar. Bu salgının eşitsizlikleri daha görünür kıldığının bir göstergesi gibi değil mi hocam?

Yani eğer böyle devam ederse üniversite eğitimi bir orta sınıflaşma eğilimi gösterecek. Çünkü yüz yüze eğitimde, Bourdieu'den beri biliyoruz ki kültürel sermaye önemli bir faktör. Çocuklar epey geriden başlayarak da olsa, cevval iseler açığı kapatabiliyorlardı. Kültürel sermayesi yüksek, orta üst sınıf bir ailenin çocuğunun doğallığında geldiği yerlere bunlar kazıyarak geliyorlardı. O yüzden bu uzaktan eğitim yerleşirse korkarım orta sınıflaşma eğilimi başlayacak üniversite eğitim içerisinde. Çünkü yüksek sınıfların da çok gireceği bir sistem değil bu. Sonuçta yüksek sınıflar kendi eğitim olanaklarını, biçimlerini yaratırlar. Burada daha orta sınıflaşma yönelik bir eğilim görülebilir ama izlemek gerekiyor bunu daha çok başındayız işin.

Yani bu gerçek bir süreç midir yoksa nasıl olacak bu? Bazı okullar bazı hocalar burada bayağı bir şey kazanacak, bu tarz ders işlemede oldukça başarılı olacaklar ve belki de normal eğitim devam etse bile bazı hocalar derslerini bu şekilde yapmaya devam edebilecektir. Yani karma bir eğitim modeline de geçebiliriz.

Hazır eşitsizliklerden bahsetmişken, daha öncesinde çok fazla önemsenmeyen bir başka ayrımcılık salgınla beraber inanılmaz bir görünürlüğe ulaştı. Yaş ayrımcılığı bu. Yaptığımız açık derste yaşlılık üzerine çalışan bir akademisyen olarak Özgür Arun bu ayrımcılığa bayağı değindi. Başka ülkelerde yaşandı mı emin değilim bu durum ama Türkiye'de sokağa çıkma yasağı yaş ayrımları üzerinden yapıldı. Bu çok eleştirilmişti o dönem hem bilimsel olarak etkisinin olup olmadığı kesin olmayan bir uygulamaydı hem de tümden bir sokağa çıkma yasağı uygulanmasındansa bu şekilde kısıtlı bir uygulamamın ayrımcılık olduğu yönünde eleştiriler mevcuttu. Covid-19 virüsünün yaşlıları çok daha fazla etkilediği yönündeki erken gözlemlerden kaynaklanan bir önlemdi, en azından böyle meşrulaştırılıyordu, ama sonrasında bunun çok da geçerli olmadığı açığa çıktı. O dönemde toplumda yaşlılara yönelik nefret söylemine yaran durumların ortaya çıktığına tanık olduk. Sokağa çıkmak zorunda kalan yaşlılara olumsuz tutumlar yaygınlaştı veya bazı belediyeler yaşlı ihbar hattı gibi uygulamalar dahi yaptılar. Yaşlılara yönelik bu durum hakkındaki fikirleriniz nelerdir?

Özgür Arun'un dersinde, dediğin gibi. Yaşlanma meselesi oldukça pratik bir mesele. Bu sadece belirli yaş gruplarından insanları değil, herkesi ilgilendiren bir şey, hepimiz yaşlanan varlıklarız. O yüzden sadece belli bir yaş grubunun sorunu değil insanların genel sorunu. Dolayısıyla en temel olarak sağlık merkezli bir okuma var, sağlık merkezlilikten kaynaklı bir sorun. Eğer sosyal bilimcilerle ilişki kursalardı yolun başında en başında daha farklı şeyler yapılabilirdi çünkü sağlıkçı bakış ile baktığımızda yaşlanma homojen olarak gözüküyorlar. Belli bir yaş grubu kitle halinde ya da biyolojik bir meseleye dönüşüyor konu. Hâlbuki önemli bir yaşlılık çalışmacısını söylediği gibi "nasıl oluyor da 80 yaşında bir insan joking yapıp, tenis oynayabiliyorken, başka bir yerde 50 yaşında bir insan yürüyemez hale geliyor?" Bu sorunun cevabı biyolojik değil, bu sorunun cevabı sağlık merkezli de değil, bu sorunun cevabı toplumsal. Dolayısıyla yaşlanma dediğimiz şey sosyal bir süreç. Bu vurgu önemli bizim için çünkü yaşlanma sosyal bir süreç olduğu için oldukça farklı biçimlerde deneyimleniyor; sınıfsal, etnik, toplumsal cinsiyet. Mesela yalnız yaşayan 65+ insanların çoğunluğu kadın. Kadınlar yaşlı yalnızlığı denen bir şeyden mustaripler. Genelde bunu yaşıyorlar, eşlerini ve bazen çocuklarını kaybediyorlar ciddi manada

eğer sınıfsal konumları da zayıfsa yeniden evlenmeleri de çok mümkün olmuyor. Dolayısıyla bu sosyal bağlama atlandığında toptancı ve ayrımcı bir tutum yerine farklı deneyimleri kapsayan çok yönlü bir sosyal politika fikrinin geliştirilmesi önem kazanıyor burada. Pandemi salt bir sağlık sorun değil bir toplumsal sorun olarak algılandığında, toplumsal bütün belirleyenler, ırk, etnik kimlik, toplumsal kimlik gibi bütün o şeyler, oldukça farklı kesişimsellikler yaratıyor, farklı farklı deneyimlerin farklı farklı tezahürleri. Son olarak şunu da söyleyeyim; yaş ayrımcılığı sadece yaşlılara karşı geliştirilmiyor, yaşlıların kendileri de yaş ayrımcılığı yapıyor. Yani yaş ayrımcılığı çok derin bir sembolik şiddet formu. Yaşlılar da bunu kendilerine yapabiliyorlar. Öyleyse bu tarz sosyolojik araştırmaların o sembolik şiddet formunu açığa çıkarmaya yönelik bir katkısı, ilave bir başarısı da olabilir.

Salgın sürecinde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin de yeniden üretildiğine dair görüşler ortaya çıktı. Bu sayı içerisinde tartışamadığımız bir konu oldu bu. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin iki bağlamda yeniden üretildiği fark ediliyor. İlki daha çok orta sınıf, profesyonel meslek sahibi olan kadınların evde kal çağrısı çerçevesinde işlerine gidemeyip evde kaldıkları süre içerisinde ev işlerinin paylaşımı sorunu. O süreç içerisinde deneyimlerinin paylaşan kadınların gösterdiği hem kadınların hem de erkeklerin evde kaldıkları ailelerde her halükarda ev işlerini kadının görevleri olarak görülüyor. Diğeriniyse kadınlara yönelik olan şiddetin dramatik artışı oluşturuyor. Bu artış sadece Türkiye'de değil tüm dünyada görünen bir artış maalesef. Mesela Birleşmiş Milletler'in küresel ölçekte yapmış olduğu bir araştırmada katılımcılar "Sizce Karantina Süreci Kadına ve Çocuğa Şiddeti Tetikliyor mu?" sorusuna; %45,9'u Evet, %36,9'u Kısmen, %17,2'si Hayır şeklinde yanıt vermişler.[*] Türkiye'deyse Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu'nun Mayıs 2020 Raporu'nda mayıs ayında "önceki aylara göre başvuru hattımızı arayarak yardım isteyenlerde %55 artış yaşandı. Kadına yönelik şiddete tanık olan kişilerin başvurusunda %60 oranında arttı"[**] ifadeleri yer almıştır. Salgın sürecinin toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yeniden ürettiğini söyleyebilir miyiz?

Aslında önce şeyden bahsetmek lazım, biz bu açık derslerde bu konuyu tartışmak için girişimlerde bulunduk, bu alanda çalıştıklarını bildiğimiz bazı araştırmacılarla iletişim girişimlerinde bulunduk. Ama bu girişimler atıl kaldı, süre sıkıntımız da vardı, bunu özeleştiri olarak söylemek lazım. Şimdi dediğin gibi çok bariz gözüken şeyler var ev içi emeğin paylaşımında

[*] https://www.birlesikmetalis.org/index.php/tr/guncel/diger/1501-bm-rapor

[**] http://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2915/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-mayis-2020-raporu

bu çok ciddi olarak açığa çıkıyor. Biraz da çalışan kadınlar için bunu söylüyorum. Özellikle orta sınıf, profesyonelleşmiş, dijital iş kollarında çalışan kadınlar için bunu söylüyorum kocaları ile birlikte aynı evde yaşadıklarında ev işleri kadının üstüne yıkıldı. Bariz deneyimler var. Bu açık ve net, senin de dediğin gibi ifşa olmuş bir şey bu. Şiddet formlarında, fiziksel şiddetten tutun diğer şiddet türlerine kadar, bir artış görülüyor. Onun dışında cinsiyetli iş kollarındaki iş dağılımına bakmak gerekiyor. Bu da önemli bir çalışma konusu. Yani kadınların ve erkeklerin bir arada çalıştığı fakat sosyal eşitsizliğin doğrudan işlediği iş kollarındaki deneyimler çok ciddi işsizlik kaynakları oluşturuyor. Kimler işsiz kaldı mesela buna bakılabilir. Belli mesleklerde işsiz kalma oranlarında anlamlı bir şeyler yakalanabilir. Ben biraz da tersine doğru bükeyim çubuğu, çünkü şöyle bir şey var, mesela normalde çok da görünür olmayan sembolik şiddet formlarının görünürlük kazanması bu sürecin bir artısı gibi gözüküyor bana. Biz bu toplumsal cinsiyete bağlı sembolik şiddet formlarının bu derece tartışıldığı, İstanbul Sözleşmesi başta olmak üzere, başka bir dönemden geçmemiştik. Bu açıdan aslında İstanbul Sözleşmesi savunusunun politik kampları aşan, sadece sol feminist kadınların değil, pek çok farklı sınıftan, hatta sağ politik mecralardan, İslamcı ve muhafazakâr politik pozisyondan da pek çok kadının bunu sahiplenmesi ve Bourdieu'nün eril tahakküm dediği şeyin bu kadar görünür olması sevindirici. Malum sembolik şiddet ancak tarafları içselleştirdiği durumda işleyen bir şiddet biçimi. Eğer bu içselleştirmede kısa devre yaratmışsa pandemi süreci en azından toplumsal cinsiyet konusunda bu başarı hanesine yazılabilir.

Sanat ve kültür alanları da salgından olumsuz etkilendi pek çok bakımdan. Özellikle tiyatrolar ve diğer sahne sanatları, müzik etkinlikleri yapılamadı. Özel tiyatrolar, müzisyenler maddi olarak zor duruma düştüler hatta yakın zamanda çıkan haberlere göre intihar eden çok sayıda müzisyen var.[*] Pek çok müze bu süreç içerisinde kapalı kaldı. Ama bir yandan da önemli dayanışma örnekleri de sanat alanı içerisinden geldi. Büyük orkestralar canlı özel konserler verdiler, pek çok önemli tiyatro arşivlerini izleyicilere açtı, müzeler sanal gezi imkânları sağladılar. Sanatın yönü sizce ne olacak bundan sonra?

Şimdi sanat, Adorno'nun perspektifini kullanırsak, gerçi o müzik üzerinden gidiyor ama buraya yerleştirilebilir, üç aşamada cereyan eden bir süreç: üretim aşaması, icra aşaması ve izleyici aşaması var. Dolayısıyla her üç süreçte de sanat doğrudan mekânla bağlantılı bir etkinlik. Sanat mekânda cereyan eden bir hadise. Yarattığı estetik hazzı da mekânda sağlayan bir

[*] https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/09/16/covid-19-yuze-yakin-muzisyen-intihar-etti/

etkinlik. Çünkü sanatsal dediğimizde mesela bir müzik eserini ya da bir tiyatro eserini veyahut bir resim veyahut heykel eserini deneyimlediğimizi düşünelim, bu her zaman bir mekânda cereyan eder, bizi bir mekâna götürür. Biz o resmi bir müzede görmüşüzdür, tiyatro oyununu bir tiyatro salonunda izlemişizdir. Gezi zamanında mesela bu tartışılmıştı, Emek Sineması'ndan bahsediyorum. Emek Sineması bir mekân olarak önemliydi. Pek çok kuşağın sinema sanatıyla ilişkisinde hafızasına kazınmış bir mekân olması açısından önemliydi. Hepimizin aklında katılıp da unutamadığı konserler vardır, çok büyük konserler, devasa konserler, orada da bir mekâna gömülüdür hafıza. Dolayısıyla sanatın kendisi o büyüleyici o büyülü etkinliğini bir mekânda icra eder. O büyünün bizde yarattığı haz tam da bir mekân içerisinde anlam kazanır. Dolayısıyla hem üretim hem icra hem de izleme aşamalarında bu mekânsal ilişkinin bozulması, farklılaşması ilerideki araştırmalar içeresinde oldukça olumlu araştırmalar çıkacak. Bu sayıda çıkacak olan Gökmen Özmenteş'in makalesi de aslında bir girizgâh olarak ne tür sorunlarla karşılaşıldığının güzel bir envanterini sunuyor. Sanatın yönüne ilişkin soru biraz da bu araştırmanın sonuçlarına göre kendini gösterecek. Sanat nasıl bir mekânsallık sunacak, online konserleri düşünelim mesela. Bunlar ancak mekâna ilişkin dönüşümün nasıl olacağı ile ilgili sonuçlar. Dolayısıyla o araştırmanın sonuçları ile doğrudan bağlantılı olacaktır.

Salgının bir başka önemli etkisinin insanların bilime yönelik bakışlarına olduğunu düşünüyorum ben. Bazı insanların "bilimin bunca geliştiği bir dönemde böyle bir salgın nasıl meydana geldi" türünden bir söylemle bilime yönelik eleştiriler de bulunsalar da ben büyük çoğunluğun böyle düşünmediği kanaatindeyim. Büyük bir kesim bilime yönelik olumlu bir tutum içerisinde ve sadece bilimsel yöntemler izlenerek bu salgını atlatabileceğimiz yönünde kanaatleri varmış gibi geliyor bana. Aşı araştırılmaları sürecine dair umutlar, salgınla mücadelede bilimsel yöntemlerin izlenmesi isteği, bilim insanlarının önerilerine kulak verilmesi yönündeki tutumlar bilim dışındaki kişilerde de yaygınlaştı. Ayrıca kamusal olarak paylaşılan bilgilerin bilimselliğinin ve geçerliliğinin aranması da gerekli hale geldi. Salgın süreci uzun zamandır tartışılan bilim ve bilimsel bilginin niteliği konularında değişikliklere neden olacak mıdır sizce? Özellikle bilim sosyolojisi alanında çalışan birisi olarak bu konudaki görüşlerinizi merak ediyorum.

Genel olarak bilimin imgesinde pozitif bir gelişme var ama ben bu konularda biraz ihtiyatlıyım. Yani sosyal bilimci ihtiyatlılığını birazcık korumak isterim çünkü öne çıkan daha çok bilim imgesinden ziyade bilimin teknolojik formuna yönelik bir ilgi. Yani bilimin teknolojik formuna ilişkin daha

pragmatik bir ilgi de var burada. Rasyonel mi evet rasyonel, rasyonel olması aşı-karşıtlığı ve benzeri durumlara karşı iyi bir şey, fakat o rasyonalitenin ne türden bir rasyonalite olduğu üstüne belki düşünmek gerekecek. Çünkü bilimin teknolojik formuna yönelik bu ilgi, bu onaylama, bilimsel bilgi üretme protokollerine yönelik bir ilgiye karşılık gelecek mi, yani genç kuşakları bilimsel etkinliğe yöneltmek, bilimsel yöntemlere yöneltme, bilimsel eleştirel düşünme biçimlerine doğru yöneltecek mi ya da bilim imgesi kökten değişecek mi biraz zaman gösterecek. Evet, doğru, rasyonel şekilde bilimin teknolojinin yanında olmak önemli ama bilimin sadece teknoloji boyutunda kalmayıp bilimsel etkinliğin kendisine dönük bir ilgiye karşılık gelmesi gerekiyor. Bir de tabii genel olarak bilim kurumuna ilişkin de bize zaman gösterecek. Yani bilim son dönemlerde ciddi itibar kaybı yaşıyordu kurum olarak. Bunda hem içsel hem dışsal süreçlerin etkisi vardı. Bu itibar kaybını telafi edebilecek mi bunu biraz zaman gösterecek. Bir örnek aklıma geldi şimdi mesela İstanbul'da Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı'nın belli aralıklarla tekrarladığı bir araştırma var. Yakın zamanda sonuçları yeni çıktı. O araştırmada mesleklerin itibarını araştırıyorlar. Türkiye toplumunda en çok hangi mesleklere itibar gösterildiği konusunda bir itibar skalası çıkarıyorlar. 5 senede bir araştırmayı tekrarlayıp hangileri yükseliyor hangileri düşüyor ona bakıyorlar. Mesela "profesör" diye sorulduğunda yüksek çıkıyor yani Profesör ilk beşte. Mesela bunu "bilim insanı" diye sorsak böyle çıkar mı çok emin değilim. Ya da "sosyolog" olarak sorsak, ki sorulmuş, bayağı da aşağıda. İtibar konusunu biraz dikkatli düşünmek gerekiyor. Bir tür otorite biçimi olarak görüldüğü için "profesör"e itibar gösteriliyor gibi geliyor bana. Yani iyimser bir ihtiyat içeresindeyim bu konuda.

Hazır bilimden bahsetmişken salgının sosyal bilimsel bilginin üretilmesine, metodolojiye etkileri de olacak mı sizce? Salgın süresince pek çok kişinin, araştırma merkezinin ve şirketin dijital ortamlarda sürece dair araştırmalar yaptığına tanık olduk. Ama bu araştırmalar daha çok nicel araştırmalardı ve dijital ortamlarda da rahatlıkla yapılabilecek anket çalışmalarını içeriyordu. Ki bu zaten salgından öncede uygulanagelen bir teknikti nicel araştırmalarda. Fakat özellikle insanlarla birebir görüşmeyi gerektiren nitel araştırmalarda çeşitli değişimler gerçekleşecek gibi duruyor. Burada benim kendi deneyimim de söz konusu. Doktora tez araştırmalarımın görüşmeleri için internet üzerinden görüşmeler yaptım. Bu bir arada olmak ve karşılıklılık ilişkisinin zedelese de veri toplama anlamında çok fazla olumsuz bir sonucu olduğunu düşünmüyorum ben. Ama özellikle internette yaşanan çeşitli kopmalar veya teknik aksaklıklar bazı verilerin zaman zaman yok olmasına sebep olabilir. Sizce bundan sonra araştırma yöntemleri nasıl bir yol izleyecek?

Burada araştırma konuları önemli. Belli araştırmalarda ciddi kayıplar olmayabilir ama bazı araştırmalarda kayıplar söz konusu olabilir. Dijital görüşme her koşulda kabul edilebilir kendiliğinden olabilecek bir şeymiş gibi gözükmüyor. Pratik olarak söylemek gerekirse projelerde saha araştırmalarını ertelemeye yönelik gelişmeler var. Araştırmacı o handikabı aşamıyor. 75 yaş üstü insanlarla mesela dijital görüşme şansın yok onun yüz yüze olması lazım. Kaldı ki araştırmacının kendisinin bizzat kendi ortamında görmesi lazım. Nitel araştırmada biliyorsun mekân da önemli, içinde bulunduğu ilişkiler ortamı, mahallesi kurduğu ilişki biçimleri önemli oluyor. Mesela senin çalıştığın türden sahada bu çok önemli değil başka sahalarda bu çok çok daha önemli hale gelebiliyor. Bir veri kaybı yaşayacağız gibi gözüküyor bu böyle devam ederse. Tabii buna uygun gelişmeler olacaktır. Nicel araştırmalar dediğin gibi telefonda başka şeylerle bunu aşmaya çalışıyorlar, sonuçta belli bir kotaya yönelik random ilişkiler kuruyorlar dolayısıyla belli bir kotayı karşılayan insanlara telefonları açıyorlar birinden birini tutturuyorlar. Zor oluyor ama bir şekilde yapabiliyorlar.

Ben başka bir tarafa çekmek istiyorum çünkü bu dijitalleşmenin daha başka daha önemli bir boyutu var. Bizim Türkiye'de çok üstüne konuştuğumuz bir şey değil. Devlet kurumlarının, şirketlerin belediyelerin, bankaların oluşturduğu muazzam bir veri bulutu var çok büyük bir veri bulutu. Bir mahallede veya kentte, şehirde yaşayan insanların tüketim alışkanlıklarını mesela çalışıyorsun. Eğer belli bir market zincirinin oradaki şubelerinin satış bilgiler elimde olsa benim veri toplamaya gerek kalmaz. İstediğim şey net bir şekilde hem de yalansız biçimde gelecektir. Dolayısıyla yurtdışında *big data* denen şey yani büyük data tartışmaları. Bunun sosyolojide yavaş yavaş başladı tartışmaları. Mesela alanımızın önemli isimlerinden Mike Savage bir makale yayınladı, sosyolojinin geleceğinde bu büyük datanın yeri var mıdır nasıl bir ilişki kurulabilir hususunda. Bu tarz farklı yöntemler gelişecek belki. Bir doktora tezi çalışıyoruz mesela, tam da bu noktada meselesi daha farklı dijital çalışmak biçimlerine de bizi götürecek. Zaman içerisinde sosyoloji eğitimi de değişebilir, belki ilerleyen süreçte bilgisayar eğitiminin gerekli olacağı yeni bir okul, yeni bir sosyoloji yapmak için yeni bir okul, bilgisayar mühendisi gibi olmasa da hatırı sayılır bir yazılım bilgisine sahip olması gereken, anket formu yerine yazılım yazması gereken sosyologlar çok uzak değil gibi gözüküyor.

Hocam şey de önemli sosyal medyadaki yorumları elimden geldiğince takip ediyorum mesela. Tabii orada manipülasyon amacıyla yapılmış çok fazla şey de var. Son dönemde salgın döneminde dikkat çeken bir şey Sağlık Bakanlığı'nın yapmış olduğu uygulamada bir harita var ve o haritada sizin bulundu-

ğunuz yer ne kadar kırmızıysa virüsün o kadar yayılmış olduğunu gösteriyor bu daha sonrasında çok kullanılabilir bir şey haline geldi. Hatta bir haber sitesinde gördüm. İstanbul'da E-5 kestiği bir noktada bir taraf nisbeten zenginlerin oturduğu yer diğer tarafta ise yoksullar oturuyor haritaya göre bir tarafta salgın inanılmaz yaygınken her taraf kıpkırmızı görünüyorken diğer tarafta çok fazla salgın yayılmamış gözüküyordu. Bu şekilde dijital mecralardan gelen hiç beklenmedik verilerde söz konusu olabiliyor.

Tabii tabii burada önemli olan şeffaflaşma ile bağlantılı. Dijital veri bulutu üstümüzde devasa bir veri olarak duruyor. Yani kredi kartı ekstreleri, toplu taşıma kartları vs, pek çok kullandığımız kart var. Pek çok şeyi buradan yakalayabiliriz. Burada şeffaflaşma önemli, kişisel hakları koruyan ama aynı zamanda şeffaflaşmış bir veri paylaşımı gerekli. Bu aynı zamanda bilim etiği tartışmalarını da yeniden tetikleyecek bir şey. Çünkü çok ciddi bir etik sorun var burada. Gerçi biliyorum şu ASA'da (Amerikan Sosyoloji Derneği) şu anda etik kodlara bu tarz şeylerin eklenmesi ile ilgili tartışmalar sürüyor.

Tabii kişisel verilerin korunması da burada önemli bir hale geliyor. Salgın sonrası dönemde sizce nasıl bir dünya bekleyecek bizleri? Salgının başlarında iki önemli düşünür kendi görüşleri çerçevesinde iki ayrı görüş ortaya attılar. Bunlardan birisi Žižek, ona göre salgın daha iyi bir dünyanın kurulması için bizlere bir yol açabilecek. Aslında salgının başladığı ilk aylarda yani Mart, Nisan aylarında devlet arasında çeşitli dayanışma örnekleri gördük. Yerellerde de yine kendilerine bakamayacak insanlar için çeşitli dayanışmalar geliştirildi ama bunların sürekliliğinin olmadığını geçen süre içerisinde gördük. Bir diğer düşünür olan Agamben'e göreyse salgın döneminde alınan geçici baskı önlemleri ilk etapta "istisna hali" olarak karşımıza çıkacaklar ama sonrasında kalıcı hale gelecekler dolayısıyla salgın sonrasında baskının daha artmış olacağı bir toplumla karşılaşacağız. Sizin bu konudaki görüşleriniz nelerdir?

Tabii bunlar iki zıt görüş biraz ilk soruya verdiğim cevapla bağlantılı bu. Ben bunların topyekûn olduğunu düşünüyorum. Sonuçta kasıtlı olarak uçsallaştırılmış görüşler bunlar. Analitik argümanlar değil bunlar genel eğilimlere dönük uçsallaştırılmış argümanlar. Entelektüel görüşler de bu doğaldır. Karl Marx bütün toplumların tarihi sınıf savaşımlarının tarihidir dediğinde toplumların tarihinde sınıf savaşımlarından başka bir şey yoktur demek istemedi. Pek çok şey var ama tabii argümanı sivri bir şekilde ön plana çıkartmak için retorik bir kullanım var. Bunlara olduğu gibi inanmak bizi topyekûncü önce bir bakış açılarına götürür. Ben daha melez durumların ortaya çıkacağını düşünüyorum. Kimi biçimlerde daha baskıcı kurumlar ön plana çıkacaktır, bazı alanlarda daha farklı kurumlar ön plana çıkabilir.

Burada, Michael Mann'in kavramını kullanırsam, devletlerin altyapısal iktidar kapasiteleri önem kazanıyor. Mesela müzakere ve dayanışmaya dayalı toplum kapasiteleri oldukça önemli tabii ki bunları izlemek gerekiyor hatta izleyip çoğaltmaya çalışmak gerekiyor. Fakat toplumsal sorunların boyutu büyüdükçe gittikçe daha büyüyen bir örgütlenme kapasitesine ihtiyaç var. Dolayısıyla daha büyük örgütlenme kapasitelerinin gerekliliği göz önüne alındığında devletin olmadığı bir senaryo çok gerçekçi değil işin gerçeği. Şunu konuşmak gerekiyor devlet ama hangi devlet? Veya devletin hangi kapasiteleri? Dediğim gibi Michael Mann altyapısal iktidar ile müstebit, despotik iktidar arasında bir ayrıma gider. Altyapısal iktidarı güçlü devletler müzakere içerisinde toplum sınıflarıyla Gramsciçi anlamda rıza üretimi ile yönetirler. Mesela Sağlık Bakanı'nın bu süreçte böyle bir role soyunduğunu gördük altyapısal iktidar, rızaya dayalı, ki dergimizde gelip böyle bir makale var bu hususta. Ama İçişleri Bakanlığı özelinde çok daha müstebit, tepeden aşağı doğru işleyen ve sorunu toplumsal sorun olarak algılamayan bir pratik söz konusu oldu. Bu önemli, bu tarz bir yüksek kapasiteli örgütlenme formu devletin dışında yok. Diğer tarafta buna Bourdieucü bir cevap da verilebilir; devletin sol eli ve sağ eli der Bourdieu. Devlet iki ellidir, sol elin burada öne çıkması yani kaynak dağıtımı, kaynak paylaşımı gibi kullanıldığında çok etkili bir kurum olduğunu biliyoruz. Devletin çok etkin bir şekilde çalıştırılabildiğini görüyoruz. Dolayısıyla tabii ki ütopik düşüncelerle ilgili bir sorunum yok hepimizin belli bir gelecek toplum tahayyülü var. Fakat dediğim gibi yani mevcut aşamada ve yakın zamanda devletin olmadığı bir senaryonun çok gerçekçi olmadığını, bu yüzden devletin kapasiteleri üzerine tahlil yapılmak gerektiğini düşünüyorum ben.

Hocam çok teşekkür ediyorum.

Dayanışma Ekonomileri Üzerine

Aslıhan AYKAÇ
Deşifre: Nurseda Çetintürk

COVID-19 ve Sosyal Eşitsizlik başlığı altında, doktora ve yüksek lisans öğrencilerinin katılımıyla tertip ettiğimiz açık derslerde bu hafta, sevgili Aslıhan Aykaç konuğumuz oldu. Kooperatifler, topluluk temelli tarım, takas pazarları gibi dayanışma ağlarında gerçeklik kazanan alternatif ekonomileri ve bunların, pandemi sürecindeki deneyimlerini konuştuk. Aslıhan Aykaç'ın açık dersinde öne çıkan önemli temalardan biri de dayanışma kavramının anlamına dairdi. Dayanışmanın hayırseverlik ya da komşuluk, mahalle yardımseverliği olmadığı gibi belediye ve benzeri kurumların da işi olmadığını, devlet dışı bir toplumsal faaliyeti ve piyasa aklının dışında bir üretim anlayışını varsaydığını tartıştık. İktisada antropolojik bakışın oldukça önemli olduğu da bir diğer önemli vurgu noktasıydı.

Vefa Saygın Öğütle: Herkese merhabalar! COVİD-19 ve Sosyal Eşitsizlik başlığı altında sürdürdüğümüz açık derslerin altıncısında Aslıhan Aykaç'ı ağırlıyoruz. Aslıhan Aykaç bildiğiniz üzere, Ege Üniversitesi öğretim üyelerinden. Daha çok politik ekonomi alanında uzmanlaşmış bir araştırmacı fakat son dönem çalışmaları, bildiğiniz üzere Metis Yayınları'ndan da kitap olarak yayınlandı. Dayanışma Ekonomileri üzerine çalışıyor. Aslında alternatif iktisadi yaklaşımlar ya da üretimin ve bölüşümün alternatif iktisadi yolları üzerine akıl yürütüyor, çalışıyor, çalışmalarını burada yoğunlaştırdı. Ben sözü daha fazla uzatmayayım, kendisine bırakayım. Hocam buyur, söz sende.

Aslıhan Aykaç: Teşekkürler. Arkadaşlar merhaba. Şimdi kısaca bu çalışmanın birazcık arka planından bahsetmek istiyorum, bir iki dakika. Daha sonra da bu dayanışma meselesinin mevcut durumundan bahsetmek istiyorum sonra da kendi çerçevemi tanıtmak istiyorum size. Son olarak da bu çerçeveye yönelik birtakım eleştiriler var, onları da söyleyerek tamamlamak istiyorum. Benim burada anlatacaklarım dört ana başlıkta değerlendirilebilir. Şimdi çalışmanın arka planı derken, ben uzunca bir zamandır emek çalışıyorum aslında. Bu Dayanışma Ekonomileri üzerine çalışırken ben, neoliberal kapitalizmin yani neoliberal küreselleşmenin kapitalizmin üzerindeki bu yarattığı yapısal dönüşümleri göz önüne aldığımda, emeğin inanılmaz bir sömürü düzenine maruz

kalması, buna bağlı olarak küresel eşitsizliklerin ve toplumdaki sınıflar arası eşitsizliklerin artık giderek daha keskinleştiği, daha fazla kutuplaşmaya yol açtığı ekonomik anlamda yapılara bir alternatif tartışma üretmek için bu çalışmayı yapmıştım. Yaparken de ilham aldığım özellikle birkaç figürü söylemek istiyorum: Öncelikle çağdaş Latin Amerika çalışmaları içerisinden gelen Portekizli de Sousa Santos, Roberto Unger gibi figürler, daha artık politik ekonominin klasikleri içinden de Karl Polanyi gibi figürlerden etkilendim. Kısmen Ronaldo Munck yine Latin Amerika kolundan onu da unutmamam gerekiyor gelen emek çalışan önemli figürlerden bir tanesi ama klasiklerden de dediğim gibi büyük oranda Polanyi ve yine kendi okulum olan Dünya Sistemleri Teorisi'nden biraz etkilendim.

Şimdi bu çerçeveyi kurarken benim hikâyem şuydu: Emeğin bir alternatifi var mı? Üretim sürecinin örgütlenmesinde bir alternatifi var mı artı, mevcut eşitsizlik ve gelir kutuplaşmasına alternatif olabilecek bir bölüşüm alternatifi var mı? Çünkü mevcut durumda artık refah devleti de yok, devletin gelir toplama kapasitesi de yok. Devletin sermaye ile yaptığı iş birliğine karşılık emeğin, bu toplumsal uzlaşı denkleminden, toplumsal sözleşmeden dışlanması söz konusu. Bu durumda emek için ne tür alternatifler var, tartışmasıydı benim yapmak istediğim. Şimdi tabii bütün bunlar bu benim son beş yıllık hikâyem, tamamen beş yıl sürmedi ama beş yıldır bunun yazımı, çevirisi yayınlanması vs. ile uğraşırken bu pandemi ile birlikte, birdenbire dayanışma meselesi patladı. Herkes 'Biz bize yeteriz Türkiye', ondan sonra 'Dayanışma içerisindeyiz', ondan sonra 'Komşularınıza bakın', 'Gıda yardımı yapalım', 'Ele ele verelim', 'Hepimiz aynı gemideyiz' ve dayanışıyoruz ama aslında hikâye bu kadar rahat kullanabileceğimiz bir kavram değil. O yüzden de dayanışma nedir ve ne değildiri söyleyip de devam etmek istiyorum. Bizim burada dayanışmadan kastettiğimiz şey kesinlikle hayırseverlik değil. Birilerinin birilerine yardım etmesinden bahsetmiyoruz. Belediyenin, valiliğin, sosyal yardımlaşma ve dayanışma fonlarının birtakım vakıf veya dernek veya cemaatlerin birilerinin elinden tutmasından da bahsetmiyoruz. Çünkü burada dayanışma karşılıklılık ilkesine dayalıdır. Tek yönlü biri verir, öbürü alır değil. Birlikte bir şey yaparız ve bölüşürüz meselesidir. Bu özellikle siyasi arenada çok çok rahat ifade edilen kullanılan yardımseverlik, hayırseverlik, komşuluk, hayırlı evlat söylemleri veya nedir mesela hadislerde olduğu gibi 'Komşun açken sen tok yatmayacaksın' bu başka bir şey. Yanlış bir şey değil ama başka bir şey. Bu dayanışma değil bu yardımseverlik, charity dediğimiz şey, hayırseverlik bu.

Şimdi benim dayanışmadan kastettiğim şey başka bir şey aslında ve aslında dayanışma üzerine yazan çizen insanlar da bu ayrımın farkındalar. Bu kurumlar tarafından yapılan işlerin tamamını bir dayanışma olarak değerlendirme-

mekte fayda var, analitik nedenlerden ötürü söylüyorum bunu. Ama bunun yanı sıra gerçek anlamda, anladığımız anlamda karşılıklılığa ve bölüşüme dayalı bir dayanışma anlayışında da gerçekten bir gelişme var. Şimdi bunu nerelerde görüyoruz? Bunu yerel düzeydeki toplumsal örgütlenmelerde görüyoruz. insanların bir araya gelip ellerindeki mevcut kaynakları birlikte paylaşarak, birlikte örgütleyerek, özellikle dezavantajlı grupları içerecek şekilde birtakım uygulamalar geliştirmesinde görüyoruz. Bu gibi alternatifler var. Bu askıda ekmek olabilir mesela, ondan sonra başka birtakım yazılımlar ortaya çıktı fatura ödemeye yönelik bir komşu mesela. İYTE'den İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nden bir grup bunu yaptı. Kooperatifler, inanılmaz bir şekilde Covid sürecinde aktif oldular hem ürettiklerini paylaştılar hem üretim sürecini sürekli kıldılar hem de bu özellikle hijyen malzemeleri; maske vs. gibi malzemelerin üretiminde aktif rol oynadılar. Gerçekten üretimi örgütleyen ve ürettiklerini bölüşen dayanışmacı ekipler de vardı. Bunları da göz ardı etmemek gerekiyor ama birbirinden de ayırt etmek gerekiyor diye düşünüyorum ben. Ama yine de bu dayanışma tartışmalarının bu kadar güncel olması bence çok umut verici bir şey. Çünkü bu bize başka bir şeyi daha gösterdi üretim ve bölüşüm dışında, başka bir şeyin daha çok önemli olduğunu gösterdi. O da örgütlenme yani bir örgütlülük haline çok ihtiyacı var Türkiye'nin.

Türkiye, tabandan gelen örgütlü hareketlerin çok da güçlü olmadığı, süreklilik göstermediği, toplumsal müzakere içerisinde yapısal bir unsur haline gelmediği ülkelerden. Latin Amerika'da mesela Şili'ye bakıyorsunuz insanlar sokağa dökülüyorlar, burada bekliyorsunuz ya bir sokağa dökülsenize yok, bizimkiler bekleyebiliyorlar bayağı bir zaman. İlginç bir şey bu. Türkiye'deki bu kadar sert koşullar ortaya çıktığı zaman bile insanların örgütlenmemesi, şaşırtıcı dinamiklerden bir tanesi. Bu da bu Covid sürecindeki örgütlenme halleri de sevindirici unsurlardan bir tanesi. Ama dediğim gibi bu bence, gelecekte üzerinde daha fazla düşünmemizi gerektiren şeylerden bir tanesi. O yüzden bütün bunlara bakarken, peki nasıl bir analitik çerçeve kullanabiliriz diye ben birazcık bundan bahsetmek istiyorum sizlere. Bahsederken de kendi çerçevemi tanıtacağım ama dediğim gibi bunu yazan tek kişi ben değilim, bir sürü insan çalışıyor dayanışma ağlarını, dayanışma ekonomilerini veya örgütlerini. Ben literatürün küçük bir parçasını size tanıtmış olayım en azından burada.

Şimdi dayanışma ekonomileri derken, neden dayanışma ağları değil de ekonomileri? Çünkü bir üretici kapasiteden bahsediyoruz. Bu üretim illa elle tutulur bir metanın veya nesnenin üretilmesi değil aynı zamanda hizmetlerin üretilmesi ve hizmetlerin takası biçiminde de gerçekleşebilir. Neler var bunun içinde? Kooperatifler var; öğrenci kooperatifleri var, tüketici kooperatifleri var, üretici kooperatifleri, kadın kooperatifleri, Tarım Kredi mesela devletin kur-

duğu o tür kooperatifler var, Pankobirlik var, Marmarabirlik var sizin bilebileceğiniz, İzmir'de bizim çok sevdiğimiz örnek Tire Süt kooperatifi var çok başarılı, çok büyüyen örneklerden bir tanesi. Dünyada daha geleneksel olarak bilebileceğiniz kooperatifler, şaşırtıcı ama Migros aslında bir kooperatif olarak kuruluyor. Bugün berbat bir şeye dönüşmüş durumda. Bugün Migros, Türkiye'nin perakende tekeli gibi bir şey haline geldi. Mondragon İspanya'da çok önemli örneklerden bir tanesi. Bir sürü, bir sürü enerji kooperatiflerinden tutun bir sürü hizmet kooperatiflerine kadar, bakım hizmetleri kooperatiflerine kadar bir sürü şeyden bahsedebiliriz. Gıda toplulukları şimdi bunlar Türkiye'de çok popüler permakültür yapanlar, Muğla'dakiler belki biliyorlardır Refikler Köyü çok popüler. Buğday Derneği, TaTuTa vs. gibi pratikler, topluluk temelli tarım yapanlar. Onun dışında şehirde bizim daha çok gördüğümüz takas pazarları, ikinci el pazarlar, üretici pazarları doğrudan üretici ile tüketicinin bir araya geldiği böylece aracı, komisyoncu kesimlerin bertaraf edildiği ya da dışarıda bırakıldığı yapılardan bahsedebiliriz. Ev eksenli üretim dayanışması daha çok kadın emeği ile ilgili olarak böyle şeyler ortaya çıkıyor. Dünyadaki örnekler arasında zaman bankaları, hizmet paylaşımı gibi örnekler var. Veyahut alternatif para birimi üreten özellikle Yunanistan krizinden sonra böyle örnekler çıktı. Köyün kendi parası var, euro kullanmıyorlar dolayısıyla oradaki o parasızlık halini bırakmış durumdalar. Böyle çok enteresan şeyler çıkıyor. Ben doktora öğrencisiyken Amerika'da bizim yakınımızda bir şehir vardı küçük bir şehir, kasaba demeyeyim artık kasabadan büyük onun da kendi para birimi vardı. Orada yaşayanlar kendi aralarında onun üzerinden takas yapabiliyorlardı, böylece piyasanın dışına çıkmış oluyorlar. Böyle enteresan şeyler var. Çalışan dernekleri, işçi örgütleri bunlar da sendikal olmayan ama yine de örgütlenmemiş işçileri bir araya getiren birtakım örgütler. Türkiye'de çok yaygın değil ama popüler bir iki örnekten bahsetmek istiyorum. Bir tanesi çağrı merkezi çalışanlarının bir derneği var. Sendikalı değiller, dernekleri var. İkincisi de şey, Kazova'yı takip ettiyseniz mesela bir fabrika işgali yapıp örgütlendiler. Sonra ama ben çok tabii hayal kırıklığına uğradım çünkü bölündüler. Bölünmeseydi şahane bir şey olacaktı. Kitapta da yer almasını çok istiyordum ben ama maalesef 16 kişi bir araya gelmek yerine, ikiye bölününce benim örneklemim için çok uygun olmadı, onları da sayabiliriz.

Peki, bütün bu gruplardan bahsederken nedir beklentimiz, bunları nasıl kategorize ediyoruz? Birincisi, bunlar devletten bağımsız olarak örgütlendiler yani devlet, hadi bakalım kooperatif kurun demedi, hadi kardeşim size bir dernek kuralım demedi. Devletin açıkta bıraktığı sosyal politikadan mahrum olan, kayıt dışı çalışan, ev eksenli çalışan, piyasada yer bulamayan ekonomik demokrasi dediğimiz bir şey var piyasaya her kesimden insanın katılabilmesi, bundan mahrum kalan kesimlerin kendi başına örgütlenmesi bu anlamda

devlet dışı bir şeyden bahsediyoruz. İkincisi piyasa dışı. Şimdi piyasa dışı derken burada Polanyi'ye küçük bir referans vermek istiyorum. Ve de o liberal piyasayı eleştirmesi ve onun yerine başka bir piyasa önermesi. Şimdi piyasadan kastettiğimiz şey nedir? Bir tanesi bir fiziksel alandır. Pazarı sebze pazarını düşünün, para verirsiniz karşılığında malı alırsınız. Takas yapılan bir fiziki alandır piyasa. Ama piyasa aynı zamanda değil mi birtakım metaların el değiştirdiği ve bir değer üreten alandır. Çünkü orada arz talep devreye girer ve fiyatlar aslında metanın içerdiği değerin üstüne çıkabilecek şekilde şekillenir. Bütün bu hikâyeyi yöneten bir finansal mekanizmadan bahsettiğiniz durumda da aslında piyasa aklından bahsederiz. Benim burada piyasa dışı diye kastettiğim şey, piyasa aklının dışında yani market rasyonalitesi dediğimiz şey değil, basitçe takas yaptığımız, birbirimizle alışveriş yaptığımız bir alandan bahsediyorum ben. Piyasayı çok daha basit bir düzeye indirgemiş durumdayım bunu söyleyerek ama bunu söylediğim zaman da piyasanın burada anlattığım kar odaklı, ne bileyim ekonomik çıkarları önceleyen, piyasa aklını insani değerlerin üstünde tutan mekanizmasını reddediyorum aslında. Üçüncüsü bunlar yerel örgütlenmeler sıklıkla çünkü ölçekleri küçük ve hemen mevcut kaynakları, mevcut insanları kurarak örgütlenen yapılar. Dayanışmayı biz tek elden, Ankara'dan yönetiriz ve mahallelere de ulaşırız dediğinizde ulaşamazsınız. Çünkü Türkiye küçük bir ülke değil, 81 milyon nüfus çok büyük ve tek bir merkezden yönetilemeyecek kadar küçük mahalli sorunlar var. Örneğin bir mahallenin sorunu temiz su ise diyelim ki veya bir kanalizasyon sistemi ise, başka bir mahallenin sorunu yol olabilir. Bu doğrudan müdahaleyi gerektiren durumlarda etkin bir örgütsel mekanizma olmaz. O yüzden çok merkezi değil veya tepeden değil, daha yerelden, tabandan bir örgütlenmeden bahsediyoruz. Bundan bahsederken aynı zamanda yalnızca üretim değil, bölüşümden de bahsediyoruz çünkü mevcut durumda bu küresel piyasanın bugünkü örgütlenmesi bir şirket yapısına dayalı; Amerikan şirket modeline dayalı. Bu yapı çok hiyerarşik bir yapı. Bu hiyerarşi içerisindeki en zayıf halka, kitlenin büyük bir kısmını oluşturan emekçiler ve bu adamlar hem söz sahibi değiller hem de gelirin çok küçük bir kısmına ortak olabiliyorlar. O hiyerarşik yapıyı kırmak, aynı zamanda en üsteki ile en alttaki arasındaki gelir dağılımını birazcık dengelemek, düzeltmek imkânı sunabilir o yüzden bölüşümü denklemin içine katıyorum. Bugün yazan iktisatçıları okuduğunuz zaman, ne yazık ki bölüşümden adamakıllı bahseden ve alternatif bir bölüşüm mekanizması sunan kimse çıkmıyor. Bütün bu insani yüzlü kapitalizm hikâyeleri, aslında kapitalizmin özü itibari ile eşitsizlik üreten yapısına bir değişiklik getirmiyor ve bu önemli kısıtlardan bir tanesi. O döngünün biraz dışına çıkmak gerektiğini düşünüyorum ben ve son olarak da bütün bu hikâye tabii ki maddi varlığın üretimi ve bölüşümünden ibaret değil ama aynı zamanda bir zihniyet dönü-

şümünden, bir yaşam biçimini yeniden örgütleme isteğinden de oluşuyor. Farklı bir bilinç düzeyinin gerekli olduğunu düşünüyorum açıkçası.

Şimdi tek tek bunlardan bahsederken de bunları biraz daha hızlı geçeceğim ama özellikle söylemek istediğim şey, bu arada mesela bu üretimden bahsederken yerindeki kaynakları kullan, kendi imkânlarını, kendi iş gücünü kullan ve ona göre örgütlen. Kalkıp da dışarıdan yabancı sermaye gelsin senin için bir fabrika kursun, örgütsel model inşa etsin, bir insan kaynakları aklı getirsin bunlara belki de çok gerek yok. Büyüme odaklı bir modelden bahsetmiyoruz. Bölüşümden bahsederken bugün bakın eşitsizliği ölçmek için Castells'in kullandığı dört tane gösterge var; bir tanesi evet eşitsizlik, bir tanesi yoksulluk, bir tanesi gelir kutuplaşması dördüncüsü de sefalet. Günlük geliri 1.25, 1.90 doların altında olan insanlardan bahsediyoruz ve dünya nüfusunun beşte birine falan tekabül ediyor bu kesim milyar üstünde insandan bahsediyoruz, bölüşümü yeniden örgütlemeden, dünyada yeni bir uygarlık modelini yürütmek aslında mümkün olmayacak. Şimdi bunlar dediğim gibi maddi koşulları oluşturuyor ama aslında bir yandan da örgütsel bir mesele var burada. Nedir bu örgütsel mesele? Piyasanın demokratikleştirilmesinden bahsediyoruz. Ne demek bu? Piyasa yalnızca eğitimlilerin, vasıf sahibi olanların, beyaz yakalı olarak çalışabilecek olanların alanı değildir. Bir şekilde sizin diğer insanları da dezavantajlı kesimleri de üretim mekanizmasının bir parçası haline getirme zorunluluğunuz var yoksa onları dışarıda bıraktığınız zaman, o zaman onlara sosyal politika harcaması yapmak zorundasınız. Veyahut onları dışarıda bırakıp sosyal politika da harcamayıp onları ölüme terk ederseniz, o zaman bunların ayaklanma potansiyeli artar, bunlar tehlikeli sınıflar. Sizin bunları sistemik olarak sisteme dâhil etmenin yollarını aramanız gerekiyor. O yüzden de dayanışma meselesi daha katılımcı, piyasa ama kendi çizdiğim tanımdaki piyasadan bahsediyorum yine, kapitalist piyasadan değil, piyasayı demokratikleştiren, herkese açan, karar alma süreçlerini de demokratikleştiren bir anlayış.

Aynı zamanda şu da var burada bir örnek vermek istiyorum. Mesela Gebze Dilovası'na yönelik birtakım tartışmalar oldu önceki yıllarda medyada. Tartışmalar şu aslında, biliyorsunuz sanayi bölgesi İstanbul'un hemen çeperinde yer alan bir yer ve burada kanser vakaları artıyor. Şimdi eğer bir sendika şöyle der ise, kanser benim meselem değil, ben çalışma koşullarına bakarım, ücretlere bakarım, toplu sözleşmeye bakarım ama işçiler kanser olmuş banane! Bunu diyemezsiniz artık çünkü işçilerin sosyal koşulları; işçilerin yaşadığı evler, içtikleri su, çocuklarının gittiği okul da artık sınıf meselesinin entegre bir parçasıdır. bunu görmezden gelmek artık mümkün değil. Ya da benzer bir şekilde mesela, gidelim Edirne Ergene havzasına ve oradaki yine kirliliğin yol açtığı kanser vakaları ve buradaki insanların sağlık sorunları ile mücadeleleri.

Bunları da sizin örgütlenmenin bir parçası yapmak zorunluluğunuz var. Alternatif emek örgütlenmesinden bahsederken ben özellikle ekonomik sorunların yanı sıra, toplumsal sorunları da karşılama zorunluluğundan bahsediyorum. İş yaşam dengesi değip de yaşamınızı istediğiniz gibi kurun diyemiyorsunuz insanlara. Bugün diyebilir misiniz? İnsanlar işsiz kaldı. Bu kadar hane nasıl dönecek? Dün konuşulan şey, Amerika'da yalnızca, yalnızca Amerika'da işsizlik sigortası için talepte bulunan 40 milyon insan var. Bayağı yüksek bir rakam bu. Türkiye'de daha rakam çıkmadı. Ama Türkiye'de zaten rakamlarla ilgili ayrı bir muamma olduğu için, bilemiyoruz. Ama en azından şunu söyleyelim, rakamların hiç değişmediğini varsayarsak burada yapısal olarak % 10'luk bir taban işsizlik var, şu anda % 14'e çıkmış durumda. Genç işsizliği de % 27 görünüyor. Bana sorarsanız çok daha fazla her üç gençten bir tanesi en azından işsiz durumda. Şimdi şey diyemezsiniz ya bu bizim meselemiz değil, bakmıyoruz. Siz sadece formel sektörde çalışan, fabrikada çalışan, sigortalı olan işçiyi temsil etmiyorsunuz. Kayıt dışı çalışanı da çalışmayanı da evdekini de temsil etmek zorundasınız. O yüzden yeni bir örgütsel modele ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum ben.

Bir başka örnek olarak kooperatifleri göstermek istiyorum size. Çünkü en fazla üzerinde durulan şeylerden bir tanesi bu. Nasıl işliyorlar? Bir kere açık üyelik var, herkes üye olabilir. Gönüllülük esasına dayalı. Üyelikten çıkabilirsiniz. Bir ortaklık payı veriyorsunuz, en az 7 kişi ile kuruluyor bir kooperatif. Her üyenin oy hakkı var, demokratik bir yönetimi var. Bunlar kötüye kullanılabiliyor, her kooperatif de süper işliyor diyemem ama işleyenler var ve iyi durumdalar. Şimdi Tire Süt mesela enteresan çünkü Mahmut Bey başındaki Mahmut Eskiyörük, aslında daha geleneksel bir kooperatifçilik anlayışından geliyor ama modeli tuttu, başarılı oldu ve kendisi artık bunu anlatan figür haline de geldi. Bir liderlik özelliği var. Her kooperatif de bu kadar güçlü bir mekanizma olmayabilir ama birçoğunda oluyor. Benim mesela oturduğum yerden dolayı takip ettiğim iyi örneklerden bir tanesi, Urla Kadın Kooperatifi. Yaklaşık 200 üyesi var. Bu Covid süresinde şöyle bir şey oldu; burada enginar yetişiyor ve bunların enginar satması lazım ama önce toplaması, işlemesi ve hemen satmaları lazım ama herkes eve kapalı. E ne yapacak bunlar, 180 kadın? İnterneti kullandılar, deli gibi sosyal medya kampanyası yaptılar, televizyona çıktılar, enginarlar bitti. Ve ben çok mutlu oldum çünkü o kadınlar ev geçindiriyor. Ben onları buradan da tanıyorum. Aynı zamanda burada 2 tane kafe işletiyorlar küçük böyle çay ocağı gibi diyelim daha böyle kafe gibi değil. Ama onlar için büyük bir şey bu. Çünkü her bir kadın oradaki bir aylık çalışmasının sonunda yaklaşık bir asgari ücret kadar para alabiliyor. Ekmek kapısı, böyle düşünün bunlar çok küçük şeyler de değil bazı haneler için. Şimdi başka bir şey, devletten ve kurumsal yapılardan bağımsız olma özerklikleri var. Vergi

veriyorlar, devletle tabii ki bürokratik işlemleri var. Yasal düzenlemeye tabiler ama sonuç itibari ile büyüme kararlarını, sermaye arttırma kararlarını, bölüşüm kararlarını kendileri alıyor. Bu iyi bir şey. Sıklıkla yereller, Tire Süt'ten bahsetmeyelim çok büyük. Pankobirlik Türkiye'nin en büyük örneği, Marmarabirlik çok büyük. Eğer örgütlendikleri alan çok akçeli bir ürünleri varsa, o zaman işler daha da iyi oluyor ama daha küçük ölçekli yalnızca birkaç tane ürün üretebiliyorlarsa o zaman büyüme potansiyelleri birazcık geri kalıyor. Şimdi dünyadaki rakamlara bakarsanız, 250 milyondan fazla insan çalışıyor dünyada kooperatiflerde. 2 milyondan fazla insan Amerika'da çalışıyor, her sektörde var Amerika'da aklınıza gelebilecek her sektörde varlık gösteriyorlar. Dünyada toplam 2,2 trilyon dolarlık bir ekonomik varlıkları söz konusu. Bu dayanışma meselesi alternatif bir piyasa inşa etme meselesi, çok da öyle küçük ölçekli ve böyle mikrokozmos olarak değerlendireceğiniz bir şey değil, aslında büyüme potansiyeli olan bir şey.

Peki, eleştiriler neler? Neyse ben kitabı yazdım, kitap basıldı falan ondan sonra birkaç yerde duyuldu. Genelde böyle pozitif şeyler aldım ama olumsuz şeyleri de söylemek istiyorum burada. Mutlaka sizin de aklınızdan geçmiştir. Bir tanesi, bunu Bilkent'ten bir öğrenci sordu, lisans öğrencisi: 'Ama bunun bir yapısal alternatif olarak yükselmesi çok da mümkün görünmüyor.' Kim bilebilir? O zaman şunu söylemek lazım buna karşı. Her şeye de tabii ki savunmam var, şaka yapıyorum tabii ki o kadar iddialı değilim ama şunu söyleyebiliriz: Kapitalizm 500 yıldır var ve 500 yıldır kaç tane kriz olduğunu bilmiyoruz bile. Sistemik krizler çok fazla onun altında sistemik olmayan ama küçük patlamalar halinde çıkan krizler de çok fazla, bölgesel veya ülke düzeyinde. Bu kadar iç çelişkileri olan bir sistemin, bu kadar uzun devam etmesi nasıl açıklanabilir? Neden artık bunun eleştirisinin zamanı gelmiş olmasın? Bence burada bu soruyu sormamız gerekiyor. Bu sistem işlemiyor ve bu sistem dünya nüfusunun, dünya toplumunun az bir kısmı için işliyor. Dünyadaki en zengin 8 insanın mal varlığı, dünyada üretilen refahın yarısından fazla. Dolayısıyla %50 8 kişinin elinde. Bu niye devam etsin ki? İkinci soru dayanışmacı yaklaşımlar, tabandan gelecek bir devrim potansiyelini geciktirir, engeller mi? Bir Marksist devrim beklentisi olan hocalar bu soruyu soruyorlar 'Ama siz böyle yaparsanız devrim gerçekleşmez'. Ben de o zaman şu karşı soru ile cevap vermek zorunda kalıyorum. Proleter devrim neden gerçekleşmedi? Dayanışma meselesinden bağımsız olarak soruyorum ben bunu. Neden gerçekleşmedi? İnsanlar dayanışma yaptığı için değil. Orada çok daha yapısal bir sorun var, ona bakmak gerekiyor bence. Üçüncü soru, piyasadan tamamen çıkmak mümkün mü? Burada da şeyi söylemiyorum, cep telefonunuzu evde kendiniz üretin demiyorum tabii ki ama şu var mesela; Mondragon örneğine bakarsanız, sanayi alanında kooperatif var ve modern teknolojik ürünler üretiyorlar ve bu

ürünleri piyasada değişime de sokabiliyorlar. Bunun karşılığında elde ettikleri gelir de daha adil bir bölüşüm içerisinde paylaşılabiliyorlar. Türkiye'de de bir kolu var Mondragon'un Fagor elektronik Kocaeli' de ama buradaki şey tabii ki daha şirket bazlı işliyordur ondan çok emin değilim. Ama sonuç itibariyle sanayi alanında kooperatif yapılabiliyorsa, sanayi alanında bölüşüm yapmak da mümkündür. Daha fazla adil bölüşüm mekanizması işletirsek de piyasadan çıkmak neden olmasın? Ama tabii ki orada bir dediğim gibi ben bir zihniyet dönüşümünden bahsediyorum. Şimdi burada söylenen şeylerden bir tanesi de devletin geleceği. 'Peki devletsiz bir toplum olabilir mi ya? Devletsiz örgütlenme falan kötü şeyler bunlar!' Burada da mesela mevcut tartışmalardan bir tanesi: 'Salgın süreci ulus devletin gerekliliğini göstermedi mi?' 'Hepimiz ulus devletlere geri döndük.' Hatta Türkiye'nin sloganı neydi Fahrettin Koca'nın da söylediği gibi: 'Küresel salgın ama ulusal mücadele!'. O zaman şunu sormak gerekmiyor mu: Dünyada hangi devlet böyle bir durumda, hiç kimseyi arkada bırakmayacak şekilde mükemmel bir politika üretmeyi başardı? Hiçbiri. Güney Kore dâhil, Singapur dâhil, Çin dâhil. Amerika zaten bir fecaat. Brezilya'yı hiç konuşmaya değmez. İskandinavlar bence ne yaptıklarından çok emin değiller. Türkiye bence kısmen ölüm sayılarının az olduğunu göz önüne alırsak, iyi bir performans sergiledi ama büyük bir ama ile geliyor bu, rakamlar ne kadar gerçekçi bilemiyoruz, orada çok fazla tartışma ortaya çıktı. Devlet, ana akımda anladığımız biçimiyle belki de çok etkin bir mücadele mekanizması değil. Kapitalizmde mücadelede çok daha kötü olduğunu düşünüyorum ben. Bunlar tartışmaya açık. Burada sosyal bilimcinin misyonu müneccimlik değildir, fal bakmıyoruz. ben geleceği okuyamam ama gelecek adına şunu söyleyebilirim: Bu tür eşitsizlikler, ekonomik eşitsizlik arttıkça ve toplumsal sözleşme buna çözüm üretemedikçe, mutlaka alternatif arayışlar artacaktır. Böyle veya başka biçimlerde diyorum ben ve sözü bitiriyorum.

Vefa Saygın Öğütle: Güzel, o zaman burada bir ara verelim. Aranın ardından tekrar toplanalım.

Vefa Saygın Öğütle: Tekrar merhabalar, Aslıhan Aykaç'a sunumu için tekrar teşekkür ediyoruz. Şimdi sizin sorularınızı almaya başlayalım, buyurun arkadaşlar.

Elifcan Koçyiğit: Başlayayım mı hocam?

Vefa Saygın Öğütle: Başla Elifcan.

Elifcan Koçyiğit: Hocam merhaba, teşekkür ederim öncelikle sunum için. Benim aslında uzun süredir sormak istediğim bir soru vardı. Çok güzel oldu fırsatını bulmuşken hemen. Ovacık ile ilgili dayanışma ekonomisi değil demiş-

tiniz ve bunu markalaşma üzerinden söylemiştiniz. Sadece anlamadığım şey, markalaşmanın niye böyle bir etkisi olduğu üzerine. Çünkü konuşmada çok kısa bir şeyden bahsetmiştiniz, Medyascope'taydı sanırım konuşmanız. Bununla ilgili biraz bahsedebilirseniz çok sevinirim çünkü biraz anlamakta zorlandım, neden kabul etmediğinize dair.

Aslıhan Aykaç: Markalaşma değildi sorun, belediyenin olmasıydı. Markalaşması aslında iyi bir şeye dalalet, iyi bir şeye işaret ediyor. Neden? Çünkü demek ki kendi yerelinin dışında başka bir yerlerde de tanınmış oluyor ve başka tür bir piyasanın parçası olabiliyor, takas ilişkilerine girebiliyor. Gerçekten de böyle bir şey var mesela benim bildiğim Antalya'da gıda toplulukları var. Ovacık'tan ürün alıp takas ediyorlar, tüketici kooperatifleri de var. Ovacık'ın burada dükkânı da var İzmir'de ama bu bir belediye inisiyatifidir. Maçoğlu'nun orada çok etkin bir rolü var. Ama benim bekledim şey, tabandan gelen ve insanların yaptığı daha demokratik, daha katılımcı bir mekanizma arıyorum ben. Ama böyle güçlü figürler iyidir ama Maçoğlu olmadığında ne olacak? Ben güçlü figürlere çok tereddütlü yaklaşıyorum. Veyahut şöyle mesela İzmir'de de tarım kooperatifleri veya tüm kooperatifler, Tunç Soyer belediye başkanı seçildiğinde büyük bir heyecan duydular. Onda da ben aynı rezervi koruyorum. Peki, başka bir partiye geçtiği zaman belediye desteği ortadan kalktığında ne olacak? Bu kurumların bu tür dayanışma ekonomilerinin, kendi başına özerk bir biçimde ayakta durması lazım. Belediye kim olursa olsun, bu bizi ilgilendirmiyor. Önemli olan insanların birlikteliği. Ovacık'la ilgili düşüncem oydu. Ama aynı düşünceyi İzmir için de söylüyorum.

Elifcan Koçyiğit: Teşekkür ederim hocam. şöyle bir şey öngörebilir miyiz peki, diyelim ki siyasi katılım ortadan kalktı ve bu bizim için bir dinamik olmaktan çıktı. Böyle bir şey olduğunda taban bunu devam ettirirse, o zaman dayanışma ekonomisi içine alabilir miyiz?

Aslıhan Aykaç: Evet, evet aynen.

Elifcan Koçyiğit: Tamam, teşekkür ederim hocam.

Aslıhan Aykaç: Evet, teşekkürler.

Gülşah Kurt: Hocam, benim var.

Vefa Saygın Öğütle: Buyur Gülşah.

Gülşah Kurt: Hocam merhaba. Konuşurken zihinsel bir dönüşümden bahsediyorum diye söylediniz çünkü iş yeri demokrasisi, yatay örgütlenme gibi şu an içinde bulunduğumuz sistemden düşündüğümüz zaman, tamamen radikal

bir dönüşümden bahsediyoruz. Sadece üretim de değil, aynı zamanda örgütlenmede de çok radikal, farklı bir üretim, bölüşümden bahsediyor oluyoruz. Siz bu gönderdiğiniz yazıda bir çöpçünün emeğinin, bir beyaz yakalının emeğinden daha düşük olmadığını da söylemiştiniz. Çünkü bu zamanda da görüyoruz, beyaz yakalının belki alternatif teknoloji ile sağlanabiliyor ama hala o insan emeğine orada da hala muhtaç olduğumuzu söylüyordunuz. Benim sormak istediğim şu; aslında bu emeğin sınıflandırılmasında çok fazla bir böyle beden zihin ayrımı görebiliyoruz. Bu ilk başta mesela Fordist üretim zamanında da fabrikaların örgütlenmesinden aslında örgütlenme demeyeyim de yapılanmasından baştaki bu yöneten insanın sadece kafası var aşağıya doğru indikçe sadece bedenler görülüyor ve kafa da önemsiz olduğunu gösteriyor. Benim sormak istediğim şu; bu dayanışma ekonomileri emeğin dönüşümü ise, aynı zamanda bu beden zihin emeğinin ayrılmasının da farklı bir sınıflandırmasını oluşturabilir mi? Belki makro ekonomiden bahsetmiyoruz, sizin söylediğiniz daha çok yerel ekonomiler ama diğer bir yazınızda da önemli olan sistemde gedik açmak demiştiniz, ne kadar küçük olursa da olsun. Bu emeğin beden zihin ayrımının burada kırılması sizin için önemli mi? Ben bunu sormak istiyorum.

Aslıhan Aykaç: Çok değil, şöyle bir şey söyleyeceğim; iki şey söylemek istiyorum. Bu beden zihin meselesinin bir üçüncü boyutu da şu oldu; burada sen söylemedin ama eklemek istiyorum ben. O da duygusal emek oldu. Biz evet fabrikada çalışan mavi yakalılardan bahsediyorduk ondan sonra onun üstüne hizmetler sektöründe çalışan beyaz yakalılardan bahsettik ama bir de bu care work yani bakıcı, bakım hizmetleri gibi alanlarda çalışan sağlıkçılar gibi mesela veya turizm sektöründe çalışanlar, eğlence sektöründe çalışanlar gibi insanlardan bahsederken de duygusal emekten bahsetmeye başladık. Evet, bugün bu beden zihin ayrımı yeterli değil, başka tür emek türlerinden de bahsediyoruz. Ama belki duygusal emekten sonra dördüncü bir tür çıkacak onu da başka bir şekilde tanımlayacaklar. Bence burada benim kitapta da yazdığım o söyleşilerde de vurgulamak istediğim özellikle size gönderdiğim metin de şu; geri gidin Marx'a, emek değer teorisine. Bunun metadaki biçimlerine bakın ve bugün bunu tekrar nasıl kullanırsınız, nasıl değerlendirirsiniz buna bakmak zorundasınız. Benim burada beklediğim şey, emeğin yeniden bir değerlemesinin yapılması. Bugünlerde bunun üstünde düşünüyorum. Şimdi Türkçeye nasıl çevrildi çok farkında değilim de şu Corona sürecinde, bu *essential goods* ve *essential workers* diye bir şey çıktı: Zorunlu ihtiyaçlar ve zorunlu çalışanlar. bana bu olaydan önce sorsalardı, kim arkadaş sence zorunlu çalışanlar? Kuryeciler kesinlikle benim ilk ellime girmezdi. Hayatta ben dönüp de kurye getirenler, kargocular zorunlu çalışan demezdim. Bu kadar açık söylüyorum size. Bu da sosyal bilimcinin öngörüsüzlüğü galiba. Ama ne oldu? Adamlar çalışı-

yor en zorunlu elemanlar bunlar çıktı, en fazla sağlık riskini alanlar bunlar çıktı. E peki değersiz mi bu adam? Bunlara ne kadar para veriliyor biliyor musunuz? Asgari ücret veriliyor ama zorunlu çalışan. Bence o zaman o emek çok daha kıymetli. Çöpçüler, hep çöpçülerin hakkı yeniyor. Ah, kör olası çöpçüler! Şarkıları var ama emeklerinin karşılığı yok. Büyük haksızlık çünkü bugün, çok ciddi bir hijyen sorunu ile karşı karşıyayız. Bütün atıklar neredeyse tıbbi atık niteliği taşıyorlar Corona'dan ötürü. Dolayısıyla ne oldu? Bu adamların emeğinin yeniden değerlenmesi gerekiyor ve bu artık basitçe bir fiziksel, zihinsel, pembe yaka hikâyesi değil. Bu karşılığında verdikleri, ürettikleri hizmetin veya metanın, sizin için ne kadar zaruri olduğuyla alakalı, zorunlu olduğuyla alakalı. Emeğin yeniden değerlemesi meselesini tekrar gündeme getirmek istiyorum. Bunun içinde tabii ki tekrar Marx'ınıza geri gidin ve emek değer teorisini okuyun diyorum galiba.

Vefa Saygın Öğütle: Evet arkadaşlar, başka sorusu olan var mı?

Velat Çoğaç: Ben sorabilirim hocam.

Vefa Saygın Öğütle: Velat, söz sende buyur.

Velat Çoğaç: Teşekkürler hocam sunumunuz için. Şöyle ki hocam biz dedik ya devlet eliyle oluşturulan ve tek kanal aktarımı şeklinde ilerleyen bir dayanışma biçiminin olamayacağını ifade ettik. Buna mukabil aslında daha çok böyle kolektivitenin kendisini karşılıklı bir şekilde var etmesiyle, bu dayanışma ekonomisi mümkündür dedik. Şimdi burada benim soracağım soru şu: Devlet piyasasındaki biz özel mülkiyeti anlayabiliyoruz, en azından bir yere yerleştirebiliyoruz. Ancak dayanışma ekonomisinde biz mülkiyeti nereye koyabiliriz acaba? Oturtabilir miyiz bir yerlere?

Aslıhan Aykaç: Kolektif.

Velat Çoğaç: Nasıl, efendim?

Aslıhan Aykaç: Kolektif, oradaki mülkiyet de kolektif. Şöyle iki şekilde işliyor. Mevcut örneklerden yola çıkarak cevap vermeye çalışıyorum. Bununla ilgili başka bir kavram var. Onu da buraya bırakayım ve kaçayım hemen: Müşterekler tartışması. Bunun üzerine bir tane şeyden çok güzel kitap çıktı, Metis'ten. Müştereklerimiz ve bir şey… Şu an hatırlayamıyorum. Jay Walljasper kitabı derleyen. Türkiye'den de yazarlar ona eklendiler. O müşterekler kitabını bulursanız çok işinize yarar diye düşünüyorum. Buradaki tartışma evet özel mülkiyeti, kolektif mülkiyeti o zihinsel dönüşümün bir parçası olarak nasıl inşa ederiz? Şimdi mesela basit, gerçek hayattan örnek vermem gerekirse de şu: Şimdi kooperatifler ortaklıkla kuruluyorlar. Sizin ortak olmanız için para

vermeniz gerekiyor, parayı verdiniz. Tabii ki kooperatif bir zaman işledikten sonra para kazıyor. Diyelim ki kâr ettiniz mesela bu Urla Kadın Kooperatifi kâr ediyor, iyi kazanıyorlar. Peki, parayı ne yaparsanız? İki şey yapabilirsiniz: (a) Bir sermaye artırımına gidersiniz, mesela bunlar başka bir tane işlik açıyorlar, bir makine alıyorlar işi kolaylaştırıyorlar, yatırıma dönüştürmüş oluyorlar, (b) Herkes kendi payını alır. Peki, kim karar verecek? Birlikte karar vereceğiz. Böyle bir şeyden bahsediyorum. Mülkiyet ilişkisinde de gelirle ne yapacağınıza kolektif olarak karar verirsiniz. Arazi alırsınız atıyorum diyelim ki çok paranız oldu, kolektif olarak alırsınız. Onu da dönüştürmek mümkün bunun yasal düzenlemeleri vs. de var.

Velat Çoğaç: Hocam ama işleyişi devlet biçimi gibi mi oluyor acaba, kolektivite söz konusu ama?

Aslıhan Aykaç: Bunlar özel gruplar kendi tüzükleri var, kendi yönetmelikleri var, kendileri karar verebilirler, gelir düzeylerine göre işletebilirler. Bir de burada aslında üç şeyi ayrıştırmak gerekmez mi? Bir tanesi evet, devlet işletmelerinin sanırım mülkiyetinden bahsediyorsun, devletin mülk sahibi olmasından. Bir de özel mülkiyet bir de üçüncüsü kolektif mülkiyet.

Velat Çoğaç: Aynen öyle.

Vefa Saygın Öğütle: Şey söylenebilir burada. Mesela genelde 20. yüzyılda kolektif mülkiyet daha çok kamu mülkiyeti olarak algılandı ya malum Sovyetler vs. deneyimlerinden konuşuyorum. Biraz o belki doğru şey bir ayrım. Belki de o tam 1920'lerin sovyetler tartışmalarına mı geri döneceğiz? O meclisler, konseyler tartışmaları gibi bir şeye geri döneceğiz gibi anlıyorum ben buradan. Doğru mu anlıyorum?

Aslıhan Aykaç: Olabilir ama bunun çok fazla kolhozlardan da bahsediyor olabiliriz.

Vefa Saygın Öğütle: Gibi yani.

Aslıhan Aykaç: Mesela ama kibbutztan da bahsediyor olabiliriz.

Vefa Saygın Öğütle: Hı hı.

Aslıhan Aykaç: Veyahut başka tür kolektifler, komünlerden de bahsediyor olabiliriz. Bunların hepsi bir alternatif mülkiyet ilişkisine dayalı olabilir. Ama önemli olan o ilişkiyi nasıl kuracağına üyelerin hep birlikte karar vermesi dolayısıyla yukarıdan belirlenmemesi bunun. Şimdi mesela iyi örnek, kötü örnek. Bu kibbutzlar çok ilginç. İsrail'in kuruluş aşamasını izlediğiniz zaman, nüfusun çok ciddi bir kesimi kibbutzlarda yaşıyor. Kolektif bunlar, üretim de

yapıyorlar ve aslında ülkeyi inşa eden en önemli şeylerden ne diyeyim, nüvelerden bir tanesi. Şimdi karşılık olarak Türkiye'de bir milli kooperatifçilik deneyimi var. Devlet tarafından kooperatifler kuruluyor. Kooperatiflere köy kanunu vs. idi biliyorsanız, 'Şöyle tarım yapacaksınız, imece yapacaksınız araç gerecini paylaşacaksınız, emeğinizi paylaşacaksınız, kolektif üretip kolektif satacaksınız' diyor ama işlemiyor bizde. Verimlilik artmıyor. Veya orada bir köylüyü kalkındıracak bir kazanım elde etmiyorlar. Bizimki biraz daha dağılıyor. Ondan sonra da zaten sonradan yapılan araştırmalarda köylülere soruyorlar kooperatif falan, 'Komünist işi onlar' diyorlar, 'Biz girmeyiz öyle şeye'. O zihniyet dönüşümüne geri dönersek dönüşmüyor pek.

Vefa Saygın Öğütle: Anladım, başka sorusu olan var mı arkadaşlar?

Halil Ecer: Hocam ben soracağım izninizle.

Vefa Saygın Öğütle: Hah.

Halil Ecer: Merhabalar hocam. Çok güzel şeyler söylüyorsunuz o kadar güzel şeyler söylüyorsunuz ki böyle evet hayal edince yapılan ama hususunda her şey çok güzel fakat şöyle bir problem ortaya çıkıyor: Dayanışmacı ekonomilerde herkesin ahlaklı olduğu ön varsayımına mı dayanacağız? Çünkü kooperatiflerdeki o beraber emek verme, beraber sermaye ortaya koyma biçiminin, bu dayanışmacı türde ekonomilerde işlediğinde herkesin beklentisi aynı yönde mi olacak? Veyahut daha fazla kâr için bireyler, üyeler arasında bir rekabet ortamı oluşmayacak mı? Bu işin bir boyutuydu ikinci boyutu ise, biz evet kapitalist sistem içerisinde veyahut dışına çıkma mevzusu konusunu konuşmuştuk fakat kapitalizmin ne kadar bizim içimizde olduğu mevzusu da ön plandadır. Evet, kapitalizm dediğimiz şey, bizden dışarıda bir şey değil ki bizde içkin bir mesele. Bu bizim içimizde olduğunda bu dayanışmacı ekonominin durumu nasıl olacak, diye böyle genel bir şey yönelteyim hocam.

Aslıhan Aykaç: Güzel, üç şey sordun çok kompakt bir şekilde cevap vermeye çalışayım. Bir tanesi ahlak meselesi. Bilmiyorum, ben ahlak çalışmıyorum ya çok felsefi geldi şimdi bu soru cevap veremedim. Ama bir tane kötü örnek verebileyim. Şimdi öğrencim Malavi'ye gitti. Malavi'de bir kahve kooperatifinden bahsediyorum. Malavi dünyanın en fakir 10 ülkesinden bir tanesi. Kişi başına düşen milli gelir 700 dolar bandında. Çocuk bana gitti 250 gramlık bir kahve getirdi. Şu an Starbucks'daki fiyatı şöyle söyleyeyim size, 8 dolar civarında bir şey. Bana getirdiği kahve 1 dolar. Ben dedi bunu 1 dolara aldım. A dedim ne kadar iyi, bunlar bunu pazarlasınlar ülke kalkınsın falan. Ya dedi bu 1 doların, 75 senti kooperatifin başındaki adama gidiyor. Altında dedi 50 tane köylü var, çiftçi var onlar da 25 senti paylaşacak. Tabii böyle çıldırıyorsun

ondan sonra böyle şeyler oluyor. Ben demiyorum ki bütün işletmeler süper işliyorlar ama bu neye bağlı, rekabet mi dayanışma mı? Burada bu insanların bir tercih yapması gerekiyor ve bence bu tercih de ahlaki bir tercih. Siz kooperatifler mesela Türkiye'deki kooperatiflerin en büyük kayıplarından bir tanesi kısa yoldan para kazanmak istiyor. Ben ortaklık için şu kadar para verdim hemen geri istiyorum, hemen kazanmak istiyorum. Ya sen bir tane iş kursaydın 6 ayı geçirebilirsen eğer, 1 yıl sonra 2 yıl sonra zaten randıman almaya başlayacaktın. Bunu düşünmüyor ama hemen verdiğini geri almak istiyor; bu tür sakatlıklar özel sektörde de olur, şirkette de olur. Bu adam bunu işe girse de yapar zaten. Ona yapacak bir şey yok. En az 7 kişi bir araya getiriyorsun. Dediğim gibi Kazova mesela, adamlar fabrikayı işgal ettiler, üretime başladılar. Ya 16 kişisiniz ne kadar bölünebilirsiniz ki ve ikiye bölündüler. Böyle örnekler çok fazla belki yarıdan fazlası böyle bilemiyorum ama başarılı örnekler de var. Ona bakarsanız Tire Süt'ün de binden fazla ortağı var, süper de işliyor. Şimdi içimizdeki kapitalizm meselesi ile ilgili olarak bir şey söyledim ben, o söyleşide size gönderdiğim söyleşide. Ve bugün çok daha aslında anlamlı oldu. Tüketimi düşündüğünüz zaman, isteğe bağlı bir ekonomiden çok ihtiyaca dayalı bir ekonomi kurmamız gerektiğini söyledim. Bugün o durumdayız; restorana gidemiyorsunuz, kafeye gidemiyorsunuz, alışverişe gidemiyorsunuz, hiçbir yere gidemiyorsunuz ve sadece ihtiyaçlarınızı karşılıyorsunuz. Doğru mu, aşağı yukarı bu durumda değil miyiz? 4 gün evdeyiz. Şimdi bunu düşünmek gerekiyor. Her birimizin kendimize sormamız gereken soru bu. Piyasadan ne alıyoruz, neyi ihtiyacımız olduğu için alıyoruz? Kendi adıma ben bu sorgulamayı, bu süreçte şu son 2 aydır deli gibi yaptığımı söyleyebilirim. Ha ama şunu da söyleyelim: Neden AVM'lerin açılması bu ülkede bu kadar mesele oldu? İstek mi ihtiyaç mı? Bence Hamlet'in sorusu bu.

Halil Ecer: Hocam, sözü almışken de biraz devam edeyim. Bize gönderdiğiniz yazıları okuduğumda şöyle bir mevzu ortaya çıktı aslında. Dayanışmacı ekonomilerde yine ilk kez beraber emek veyahut beraber ortaklık mevzusunun ortaya çıktığı durumlarda şöyle bir husus; tarlaya gidiliyor, bir tarla var ortada. Kadın ve erkek beraber tarlaya gidiyor, beraber çalışıyorlar akşama kadar. Fakat akşam geldiğinde, evlerine döndüğünde yemeği hazırlayan kadındır. Burada kadının biraz daha yaşama daha fazla emek verme boyutu. Burada acaba dayanışmacı ekonomilerde bu sistem nasıl işleyecek emek verme durumu veyahut emeğin işleyişi nasıl olacak?

Aslıhan Aykaç: Bilmiyorum. Nasıl mesela, kadın kooperatifleri mesela şu anda çok popüler ya çok destekleniyorlar vs. Dolayısıyla burada bir güçlenme söz konusu olabilir. Ama bu dayanışma ekonomilerine atfedilebilecek patriyarkayı aşmak gibi bir misyon, yalnızca dayanışma ekonomilerine atfedilecek

bir mesele değil. Çünkü eğer toplumsal cinsiyet konuşacaksak veya patriyarkanın hanede ve hane dışında nasıl devam ettiğini konuşacaksak o zaman bir sürü başka bir şeyden de bahsetmemiz gerekiyor. Benim çerçevemde buna yönelik birtakım iyileştirme olasılıklarından bahsedebiliriz ama ben burada açıkçası toplumsal cinsiyet eşitsizliğine bir reçete kurmadım kafamda. Bunun için yola çıkmadım zaten. Hatta kadın kooperatifleri ile ilgili de böyle çekimser olduğum yanlar var. Neden sadece kadın olsun ki? Neden daha işbirlikçi modeller inşa edilmesin? Ama demek ki toplumsal dinamiklerimiz böyle bir örgütlenmeye eğilimli. Bizim de buna böyle bakmamız gerekiyor, idealle değil, gerçekte olanla. Bu şekilde gözlem üzerinden bir temas kurmamız gerekiyor diye düşünüyorum ben.

Vefa Saygın Öğütle: Başka sorusu olan var mı arkadaşlar?

Merve Gizem Uğur: Benim var.

Vefa Saygın Öğütle: Evet Gizem, söyle.

Merve Gizem Uğur: Teşekkür ederiz öncelikle hocam. Çok güzel bir sunumdu. Ben aslında bu meselenin bölüşüm kısmıyla ilgili bir soru yöneltmek istiyorum. Polanyi'den hareketle piyasa dışı ve piyasa aklının dışında kalmak dedik. Aslında burada temel mesele sanırım kooperatif ve diğer alternatiflerle şeye geliyor. Maddi varlığın, üretimin, gelirimin bölüşümü ve işin bölüşümü, *share the work*. Jeremy Rifkin'in özellikle *The End of Work* isimli kitabında herhalde değindiği bir meseleydi. Ama o esnek çalışma, serbest çalışma üstünden yorumluyordu. Şimdi burada işin bölüşümü meselesinde, aslında belli bir zamansal bölüşümde söz konusu. Çalışma zamanının azaltılarak, insanlara daha çok iş imkânının verilmesi. Bunu kooperatifler üstünden nasıl yorumlayabiliriz? Ve aslına bakarsanız bu piyasa dışında kalmak, piyasa aklının dışında kalmak dediğimiz şey, kooperatif meselesine mekânsal ve zamansal olarak nasıl işliyor çok merak ediyorum. Çünkü Marx'ın işgünü için savaşımlar meselesi tartıştığı bir mesele vardı Kapital'de. Kooperatifler meselesinde iş günü meselesi nasıl işliyor, *share the work* nasıl işliyor? Biraz sizden bilgi alabilirsem sevinirim.

Aslıhan Aykaç: Okey, şimdi iki şeyden bahsetmek istiyorum ben. Birincisi kooperatiflerde nasıl işliyor diye genel bir değerlendirme yapmak çok mümkün değil. Çünkü bunlar kooperatifte kaç kişinin çalıştığına göre ne kadar ne ürettiklerine göre ve ne kadar bir pazar payları olduğuna göre değişiyor. Her sektör için aynı şeyi söyleyemeyiz. Mesela mekanize olup olmaması da çok şey değiştiriyor. En basitinden Urla'yı anlatayım size. Bunlar erişte yapıyorlardı meğersem erişteleri büyük masalara seriyorlarmış, üç günde kuruyor.

Ondan sonra bunlar para verip bir tane makine aldılar. Hatırlamıyorum o da böyle bayağı pahalı bir makineydi. Fırınladılar ve üç günde yaptıkları işi üç saate indirmiş oldular, iş değişti. Sermaye yatırımlarını arttırmanın, emek maliyetlerini nasıl azalttığını vs. de hesaplamak gerekiyor. O iş biraz karışık. Her üretim sürecinin kendi zaman hesabı vardır. Şimdi *work sharing* meselesine gelince, orada daha ilginç olan ikinci bir şeyden, ikinci bir koldan bahsetmek istiyorum belki o açıklayıcı olabilir. Bu *freelance* denen bir şey var; serbest çalışanlar, duymuşsunuzdur. Şimdi bunlar örgütleniyorlar, çok da iyi yapıyorlar bence. Çünkü *freelance* çalışanının bir kere emeği çok rahat sömürülür çünkü bu adamın piyasa payı dardır ondan sonra network'ü küçüktür, ne para versek razı gelir bu adama. Genellikle de bunlar şunlarda ortaya çıkıyor: Yazılımcılar, web sitesi tasarımı yapan elemanlar. Bunlara üç kuruş veririz, sitemizi kurdurturuz falan hesabı. Çok güzel bir grup var benim takip ettiğim: Ofissizler. Tanıyor musunuz onları? Ofissizler iyi ya, çok çok mutluyum onlar olduğu için. Çünkü onlar hem freelance'ler ama örgütlüler. Hep birlikte hareket ediyorlar ve anladığım kadarı ile onlar bu *work sharing* işini daha iyi yapıyorlar. Çünkü birlikte konuştukları meselelerden bir tanesi; işe nasıl ulaşırız, fiyatı nasıl belirleriz. Kendi piyasalarını kontrol etme eğilimleri var. Bir yandan hem kimse aç kalmasın derdindeler hem de herkes emeğinin karşılığını da alsın derdindeler. Böyle çabalar var. Ama mesela bazı alanlarda bunu örgütlemek çok zor. Başka bir örnek vereceğim, Armut diye bir şey var biliyor musunuz?

Merve Gizem Uğur: Evet, biliyorum.

Aslıhan Aykaç: Armut çeşitli ev hizmetleri ve bakım hizmetlerinin pazarlandığı bir online platform; su tesisatçısı, ev temizliği, ne bileyim herhangi bir şey yaptıracaksınız yemek yapanlar, çocuk bakanlar. Şimdi oralarda…

Merve Gizem Uğur: Mobilyacılar.

Aslıhan Aykaç: Evet, evet öyle şeyler. Şimdi bu elemanlar tamam üretim yapıyorlar ama orada çok fazla rekabet olduğu için, bir de tabi ki sonuçta Armut bir komisyoncu. Orada tam olarak *work sharing* olmuyor o daha mesela, piyasacı bir şey. Ama bu insanlar kendileri örgütlendiği zaman, piyasaya karşı bir pazarlık gücü elde etmiş oluyorlar. Böyle alternatifler de var.

Merve Gizem Uğur: Teşekkür ederim.

Aslıhan Aykaç: Bilemiyorum tam böyle çok teorik cevap vermedim ama …

Merve Gizem Uğur: Aslında benim daha spesifik merak ettiğim şey şu: kooperatiflerde işin bölüşümü meselesi nasıl işliyor? Aslında bunun evet belli

spesifik dediğiniz gibi bir cevabı yok çünkü yaptıkları işe göre de değişiyor. Ama kooperatif temelde piyasa dışında bir alanda konumlandırdığımız bir unsursa, aslına bakarsanız mekânsal ve zamansal olarak bildiğimiz piyasa mekânı ve zamanı dışında da işliyor olmasını bekliyoruz. Ve fabrika dışı bir üretim yapıyorlar. O zaman bildiğimiz anlamda üretim zamanı, çalışma zamanı içinde de değiller. Aslında benim merak ettiğim buydu orada nasıl bir dinamik işliyor olabilir? Ve o dinamik bütün topluma yayılabilir mi?

Aslıhan Aykaç: Bütün topluma yayılabilir, ne ürettiklerine bağlı ama kapitalist sistemin piyasasındaki zamandan ve mekândan çok da bağımsız olmayabilirler. Kooperatiflerle ilgili iki şey daha eklemek istiyorum. Kooperatif bir işletmedir özü itibariyle. Bu kapitalist piyasanın içinde de yer alabilir. Tamamen ütopik sosyalistler gibi sosyalistler gibi bir şey de olabilir, alternatif bir şey de olabilir. Sonuç itibariyle bir üretim mekanizmasıdır bu. Ama bunun işleme prensiplerine üyeler karar verir. Dolayısıyla zaman, mekânı bu şekilde. Endüstriyel bir kooperatiften bahsediyorsan o da bir fabrika gibi işlemek zorundadır zaten. Ama tarımsal kooperatifte mesela, mevsime ve ürünün niteliğine göre işlemek zorundadır. Anlatabiliyor muyum? Bu çok değişken, çok genel bir çıkarım bence mümkün değil.

Merve Gizem Uğur: Teşekkürler.

Vefa Saygın Öğütle: Başka söz almak isteyen?

Tolga Ulusoy: Ben bir soru sorabilir miyim?

Vefa Saygın Öğütle: Hilal el kaldırdı Tolga önce. Önce Hilal sorsun, buyur Hilal.

Hilal Sevlü: Şimdi hocam şöyle öncelikle, teşekkür ediyorum. Bir gazete yazısını okudum da gönderdiğinizde. Proletarya aslında prekaryalaştı ve aslında bir taraftan bu nedenle de bir şey gerçekleştirilebilir işte devrim. Şimdi prekarya aslında o prekarya oluşunu fark ettiğinde mi bir şeyler üretim gerçekleşecek? Ya da insanlar bir şekilde kendiliğinden mi bir araya gelecek? Bu kooperatifler o insanlara mı gidecek? Bu belki de en başta sormamız gereken sorulardan bir tanesi. Bu nasıl gerçekleşecek? Çünkü mesela ben…

Aslıhan Aykaç: Ne nasıl gerçekleşecek ben onu anlayamadım? Soru neydi? Ne nasıl gerçekleşecek?

Hilal Sevlü: Yani şey dayanışma ekonomilerinin gerçekleşmesinden bahsediyorum aslında. dayanışma ekonomisi bir tür insanların, ben prekaryayım bunu fark ettiğimdeki fark ediş, fark edecek diye varsayıyoruz. Kendiliğinden

mi bir araya gelecek yoksa kooperatif olup bir şey, birileri bir şeyler mi devreye girip onlara gidecek. Çünkü belki de burada konuşmadığımız bir dizi şey de var. Mesela takas ekonomileri değince benim aklıma şey geldi. Şimdi sahada görüşmek yaparken kadınlar, bayat ekmekleri getiriyorlardı evdeki. Bayatlamış ekmekleri getiriyorlar, veriyorlar yerine başka bir şey alıyorlar. Tüp alıyorlardı geri. Aslında bunu görüp burada böyle bir şey var, bizde ne yapalım bunu bir şekilde dayanışma ekonomisine çevirelim ya da kooperatifleşelim. Bunu nasıl yapacağız?

Vefa Saygın Öğütle: Sanırım çok pratik bir şey soruyor Hilal, anladığım kadarı ile. Kendi sahasından hareketle bir şey sormaya çalışıyor. bizim sahada böyle kendiliğinden bir durum var diyor. Değil mi, doğru mu anlıyorum Hilal?

Hilal Sevlü: Aynen öyle hocam**.**

Vefa Saygın Öğütle: Benim çalıştığım sahada böyle bir durum var. Bu iş nasıl senin anlattığın tür bir şeye evrilebilir? Ne yapmaları gerekiyor?

Hilal Sevlü: Evet.

Aslıhan Aykaç: Takas ekonomisini nasıl dayanışma ekonomisine dönüştürürler gibi bir şey idi değil mi? Ses gidiyor o yüzden böyle bir şey çok zor anladım. Özür diliyorum bunun için. Şimdi bu prekaryanın farkındalık elde etmesi veya bir siyasi veya sınıfsal bilinci elde etmesinin bir sonucu olarak böyle bir nedensel ilişkiyle olabilir de olmayabilir de. Bu birazcık deneyimleri ile o insanların deneyimleri ile alakalı. Mesela buradaki kooperatifte konuştum ben çok şaşırtıcı. Bu kadınların hepsinin daha önceden bir çalışma deneyimi var. Bunlar piyasada yer almışlar. Ofissizler de öyle. Bunlar piyasada yer almışlar, sömürü düzeninin farkına varmışlar. Hepsi beyaz yakanın dışına çıkmışlar. Dışına çıkmayı bilinçli olarak tercih etmişler. Bu şekilde olanlar var. Ama İç Anadolu'da bir sürü kadın kooperatifi var; Adana'da Karaman'da bir sürü kadın çiftçi, kooperatif altında örgütlenmiş durumda. Bunların farkındalığının kentteki elemanlar gibi olduğunu söyleyemeyiz. Orada başka toplumsal dinamikler var. Belki orada öne çıkan bir takım liderler var. Veyahut birtakım sivil toplum kuruluşları bunları motive ediyor. Böyle şeyler de olabilir. Her yerde farklı dinamikler oluyor. Ama benim özellikle kırılma hatları olarak takip edebildiğim şeyler şunlar: Kentteki dayanışma ile kırsaldaki dayanışma birbirinden çok ayrılıyor. Bu bağlamda beyaz yakalının ürettiği dayanışma ekonomisi ile kırsalda tarımda çalışanların ve az değiller, çok fazla tarım kooperatifi var, onların örgütlenmesi başka bir şey. Şimdi onları da kendi içlerinde çeşitlendirebiliriz mesela tarım da çok standart ürün üretip, piyasa payı dar

olan bir kesim var. Bir de çok nitelikli ürün ürettiği için ya da çok maddi değeri, piyasa değeri yüksek olan ürün ürettiği için daha iyi bir konuma gelen örnekler de var. Bayındır Çiçek Kooperatifi. Adamlar çiçek üretiyor. Ama Türkiye'de iyi payları var; onlar yürüyor mesela. Anlatabiliyor muyum? Ama 15 tane kadını bir araya getirmişsin Ayaş'ta bir yerde. Ondan sonra şey üretiyorlar, salça üretiyor. Mesela onun tutunması zor. Neden, ürünün niteliği ile ilgili. Dedim ya piyasada gedik açmaktan bahsediyorsak eğer, bunların ayakta durabilecek bir üretim mekanizması inşa etmesi gerekiyor. Ben mesela KEDV'e gittim, bu Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı. Ve biraz da böyle fevri bir şekilde şey dedim: Ya kadınları çıkarın artık bu kermes döngüsünden.

Hilal Sevlü: Evet, tam onu diyecektim hocam.

Aslıhan Aykaç: Kadınları bu kermes-karbonhidrat-elişi döngüsünden kurtarmak lazım, mantı börek erişte, kendileri de farkındalar ben söyleyince gülüyorlar. Ama doğru söylediğim bir şey, bırak artık şu gıda meselesini ya. Çıkın bundan artık. Böyle şeyler var. Ama bakın şu da var içinde yaşadığınız toplumun birtakım değerleri ve birtakım ön kabul demeyelim de bu sürecin öncesinde var olan birtakım sosyal dinamikleri var. Bunu göz ardı edemeyiz. bizim toplumumuzda bunlar varsa, bunlar böyle işliyor. Ben bunları çok şey yapmıyorum ne diyeyim yanlış bulmuyorum veya garipsemiyorum. Böyle ise böyle. Çok acayip bir olay olmuştu. Çok ah, bir dakikam kaldı komik bir şey anlatacaktım ama sonra galiba.

Vefa Saygın Öğütle: Evet bir ara verelim. Ara verelim, rahat rahat konuşalım.

Vefa Saygın Öğütle: Tekrar merhabalar. Aslıhan, en son senin anlatacağın bir örnek vardı, orada kalmıştık. Onu mu anlatmak istersin?

Aslıhan Aykaç: Şunu söylemek istiyorum aslında: Toplumsal dinamikler, bu tür dayanışma ekonomilerinin nasıl ortaya çıkacağını çok belirliyor. Doğrudan Hilal'in sorduğu gibi böyle bir bilinçlenme hali, bir uyanış gibi gerçekleşmiyor her zaman. Bazen birtakım ihtiyaçlardan doğabilir, bazen birtakım liderlerin öne çıkmasından başka bir takım sivil toplum gelişimlerinin çıktısı olarak olabilir bazen de Hilal'in söylediği gibi gerçekten bir prekarya koşullarının ve bunların maruz kaldığı sömürünün farkındalığı sonucunda ortaya çıkabilir. Bu bence birazcık değişken. Hep aynı örnekleri konuştuk o yüzden birazcık farklı örnekler vermek istiyorum. Şimdi ilginç şeyler ortaya çıkıyor. Göçmenler mesela, kente gelen göçmenler farklı birtakım şeyler örgütlenmeler yaşıyorlar. Şimdi İzmir'de çok enteresan bir şey oldu. Midye, midye dolma biliyorsunuz. Çok meşhurdur buranın sevilen ürünü. Ve bu aslında bir etnik iş

bölümüne dayalı. Bunu hep Mardinliler yapar. Genelde de bu nüfus alt kesimi bunların Kadifekale civarında otururlar. Şimdi en son olarak bir tane midye kooperatifi kuruldu, Pagos Midye. Ortak olmanın koşulu, tahmin edersiniz ki Mardinli olmak. Çünkü bu bir kültürel ürün aynı zamanda. Ve bunun bir herhalde lezzet eli var. Sadece onları alıyorlar. İnternet sayfaları var baktım şimdi sizi beklerken. Çok işlek bir sayfa değil ama orada bir yerde satıyorlar bir restoranda. Bir şey var Pagos üretici pazarı var, orada da satıyorlar. Şimdi bu enteresan bir şey. İzmir'de beklemezsiniz ama güzel örnek. İkincisi Suriyeliler. Şimdi Türkiye'de 4 milyon civarı Suriyeli nüfus var. Evet, büyük bir çoğunluğu çocuk ama bir kısmı da çalışma yaşında birincisi bu. İkincisi de tabii ki bu insanların ekonomik olarak geçimlerini sağlamaları gerekiyor. O zaman onlara yönelik de kooperatif girişimleri var. Fakat şöyle bir hassas nokta var. Bu insanlar kooperatif ortağı olamıyorlar. Yasal bir kısıt olduğu için T.C. vatandaşı olmaları gerekiyor. Doğrudan ortağı olmasa da çalışanı oluyor veyahut bu bir STK üzerinden bir dayanışma ekonomisi illa kooperatif olmak zorunda değil. Başka bir şey üzerinden örgütlenir yine varlık gösterebilirler. Dezavantajlı gruplar dediğimiz zaman, sadece sınıfsal bir dezavantajdan bahsetmiyoruz. Aynı zamanda bunun başka birtakım sosyokültürel boyutları olabiliyor, onlar da örgütleniyorlar bunları da konuşmak gerekiyor diye düşünüyorum.

Vefa Saygın Öğütle: Tolga'nın bir sorusu vardı diye hatırlıyorum.

Tolga Ulusoy: Evet, hocam aslında iki tane sorum var da ilkini sorayım öncelikle. Kooperatifçilikten bahsederken hep ya fiziksel üretim, maddi üretim, maddi meta üretiminden hareket ettik. Ya birkaç tane soru geldi, mesela duygusal emekle ilgili konuştunuz. Maddi olmayan, fiziksel olmayan metaların üretimi ile ilgili oluşan kooperatiflerin bu dayanışma ekonomileri içerisindeki yer ne? Mesela doktorluk kooperatifleri var, mesela küresel çapta Sınır Tanımayan Doktorlar gibi veya Türkiye'de eğitim alanında, Başka Bir Okul Mümkün inisiyatifi var ki onun illere göre dağılmış kooperatifleri var, Ankara'da Bodrum'da İzmir'de. Bunların dayanışma, maddi olmayan üretim veya fiziksel olmayan üretimin dayanışma ekonomileri içerisindeki yeri ne olabilir, nedir gibi bir soru sorayım ilk olarak.

Aslıhan Aykaç: Bir şey de ben ekleyeyim. Tiyatro Kooperatifi kuruldu yeni, geçen sene Türkiye'de. Yayıncılar Birliği kooperatifi oluşumu ortaya çıktı; farklı alanlarda evet gelişmeler var. Şimdi eğitim ve sağlık alanında dünyada kooperatifler var. Başka Bir Okul Mümkün gerçekten güzel bir örnek. Başka eğitim kooperatifleri de var Türkiye de fakat şöyle bir şey var; eğitim ve sağlık alanında Türkiye'de devlet tekeli var, sertifikasyon veya okullar için akreditasyon söz konusu. Siz basit bir dikiş nakış kursunun sertifika programı için dahi milli eğitimden onay almak zorundasınız. Bu işin işleyişi biracık orada

sekteye uğruyor. Ve ister istemez devletin bu liberal hatta neoliberal yaklaşıma bu kadar bağlı olması, özelleştirmeyi desteklemesi bu tür alternatiflerin yükselmesine izin vermemesi anlamına da geliyor. Çok ilginç bir şey oldu, çok küçük bir örnek vereyim. Enerji kooperatifi yine çıktısı var ama enerji kooperatiflerine devlet izin verdi, destek verdi. şuradan arazi alırsınız, şöyle kurarsınız. Şey kuruyorlar, güneş paneli tarlaları kuruyorlar bunlar. Bu insanlar oturdular, çalışmalarını yaptılar, fizibilite raporları çıkardılar. Çok büyük bir emek söz konusu ve ondan sonra devlet dedi ki 'Kooperatifleri desteklemiyoruz.' Şahıs olarak yapabilirsiniz kooperatif olarak yapamazsınız. Neden? Çünkü bu aslında elektrik şirketleri ile rekabete girmeniz anlamına gelir ve aslında onu istemiyoruz. Mesela devlet şeyi çok destekliyor, kadın kooperatiflerini çok destekliyor. Enerji kooperatiflerini desteklemiyor. Yazdım da bunu, bakanlık da bunların farkında ama bunu yapman lazım. Çünkü sonuçta enerji kooperatifi, senin ülkenin enerji de dışa bağımlı bir ülke olduğumuzu da göz önüne alığımız zaman, senin ülkene çok büyük bir katkı sunacak. Asıl desteklenmesi gereken şey bu iken, tamamen göz ardı ediliyor. Seçenekler çok. Herhangi bir üretim alanında meta olsun, hizmet olsun fark etmeksizin kooperatif kurulabilir, dayanışma ekonomisi inşa edilebilir. Ama tabii ki yasal çerçevenin buna da müsaade etmesi, bunu desteklemesi gerekiyor. Bence Suriyelilerin de örneğin dayanışma ekonomileri içerisinde yer alması desteklenmeli. Neden? Çünkü desteklemediğiniz zaman bu adamlar üretime katılmayacaklar, hep yardımı bekler pozisyonda ve konumlarını hiç iyileştirme imkânı olmadan yaşamak zorunda kalacaklar. Sürekli sosyal politika üretmeye çalışarak çözemezsiniz bu sorunu. Numan Kurtulmuş, daha bu hikâye yeni başlarında o sırada henüz bu başkanlık sistemi başlamadan önceydi başbakan yardımcısıydı ve şey dedi, 'Biz bu insanların burada kalacağını biliyoruz.' Tamam biliyorsunuz. Ama o zaman bunların entegrasyon meselesi sadece sosyal entegrasyon falan değildir; burada sizin ekonomik olarak bu insanların var olmasına alan açmanız gerekiyor. O yüzden mesela bunun için çok yoğun bir dayanışma ekonomisi çabası var, umarım önü de açılır.

Tolga Ulusoy: Hocam diğer sorum da şununla bağlantılı aslında, Hilal'e verdiğiniz cevabın son kısmında da bu dayanışma ekonomileri, aslında bir tür başka bir yol inşa etmekten ziyade çatlaklar oluşturma gibi düşünülebilir. Tümüyle bir antikapitalist bir durummuş gibi gelmedi bana. Sadece kapitalizm içerisinde aşırı baskı ortamında, kapitalizmin o aşırı sömürü ortamında, daha farklı bir alternatif üretmek ama kapitalizmi tümüyle yıkmaya veya bir antikapitalist mutlak bir antikapitalist alternatif üretmeye yönelikmiş gibi görünmedi okuduklarımdan da sizin söylediklerinizden de. Bunu nasıl değerlendirebiliriz, mutlak anlamda antikapitalist bir oluşumdur diyebilir miyiz yoksa kapitalizm içerisinde bir çatlak yaratmak mı?

Aslıhan Aykaç: Kısa vadede evet, çatlak yaratmak olarak değerlendirebiliriz. Ama bakın bu tekrar eleştirilerde söylediğim şeye geri dönmek istiyorum. Tekrar olacak onun için özür dilerim ama kapitalizmden bahsederken biz 500 yıllık bir sistemden bahsediyoruz. Bir sistemik birikim sürecinden bahsediyoruz ve geldiğimiz son aşamasındaki son krizinde de aslında tüm diğer aktörler sistemin çökmesindense insanların feda edilmesine razı geldiler. 2008 krizinden bahsediyorum artık kapitalizm için söylenen şey ne; *Too big to fail*. Çökmek için çok büyük çünkü çökerse hepimizi birden aşağıya çekecek. O yüzden de Obama, görece bu adamdan daha iyi bir başkan olarak değerlendirdiğin adam da insanları kurtarmak yerine bankaları kurtarmayı, bankaların borçlarını karşılamayı tercih etti. Ve bunu sonucunda binlerce hane çöktü mesela bununla ilgili hiçbir şey yapılmadı. Şimdi bu ticaret savaşlarına gelirsek mesela, Çin ve Amerika'nın birbirine karşı kozları ve bunun sonucunda mesela Amerika acaba Çin'in çöküşünü göze alır mı? Hayır, Çin de çökmek için çok büyük. Ve Çin giderse evet, kapitalizm de gider. Bu kadar büyük bir riske girmiyor kimse. Şimdi bu mevcut durumda da artık ellerindeki kozlar, kitleden çok daha keskin o yüzden ben o şeyi görmüyorum, proleter devrimin mobilize olabileceğini görmüyorum. Kötümser bir tablo olabilir ama bence daha gerçekçi bir tablo. En azından benim yaşam sürem dâhilinde diyelim, ben bunu öngörmüyorum. O yüzden de tek yol devrim diye sokağa çıkacağıma, bunu içinden nasıl çıkarıma bakıyorum biraz. Daha pragmatik gelebilir kulağa bunu söylüyor olmam ama romantik değilim diyeceğim.

Vefa Saygın Öğütle: Evet arkadaşlar, başka sorusu olan var mı?

Merve Gizem Uğur: Benim sorum yok ama son hocamızın söylediği şeyin üstüne aklıma şey geldi hocam. Mark Fisher'ın Kapitalist Gerçeklik diye bir küçük ufak bir kitabı vardır. Orada şeyi tartışır ya dünyanın sonunun geldiğini hayal etmek, kapitalizmin sonunu hayal etmekten daha kolaydır. Her şey herhalde yıkıldığında geriye kalan tek şey gerçekten tüm imgeler, simgeler, görüntüler yıkıldığında gerçekten bir harabe kalır ve o gerçekten kapitalizm oluyor, o kötümserliği bende paylaşıyorum sizin gibi birçok insan da paylaşıyor sanırım.

Aslıhan Aykaç: 10 yıldır böyle hiç kaçırmadan Korkut Boratav okuyorum, olmuyor ama. Hocayı çok seviyorum ama ya hadi artık, o kriz bir patlasın da biz de eğlenelim değil mi, bizim de sıramız gelsin ama bir türlü olmuyor. Böyle hep krizler birtakım şey gibi kapitalizm, şu anda bence mevcut durumunda 1997'den itibaren diyeyim sürekli küçük küçük böyle patlaklar veriyor. Orada bir banka, orada bir ülke iflas ediyor; İzlanda iflas ediyor, Yunanistan iflas ediyor, Eurozone iflas ediyor, Amerika'da kriz oluyor ama bir türlü böyle şey olmuyor, dağılmıyor anlatabiliyor muyum? O zaman tek yol devrim benim

için sıkıntı olmaya başlıyor. Bir şey gibi bu böyle küllerinden doğuyor ve kendini yeniliyor.

Vefa Saygın Öğütle: Belki tam da bu noktada belki de şeyi konuşmak gerekir, şimdi Polanyi bağlantısından da söz ettik ya aslında bunun bir antropolojisini de yapmak gerekiyor. Çünkü biraz yaptığı odur malum Polanyi'nin. Çünkü mesela mülkiyet, özel mülkiyet dediğimiz form çok nasıl diyelim, psikolojiye köklenmiş bir de form anlatabiliyor muyum? Antropolojikleşmiş bir şeyi var, mesela bir örnek geliyor aklıma. Sovyetlerin ilk oluştuğu dönemlerde kolhozlarda bütün inekler o köyün inekleri olduğu gibi kolektif ineklere dönüşmüş. Köylünün biri de o şeyin başına konmuş, o ineklerin beslenmesi vesairesi. Şeyi fark ediyorlar adamın kendi eski ineğine, diğerlerinden daha fazla yem verdiğini fark ediyorlar. Şimdi aslında burada antropolojik olarak çok da köklü bir durum var. Tabi şey demek istemem, genetikleşmiş demek istemem, genetik bir şey değil tabii bu. Bunu böyle bir biyolojik indirgemeye sokmanın manası yok. Bencildir, mülkiyetçidir falan filan gibi bir şey demiyorum. Fakat genetik değilse de oldukça köklü, antropolojik bir boyut da var, bir yanı da var. Bunun böyle çok kolay es geçilebilir kolektif mülkiyet biçimleri tam da aslında o yüzden belki şeyi biraz daha konuşmaya çalışmıştım. Kamu mülkiyeti dışında bile bir kolektif mülkiyeti şu an düşünemez durumdayız hala. Belki bunu düşünmenin yollarını aramak gerekiyor. Kamu mülkiyeti dışında bir kolektif mülkiyet nasıl olabilir, bunu düşünmek gerekiyor. Ama bunun da zor bir iş olduğunu da iyi bilmek gerekiyor. Bu basit bir politik iktidar dönüşümü ile ilişkili, politik iktidar dönüşümü ile bu işin olmadığını gördük biz, 20. yüzyılda bunu gördük en azından. Bütün 20. yüzyıl tarihinde, politik iktidarın dönüşümü ile tek başına bunun becerilemeyeceğinin tarihini gördük. Belki biraz bunun üstüne konuşmak gerekir daha antropolojik. Bu anlamda Polanyi okuması değerli.

Aslıhan Aykaç: Evet. Şimdi iki tane apayrı örmek vermek istiyorum müsaadenizle. Bir tanesi, annem 69 yaşında. Bu pet şişeler yani su içtiğimiz şişeler var ya, düşünün annemin çocukluğunda böyle bir şey yok, pet şişe yok. Çıktığı zamanda annem için böyle 'Ne kadar saçma bir şey ya, su satılacak şey mi!' O kadar garip ki çünkü her yerde, çarşıda çeşme var. Ben de hatırlıyorum, ben çocukken de sen de hatırlıyorsundur. Hatta bazılarında zincirle tas olur başında veya gidersin içersin. Hala da içebilirsin bazı yerlerde. Düşünün ki suyun metalaşması aslında çok yeni bir şey. Ama buna karşılık ikinci bir örnek vermek istiyorum. Bugün dünyada internetin kolektif bir şey, meta olması tartışılıyor. Bir müşterek olarak tanımlanması tartışılıyor. Hatta Google bunun için bir tane şey yapacak, tam teknoloji ile benim süper değil aram. Uçan bir balon, balonda internet var balon gittiği yerde bedava internet dağıtıyor. Dolayısıyla

müşterekler meselesini yeniden düşünmek gerekiyor. Çitleme hareketi mesela. Çitleme bugün nasıl gerçekleşti, o zaman nasıl gerçekleşti İngiltere'de? Bu şeyin anlattığı Polanyi'nin anlattığı. Bugün çitleme nasıl gerçekleşiyor? Peki, biz bugün bu çitlemenin ötesine nasıl geçebiliriz mesela? Evet, böyle birtakım tarihsel karşılaştırmalar ve dediğin gibi antropolojik unsurlar bize alternatifler için çok ışık tutabilir.

Vefa Saygın Öğütle: Evet arkadaşlar, soru herhalde yavaş yavaş yorulma emareleri de gözükmeye başlandı.

Aslıhan Aykaç: Ben bir şey söylemek istiyorum. Ben çok teşekkür ediyorum size. Benim için çok keyifli oldu. Bu aslında çalıştığım tek şey değil, böyle emek çalışıyorum onun üstüne böyle bir şey yazdım. Yazarken de metinler kendilerini inşa ediyorlar birazcık. Yazmak için yola çıktığınız şeyle, yazdığınız şey her zaman aynı olmuyor. bende kendi metnimi tanımaya çalışıyorum. Buna çok katkınız oldu, çok teşekkür ediyorum size.

Vefa Saygın Öğütle: Biz teşekkür ederiz sana Aslıhan. O zaman burada toparlayalım artık. Ben tekrar Aslıhan'a teşekkür ediyorum katıldığı için. Sizlere de güzel sorularınızla bu tartışmayı açtığınız için teşekkür ediyorum. Görüşmek üzere diyorum, sağlıcakla kalın. Hoşça kalın.

Aslıhan Aykaç: Görüşmek üzere, hoşça kalın.

Yaşlanma ve Yaş Ayrımcılığı Üzerine

Özgür ARUN
Deşifre: Elifcan Koçyiğit & Deniz Sever

COVİD-19 ve Sosyal Eşitsizlik başlığı altında doktora ve yüksek lisans öğrencilerinin katılımıyla tertip ettiğimiz açık derslerin bu haftaki sunumunu sevgili Özgür Arun'la gerçekleştirdik. Yaşlanmanın belli bir yaştan itibaren başlayan bir durum değil, yaşam boyu süren bir süreç olduğunu ve bu sürecin farklı sosyal sınıf ve katmanlarda eşitsiz bir şekilde tecrübe edildiğini konuştuk. Özgür Arun, Türkiye Akademisinin yaşlılığı algılama biçiminin üç temel hatayla malul olduğunu söylüyor:

Birincisi; Türkiye Akademisi yaşlıların türdeş homojen çıkarları ortak bir grup olduğunu varsayıyor.

İkincisi; Türkiye Akademisi meseleye dar bir sorun odağından bakarak yaşlıların toplumun aktörleri olmaktan çıkarıp kurbanlaştırıyor.

Üçüncüsü; Türkiye Akademisi yaşlılığı; inanç, etnisite, sınıf, cinsiyet gibi sosyal belirleyenlerden tamamen azade, steril bir biçimde ele alıyor.

Vefa Saygın Öğütle: Merhabalar, bu haftaki COVİD-19 ve sosyal eşitsizlik dersimizin konuğu sevgili Özgür Arun. Özgür Arun'u ben kısaca tanıtayım. Akdeniz Üniversitesi Gerontoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Müdür Yardımcısı, Senex Yaşlılık Çalışmaları dergisinin baş editörü ve tabii ki Strata İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisinde Yayın Kurulu Üyesi kendisi. 2007'den bu yana yaşlanma, yaşlılık ve yaş ayrımcılığı üzerine ulusal ve uluslararası makaleler yayınladı. Bu anlamıyla, bu sahanın oldukça emektarı diyebileceğimiz bir araştırmacı kendisi. Yakında, yakın zamanda "Yaşlanmayı Aşmak" adlı kitabı Phoenix Yayınlarından çıktı. Ben sözü daha fazla uzatmayayım, kendisine bırakayım, Özgür, buyur hocam.

Özgür Arun: Merhabalar Vefa, çok teşekkürler hocam. Arkadaşlar merhaba, bugün, hiçbirinizle tanışmamıştım, ilk defa sizlerle tanışıyoruz. Dersinize davet ettiğiniz, kabul ettiğiniz için ve birlikte yaşlanmayı konuşacağımız için çok mutluyum. Vefa'nın söylediği gibi belli bir zamandır yaşlanma meselesine

çalışıyorum. Hep şeyi düşünüyordum, yani hayal ediyordum, biraz Türkiye'nin bu yaşlanma dinamiklerine de baktığımda, diyorum ki bir gün gelecek herkes yani biz sosyal bilimcilerin tamamı ama onun dışında fen bilimciler, mühendisler falan yaşlanma çalışacaklar. Yani öyle bir gün gelecek, biraz bu Türkiye'nin yaşlanma dinamiklerinden dolayı. Ama ben yani bu kadar çabuk olacağını tahmin etmiyordum şu günlerde biraz bu salgının da etkisiyle aslında en çok konuştuğumuz konulardan bir tanesi yaşlanma meselesi.

Yani meseleyi aslında bu vesile ile konuşuyor olmak, tartışıyor olmak, Türkiye için söylüyorum çok hoşnutluk verici bir şey değil. Bizim sosyal bilimciler olarak Türkiye'de belki biraz sonra tartışacağız, daha derinlemesine tartışacağız, bu meseleye ilişkin de ciddi bir şekilde kavrayış geliştirdikten sonra daha donanımlı bir şekilde bu konuyu aslında konuşuyor olmayı hayal ediyordum. Ben böyle hayal etmemiştim. Daha çok konuşulacak daha çok tartışılacak ama araştırılacak bir meseleydi.

Bugün çok farklı boyutlarıyla yaşlanma meselesini konuşuyoruz. Aslında Vefa'nın hem bu derse daveti de sosyal eşitsizlik bağlamında gerçekleşen bir davet. Dolayısıyla ben de kendi akademik macerama dönüp baktığımda eşitsizlik çalışan bir araştırmacıyım. Vefa'nın güzel, nazik sözleri için teşekkür ediyorum. Özellikle eklemek isterim, bana sordukları zaman kendini nerede görüyorsun? Saha da mı büroda mı görüyorsun dedikleri zaman ben daha çok sahada yer alan, daha çok tanıklık eden değil, eşitsizlikleri görüp onlar üzerine yorum yapan bir araştırmacı değil, daha çok aktivist tarafında da aynı zamanda bu eşitsizlikleri tespit etmenin yanında, birazcık da müdahale eden daha sahayla ilişkisel bir bağ kurmaya çalışan bir araştırmacıyım. O nedenle de sivil toplum tarafında da çalışmalar sürdürüyorum. Bu yaşlanma bağlamında da, eşitsizliklerle mücadele bağlamında da. Bilim insanlarının kendilerini tanımlarken, sahaya adım atarken aslında sahaya çıkarken rollerinin ne olduğunu konuşmalarını ve bunu paylaşmalarının önemli olduğunu da düşünüyorum.

Bugün de aslında birazcık size bu pratikte aslında neler yapmaya çalıştığımızdan bahsedeceğim. Ve sizden de sorular gelirse, son 2-3 aydır yaşadığımız nefret söylemi, yaşlılara yönelik ortaya çıkan nefret söylemi, ayrımcı davranışlar üzerine de hep birlikte tartışma olanağı bulabiliriz.

Ben şöyle bir şeyden başlayayım; Türkiye'nin yaşlanma meselesini konuştuğumuzda, biraz sonra tartışacağımız meselelere baktığımızda, bazı kavramsal tanımlar karşımıza çıkıyor. Bunların birçoğu aslında Türkiye için çok da muğlâk kavramlar. Örneğin; kime yaşlı denilir meselesi. Hem literatürde çokça tartışılan bir mesele ama bugünlerde çok da muğlâk bir şey. Dünya Sağlık Örgütü, 65 yaşın üzerindeki insanları yaşlı olarak sınıflandırılıyor. Birleşmiş

Milletler'in tanımına baktığımızda 60 yaşın üzerindeki insanlar yaşlı olarak sınıflandırılıyor. Çoğu zaman araştırmacılar da, hem Türkiye'de hem Türkiye dışındaki bu yaşlanma meselesini çalışan araştırmacılar da yaşlılığının başlangıcı olarak bu kronolojik yaşı alıyorlar. Çünkü araştırmalarımız içerisinde ….

Vefa Saygın Öğütle: Teknik bir arızadan dolayı kaydımız kesildi demin. Söz yine sende Özgür hocam, buyur.

Özgür Arun: Bu yaşlılıkla ilgili aslında yaşlanmayla ilgili temel kavramları ele alıyorduk. Kime yaşlı denir meselesini biraz konuştuk. Türkiye'de geçtiğimiz yıl yapılan bir araştırma vardı. Bu araştırmada iki tane soru soruldu. Yaşlılık tahayyülleri ve pratikleri araştırmasıydı bu. Sorulardan bir tanesi; "kaç yaşından sonra insanlara artık genç denilmez?" sorusuydu. Bir diğeri de "kaç yaşından itibaren insanlara yaşlı denilir?" sorusuydu. Birazcık da toplumsal algıları ölçebilmek için sorduğumuz sorulardı. Bu az önce saydığımız yaş sınırları, kronolojik olarak saydığımız yaş sınırlarıyla çok da örtüşüyor aslında.

Ortalama olarak Türkiye'deki insanlar 64 yaşından sonra yaşlılığın başladığını düşünüyorlar. Genel algı bu ama bu yaşlılığa ilişkin, yani kime yaşlı denilir meselesine ilişkin tabii her ne kadar kolaylaştırıcı, bizim araştırmalarımızı kolaylaştırıcı sınırlar olsa da zamana göre, kültüre göre çok da değişken meseleden söz ediyoruz.

Benim büyükbabamla olan hikâyem aslında bu yaşlanmaya merak salmamın nedenlerinden birisiydi. Bir gün, 80 yaşını geçtiği günlerden birinde kapısının önündeki 3 basamağı inince dönüp bana dedi ki; "oğlum" dedi, "şimdi gençken bu basamakları iniyoruz ama yaşlanınca ne yapacağız?" dedi. Bu yaşlanma dediğimiz şey biraz da böyle işte. İnsana göre kişinin hayata bakışına göre çok da değişken bir şey. Büyükbabama sorarsanız kendisi dışındaki herkes yaşlıydı, elden ayaktan düşmüş insanlardı. Ama kendisi o sınıfa girmiyordu. Nitekim Türkiye'de yaşlı denildiğinde, bizim araştırmalarımız da onu gösteriyor, çoğunlukla düşkünlük hastalık beraber geliyor.

Sıkça sözünü edeceğimiz meselelerden kavramlardan ikincisi; yaşlılık meselesi. Yaşlılık aslında bir dönemi işaret ediyor. Belli bir zamandan başlattığımız, kronolojik olarak başlattığımız bir dönemi işaret ediyor. Üçüncüsü de yaşlanma meselesi. Yaşlanma dediğimiz zaman ise bütün bir ömre atıfta bulunuyor. Yaşam seyri perspektifiyle değerlendirdiğimizde kişinin doğduğu andan itibaren başlayan, ölümüne kadar devam eden bir süreci ve bu süreç içerisindeki başından geçen o macerayı kast ediyor. Türkiye'de bu yaşlanma çalışmaları dediğimizde aslında şundan ayrışıyor, yaşlanma çalışması; sadece yaşlılar ile

yapılan çalışmalar, yaşlılık çalışmaları ve yaşlanma çalışmaları birbirinden çok farklı şeyler. Onun için ben sık sık bu kavramları kullanacağım.

Kendimi nasıl tanımladığımı ya da yaptığım çalışmaları nasıl tanımladığını soracak olursanız; ben yaşlanma çalışan bir sosyoloğum. Dolayısıyla farklı kuşakların, bir büyükanne bir büyükbaba-torun ilişkisinde, bir yetişkinle onun yaşlanma sürecindeki macerasında ve bu süreç içerisindeki eşitsizlikleri de anlamaya çalışan aslında bir araştırmacıyım.

Daha çok sahada yer alan bir araştırmacıyım. Türkiye'nin toplumsal yaşlanma sürecine baktığımızda karşımıza çıkan ve dünyadaki diğer toplumların da yaşadığı sürece benzer bir takım dönüşümler olduğunu görüyoruz. Birçok toplumun benzer bir patikada ilerlediğini görüyoruz, bu yaşlanma meselesi söz konusu olduğunda. Birincisi; doğum oranları düşüyor, toplumsal yaşlanma meselesini konuşmaya başladığımızda, ölüm oranları düşüyor fakat kritik olan nokta şu; ölüm oranları sadece belli bir yaş grubunda düşmüyor, tüm yaş gruplarında ölüm oranları düşmeye başlıyor. Üçüncüsü de göç meselesi. Bu üç önemli etken aslında bir toplumun nasıl yaşlanacağını da, nasıl yaşlandığını da belirleyen faktörlerdendir. Şimdi Türkiye için önemli bir dönüşüme tanıklık ettiğimiz bir dönemdeyiz. Türkiye nüfusu hızla yaşlanıyor. TÜİK'in verdiği rakamlara baktığımızda da 65 yaşının üzerindeki insanların oranı bugün itibariyle % 9'u geçmiş durumda. Bir toplumdaki yaşlıların oranı %7'yi geçtiği zaman o topluma yaşlı bir toplum diyoruz, genel sınıflama bu şekildedir. %7 ile %10 arasında bir yaşlı nüfusa sahipse bir toplum, o yaşlı bir toplumdur. %10'u geçtiğinde yaşlı nüfusun oranı artık çok yaşlı toplumdan söz ediyoruz. Nitekim Avrupa'daki rakamlara baktığımızda da, çok yaşlı toplum dediğimizde zihnimizde canlanabilir hangi toplumları kastettiğimiz. İşte Japonya süper yaşlı toplum olarak tanımlanıyor %30'un üzerinde bir oran söz konusu, yaşlı nüfus söz konusu. Türkiye %9.1 ile, önümüzdeki 5-6 yıllık içerisinde bu trendle de devam ederse, yaşlı toplum sınıfından çok yaşlı toplum sınıfına geçecek. Şimdi biz her toplumun bir defa, kendi tarihi içerisinde bir defaya mahsus olarak, yaşayacağı bir dönemi yaşıyoruz. Nedir o? 15-64 yaş grubu, bu iktisadi olarak bakıldığında ekonomik aktif nüfus olarak tanımlanan bu yaş grubu büyüyecek ve en üst seviyeye ulaşacak ve Türkiye tarihinde tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi bunu da bir defa yaşıyoruz. O nedenle bu 100. yıl hayalleri, yani 2023'te yapılan hayaller, planlamalar, politik olarak da ortaya konulan söylemlerin arkasında da aslında böyle bir toplumsal dönüşüm meselesi var, bir demografik dönüşümün safhalarından birisi. Orada da şu çok önemli bir mesele olarak görülüyor; böyle bir ekonomik aktif yaş grubu üretime dâhil edilebilirse Türkiye gibi ülkeler bu gelişmekte olan ülkeler için önemli bir dönüm noktası olacak. Çünkü Türkiye, bu aktif nüfusu üretime dâhil oldu-

ğunda yaşlılarına ve çocuklarına daha rahat bakacak. İşte bu toplumsal sözleşme aslında kuşaklar arasındaki toplumsal sözleşmeyi besleyen bir mesele ortaya çıkacak. Fakat Türkiye'nin önünde bu süreçte çok ciddi bir handikap var; o da bu yetişkin aktif nüfusunu istihdama dahil edilememesi. Bu, Avrupa Birliği süreci içerisinde sıkça konuştuğumuz konulardan birisi; istihdam oranları. Erkek istihdam oranı hayli yüksek Türkiye'de ancak kadın istihdam oranı ile ilgili birtakım sorunlar yaşıyoruz. Avrupa'daki en düşük kadın istihdamına sahip olan ülkelerden birisiyiz. Bir taraftan kadın istihdamını arttırmaya çalışacağız, bu demografik dönüşüm sürecinde yaşayacağımız demografik fırsat penceresini kaçırmamak için, buradaki pencerenin kapanmaması için ama bir taraftan da bir şeye ilişkin, bu doğum oranlarına ilişkin, endişe duyup işte kadınlara daha fazla çocuk doğurmasını telkin edeceğiz. Böyle bir biyopolitika aslında Türkiye için önümüzdeki dönemlerde en riskli meselelerden birisi. Çünkü biyopolitika ile uğraşmaya başladığınızda toplumsal olarak bir tarafı desteklemeye çalışırken, bir söylem geliştirirken, başka taraftaki daha derinleşen, eşitsizliklere yol açan başka meseleleri tetiklemiş olursunuz.

Türkiye için aslında bu söylemin önemli bir riski var; o da bakım meselesini çocuğa, yetişkine veya yaşlıya bakım meselesini kadının omzuna yıkan, aslında böyle bir sorumluluğu sadece kadına yükleyen bir anlayışın da bir politikanın da taşıyıcısı haline gelmek. Nitekim Türkiye'de kim bakıyor? Bakım ihtiyacı olan insanlara kim bakıyor? diye sorduğumuzda sıkça söylenen bir şey var, bir argüman var; aile bakıyor. Yaşlıya da bakım ihtiyacı olana da, çocuğa da ailenin baktığını, ailenin bakım meselesinin önemli bir aktörü olduğunu sık sık bu resmi politikada da sıkça dile getirilen bir mesele. Ancak öyle değil Türkiye'de bakım meselesi, bakım ihtiyacı sadece aile üzerinden karşılanmıyor, bu çok muğlak bir şey. Sahip olmadığı bir işi, ailenin omuzlarına yüklemek anlamına geliyor. Türkiye'de bakımı veren ana aktör aile değil, kadın ve "hangi kadın?" sorusunu sorduğumuzda aslında bu bakım sürecinin nasıl gerçekleştirdiğini daha iyi anlayabiliriz. Çok ciddi olarak bizim dikkatimizi çeken meselelerden bir tanesi; yoksul kadın. Türkiye'de hem kurumsal bakımda hem aile üyesi bakım verenler içerisinde özellikle yoksul kadının bakım işini üstlendiğini görüyoruz. Bu çok çarpıcı bir mesele dolayısıyla Türkiye'nin önündeki önemli risklerden birisi bu yaşlanma sürecinde biyopolitikayla bu kadar çok haşır neşir olması ve bakım yükünü özellikle yoksul kadının omzuna yüklüyor olması.

Şimdi, "Türkiye nasıl yaşlanıyor?" dediğimizde karşımıza çıkacak meselelerin başında, bu eşitsizlik yaratan unsurlar geliyor. Özellikle kadınlar aleyhinde önemli bir eşitsizlik meselesinin de ortaya çıktığını görüyoruz. Bakım, sadece bu alanlardan birisi. Belli bir alana, aslında kamusal alanın dışındaki alana,

özel alanla da hapsetmiş oluyoruz kadını fakat bu süreç içerisinde belki de konuşmamız gereken meselelerden bir tanesi şu; Türkiye'nin yaşlanma dinamiklerine dönüp baktığımızda Türkiye, aslında Türkiye'nin yaşlanması bir sorun değil, kategorik olarak yaşlanmak bir sorun değil. Çünkü dünyadaki yaşlanmış ülkelere baktığımızda, tamamı refah seviyesinin yüksek olduğu ülkeler, teknolojiyi çok da rafine kullanan ülkeler demek ki bu yaşlanma, toplumsal yaşlanma, kategorik olarak bir sorun değil.

Peki, sorun nerede? Yaşlanma dediğimizde niye hemen insanların aklına sorunlar geliyor? Çünkü Türkiye gibi ülkelerin Endonezya'nın, Azerbaycan'ın, Şili'nin, Brezilya'nın, Meksika'nın bu kulvarda olan ülkelerin en önemli sorunlarından birisi zenginleşemeden yaşlanmaları. Nitekim Türkiye'nin son on yılına baktığımızda aslında çok çarpıcı bir süreci görüyoruz, onlardan bir tanesi şu; Türkiye bu son on yılda, 2008'den itibaren, Türkiye İstatistik Kurumu'nun verdiği rakamlara baktığımızda, örneğin kişi başına düşen milli gelirde herhangi bir artışa rastlamıyoruz. Örneğin; gelirin nasıl paylaşıldığına baktığımızda en yüksek %20'lik grubun, milli gelirden neredeyse yarıya yakınını ele geçirdiğini, elinde tuttuğunu görüyoruz. En düşük, en yoksullarımız ise milli gelirin %6'sına sahip olduğunu görüyoruz ve bu manzara son on yılda değişmiyor. Gini katsayısına bakıyoruz; bu Gini katsayısı 0 ile 1 arasında değişen bir rakam ve bir ülkedeki milli gelirin ne kadar adaletli dağıtıldığını bize söyleyen bir rakam. 1'e yaklaştıkça gelir dağılımının adaletsiz olduğunu, sıfıra yaklaştıkça da o denli adaletli olduğunu söylüyor. Türkiye'nin son on yılına baktığımızda Gini sayısı 0.40'lar düzeyinde, hiç değişmeden devam ediyor. Bu ne anlama geliyor? Örneğin; Afrika'da birkaç ülke var; 0.50'lerde. İskandinavya'da birkaç ülke var; 0.15'lerde. En varlıklı, en refah seviyesi yüksek ülkelerde Gini katsayısı 0.15 düzeylerinde, yoksulluğun en çarpıcı olduğu bölgelerde de 0,60'lar düzeyinde. Türkiye 0.40 düzeyinde ve biz bunu değiştiremiyoruz. Merkezi hükümetler, ne gelirin paylaşılması ile ilgili ne de buradaki gelirin artmasıyla ilgili ortaya koydukları politikalarda topluma yansımasına baktığımızda eşitsizliklerin burada çözüldüğünü göremiyoruz. Dolayısıyla Türkiye'nin bu son on yıldaki performansı da, bu daha da geriye doğru uzatılabilir ama son on yıldaki performansına baktığımızda da, Türkiye'nin zengin yaşamadan yaşlanması ne anlama geliyor? Bizim için daha somutlaşabiliyor. Yerelde yaşanan bu eşitsizlikleri çözmek için aslında Türkiye'ye benzer ülkelerin izlediği bir başka politika var, o da şu; merkezi hükümetler yereldeki eşitsizlikleri çözmek için yetkilerini yerele doğru devretmeye başladılar. Türkiye'de de 2005 yılında ve 2012 yılında iki defa belediye kanunu değişti. Özellikle dört kırılgan grupta; çocuklar, engelliler, kadınlar, yaşlılar ve mülteciler. Bu gruplarda merkezi hükümet yetkilerini, yerel hükümetlere yerel yönetimlere devretmeye başladı. Bu yetki devri aslında ne yazık ki, her ne kadar yereldeki

eşitsizlikleri ortadan kaldırmak üzerine gerçekleşmiş olsa bile, bu yetki devri ile birlikte önemli bir problem ortaya çıktı; hizmetler parçalanmaya başladı. Merkezi hükümetlerin daha homojen olarak sunmaya çalıştığı, belli bir bütünlük içerisinde sunmaya çalıştığı hizmetlerin yerele devredilmesiyle birlikte, yerel yönetimlerdeki kapasiteyi düşündüğümüzde daha da netleşecek aslında bu söylediğim. Birtakım hizmetler, özellikle bu beş gruptaki hizmetler parçalanmaya başladı. Bu parçalanma ile birlikte yeni eşitsizlikler görülür olmaya başladı aslında. Nitekim dünyada da bu süreci izleyen, yetkilerini yerele doğru devretmeye çalışan hükümetlerin neredeyse hiç birisi başarılı olamadı, birkaç istisna dışında; Kanada gibi, Avustralya gibi. Birkaç istisna dışında bunu başarabilen, bu yetki devri ile beraber yereldeki eşitsizlikleri çözebilen bir ülke yok. Türkiye'de böyle değil!

Türkiye'de bir başka problem daha ortaya çıktı aslında, bu yetkilerin yerele devredilmesine birlikte. O da Türkiye'nin bu bölünme travmasını tetikleyen bir şey oldu; merkezi hükümetin yetkileri yerele devredilirse maazallah Kürtler ayrılabilir oradan, öbür taraftan Karadeniz'de Lazlar başka bir şey kurabilir, farklı yönelimler ortaya çıkabilir. Hadi birisi, şimdi çok sık tartışıyoruz değil mi? Paralel bir devlet mi kuruluyor? Ekmek dağıtmaya başladılar salgınla mücadele ederken yerel yönetimler, yine bu bölünme travması politik olarak da aslında Türkiye'de bu argümanın nereye kadar uzatılabileceğini bize gösteren etkilerden birisi. Şimdi bütün bunlar, bütün bu toplumsal olarak yaşadığımız, iktisadi olarak da yaşadığımız dönüşüm, Türkiye'nin tam da hızla yaşlandığı bir döneme rast geldi. Türkiye'nin yaşlanma hızı ne yazık ki çok yüksek düzeyde, Fransa'nın 115 yılda geçirdiği yaşlanma sürecini biz 15-20 yıl içerisinde geçireceğiz. Dolayısıyla, Türkiye için sorunlarından bir tanesi zenginleşemeden yaşlanma, bir diğeri de bu kadar hızlı yaşlanma. Burada, bütün bu süreç içerisinde tahmin edebileceğiniz gibi bazı kesimler daha fazla ezilmeye başladı, yani eşitsizliğin daha fazla tarafı olmaya başladı. Özellikle kadınlar- yaşlı kadınlar eşitsizlikten en çok etkilenen tarafların başında geliyor. Farklı etnik gruplar, ne bileyim gezici, geçici işlerde çalışanlar, mülteciler, göçmenler yine en çok etkilenen kesimlerin başında geliyor. Hâlihazırdaki yaşlı kuşaklara baktığımızda burada ciddi toplumsal eşitsizlikler yaşandığını biliyoruz ama bir başka önemli şey, dikkatinizi çekmek istediğim nokta şu; Türkiye'de şu anda özellikle genç nüfusun içerisindeki belli bazı kesimlerin, az sonra tanımlamaya çalışacağım belli bazı kesimlerin bu yaşlanma meselesinde en fazla etkilenecek kesimlerin başında geldiğini düşünüyorum. Ben sadece Türkiye'nin bu yaşlanma sürecine baktığımda, bu eşitsizlikten en fazla etkilenenler, hâlihazırdaki yoksul yaşlılar olduğunu düşünmüyorum, sadece bu kesimler değil ama bunların dışında özellikle genç nüfusun, genç olarak tanımlanan kesimleri altında da çok ciddi eşitsizliklerin ortaya çıkacağını düşü-

nüyorum bu yaşlanma sürecinde. Özellikle ajans bazlı çalışanlar. Şu anda Türkiye'de büyük kentlerde, beyaz yakalı olarak da tanımlanan zaman zaman, parça başı iş yapan, evden çalışan ya da ajans bazlı çalışan gençlerin bu yaşlanma dinamikleri söz konusu olduğunda Türkiye'de en fazla yaşlanma sürecinde etkilenecek, olumsuz şekilde etkilenecek kesimlerin başında geldiğini düşünüyorum. Çünkü şu anda bu kesimler her ne kadar orta sınıfların refah düzeyine sahip olsalar da içinde bulundukları, elde ettikleri gelir itibariyle. Bu gelirin çok değişken olması nedeniyle, yaşlanma sürecinde ne yazık ki ilerleyen yaşlarında, şu anda sahip oldukları bu refah düzeyini koruyamayacaklarına inanıyorum. Çünkü esnek bir istihdam içerisinde yer alıyorlar. Bu esnek istihdam nedeniyle özellikle emeklilik sistemi içerisinde veya sosyal güvenlik içerisinde yeterince birikim sağlayamayacaklar ve önümüzdeki dönemde özellikle, Türkiye'nin 30-40 yıllık süreci içerisinde şu anda esnek istihdamda bulunan özellikle kentlerde, bu ajans bazlı çalışan genç kesimin çok ciddi olumsuz etkiler yaşayacağımı düşünüyorum. İkinci bir kesim, yine bu gençler söz konusu olduğu için söyleyeyim; mevsimlik gezici- geçici işlerde çalışan, özellikle tarım sektöründe çalışan kesim, yine bunların da yaşlanma sürecinde çok ciddi eşitsizlikler yaşayacağını, şu anda yaşadıklarının daha da katmerle hale geleceğini, şu anda yaşadıkları eşitsizliklerin daha da katmerli hale geleceğini öngörüyorum. Nitekim biz, istatistiklere baktığımızda, özellikle bu iki kesimle ilgili sadece Türkiye'de değil, Avrupa içerisinde de esnek istihdamda yer alan bu iki kesimle ilgili ciddi eşitsizlikler yaşandığını biliyoruz. Türkiye dışında, özellikle Avrupa'da hane halkı geliri artarken bu iki saydığım kesimin hane halkı gelirinde bir değişiklik olmuyor. Bu hem Kuzey Avrupa'nın hem Merkez Avrupa'nın önemli sorunlarından birisidir. Türkiye'de ise başka bir çarpıcı etki yaşanıyor. Bu saydığım kesimlerin hane halkı gelirleri artmıyor ancak Türkiye'de, Avrupa'dan farklı olarak aynı zamanda yaşlı hanelerin de gelirleri artmıyor. Oysa Avrupa'da her ne kadar genç kesimlerin, esnek istihdamda yer alan genç kesimlerin hane halkı gelirleri artmasa da, yaşlıların özellikle 65 yaşın üzerindekilerin ve yaşlanmaya aday olanların, 50 yaşın üzerindekilerin hane halkı gelirlerinin artarak ilerlediğini görüyoruz. Ancak Türkiye'de bu kesimlerde, yani şu anda yaşlılığa aday olan 50 yaşın üzerindeki kesimler, yaşlı kesimler içerisinde de hane halkı gelirleri artmıyor. Bu bakımdan değerlendirdiğimizde Türkiye için en önemli sorun bu saydığım toplumsal kesimlerin hem şu anda hem önümüzdeki 30-40 yıllık dönem içerisinde ciddi eşitsizliklerle karşı karşıya kalacağını bize gösteriyor. Bu 30-40 yıllık dönem çok önemli çünkü az önce bahsettiğim bu demografik fırsat penceresinin kapanacağını öngörüyoruz Türkiye için. Bu 15-64 yaş grubu en yüksek seviyeye ulaşacak, ondan sonra sayısı düşmeye başlayacak. 2040 yılı da aslında bu projeksiyon için dönüm noktalarından birisi. Burada benim dikkatimi çeken, araştırmalarda bir başka grup daha var arkadaşlar, özellikle bunların sözünü et-

mek isterim. Tek başına yaşayanlar ve tek başına yaşlananlar. Türkiye'deki 22 milyon hane halkı içerisinde üçte birinin tek başına yaşlandığı dikkat çekiyor. Bu kesimin içerisinde de tek başına yaşlananların içerisinde de tek başına yaşayan yaşlıların varlığı çok dikkat çekici. Yaklaşık %15 oranında bir kesimden söz ediyoruz ve bu kesimin içerisinde de üçte ikisi kadınlar, yaşlı kadınlar oluşturuyor. Dolayısıyla tek başına yaşayan yaşlıların çoğunluğu yaşlı kadınlardan oluşuyor. Bu önemli bir risk, özellikle yaşlanma çalışanların toplumsal cinsiyet meselesini çok dikkatli izlemesi gerekiyor. Çalışmalarında toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırması gerekiyor. Biz bunlara, bu şeye, ne diyelim tek başına yaşlananlara *solo agers* deniliyor İngilizcede. Belki çalışmalara bakmak isterseniz *solo agers* kavramıyla inceleyebilirsiniz. Yine bu grup içerisinde dikkat çeken bir başka kesim var; yetim yaşlılar! Yetim yaşlılar, çocuğu olmayan insanlar, çocuksuz insanlar. Türkiye için çok önemli risk gruplarından birisi. Çünkü Türkiye, ne yazık ki bakım meselesini politik olarak aile üzerinden vermeye çalışıyor. Oradaki aile tanımında konvansiyonel anlamda, anne baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile tanımı üzerine kurulu çoğunlukla. Bakım aylığı üzerinden verilmeye başlandığında özellikle tek başına yaşlananlar içerisindeki bir kesim ve özellikle çocuksuz yaşlılar bundan en derin şekilde etkilenecek kesimlerin başında geliyor. Bu çocuksuz yaşlara, yetim yaşlılar, *Orphan olders* olarak tanımlanıyor, yetim yaşlılar olarak tanımlanıyor. Bu önümüzdeki dönemde ne yazık ki bakım desteğini, merkezi hükümetlerin sunduğu bu bakım desteğini alamayacak riskli gruplardan birisi olarak görülüyorlar. Nitekim burada da yine, LGBTİ'leri mutlaka dile getirmek gerekir, çocuksuz yaşlılar söz konusu olduğunda, farklı yaşam tarzlarına sahip olan farklı kesimlerin yine bu yaşlanma meselesinde en fazla etkilenecek grupların başında geldiği dikkat çekiyor.

Ana hatlarıyla benim Türkiye'nin yaşlanma dinamiğine, yaşlanma sürecine baktığımda bu toplumsal eşitsizlik meselesi de söz konusu olduğunda kısaca özetleyebileceğim şeyler, ana başlıklar bunlar. Belki biraz daha tartışmaları yaptığımızda sorularla daha da netleştirebiliriz, açabiliriz. Ben burada bir başka tarafa dönmek istiyorum izniniz olursa, o da şu; tüm bunlar olurken Türkiye Akademisi bu içinden geçtiği ve tanıklık ettiği döneme çok da yabancılaşmış durumda. Ne yazık ki Türkiye Akademisi içerisinde bu yaşlanma meselesi derli toplu bir şekilde ve kavrayışlı bir şekilde çalışılamıyor. Biraz da eğer Vefa vaktin varsa bir iki şey bununla ilgili söylemek isterim.

Vefa Saygın Öğütle: Tabii, tabii. Buyur, buyur.

Özgür Arun: Şimdi ben burada, bu yaşlanma meselesi söz konusu olduğunda, akademiye dönüp baktığımda, merkezi hükümeti, yerel yönetimleri eleştiriyoruz. Sivil toplum da burada, özellikle bu dönemde ses çıkaramayan, derli toplu bir bakış geliştiremeyen taraflardan birisi ama akademide yine bu kesimler gibi bu toplumsal yapılar söz konusu olduğunda yine bu yaşlanma meselesine derli toplu bir şekilde Türkiye'de bakış geliştiremeyen ana odaklardan birisi. Şunu hayretle karşılıyorum; Türkiye'deki akademi, araştırmacılar, içinden geçtiği ve tanıklık ettiği bir döneme nasıl bu kadar yabancılaşabilir? Bu gerçekten çok çarpıcı. Onun için bu tartışmamıza başlarken şunu söylemeye çalıştım; bir gün gelecek herkes yaşlanma çalışacak derken bunu kast ettim. Bu kadar eşitsizliği yaşadığımız bir dönemde ve yaşlanma sürecinin toplumsal yaşlanma sürecinin bu kadar derin etkiler bıraktığı bir süreçte, Türkiye akademisinin bu yaşlanma meselesini çok tali bir mesele olarak görmesi, önemsenmeyecek düzeyde aslında, bir mesele olarak görmesi bana çok çarpıcı geliyor. Birkaç problem var burada dikkatimi çeken, onlardan bir tanesi şu; akademi yaşlı denildiğinde burada türdeş bir toplumsal grup olduğunu zannediyor. Oysa yaşlılar bir toplumsal grup değiller, tıpkı gençlerin olmadığı çocukların, yetişkinlerin olmadığı gibi yaşlı dediğimiz kesim de homojen birbirlerine benzeyen ortak amaçları, ortak çıkarları olan bir toplumsal kesin değil. Böyle bir toplumsal grup yok. Çocuklar, yetişkinler veya gençler ya da bu şekilde adlandırılan kesimler, ne kadar çeşitlilik varsa bunların içerisinde yaşlılar içerisinde de o denli çeşitlilik var. Homojenleştirme araştırmacılar için çok riskli. Politika geliştirenler, uygulayanlar için başlı başına bir risk ama biz araştırmacılar için de bir o kadar riskli bir mesele. Çünkü böyle bir meseleyi yaşlı denilen 65 yaşı ile 60 yaşı ile tanımlanan bir kesimi, türdeş homojen bir grup olarak tanımlamaya başladığınızda "Peter Pan" sendromu ortaya çıkıyor. Yaşlıyı, genç üzerinden tanımlıyoruz. Dikotomik de bir, ikili bir durum ortaya çıkıyor. Bourdieu'nün de söylediği bir mesele, akademik zihinleri işgal eden hayaletler aslında bu dikotomiler. Dolayısıyla böyle bir yaşlananlar tanımlandığında gençlik üzerinden, bir gençlik miti, bir gençlik efsanesi üzerinden bir tanımlamaya girişiliyor.

Oysa Türkiye'de genç dediğimiz kesim de çok muğlâk bir kesim, hatta o kadar muğlâk ki bir yasal tanımı bile yok. Şimdi ikinci bir şey; metodolojik problem. Türkiye'de yaşlılar çalışılmaya başlandığında, yaşlıların kurbanlaştırması söz konusu. Sürekli yaşlanma meselesi ve yaşlılar birer kurban olarak tartışıldı. Oysa yaşlılar bizim araştırmalarımızın özneleri, yaşlanan insanlar bizim araştırmalarımızın özneleri, dolayısıyla sadece böyle sorunlu insanlardan söz etmiyoruz. Hiç mi güçlü bir tarafı yok bu insanların? Bu toplumsal yaşam içerisinde, yaşam seyri perspektifi ile baktığımızda acaba hiç mi bir mücadele içerisine girmemişler? Hiç mi biriktirdikleri bir şey yok? Bunlar sadece kurban-

lardan oluşan kişiler değiller, aynı zamanda bizim araştırmalarımızın özneleri ve mutlaka bu özneyi kurbanlaştıran bu perspektifi de terk etmek gerekiyor araştırmalar içerisinde. Nitekim böyle bir perspektifin şöyle bir handikabı var, yaşlıları çalışan araştırmacı sahaya gittiğinde ve 65 yaşını geçmiş olan yaşlı bir kadını gördüğünde ve onun okuma yazma bilmediğini tespit ettiğinde şöyle düşünüyor; çünkü yaşlı! Öyle bir şey oluyor ki bu araştırmacı, öyle bir bakış geliştiriyor ki sahaya; 65 yaşını geçtiğinde birisi bir anda okuma yazma yeteneğini kaybediyor. Kendisinin tespit ettiği andan itibaren bir takım vakaları gerçekleştirdiğini düşünüyor. Oysa o kadın, ömrünü okuma yazma bilmeyerek geçirdi ve kimliğinin önemli bir tarafı bu; okuma yazma bilmeyişi. Kamusal alana çıkamadı, eğitim alanının dışında tutuldu ve bütün bunun ömrü boyunca bütün bu dezavantajları yaşadı. Senin veya oradaki başka bir araştırmacının tespit ettiği anda ortaya çıkan bir bulgu değil bu ve kategorik olarak yaşlı olduğu için okuryazar değil. Böyle bir şey yok. Mutlaka özneyi kurbanlaştırmaya başladığında araştırmacılar, mutlaka karşılaşacakları sorunlardan bir tanesi aslında bu, kendi tespit ettikleri anda sosyal gerçekliğin ortaya çıktığını düşünüyor araştırmacılar. Oysa öyle değil, buna bir yaşam seyri perspektifi ile mutlaka bakmak gerekiyor.

Üçüncü bir problem, yine akademinin şu anki yaşlanma çalışmalarına ya da yaşlılarla yapılan çalışmalarına bakıldığında Türkiye'de, bu alanın çok steril bir şekilde inşa edildiği görülüyor. Burada etnisite yok, inanç yok, sınıf yok, toplumsal cinsiyet yok. Son 6 yıldaki Türkiye'deki yaşlılık çalışmalarına bakın ya da yaşlılarla yapılan çalışmalara bakın, etnisite ile ilgili bir tane makale bulamazsınız, bir tane bile makale yok. Tuhaf gelmiyor mu bu size? Yaşlanma meselesini yaşam seyri perspektifi ile değerlendirdiğimizde en derinden etkileyen oradaki toplumsal eşitsizlikleri bir çırpıda görünür kılan meselelerden birisi etnisite gibi bir mesele, Türkiye'de çalışmıyor yaşlanma sürecinde. İnanç, ne yazık ki yine bu eşitsizlikleri perçinleyen meselelerden birisi, yine çalışılmıyor. Çünkü Türkiye'nin bunlar, el yakan çok önemli meseleler. Yaşlanma çalışan bir araştırmacı bunları nasıl çalışabilir? Bu steril alanı nasıl kirletebilirsiniz? Şimdi ben, 2010 yılında bir makale yazıyordum bu etnisite meselesini de birazcık açmaya çalıştım, yaşlanma meselesi ile ilgili, Türkiye'nin yaşlanma süreci ile ilgili. Bunu paylaştığımda Türkiye'deki bir akademisyen, yaşlanma çalıştığını söyleyen bir akademisyen, bana bir mektup yazdı arkadaşlar. O mektupta şöyle diyordu; *bu kökü dışarıda ideolojilerini kendine sakla, yaşlanmanın bu kutsal alanını kirletme bunlarla*! Yani bu tabular, onun için yaşlanma çalışan, Türkiye'deki bu yaşlanma alanını bu nedenle çok steril bir alan. Orada etnisite yok, sınıf yine aynı şekilde yok, toplumsal cinsiyet yok, mülteciler yine yok. Dolayısıyla bu üçüncü mesele, benim gördüğüm metodolojik olarak da yapı-

lan, araştırmacıların çalışmalarını etkileyen önemli bir mesele bu. Alanın çok steril olarak inşa edilmiş olması.

Böyle bir perspektifle baktığımızda alanın, Türkiye'nin yaşlanma alanının topografyası ortaya çıkıyor. Biraz da Bourdieucü bir şeyle söyleyelim; ne var bu alanda bizim gördüğümüz? Bir kere Türkiye'deki yaşlanma çalışmaları alanı keşfedici olmaktan uzak, daha çok nakledici. Yurtdışındaki teorilerin, kuramsal yaklaşımların, birazda o miladını doldurmuş kuramsal yaklaşımların Türkiye'ye sürekli nakledildiğini görüyoruz. Özellikle derleme denilen çalışmayla, o türle birlikte alana sokuluyor, tedavüle ile sokuluyor. İkincisi, bu sorun odaklı yaşlılık ve yaşlılar sorun odaklı çalışıldığı için ve bu nakledici gelenekten geldiği için yeni kuşak araştırmacıların da ne ile aşılandığını, bu alanda ne ile aşılandığını da çok iyi görüyoruz. Özellikle bu iki gelenek; yaşlılığı sorun odaklı çalışan, daha çok nakledici özellikler gösteren bu gelenek yeni kuşak araştırmacılara da aşılıyor. Yine böyle bir yolla aşılıyor. Ve son 10 yıllık, Türkiye'deki bu akademik çalışmalar içerisinde de dönüp baktığımızda son 10 yılda özellikle pozitivist indirgemeci çalışmaların sebep sonuç ilişkisi kurgulanarak ortaya konulan o klinik çalışmaların ve orada üretilen bilgilerin de bilhassa sağlık bilimleri denilen bir fakülteyle sosyal bilimlerin içerisine de sızdığını görüyoruz. Bence bu sosyal bilimler içerisinde önümüzdeki dönem yaşlanma çalışacak araştırmacılar için önemli risk alanlarından birisi. Bilgiyi nasıl ürettiğini ve bu bilgiyle ne yaptığını belirleyecek önemli kısıtlardan birisi olarak kendini gösteriyor diye düşünüyorum. Şimdilik burada bitireyim isterseniz. Bu iki çete, Türkiye'deki bu iki çete, akademik çete; birisi gösterişli teoriciler, diğeri de ampiristler yaşlanma çalışmaları alanında da karşımızda ne yazık ki kendini gösteren iki önemli çete.

Vefa Saygın Öğütle: Tam da burada bir ara verelim, aradan sonra soru–cevap kısmında devam ederiz.

Özgür hocama sunumu için teşekkürler. Şimdi sizden soru-cevap kısmına geçelim. Önce sizin sorularınızı alayım. Daha sonra konuşuruz tekrar, buyurun arkadaşlar.

Tolga Ulusoy: Ben bir soru sormak istiyorum hocam.

Vefa Saygın Öğütle: Buyur Tolga.

Tolga Ulusoy: Sunum içerisinde bu güvencesizleşme, parça başı çalışma hem kol işçileri hem zihin işçileri için olsun, parça başı çalışmanın-prekaryalaşmanın ilerleyen süreçlerde yaşlılık durumunu olumsuz etkileyeceğini söylediniz, bunu biraz daha açabilir misiniz? Yani hangi bağlamlarda olumsuz etkiliyor? Birikim yapamama, yani düzenli bir geliri olmadığı için de

gelecek kaygısını, geleceği tam olarak güvence altına alamamakla bağlantılı bir durum mu?

Özgür Arun: Evet aslında iki boyutu var. Birisi, Tolga sizin söylediğiniz boyut. Çoğunlukla esnek istihdamda yer aldıkları için özellikle bu kesimler, bir sosyal güvenliğe yatırım, yani kendi yaşadıklarına yatırım yapmıyorlar bu anlamda. Zaten Türkiye'de emekli olduğu zaman insanların yoksullaştığını biliyoruz. Özellikle orta sınıf ve orta sınıf altındaki kesimleri daha da vuruyor bu emeklilik. Neredeyse gelirleri, aylık gelirleri 1/3 oranında düşüyor. Dolayısıyla istihdamda yer alan insanların da sosyal güvenlikle ilgili önümüzdeki dönem çok ciddi problemler yaşayacağını düşünüyorum. Çünkü oraya elde ettikleri geliri, şu anki refahlarını sürdürmek için, bir kısmını oraya ayırmıyorlar. Bunun yanında bir algıyı da konuşmamız lazım, şu anda Türkiye'de bu kesimlerin içinde yer aldığı, o saydığımız kesimlerin de içinde yer aldığı yetişkin nüfusun bir efsaneye, bir şehir efsanesi çok kuvvetli inandığını görüyorum ben. Özellikle Türkiye'deki politika yapıcılar, akademinin içerisinde de bu kesimlerin temsilcisi var, hiç yaşlanmayacaklarını düşünüyorlar. Türkiye'nin tüm çocukları Peter Pan gibi, var olmayan bir ülkede yaşıyorlar. İşte bir şekilde yaşlanma meselesiyle ve yaşlılık meselesiyle çok uzak gelecekteki bir vaka, muhtemelen de hiç erişemeyecekleri bir vaka. Öyle görüyorlar, yani hiç yaşlanmayacaklarına çok kuvvetle inanıyorlar. Nitekim bu Peter Pan sendromu onların yaşlılığa ilişkin bir perspektif geliştirememelerini ama aynı zamanda oraya yatırım yapamamalarına neden oluyor bence. Bu algı çok da sarsıcı bir algı çünkü bu algının arkasında böyle politik angajmanlar da var. Avrupa yaşlanıyor, çöküyor. Biz çok genç bir nüfusuz, Avrupa'ya gidip bakım vereceğiz, bakacağız. O çöken ve yaşlanan Avrupa'ya bakacağız gibi bir politik argümanı da aslında bir efsaneyi de çok etkileyen, çok besleyen bir şey bu Peter Pan sendromu. Bu iki nedenden dolayı, ben özellikle bu esnek istihdamda yer alan kesimlerin çok etkileneceğini düşünüyorum. Bunu özellikle şunun için söylüyorum; Türkiye'de yaşlanma çalışmaları içerisinde yapılan araştırmaların çoğu, yaşlılar üzerinde birtakım sözler söylüyorlar. Yaşlılar için bir takım şeyler söylüyorlar. Oysa özellikle bu saydığımız kesimlere ilişkin ve bunlara ilişkin, sınıf aldığı kesimlerin de dâhil olduğu bu kesimlerin geleceğine ilişkin Türkiye'de derli toplu analizlerin yapılmadığını görüyoruz. Oysa bu analizler yaşlanma çalışmalarının da bir boyutunu oluşturuyor. Hem bu konuları çalışanlar, sınıf meselesini Türkiye'de çalışanların da bu tip öngörüleri yok ne yazık ki. Çünkü onlar da bu yaşlanma meselesi ile ilgili donanıma sahip değiller. Sürekli akademiye bir şey söylüyorum, tartışmamızın başından beri. Özellikle bunu daha sıkça söylememiz lazım. Çünkü çoğunlukla akademideki öngörüler, daha doğrusu araştırmalar diyelim, daha genel olarak çalışmalar bu tip kestirimleri yapabilecek düzeyde yetkinliğe sahip değil. Akademisyenlerin

de bu tip bir sermayesi yok bana kalırsa. Türkiye'deki akademideki genç araştırmacılar da dâhil olmak üzere, böyle bir sermayeleri de yok. Bu söylediğim şey, tabii şu anlama gelmiyor alanında çok iyi çalışmalar yapan ve özellikle bu metodoloji konusunda çok yetkin araştırmacılar var, onların yaptığı çalışmaları da ezmek anlamında söylemiyorum. Tam tersine bu eleştiriler, o çalışmaları daha değerli kılan eleştiriler, onların daha da öne çıkmasını sağlayacak eleştiriler. Özellikle bence şu dönemde genç araştırmacıların, bu gençlerden kastım; alana yeni giren araştırmacıları kastediyorum. Yoksa yaşla ilişkili bir şey söylemiyorum. Bu genç araştırmacıların yaptıkları çalışmaları değerlendirirken mutlaka bu yaşam seyri perspektifini mutlak suretle çalışmalarına dâhil etmesi gerektiğini düşünüyorum

Biraz da bu sınıf altı kesimleri çalışırken, bir takım kestirimlerde bulunabilir miyiz acaba? On yıl sonra yirmi yıl sonra otuz yıl sonra ne bekliyor bu kesimleri? Birazcık bu konuları tanışabilir miyiz acaba? Bu soru aklımızın bir yerinde kalırsa sanırım derli toplu bir bakış geliştirebileceğinizi diye düşünüyorum.

Vefa Saygın Öğütle: Başka sorusu olan var mı arkadaşlar?

Abdulkadir Öncel: Hocam benim aslında bayağı aldığım notlar var. Hem birazcık destek ve katkı sunmak hem de bazı sorular sormak istiyorum.

Vefa Saygın Öğütle: Tamam Kadir.

Abdulkadir Öncel: Aslında biz COVID-19 üzerine pek konuşmadık yaşlılık meselesinde, ondan en sonunda bahsedeceğim ama araştırmacıların, hocanın söylediği gibi çok sorunlu bir ilişki kurduğunu düşünüyorum ben de yaşlılarla. Aslında bence birçok konuda var bu araştırmacı ve sahaya indiğinde, sahadaki özne ile kurulan ilişkide bir problem var daha çok. Geçen oldu, İstanbul'da bir saygın üniversitenin sosyoloji bölümünden arkadaş, iş yerine gidip orada çay veren yemek yapan kadına; "al sana mikrofon, sen ezilen kesimsin, ne diyorsun" gibi bu şekilde kurulan ilişkiler var yani. Bu tip ilişki kurduğumuz zaman, zaten pek de bir şey çıkmıyor. Diğer taraftan hoca şunları söyledi mesela, ben sahadayım aktivistim dedi. Şimdi ben gerontologların çoğunun bunu iddia ettiğini düşünüyorum, hocayı tenzih ederim, hocanın öyle olduğunu düşünüyorum, ben okudum tüm makaleleri, gönderilen tüm makaleleri. Ancak bir ilişki çeşidi var gerontologlarla kurumlar arasında. Bunu fark ediyorum. Hocanın eleştirdiği kesimler içerisinde özellikle çok fazla var. Bir organik bağ içerisine giriyorlar, bu kurulan ilişkilerin mahiyetini çok bilmiyorum ama bunlar bir yer işgal ediyorlar. Bu işgal ettikleri yerin onlara ne yapmaları gereken neler var orada, o işgal ettikleri yerde? Ve ne kadarını yapıyorlar bundan emin değilim. O konuda hocanın ilk başta getirmiş olduğu, o yetki

paylaşımı demiş olduğu devlet ve yerel yönetimler arasındaki endişelerin bence haklılık payı olduğu kanaatindeyim. Özellikle organik ilişkiler içerisinde düşünecek olduğumuzda ne kadar yerine getirilebiliyor bu paylaşılan yetkiler vesaire. Oraya bazı insanlar, bazı ümitlerle o insanları getiriyorlar oraya. O insanlar pek bir şey yapmıyor orada, öyle düşünüyorum yani çünkü gördüğüm örnekler var bu konuda. Diğer taraftan aile bakıyor ama bakmıyor demişti hoca. Bu algı çok doğru. Geçen gün, yanlış hatırlamıyorsam, Kocaeli İl Sağlık Müdürü Facebook sayfasından şöyle bir şey söyledi; COVID-19 hastalığını atlatmış ailelerin çocukları gelip anne babalarını almıyorlar buradan. Sizi burada ifşa etmemi ister misiniz demişti. Böyle bir durum da söz konusu yani öyle aile bakıyor, çocuk bakıyor. Bazen çocuk da bakmamış gibi gözüküyor. Eğer İl Sağlık Müdürü bunu zor söylemek zorunda hissediyorsa kendisini böyle bir durum söz konusu. Mevcut durumda kültürel eğilimlerin bu şekilde farklılaştığı bir durum var demek ki yaşlılara karşı. Yaklaşımlar değişmiş ancak şöyle bir durum var COVID-19 meselesi ile ilgili oraya gelecek olduğumuzda hocanın şöyle bir okumasını gördüm. COVID-19 ile ilgili yaş ayrımcılığı, yaşlılara yönelik. Ondan önce de şunu söyleyeyim, aslında Türkiye'de insanların, kamuoyunun görüşü iki defa değişti gibi geliyor bana. Birincisi dışarı çıkıyorlar diye çok yüksek bir sembolik şiddet uyguladı insanlar, sosyal medya üzerinden 65 yaş üzerine. Ondan sonra bir tane video yayınlandı. Amca çok kötü bir ruh halinde ve çok masum bir şekilde o videoyu çeken kişiye cevap veriyordu. Ondan sonra yöneticiler amcadan o kişi adına özür dilediler ve sosyal medyadaki algı bir anda değişmeye başladı. "Siz ne yapıyorsunuz, yaşlılara şiddet uyguluyorsunuz" gibi. Aslında sanki 3 gün önce dalga geçen adam o değilmiş gibi kamuoyunun bir anda tarafa değişti aslında çelişki dolu olan bir toplumun, çelişkili bir durum vardı orada sembolik şiddet açısından. Soru sorayım bu kısmı, ben çok anlayamadım bu kısmı, belki de biraz aynı fikirde değildim. Agamben'in "istisna hali" dediği kısım var. Herkese seviyor Agamben'i ama orada mesela bu 65 yaş 20 yaş altı sokağa çıkma yasakları ile ilgili bir istisna hali var burada. Hoca makalesinde çok aynı fikirde değil ama sokağa çıkma yasağının belki sınırsız olmasından kaynaklı olarak bunu söylüyordur. Ama bize fonksiyonel-işlevsel bir faydası oldu bunun. Bu konuyla ilgili ne söyler? Mesela diyelim 65 yaş üzeri, tamam doğru. Bir şekilde bu bir hak ve bir hakkın engellenmesi söz konusu ama diğer taraftan bir istisna hali var, bir kriz hali var. Sokağa çıkmak veya çıkmamak… Belki çıkanlara soracak olduğumuzda onlara da çıkmak istemiyorlar ama yapacak bir şey de yok. Mevcut durumda çıkmak durumunda kalıyorlar. Benim söyleyeceklerim bu kadar, böyle…

Vefa Saygın Öğütle: Özgür hocam var mı Kadir'in anlattıklarına söyleyeceğin veya ekleyeceğin bir şey?

Özgür Arun: Kısa bir iki şey söyleyeyim bununla ilgili. Birkaç not aldım Kadir'in söylediklerinden. Birincisi bu gerontoloji ile ilgili mesele çok kritik, şunu söylemek isterim yani dünyada Genontoloji eğilimlerine baktığımızda sosyal gerontolojinin çok öne çıktığını görüyoruz. "Genontoloji sağlık bilimi midir, sosyal bilim midir?" tartışmasını artık dünya yapmıyor. Türkiye buna yeni başladı ve ne yazık ki gerontolojiyi sağlık bilimlerinin altına hapsettiler. Şimdi böyle bir disiplini, sosyal gerontolojinin dünyada hızla öne çıktığı bir dönemde, gerontolojiyi sağlık birimleri denilen o fakültenin altına hapsetmek, hekim-hemşire ve hasta olarak organize olmuş o sağlık alanında, gerontologların nerede olduğunu, nerede durabileceğini bize iyi söyleyen bir şey aslında, bir pozisyonlanma var orada.

O nedenle o eleştiriler haklı ama şunu unutmamak lazım, ben şeyi söylerken, sahada nasıl bir rolümüz olması gerektiğini söylerken şunu kastediyorum. Araştırmacı sahaya çıkmadan önce, bence birazcık, kendi hesaplaşmasını yapması gerekiyor. Ne olacak benim sahadaki rolüm? Bir tanıklık mı edeceğim? Eşitsizlikleri görüp onlara tanıklık mı edeceğim? Onları anlatacağım mı? Öykücü mü olacağım? Bu rollerin hepsi makbul bence. Yoksa daha aktivist bir yerden mi bakacağım? Bir şekilde bu hesaplaşmayı kendisiyle yaptığında, sahaya indiğinde, yoksulluğu romantize etmek diye de bir şey var, bence artık onu yapmayacak daha gerçekçi bir yaklaşıma sahip olabilir. Bu söylediğin şey gerontologlar için de geçerli, özneyle nasıl bir ilişki kuracağız? Bir nefret ilişkisi mi olacak, bir sevgi ilişkisi mi olacak? Ne büyük bir nefret ya da ne de büyük bir hayranlık. Biraz eleştirel empati meselesini de böylece düşünmemiz gerekebilir. Bir de şeyi söylemek isterim, bütün bunlar aslında bir perspektif, bir araştırmacı perspektifi. Kadir'in söylediği şey dikkatimi çekti; sahaya inmek değil, biz sahaya çıkarız. Yani Türkiye'de sahaya inen sosyologlar var ama saha inilen bir yer mi acaba? Sosyolog nerede duruyor? Bu bakımdan da kritik, o anlamda söylüyorum Kadir. Hani rolümüzü bir şekilde, bu hesaplaşmamızı yaparsak sahaya çıktığımızda aslında bütün bu diyalog, özneyle kurduğumuz diyalog, orada yarattığımız yeni eşitsizlikler vesaire. Bütün bunlarla hesaplaşabiliriz diye düşünüyorum. O bakımdan ben daha çok kendimi eşitsizlikleri gördüğümüzde onları tanımlayıp bırakmak yerine, dönüştürmek üzere çalışan bir araştırmacıyım. Bu şeyle ilgili de, bakımla ilgili de bir şey söyleyeyim. Retorik bir soru var; Türkiye'de bir insanın iyiliği ve refahı bir başkasının iyi niyetine bırakılabilir mi? Bence yanıtı belli değil mi bu sorunun? Bir refah devletinde yanıtı belli olan bir soru. Siz eğitimli insanlarsınız hepiniz doktora yapıyorsunuz kırmızı ışıkta nasıl olsa geçmezsiniz. (mi acaba?) Ku-

ralları ihlal etmez miyiz zaten böyle olduğumuz için? Bir şekilde devletin zaten işi bu mudur? Denetim meselesi aynı şekilde bakıp alanına da uygulanabilecek o bakış bence bir bakıştır. Refah meselesi söz konusu olduğunda özellikle devlet aygıtlarının rolü nedir? Ne oluyor, daha pratik daha işlevsel olarak da ne oluyor? Bu yasak döneminde de ortaya çıkan bir mesele. Bunun daha pragmatik bir tarafları var mıdır yok mudur? Bu tartışma önemli bir tartışma. Ben şöyle bakıyorum bu bağlamda; Türkiye'de ne yazık ki insan hakları çalışmacıları, özellikle hukukçular içerisinde, sosyoloji içerisinde de bence, hukuk sosyolojisi meselesinde de insan hakları tartışmalarını sadece devletle birey arasındaki bir ilişkiye indirgemiş durumdalar. Oysa, insan hakları dediğimiz mesele bunun daha da ötesinde bir mesele değil mi? Dördüncü katta oturan birisi evinde asansör olmadığı için inip şehri kullanamıyorsa, o kenti kullanılmıyorsa bu bir insan hakları meselesi değil mi? Bu kişi yaşlı da olabilir, çocuk da olabilir engelli de olabilir, mülteci de olabilir, kadın da olabilir değil mi? Bizim insan hakları meselesini çalışan aktivistlerimiz ne yazık ki bu dönemde böyle bir söylem geliştiremediler. Hiç bir hak savunucusu, neredeyse hiçbir hak savunucusu yaşlanma meselesi ile ilgili derli toplu bir şey söyleyemedi. Sivil toplum örgütlerine bakın, insan hakları örgütlerine bakın derli toplu bir açıklama yapamadılar yaşlanma meselesi ile ilgili. Çünkü hazırlıklı değiller buna. Şöyle bakıyorlar buna, insan hakları dediğimiz şey yani işkence meselesine olduğu gibi devletle birey arasındaki bir meseleden ibaret. Bu kadar şey değil, değil mi? Bu kadar, ne diyeyim pragmatik ve basit bir meseleden söz etmiyoruz. Bir umumi tuvalet olmadığı için kentteki bir parkı kullanamayan yaşlı bir kadın aslında haklarını kullanamıyor yani sadece yurttaşlık hakkı da değil bu insanlık meselesi. Bu bağlamda haklarını kullanamıyor diye düşünüyorum benim bu meseleye biraz bakışım bu yönde. Bu yasakla ilgili de, bu yasaklar acil durumlar karşısında bir takım tedbirler alınabilir ama bunların tamamı denetimli ve ölçülü olmak zorunda. Türkiye'deki bu yaşa indirgenerek, kronolojik yaşa indirgenerek alınan kısıtlamalar, yasaklar benim izlediğim kadarıyla dünyada başka bir yerde yok böyle bir şey. Yani bu kadar süreçsiz, denetimsiz, ölçüsüz bir yasak yok. Hala şeyi bilmiyoruz mesela; 65 yaşa bağlı olarak ortaya çıkan kısıtlamalar ne kadar sürecek? Çok ucu açık bir şey, sonsuza kadar gibi bir şey bakanlığın açıklamasına baktığımızda. Aynı şekilde 20 yaş altı için de benzer şey söz konusu. Bu anlamda bir ölçülülük yok, şimdi insanlar konuşmaya başladılar; iki saat izin verin sokağa çıksınlar gibi bir argümana dönüştü bu mesele. O da bir boyutuyla çok da tartışmalı bir şey, dikkat edilmesi gerekilen bir mesele.

Hilal Sevlü: Benim bir sorum olacak.

Vefa Saygın Öğütle: Hilal, sen sormadan önce bir ara daha verelim daha sonra tekrar toplanalım olur mu?

Hilal Sevlü: Tamamdır hocam görüşmek üzere

Vefa Saygın Öğütle: Soru cevap kısmında kalmıştık, Hilal senin sorun vardı en son, buyur.

Hilal Sevlü: Kesişimsellik mevzusundan bahsetti hocamız. Şöyle bir şey var, ben literatüre biraz daldığımda daha çok bu kesişimselliğin ki vurgulandığında, çok sık vurgulandığını da gördüm ancak toplumsal cinsiyet ve yaş arasına, yaşlanma arasında, ikisi arasında bir kesişimsellik olduğunu hep vurguluyorlardı. kesişimsellik bunun üzerinden tartışmaya açıyorlardı. Hocam siz de böyle düşünüyor musunuz, bu literatüre olan bu eleştirimi?

İkincisi, sizin özgün saha deneyimlerinizden yani bu sınıf, etnisite mevzusu da işin içerisinde girdiği, toplumsal cinsiyetin de işin içerisine girdiği sahada gözlemlerinizden bahsedebilir misiniz, biraz daha açabilir misiniz?

Özgür Arun: Hilal bu kesişimsellik meselesi doğru çünkü feminist ana damardan da çok beslenen bir tartışma bu ve 1980'lerde de özellikle feministler bu tartışmayı çok sık yaptılar. Ama ben ne olabilir, yaşlanma çalışmalarını nasıl daha kavrayışcı kılabiliriz diye düşündüğümde, kesişimselliğin çok bu dönemde bence önemli bir şey olacağını, bir perspektif olabileceğini düşünüyorum. Hâlihazırda yaşlanma çalışmalarında veya yaşlılık çalışmalarında değil, yaşlılarla yapılan çalışmalarda tehlike kavramsallaştırılması çok kullanılıyor. Yani "double jeopardy, triple jeopardy" bağlamında. Şimdi bu tehlike kavramsallaştırması bizatihi özneleri kurbanlaştıran bir kavramsallaştırma. O nedenle kesişimsellik bir kavrayış sunabilir diye düşünüyorum. Her ne kadar son dönemde bunun mesela çok politik bir perspektif olduğunu ya da çok politize eden bir perspektif olduğunu söyleyen eleştiriler de var. Onları da akılda tutarak, aslında ben kesişimselliğin yaşlıları kurbanlaştıran yani o metodolojik hatadan, kurbanlaştıran yaklaşımdan kurtarabileceğini ve özellikle biz yaşlanma çalışanlar içerisinde de baktığınızda orta-üst sınıfları çalışırken bilhassa o sınıfları çalışırken iyi bir perspektif sunabileceğini düşünüyorum. Çünkü sadece şeyden söz etmiyoruz, kurbanlardan söz etmiyoruz. Yaşlılar içerisinde çok varlıklı hem eğitim açısından hem gelir açısından çok varlıklı bir kesim var. Nitekim bu *baby boomers* olarak tartışılan, bebek patlaması olarak literatürde çok sıkça tartışılan kuşak tanımı var. Ne yazık ki o kuşak tanımını yaptıkları zaman İkinci Dünya Savaşı'yla işte 1960'ların sonuna kadar getirilen ve çoğunlukla biyolojik bir vasfa indirgenen bir tartışma var. Oysa *baby boomers* tartışması mesela bu kesişimsellikte daha görünür olabilir çünkü

o kuşak, biyolojik vasıflarının dışında sosyolojik olarak da inşa edilmiş bir kesim. O kesimin Türkiye'deki temsilcileri çok sınırlı bence. Bu dönüm noktalarında doğan herkes *baby boomers* değil ya da, son zamanlarda *boomers* diye bir şey oldu ya sosyal medyada, Türkçeye de dayı falan diye çevrildi. Sosyal medyada bu argümanı getirenlerin, dayı diyerek küçümsedikleri bu kesim, *baby boomers*'ın gerçekten temsilcileri karşılarına çıksa, onları böyle, ne diyeyim, tavla oynayınca mars yapıyorlar ya katlayıp koltuğun altına veriyorlar ya, o kesim öyle bir kesim. Türkiye'de bunların temsilcileri çok da sınırlı sayıda aslında fakat çok görünürler. O kesim şunu söylüyor; biz dünyayı bir kez değiştirdik, 1968 kuşağı, o dönemde, dünyayı bir kez değiştirdik şimdi dünyayı bir kez daha değiştireceğiz diyorlar. Yani o kesim Türkiye'de aslında dünyada da öyle, belki Batı veya Kıta Avrupa'sında daha geniş bir kesimden söz ediyoruz, Türkiye daha sınırlı bir kesim ama çok güçlü bir kesim. Şu anda yaşlanma dönemine girmiş bir kesim. Nitekim onlar aslında yaşlılardan söz ediyorlar, kendilerinin dışındaki bir gruptan söz ediyorlar. Kendilerini o anlamda yaşlı olarak da görmüyorlar. Düşkünlükle ilişkilendirilen, ne diyeyim işe yaramazlıkla veya işsizlikle ilişkilendirilen o yaşlı kesimin bir temsilcisi olarak görmüyorlar, tam tersine dünyayı ikinci kez değiştirecek bir grubun temsilcisi olarak görüyorlar kendilerini. Onların içerisinde de özellikle erkeklerin daha görünür olduğunu düşünüyorum Türkiye söz konusu olduğunda. Onlar ne diyeyim şu anda sanıyorum özellikle bürokraside ve politikada çok da aktifler.

Vefa Saygın Öğütle: Başka sorusu olan var mı arkadaşlar?

Velat Çoğaç: Hocam ben sorabilirim aslında.

Vefa Saygın Öğütle: Sor Velat.

Velat Çoğaç: Ama şöyle bir durum var hocam, sorumun netliğinden biraz çekiniyorum ama yine de sormak istiyorum, umarım açıklayıcı olur. Kadir de gerçi buna değindi ama Agamben'in istisna hali kavramı üzerinden gideceğim. Şöyle ki, bu zamanı değerlendiren önemli düşünürler söz konusu Agamben, Zizek gibi isimler. Ben özellikle Agamben ve Zizek'in koronavirüs düşünceleri hakkında bir soru soracağım. Şimdi bilindiği gibi Agamben'in bu istisna hali kavramsallaştırması, yani bu kavram neticesiyle aslında devletlerin şu an içerisinde bulunan olağanüstü halin normalleşeceğini ya da militerleşme sürecin hız kazanacağını düşünmek dedi. O yüzden kontrol sağlamak isteyen devlet algısı süreci tamamen kendi lehine çevirecek yani böyle bir yorumu söz konusu ve tabii buna eleştirel yaklaşıyor. Zizek ise bunun tersini düşünüyor; halihazırdaki devlet ya da devletvari momentlerin inisiyatif alarak bu olağanüstü halin kontrol edilmesini ve sürecin tamamen kontrol altına alınması

gerektiğini vurguluyor. Şimdi bu iki fikir dâhilinde sorumu soracağım. Belirtmiş olduğunuz merkezi veya yerellik politikaların yetersizliği çerçevesinde yaşlılığı ya da yaş ayrımcılığını nasıl yorumlayabiliriz? Yani istisna hali arttırılmalı mı ya da azaltılmalı mı ya da bu süreç devlet kontrolünde nasıl ilerler?

Özgür Arun: Şimdi bir ekran paylaşacağım, birkaç şey göstereceğim size, paylaşım sosyal medyada veya haberler içerisinde onun üzerinden de bu konuyu birazcık açma isterim. Şimdi ekran görüntüsü gelmiştir önünüze, burada 19 Mart'ta biliyorsunuz ilk vaka Mart'ın hemen başında ortaya çıktı Türkiye'de. Arkasından özellikte Asya'dan gelen, Avrupa'dan, İtalya'dan gelen haberlerde yaşlıların çok tehlikede olduğunu hepimiz dinledik. Uzmanlar özellikle 65 yaşın üzerindeki insanların bu salgından en çok etkilenen kesimlerin başında geldiğini söylediler. Bunun ben burada iki tane problemi olduğunu düşünüyorum Bir tanesi şu, az önce tartışmamızda da yapmaya çalıştık; 60 yaşın üzerindeki herkesi hasta ve düşkün olarak görmek aslında bu uzmanların önemli yanılgılarından birisiydi. O nedenle de kısıtlamalar ve tedbirler doğrudan kronolojik yaşla sınırlandırıldılar. Türkiye'de de bu gelen verilere bakarak uzmanlar veya yetkililer, 60 yaş yaşlıları ve belli bir yaşın üzerindeki insanları özellikle risk grubu ilan ettiler. Ondan sonra enteresan bir gelişme oldu bu kadar tehlikede olmalarına rağmen nasıl olur da yaşlılar sokağa çıkabilirlerdi? Öyle ya uzmanlar bu kadar anlatıyorlar, nasıl olurda Türkiye'deki bu yaşlı insanlar bunu anlamazlar ve sokakta bu kadar çok dolaşabilirler? Nitekim bu haberde de dikkatinizi çekecek; Denizli Büyükşehir Belediyesi yaşlıların kenti kullanmalarını yasakladı. Bu yasağı da kent meydanında ceza vererek yaptı. Meydandaki bankları söktüler, topladılar, götürdüler. Arkasından yanlış hatırlamıyorsam Üsküdar Belediyesi benzer bir uygulama yaptı. Sonra 21'inde yasak ilan edildi, sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Nevşehir Belediyesinin paylaşımı göreceksiniz, yaşlı ihbar hattı: alo 153! 65 yaş üstü insanları sokakta görürseniz arayın diye bir tweet paylaştı, bir haberi paylaştı. Anadolu Ajansı birkaç gün sonra bir haber yaptı. "Sokağa çıkması kısıtlanan vatandaşlar drone ile denetleniyor". Bu teknolojiyi de bu işin içerisine koyarak nasıl yapılıyor bilmiyorum ama drone insanların yaşını nasıl ölçüyor, nasıl anlıyor bilmiyorum ama böyle bir takım haberler çıktı. Şimdi bu süreçte benim en çok dikkatimi çeken şuydu arkadaşlar; tehlikede olduğunu düşündüğümüz insanlar bir anda tehlikeli insanlara dönüştüler ve bütün bu hikâyenin kurgusu da aslında bu dönüşüm sürecinde gerçekleştirildi. Dolayısıyla ben şeyi düşünüyorum, belki bu açıklamaları yaparken, tartışmaları yaparken özellikle bu dönüşümü, Türkiye'deki bu söylemsel dönüşümü de mutlaka dikkate almak gerekir diye düşünüyorum. Nitekim birçok insan bu süreçte yaş ayrımcılığını da tartışmaya başladı, nefret söylemini de tartışmaya başladı ancak bunun, bu salgından sonra ortaya çıktığını düşünenler hayli yaygındı. Oysa bizim yaptığımız araş-

tırmalar bu yaş ayrımcılığının Türkiye'de uzun süredir çok da yaygın olduğunu bize söylüyordu zaten. Tartışmamızda da örnek verdiğim araştırma, yaşlanmaya ilişkin, bu yaşlılık tahayyülleri araştırmasında Türkiye'deki 35 yaşın üzerindeki bir örneklemle gerçekleştiren bir araştırmaydı bu. Dolayısıyla bir yaşlanma araştırmasıydı, bir yaşlı araştırması değildi. 35 yaşın üzerindeki nüfusu temsilen seçilen örnekleme şöyle bir soru sorduk biz; "yaşınızdan dolayı kötü bir muameleye maruz kaldınız mı?" Genelin verdiği yanıtlara baktığımızda, katılımcıların yüzde 4.3'ü bu soruya "evet" demişler. Yaş gruplarına göre baktığımızda; 35-49 yaş grubu yüzde 1.6, 65 üstü yüzde 6.5 "yaşımdan dolayı bir ayrımcılığa maruz kaldım" diyor. Bu tabii geçen sene yapılan bir çalışma, bu salgından önce yapılan bir çalışma, kesitsel bir araştırma. Dolayısıyla biz şeyi bu araştırmada göremiyoruz, acaba yaş ayrımcılığı artıyor mu yoksa azalıyor mu? Eğilimleri göremiyoruz ama bizim sürdürdüğümüz Antalya Yaşlılık Araştırması 2013 yılında başlayan bir araştırma bu ve her 3 senede bir tekrar edilen bir araştırma. 2013-2016 ve 2019-20'de gerçekleştirdik yani bu salgından hemen bir hafta önce bitirdik bu çalışmayı. Orada %4.50 2019'da yaş ayrımcılığı daha sonra %7, daha sonra da %10.3'e çıkıyor. Türkiye artarak ilerleyen bir ayrımcı tutumlardan söz ediyoruz.

Salgın döneminde ise bizim dikkatimizi çeken şey şu oldu; bu tutumlar hızla davranışa dönüşmeye başladı ve çok da sistematik bir şey gördük. Sadece bireysel davranış kalıplarının değil aslında, özellikle yerel yönetimlerin az önce sözünü ettiğim bağlamı da düşünmek lazım, yerel yönetimlerin çok sistematik olarak uyguladığı bir şey vardı burada bir uygulama, bir kalıp vardı. Hemen arkasından, bakın bu tartışmaların hemen arkasından, Konya arkasından Ankara ve arkasından Antalya Büyükşehir Belediyeleri yaşlıların toplu taşıma hakkını iptal ettiler. Bu saydığım illerde, muhtemelen diğer illerde de var, toplu taşıma kullanamıyorlar, ücretsiz toplu taşıma kullanamıyorlar. Uzun süredir de tartışılıyordu bu, hatta hatırlarsınız imzacılar falan da çıktı; Change.org'da bir imza da açıldı. İstanbul'da birisi bir imza kampanyası başlatmıştı, yaşlılar otobüse binmesin diye. Özellikle mesai saatlerinde çünkü toplu taşımı işgal ettiklerini, gereksiz yere işgal ettiklerini düşünüyorlardı. Bu, aslında Türkiye'de çok konuşulan bir şey var; krizi fırsata çevirmek diye. Belediyelerde krizi fırsata çeviriyorlar işte. Yani bir kere de bir fırsata çevirmeyelim şu krizi, bir kere de ders alalım. Herkes bir fırsata çevirme döneminde ama özellikle yerel yönetimler bunu nasıl fırsata çevirdi derseniz bence en önemli etkilerden birisi yaşlıların özellikle toplu taşım kullanım haklarının, ulaşımdaki haklarının iptal edilmesi oldu. Öte taraftan ben bu yaşlılara sunulan toplu taşım hakkının da, son 3-4 yıldır bu meseleyi tartışmaya çalışıyorum, ayrımcılık yaratacağını düşünen insanlardan birisiyim. Bu toplu taşımın, bu şekilde, toplumun belli bir kesimi için sadece ücretsiz olarak uygulanmasının orta

uzun vadede kuşaklar arasında ayrımcılığın pekişmesine sağlayacağını düşen insanlardan birisiyim. Nitekim bu tartışmalardan hemen sonra Antalya Büyükşehir Belediyesindeki bir yetkili çıktı ve şöyle bir demeç verdi; biz yaşlıların toplu taşım hakkını iptal ettik ama hala binmeye devam ediyorlar. Bu nasıl olur? Ücretsiz binmelerini iptal etmemize rağmen nasıl olur da binebilirler? İşte bakın bu hizmetlerin parçalanma sürecinde yetkilerin yerele devredilmesi sürecinde bizim çok sık gördüğümüz meselelerden birisiydi bu. Ne yazık ki yerel yönetimler, hedef kitleyi yani hizmet etmekle yükümlü oldukları kitleyi Türkiye'de tanımıyorlar, tanıyamıyorlar. Böyle bir perspektifleri de yok benim anladığım kadarıyla. Eğer öyle olsaydı biz şu anda yerel yönetimlerin hak temelli birtakım hizmetlerini görüyor olurduk ancak Türkiye'de ne yazık ki hak temelli hizmetler özellikle yaşlılar söz konusu olduğunda, bu dönemde ne yazık ki gerçekleştirilemiyor. Sizin de dikkatinizi çekiyordur, yaşlıların kapısına gidip alışveriş listesi almak hak temelli hizmet değildir. Yaşlılar sadece tüketici insanlar değil ki. Sürekli evlerinde oturup bir şey yiyip içen insanlar değil ki. Öyle bir gruptan söz etmiyoruz ki.

Vefa Saygın Öğütle: Funda bir soru sormaya çalışıyor oradan.

Funda Sönmez Öğütle: Başında yoktum tartışmanın, tekrar olacaksa kusura bakmayın. Son birkaç, bir haftadır yaptığım okumalarda sık karşılaştığım bir şey; yaşlılık çalışmaları genelde sorun odaklı olmasına dair bir eleştiri var. Hocam, sizin çalışmalarınızda da bu sık sık vurgulanıyor. Tam olarak sorun odaklı çalışmak yaşlılık çalışmalarında neyi kapsıyor? Araştırma odağına biz sorun koymayacaksak yaşlılık çalışmalarında, bu odak neyi kapsıyor ben biraz bunu merak ediyorum. Sorun odaklı çalışmayacaksak yaşlılık konusunda tam olarak nasıl bir araştırma öngörüyoruz?

Özgür Arun: Funda arada bir ses kesildi ama şöyle anladım; yaşlıları sorun odaklı çalışmak şu anda bir eleştiri kaynağı, sorun odaklı çalışmayacaksak, sorunsallaştırma yapacaksak nasıl çalışacağız diye anladım.

Funda Sönmez Öğütle: Sorun odaklı çalışmaktan kastımız tam olarak nedir?

Özgür Arun: Peki, şöyle bir örnekle gidebilirim bunun nasıl gerçekleştiğine ilişkin, bu eleştirimin nasıl haklı bir tarafı olduğuna ilişkin. Şimdi bu özellikle dijitalleşme sürecinde hizmetlerin, az önce sayıyorduk ya merkezi hükümet yetkililerini yerele devrettiler ama burada hizmetlerde bir parçalanma oldu dolayısıyla bu yeni eşitsizlikleri de görünür kıldı. Bu görünür kılınan eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için aslında dört elle sarılan bir yöntem vardı, o da hizmetleri çevirim içine taşımak, dijitalleştirmek. Nitekim dünyadaki birkaç ülke daha yaptı, bize benzeyen ülkeler daha bunu yaptı bir takım hizmetleri

daha erişilebilir kılmak için dijital mecralara taşımaya başladılar. Bu süreçte de özellikle salgın sürecinde de bunu hep birlikte izliyoruz. Türkiye'de uzunca bir süredir, bu e-devlet üzerinden de yapılmaya çalışılıyor aslında, sağlık sistemi içerisinde de yapılmaya çalışılıyor, bu randevu sistemi içerisinde. Dolayısıyla insanların aslında eşitsizliğin önemli bir tarafında olan yoksul insanların hizmetlere erişimini kırsal alanlarda da mümkün kılabilmek için dijitale taşınmaya başlandı. Oradaki en önemli problem şuydu; bu hizmetler dijitale taşınınca yani bilgi ve iletişim teknolojileri ile yereldeki eşitsizlikler çözülmeye çalışıldığında yeni eşitsizlikler görmeye başladık ve bu süreçte benim dikkatimi çeken birkaç araştırma oldu. Türkiye'de, dijital eşitsizlik ve yaşlılık üzerine yapılan çalışmalar oldu. O çalışmaların bazılarında şöyle tespitler okudum; yaşlılar, yaşlı oldukları için yani yaşlarından mütevellit interneti kullanamıyorlar. Çünkü gidip, yapılan araştırmalarda iki tane önemli değişken var. Birincisi; Yaşlılarla görüşülüyor ve gençlerle, onların karşısına bir grup kuruluyor, kimlik inşasını yapabilmek için, o grup dinamiğini kurabilmek için gençlerle görüşmeler yapılıyor. Muhtemelen de "interneti kullanabiliyor musunuz?" diye bir soru soruluyor ondan sonra o soruların analizi yapılıyor ve yaşlıların interneti kullanamayışının en önemli nedeni de içinde bulundukları yaş. 65 yaşın üzerinde olmaları, oysa öyle değil, olduğu TÜİK'in gerçekleştirmiş olduğu bu hane halkı bilişim teknolojileri kullanım araştırmasına baktığımda ve o araştırmayı böyle bir daha ilişkisel bir biçimde analiz ettiğimde ben şunu görüyorum; yaşlarından mütevellit değil, yoksul oldukları için internete ulaşamıyorlar, interneti kullanamıyorlar. Özellikle bu yapısal eksiklik dedikleri bir eksiklik var; "Structural lack". Yaşlanma çalışmalarında, ne yazık ki Türkiye'de yaşlanma çalışan araştırmacıların çoğu bu kavramdan habersizler. Yapısal eksiklik ne demektir ve biz neden bugün yaşlılarla gençleri, Bourdieucü anlamda, kültürel sermayelerine bakarak neden kıyaslayamayız? Ya da bu internet meselesinde olduğu gibi internet kullanamama nedenlerini neden sadece yaşa indirgeyerek açıklayamayız sorusuna da yanıt veremiyorlar. Çünkü bu kavramdan da habersizler. Aslında bu kavramı biz şeyden çok duyuyoruz, hepiniz hatırlayacaksınız İbrahim Tatlıses söylemişti; "Urfa'da Oxford vardı da biz mi okumadık?" Aslında tam yapısal eksiklik dediğimiz kavramın Türkçe karşılığı budur. Eğer biz bugünün repertuarlarıyla yaşlıların kültürel sermayelerini ölçmeye kalkarsak bugünkü repertuarlarla elbette ki onların kültürel sermayeleri düşük çıkacak. Nitekim bu yaşlanma çalışmalarında da interneti kullanamama nedenlerini sadece yaşlarına bağlayarak açıklamaların en önemli nedenlerinin başında bu geliyor; yapısal eksiklikten, bu kavramdan habersiz olmaları geliyor. Oysa sınıfsal bir meseleden söz ediyoruz ama aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden de söz ediyoruz. Bu iki unsurun kesişimi nedeniyle ya da bu iki unsuru kesiştirdiğimizde ortaya çıkan yeni eşitsizlikler, yaşlıların özellikle yaşlı hanelerin neden interneti kul-

lanamadığını bize daha iyi anlatabilirler. Bu yaşlı hanelerin nerede olduğuna baktığımızda da aslında bunun yanıtlarına ulaşabiliriz orada bir kültürel atmosferden de söz ediyoruz, bir altyapı meselesinden de söz ediyoruz. Özellikle Karadeniz'de, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da internet erişimde çok ciddi sorunlar var. Mesela orada yapmış olduğumuz bizim bu bahsettiğim, TÜİK'in araştırmasının analizlerinde yaşlı hanelerle genç hanelerin interneti kullanamama noktasında yani bu mesele etrafında birbirine benzerlik gösterdiğini görüyoruz. Bu iki hane tipinin nerede buluştuğunu, nerede benzerlik gösterdiğine baktığımızda da yoksullukta aslında bir araya geliyorlar. Yani yoksul oldukları için sınıf altı kesimlerin başında oldukları için özellikle hem erişimde, yani internete erişiminde veya dijital kaynaklara erişimde, sahiplikte bir sorun yaşıyorlar hem de onun kullanım yetkinliğine ilişkin bir takım sorunlar yaşıyorlar.

Funda Sönmez Öğütle: Yani sadece biz araştırma ya da akademik boyutta değil de bunu gayet yerel yönetimlerde de pratikte de bir sorun odaklı yaklaşım geliştirmiş olduğunu düşünebiliriz. Yani kapıya alışverişini yapıp getirmesi ile yarın bir gün yaşlıların interneti kullanamıyor diye onlara ev içi internet eğitimi vermeye gitmek aynı şeye dönüşecek o zaman. Yine burada pratiğe dökülen eşitsizlikler, eşitsizliklerin pratiğe dökülmüş hali oluyor yerel yönetimlere yansıması bu durumun. Sorun odaklı yaklaşımın hem biz pratikte hem de akademik çalışmalarda görüyoruz aslında.

Özgür Arun: Yani evet bu sorun odaklı, yaşlıları kurbanlaştıran metodolojik yaklaşımın en önemli nedenlerinden birisinin, özellikle yaşam seyri perspektifinden haberdar olmayışa bağlıyoruz. Bir örnek vermiştim tartışmaya başlarken 65 yaşın üzerindeki bir kadınla araştırmacı görüşme yapıyor, okuryazar olup olmadığını soruyor, o kadın okuma yazma bilmediğini söylüyor, araştırmacı şöyle bir yorum yapıyor; yaşlı olduğu için okuma yazma bilmiyor. Oysa öyle değil, o çocukluğunda da eğitim alanının dışında bırakıldı. Gençliğini ve yetişkinliğini bu şekilde yaşadı ve okuma yazma bilmemek onun kimliğinin önemli bir tarafını oluşturuyor ve bütün bir hayatını, biz onu görüp tespit ettiğimiz ana kadar yaşadığı hayatını okuma yazma bilmeden yaşadı ve bunun yarattığı eşitsizliklerle birlikte yaşadı. Araştırmacının onu gördüğü anda ortaya çıkan bir durum değil ki bu! Nasıl yaşa iliştirebiliriz? Yani okuma yazma bilmemesi durumu nasıl yaşa iliştirerek açıklayabiliriz? Ya da nasıl yaşlı olduğuna bağlayarak açıklayabiliriz?

Elifcan Koçyiğit: Sorabilir miyim hocam?

Vefa Saygın öğütle: Tabii Elifcan, buyur.

Elifcan Koçyiğit: Aslında soru olarak değil de bir düşünme biçimi olabilir. Emeğin denetimsizleşen bir yapı olmasıyla beraber bu üretim süreçlerinin sonucunda, aslında neoliberal politikaların da bir sonucu olarak, eğretileşen çalışma koşullarının sonuçlarını söyledik. Benim düşündüğümde bu sizin söylediğiniz gibi inanç kavramı üzerine biraz daha. Çünkü muhafazakâr hükümet politikalarının da bu perspektifte ele alınabileceğini düşünüyorum. Çizilen dede ya da baba perspektifi daha çok gündelik hayatın koşuşturmasından uzak, evine kapanan bir tasvir. Aslında böyle yaşayan insanlara baktığımızda, haliyle bu gündelik hayattan arınan insanın da çok fazla emeklilik parasının azalmasını dert ettiğini çok düşünmüyorum. Devlet politikalarının bireydeki kabulü gibi okuyabileceğimizi düşünüyorum. Hocam aslında sorum şu; muhafazakâr hükümet politikaları yaşlılık çalışmalarında ne kadar kritik bir mesele olarak karşımıza çıkıyor? Bir de şöyle bir düşüncem var; haberlerde izlediğimde birkaç tane yaşlının niye sokaktasınız diye sorunca "bizden geçti artık" dediğini duydum. Bir tabir var üzerlerinde, kendi bedeninin yani biyolojisinin artık ölebileceğini, aman gençlere bir şey olmasın bizden geçti artık söylemleri oldukça yaygın. Çok da tehlike içerisinde olduğunun da farkında değiller. Haliyle bu inanç meselesi ile muhafazakârlaşan politikaları ne kadar ele alabiliriz bu çalışmalarda?

Abdulkadir Öncel: Ondan önce şunu da ekleyebilir miyiz hocam? Gençler de genellikle tam tersini söylüyor. Elifcan dedi ya hani, yaşlılar tamam önemli olan diye bir şey olmasın; gençler de tam tersini söylüyor diyor ki zaten bize bir şey olmaz ölmüyoruz yaşlılara bir şey olmasın. Yani bu kültürel olarak devam eden birbirimizi ayrıştırmaya devam eden bir söylemimiz var.

Özgür Arun: Bu son tartışma aslında önemli. Burada bir şey söylemek isterim, bu yaş ayrımcılığı meselesinden dolayı bir şey söylemek isterim. Yaş ayrımcılığı bu "ageism", tıpkı cinsiyetçilik ırkçılık gibi çok yaygın bir ayrımcılık türü fakat çok daha sinsi bir ayrımcılık türü. Çünkü yaş ayrımcılığını özellikle ayrımcılığa uğrayan insanlar daha da pekiştirebilirler. Burada, bu örnekteki yaşlılarda olduğu gibi ayrımcılığa bizatihi uğrayan bir yaşlı da bir yaş ayrımcısı olabilir. Onun için daha da sinsi bir ayrımcılık türüdür. Tam Elif'in verdiği örnekte olduğu gibi; bizden geçti artık, biz yaşlıyız ve bizden geçti söylemi böyle bir söylem. O nedenle çok sinsi bir ayrımcılık türü ama şunu da unutmamak lazım; sen daha dünkü çocuksun, ben senin kısa pantolonlu halini bilirim de aslında bu yaş ayrımcılığının bir başka bir boyutu. Bunu da düşünmemiz gerekiyor. Hem toplumun kesimlerini düşündüğümüzde gençlerden yaşlılara doğru yönelebilir hem tersi istikamette gidebilir ama bu kesimlerin kendi içerisinde de olabilecek bir şey. Çoğunlukla da özellikle sağlık alanında

çok sık görüyoruz. Kamusal alanda özellikle, toplu taşımada çok sık görüyoruz. Bu yaş ayrımcılığının son zamanlarda Türkiye'de çok sıkça görünür olduğu durumlar ortaya çıkartıyor. Özellikle bu toplu taşımdaki tartışmalar bağlamında. Diğer soru neydi? İnanç meselesi miydi? Muhafazakâr politikaların etkilerini nerede görürüz?

Elifcan Koçyiğit: Hocam bir şey daha söyleyeyim bu konuyla ilgili. Hem muhafazakâr hükümet politikalarının yaşlılık çalışmalarındaki kritik bir mesele olduğunu düşünüyorum hem de yaşlılar homojen değil demiştiniz haliyle her yaşlı da muhafazakâr yaşlı değil. Yani herkesin o eve kapanma halinin ya da dini vazifesini yerine getireceği yaşları olmayabiliyor. Haliyle bunun da bir eşitsizliğe yol açtığını düşünüyorum.

Özgür Arun: Mesela sokağa çıkmasın yaşlılar tartışmasında o sosyal medyada dönen tartışmada dikkat edin hep dayılar ve amcalar konuşuyordu değil mi? Hiç kadınlardan söz etmedik çünkü onlar yıllardır tecrit altında zaten, evde tecrit içindeler yaşlı kadınlar. Zaten kamusal alanda görünür değiller ki. Ve bu o kadar tehlikeli bir şey ki! Yaşlı bir kadının evde tecrit edilmiş olması uzun yıllardır, aynı zamanda şiddete maruz kaldığını da gösteriyor. Orada öyle bir kesim var ve bu şiddeti çok olağan görüyorlar. O nedenle de haklarını arayamıyorlar. Yani kendi otantik sesleriyle kamusal alanlarda var olamadıkları için çoğunlukla gözden de uzaklar. Aslında bu süreç içerisinde merkezi hükümetler biraz yaşlıları yeniden keşfetti. Yerel yönetimler de öyle. Şunu sormaya başladılar; kim bu yaşlılar? Evine gidip görmeye başladılar, kapısına gidip görmeye başladılar. Bu anlamda da çok kritik bir şeydi ama o yaşlı kadın halen görünmüyor. Bakın, okuma yazma bilmeyenlerin oranlarına baktığımı %3 gibi bir rakam var resmi rakam okuma yazma bilmeyenlerin, Türkiye'de nüfus genel nüfus içerisinde yaşlı erkekler söz konusu olduğunda %17'ye çıkıyor, yaşlı kadınlar söz konusu olduğunda %50'nin üzerine çıkıyor, okuma yazma bilmeyenlerin oranı. Bu çok çarpıcı bir şey, bu çok çarpıcı bir rakam. Elbette tek başına bir yorum yapmamız için yeterli değil ama bu haliyle de çok şey söylüyor bize. Muhafazakârlıkla ilgili bir örnek vereyim size. Birkaç yıl önce yapılan bir tartışmada, çalıştayda, bir workshopta öğrencilerimizden birisi bir bürokrata soru sordu, dedi ki; "Huzurevlerinde hizmet verdiğiniz kesim içerisinde LGBTİ'ler varsa nasıl hizmet veriyorsunuz?" Şöyle bir yanıt aldık, hepimizi şaşırtan bir yanıttı "çok şükür bizde henüz böyle durumlar yok". Yok sayma, muhafazakârlığın bence, politik muhafazakârlıktan söz ediyorum, muhafazakârlığın en önemli sorunlarından bir tanesi zaten. Dolayısıyla bununla birlikte özellikle sosyal hizmet söz konusu olduğunda hizmet alan kesimlerin kimliklerini yok sayma ne yazık ki hizmet götürme ile ilgili ve o hizmetten insanların yararlanması söz konusu olduğunda çok ciddi birtakım

toplumsal sorunlar da yaratıyor. Ayrımcılığa ilişkin de toplumsal sorunlar yaratıyor. Bu örnekler çoğaltılabilir yani etnisite ile ilgili örnekler verilebilir. Yurt dışında yaşayan mesela Almanya'da yaşayan Türk göçmenler, ilk kuşak göçmenler yaşlanmışlar şu anda ve Almanya'da bakım hizmeti alıyorlar. En önemli yaşadıkları sorunların başında dil bilmemeleri geliyor ya da Alzheimer hastaları, göçmenler içerisinde, öğrendikleri yabancı dili, ikinci dili unutuyorlar; hastalığın etkilerinden birisi. Dil bilmeyen insanlara özellikle Alzheimer hastalarına nasıl hizmet götüreceksiniz? Bunu mutlaka planlamak ve düşünmek gerekiyor. Türkiye'nin de bu süreçteki göç deneyimini düşündüğümüzde önümüzdeki dönemde biz nasıl özellikle bakımına ihtiyaç duyan insanlara bakımı nasıl sunacağız? Bakım sadece bir yurttaş hakkı değil ki bir insan hakkıdır da aynı zamanda ama Türkiye'de bakım meselesinde çok görünür oluyor bu tartışma; bakıma muhtaç olarak tanımlanıyor insanlar. Şimdi bu muhtaçlık argümanı ya da muhtaçlık tanımlaması bakım sürecinde de asimetrik bir ilişki yaratıyor muhtaç olan ve muhtaç olana el uzatan bu paradigma bir asimetrik iktidar ilişkisi yaratıyor aynı zamanda.

Vefa Saygın Öğütle: Özgür hocaya başka sorusu olan var mı?

Gülşah Kurt: Ben varım aslında hocam.

Vefa Saygın Öğütle: Sor Gülşah.

Gülşah Kurt: Şimdi tekrar, hani konuyu geriye çekmiş gibi de olacak, bağlantıda aynı zamanda ses problemleri olduğu için geçti mi konu bilmiyorum, bu toplu taşıma kullanımı ile ilgili yaşlılara yönelik ayrımcılık. 2019'da, geçen sene, biz Eskişehir'de bir alan araştırması yapmıştık; *yaşlıların toplu taşıma ücretsiz kullanmaları hakkında ne düşünüyorsunuz*? Bu sorulardan biriydi. Hem yaşlıların kendi içerisinde hem de gençlerin yaşlılara yönelik çok büyük ayrımcılıkları burada ortaya çıkmıştı. Hiçbir şekilde desteklemiyorlar hiçbir şekilde kullanmalarını istemiyorlar ama burada bu kritik noktada şeydi; *evet kullansınlar ama en azından çalışma saatlerinde bu toplu taşımayı bu kadar meşgul etmesinler*. Sonuçta biz çalışıyoruz ediyoruz, onlar gezmeye gidiyor, ona rağmen bizi rahatsız ediyorlar gibi bir görüş hâkimdi. Burada çalışma üzerinden bir ayrımcılık yapılıyordu. Şimdi tekrar bu COVID-19 salgını ile birlikte biraz önce de söylediğiniz gibi kentsel kullanımın yaşlılara kapatılması, medyada gördüğümüz, yaşlılar aslında hiçbir şey yapmıyorlar, bu banklarda oturuyorlar, geziyorlar ve aslında boşuna dışarıdalar gibi bir durum, böyle bir resim gösteriliyor. Ama bu aynı zamanda çalışma üzerinden de bir ayrımcılık var. Şimdi işe gitmek zorunda olanlar var, evden çalışabilen var; artık bu yüzden kendini şanslı gören insanlar var. Bir de işsiz kalan kesim var ki 65 yaşın üzerinde de böyle bir durum var çünkü 65 yaşın üzerindeki, 60 değil de 65 olması,

65 yaşın biraz emeklilikle de bağlantılı olduğunu gösteriyor. 65 yaşın üzerini biz direkt homojen bir grup olarak ele alıp; emekliler, evde oturuyorlar, herhangi bir gelire ihtiyacı yok gibi bir şey de görünüyor aslında ama 65 yaşın üzerinde olup, geçenlerde neyi görmüştük? En düşük emekli maaşı bin liradan bin beş yüz liraya çıktı. Bu çalışma ile birlikte bu yaşlıların eve kapatılması ve aynı zamanda çalışma yaşamından da geri çekildikleri ve aslında çalışmaya ihtiyacı olmadıklarını gösteriyor bize? Böyle bir algı mı var sanki? Tam açıklayabildiysem…

Özgür Arun: Toplu taşıma ile ilgili başlayayım aslında, bir kere yaptığınız araştırma çok değerli. Bu konudaki söylemi de ortaya çıkaran bir araştırma, toplu taşımada bir yoğunluk yaşanıyorsa bunun sebebi neden yaşlılar olsun ki? Hizmet sunanın problemi değil mi bu? Bizim bu söylemi kurgularken ortaya koyduğumuz argümanlar aslında bu söylem geliştirenler için söylüyorum; burada bir hizmetle ilgili problem var ve bunun muhatabı da hizmeti sunanlar, yerel yönetim. Fakat yaşlıların ücretsiz toplu taşıma kullanması meselesi ile ilgili başka bir şey söyleyeyim, ben bu uygulamayı ilk çıktığından beri buna karşı olan insanlardan birisiyim. Kesinlikle toplu taşım yaşlılara ücretsiz yapılmamalı dedim. Bunun iki nedeni vardı, bir tanesi; bu bir sosyal uygulama ve sosyal uygulamalar orta uzun vadede çatışmalara yol açarlar, sosyal politikalar gibi değiller. Oysa toplu taşıma tüm yurttaşlar için erişilebilir güvenli ve ucuz olması gerekir. Bu çok önemli bir mesele ve çok önemli bir taleptir. Tüm yurttaşların daha yüksek sesle söylemesi gereken, dile getirmesi gereken bir taleptir. Toplu taşımanın güvenli olması demek; bir hamilenin de, bir engellinin de, bir çocuğun da, bir yetişkinin de, bir yaşlının da, bir mültecinin de kimse artık o, bunu güvenli bir şekilde kullanması anlamına gelir. Aynı zamanda toplu taşımanın güvenli olması demek, bütün Türkiye'deki trafiğin de güvenli akması anlamına gelir. Şu otobüsler, tarifelerde belirtilen saatlerde gelebiliyor mu Türkiye'de? Bir kere en önemli talebimizin bu olması gerekir. Hizmet sunanın otobüs duraklarına astığı o tabelaya uygun olarak seferler yapılsın, güvenliğin bir kısmı da bu çünkü güvenli bir toplu taşıma dediğimizde bunu kast ediyoruz. Tüm bunları yaptıktan sonra gerçekten desteklenmesi gereken kesimler vardır ve bu kesimlerin başında da yoksullar gelir. Yoksulların kenti kullanması da önemli bir haktır. Bu yoksulların içerisinde de yaşlılar olabilir, çocuklar, yetişkinler artık toplumun hangi kesimleriyse; kadınlar, hamileler, engelliler olabilir. Dolayısıyla bu temel, az önce saydığım temel şartlar hizmet sunan tarafından yerine getirildikten sonra desteklenmesi gereken diğer kesimler için sosyal uygulamalar hayata geçirilebilir, işte o zaman bir anlamı olur, o zaman bir karşılığı olur. Bu ücretsiz toplu taşıma hizmeti sırasında da birçok şoför durakta yaşlı gördüğü zaman durmuyor. Yaşlı insanlar bundan çok şikâyetçiler; ben parasını vererek toplu taşıma kullanmak

istiyorum diyen insanlar var. Toplu taşıma şeyini verebilecek güçte yaşlılar var. O nedenle homojenleştirerek, belli bir yaş grubunu homojenleştirerek sunulan destekler her zaman orta uzun vadede çatışmaya yol açar. Oysa olması gereken, az önce saydığımız gibi temel bir haktır toplu taşıma. Ulaşım da bir insan hakkıdır, tüm insanlar için o kentte yaşayan tüm insanlar için de az önce saydığımız şartlarda olması gerekir.

Vefa Saygın Öğütle: Evet başka sorusu olan var mı arkadaşlar?

Merve Gizem Uğur: Benim var hocam.

Vefa Saygın Öğütle: Evet Gizem söyle.

Merve Gizem Uğur: Ben biraz derslerin sonuna doğru yetiştim kusura bakmayın öncelikle. Aslında benimkisi soru ile karışık bir yorum olacak. Son kısımlarında tam aslında merak ettiğim bir tartışmaya denk geldim. Bu yapısal eksiklik dediğimiz şeyden bahsettiniz hatta Funda hocam da şunu sordu; yaşlılığın bir sorun olarak ele alınması ile ilgili bir soru sordu. Bunun üzerinden benim aslında bir sorum var. Denetimin, izolasyonun, eve kapanma süreçlerinin olduğu bir dönemdeyiz, bunlardan bahsederken biyopolitika, denetim toplumu, tabii ki de bir yandan Foucault, işin içerisine giriyor. Benim sorum da bununla alakalı olacak biraz da. Bu konuda aslında Foucault'nun öznenin yorum bilgisi bir de cinselliğin tarihinin ikinci cildinde bir yaklaşım var; kendilik kaygısı ya da kendilik endişesi dediği bir şey. Bu özellikle öznenin yorum bilgisinde yaşlılık konusu ile birlikte tartıştığı bir konu. Yaşlılık sürecini, özne ancak yaşlandığında olunur diyerek açıklıyor. Bu süreçte de şunu söylüyor; birey özne doğduğu andan itibaren olmaz, bu kendilik kaygısı kendisini yaşlılık sürecinde tamamlar. Bu yapısal eşitsizlik sorun yaklaşımlarının yanı sıra yaşlılık meselesine bu yaşlılığın bir öznellik tam öznelik meselesi olmasıyla yaklaşabilir miyiz? Aslında benim sorum bu çünkü şu an içerisinde bulunduğumuz tüm bu koşullar; izolasyon, denetim bunlara müsait gibi görünüyor. Aslında şunu demeye çalıştım COVID-19 sürecinde endişe dediğimiz şeyi daha da körükleyen bir süreç ve yaşlıların özellikle 65 yaşın eve kapatıldığı, nefret söylemiyle ötekileştirdiği bir dönemdeyiz ve bunun tam tersi bir çerçeve var aslında. Yaşlılar bunun, yani hastalığın yayıcısı değil tam tersi ondan korunması gereken bir hafıza. Toplumsal bir zenginlik gibi yüceltilirken, yüceltilebilir de bence çünkü bu nefret söyleminin hedefi olmaması gereken bir yaşlı topluluğu ve bu çerçevede ben yapısal eksiklik ya da sorun çerçeveli bir yaklaşım yerine Foucaultcu bir bağlamda kendilik meselesi ve öznellik meselesi ile bu olaylara da bakılabileceğini söylemek istedim.

Özgür Arun: Olabilir tabii. Benim o konuya bir itirazım yok ama sizin sorunuzdan sonra aklıma şey geliyor, bu yaşlılığa ilişkin arketipler yani Türkiye'de mesela biz tarihçilerin yani biz yaşlanma çalışan tarihçiye rastlamadım henüz böyle bir yazıya rastlamadım ama mesela çocukluk çalışan tarihçiler var. Türkiye'de acaba yaşlılar tarihin hangi döneminde el üstünde tutulmuştur? Hangi döneminde bilge haline gelmiştir? Bilge yaşlı tipi dediğimizde böyle bir arketip var mı ve bu nasıl bir karşılığı var toplumsal yaşamamızda?

Merve Gizem Uğur: Belki antik erken dönemi gösterebiliriz, Antik Yunan.

Özgür Arun: Yani bilmiyorum. Hani birtakım arketipler var yaşlılığa iliştirilen özellikle bizim batı literatüründe izlediğimiz. Ama yaşlılar özellikle bilge olarak saygın kişiler olarak tipleme gösterilen yaşlılar kimdir diye baktığımızda karşımıza, varlıklı ama politik olarak da güçlü erkekler çıkıyor. Yani bu Antik Yunan söz konusu olduğunda da özellikle bu şekilde söyleyebiliriz. Ama öteki taraftan düşkünlükle işe yaramazlıkla, işsizlikle ilişkilendirilen, işsiz güçsüz olmakla ilişkilendirilen, çaresizlikle ilişkilendirilen, hastalıkla ilişkilendirilen yaşlılara baktığımızda önce kadınlar- alt sınıf kadınlar- yoksullar aklımıza geliyor. Dişleri dökülmüş olarak tiplenenler, ellerindeki kırışıklıkla, yüzlerindeki kırışıklıkla toplum dışına itilmiş olarak tiplenenler kimdir yani? O arketipleri de incelediğimizde karşımıza çıkan görüntülerin başında geliyor. Şimdi biz acaba Türkiye tarihine baktığımızda hangi dönemde ne tip elimizde şeyler var, arketipler var bunu bilmiyoruz. Çünkü bizim tarihçilerimiz böyle bir çalışmayı da henüz yapmadılar. Umarım rastlayabiliriz böyle bir yaşlılık tarihine ama tarihin benim bilebildiğim kadarıyla hiç de böyle bir tarihin hiçbir döneminde el üstünde tutulmuş bir şey yok. Yani bu kadar yaşlılar bilgedir ya da yaşlanmakla bilgelik diye bir şey söz konusu değil yani yaşlılar niye bilge olsunlar? Bu kategorizasyon tersinden de doğru değil mi? 65 yaşını geçen herkes bilge olabilir mi? Keşke olsa …

Merve Gizem Uğur: Olamaz, bu bir ölçüt değil yani benim demek istediğim şuydu; bu yapısal eksiklik dediğimiz sorun ya da bir yaşlılığı sorun olarak, sorun yumağı olarak ele alan tavır da doğru değil.

Özgür Arun: Foucault dolayımıyla yaptığınız yoruma katılıyorum, bu örnekleri onun için vermek istedim.

Merve Gizem Uğur: Ben de ona istinaden bu şeyi verdim.

Özgür Arun: Özellikle, bakım sürecinde, bakım çalışmalarında sıkça rastladığımız bir şey var; yaşlılar ihtiyaçlarını dile getirsinler, bakım ihtiyaçlarını dile getirsinler veya ne diyeyim buradaki taleplerini dile getirsinler gibi bazı argümanlar var bu bakım süreci çalışmalarında, bakımla ilgili yapılan çalışma-

larda. Ben orada şu soruyu soruyorum; ömrünün hiçbir döneminde kamusal alana çıkamamış kendi otantik sesini aile içerisinde de duyurmasına müsaade edilmemiş bir yaşlı dul kadının derdini anlatmasını nasıl bekleyeceğiz? Hizmet götürmek için bunu nasıl bir şart olarak koyabiliriz? Buradan da başlayarak bu meseleyi tartışmamız, öznellik meselesini tartışmamız gerekmiyor mu? Bu otantik ses nasıl ortaya çıkacak? Özellikle bakım sürecinde nasıl ortaya çıkacak? Huzurevlerinin ve bakım evlerinin profiline baktığımızda daha net görebiliriz kimler var, özellikle huzur evlerinde? Kimler yaşıyor? Huzurevlerindeki önemli sorunlardan birisi, özellikle yaşlı erkekler için yer sıkıntısı var bu süreçte. Öbür taraftan baktığımızda yaşlı kadınlar daha çok aile içinde bakım alabiliyorlar, neden? Çünkü bir köşede bıraktığımız zaman oturup ailenin hiçbir sürecine katılamıyor. Daha aile içinde daha görünebilir bir yerde duruyor ya da bir taraftan da daha işlevsel bir yerde duruyor; çocuk bakıyor ama yaşlı erkek böyle değil. Bir yandan da böyle bir kullanım söz konusu değil mi?

Merve Gizem Uğur: O zaman şey diyebiliriz hocam. Bu sorun eksenli yaklaşım yerine öznellik süreciyle de bağlantılı ve o eksende bir araştırma alanı kurulabilir aslında, yaşlılık konusunda müsait.

Özgür Arun: Tabii, ben burada bir şey söylemek isterim; biz Antalya yaşlılık araştırmasında, bu çalışma yayınlandı bakabilirsiniz, hem bu kesişimsellik meselesini nasıl bir ampirik olarak deneyebiliriz, uygulayabiliriz diye merak etmiştim. Eğitimle geliri kesiştirerek bu Antalya yaşlılık araştırmasındaki tipolojileri ortaya çıkartmaya çalıştık ve biraz daha bu öznelleri kurbanlaştırmadan nasıl analiz yapabiliriz sorusu vardı aklımızda da. Şöyle bir şey, 10 farklı tipoloji ortaya çıkıyor, eğitim ve gelir açısından çok varlıklı bir kesimde var ama tam tersi bir kesim de var.

Üç tipoloji hiç eğitim ve geliri olmayan ya da çok düşük düzeyde eğitim ya da geliri olan kesime baktığımızda daha çoklu kesimlerin kadınlardan, yaşlı kadınlardan oluştuğunu ve daha çok özel alanda kaldıklarını kamusal alana çıkamadıklarını gördüm. Öte taraftan mesela enteresan bir şey vardı; gelir ve eğitim açısından çok varlıklı olan kesimin içerisinde de bir katman var; onlar az önce saydığım alt, sınıf altı kesimlere benzerlik gösteriyorlar yani kamusal alana çıkamıyorlar, neden? Yani şu soru çok kafamı kurcaladı; nasıl olurda eğitim ve gelir açısından bu denli varlıklı olan bir kesim sınıf altı kesimlerde bu noktada benzerlik gösterebilir, yani kamusal alanı kullanamaz? Nasıl olabilir bu? Bakım meselesi çıktı! Yani yatağa bağımlılık, bakım ihtiyacı olan bir yaşlı grup var, evlerinden dışarı çıkamıyorlar yani kenti kullanamıyorlar ama bunlar kenti kullanamama meselesi söz konusu olduğunda sınıf altı kesimlerden, özellikle yaşlı kadınlarla benzerlik gösteriyorlar, kamusal alana çıkamı-

yorlar. Dolayısıyla öyle katmanlı bir meseleden söz ediyoruz ki burada sorun odaklı baktığımızda ne yazık ki bu güçlü yanları ortaya çıkartmamız, o kazanımları ortaya çıkarmamız mümkün olmuyor veya bu farklı kesimlerin nerede buluştuğunu çözümlememiz mümkün olmuyor. Peki, sadece sorundan hareketle bir takım çözümler yapmaya çalışıyoruz. Öteki tarafta mesela en varlıklı kesim kim diye baktığımızda da genç, bu yaşlı grup içerisinde daha genç olan erkekler ortaya çıkıyor. Hem gelir açısından hem eğitim açısından varlıklalar daha mobiller kent içerişimde daha hareketliler ve kamusal alanlara açık kendileri. Şimdi mesela bu insanların sorunları yok diye çalışmayacak mıyız? Bence yerel yönetimler için en zor kesimlerden birisi, en zor hizmet götürülecek kesimlerden birisi. İşte o *baby boomer* var ya bunlar temsilcileri bunlar. Kendilerine hizmet götürmeye aday birçok insanı insanları ceplerinden çıkartırlar. Böyle çok da kolay değil bunlara dikte etmek, hizmet götürmek bu kesime. Bence yerel yönetimlerin özellikle bu durumu düşünmesi lazım. Bir bakım evindeki anekdotu paylaşmama izin verin lütfen; bir yaşlı kadın hiç kimseyle konuşmuyor bakımevinde ama oysa bilişsel bir rahatsızlığı yok. Neden konuşmadığını sorduğumda, kendisi ile yaptığım mülakatta, bana şunu söyledi*:* "buradaki herkes beni pikniğe götürmeye çalışıyor" dedi. Nesi kötü bunun? "Bir hanımefendiye yakışır mı pikniğe gitmek" dedi, "anlayamadım" dedim. Yani Dünya Bankası'ndan emekli olmuş üç tane yabancı dil biliyor, piyano çalıyor, konserlere gidiyor ve bakım evindeki bakıcı onu pikniğe götürmeye çalışıyor. Ben bir hanımefendiyim nedir pikniğe gitmek? Ve konuşmayı kesiyor, bütün bakım evindeki bakıcılar ile konuşmayı kesiyor. Yani böyle bir kesim de var, sayıları az olsa da bizim izlememiz gereken, izlediğimiz böyle bir kesim de var. O nedenle bu yaşlanma meselesi söz konusu olunca farklı katmanları, kabukları gibi yani bir kabuğu kaldırıyorsun başka bir şey çıkıyor altında. Onun için o sahaya çıkmak, o sahada kimliklerimiz ile araştırmacı kimliklerimiz ile var olmak, katılımcı gözlem, nitel-nicel çalışmalar bu teknikleri bir arada kullanmak yöntemsel çoğulculuk gerçekten çok şey kazandıracak. Ama tüm bu farklı katmanlara ilişkin bir farkındalık olmadan ya da yaşlanma meselesine az önce saydığımız o kavramsal kuramsal değerle perspektifle de hâkim olmadan çıktığımızda gerçekten görmezden geliyoruz. İşte sorunlara odaklanıyoruz sadece sorunlu kesimlere odaklanıyoruz. Sorunlar üzerinden bir yaşlı kesim tanımlıyoruz.

Hilal Sevlü: Hocam şimdi, hani iki şey söyledi hocamız konuşurken; bir, farkındalık dedi. İki, kuramsal perspektifle odaklanmak aslında. Şimdi şu meseleye baktığımızda, işte salgınla beraber aslında Kadir de söyledi hazırlıksızdı, en azından yaşlılara yönelik belki de yerel politika uygulamak için çok hazırlıksız yakalandı tüm dünya diyeyim. Şöyle bir şey, bizde sanırım aslında toparlayıcı olması amacıyla söyleyeceğim, bizde sanırım toplantının başından

beri sorun odaklılık diyoruz ya, hani belki de hala sorunlar üzerinden konuşuyoruz. Belki çok zor bir soru olacak bilmiyorum, şuan pandemiden dolayı ilerde neler olabilir neler olacak kestiremediğimiz bizim de sürekli her gün düşündüğümüz bir şey ama sizce hocam COVID-19 salgını ve yaşlılarla beraber, ilerde olabilecek öngörüleriniz neler ve birtakım çözüm önerileriniz neler olabilir? Genel kapsayıcı bir soru, daha somut, genel çözüm önerileri neler olabilir?

Özgür Arun: Muhtemelen burada yerel yönetimler, bazı yerel yönetimler daha da güçlenerek çıkacak diye düşünüyorum. Özellikle bu hak temelli hizmet nasıl kurgulanır ve nasıl sunulur? Buna ilişkin bir şey olacaktır diye düşünüyorum, bir perspektif geliştirebileceklerdir diye düşünüyorum. Umutluyum bu anlamda, bana kalırsa yaşlıların içerisinde de önemli bir kesim daha fazla haklarını arayacaklar. Şimdi bizim yaptığımız çalışmalarda yaş ayrımcılığını sorduğumuzda bir türlü tarif edemiyorduk onlara yaş ayrımcılığını. Ama eminim şimdi bir araştırma yapsak çok farklı sonuçlar elde edeceğiz bununla ilgili. Dolayısıyla bu anlamda farkındalığın çok yükseldiğini düşünüyorum. Bu arada şeyi de söylemek isterim, Hilal, bu sorunuz özelinde; bir araştırma başlamış durumunda yaşlılara yönelik, yaş ayrımcılığıyla ilgili. Kısa bir sürede tamamlanacak belki bu soruya daha derli toplu yanıt verebiliriz ama bu salgın döneminde yaş ayrımcılığı ne düzeye çıktı, hak ihlalleri nasıl görülür kılındı ve belediyeler nasıl hak temelli hizmet sunabilirler bunu kapsayan bir araştırma, Türkiye temsili bir örneklemle başladığımız bir araştırma. Bir kaç ay sonra elimizde böyle daha, bir sosyolog olarak heyecanla söyleyebilirim, bu döneme ilişkin bir vaka analizi de yapabileceğimiz dönemselleştirebileceğimiz bu anlamda bulgular temsili bulgular olacak. Bu boyutuyla da o tipolojileri ortaya çıkarıp derinlemesine görüşmelerde daha nasıl sorusuna da yanıt bulabileceğimiz bir sistematik toplanmış veriler olacak elimizde.

Hilal Sevlü: Teşekkürler hocam.

Merve Seçmen: Ben bir soru sorabilir miyim hemen Hilal'in arkasından. Teşekkürler hocam bize zaman ayırdığınız için. Şunu sormak istiyorum COVID-19 meselesiyle ilgili, hem tartışmalardan hem okuduğumuz şeylerden gördüğümüz bir şey var. Özellikle vaka sayısının çok olduğu ülkelerde; İtalya, Fransa, Amerika gibi ülkeleri düşündüğümüzde vaka sayılarının bu kadar çok olmasının sebebine işte devletin mal ve hizmet verme konusunda kaçınmasıyla açıklamak perspektifinden düşünürsek burada sizin söylediğiniz bu kurbanlaştırmaya mı düşmüş oluruz yoksa mesela dediğiniz gibi bakımevlerinde huzurevlerinde ölü bulunan insanları nasıl açıklarız?

Özgür Arun: Böyle bir komplo teorisi de var Merve, siz söyleyince aklıma geldi. Avrupa'da yaşlılardan kurtulmak için hiç bir şey yapılmadı bakımevlerinde özellikle. Bakımevi ve huzurevlerini ayırmamak lazım ama özellikle bakımevlerinde müdahale edilmedi. Bu kesim yük oluyordu devlete bu şekilde kurtuldular gibi bir komplo teorileri de var. Ben öyle olduğunu düşünmüyorum, tam tersine bunun çok da dönemin ruhuna uygun, neoliberal politikaların ruhuna uygun bir şey olduğu kanısındayım. Özellikle devlet, merkezi hükümetler bu bilgi iletişim teknolojileri dijitalleşme meselesinde de benzer bir durum var. En ucuz olanı yapmaya çalışıyorlar bakım meselesinde. Dolayısıyla ilk tasarruf edilecek değerlerin başında da bakımevlerindeki personeller geliyordu. Bu Almanya'da uzunca bir süredir yaşanıyordu. Salgın öncesinde de bakımevlerindeki bakım personelinin eksikliği nedeniyle yatağa bağlanan yaşlılar olduğunu biliyoruz. Yataktan düşmesinler, daha güvenli olsunlar diye yani iyi niyetli uygulamalar olduğunu biliyoruz ama bunun en önemli nedeni tasarruftu yani merkezi hükümetin yapmak istediği, bakım sürecinde yapmak istediği tasarruftu ve o tasarrufun önemli bir parçası bakımevlerinin sayısını azaltmak olarak ortaya çıktı. Bu aslında Avrupa'nın uzun zamandır yaşadığı bir meseleydi. Çünkü bakım ihtiyacına yanıt veremiyordu. Dijitalleşme meselesinde de benzeri bir durum var. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin aslında devreye sokulması, eşitsizlikle mücadelenin önemli bir aracı olarak görülmesinin en önemli nedeni ucuz olması, daha ucuz olması. İkincisi yine bir başka şey var bu günlerde çok tartışılan; literatürde de çok tartışılan, yerinde yaşlanma meselesi de var. Hem Amerika'da hem Avrupa'da çok sahiplenildi bu. Özelikle insanlara evinizde, mahallerinizde yaşlanın, yerinizde yaşlanın, "age in the place" kavramı etrafında tartışmalar çok yapıldı ve birçok hükümet şu anda programlarına politikalarına bunu almaya başladı. Türkiye'de de yerinde yaşlanma bakanlık tarafından bir strateji olarak kabul edildi. Bu da yine masrafları azaltmanın yollarından birisi. Özellikle bu dönemde çok daha görünür oldu. Bakın, yerinde yaşlanma o kadar makul bir şey değil yani çünkü o yerin neresi olduğu çok önemli. Nerede yaşlanacağı, kaderine nerede terk edildiği çok önemli. Bu tartışmalar daha da çok yapılıyor. "Hayat eve sığar mı?" tartışmasını yapıyorlar yani. Hayatın eve sığdığı o evlerin neresi olduğunu hep birlikte görebiliyoruz yani, eve sığan şeyleri. Tek bir odalı evde kırsal bir alanda yaşayan bir Alzheimer hastası nasıl yerinde yaşlanabilir? Yani hizmeti götüremediğimiz bir yerde insanlara nasıl evinde yaşlan diyebiliriz? Yaş dostu çevrenin olmadığı, çevre üzerinde de bu kadar baskının olduğu ve yıkıcı kalkınma modelini benimsemiş bir ülkenin çocukları olarak söylüyorum; nasıl yerinde yaşlan önerisi yapabiliriz? Çünkü çevre üzerindeki bu denli yıkıcı bir baskı, çevresel kalkınmayı bu kadar tehdit eden bir kalkınma modeliyle insanlara biz nasıl yerinde yaşlanmayı bir strateji olarak öneririz? Dolayısıyla bu meseleyi konuşacaksak, Türkiye'nin bu yaşlanma dinami-

ğini, sürecini konuşacaksak hem sosyal hem ekonomik hem çevreye ilişkin kalkınma modellerini yeniden gözden geçirmemiz lazım. Türkiye uzunca bir süredir çok yıkıcı bir şekilde ilerliyor. Özellikle çevre üzerindeki baskı hızla artıyor. Bu süreç içerisinde, dolayısıyla yerinde yaşlan önerisi hiç de makul bir öneri değil. Bakın, Karadeniz'in yaşlanma süreciyle, oradaki dinamikle Orta Anadolu'daki birbirinden çok farklı, güneydeki veya batıdaki birbirinden çok farklı. Bir yerde daha fazla göç süreçleri etkili olurken yaşlanma dinamiği üzerinde özellikle kırsal alanda, Karadeniz'den söz ediyorum, hızla kente göç, özellikle genç nüfusun kente göçü, geride daha yaşlı insanları bıraktı ve oradaki temel pratik o göç süreci. Şimdi buraya uygulayacağımız stratejiyle, yerinde yaşlanma stratejisiyle, Ege'deki birbiriyle aynı olabilir mi? Orada bambaşka bir dinamik vardı; daha doğum oranlarıyla, ölüm oranlarıyla ilgili bir dinamik vardı yaşlanma sürecinde. Karadeniz'deki kırdaki kadın çalışmak istiyor, çalışmak için kente gidiyor veya günübirlik işlere gidiyor en önemli nedeni sadece yoksul değil, sosyalleşmek. Özellikle güncel çalışmalarda; Ayşe Gündüz Hoşgör, Samsun Üniversitesi'nin yaptığı çalışmalarda, Rapana üzerine yaptığı çalışmalarda bunu görebiliyoruz. Orada yaşlı kadınlar fabrikalarda çalışmak için kırdan hareket ediyorlar, kentsel alanlara doğru ve temel motivasyon, bu çalışma dinamiğinin artmasındaki bu temel motivasyon, genç kadınlarla bir arada olup sıcak bir kap yemek yiyebilmek. Dolayısıyla bu dinamikleri düşündüğümüzde muhtemelen bölgesel olarak da uygulayacağımız stratejiler çok farklı olacaktır, yaşlanma dinamiğine uygun olarak uygulayacağımız stratejiler çok farklı olacaktır. Türkiye'nin bölgesel olarak da yaşlanma süreçleri birbirinden çok farklılaşıyor.

Vefa Saygın Öğütle: Çok teşekkürler, Özgür Arun'a çok teşekkür ediyoruz. Sağ olasın hocam geldin, bize oldukça önemli izahatlarda bulundun çünkü burada doktorasının belli aşamalarında bulunan arkadaşlar var, yüksek lisanslarını bitirmiş, doktora hazırlığı yapan arkadaşlar var. Umarım onlara belirli araştırma gündemleri sunma, belirli sorunsallar oluşturma ya da araştırmanın içerisinde belirli bu yaşlanma meselesine ayrılmış seksiyonlar ayırabilme açısından vesile olur…

Bilgi, Entelektüel ve Hakikat Üzerine

Nazlı ÖKTEN
Deşifre: Gülşah Kurt

COVİD-19 ve sosyal eşitsizlik başlığı altında doktora ve yüksek lisans öğrencilerinin katılımıyla tertip ettiğimiz açık derslerde bu hafta, sevgili Nazlı Ökten konuğumuz oldu. Bilgi ile hakikat arasındaki rabıtayı ve farklı entelektüel tiplerini konuştuk. Nazlı Ökten, erişebildiği hakikati en geniş kitlelere seslendirmekle mükellef Sartrecı entelektüel tipine Bourdieu'nün yönelttiği eleştiriden hareket ediyor. Böylelikle belirli alanlarda spesifikleşmiş disiplinler arası ve kolektif çalışma yatkınlığı geliştirmiş bir kolektif entelektüel tipini tartışmaya açıyor.

Vefa Saygın Öğütle: Merhabalar. COVID-19 ve sosyal eşitsizlik temalı açık derslerimizin bu haftaki konuğu sevgili Nazlı Ökten, kendisini aslında tanıyoruz. Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak tanıyoruz. Fakat tabii kendisinin çalışma alanını vesaire biliyoruz. Burada belki daha öznel bir şeylerden bahsetmek gerekebilir. Öncellikle bir borcu ben kendi adıma söylemek isterim çünkü Bourdieu literatürünün ve genel olarak Bourdieu sosyolojisinin Türkiye kamusuna gelmesinde sevgili Nazlı'nın hakikaten olmazsa olmaz bir payı var. Hem telif eserler olarak hem çeviri eserler olarak bu açıdan benim en azından bir borç olarak sunmam gerekiyor. Bizim kesişmemiz daha çok aslında bu ilk Bourdieu sosyolojisi sempozyumları döneminde. O Bourdieu'nün, o ilk Bourdieucü, ne diyelim ona, tayfa mı diyelim?

Nazlı Ökten: Diyebiliriz hiç sakıncası yok ama bununla, Bourdieu'nün sosyolojiyi, bütünleşik bir sosyal bilimler perspektifi dâhilinde yenileyen yaklaşımından etkilenenleri kastediyorsak.

Vefa Saygın Öğütle: Bourdieucü tayfanın o ilk başlarda *Ocak ve Zanaat* gibi yaptıkları işler oldukça kritik, keza aynı dönemlerde Nazlı'nın çevirdiği Loïc Wacquant'la ve Pierre Bourdieu'nün yaptığı o meşhur kitap, o söyleşi kitabı.

Nazlı Ökten: Cevaplar diye çevrildi.

Vefa Saygın Öğütle: Evet, *Düşünümsel Bir Antropoloji için Cevaplar* olarak çevrildi. Mesela o çalışmayla birlikte aslında Bourdieu sosyal bilimler ve genel olarak sosyoloji alanına genel olarak hızlı bir giriş yaptı aslında. Bizim tanışmamıza gelince; ben daha çok Marxizan bir yerden geldim, bu meselelere dâhil oldum. İşte, ortodoks Marksizmin dışına çıkıp daha eleştirel bir Marksizm yorumu ve oradan Batı Marksizmiyle temaslar kuruduğum dönemlerde, aslında benim ilişkisel bir sosyal bilim ya da genel olarak sosyoloji arayışlarım bir yandan beni tam da bu Bourdieucü tayfayla tanıştırdı. Bu Bourdieucü verimler şey bana oldukça iyi geldi. Bourdieucü değilim ben biliyorsunuz, yani tam olarak Bourdieucülük diye bir şey nasıl tanımlanabilir, onu da çok bilmiyorum. Ama şunu söyleyebilirim; bugün açısından sosyoloji formasyonumun diyeyim, ya da tahayyülümün kurucu bir kısmını oluşturuyor Bourdieu literatürü. Bu açıdan ilk tanışmamda vesile olması sebebiyle Nazlı'ya gönül borcum var önce bunu bir hemen söylemiş olayım. Eğer kendisi kabul buyurursa hemderdim olarak tanımlarım bu açıdan Nazlı'yı. Benzer bir derdi sürdürüyoruz. Bourdieu sempozyumlarından bu yana kaç sene oldu beş altı sene oldu mu daha mı fazla oldu? Daha fazla oldu herhalde.

Son dönemde Strata'yla yola çıktık. Onun da sağ olsun yayın kurulunda görev aldı. Onu da omuzladı. Bourdieu sempozyumlarından ilişkisel kongreye dönüşümde de emeği var. Dolayısıyla aslında size bir dostumu takdim ediyorum. Bugün daha çok COVID-19 ve sosyal eşitsizlik temasında bilginin eşitsiz dağılımı üzerinde konuşacağız. Bugün biraz daha aslında COVID-19 sürecinin daha da yakıcılaştırdığı, bilgiye ulaşım, bilgiye erişim, bilginin dağılımı, bilgi üretim mekanizmaları ya da bilgi üretiminin mantıkları üzerine biraz belki konuşacağız. Zaten görmüşsünüzdür, Nazlı eskiden beri bu entelektüel tartışmasına, bilhassa bu Fransız bağlamındaki Sartre ve Bourdieu'nün o bağlamındaki tartışmaya bir süredir angaje durumda. Buna ilişkin çalışmalar yapıyor, eserler veriyor. Oldukça kritik bir literatürün içinde geziniyor ve bize bunu sunuyor. Tam da aslında biz burada bizzat entelektüeller ve diğer birtakım uzmanlar ve bunların bilgi ile kuruduğu ilişki, bu ilişkinin geçirdiği dönüşümler ve mevcut ve gelecek halleri üzerinde konuşabiliriz. Yani sizlerin de katkılarınız olabilir. Her halükarda bilgi iktidar ve hakikat ilişkisi dün olduğu gibi bugün de var olmayı sürdürüyor ama bilhassa COVID-19 bağlamında sonuçta bilginin çok daha kritik tanımlandığı bir bağlamdayız şu an. İşte, bilgi üzerinden algıların inşa olduğu, bilgi üzerinden politikaların inşa olduğu ya da olamadığı belki daha ilerde daha büyük sosyal yapılarında tartışmaya açılacağını sağlayacak bir durumla karşı karşıyayız. Bunun kaynağı hep bilgi belki ta ilk yani modernitenin ilk başından beri, yani 'bilgi güçtür'den beri aslında bilginin böyle bir rolü var dağılımına ilişkin. Ben daha fazla uzatmayayım. Nazlı hocam, buyur söz sende.

Nazlı Ökten: Peki, gayret edeyim. Öncelikle teşekkürler çabamı takdirin için. Böyle bir avuç özellikle çeviri meselesiyle hala uğraşan insanlardan biri olarak en azından bu işi bilen dostlar tarafından takdir edilmek güzel, işe yaradığını bilmek daha da güzel. İşe yaradığını derken şeyi *Cevaplar*'ın, şu anda tam kesin başlığı belli değil ama genişletilmiş yeni bir baskısı yayınlanmak üzere. Loïc Wacquant iki tane yeni makale ekledi. Oldukça geniş kapsamlı, yönlendirici makaleler. Sanırım şöyle bir şey hedefledi: bu kitap ilk çıktığında henüz Bourdieu düşüncesi yaygınlık kazanmamıştı akademide, çok az kabul görüyordu. Şu anda geldiği durumda o kadar çok herkes üstüne yükleniyor ki bunu taşıyamayacağı bir şeye dönüşmemesi için sanırım, bir tür sorumluluk hissetti. Özellikle epistemolojik dayanakları konusunda ve yöntemsel çeşitlilik konusunda çok ciddi yol gösterici bir çalışma makalelerden bir tanesi, diğeri de Bourdieu'nün kendi entelektüel güzergâhını kronolojik sırasıyla çalışmaları üzerinden inceleyen bir yazı. O ekler var. Bir de söyleşilerine bazı parçalar eklenmiş, bazılarına doğrudan dipnotlar girmiş. Onun tekrar yayınlanacağını haber vermiş olayım çünkü çok işe yarar olduğunu onu fark ettim, bir giriş kapısı olarak. Ayrıca *Bir Pratik Teorisi İçin Taslak* yayınlandı ve öğrencilerimle birlikte yaptığım çevirisi yıllardır süren *Homo Academicus* da pek yakın zamanda çıkmış olacak. Uzun maceralardan sonra, gerçi İngilizce çevirisi de dört yıl sürmüş görünce rahatladım biraz. Bu başlangıcımız aslında, süreci *Cevaplar*'ın yeni baskısının sunuşunda biraz anlattım ama yollarımız çeşitli şekillerde birleşti, sonra ayrıldı tekrar birleşti. Her birimiz kendi yolumuzu, rotamızı tanımlamak istersek baştan düşünmemiz gerekir, bizim de bilgiyle ilişkimiz açısından. Ya da üniversite sistemiyle ilişkimiz ya da ilişkisizliğimiz açısından. Umarım ilerde hepimiz umarım bir tür akademik hatırat yazıp deneyimlerimizi yansıtırız, bunun çok önemli olduğunu düşünüyorum. Türkiye'de yüksek öğretim çok önemli bir değişim geçirdi. Çok büyük bir genişleme yaşadı ve bu genişlemenin çeşitli olumlu ve olumsuz sonuçlarını da birlikte yaşadık. Mesela sizlerin şu anda doktora öğrencisi olarak varlığınız, geldiğiniz yerler, doktorayla hedeflediklerinizi, doktoranın sizin için ne ifade ettiği, bir önceki kuşak için ne ifade ettiği bütün bunların her biri zaten çok önemli tartışma konuları. Benim açımdan o yüzden size ben kendi deneyimimle başlayayım, yani bu meselelere ilgim nerede hangi noktada başladı. Nasıl olup da Foucault ve Bourdieu'ye geldi çattı?

Benim üniversite okuduğum dönemde bir postmodernizm tartışması süregiderdi. Önemli bir tartışmaydı çünkü büyük harfle akıl, yani logos, sadece felsefede değil, felsefe aracılığıyla sosyolojide de tartışılır hale gelmişti. Yani bu öncelikle radikal kültürel bir eleştiri olarak çıktı bazı açılardan. Örneğin sömürgesizleşme süreci II. Dünya Savaşı sonrası, Bandung Konferansı, bağımsız devletlerin kurulması ve sömürgeciliğin eleştirisi, Batı (bugünlerde Kuzey de

deniyor) merkezli olarak adlandırılan bir üniversite ve düşünme sisteminin bir eleştirisini de beraberinde getiriyordu. Daha sonra özellikle hepimizin bildiği gibi atom bombası deneyimi bilimin insanlık adına faydadan çok zarar da getirebileceği düşüncesiyle içerdiği tehdidin yapısal boyutlarını tartışmaya başladı bilim insanları. Bu II. Dünya Savaşı deneyimi; büyük ölçüde aslında benzer bir sorgulamayı I. Dünya Savaşı sonunda da görüyoruz. Freud'un meşhur *Uygarlığın Hoşnutsuzlukları* metninde, doğrudan Batı uygarlığı adına konuşur ve şu anda ne yapıyoruz, savaş ve kıyımın insanlığın geri bir aşaması olduğunu savunuyor ve buna başvuran halkları ilkel sayıyorduk, peki o zaman nasıl engelleyemedik bu olup biteni sorusunu sorar. II. Dünya Savaşı sonrası büyüme döneminde, refah devletinin zeminini oluşturan temellerin atıldığını görüyoruz. Daha sonra 68 sonrası ki bu radikal bir moment siyasi olarak ama sadece siyasi olarak değil tahmin edebileceğiz gibi tarihsel olarak, yani üniversite sistemi içinde de bir dönüm noktası oluşturuyor. Bu dönemde de özellikle bilgi ve hakikat adına konuşanın kim olduğu, öğretenin kim olduğu, onu sorgulayanın ve sorgulananın yetkisi, bütün bunlar sadece bir kuşak tartışması içinde değil, epistemolojik bir tartışma içinde de gerçekleşti. Tabii ki Gramsci'den hegemonya meselesinden mülhem, hem Althusser'de *Devletin İdeolojik Aygıtları* perspektifinin alan kazanması da bunun bir parçası oldu. Yani hem ideolojik açıdan bir eleştiri konusu oldu, bilgi üretimi, hem kültürel açıdan bir eleştiri konusu. Dolayısıyla sosyolojide de bir dönüm noktası oluyor. 68 öncesinde, özellikle Amerika'da yurttaşlık haklarıyla başlayan feminist, ekolojist, siyah, LGBT hareket, yani merkezi olarak bilinen bilgi üretimi kanallarına sosyolojik anlamda meydan okuyan bir çoğulluk diyebileceğimiz bir şey ortaya çıktı. Üçüncü dünyacılık da başka bir kanaldan ayrı bir eleştiri hattı açtı. Dolayısıyla buradaki sosyolojik sorgulamanın bir diğer boyutu da epistemoloji tartışmasının ortasında buluyoruz kendimizi ki Vefa bu mevzuyla derinden ilgilenenlerden biridir. O dönemde benim okuma hattımda henüz Foucault falan ortada yok. *Mürekkep* diye bir dergi için kısa bir çeviri yapmışım ama ilk aldığım Foucault, *Deliliğin Tarihi*'nin İngilizce baskısıdır, biraz da Boğaziçi'nde okuyor olmamın etkisi. Thomas Kuhn var, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı,* paradigma kavramı, hakim bilgi çerçevelerinin meşruiyetini sorguluyor. Postmodern söylemin bir kanadı, buradan yola çıkarak *anything goes* yaklaşımına zemin sağlayan, hiçbir paradigma diğerine üstünlükle tanımlanamaz şeklinde bir çokluk perspektifi sunuyor. Öte yandan Habermas, Chomsky tartışmaları iletişim düzleminde ayrı bir kapı açıyor. Kamusal alan, demokrasinin mümkünlüğünü varsaydığımız alanın içindeki iletişim ortamıysa gerçekten buraya erişim eşit midir? Dil, iletişim için uygun bir mecra olarak nasıl kurulur? Bu ortama erişim eşit midir değil midir? Olmadığı çok açık. Bunun eleştirisi zaten başlı başına bir mesele oldu. Bir yandan bu kanal açılıyor, yani şunu anlatmaya çalışıyorum: bizim kuşağın düşünce biçimleri, bilişsel çerçe-

veleri, hangi paradigmalarda çerçevelendirilmişti en azından benim kendi adıma bu düşünme ve anlama tarzımı hangi bağlama oturtabilirsiniz? Yani biraz daha kabaca tarihsel maddeci diye tanımlayabileceğim bir şey. Yani maddeci bir bakış, tarihselliğinden bile çok emin değilim hani ama materyalizmden eminim o açıdan. Bu çerçevenin kendisi de eleştiriliyor tabii, ayrı bir konum var. Ben kendimi konumlandırıyorum ki bu sorgulama beni buraya nasıl getirdi size de ışık tutması açısından.

Türkiye açısından baktığımızda, uluslararası sosyal bilim çevrelerinde, özellikle Amerika'da *Area Studies* denen, belli bölgelerin siyasi coğrafya açısından görebileceğimiz, belli coğrafyaların kültürel olarak ayrıştığı ve bunların ayrıca kendi içlerinde çalışılması gereken kültürler olduğu, yani sosyolojiden ziyade belirli bir tarz antropolojinin çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir yaklaşım hâkim. Burada aslında bir hiyerarşi de oluşuyor yani gelişmiş toplumlar için sosyoloji, ilkel ve az gelişmiş ve gelişmekte olan ne yaptığını akılcı olarak açıklayamadığımız toplumlar için de antropoloji. Şimdi bu çerçevenin kendisini Bourdieu'nün dahil olduğu kuşak, ciddi bir eleştiriye tabi tutuyor. Özellikle Levi-Strauss yani yapısalcı antropolojinin burada önemli bir öncü rolü var. Bunu daha sonra Sartre'a bağlayacağım, bunu bir yerde tutalım. Size şimdi böyle çeşitli izler bırakacağım ki sonra ben kaybolursam bunları Hansel ve Gretel'deki gibi toplaya toplaya geri gideceğiz. Türkiye açısından daha baskın olarak o dönem İslamcılık meselesi var. Bunun zaten sosyolojik tanımının bir çalışma konusu olarak kabul görmesi bile zaman aldı, bunun meşruluğu bile. Yani bunun üzerine bu şekilde çalışılır mı çalışılmaz mı, din/siyaset/toplum, giderek bu tartışma Türkiye kamusunun siyasi olarak merkezine geldiği gibi, sosyolojisinin de merkezine geldi hatta bir ara başka bir ses duyulamaz hale geldi. Yani mesela eşitsizlik diyorsunuz, bu dersin perspektifi açısından, o dönem neredeyse bu böyle boşlukta yankılanan bir şey haline dönüşürken, kamusal alan diyelim veya başka bir perspektiften Kürt meselesi, o dönemin gene geçerli ve önemli sayılan paradigmalarından. Dolayısıyla yurtdışına ve özellikle de ABD'ye gidenler daha yaygın olarak bu konularda çalıştılar. Bu alana yönelik olan ilgi açısından, maddi kaynakları en güçlü ve dünyanın her yerinden öğrenci çekebilen üniversiteler Amerikan üniversiteleriydi. Kampüs sistemi yayılıyor (mesela bizde Anadolu Üniversitesi), yavaş yavaş bütün dünyada Amerikalıların sistemi baskınlık kazanıyordu, hatta kazanmıştı çoktan. Ama aynı dönemde de mesela daha seksenlerde, Derrida New York'ta yaptığı bir konuşmada üniversitenin krizinden bahsediyor. Bu kriz de ayrı bizim tutamak noktamız olsun, bir parantez konumuz olsun, onu da bir kenara alalım.

Kanada'da bir sosyoloji kongresine gittiğimi hatırlıyorum, sene 1999 galiba. Dünya sosyoloji kongrelerinden biriydi. İki büyük dernek var dünya ölçeğinde kongre yapan. Bunlardan bir tanesinin kongresiydi ve orada Amerikalı sosyologların çalışma toplantısına kenarından iliştiğimi hatırlıyorum. Ne konuşuyorlar acaba diye, böyle birtakım orta yaşlı erkeklerden oluşan bir grup, diyorlar ki niye bizi çok sıkıcı buluyorlar sosyologları niye ilgilenmiyorlar yaptıklarımızla. Kendi kendime, demek ki "seksi" olmaktan çıkmış orada sosyoloji, dediğimi hatırlıyorum, çünkü Kültürel Çalışmalar başlamış, disiplinlerarası yaklaşımlar kabul görmeye başlamış, orada bir canlılık var. Burada da Foucault'nun çok önemli bir rolü var, oraya da geri döneceğiz. Disiplinlerarasılık aslında onun üzerinde durduğu temel zemin, yani bu yükselen ve daha "seksi" hale gelen mevzulardan sadece bir tanesi değil aynı zamanda metodolojik zemini oluşturan ilkelerden biri: çünkü kültürel çalışmalar gibi, postkolonyal çalışmalar gibi, feminist çalışmalar, daha sonra kuir çalışmalar gibi bir sürü ayrı ayrı yer açacak, genelde ABD üniversitelerinden başlayarak. Yani akademinin içinde alt alanlar açılmaya başlayacak ve bu alanlarda sosyolojik anlamda düşündüğünüzde, öncüleri dışında, daha önceki kurulu ve sabit mevzilere yerleşmesi daha zor olan, Bourdieucü tabirle en prestijli eğitim sermayelerine sahip olmayan eğitim sermayesine sahip değil derken evet doktorası var ama bakalım *Ivy League* mi Yale mi, Stanford mu, MIT mi? Bu bu daha çok bunların nasıl diyelim kendilerine bir niş gibi, ayrı bir yuva gibi oluşturmaya başladığı, yani akademinin merkezinin aslında hafiften de dışında kalan, dolayısıyla onu eleştirmeye daha yatkın, hatta kimi durumlarda da eleştirdiği için dışında kalan konumlanmalar. Kimi eleştirdiği için dışında kalır kimi dışında kaldığı için eleştirir. Diyeceksiniz ki ikisi çakışmıyor mu? Evet çakıştığı yerler de var. Ama temel meselemiz, kurucu öncüleri dışında, takipçilerini daha ziyade en güvenli, en merkezi, en akçeli konumlardan devşirmiyor. Her neyse bu disiplinlerarasılık yeni arayışlara zemin açıyor. Üniversite sistemi içinde kendine yer buluyor ve tabii ki her akıllı sistem gibi, buradaki üniversite sistemleri için de yenilenecek, yeni geleni çekecek ve alanı genişletecek, önce yok sayılan, direndiği ve mevzi kazandığı ölçüde içeri kabul edilen birçok alanda bunu görebilirsiniz.

Şimdi disiplinlerarasılık mevzuu bizi başka bir boyuta getiriyor. II. Dünya Savaşı sonrası, petrol krizine kadar, Fransızlar *trente glorieuse* diyorlar, şanlı otuz yıl, yani refah devletinin büyüdüğü, yüksek öğrenime erişimin görece kolaylaştığı, üniversite sayısının arttığı, bilgiye daha fazla yatırım yapıldığı dönemde aynı zamanda öğrenci kitlesi ve burslar artıyor. Bizde de tam eş zamanlı ve boyutlu olmasa da benzer bir süreç yaşanıyor. İşte Berkeley falan gibi daha muhalif diye nitelendirilecek, bayağı siyasi muhalif de yani, gösteriler sırasında öğrencilerin tepelerine helikopterle gaz bombası atılacak kadar

kampüsün içine kadar müdahale edilecek siyasi oluşumlar da Amerika'da o dönem var. Şimdi bu petrol kriziyle son bulan, yani bu refah devleti dönemi diye çok kabaca adlandırabileceğimiz dönemdeki büyümenin de tabii içerdikleri ve dışladıkları var burada küçük bir parantez açmak isterim. Bundan dört beş sene önce California'da, aşağı yukarı iki üniversite kampüsü ve bir mecburiyet caddesinden oluşan River Side diye bir yerde, *Cultural Studies Association*'ın kongresine gittim. Bu üniversitelerden bir tanesinde yapılıyor kongre. Orda bir beyaz bir kadın akademisyen -demek zorunda kalacağım çünkü karşısındakinin siyah olduğunu söylemek anlamlı olacak anlatacağım şey açısından- işte ne güzeldi öyleydi o dönem ne harikaydı şimdi işte kamu çekildi devlet üniversiteleri güç kaybetti ne fena oldu diye biraz da sızlanarak konuşurken siyah bir akademisyen kalktı ve aşağı yukarı şöyle dedi : "sizin için güzeldi dedi bizim erişimimiz sizinki kadar kolay değildi". Böyle bazen bir tek diyalog size bir durumu o zamana kadar görmediğiniz bir biçimde görme olanağı sağlar ya. Mesela o yüzden iyi romanlar gerçekten iyi de sosyolojik malzeme içerirler -bu konuda sizi *Sanatın Kuralları*'ndaki Flaubert çözümlemesine göndermek isterim- çünkü sanatçılar bazı şeyleri bizden önce görürler ve bizden önce kaydederler. Biz aman hipotezimizi nasıl kursak, sorunsallaştırmayı nasıl ele alsak, aman bibliyografya derken onlar yazarlar ve hakikaten o yüzden iyi bir edebi yapıttan öğrenecek çok şey olması da başka bir parantez olsun.

Bu eşitsizlik meselesi parantez içinde ve akılda tutarak gene de bu refah devletinin büyüme döneminin üniversitede eleştirel düşüncenin filizlenmesine bir yer ayırdığını anlatmak için açıyorum. Yani bunu sosyolojik olarak mümkün kılan bir şey vardı. Bu sadece aman da ne kadar iyiler farklı paradigmaları aldılar değil. Burada bilme alanının kendi içindeki sorgulamasını büyütecek her şey ve buna şey de müsait olan politik ortam yani hak arayışları önemli. Kendini tehdit altında hissetmeyecek kadar güçlü ve yeterince etkin bir iktidar örgütlenmesinin bugünle karşılaştırılması mümkün olmayan bir özgürlükler alanına yer açması gibi düşünebilirsiniz. Toplumsal kaynakların yeniden dağılımında bir tür genişleme dönemi. II. Dünya Savaşı sonrası dedim az önce, 1958 yılında Braudel'in Annales okulunun mihenk taşlarından sayılan meşhur makalesinde tarihi sosyal bilimlerin yöntemleriyle yeniden düşünür. Özellikle iktisat tarihçilerinin bu uzun dönemli gözlemleri ve verileri, yapıların gücünü ön plana çıkaracak. Yapısalcılığın felsefi temellerinde göstergebilim ve Saussure var evet ama Annales Okulu da sosyal bilimler açısından çok önemli bir zemin hazırlıyor. Braudel bir saptamayla başlıyor: sosyal bilimler krizde.

Basite indirgemek gerekirse, teker teker başa çıkamayacağımız kadar veri birikmiş durumda diyor. Şimdi veri açısından şunu bir düşünün: refah devleti

dedik, bir kere çılgınca istatistik topluyor kurumlar. Devletler yönettikleri nüfuslar hakkında bilgi topluyorlar. Sadece devletler değil, sadece kamu değil, özel sektör de; kamuoyu araştırmaları, reklam, propaganda. Kamuoyu araştırmaları aslında sosyal bilimler çok ne kadar başarılı olduğu birçok açıdan neredeyse saklanıyor yani. Rıza üretimi için kullanımını örtükleştirmek ister gibi sosyal bilimlerin öngörülerinin de aslında çok "başarılı" olduğundan pek de söz edilmiyor. Ve bir sürü açıdan öngörme ve iletme yani kamuoyunu bilgilendirirken onu aynı zamanda sadece bilgiyi alma değil onu verme biçiminin de (soruların nasıl sorulduğu vb.) bu alanı nasıl yapılandırdığı uzun vadeli olarak görüldü. Dolayısıyla bir yandan da özel sektörde bu verilere büyük bir talep var bir yandan kamuda. Tahmin edebileceğiniz sebeplerden dolayı araştırma talepleri çoğalıyor ve çeşitli anlamlarda sadece doğum yeri, cinsiyeti, gelir durumu gibi verilerin dışında artık daha insanların tutumlarını ölçer hale geliyor. Adorno, yani Amerika'ya göçen Frankfurt ekolünün önemli bir kesimi mesela otoriter kişilik böyle bir çalışmadır. Tutum ölçeği olarak siyasi tutum ve davranışların da artık ölçülebildiği, tahmin edilebildiği, öngörülebildiği bir aşamaya geliniyor. İşte bu veriler birikiyor. Biz bununla ne yapacağız? Tek başımıza bununla başa çıkmamız mümkün değil. Bir kere ekip olmamız lazım diyor Braudel. Ki buradan daha uzun vadede Bourdieu'ye geleceğim yani aslında Bourdieu'nün tek bir kişi olmadığını, sosyal bilimlerin geldiği aşamada bir kuşağı temsil ettiğini ve o kuşağın içinden bir grupla işbirliği halinde, ortaklaşa ürettiklerine dikkat çekeceğim. Yani başarılarından bir tanesi bu araştırma ekiplerini bir araya getirebilmek ve yönetebilmek aslında. Bir idareci olarak da başarısı.

Braudel'e dönersek, daha o zamandan, bizim kendi yöntemlerimizle çalışmamız yetmeyecek matematikçileri katmamız lazım, ekonomistlerle sosyologların beraber çalışması lazım, diyor. Yani yavaş yavaş bu zaten bu zemin oluşuyor. Şimdi tabii Annales Okulu der ki sosyologlar ekonomistler tarihçiler beraber çalışsın, çünkü iktisat tarihi esas olarak bu uzun vadeli, yani fiyatlar aracılığıyla, üretim aracılığıyla, doğum, ölüm, gelirler gibi veriler aracılığıyla burada uzun dalgaları görebilen disiplin oldu. Var olan veri açısından. Ha, bu veri setleri her zaman karşılaştırabilir midir, her yerde aynı ölçekte mi değerlendirilmiştir, tabii ki hayır. Bugün Thomas Piketty'nin *Kapital*'ine baktığınız zaman sağlanmış olan istikrarlı, sabit, uzun vadeli veri belli bir coğrafya için söz konusu. Diğer coğrafyalarda alternatif veri kaynaklarına başvuruluyor. Bu alternatif veri kaynaklarının kendisi de başlı başına bir sorgulamadır. Bir örnek verelim, postkolonyal çalışmalara ve onun içinde maduniyet çalışmaları denen alana ve oradan da daha da geride alttan tarih çalışmalarına. Alttan tarihçilerin bir kısmı ne diyordu; veri üzerine çalışıyoruz ama bunlar hep resmi veriler, devletin söylemi, devletin kaynakları, devletler veya devlet adını

verdiğimiz her ne ise. Devlet de kendi başına bir ders konusu, yani nedir devlet? Kime devlet nedir, neye devlet denir?

Vefa Saygın Öğütle: Dersler konusu hatta.

Nazlı Ökten: Ve işte Bourdieu'nün son dersleri, onun son büyük sorusuydu aslında. *Cogito*'da yazdığım makalede biraz ona girmeye çalıştım. Orada bir Thomas Bernard alıntısı var, *Eski Ustalar*'dan: artık her insan bir devlet insanıdır. Devletin okullarından çıkmıştır, devletin kurumlarına şu veya bu şekilde tâbidir. Günümüzde devlet insanı olmayan bir insan bulmak artık zor gibi bir şey, diyor orada. Aşağıdan tarih okulu da konuşmayan malzemeye bakarsak, yani yazılı veya kayıtlı değil de daha maddi malzemeyi çalışmaya ağırlık verirsek, bu bize başka bir yorumlama alanı açar yani bunun içinde feministler açısından kadınların el işleri dantelleri, nakışları, motifleri de var, ne tür el emeğinde nasıl ne şekilde ev içi emeğin görülmez biçimlerinin kaydının tutulabildiği, o zamana kadar veri sayılmamış, "ciddi" bulunmamış, resmi bulunmamış ki bugün hala hangi verinin kayda değer olduğu, hangi verinin doğru toplanmış ve bir de iyi saklanmış olduğu bir tartışma vesilesidir. Şimdi dolayısıyla veri toplama biçimleri çoğalıyor, verileri yorumlama biçimleri çoğalıyor bu arada teknikler çoğalıyor. Biliyorsunuz mesela işte Bourdieu diyoruz, en çok sevdiklerinden bir tanesi regresyon analizi. Bilgisayarın gelişimi hele öyle bir uçuruyor ki sosyal bilimlerin o kanadını, veriyle çalışmayan kanadı bile, bu anlamla istatiksel veriyle doğrudan çalışmayanı bile istatiksel veriden yola çıkmak zorunda kalıyor çünkü bazı eğilimleri doğrudan sayılar size gösterdiği zaman artık bunları yok saymak mümkün değil. Bazı durumlarda da sayısı olmayan çünkü sorusu sorulmayan yani sorulmamış sorular var. Sorulmamış sorular alanında aslında işte daha sonra Foucault'nun *Deliliğin Tarihi* bir çok açıdan çığır açıcı olacak, deliliğin marjinal bir konu olmaktan çıkması, yani marjinal sayılan konuların toplumsal işleyişin merkezine yerleştiren bakış açıları gündeme gelecek. Bu anlamda Foucault'nun *Deliliğin Tarihi*'nden itibaren açtığı ama esas olarak entelektüel çevrelere *Kelimeler ve Şeyler*'le nüfuz edecek dönüşüm başlayacak. Bazıları buna yapısalcı devrim adını veriyor ama aslında yapısalcılıkla sınırlamak doğru olmaz kanaatindeyim çünkü iş çok başka bir boyuta varacak.

Vefa Saygın Öğütle: Tam burada bir ara verelim mi Nazlı?

Nazlı Ökten: Tabii, verelim.

Vefa Saygın Öğütle: Tamam, görüşürüz tekrar.

Vefa Saygın Öğütle: Tekrar merhabalar. Nazlı Ökten'le konuşuyoruz. Nazlı bize dersin sunumunun birinci kısmında diyelim aslında genel olarak üniver-

site, batılı üniversite fikrinin ve bunun içerisinde sosyal bilimlerin son ne diyelim son elli yıl içerisinde dönüşümü üzerine odaklanıyor. Bir kaç kritik uğrak var burada, öncellikle disipliner sınırların ayrışması ya da aşınması diyelim, daha doğrusu burada bir ciddi bir şey olarak gözüküyor. Ciddi bir tema olarak gözüküyor. Burada bilhassa daha çok Fransız bağlamında biz bunu izliyoruz, işte Annales okulundan örnek verildi. Buradaki bilgi birikimi bilhassa refah devleti sürecindeki bilgi birikimi bu açıdan kritik; muazzam bir veri trafiğinin oluştuğunu, muazzam bir verinin biriktiğini dolayısıyla artık sosyal bilimin tek tek kişilerin bireylerin değil, artık ekiplerin grupların bir işine dönüştüğüne, kolektif bir etkinliğe doğru dönüştüğüne ilişkin bir anlatı sundu. İstatistiğin burada öne çıktığını görüyoruz dolayısıyla aslında istatistiğin egemenliği diyebileceğimiz bir yer. Tam da böylesi bir bağlamda bunu tartışıyorduk. Buradan doğru aslında, benim anladığım kadarıyla yani bu istatistiğin verisi üzerinden belki kamuoyuna doğru iş yöneltilebilir. Kamuoyunun içeriğine doğru, daha bilgilenme biçimlerine doğru iş yöneltilebilir ama yani burada kaldık genel olarak. Buradan devam edebiliriz eğer sen veya bilmiyorum sen nasıl yaparsın.

Nazlı Ökten: Tamam burası iyi. Şöyle ki, gelinen noktada özellikle yapısalcılık o şekilde baktığınız zaman yani göstergebilimden, dilbilimden yola çıkıp diğer disiplinlere sıçraması ve bunun psikanalize kadar uzanan bir çerçevede ve çeşitlilikte algılanması ve etkisi devreye giriyor. Evet, yapılar ve bunların kayıtları ama bir de öznellikler var ve bütün bu yapılarla ilgili çalışmalar, gözlemler aslında sadece bir epistemoloji tanımlamıyorlar, bir ontolojiye de işaret ediyorlar, bunu bir kenara koyalım bu çok gireceğimiz bir yer değil ama antropolojide özellikle ontoloji meselesi -Vefa sen galiba bir ara ilgilendin yanılmıyorsam- önemli bir tartışma konusu oldu. Onu ben giremeyeceğim bildiğim bir alan değil, sadece haberdarım. Ama bizim için önemli olan şu: gelinen noktada üniversite sistemi içinde özellikle Amerikan üniversite yapısının ve sisteminin nerdeyse bütün Avrupa'ya sirayet eden modeliyle bir anlamda beyin göçünü kendisine çekiyor. Ama baktığınızda Foucault ve Bourdieu hala Amerikan akademisine hâkim olan indeksli yayın sistemi içinde en çok referans verilen iki yazar. Zaten ikisi de bize Amerika üzerinden tabiri caizse sekerek geldi. Ve bu tarz bir sosyal bilimin meşruiyeti, daha bütünleşik bir sosyal bilimler, disiplinler arası sınırları sorgulayan bir sosyal bilimler anlayışı artık kabul görüyor. Bütün sosyal bilimler için söylenir, felsefenin eteği altından çıktı ve hepsi felsefeden bağımsızlıklarını ilan ederek kendi sınırlarını oluşturdular. Ama gelinen noktada artık felsefenin kendisinin de bütün bunların içine dağıldığı, hem epistemoloji açısından her alanın, her disiplinin kendi bilgi üretim koşullarını sorguladığı bir noktaya geldik. Foucault'nun dediği gibi, belki de artık felsefede kendi dışındaki nesneleri düşünme faaliyeti değil,

düşüncenin kendisini düşünme faaliyetine dönüşüyor. Peki bu noktada araştırma, düşünme sadece üniversiteyle mi sınırlı? Entelijansiya sadece üniversitede mi? Hayır, tabii ki hayır. Kelimenin doğuşu itibariyle Zola'ya kadar gidersek işte bu meşhur Dreyfus olayıyla başlatılır. Bu doğuş itibariyle asla ve asla böyle tanımlanamaz. Peki kim yani bu entelijansiyanın oluşturduğu, entelijansiyayı oluşturduğu düşünülen üniversite dışında bilgi üretimi içinde ki burada düşünürseniz eğer yani burjuva kamusal alanın oluşumu, gazetelerin, kitle iletişim organlarının yaygınlaşması ve asıl olarak kimi durumlarda bilgi üniversitede üretilse bile daha geniş manada erişilebilir hale gelmesi ve siyasallaşması basın aracılığıyla gerçekleşiyor. Yani bu sadece sosyal bilimlerde değil, popüler bilim yani diğer bilim alanlarında da böyle popüler bilim dergileri aracılığıyla, köşe yazıları, haberler, bilimsel gelişmelere ayrılan ekler.

Ve bugün vardığımız noktada COVID-19 meselesi doğrudan buna işaret ediyor ister istemez. Her gün ve her saniye talep edilen bir bilginin doğrusunun doğru dille aktarılması gerekiyor. Çünkü bir araştırmacının kendi sahasındaki bilgiyi geniş bir kitleye aktarmada da mahir olduğunu varsayamayız. Aksine araştırmacı dediğiniz insan zaten tek başına laboratuarına, arşivine, sahasına gömülen ve belki yıllar boyunca o soruyla kendini meşgul edip başka kimseyle iletişim neredeyse kurmamış bile olabilen bir kişi de olabilir o anlamda. O kişi kendi bilgisini iletmek konusunda mahir midir? Olmayabilir olması bir olasılık, saydığım nedenlerle yüksek de bir olasılık. Nitekim Bourdieu'nün mesela televizyonla çok ciddi dertleri var ve bu dert sadece teorik bir dert değil, bayağı kişisel olarak da hem kendisi gözükmekten nefret ediyor hem konuşurken çok zorlanıyor ve dil konusunda da kesin bir ayrım koyması gerektiğini düşünüyor. Yani günlük aktarım diliyle bilimsel düşünce dili arasındaki farkı giderecek bir ara mecraya ihtiyaç olduğu kesin. Bilimsel bilginin vulgarizasyonu olumsuz algılanıyor bazen ama pozitif bir anlamı da var: daha geniş kitlelerin erişebileceği bir hale getirmek, doğru anlayabileceği bir hale getirmek. Ama bunun ötesinde tabii ki entelektüel kavramı siyasi bir kavram. Yani büyük ölçekli olarak siyasi otoritenin bilgisine alternatif bir kamu koyma düşüncesi var. Alternatif bilgi üretebilen, alternatif tavır koyabilen, alternatif görüş bildirebilen ve bunu belli bir ölçekte toplu halde yapabilen. Şu meşhur imza verme hikayesiyle başlayan. Bizde de yaygın olan, yani bildiri meselesinin bir söz söyleme, bir siyasi ifade biçimi haline gelmesi. Ve bunun karşılığında buna karşı bildirilerin kendi alanlarında tavır oluşturmaları. Yani biliyoruz mesela işte meşhur Cezayir savaşında katılmama hakkını savunan bildiriden hemen sonra Yüzyirmibirler denen ve bu bildiriyi imzalayanları Batı uygarlığının çöküşünü istemekle suçlayan başka bir imzacı grubu çıkıyor vesaire.

Dolayısıyla bilimsel alanda üretilen bilginin siyasetle ilişkisine dönersek, özellikle Foucaultcu manada biyopolitika kavramının artık yerleşik hale geldiği, idare edilen nüfusun, eldeki nüfusun, monarşik manada yasakla, hayata ve ölüme karar veren hâkim dille değil yaşatan, sağlığı, dili, eğitimi, çalışmayı örgütleyen biyoiktidarla ve bu biyoiktidar örgütlenmesinin gerektirdiği bilgi üretim alanlarıyla tanımlanıyor. İşte bu noktada uzmanlaşma bir yandan bilimin içindeki gelişmenin bir sonucu, çünkü farklı uzmanlaşma alanları, bilimsel bilgi gelişiminin doğal bir sonucu. Bir yandan da bunun teknik kullanımları da bu çerçeveyi gerekli kılıyor. Dolayısıyla burada Sartre'ın temsil ettiği aslında ta o Dreyfus dönemi modeline dayanan, doğruyu söyleyen, hakikati ifade eden, kendi bilgisi, eğitimi, konumu nedeniyle görebildiği hakikati başkalarıyla paylaşma sorumluluğu taşıyan kişi yerine, belirli bir koşulda o hakikat rejiminin gerçeklik olarak ürettiği şeyin farklı açılarını gösteren, daha özgül - spesifik entelektüel diyor Foucault buna- bir entelektüel modeli söz konusu. Belli bir konumdan, belli bir yerden, belli bir uzmanlık alanından konuşan biri. Yani epistemolojik manada bilginin üretildiği konumun da sorgulandığı bir çerçeve getiriyor. İşte benim makalede de gördüğünüz Bourdieu bence bunun uzantısında diyor ki artık bu bir entelektüel kolektifin yapması gereken bir şeydir çünkü imza vermek dışında bilgi üretimine dair bir şey geliştireceksek, bir tavır geliştireceksek, bir konum alacaksak bunu kolektif olarak yapmamız gerekir. Bunun unsurlarından bir tanesi yayın. Yayın derken işte yayın evleri, kitaplar, dergiler, ortak oluşumlar Avrupa ölçeğinde bir oluşum hayal ediyordu.

Uluslararası ölçekte bir oluşum ayrıca bir mevzu; ama bu entelektüel konumunun sadece üniversite ve onun uzmanlıklarına bağlı olarak değil üniversitenin dışında bilgi üretiminin giderek işte bu düşünce kuruluşları gibi, özel laboratuvarlar gibi kimi zaman bir üniversite ölçeğinde ve gücünde olabilecek kurumlar. İşte mesela bugün Google'ı düşünürseniz, çok büyük ölçekli kuruluşlar üniversitelerin önünde gidebiliyor. Artık neredeyse her ciddi şirketin kendi içinde AR-GE departmanı var. AR-GE departmanları ne yapıyor? Aslında kısmen üniversitenin yapmayı hedeflediği şeyi yapıyorlar. Bu sadece teknoloji alanında değil, sosyal bilimlerdeki tekniklerde de biliyoruz mesela. Eminim Vefa sana da her gün geliyordur. "Sahanız yapılır" işte bilmem ne şirketi şu kadar para verin sahanızı yapalım. Şimdi saha, düşünebiliyor musunuz sahamı ben bir şeye devrediyorum al diyorum yani bana araştırma yap. Şimdi bugün sahayı oluşturmak açısından düşündüğünüzde burada üniversiteyle sınırlı kalmamız söz konusu olamaz. Çünkü artık üniversite o anlamda kendi özerkliğiyle tanımlı değil. Aslında seksenlerin başından itibaren üniversitenin krizi konusunun konuşulmaya başlaması işte bu özel kuruluşlarla ilişkisi ve kârlılığın, verimliliğin bir hedef olarak üniversite içinde de geçerli hale

gelmesi. Bir yanda endüstri mühendisliği uzmanlıklarının dilinin ve kavramlarının, etkililik, etkinlik, kalite çemberleri vesaire. Bir yandan da uluslararasılaşma, Bologna süreci, Bologna sürecinin altında daha ulusal süreçler, YÖK'ün geçirdiği farklı aşamalar. Dolayısıyla ve daha sonra üniversitenin kendi üretimi olan işte hocalar yani öğretmenler, öğrenciler, okutmanlar, uzmanlar şimdi eğer bir *homo academicus* tanımlamaya kalksak müthiş bir yelpaze ve hiyerarşi içinde: öğrenciden profesöre uzanan bir hatta, profesörün içinde de idari görevlerin ağırlık kazandığı bazı koşullarda rektör, kimi durumlarda dekan ya da karar alıcı pozisyonlar, merkez başkanları, belirli durumlarda sermayeleri kullanmaya yetkili olanlar, belli sermayeleri ve bunun dışında da araştırma burslarının dağılımını yapanlar ve araştırma ve yayın faaliyetlerinin destekçilerinden oluşan müthiş bir ekonomiden de bahsediyoruz. Her birinizin yani kentlerin içinde üniversitelerin ve öğrencilerin temsil ettiği ekonomi zaten başlı başına ayrı bir tartışma konusu.

Ben burada durup açtığım meselelerden merak ettiğiniz yerlere sorularınızla dönmek isterim.

Vefa Saygın Öğütle: Buyurun arkadaşlar sorular.

Abdulkadir Öncel: Hocam şöyle aslında direkt olarak soru değil de benimki aslında birazcık yorum gibi olacak, o bakımdan farklı bir noktadan bakmak istiyorum ben bu meseleye. Ben aslında Vefa hoca makaleyi ilk gönderdiğinde çok kışkırtıcı buldum. Sizin Medyaskop'ta katılmış olduğunuz bir program vardı onu da izledim şimdi açıkçası bu bilginin iktidarı hakikati söyleme iktidarı konusunda uzun süredir düşünüyorum. Özellikle televizyon bağlamında baktığımız zaman özellikle COVID-19 meselesini ilk baştan beri çok ciddi takip ediyorum. Hatta ben hesaplamalar da yapıyorum yani ülke ülke hangi ülkeler ne zaman çıkacak bu süreçten diye. Televizyon bağlamında da ele aldığımızda aslında ordaki hanımefendinin de söylediği gibi üniversite hocalarının orada kavga ettiğine şahit oluyoruz, televizyonda hepsi kendi bilgisinin daha fazla muteber olduğunu söylüyor. Şimdi tabii bir de bilim kuruluna seçilemeyenlerin kavga etmesi de söz konusu olabilir ama bunun yanında ekstra bazı ifadelerden biz kendilerinin bilimsel ifadeler yani bilim yapmadığını anlıyoruz. Televizyona bilim adına çıkartılan kişiler.

Nazlı Ökten: Örnek vermek ister misiniz?

Abdulkadir Öncel: Evet evet, örnek birkaç tane vereceğim. Özellikle mesela şöyle bir durum var. Bir profesörümüz şey dedi, eğer Çin'de bu hastalık ilk çıktığı anda o bulaşan elli yüz kişiyi ortan kaldırılmış olsalardı böyle tüm dünyaya yayılmazdı, dedi. Hatta işte şey dedi şu kadar ileri de gitti kendisi

dedi ki eğer oradakiler gerçekten Hipokrat yemini etmiş olsalardı o elli yüz kişiyi ortadan kaldırırlardı şimdi dünya bu halde olmazdı, gibi ifadeler.

Nazlı Ökten: Radikal çözüm.

Abdulkadir Öncel: Çok fazla radikaldi yani.

Nazlı Ökten: Nihai çözüm önermiş.

Abdulkadir Öncel: Bunun yanında ama işte hala işte mesela hala televizyona çıkabiliyor bu insanlar. Onu anlatmak istiyorum aslında ben. Bundan birkaç yıl evvel bir tane hocamız mesela çok da ünlü bir hocamız dışkı yemekle ilgili mesela bazı ifadeler kullandı. İşte primatlarda yiyor dedi falan. Şimdi mesela normal şartlarda başka biri söylese linç edilir onlara hiçbir şey olmuyor mesela onlar medyada hala konuşmaya devam ediyorlar. Kendi alanlarında ben iyi bilim insanları olduklarını düşünüyorum bu konuda hiçbir sıkıntı yok ama diğer taraftan farklı alanlarla ilgili veya işte skandal durumlarla ilgili bazı ifadeler kullandıktan sonra nedense belki medyadan kaynaklı belki kamuoyundaki otoritelerinden kaynaklı olarak bir şeyler söylemeye devam ediyorlar. Şunu da düşünmek gerekiyor bir yandan. İlk hocamıza dönecek olursak işte elli yüz kişiyi ortadan kaldırırsak meselesinde şimdi ben hangi bilimin bunu bize söylediğinden emin değilim. Yani bilim söylemiyor bize bunu. Biz bir karar aldık dünya olarak, dedik ki evde otursun insanlar, evde kalın dedik insanlara çünkü neden? İnsanlar ölüyorlar bu hastalığa özellikle ileri yaşlarda belli başlı kronik hastalıklarla birlikte olduğu zaman sorun yaşıyorlar. Evde kalınsın, ekonomi vesaire bir kenara bırakıldı bir yandan da. Bir ahlaki karar alındı yani dünya çapında. Şimdi diğer taraftan onları ortadan kaldırmak da bir ahlaki karar. Ki dünyada nasıl daha fazla insan öldürülür veya daha nasıl insanı kurtarabilir diye bilimi kullanabiliyoruz ama bunun hiç birini bilim söylemiyor bize. Bu durum bilginin bilgiyi söyleme iktidarı noktasında bir yandan bilimsel bir şey söyleniyormuş ölçeğinde ama diğer tarafta iddialar bazında devam ediyor. Bu açıdan Bourdieu'nün söylediği şeyi ben çok önemsiyorum. Rölativist tezlere katılıyor veya konvansiyonalist bazı tezlere katılıyor Bourdieu ama bunun bilim yapmaya engel olmaması gerektiğini söylüyor. Bu bilim yapmaya engel olan bir süreç gibi geliyor bana özellikle mesela işte firmalarla şirketlerle olan bağlantılar ilişkiler özellikle *Science of Science* kitabında daha doğrusu kitaplaştırılmış derslerinde Bourdieu'nün. Bu özellikle neoliberal firmalarla olan ilişkiler çok fazla ele alınır. Özellikle Fransa bağlamında çok konuyu dağıtmakta istemiyorum ama Fransa bağlamında sigara içenlerin aslında bu hastalığa çok fazla yakalanmayacağı falan gibi araştırmaların olduğu şeyler söylendi. Burada bilginin hangi açıdan güvenilir hangi açıdan güvenilmez olduğuyla ilgili ciddi kuşkuları beraberinde getiriyor. An-

cak son dönemde o popülerleşen televizyon bazlı televizyona çıkan hocalar vesaire noktasında bu bilgiyi nasıl elde edeceğimiz, bu bilginin hangisinin gerçekten doğru bilgi olduğu noktasında ben daha çok doğa bilimleri açısından konuştum ama bunu çok ahlaki yönü olduğunu düşünüyorum. Sizin fikrinizi bu konuda merak ediyorum. Yani biz bu konuda ahlaki karar alıyoruz ama aslında bilimsel bir çerçeveye oturtmaya çalışıyoruz belki çok da bilimle alakalı konular da yok bu karar alma süreçleri içerisinde. Bu konuyla ilgili ne düşündüğünüzü çok merak ediyorum. Bilmiyorum tam olarak anlatabildim mi kafamdaki düşünceleri toparlayabildim mi?

Nazlı Ökten: Yani aslında sorduğunuz şey etik bilim ve siyaset arasındaki ilişki. Etiğin bilmeyle alakası, yani bilgi, etik ve epistemoloji arasında nasıl bir ilişki var? Burada etik bir nihai sorumluluk çerçevesi, yani şöyle söyleyelim: entelektüel bilim insanı sorumluluğuyla entelektüelin sorumluluğu arasındaki farkı koymamız gerekecek çünkü her bilim insanı entelektüel değil yani bunu daha aşağı bir konum olarak söylemiyorum. Birini diğerinden ne yukarı ne aşağı koyuyorum. Bir bilim insanı entelektüel bir pozisyon almayı seçebilir veya seçmeyebilir, bunu bir siyasi bağlam içinde düşünmemiz gerekiyor. Bunu yapmak zorunda değil bir kere, bunun kendisi kendi başına bir seçim. Ama en nihayetinde bir bilim insanının sorumluluğu, kendi çalışma alanında ürettiği bilgiyi dürüstçe üretmek ve gerektiğinde bunu dürüstçe aktarmaktır. Bir bilim insanının toplumsal sorumluluğu budur. Bir bilim insanının entelektüel sorumluluğu, meselesine gelirsek, burada başka bir etik düzlem ya da başka bir etik düzey devreye girer. Orada bilim insanının siyasi seçimleriyle ilgili mesele devreye girebilir. Yani o sözünü ettiğiniz bilim insanlarının kendi alanlarında dürüst ve onurlu çalışmalar yapıyor olmaları, siyasi düzlemde aynı oranda aynı şekilde dürüst ve onurlu davranacakları anlamında gelmiyor. Bunlar ayrı davranabilir veya davranmayabilir. Yani burada zorunlu bir çakışma yok. Geçmişteki perspektifte bilgiyle bu tavır arasında doğrudan bir çakışma vardı yani bilim bir şey görüyor ve bu da zaten aslında nihai bir hakikat. Bugün bunun arasından başka bir katman daha çıkıyor. Çünkü bu bilgi üretimin koşulları, giderek zaten kendi içinde felsefi bir düşünüme sahne oluyor, epistemoloji aracılığıyla. Yani siz epistemoloji ile ilgilenin ya da ilgilenmeyin, kendi bilgi üretim alanınızda doğru ve geçerli bilgiyi ürettiğinizi kanıtlamanız lazım. Ve bu epistemolojik bir çerçeve aslında. Peki bu ideal durum gerçeklikte ne oluyor? Hakem kurulları vesaire bunlara gerçekten bakılıyor mu, şimdi sorun, akademik yayıncılık hangi noktada? İşte gelen e-mailleri Vefa da bilir: şu kongreye gelin, şöyle bildirinizi yayınlayacağız, şu kadar liraya bir de turistik gezi cabası. Onun ayrı bir ticareti var, dört dilli, on disiplinli kongre mesela, bildiri özetlerini de basacağız, alın size puan. Burayı geçelim.

Şimdi siyasi seçimler, etik sorumluluklar entelektüel düzlemde görebileceğimiz şeyler, bu ikisinin çakıştığı yer biraz daha ideolojik bir perspektif bana sorarsınız. Çünkü bilimsel bilgi üretmenin bu aşamasında bu ikisinin çakıştığını söyleyemeyiz. Zaten o parçalanmış bilgi alanı içinde alanın bütüne hâkim olup, bu da budur diye konuşmanın kendisi bugün komik bir pozisyon artık. O kadar ayrıştı ki şimdi bir doktor, bir hekim çıkması yetmiyor televizyona hastalıktan konuşurken. Bir salgın söz konusu olduğunda bir epiyodemiyolog geldiği zaman diğerlerine, bir dakika açılın benim alanım bu, diyor. Öbürü diyor ki ama ben de solunum uzmanıyım ve şunu gördüm. Şimdi bu tartışmanın içinde sizin oluşturacağınız düzlemde bazı seçimler etik ve siyasi seçimler ve ikisi örtüşebiliyor. Bu kararların verilmesi özellikle sürü bağışıklığı denen olay konusunda gördük. Ya da bazı sonuçların açıklanıp açıklanmaması konusunda. Bugün hasta sayılarının gerçek sayılar olmadığı neredeyse bütün dünyada biliniyor. Her ülkede neredeyse bu çeşitli ölçüm teknikleri konusunda bu bilimsel bir sorun ama aynı zamanda bir seçim siyasi bir seçim de olabiliyor. Dolayısıyla ve buna müdahalede de karşı kamuoyu oluşturma meselesi de kendi içinde ayrı bir etik ve siyaset boyutu içeriyor. Ama şuna dikkat etmenizi rica edeceğim. Bilim bize onu söyler, bilim bize bunu söyler. Bilim kimin ağzından konuşacak? Yani bilim bir bütün olarak bir yerden konuşamaz. Farklı perspektiflerin içinde bilimsel bilgi üretiminin ayrışmış alanları arasında birlikte düşünüyoruz. Bir ortak bir şeyi oluşturmaya çalışıyoruz zaten. Bütün bu parçalanmış bilgi yapısının içinden tek bir kişinin bakış açısıyla çıkamayacağımızı biliyoruz. Dolayısıyla kolektivitelere de burada ihtiyacımız var. Bu sadece kolektif eylem anlamında değil, bilme düzeyinde de. Yani sadece doğrudan siyasi eylem düzleminde değil ama bu bilme ve aktarma düzleminde kolektivitelerin önemli olduğunu biliyoruz. Hızlı ve doğru cevaplar verebilmek, hızlı ve doğru tepkiler verebilmek, hızlı kamuoyu oluşturabilmek ya da hızlı karşı kamular oluşturabilmek açısından ama sözünü açtığınız şeyler için teşekkür ederim. Perspektifler için.

Işık da bir sorum var sonunda demişti. Tolga'nınki zaten hazırdı. Vefa hocam ben sizden izin alarak böyle müdahale ediyorum.

Işık Özge: Şey benim sorum bir makalenizde yani bugün de söz ettiniz ama ben biraz geç kaldım kaçırdım bir kısmını. Sartre Foucault ve Bourdieu'nün aslında hani bu entelektüelin tanımları ve rolüyle ilgili bahsettiği bir süreçten bahsediyorsunuz. Bana aslında çok tarihsel bir devamlılığı varmış gibi geldi makalede ya da kurmaya çalışıyormuşsunuz gibi geldi. Ama sanırım tabii daha çok siz ilişki yani aralarındaki ilişkisellik üzerinden onları bu entelektüeli bağlamış gibisiniz. Şey merak ediyorum aslında böyle biraz daha bugün entelektüel özellikle düşünce dünyasına bakınca bu yani aslında bunlar biraz

katmanlı gibi geliyor bana yani hepsi iç içe gibi bu rollerin yani tek bir Bourdieu'nün kolektif entelektüelinden çok aslında hepsi iç içe süregelen ve işte farklı farklı roller varmış gibi geliyor. Onun için şeyi sormak istiyorum bu son dönem pandemi sürecinde Agamben, Zizek, Malabou gibi farklı kanallardan belki de bu bahsettiğiniz işte farklı entelektüel tiplerine dâhil düşünürlerin açıklamaları oldu acaba takip edebildiniz mi? Hani bu konuda onların bu hani aslında hiç birçoğunun çok fazla veriye dayanmadan hatta Agamben'in daha sonradan farklı açıklamaları da geldi düzeltmeleri de diyebiliriz. Çünkü süreç geliştikçe yorumunu değiştirdi yani konumunu değiştirmedi ama bakışında ufak ufak değişiklikler oldu. Bana biraz şey geliyor bunları acaba siyasi bir eylem olarak mı görmeliyiz bilmeden ya da bilim hani bilginin aktarmasından çok hani durum üzerinde tartışmadan çok geleceğe dönük tahminler ya da bugüne dönük felsefi endişeler üzerine kurulu olmasını nasıl değerlendirirsiniz?

Vefa Saygın Öğütle: Burada bir ara verelim. Burada bir ara verelim o zaman. Aradan sonra bunu konuşalım.

Nazlı Ökten: Görüşürüz.

Vefa Saygın Öğütle: Tekrar merhaba. Ben hemen şey yapayım. En son Işık sorusunu sormuştu. Buyur Nazlı.

Nazlı Ökten: Tekrar etmek ister misin soruyu?

Vefa Saygın Öğütle: Işık sen tekrar sor.

Nazlı Ökten: Yok yok tamam ben.

Işık: Yani tekrar değil de şeyi hatırlatabilirim belki hiç detay vermediğim için Agamben Zizek ve Malabou'dan bahsetmiştim. Hani onlar Agamben çıplak yaşam ve istisnaya vurgu yapan negatif bir gelecek projeksiyonu üzerinden bir çağrıda bulunmuştu. Zizek Marksist bir tavırla daha pozitif bir şekilde bir sosyalizm ya da komünizmin ancak insanları bu durumdan çıkarabileceğini yani daha böyle umut verici bir perspektiften gerçi olmak zorunda olduğumuzu ama neyse Malabou da kendimizi bireye yönelip bireyde toplumu arayıp içe dönmeden bahsetmişti. Hani belki hatırlatmak için.

Nazlı Ökten: Aslında biraz daha klasik Sartrecı bir angajman, bir tür müdahil olma, bir taahhütte bulunma modeline katabileceğimiz yaklaşımlar yani o anda bir düşünür olarak duruma tepki vermeleri talep edildiğinde söylenen şeyler. Aslında bu konuda en dürüst olan Habermas'tı. Onunkini gördünüz mü?

Işık: Evet.

Nazlı Ökten: Öncelikle, dedi, hiçbir şey bilmediğimizi dedi bilmek zorundayız. Yani bilinmezlikle karşı karşıya olmak ilk yola çıkış noktamız, bu durumda daha sonraki bilme tabii ki yani bununla yetinilemez ve orda kalınamaz ama bu zaten malumu ilan. Ya da Agamben'in örneğinde olduğu gibi kendi modeli çerçevesinde kendi modelini bir duruma uygulayarak bakmak. Yani burada daha bir siyasi tepki, bu açıdan iktidarlar otoriterleşebilir buna dikkat gibi bir şey söylüyor aslında. Daha fazla böyle söylemek istediğim bir şey yok aslında. Buna dayalı bir örgütlenmenin zemininde konuşulmadığı sürece tek başına bir şey etki yaratabilecek sözler değil bunlar. Sadece genel anlamda durumu kavramamıza yardımcı olabilecek onlara ait bir düşünsel alet edevatı harekete geçirmişler, kullanmışlar diyebiliriz.

Vefa Saygın Öğütle: Peki şey söyleyebilir miyiz Nazlı entelektüelin bu tarz davetlere her seferinde icabet etmesi ilişkin ne dersin, yani tabii biraz da şey bi' mesele ama?

Nazlı Ökten: Bunun en kötü ölçeğini Twitter'da yaşıyoruz: her an sürekli bir söze sözle karşılık vermek. Doğru kullanılmazsa daha gündelik anlamda hayatı örgütleyecek yani bırakalım bir etik sorumluluğu, bilimsellik dışında daha somut örgütlenmeleri sağlayacak çalışma zemininden enerji çalabilir. Evet yani bildiğini söylemek karşılık vermek bir sorumluluk olabilir ama her an ve her saniye çağrılmak hani Althusserci anlamda bir çağrıya karşı vermek insanın kendi alanında yapabileceği daha somut bir katkıyı da yapamaz hale geldiği bir durum içerdiğinde o vahim. Bir karşılık verme makinesine dönüyorsunuz, oysaki sizin o alandaki birikiminize sahip olmayan bir sürü insan, kıvrak zekâları ve hazırcevaplıklarıyla sizden çok daha güzel ve etkili bir şekilde bunu yapabilir.

Vefa Saygın Öğütle: Tabii.

Nazlı Ökten: Çok hızlı gündelik muhalefeti çok daha hınzırca, daha komik ve daha hızlı üretebilen bir sürü insan var, yani çok da saygıdeğer bir zihinsel işleyişleri var. Ama bilimsel çalışmanın doğası, acil durumlar dışında zamanınızı daha çok kendi alanınızdaki çalışmaya ayırmanızı gerektirir. Elbette toplumsal olarak kayıtsız kalmayı kastetmiyoruz. Zaten bu spesifik entelektüel ya da kolektif entelektüel biraz bunu cevaplar, yani nasıl bir entelektüel kolektif olarak davranırsak belirli bir konuda güvendiğimiz bir bilim insanı meslektaşımız, dostumuz, yoldaşımız bir duruma belirli bir tepki veriyorsa onu ciddiye alıp ona göre konumlanabiliriz? Onun etik doğruluğuna ve siyasi konumlanmasına güvenerek. Enerji konusunda, tarım konusunda, salgın konusunda.

Her konuda biz bireysel olarak üretemeyiz bilgiyi ve tutumu, bazen de üretilmiş olana destek oluruz. Veya koşullarımız gereği olamaya da biliriz. Kimi zaman da seçim gibi gördüğümüz şeyler de zorunluluklardır. Bazı zorunluluklarla ve gündelik aciliyetlerle sınırlı olmayanlar bazı özgürlüklere sahip olabilirler. Sartre zaten Bourdieu'ye göre bunun modeli. Yani hem eğitimi hem konumu hem yeteneği hem ilişkileri onu öyle bir çerçeveye oturtur ki De Gaulle der ki Sartre Fransa'dır. Ama bakalım onu doğuracak olan III. Cumhuriyetin Fransa'daki eğitim sistemi, eğitimin III. Cumhuriyet için gerçekleştirdiği toplumsal atılım sayesinde kazandığı ivme, her toplum için geçerli mi? Elbette ki hayır, dolayısıyla orada sözün ağırlığının ne olduğu da önemli ve hesap edilmesi gereken bir şey. Bazı durumlarda işte bakarsınız Deleuze için susmak da bir stratejidir. Kimi durumda sessizlik de bir direniş biçimi olabilir. Sessizliğin kendisinin de bir direniş olduğu ve kimi durumda hayatta kalma koşulu olduğu da söylenebilir. Yani sözün çerçevesi dışında da var olma, mücadele etme, müdahale etme alanları var. Sözü tek başına bir kendilik ve kendi sözünü tek ve geçerli muhalefet biçimi sanma ayrı bir toplumsal konumlanma içeriyor. Başka "özgürlükler" gerekiyor, o özgürlüklerin gerektirdiği bazı toplumsal belirlenimler de var maalesef. Tolga bir şey söyleyecekti galiba.

Tolga Ulusoy: Tam da burada çok iyi oldu. Ben de tam soruyu sormak üzere girmek istiyordum. Özellikle Twitter'dan bahsettiniz şimdi genel olarak entelektüeli ortaya çıkaran belli teknolojiler işte matbaadan başlayarak yani özellikler dergilerin yaygınlaşması, kitapların yaygınlaşması, gazetelerin gündelik hayata girmesi çok etkili oldu. Bahsettiniz siz de bundan birazcık. Peki günümüzde yani günümüzün entelektüeli yani kamusal entelektüeli için dijital teknolojiler nasıl bir işlev görebiliyor? Yani mesela televizyondan dışlanmış olan veya işte televizyona çıkma ihtimali olmayan bilim insanları, entelektüeller dijital dünya sayesinde işte Medyaskop gibi Duvar'ın televizyon versiyonu gibi. İnsanlara ulaşabilme imkanına kavuşuyorlar ki sosyal medya sayesinde zaten çoğumuz ulaşabiliyoruz. Her ne kadar şimdi manipüle ediliyor olsa da çoğunlukla yani yorumlarımız veya yaptığımız şeyler. Yani bu dijital dönüşümü, dijital devrimi bu entelektüelin dönüşümünde nasıl konumlandırabiliriz? Bununla ilgili birkaç şey okumuştum zamanında ama şimdi çok aklımda değiller. Yeni versiyon üretir mi acaba bu dijital teknolojiler?

Nazlı Ökten: Çok doğru bir noktaya temas ettiniz. Eğer dersten sonra hatırlarsınız, okuduğunuz şeyleri benimle de paylaşırsanız isterim ben de okumak. Mesela ben demin daha negatif tarafından girdim siz çok doğru bir şey söylüyorsunuz. Hani negatif tarafından girerken de hakkını teslim ederek girdiğim için çok da şey yapmıyorum. Özellikle Twitter'da şu farkı koymaya çalıştım. Bir bilim insanının ya da bir araştırmacının diyelim hadi bilim insanı da de-

meyelim o da büyük laf. Demin dediğiniz gibi daha genel bir sözü söylemeye mahir becerikli işte slogan üretme, hızlı ani tepkiler verip bir kamuoyu oluşturmaya becerikli bir sürü insan da ortaya çıkartıyor. Twitter'da ben çok güzel şeyler görüyorum. Yani bir fikir, okuduklarını paylaşmak değil sadece, henüz yazılmamış olanların da üretildiği, düşünce olarak ortaya atıldığı, belki bazıları gelişecek, bazıları geliştirilemeyecek. Ya da anlık olarak üretim süreçlerini takip edebildiğimiz çok olumlu ve güzel etkileri var. Diğer yandan özellikle bu internet televizyonları, İnstagram yayınları, Youtube'daki dersler inanılmaz bir çokluk. Yani bazen o kadar başa çıkılmaz hale geliyor ki ne meşru ne değil, kim uzman kim değil bilinmiyor. Total bir şey var ama dediğiniz gibi şu ya da bu sebeplerle, belli toplumsal belirlenimlerle olabilir. İlla siyasi baskı olmasına gerek yok. Belli yönelimlerle olabilir. Daha önce ortaya çıkamamış olan bir sözün ve bilginin de yayılabildiğini görüyoruz, bu bazen üniversite açısından bir sorun olarak ortaya çıkıyor ama total olarak zaten üniversite zaten hepsine yetişemiyor. Yani mesela hayat boyu eğitim, sürekli eğitim, işte bir sürü talep var çünkü artık bilgi toplumu içinde bilmenin sona erdiği, eğitimini aldım bitti diye bir şey yok, yani orda vurguladığım literatürü takip etmek zorundasınız. Kendi araştırmanızla katkıda bulunmuyorsanız bile literatürü takip etmek zorundasınız en azından. Farkındaysanız mesela bu koşullarda en çok sözü edilenlerden bir tanesi Harari, *Homo Sapiens*'in yazarı. Neden? Çünkü total anlamda parçalanmış gözüken bir bilimsel bilgi birikiminin hoş bir özetini yaptı, ilerlemeci model dahilinde. Güzel bir özetini ortaya çıkardı ve budur dedi yani şu anda bilimsel bilgi üretimi açısından geldiğimiz nokta diye genel bir özetleme yaptı. Biz şimdi kendi alanlarımız içinde herkes o kadar uzmanlık pozisyonunda, herkes o kadar kendi alanından konuşmaya hassasiyet gösteriyor ki, bir süre sonra bu bilgiyi toparlayacak daha genel belki orada bu uzmanlaşmanın ötesinde bu parçalanmışlığı toplu halde halde yorumlayacak birine de ihtiyaç varmış. Yani Harari örneği en çok bunu gösterdi bize bence. O yüzden söylediğiniz önemli bir nokta.

Tolga Ulusoy: Benim bir sorum daha olacak hocam. Şimdi entelektüel konumdan ve pozisyondan bahsettik. Bir yandan da bunun toplumsal hareketlerle bu eleştirel veya işte mevcut sisteme karşı gelen toplumsal hareketlerle ve özellikle sosyal bilimlerde bizim çok fazla içine giremediğimiz hani yani Türkiye'de çok fazla esamisi okunmuyor. Uygulamalı sosyal bilim işte klinik sosyoloji, eylem antropolojisi gibi alanlarla ilişkisi nasıl kurulabilir? Bu özellikle aslında bahsettiğimiz şeyler bu uzmanlaşma meseleleri de bununla birazcık bağlantılı gibi. Yani bir sosyal politika üretmek için bir toplumu dönüştürecek bir eylem araştırması için bilimsel bilgi nasıl kullanılabilir ve entelektüelin ve toplumsal hareketlerin de tabi buna katkısı olabilir mi? Nasıl olabilir gibi bir soruydu.

Nazlı Ökten: Ben o soruya cevap verebilseydim yeni bir entelektüel modeli de ben geliştirirdim. Şaka bir yana, çok güzel ve de haklı bir soru. Umarım yakın vadede bu tarz bir gelişimi görüp modelleme olasılığımız olur, niye olmasın sizin de olabilir. Bu açıdan bakmak ilginç olur. Teşekkür ederim sorunuz için ama şu anda halihazırda cevaplayabileceğim bir soru değil. Üzerine çalışmaya değer bir soru olduğunu düşünüyorum ama.

Abdulkadir Öncel: Ya şöyle aslında benim sosyal medya ve bilimin iç içe geçişiyle ilgili kafama yatmayan bir durum var. İşte onlardan bazılarını ifade etmek isterim, sizin de yorumunuzu onunla ilgili merak ediyorum, sonrasında. Şimdi Twitter özelinde Twitter'ın bizim rahatça insanların özgürce fikirlerini beyan edebileceği, fikirlerin çarpıştığı, bir tip agora gibi bir yer olabileceğini düşünmüş bir insanım ama ben ama sanki bugün öyle olmamış gibi. Tabii ki sizin söylediğiniz şeye katılıyorum. Benim de takip ettiğim hesaplar var. Günlük yorumlarını merak ettiğim, ne diyorlar acaba, dediğim ve hiçbir şekilde bunların bir unvanı da yok yani. Unvanı olmamasına rağmen girip bakıyorum mesela hesaba. Bu çok iyi. Ama onun dışında işte bu sosyal medya kullanımlarıyla ilgili akademi özelinde bazı sıkıntılar varmış gibi geliyor bana. Şöyle mesela kişi siyaset felsefesi çalışıyor ama sosyal medya onu popülist birine çevirmiş. Yani şöyle düşünelim yirmi bin takipçisi var, yirmi bin takipçisi yarın on bine düşse görüşleri değişecekmiş gibi gelen insanlar var bana. Ve bu sosyal medya kullanımı bilim yapma sürecini ve birçok medyada bir şey var ki sıkıntı çıkardığı kanaatindeyim işte aşı yapma çalışmalarını halkla ilişkiler puanı toplamaya yönelik bir şey olması. Buna dönüşmesi. Bilgiyi de kutsallaştırmak istemiyorum, bilim işte çok kutsal bir yerde durur, sosyal medya olmaz falan demiyorum ama diğer taraftan bunun o sanki psikolojiyi bozan bir tarafı varmış gibi geliyor bana. Ondan dolayı pek sıcak bakmıyorum. Bilmiyorum sizin görüşünüzü de merak ediyorum.

Nazlı Ökten: Ben gene ekip meselesine döneceğim yani doğru bir kullanımla çok olumlu bir şey çıkarabileceğini düşünüyorum. Bir örnek vereceğim size bundan bir kaç sene önce gene Twitter'da çok olay oldu. Hubble teleskopuyla kara deliğin fotoğrafı çekildiğinde ekipten çok genç kadın araştırmacı çıktı konuştu. O açıkladı sonucu. A işte o buldu falan dendi sonra dendi ki, hayır o bu ekibin bir sözcüsü gibi aslında. O ekipteki neredeyse en genç araştırmacı belli ki. Sadece cinsiyeti açısından düşünmemek gerek, laboratuvarı kimin yönettiği, kimin kıdemli olduğu, kimin araştırma yönelimlerini belirleyeceği, belli kararları vereceği, belli kaynakları kullanacağı gibi alanlarda en tecrübesiz olan kişinin seçilmesi belki de bilinçliydi. Bunların arasında neredeyse aralarından en bu alanda söz söylemeyecek olan insanı bulup çıkarmaları bir yandan da bu tarz bir şeyde kadınların varlığını öneminin altını çizmek için,

hem gençlerin bu konuya ilgisini arttırmak için, bir sürü farklı seçim olabilir. Her an bir çağrıya cevap vermek üzere, her an kendimizi sadık kalmak ve her an bir imaj çizmek üzere konuşmak bir bilim insanı için kolay yönetilebilir bir durum değil, ama her araştırma ekibinin kendi çalışmalarını belli ölçülerde kamuya duyurmasının ve sadece kamunun desteğini almak için değil, çalışma sonuçlarını yaygınlaştırıp daha çok insanın erişimine açmak için doğru kullanmasının önemli olduğunu düşünüyorum ve bugün artık bu açıdan mecburuz bunu yapmaya.

Mesela gayet saygın bir bilimsel yayın olan Mülkiye Dergisi'nde altı sene önce yayınladığım yazının çok sınırlı bir etkisi oldu, bana geri dönüşü bir kaç doktora öğrencisi olmuştur, bir kaç referans olmuştur. Ama daha farklı bir yazının popüler dilinde, belirli bir zemine oturtup insanlarla paylaştığım zaman ve bir de söyleşi yaptığım zaman farklı bir şey oldu, benim için orada bir zemin zaten vardı üzerine bunu her herkesle paylaşabileceğim bir şekilde dile getirdim. Ki orada bile bu herkesle paylaşabileceğim bir dil değil. Oradaki referanslar bazı insanlar için gördüklerinde geri kaçacakları bir şey oluyor. Bazı insan için Foucault, ben bunu anlamam dedirten bir referans. Peki neden? Çünkü öyle bir şey ki bu, sanki ayrı bir dil akademik dil var ve onu bir tek akademisyenler anlar bunu da aşmak için kullanmamız gerektiğini kısmen düşünüyorum. Doğru yerde ve doğru zamanda o artık hepinizin bireysel sorumluluğunda. Ve birbirimize göre hiza aldığımız dostlarımız, yoldaşlarımız, akademik dostluklar, entelektüel dostluklar ya şuna bir baksana diyeceğimiz insanlar olması lazım. Bize orada bizim göremediğimizi gösterecek bilimsel dostluklarımız olması lazım. Gerekirse onun içindeki çatışmada kendimizi savunacağımız, gerekirse uzak düşeceğimiz, gerekirse yakınsayacağımız. Bu yol arkadaşlıkları o yüzden oluşurlar, bozulurlar tekrar oluşurlar. Önemli değil. Önemli olan birbirine bir entelektüel dürüstlüğü borç bilen insanların birlikte çalışması. Bu da gene o kolektivite meselesine beni geri getiriyor.

Vefa Saygın Öğütle: Evet arkadaşlar.

Taylan Banguoğlu: Ben de bu kolektif entelektüel üzerine aslında bir soru soracaktım.

Vefa Saygın Öğütle: Taylan, söyle.

Taylan Banguoğlu: Bu Foucault'nun biyoiktidar olarak adlandırdığı yapı kurulurken aynı zamanda bir rıza üretimini de aslında içerisinde barındırıyordu. Yani söylem üzerinden kurulan bir iktidarı, bir gerçeklik payı da vardı sonuçta. Yani modern devlet daha fazla ve daha iyi koşullarda bir yaşam vaat ediyordu bu kurulurken. Bu COVID-19 sürecinde de birkaç Kuzey Avrupa ülkesi

dışında da devletlerin bu vaadi yerine getirmekte inanılmaz başarısız olduklarını gördük. Yani çok az ülke var aslında bu vaadi yerine getirebilen bu süreçte. Yani bu noktada bu neden olan aslında neo-liberal ekonomik politikaların takip edilmesi hani bunu özellikle Anglo-Sakson ülkelerindeki baştaki kişilerin söylemlerinde çok net görüyoruz zaten. Hani net bir şekilde bunu aslında ifade işte bu sürü bağışıklığı gibi şeyler söylemler aslında buradan çıktığını biliyoruz. E, bu aynı politikalar aslında bir süredir sizin de bahsettiğiniz bu üniversitenin bağımsızlığının da entelektüel çalışmaları da etkileyen politikalardı. Sizce bu süreçte bu Bourdieu'nün kolektif entelektüel inşası konusunda olumlu bir etki yaratır mı? Hani bir yandan bilim insanlarına yönelik kısa vadeli bence olumlu bir bakış da varken. Sizce böyle bir fayda sağlayabilir mi bu COVID-19 süreci?

Nazlı Ökten: Yani bilmiyorum onu, öyle bir öngörüde bulunmaktan ziyade bana şu enteresan geliyor. Sözünü ettiğiniz yani devletlerin vaadinde aslında bir anlamda bir kayma oldu gibi. Bugün verilen bu büyük ölçekli kararlar, hani biyopolitikanın öbür yüzünün savaş ve ölümde verilen büyük kararları, kitlelerin ölüme gönderilmesi meselesini, savaş dışı başka bir koşulda gözlemliyoruz burada. Yani kimin öleceğine kimin yaşayacağına dair siyasi kararlar gözümüzün önünde veriliyor. Bu ölçekteki bir şeye karşı söz üretebilmek için olabilir, yani olması şart. Yani aynı bilimsellik ölçeğinde buna bilimsel cevaplar vermek için bu tarz kolektiviteler olması şart. Tek başımıza üretebileceğimiz bir söz değil bu bizim. Yani alanın farklı yerlerinde çalışan insanlar tarafından kimi durumlarda mesela bazı uzmanlıklarda tekil olarak da yapılabiliyor. Yazıda da örneğini verdiğim gibi ama şu aşamada bir kere sağlık çalışanların doğrudan ön cephede oldukları için öncelikle onların bu bilgiyi üretmesi lazım ki biz onlara yönelip bakalım. Güvendiğimiz kuruluşların ürettiği bilgiye dönüp bakacağız ve ona göre konumlanacağız. Olumlu senaryoda evet böyle bir şey çıkması lazım. Ben görüyorum da aslında bir sürü şey oluşuyor, yani sadece tek bir anlamda değil. Ekolojik perspektifte oluşuyor, feminist perspektifte oluşuyor, bir sürü ayrı yerlerden bu tarz örgütlerin ortaya çıktığını görüyorum. Uzun vadede yer bulacaktır mutlaka.

Taylan: Teşekkürler hocam.

Vefa Saygın Öğütle: Evet arkadaşlar. Soru. Herhalde yavaş yavaş yorgunluk baş gösterdi anladığım kadarıyla.

Nazlı Ökten: Evet.

Vefa Saygın Öğütle: Var mı sorusu olan?

Tolga Ulusoy: Burada de olumsuz bir örnek vermek istiyorum. Olumsuz bir örnek ama yani Henry Giroux diye bir eleştirel pedagog var bayağı da meşhur bir pedagog, onun bir girişimi vardı. İşte küresel ölçekte *public intellectual network* diye bir şey bir girişimdi galiba. Ben bu dönem işte bu okumaları yaptığım sıralarda birazcık bakmıştım. Tekrar işte bu görüşme öncesinde bir bakayım dedim ne yapıyorlar ne ediyorlar neler demişler diye. İnternet sitesi kalkmış yani birazcık da zorlama yani büyük ihtimalle başarılı bir network kurulamadı. Ve vazgeçtiler. Yani birazcık da zorlama olduğunda sanırım tavsamalar olumsuzluklar çıkabiliyor yani birazcık da sürecin kendisine bırakmak gerekiyor. Kendiliğinden gelişecek bir süreç olarak görmek gerekiyor belki de.

Nazlı Ökten: Ulusal düzlem başladı ama yani hani Amerika için ulusal diyemeyiz ama orada da şeyler açıklama bir sürü üniversiteden insan bir araya gelip açıklama yaptılar. Fransa'da Piketty'in çağrısı üzerine sosyal bilimciler açıklama yaptılar ama orada dil engellerini de aşmak gerekiyor. Çeviri kolektiflerini de görüyorum mesela, bunlar umut verici.

Vefa Saygın Öğütle: Evet arkadaşlar.

Nazlı Ökten: Ben öncelikle herkese çok teşekkür ediyorum. İlgili dinleyicilere konuşmak her zaman bir zevk. Orada olduğunuz ve duyduğunuz ve karşılık verdiğiniz için. Vefa'ya da bu fırsatı verdiği için teşekkür ediyorum.

Vefa Saygın Öğütle: Asıl ben teşekkür ederim yani hem epeydir görüşmüyorduk bu açıdan vesile oldu bir yandan yani seni gördüm iyisin onu görmek çok iyi benim açımdan. Onun dışında arkadaşlar o zaman dersi bitiriyorum bu durumda. Haftaya başka bir konukla başka bir derste görüşmek üzere diyelim. Kendinize iyi bakın.

20. Yüzyılda Akademinin Dönüşümü Üzerine

Alim ARLI
Deşifre: Abdulkadir Öncel

COVID-19 ve sosyal eşitsizlik başlığı altında doktora ve yüksek lisans öğrencilerinin katılımı ile tertip ettiğimiz açık derslerde bu hafta sevgili Alim Arlı konuğumuz oldu. 1950'lerde refah devletine geçiş ile birlikte araştırma finansmanındaki gelişmelerin, demografik ve sınıfsal gelişmelerin ve uluslararası rekabetin belirleyici etkisi altında hem doğa bilimlerinde hem de sosyal bilimlerde uygulamalı alanların yükselişini konuştuk. Pandemi süreci ve sonrasında akademiyi hem eğitim hem de araştırma işlevleri açısından bekleyen olası gelişmeler de yine ilgi odağımızda oldu.

Alim Arlı'nın dersinde öne çıkan temalardan biri de evrim teorisinin ve fizikteki gelişmelerin ontolojik ve kozmolojik etkilerine dairdi. Kültür olarak bilgiden bilim olarak bilgiye yani doksadan epistemeye geçiş ile birlikte, insanların bilme ve eyleme kapasitelerindeki artışın departmanlara ayrılmayı ve sosyal bilimlere duyulan yeni bir ihtiyacı nasıl ortaya çıkardığını tartıştık.

Vefa Saygın Öğütle: Herkese merhabalar. COVID-19 ve Sosyal Eşitsizlik başlıklı açık derslerimizde bu hafta Alim Arlı'yı ağırlıyoruz. Kendisini tanıyor olmalısınız. İstanbul Şehir Üniversitesi'nin öğretim üyelerinden, aslında aslen kentçidir Alim, kent çalışmaları alanında uzun yıllardır, doktorası da yine aynı alandandır. Bu alandan gerek ulusal gerek uluslararası mecralarda yayınlar yaptı. Fakat son birkaç yıldır yüksek öğretim çalışmalarına angaje olmuş durumda. Bu alanda Türkiye'de önemli bir veri tabanının oluşumunda katkıları oldu. Bu açıdan kendisine şükran borçluyuz. Yine aynı isimde, yani Yükseköğretim Çalışmaları isminde Küre Yayınları'ndan çıkan bir kitap serisinin editörlüğünü yapıyor ki benim oldukça önemsediğim bir seri bu. Malum, benim çalışma alanlarımdan birisi de bilim sosyolojisi ve bunun doğrudan kurumsal bağı var burada. Kurumsal bağlama ilişkin oldukça kapsamlı bir kitap dizisinin editörlüğünü yapıyor. Nitekim bu dersteki konuşacaklarımızın da kavramsal içeriği çok büyük oranda David John Frank ve Jay Gabler'in

Üniversite'yi Yeniden Kurmak kitabına, ki bu söylediğim dizi serinin son kitabı, buna dayanacak çok büyük ölçüde. Alim Arlı bildiğiniz üzere aynı zamanda Strata Dergisi'nin de yayın kurulu üyelerinden. Bizimle birlikte bu derginin omuzlanmasında hem derginin hem kongrenin, emeği olan sosyal bilimci ya da geçen derste Nazlı Ökten'e dediğimiz gibi Bourdieucü tayfanın yetkin isimlerinden kendisi aynı zamanda. Dostluğumuz çok eskiye dayanıyor kendisi ile dolayısıyla aslında ben size bir dostumu takdim ediyorum bugün. Sözü daha fazla uzatmayayım. Hocam söz sende, buyurun.

Alim Arlı: Çok teşekkürler Vefa, insan dinlerken mahcup oluyor. Arkadaşım desen yeterli olacaktı aslında, sağ olasın.

Vefa Saygın Öğütle: Eyvallah.

Alim Arlı: Herkese merhaba arkadaşlar. Umarım güzel bir seminer yapabiliriz birlikte, Vefa sağ olsun beni arayınca, bu konuda bir ders yapabilir miyiz, seminer yapabilir miyiz diye, memnuniyetle kabul ettim. Doktora öğrencilerinin zihinlerinin bir köşesine bu tür konularda bir merak, bir ne diyelim arayış düşmesinin bereketli sonuçlar açabileceğini gördük zamanında biz de. O yüzden sizin gibi bir katılımcı heyete bu semineri yapmaktan ayrıca mutluyum, onu da belirtmek isterim. Nazlı Hoca'nın dersini de önemli ölçüde izledim. Sadece son kısmını biraz kaçırdım ama ona da bakacağım. Gayet güzel bir şeydi o da, diğer seminerleri de izlemeyi ümit ediyorum. Biraz vakitler dar tabii bu özel alanlarda bu dersleri yapıyoruz ve ev içinde çeşitli zorlukları oluyor. Ben çok vakti uzatmadan ekonomik kullanmak adına hızla biraz konuya dâhil olayım ve size belki hani bu kısma yetişir mi bilmiyorum ama bir hızlı bir sunum yapayım 20-25 dakika, gerekirse diğer kısımda da yine tartışırız bunları. Sonra daha çok soru cevapla giderse bence sizin de okumalarınızı katabileceğiniz bir şey olursa daha verimli bir toplantı olur diye ümit ediyorum.

Biz bir dizi başlattık Küre Yayınları'nda, bizim üniversitedeki yükseköğretim çalışmaları merkezi ile işbirliği ile içerisinde. Üniversite konusu yaklaşık 2008-2009'lardan beri gündemimde ama tabi doktora 2009'da bittikten sonra yayınları Vefa'nın dediği gibi hep bu alanda yapsak da yükseköğretim konularını yani 10 yıla yakındır aslında çalışıyorum. En sonda şunu fark ettik, 2014'te 15'te bu konuda Türkiye'de bir aslında bir kurumsal perspektiften bir bilgi birikimine ihtiyacımız var. O bakımdan aslında dünyadaki bu alanda geliştirilmiş olan birikimi de yeteri kadar tanımıyoruz. Benim lisanstan bir bilim tarihi eğitimim var doğrusu, yani hep o perspektiften bakmaya alışageldim bilim sosyolojisi bilim tarihi, Vefa'nın oldukça yetkin olduğu bir alan. Fakat

yükseköğretim çalışmaları alanı biraz daha, nasıl diyelim, çeşitli yetkinlikler gerektiren bir alan olarak karşımıza çıkıyor.

Yükseköğretim çalışmalarının aslında tarihini 1950'lere doğru götürebiliriz. 1950'lerde ne oluyor? Aslında üniversite konusu bir küresel mesele haline geliyor çünkü refah devletine geçiliyor. İşin özü bu aslında refah devletinin inşasının üniversitenin dönüşümünde çok büyük bir rolü var. O güne kadar ulus devletlerin, işte 1810'u referans alalım, Berlin Üniversitesi'nin teşekkülünün 1950'lere kadar iki savaş var. Sömürgecilik var. Bu dönemde üniversite çok elit ve nasıl diyelim, biraz da hesap vermez bir kurum. 1950'de büyük bir zenginlik ortaya çıkıyor ve bu zenginliğin neticesi olarak birkaç alanda gelişmeler ortaya çıkıyor. Bir tanesi araştırma finansmanındaki gelişmeler yani Amerika'nın muazzam bir servetle olaya dâhil olması, ikincisi demografik gelişme yani aslında Foucault'nun bio-politik dediği olayın yeni bir faza geçmesi. Bir diğer konu uluslararasındaki bilimsel rekabet özellikle Sovyet bloku ile artık ne diyelim batı dünyası arasındaki kuvvetli rekabet bu da tabii üniversiteleri başka bir şeye sokuyor. Bunu bir not edelim birincisi. İkincisi 1950'li yıllarda Amerika bu kadar yüksek yatırımlar yapmaya başlayınca üniversiteye İngiltere'de, Amerika'da ve Batı Avrupa'da çeşitli alanlarda epistemolojik gelişmeler ortaya çıkıyor. Bunların en önemlilerinden bir tanesi üniversite kurumunun elit yapıdan kitlesel yapıya geçerken nasıl bir organizasyonel yapıya ihtiyaç duyduğu meselesi; hangi fakülteler, hangi bölümler, hangi merkezler, hangi araştırma sahaları konusu. Bu tabii bir araştırma meselesi olarak gündeme geliyor ve gittikçe daha fazla insan bu konuyu araştırmaya başlıyor. 50'li, 60'lı yıllarda işlevselci paradigmanın sosyolojide bu konuya epey kafa yormaya başladığını görüyoruz. Hatta pek çok öncü çalışmayı çeşitli işlevselci sosyologlar yapıyor, bunlardan birisi de Talcott Parsons'tır. Parsons önemli bir eser yazıyor Amerikan üniversitesi üzerine, Riesman yazıyor çok önemli bir eser. Martin Trow yazıyor filan. Bunlar, yani elinizdeki kitabı ve gönderdiğim makaleye[1] göz atma fırsatı olanlar görmüştür, bu kurumsalcı teori dediğimiz teori daha çok bu işlevselci paradigma ile hesaplaşarak aslında büyük ölçüde 80-90 sonrası yeni araştırma pratiklerini geliştirmeye çalışıyor çünkü işlevselciliğin gerçekten egemen bir rolü var. Tabii işlevselcilik benim bahsettiğim, Vefa'nın da bahsettiği Gabler'in kitabında *Üniversiteyi Kurmak* kitabında iki tür olarak zikrediliyor: Politik İşlevselcilik ve Ekonomik İşlevselcilik. Aslında ekonomik ve toplumsal dünyadaki çeşitli çıkarların ve gelişim alanlarının adaptasyonu olarak üniversite kurumunun değişmesi diyeceğimiz bir tarzda olay açıklanıyor. Üniversiteye dışsal kuvvetlerin zorlamasının merkezde olduğu bir paradigma.

---

[1] David John Frank, John W. Meyer (2007). "University expansion and the knowledge society", *Theor Soc.*, 36:287–311.

Bu büsbütün yabana atılamaz, önemli çünkü mekanizma temelli bir perspektifi de içerdiği için işlevselcilik başlangıcından itibaren üniversite kurumunun diyelim devlet olabilir, piyasa olabilir yahut başka dışsal aktörler olabilir, küçük topluluklar falan neyse şehir elitleri filan bütün bunlar aslında işlevselcilerin analizlerinde sık sık gördüğümüz şeyler fakat tabii bu paradigma yeterli gelmemeye başlıyor 70'li yıllarda, ben size kısa bir literatür dökümü yapacağım. 70'li yıllarda çok önemli bir şey oluyor. Postmodernlik tartışması başlıyor, bunun üniversite kurumunun algılanması üzerine derin bir aslında dönüşüm getirdiğini söylemek mümkün. Bunların en önemlilerinden bir tanesi de zaten doğrudan doğruya Jean-François Lyotard'ın *Postmodern Durum* kitabı, aslında bu Kanada'da bir komisyonun doğrudan üniversite kurumunun değişen doğası üzerine sipariş ettiği bir eser, aslında bir rapor. *Postmodern Durum* aslında bilgi yapılarındaki değişimi merkeze alıyor, Lyotard üniversite kurumundaki mevcut durumu bir postmodern durum olarak niteliyor, bu çok önemli bir şey. Bunu ayrıca bir seminer yapmak lazım, yani epistemoloji ve üniversite tarihi araştırmaları içerisinde *Postmodern Durum* kitabının çok önemli bir yeri var aslında bence, bunu birçok yazar da zikrediyor bence dediğim hani ben dediğim için değil. Ama yani üzerine çeşitli yönlerden eğilebilecek bir şey. İkincisi tabii Foucault'nun *Şeylerin Düzeni* kitabı, insan bilimlerinin bir arkeolojisi, o da önemli bir dönüm noktası, doğrudan doğruya üniversitenin kısmen pozitivizm ve işlevselcilikten gelen evrenselci ve dışsalcı açıklama çerçevelerini yerinden eden bir perspektif getiriyor Foucault ve kurumun kendine dair algısını rölativize ediyor önemli ölçüde ve episteme kavramı sadece dünyayı algılama biçimleri ile ilgili meselelerimizi değil aynı zamanda üniversitenin kendi nesneleştirdiği şeyler, tırnak içinde fenomenler üzerindeki durumunu da aslında yeniden formüle eden bir perspektif. Buna birçok şey eklenebilir. Touraine'in 1970'lerdeki Amerikan akademisi üzerine araştırması. 80'lerde tabii Bourdieu'nün *Homo Academicus*'u. Aslında özel bir tür olarak yükseköğretim alanı ya da üniversite alanı dediğimiz problemi nasıl diyelim otonom bir saha olarak Bourdieu'de alanlar göreli ve otonomiye sahiptir ve bilgi alanı da öyle, üniversite alanı da öyle ve özel bir tip olarak üniversite profesörü ve akademik alanın incelendiği bir şey karşımıza çıkıyor.

Pek çok araştırma buna eklenebilir, bunlara şimdi girmeyeyim, fakat ben Gabler ve Frank'in araştırmasına geleyim doğrudan biraz, bir altlık olması açısından bunu öneriyorum size. Tabii burada bir diğer mesele bence 1989 hadisesi. Wallerstein'in çok önemli bir etkisi var bu tartışmaları nedir bu tartışmalar? Bir kere ilginç bir şey oluyor. Ben bunun üzerine bir kısa bir yazıda biraz değindim ama bu problemin biraz deşilmesi lazım. Wallerstein'in öncülük ettiği bir grup akademisyen malumunuz, Vefa Hoca ile de konuştuğumuzu sanki hatırlıyorum Sosyal Bilimleri Açın Komisyonu. Bir grup bilim insanı bir araya

geliyor ve hemen Sovyetler'in dağıldığı ve yeni bir dünya düzenin coşku ile karşılandığı bir devirde akademi problemini gündeme getiren önemli bir tartışma yapıyorlar, gerçekten çok vukufiyetli bir tartışma, yani geniş bir heyet bunu konuşuyor ve özet bir şey yapıyor yani kitap ince ama içinde oldukça isabetli şeyler var. Hala daha aslında sosyal bilimleri açın değil de üniversiteyi açın diye belki onu güncellemek lazım doğa bilimleri ve beşeri bilimleri kısmı, kısmen beşeri bilimlerini içeriyor ama doğa bilimlerini içermiyor. Bir tartışma açılıyor ve Wallerstein'in, dikkat ederseniz yeni dünya sistemi teorisinin önemli bir ismi olduğu için zikretmek gerekir, mesaisinin çok önemli bir kısmı bilim epistemolojisinin yenilenmesi problemi üzerine idi, vefatına kadarki son 20 yıl neredeyse 4-5 tane çok önemli eser yazdı bu konuda ve bu tartışmalarda hak ettiği kadar ele alınmadığı kanaatindeyim. Çünkü Wallerstein'in perspektifinin şöyle önemli bir boyutu var, ister işlevselci ister kurumsalcı okullar olsun bunlar bilgi problemini üniversiteye dair meselelere yaklaşırken, nasıl diyelim, işlevselcilerin ekonomiden ve politikadan arındırılmış kısmen arındırılmış bir mekanizma temelli perspektifi çıkıyor ya da kurumsalcılardan ekonomi politik perspektifin zayıf olduğu bir anlatılama ortaya çıkıyor. Wallerstein'in farkı şu: Wallerstein doğrudan ekonomi-politik içinden gelen bir insan olduğu için ve kendi Avrupa teorisinin Avrupa-merkezci içeriği ile de yüzleşme cesaretini 90'lardan sonra gösterdiği için aslında bize başka bir perspektif sağlıyor, o da akademinin 19. yüzyıldaki kurumsallaşmasında özellikle devlet ve üniversite arasındaki meydan muharebesinin üniversite kurumu üzerindeki etkilerini bence çok önemli bir biçimde formüle ediyor olması. Bunun üzerine başka araştırmacılarının epey tartışmaları oldu taraftar veya karşıt. Hepsinden çok öğrenilecek şeyler olduğunu ifade edebiliriz.

Gerard Delanty'nin 2000'lerin başında üniversite üzerine yazdığı çok önemli bir eser var, orada Delanty aslında bütün bu literatürü çok iyi özetliyor. O da nedir? Yani temelde aslında Aydınlanmanın bir girişimi olarak üniversitenin, modern araştırma üniversitesi olarak Berlin Üniversitesi'nin, Kant ve Schleiermacher öncülüğünde, Humboldt, Fichte, Alman idealistlerinin aslında modern ulus devletin ihtiyaç duyduğu kognitif çerçeveyi meşrulaştırmak üzere çok güçlü bir teklif yapmış olmaları ve bunu yaparken Kant'ın özel ve kamusal akıl arasında yaptığı ayrımın kamusal aklı üniversitenin çalışma alanı olarak vermesi ve bu alanı önemli ölçüde depolitize ederek bunu becermiş olmaları yani politik konuları özellikle ve dikkatli bir şekilde dışarıda tutarak akademiye dünyanın fiziksel ve sosyo kültürel dünyanın meşru temsili veya haritalaması akıllı bir çerçeve çizebilmiş olmaları. Bu gerçekten doğmakta olan 19. yüzyıl ulus devleti için muazzam bir icat, tarihsel bir icat o bakımdan ve hızla ulus devletin ihtiyaç duyduğu ulusu inşa etmek üzere Fichte başta olmak üzere kültür paradigması dediğimiz üniversite tarihinde akıl paradigması takip

eden Bill Readings'in[2] harikulade kitabında bunu anlatıyor. Bill Readings, yakında basacağız onu yaz sonunda, *Üniversite Harabeleri* kitabında akıl paradigmasını takip eden bir kültür paradigması yani proje olarak kültür yani istisnasız bütün bu gelişmelerin hepsinde şöyle bir dikatomi, Delanty buna değiniyor, Platon Akademisinden beri devam eden bir şey. Onun deyişiyle "Kültür olarak bilgi ile bilim olarak bilgi arasındaki ayrım". Yani episteme ya da logosla doksa arasındaki tarihsel uçurum. Bugün ister Foucault okuyun ister Bourdieu okuyun, ister başka yazarları okuyun, hepsinde karşınıza çıkan temel gerilim alanlarından bir tanesi dünya üzerine üretilen söylemlerin bilimsel ve bilimsel olmayan biçimleri arasındaki süregiden mücadele ve ne diyelim, bir tür savaş, yani bir tür mücadele alanı olarak bunun kurumsallaşmış olması. Politika, akademi kendini kamusal akla odaklayarak ve kendini depolitize ederek bu alanlara odakladığı için, ne diyelim, kültür olarak bilgi alanını da bir şekilde manipüle edecek araçları hep elinde tuttu, bu da aslında modern üniversite ile modern demokrasi arasındaki derin tenakuzlara, derin çelişkilere işaret ediyor. Hem birbirlerine muhtaç ama birbirlerinin de sürekli karşısına çelişkiler çıkaran iki dünya, yani modern demokrasi şu bilgi çerçevelerine ve modern ulus devletin kognitif gereksinimlerini üretecek yapılara ihtiyaç duyuyor ve tersine modern üniversite de kendisini yaşatacak kaynaklara ihtiyaç duyuyor. Fakat neticede araya çizilen çizgi yani üniversitenin dünyayı politikadan arınmış bir biçimde temsil etme şekillerine dair girişimleri belli bedeller içeriyor. Yani mesela burada çok tipik olarak sosyal bilim tarihinden örnekler verebiliriz. Mesela birçok Aydınlanma düşünürünün akademide, tabii Avrupa'dan bahsediyoruz, birazdan bunun da bir eleştirisini yapacağım, akademide görev alamamaları. Mesela Marx'ın akademide görev alamaması, bu sadece basit bir nasıl diyelim devletle muhalifleri arasındaki bir mücadele meselesi değil, gerçekten bu kamusal aklın politize edilen, edilmiş ve edilmemiş şekilleri, söylemleri arasındaki çatışmaya da çok güçlü göndermeler yapan bir şey. 20. yüzyılın başına gelin, aynı problemi işte mesela Yahudi akademisyenlerin Alman akademisine alınmaması yahut işte hemen arkasından 1930'lı yıllarda işte Avrupa'daki pek çok ülkede bu tartışmanın alevlenmesi ve akademide nasıl diyelim çok güçlü hudutlar çizilmesi, belli söylem alanlarının temsiline ilişkin bütün bunlar aslında işin bir boyutu.

Şimdi Gabler ve Frank ne yapıyor? Gabler ve Frank aslında üniversite üzerine bütün bu yaptığımız tartışmaları yeni bir boyuta taşıyor. Bu *Stanford Örgüt Teorisi Okulu* John W. Meyer başta olmak üzere ve öğrencileri aslında bu perspektifi benim de şuana kadar anlatageldiğim ulus devlet merkezli anlatıların ötesine taşıyan bir hamle yapmaya çalışıyorlar. Başlangıçta belki, nasıl diye-

[2] Bill Readings (1997). *The University in Ruins,* Cambridge: Harvard University Press.

lim, bunu çok teorik şekilde de yapabilirlerdi yani bir ampirik kanıta ihtiyaç duymaksızın da bu ortaya atılabilirdi ama muhtemelen çok ilgi duymayabilirdi insanlar bu ortaya attıkları teoriye. Fakat Gabler ve Frank'in yaptığı şey bir kere devasa bir veri seti inşa etmiş olmaları yani aslında kurdukları ampirik modelin biraz teorik yenilenmeyi zorlaması ve çok mesela iyi bir ampirik modelin aslında teoride nasıl yenileşmeler getirebileceğine dair güzel bir örnek yani teoriden giderek teoriyi yenileştirmek değil de gerçekten somut ampirik araştırmadan giderek olay nasıl bambaşka açılardan görülebilir'in bence çok iyi bir örneği, sonuçları ya da inşa ettikleri teorik model tartışmalı olsa bile hiçbir önemi yok, verinin kendisi çok kıymetli. Bir kere ne yapıyorlar? Üniversitenin 1900'lü yılların başından 2000'li yılların başlarına kadar yaklaşık 100 yıllık bir devirde, 100'den fazla ülkede ve yüzlerce okulda nasıl değiştiğine ilişkin bir veri seti kuruyorlar. Bu veri setinin değişenleri nelerdir? Bir tanesi öğretim üyesi sayıları, bir tanesi bölümlerin hangileri olduğu ve sayıları, hangi dönemde bunlarda ne kadar öğretim üyesi çalıştığı, hangi fakülte bileşenlerinin altında bunların olduğu ve *curriculum* (müfredat) yani birkaç tane şeyde ve *database*'de, Paris'te ve Amerika'da işte diyelim, Nijerya'da İbadan Üniversitesi bir ders açmış onun syllabusı (ders izleği) var bu arşivde tutulmuş işte diyelim Japonya'da Tokyo Üniversitesi'nin tabii bizim şimdiki gibi her şey internette değil böyle kitaplar yayınlıyorlar dönem başında üniversiteler ve gidip açıyorsunuz şimdiki gibi departmanlar da yok, departmanların gelişim hikâyesi zaten başlı başına bir olay, ağırlıklı 1950'lerden sonra 1880'de Amerika'da ilk başlıyor ama 1950'den sonra gelişmiş bir şey ağırlıklı olarak departmanlar. Gidiyorsunuz ders seçiyorsunuz kendinize, şimdi dersi nasıl seçiyorsunuz? Veriyor size kataloğu üniversite, açıyorsunuz işte o hoca şunu açmış bu bunu açmış dersin şeyi var. Bu veri setini tek bir *database* üzerine topluyorlar ve 4 dönem halinde inceliyorlar ve bu dört dönem halinde incelemeden mevcut literatürde olmayan problem alanları ortaya çıkıyor, bir kere yeni sorunlar tanımlıyorlar, yeni sorun alanları tanımlanıyor birincisi, ikincisi bu küresel olarak yapılıyor zaten okulun temel perspektifi dünya toplumu kavramı üzerine yani *World Society, World Culture* kavramı üzerine yani tek toplumu tek bir bilim olarak hayal eden bir okul ve küresel olarak bunun nasıl değiştiğine ilişkin yeni problem alanları keşfediyorlar. Ve burada ortaya çıkan bazı ampirik sonuçları teorik olarak nasıl tanımlayacaklarına ilişkin bir problem ortaya çıkıyor, o da şu 1860'larda ve 70'lerde ortaya çıkan büyük bilimsel yenilenmenin kurum üzerindeki etkilerinin 100 yıla yayılarak aslında nasıl şekillendiği, tabii çeşitli kurumların adaptasyonları mesela departmanlar olabilir bu yahut başka dışsal kurumlar olabilir bunun nasıl algıladığı nasıl adapte etti ve kurumun başladığı yerle geldiği yer arasında nerdeyse hiçbir alaka yok. 100 yıl sonra yani kurum, üniversite total olarak o kadar muazzam bir değişim geçiriyor ki üniversiteye kabul koşullarından departman yapılarına

temel ve uygulamalı bilim sahalarının yapılarına kadar ve daha da önemlisi üniversitenin akademik merkezinde yer alan beşeri bilimlerin egemen konumundan beşeri bilimlerin neredeyse üniversitedeki egemen konumunu yitirdiği bir resme doğru değişen bir hikaye bize anlatıyorlar, bütün bu hikaye aslında çeşitli varsayımlar içeriyor. Daha doğrusu ampirik malzemeye dayalı olarak bize yeni sorun alanları oraya çıkarıyor, bunlardan bazılarını belki zikredebiliriz. Bir tanesi sosyal bilimlerin beşeri bilimlerden aşama aşama ayrışarak muazzam bir yükseliş göstermiş olması. Yani doğa bilimi şöyle kafanıza üç tane kutucuk şey yapın, doğa bilimi, sosyal bilim ve beşeri bilimler, bunların her birisinin altında 2 tane kırılım var. Sosyal bilimin altında temel sosyal bilimler ve uygulamalı sosyal bilimler, doğa bilimlerinin altında temel ve uygulamalı ve beşeri bilimlerinin altında temel ve uygulamalı ve her birinin altında da yeni ortaya çıkan fakülte ve disiplinlerin tarihsel değişimini 100 yıl boyunca görebiliyoruz. Bir kere özetlemek gerekirse ne oluyor, 100 yıl boyunca birincisi, önce bunu anlatacağım sonra 1850-60'lara geri döneceğim, şu oluyor doğa bilimlerinin 1900'lerin başında aşağı yukarı modern üniversitede böyle hoca sayıları itibariyle egemen hale geldiğini görüyoruz. Hocaların yarıya yakını doğa bilimlerinde bir o kadarı beşeri bilimlerde, yani beşeri bilimlerle neyi kast ediyoruz? Hukuk, tarih, edebiyat, efendim ilahiyat, felsefe, tiyatro falan gibi alanlar. Liste çok geniş, listeyi buradan size okuyabilirim ama vakit kaybetmeyim aşağı yukarı beşeri bilimler diyebilirim. İkincisi, doğa bilimlerinde tabii ne var, 100 yıl boyunca fizik ilerlemiş. Kimya, biyoloji, astronomi, botanik gibi alanlar yükselmiş ve bunlar hemen hemen tüm alanlarda ağırlıklı olarak temel bilimlerin egemenliğin altında yani doğa bilimlerinin ve beşeri bilimlerin, temel bilimlerinin egemenliği söz konusu.

Sonra bir şey oluyor özellikle 1940'lı, 50'li yıllarda hoca sayılarında dramatik değişimler oluyor. Bir kere doğa bilimleri, beşeri bilimlerde, temel bilimlerde hoca sayısı, bölüm sayıları aşağı doğru gitmeye başlıyor. Beşeri bilimlerin uygulamalı sahalarında yükseliyor. Yükseliş orada var, temel alanda yok. Hukuk mesela, sosyal bilimlerin hem temel hem uygulamalı sahalarında patlama düzeyinde bir büyüme söz konusu ve bu halen devam eden bir trend. Bu trendi izlemek lazım nereye kadar gidecek, yani sosyoloji, ekonomi en fazla atak yapan bölümler. Mesela siyaset bilimi biraz kararsız, o daha yatay seyirde gidiyor ama büyümeye devam ediyor, psikoloji de aynı şekilde ama antropolojide düşüş var. Ama uygulamalı sahalarda sosyal bilimlerin uygulamalı sahalarında, iletişim eğitim gibi sahalarda işletme okulları gibi sahalarda bu büyüme aynı şekilde çok yukarı yönlü trend. Doğa bilimlerinde doğa bilimlerinin temel sahalarında şey devam ediyor böyle hafif yatay bir seyirde ama yükseliş trendinde, bir yatay seyirde büyüme devam ediyor yüz yıl boyunca fakat uygulamalı sahalarında yani mühendisliklerde inanılmaz bir büyüme

var. Yani mühendisliğin doğa bilimlerinin içerisinde oldukça egemen konuma geldiği bir değişim söz konusu.

Tarihi ayırıyorlar incelerken, tarihte durum biraz farklı, onu pedagoji ile inceliyorlar yani pedagojik içeriğin değişimi orada da yükseliş var yani. Beşeri bilimlerden onu ayırıyorlar, onu büyük ölçüde ulus-devletin ihtiyaçlarına bağlıyorlar. Peki, bunun sebebi nedir? Şimdi Gabler ve Frank'e göre ya da daha doğrusu John Meyer'in teorisine göre, o da büyük ölçüde Weber'in rasyonalizasyon tezinin yeni bir adaptasyonu kabul edilebilir aslında, üniversite dediğimiz kurum zannettiğimiz gibi piyasanın ihtiyaçlarının bir tür adaptasyonu olarak ortaya çıkmıyor. Doğrudan doğruya dünyanın kültür olarak yeniden yaratılmasında merkezi bir kurum olarak incelenmesi gereken bir kurum. Yani modern dünyanın ihtiyaçlarını gidermek üzere örgütlenmiş bir kurum değil modern dünyanın ihtiyaçlarını tanımlamak ve o tanımladığı alanların bilgi sahalarını meşru olarak temsil etmek üzere aslında gelişmiş bir kurum olduğunu iddia ediyorlar yani işlevselci paradigmayı baş aşağı çeviriyorlar, böylece aslında üniversite onlara göre modern ve postmodern toplumun temel merkezi, kültürel kurumu olarak ortaya çıkıyor çünkü üniversite dediğimiz kurum Gabler ve Frank'e göre küresel kurumsal çerçevede ve dünyanın her yerinde dünya toplumunun onların deyişiyle kültürel alfabesini oluşturan bir kurum. İkincisi dünya toplumunun örgütsel kurallarını da belirliyor yani işletme durup dururken artmıyor, aslında tanımlıyor modern dünyanın ekonomik kurumlarını ve burada yönetimde yeni bir paradigma ihtiyacını tanımlayarak bile işletme bölümlerinin genişlemesine karar veriyor ve devletle aralarındaki bu örtük sözleşme aslında üniversitenin önüne geniş bir alan açıyor ve bu sadece Avrupa'da olmuyor, dünyanın her yerinde oluyor ve bunu pedagojik içerikten sayısız örnek vererek desteklemeye çalışıyorlar. Bunun temelinde de büyük ölçüde aslında evrim teorisinin ve fizikteki gelişmelerin yarattığı ontolojik ve kozmolojik çerçevenin değişimi olduğunu iddia ediyorlar. Ben şimdi burada bir özeti tamamlayayım. Daha detaya girebiliriz süre de…

Vefa Saygın Öğütle: Tam da, tam da burada bir ara verelim olmazsa Alim.

Alim Arlı: Olur.

Vefa Saygın Öğütle: Olur mu? Bir ara verelim, aradan sonra devam ederiz.

Alim Arlı: Olur.

Vefa Saygın Öğütle: Tekrar merhabalar. Söz tekrar sende hocam buyur, devam et.

Alim Arlı: Evet yani ilk kısımda kabaca bir özet yapmaya çalıştım yani hem Gabler ve Frank'in kitabına da bir giriş mahiyetinde oldu. Tabii üniversite kurumunun değişimine ilişkin ilginç noktalardan bir tanesi pedagojideki değişimler belki, onunla ilgili bir örnek verebiliriz, bu kitaptan tekil bir örnek verelim, siz inceleyebilirsiniz. Bir kere iki bölüme ayırıyorlar bu analizi; bir tanesi üniversite kurumunun değişiminde küresel kurumsal çerçeve içerisindeki değişim birincisi kozmolojideki ve ontolojideki değişimler, ikincisi buna bağlı olarak eylem ve yapılar arasındaki değişimler yani eylem yapı ne demek yani eskiden daha çok doğaüstü güçlere atfedilen eylem kapasitelerinin gittikçe insan dünyasının içine nüfuz etmesi ve insanların bilme ve eyleme kapasitelerinin artışı, bu da aslında departmanların gelişimini açıklayan bir şey olarak öneriliyor. Departmanlar nasıl mesela diyelim tabaklama bölümü varmış üniversitede yani ya da işte Meyer'in önsözünde bahsettiği gibi su tesisatı iki yıllık programları var. Su tesisatı sadece teknik bilgi beceri olarak size bir eğitim vermiyor, aynı zamanda su tesisatı yaparken inşaat mevzuatında neler var, hukuki eğitimini alıyorsunuz onun. İşte teknik olarak uymanız gereken şartnamelerin eğitimini alıyorsunuz. Yani teknik bilgiyi kuşatan teorik bilgilerin de olduğu mesela tabaklama diyelim eskiden bir meslekti, şimdi bunun eğitimini alarak diplomasını alıyorsun ya da at yetiştiriciliği Türkiye'de de var. At yetiştiriciliği programları var. Niçin her şey üniversitenin alanının içerisine girmeye başlıyor çünkü insanların onlara göre bilime ve eyleme kapasitelerindeki artış mecburen bütün bu insan toplumunun organizasyonu içindeki alt birimlerin üniversitenin araştırma ve öğretim şeyinin içine girişini zorluyor. İkincisi yapıdaki değişimler, bu da daha hiyerarşik anlatılardan yani yatay topluma kategoriler dedikleri ya da dinamik şebeke kategoriler denilen yine insan toplumu içerisinde bu her türlü bilgi ağlarının yayılımını içeren şeyler, şebekelerin artışı.

Bunun bir örneği tarih programı mesela aslında bir taraftan milli tarihlerin yükselişi örneğin 19. yüzyıla gidebiliriz bir bölümü, bir bölümü ekonomi politiğin yükselişi, daha liberal ve Marksist iktisat okullarının yükselişi. Fakat bir de 20. yüzyılda da somut olarak üniversitede okutulan tarih bölümlerinin neler okuttuğu mesela 1950'lerden önce ağırlıkla işte sömürgeci güçler, belli ulus devlet tarihleri baskın bir biçimde hem edebiyatta hem de tarihte Antik Yunan ve Roma tarihi ve edebiyatının öğretimi. Bölgesel olarak daha fazla işte "common wealth" ya da İngiltere ve Birleşik Devletler ağırlıklı bir eğitim var modern dönem için, antik dönemde ise daha Yunan ve Roma ağırlıklı fakat bu 50'lerden sonra üniversitenin küresel genişlemesi ile birlikte artık yavaş yavaş günümüz dünya uluslararası dünyanın incelenmesi, dünya tarihi perspektifinin 1960'lardan sonra 70'lerden sonra yükselmesi, küresel tarihin 90'lardan sonra, çağdaş dönem tarihlerinden daha fazla vurgulanır hale gelmesi, antik

dönem ağırlığının azalması ve gittikçe ulusların kendi köklerini buldukları tarihlerin yükselişi hatta ulusal altı grupların tarihlerine yönelik özel ilginin artışı ve bazı özel konuların ciddi bir şekilde öne çıkması, örneğin iktisat tarihi, yani modern dünyanın bir semptomu olarak iktisat tarihinin vurgulanması aslında bunun o az önce anlattığım çerçevenin bir şeyi olarak örnekliyorlar. Yani küresel kurumsal çerçevedeki değişim bir tarafta üniversitenin o Avrupamerkezci doğasını da yerinden ediyor ama istisnasız dünyanın her yerindeki içeriklerin kendi bağlamlarında sekülerleşmesine de yol açıyor. Yani aslında diyalektik diyor buna Meyer, bir diyalektik gelişimi var diyor. Doğru aslında bir yönüyle spesifik olarak yeni kitapları çıkıyor bu kitabın devamı olarak, onu henüz inceleyemedim 20 sayfasını bir yerden bulup okudum benzer argümanlar devam ediyor ama mesela bütün bu anlatım içerisinde disiplin disiplin bunların gelişimini inceleyebiliyoruz diyor, belki şöyle ben sunumumu kapatabilirim.

Meyer diyor ki aslında bu sosyal bilimlerin yükselişi, uygulamalı alanların yükselişi, ulus devlet gereksinimlerinin karşılanması falan gibi ilk kısımda zikrettiğim şeyleri dikkate alırsak Foucault'nun bahsettiği bütün bu yöntemsellik paradigmasının aslında doğrulaması olarak bunu görebiliriz diyor, yani yönetimsellik talebinin bir sonucu olarak akademi içerisinde bir bu denli belli bir yayılım ve sosyal bilimsel bilgiden bu kadar sosyal bilimsel bilginin talep edilmesi her sahada ve işte dünyada her ulus devlet bir sürü bakanlıkları var, bir sürü kurumları var, bu kurumların iş yapabilmeleri için bir organizasyona ihtiyaçları var, yani işletmenin ve diğer disiplinlerin ne diyelim hukuk ve işletmenin ağırlıkla egemenliğinde oluşan şeyler, yapılar ikincisi ise nasıl diyelim bir tür sosyolojinin, ekonominin, antropolojinin daha çok yani epistemolojik ve kurgusal olarak devletin veya toplumun ihtiyaçlarına yönelik özel şeylere mesela sosyolojiyi düşünelim kendi disiplinimizden örnek verelim aile sosyolojisi, iktisat sosyolojisi, yahut işte sayısız alan sağlık sosyolojisi şimdi mesela pandemide herkes sağlık sosyoloğu falan filan arıyor niye arıyor? Bu talep nereden geliyor? Mesela antropolojinin kuruluşunda arayabiliriz yani kuruluş dinamikleri itibariyle yoğun bir biçimde sömürgeci pratiklerin manipülasyonunu ya da işte ihtiyaçlarına göre şekillenmiş bir disiplin olarak 50'lerden sonra ayakta kalabilmek için ancak bu kendi sömürgeci geçmişi ile yüzleşerek kendini yeniden yaratıyor antropoloji fakat bunu yaparken diğer bölümler büyürken o ancak işte olduğu kadar kalabiliyor. Yani başka ihtiyaçlara yönelemiyor. Bu da aslında bu küresel kurumsal çerçevenin küresel bilgi haritalaması dedikleri şeyin bir semptomu olarak görülebilir. Eskiden mesela CEO olmak için ihtiyaç duyulan profilleri düşünelim, yani mesela birisi çok yetenekli olabilir ve bu yeteneğine göre diyelim bir şirketin yöneticisi olabiliyordu patronu olabiliyordu ama şimdi hukuksal mevzuatların ne kadar karmaşıklaş-

tığını, uluslararasılaştığını ve sadece muhasebe bilgisinin yetmediğini yani bir CEO'nun çok, ne diyelim, sabah kalkıp bütün o borsaların vs. o karmaşık matematiksel işlemlerini okuyacak duyarlılıkta bir bilgiye ihtiyaç duyduğunu düşünelim; yani üniversite bütün bu bilgileri yaratıyor, bu bilgi alanlarını yaratıyor, bunu kamusallaştırıyor, aynı zamanda bunun uzmanlarını yetiştiriyor. Aslında değişimin nereden geldiğine dair soruları tekrar soralım diyor, kurumun dışından mı geliyor, içinden mi geliyor yani meşru bilgi yani zaten orada en çok Foucault'ya bağlamalarının sebebi bu, epistemeyi tanımlarken Foucault'nun sadece meşru bilgi sahalarının ne olduğunu değil ne türden bilgi pratiklerinin gelişimini de tanımlıyor epistemik çerçeve. Böyle olduğu için üniversite aslında çok yönlü bir aktör olarak devreye giriyor, sadece modern dünyaya yetkin bireyler yetiştirmek, işte onları mezun etmek ve geliştirmek değil aynı zamanda dünyanın hangi kategoriler içerisinde düşünüleceği ve meşru bilginin hangi sahalar içerisinde geliştirileceğine dair çerçeveler de veriyor bu bakımdan aslında. Son olarak onu söyleyeyim, yani üniversiteyi bir şey olarak düşünmeyelim, nasıl diyelim, hani Parsons'ın o AGIL diye bir dörtlü şeması var ya, hani işlevselci paradigmada bu Adaptation, Goal Attainment, Integration ve Latency yani toplumsal işlevlerin içerisinde bir kurum olarak üniversite değil tam tersine modern dünyanın rasyonel kurumsal gelişimi içerisinde o alanları tanımlayan ve geliştiren kültürel olarak bir kültürel kurum olarak üniversite öylece aslında işlevselciliği içermeye çalışan bir perspektif geliştirmeye çalışıyorlar, eleştirebiliriz yani hala bir gizil bir Avrupamerkezci çerçeve yerel bağlamların ben önsözde biraz eleştirel önsöz yazdım. Yani tek bir lineer sekülerleşme tezi hala egemen hâlbuki bu alanda çok meydan okuyucu tezler ortaya çıktı. En azından Eurocentric bir sekülerleşme tezini savunmak çok mümkün değil. Evet, yerel bağlamların ve tarihlerin daha vurgulandığı kurumsal yapılar gelişti bütün dünyada ama biz bunun izlerini görmüyoruz kitapta. Latin Amerika'da, Afrika'da, Uzak Doğu'da yahut başka yerlerde bu küresel kurumsal çerçeve gelişti ama nihayetinde Şili'ye gitsen sosyoloji eğitimi versen bir yere kadar, evet verebilirim ama sonra o toplumu o kültürü tanımak falan filan gibi bir sürü şeyler, bağlamlar ortaya çıkabiliyor. Burada neler olmuş acaba? Japonya, Şili, işte Nijerya ve Türkiye gibi ve İsviçre gibi örnekler alalım mukayese edelim gerçekten bu model ne kadar çalışıyor? Buralarda çeşitli testlere ihtiyaç var, yani teori testine ihtiyaç var fakat toplamda şöyle bir faydası oluyor yani sosyolojik bilginin bence iyi bir örneğini veriyor. Üniversite kurumunu iktisatçılar da çalışıyor, işletmeciler de eğitimciler de ama sosyologlar çalıştığı zaman ve sosyolojik tahayyül bu tartışmada devreye girdiği zaman aslında başka yerlerden parça parça tartıştığımız pek çok şeyi de içeren daha entegre modeller geliştirebiliyoruz. Bu onun iyi örneklerinden biri olarak zikredilebilir gibi geliyor bana, gönderdiğim makalede de

aslında bunun başka fazlarını tanımlıyordu yazarlar. Ben burada bırakayım sizlerin sorularıyla katkılarıyla tartışmayı biraz daha derinleştirebiliriz.

Vefa Saygın Öğütle: Teşekkürler Alim bu kapsamlı sunumun için. Sorusu olan arkadaşlar buyurun, sorularınızı yöneltebilirsiniz veya katkılarınızı.

Tolga Ulusoy: Hocam ben bir soru sorabilir miyim? Hocam teşekkür ediyorum ilk etapta. Şimdi sizin anlattıklarınızdan yani kitabı okumadım, yani sizin anlattıklarınızdan hem video hem de şimdi anlattıklarınız çerçevesinde biraz kültürelci bir analiz olduğunu düşündüm. Açıkçası bu üniversiteye yönelik bu birazcık da hem kültürelci hem de iyimser bir analiz olduğunu düşündüm. Biraz daha ekonomi politik perspektiften bakıldığında mesela sıklıkla yapılan bir eleştiri var. Bologna süreci isimli bir süreç var ve bu sürecin aslında üniversiteleri piyasanın bir parçası haline getirdiği hem üniversite içi işleyişin piyasa temelli bir işleyiş olduğunu hem de dıştaki piyasaya üniversitenin işte AR-GE çalışmaları ile işte piyasanın ihtiyaçları çerçevesinde eğitim verilmesi gerektiği, bu aynı zamanda gerçi sizin yaptığınız analizde ya da daha doğrusu kitaptaki analizde uygulamalı bilimlerin güçlenmesinin de belki sebeplerinden biri yani piyasaya yönelik dışa yönelik araştırma geliştirmeye yönelik veya askeri teknolojiye yönelik olarak üniversitelerin yeniden şekillenmesi, bu konuda ne diyebiliriz? Yani bu böyle bir eleştiri de var ve 21. yüzyılda ki üniversite eğitimi yükseköğretim için bu eleştiriyi nasıl değerlendirebiliriz diye sormak istiyorum.

Alim Arlı: Yani çok önemli bir şey tabi senin dediğin, yine başka yazarların da zikrettiği bir şey, burada şöyle bir durum var yani üniversite kurumunun herhalde başka daha uzun böyle edimli analizler yapılsa birkaç kez kendini yeniden yaratmış bir kurum olduğunu görüyoruz. Yani tek bir üniversite yok karşımızda ve her dönemde aslında hem örgütsel organizasyonel genişleme hem de değişen paradigmatik çerçeveler itibariyle akademinin farklı formlarda yeniden örgütlendiğini görüyoruz. İşte bu bir eksiği demeyeyim ama kısmen onu içermeye çalışıyorlar ama yine de bir eksik olarak duruyor yorumlarından bir tanesi tek bir üniversite tipi varsayımı üzerinden gidiyor olması, yani üniversite bir kere yani eğitime odaklanmış okullar var eğitimin çeşitli tarzlarına farklı farklı şekillerde örgütlenmiş okullar var mesela diyelim teknik ve profesyonel eğitime odaklanmış pek çok okul var dünyada veya doğrudan eski tarzda böyle "humanities" dediğimiz beşeri sosyal bilim ağırlıklı eğitime odaklanmış okullar var yahut da hani Türkiye'de de tematik dediğimiz tarzda yani bir müzik okulu, bir tıp okulu yahut yani spesifik olarak belli bir mesleğe odaklanmış eğitim ağırlıklı odaklanmış okullar var eğitim öğretim yapan okullar var ağırlıkla araştırma yapmayan okullar. Yani teknik becerinin lise sonrası teknik becerinin üniversal bilgi ile donanıp formüle edildiği ve meslek

regülasyonlarına uyumlu olarak mezun yetiştirmeye odaklanmış kurumlar var. İkincisi çok kuvvetli araştırma üniversiteleri var dünyada ve bunlar eğitimle çok fazla meşgul olmuyorlar. Hatta kitapta biraz onu eleştirerek gidiyorlar ama bence tam cevap vermiyorlar ona, mesela Amerika'nın ve Avrupa'nın ve Çin'in günümüzde Çin'in hatta bir dönem Sovyet Birliği'nin muazzam paralar akıtarak araştırmalar yapması uzay araştırmaları, silah efendim savunma sanayi araştırmaları yahut tıp araştırmaları yani kamu sağlığı alanında yapılan araştırmalar, bu da üniversite ve Humboldt'un bir devamı olarak mükemmelleştirilmiş, mükemmelleştirilmeye çalışılan bir model aslında evet bu da yine genel çerçeveye uyuyor fakat biçim olarak uymuyor yani departmanların ve fakülteleri fakülte bileşimleri dedikleri yapıları merkeze alarak incelediğimizde dedikleri doğru ama mesela araştırma konuları sahaları ve araştırma merkezlerini dikkate aldığımızda olay çok karmaşıklaşıyor gibi geliyor bana. Yani lisansüstü seviyede örgütlenmiş ve dünyadaki kuramsal bilginin çok önemli bir kısmını üreten ve büyük çoğunluğu da yine Amerika'da olan birçok yer var mesela bunların bu araştırma pratiklerini nasıl formüle edeceğiz bu şey içerisinde. Hatta mesela Bourdieu'nün akademi analizinde bile eğitim öğretim önemli ölçüde uyuşmaz iki faaliyet sahası olarak betimleniyor yani ya eğitim yaparsın ya araştırma yaparsın ikisini bir arada yapmak zannedildiği kadar kolay değil ve her üniversite bunu kendisine bir misyon olarak ortaya koyup buradan gitmeye çalışıyor ama iki ayaktan biri muhakkak eksik kalıyor. Senin soruna gelecek olursak, şöyle bir problemle karşı karşıya kalıyoruz, tek tip bir kurum olmadığı için aslında, iki yıllıklar dört yıllıklar lisansüstü eğitim ve çok farklı şekillerde farklı bölümlerde uygulamalı ve temel sahalarda ilginç yerel bağlamlarda gelişen kurum tipleri karşımıza çıkıyor ve bunların farklı ekonomik politik arka planları karşımıza çıkıyor. Amerika'da farklı Brezilya'da farklı Şili'de farklı, her ülkenin kendi ekonomik olarak gelişmişlik düzeylerine göre ya da üniversitenin toplumsal organizasyon içindeki önemine göre diyelim bunlar değişebiliyor ve burada tabii o şeye getireceğim sözü, yani Wallerstein ve arkadaşlarının yaptığı, birçok kitap yazdığı, şeyde de bu zikredilir *Sosyal Bilimleri Açın*'da aslında, en büyük meselelerden bir tanesi bu şeyleri daha yani mecburen konsantre olması yani mesela belli araştırma işlerinin belli üniversitelerde konsantre olma zorunluluğu ortaya çıkıyor peki bunu nasıl yapacağız? Bu bir problem olarak ortaya çıkıyor. Her üniversiteye dağılmadığı için mecburen eğitim içerikleri de böyle evrenselleşerek geldiği için ve genelde de üniversiteler bu işin daha iyi yapıldığını düşündükleri yerlerin formatlarını ve ne diyelim içeriklerini taklit etme eğiliminde oldukları için bu benzeşme zannettiğimizden daha hızlı gelişiyor. Bunu bir bölümde tartışıyorlar yani bir yani "izomorfik bir convergence" durumu var mı yani bir eş biçimliliğe doğru bir yakınsama var mı dünyada? Var. Bu kurumsal teorinin çok merkezi problemlerinden biri. Eskiden beri üniversitede de bu karşı-

mıza çıkıyor ve şüphesiz ekonomi politik arka plandan bağımsız çıkmıyor. Kültüralist mi? Evet. Senin tanımın açısından bakarsak kültüralist kabul edilebilir analiz, çünkü ulus devleti bile çok dikkate almıyor. Aslında ulus devleti biraz bu süreci mecburen desteklemiş bir kurum olarak, gizli özne olarak görüyoruz kitapta. Yani sanki küresel kurumsal çerçeve ve o kültürel dünya toplumunun kültürel alfabesinin geliştirilmesi bir ontolojik kozmolojik resmin değişiminin zorunlu bir sonucuymuş gibi, ulus devlet aslında ikincilleşiyor analizde ve burada sanki buna mecburdular gibi bir anlam çıkıyor. Aslında ben o kadar emin değilim yani biraz işlevselci kalıyor olabilir analizim ama dediklerini önemli ölçüde kabul ediyorum yani kültürel olarak merkezi bir kurum olduğu akademinin çok belirgin. Fakat öte yandan dışsal aktörlerin dönem dönem taleplerinin bu resmi önemli ölçüde karmaşıklaştırdığını da görüyoruz yani mesela Sovyetlerin yükselişi ve çöküşü ve kurumlarını mesela analiz etmek lazım hangi dönemde yani ideolojik öncelikler öncelikli olabilir. Mesela Çin'de ve Sovyetler Birliği'nde sosyal bilimler gelişmedi yani mesela bu bir soru. Komünist partinin zaten bir doktrini var burjuva bilimleri olarak sosyal bilimleri önemli ölçüde doktrinin içine konumlandığı için sınırlı olarak ve uygulamalı olarak bunlara belli bir yere kadar alan açılıyor ama disiplin gelişimi gibi Sovyet sosyolojisi diye bir şey yok.

Vefa Saygın Öğütle: Tek bir istisna var. Tek bir istisna söylenebilir. 1950'lerde Brejnev[3] yani Stalin sonrası Sovyetlerde tuhaf bir şey bu da benim zamanında yaptığım okumalardan hatırlıyorum, Parsons okutuyorlar. Parsons okutuyorlar ve bir tür Marksist Parsons okuması ile sistem teorisi falan kurmaya çalışıyorlar. Böyle girişimler var hatta bunları Alvin Gouldner eleştirir *Coming Crisis*'da[4] ama dediğin gibi çok uzun ömürlü olmuyor yani kurumsal bir çerçeveye oturmuyor.

Alim Arlı: Sistem teorisinin cazibesini anlayabiliyorum Sovyetler için, hani onu bir şekilde, mesela yani Habermas'ın da diyelim Parsons'ı önemsemesi bütün o Marksist teori içinde yani bir tür bir Marx'a yeni bir diyalog alanı da açıyor. Fakat benim kast ettiğim hani bölüm ve fakülte bileşeni açısından yani yaygınlaşmıyor. Çoğunlukla sosyoloji daha çok Marxism'in okutulduğu programlar olarak günümüzde, Çin'de bile Çin akademisinde mühendislik sahalarının efendim işte ekonomi ve işletme sahalarının muazzam hızda büyüdüğünü görüyoruz ama Çin'de bir sosyoloji bir siyaset bilimi yani güçlü bir şey yok ama Japonya'da var mesela. Tokyo Üniversitesi analizinde görüyoruz buradaki Tokyo Üniversitesi 1900'lerin başında da bayağı Avrupa, Amerika trendle-

[3] Leonid Brejnev

[4] Alvin W. Gouldner. *The Coming Crisis of Western Sociology.* https://www.amazon.com/Coming-Crisis-Western-Sociology/dp/0465012787

rini takip eden bir okul. 20. yüzyılın başında da yani 2000'lerin verisi de bunu söylüyor. Ama mesela doktrin öne çıktığı zaman bu niye olmuyor mesela bu Gabler ve Frank'in modeli açısından bir aykırı örnek olarak hani paradigmayı zorlayıcı aykırı bir örnek olarak zikredilebilir mi? Bilmiyorum yani bakmak lazım hani evet ontolojik ve kozmolojik çerçeve değişiyor ama aşağıda bu başka ideolojik formlarda ortaya çıkabilir, mesela Körfez ülkelerinde örneğin üniversiteler var çok önemli üniversiteler var çok sağlam mühendis yetiştiriyorlar, çok belli sahalarda çok iyiler tıp mühendislik teknik alanlarda ama mesela sosyal bilim yok, kurulmuyor yahut belli Afrika ülkelerinde belli bölümler gelişmiyor işte çeşitli sınırlamalar var yani burada devlet etkisi yahut ideoloji etkisi ben hani onu önsözde şöyle formüle etmeye çalıştım kendi dilim döndüğünce, tarihsel sosyolojinin bir bilgi sosyolojisiyle ya da tarihsel sosyolojinin ekonomi politikle konuşabildiği yani daha iç içe modeller sanki gerekiyor yalnızca ekonomi politik değil yani bunu biraz şey yapıyor Wallerstein ve diyor ki 19. yüzyılda devletin ihtiyaçlarını görmek üzere önce hukuk sonra siyaset bilimi efendim piyasanın ihtiyaçlarını görmek üzere önce ekonomi politik sonra ekonomi batı dışının ihtiyaçlarını anlamlandırmak adına antropoloji ve geri kalan her şeyi anlamlandırmak üzere de sosyoloji yani her şeyi işte geri kalan her şey her neyse o. Böyle bir işlevsel sınıflamadan bahsediyor, 19. yüzyıl Avrupa modernliğinin bir gizli iş bölümü ve bilimlerin böyle geliştiğini iddia ediyor ve bunların hepsini reddediyor bu alanlar arasında çizilen sınırların meşru olmadığını tarihsel sosyal bilime ihtiyaç duyulduğunu aslında hepsinin aynı metotları kullandığını teorik problemlerin ortaklaştığını bir sürü şey ortak ama disiplinler ayrı. Bunun da hem kapitalizmin hem ulus devletin ihtiyaçları ile ilgili olduğunu görüyorlar hatta 90'lardan 2000'lerden sonra Chakrabarty'lerin[5], işte Burawoy'ların falan tümü yani işte Türkçe'ye taşralaşma, taşralaştırma olarak ya da yerelleştirme *provincializing* diyelim hani bir tür veyahut işte bir public sosyoloji yani işte hani mesleğin kendi iç şeylerini tatminlerini değil de yani içinde yaşadığı toplumun sorunlarına angaje bir bilime nasıl evrilebilir? Wallerstein bunu daha küresel ölçekte yapıyordu yani nasıl diyelim epistemolojik birlik prensibi tekrar bu iki kültürün yok edilmesi yani doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki ayrımın, makasın daraltılması, çünkü bunun çok büyük politik sonuçları var. Bu kapitalist dünya sistemi ihtiyaçları ile uyumlu bir ayrışma ve epistemolojik birlik ve tarihsel sosyal bilimin inşası bu zannedildiği kadar kolay değil yani kendileri bunu diyelim New York Üniversitesi'nde yapabildiler lisansüstü seviyede, bölümlerin yüzyıl boyunca departmanların kaldırılıp ortak ders havuzlarında herkesin ders seçtiği bir model denendi, birçok okulda çok büyük okullarda Brown gibi başka okullarda fakat departmanlar zannettiğimizden çok daha güçlü mesela

[5] Dipesh Chakrabarty – Hintli tarihçi.

bunun nedir tarihsel kaynakları yani niçin departmanları yerinden etmek çok kolay bir iş değil ancak lisansüstü seviyede programlar kuruyorsunuz merkezler kuruyorsunuz ve araştırma sahalarını işte bütün bu interdisiplinerlik şeyini açıklamak için söylüyorum. Doğa bilimlerinde de aynı şekilde departmanlar çok güçlü, daha çok araştırma merkezleri ve enstitülerde bu işler kotarılmaya çalışılıyor. Bunların da akademi içine dâhil edilmesi çok geç zamanlı olaylar yani laboratuvarların, Centerların veyahut işte enstitülerin yani üniversite çatısı altına getirilmesi çok yakın zamanlı şeyler yani kurumun kendini yeniden yaratma çabalarının dönemin hem epistemik hem ekonomi politik ve hem bence siyasi şeyle birlikte okumalıyız. Yani bu tür bir ne diyelim genişlemeye imkân veriyorsa yeni kurumsalcılık güzel ama vermiyorsa mecburen eklektik gitmek gerekiyor. Yani işlevselcilerin, yeni kurumsalcıların veyahut başka alan kuramcılarının modelleri işte benim yaptığım gibi konuşturmaya çalışıyorsunuz ama hep biraz eksik oluyor. Ama ben bir kuşak içerisinde doğrusu üniversiteye ilişkin analizin önemli ölçüde yeni bir düzeye geçeceği kanaatindeyim yani bu bilgiler zaten var. Bu konu üzerinde çalışan çok sayıda iyi isim var Türkiye'de, pek isimleri pek kamusallaşmamış diyelim, mecburen bu yapılmak durumunda çünkü biraz da gidişat da bunu gösteriyor, bu talebi, bu ihtiyacı gerektiriyor gibi geliyor bana özellikle bu COVID-19 sonrası dünyada çok tartışmalar var kafamızda gibi geliyor. Ben burada bırakayım.

Vefa Saygın Öğütle: Aslında şey de eklenebilir Tolga'nın söylediğine, mesela sen bu 1950'lerden itibaren peyderpey uygulamalı alanların öne çıktığından bahsettin yani hem doğa bilimlerinde hem bizim alanlarda. Aslında bunun sınıfsal bir keseni de var, mesela bu aynı zamanda daha geniş üniversite modelinin ortaya çıktığı, işte bu kitle üniversitesi denilen formun ortaya çıkışı ve daha işte orta-alt ve hatta işçi sınıfı çocuklarının üniversite eğitimine ulaşmaları. Biliyoruz ki az çok yani genelde orta alt ve işçi sınıfı çocukları ağırlıklı olarak bu türden uygulamaları alanlara doğru meyil veriyorlar işte mühendislik vs. daha böyle dolayısıyla aslında bir sınıfsal tabi şey de malum, kültürel sermayenin de burada bir etkisi var. Mesela şey aklıma geliyor, Bourdieu'nün neden felsefe değil de antropoloji-sosyolojiye doğru kaydığına dönük kendi açıklaması vardır ya, benzer bir durumdan söz edilebilir mi, ne dersin?

Alim Arlı: Evet edilebilir, zaten hatırlarsan Bourdieu'nün *Reproduction* kitabı da *Varisler* kitabı da büyük ölçüde bu kitlesel üniversite modeline geçildikten sonra üniversiteye kabullerin ve katılımların değişen yeniden yapılanan sınıfsal doğası üzerine bir kitap aslında öncü bir eser yani Basil Bernstein'ın de burada bir öncülüğünden söz edilebilir. Hemen 70'lerin sonunda yeni Weberci

bir çerçeve gelişiyor. Yine bu konuda Randall Collins'in *The Credential Society*[6] kitabı çok önemli bir eser, aslında belli tezleri doğrulanmamış olsa da kendisi hala ısrar ediyor. Yakın zamanda bir makalesinde bunu yine şey yaptı yani bir tür evet herkes üniversite okusun işte işçi sınıfı çocukları da okusun alt sınıflar da okusun. Ama o diyor ki bu bir süre sonra diploma enflasyonu taşınamayacak duruma gelecek ve aslında iş piyasaları ile yani 60'ların 70'lerin Marksist çerçevesi inanılmaz derece işlevselci yani hatta öyle ki üniversite kurumunu ekonomik kurumların bir değişkeni olarak açıklıyor çok sınırlı bir perspektif. Kültürelci okullar ve kurumsalcı okullar o bakımdan çok kafa açıcı fakat yeni Webercilerin Collins gibi adamların dediğinde şöyle bir nokta var, bir taraftan evet yani bu diploma enflasyonu da bu kez işte iş piyasalarında işsizliğin ve bu yani işte işsizliğin artışı diyelim eğitimli işsizliğin üniversite işsizi Türkiye'de mesela yüzde 20'lerin üstünde yüzde 24-25, Avrupa'da birçok ülkede yüzde 10-15'in üstünde bu çok yani tarihte eşi görülmemiş olan ve çok büyük oranlar bunlar. Şimdi biraz o faza geçiyoruz aslında, son 10-15 yıldır zaten var bu tartışma, sınıf atlamak için üniversiteyi bir dönem sosyoloji dikey mobilitenin bir büyülü kurumu gibi anlattı. Buna ilk darbeyi Bourdieu ve ekolü vurdu aslında, evet maaş anlamında gelir anlamında bir mobilite sağlıyor ama sınıfsal yeniden üretimde üniversite mevcut eşitsizlikleri alıp yeniden üretiyor aslında onları dönüştürücü bir kurum değil yani bir büyülü kurum değil o açıdan yani böyle kurbağayı öptüm prense dönüştü gibi bir şey değil bu kurum, yani toplumun zaten eşitsizliklerinin yansıdığı ve doğal olarak bu eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir mekanik boyutu var. Ama öte yandan bu beşeri sermaye araştırmacılarının başta James Collman olmak üzere 60'ların başından beri yaptığı birçok araştırma da diyor ki aslında kariyer menzillerini incelediğiniz zaman üniversitenin gelirlerin artışı üzerine temel bir etkisi var diyor yani bu da tabi orta sınıfı üst orta sınıf yapıyor falan hani böyle bir şey de açıyor hani büsbütün de Bourdieu'nün söylediği gibi deterministik değil. Yani burada bir ara model bulmak çok şey değil, zaten sosyal ve kültürel kapital, senin de aslında çok önemli bir noktaya değindin, paradigmasının yükselişinin üniversitenin küresel kitleselleşmesi ile doğrudan alakası var yani orta ve alt sınıfta doğanlar kültürel sermayenin meşru biçimlerine erişebilir hale geldikten sonra, 50'lerden 60'lardan sonra bu ekonomi ve sosyolojinin uzmanları için bir mesele haline geldi ve bu kavramlar ortaya çıktı aslında bunun üzerine de konuşulabilir günümüzde mesela bilgi toplumu paradigmasına ağ ve bilgi toplumu paradigması büyük ölçüde yine üniversitenin bu yine değişen 90'lardan sonra bir daha değişen neoliberal üniversite diye birçok kişinin an-

[6] Randall Collins - The Credential Society: An Historical Sociology of Education and Stratification. https://www.amazon.com/Credential-Society-Historical-Sociology-Stratification/dp/0231192355

dığı ama o da bence yine sınırlı bir kavramsallaştırma fakat onda da işaret ettiği çeşitli hakikatler var ama bir daha bir değiştiği için, nasıl diyelim, hem sınıfsal mobilite hem ekonomi politik değişti hem dünyanın kültürel alfabesinin değişimi ve bu resmin değişimi ama aynı zamanda angajman biçimlerinin değişimi yani daha eğitimli bir toplum bizi işte bütün o modernist anlatıdaki ifade edilen veya aydınlanmacı şeyde anlatılan o daha iyi bir noktaya getirdi mi getirmedi mi yani işte normatif teorinin tartışmaları bununla ilgili Frankfurt erken ve geç Frankfurt okulun yahut çeşitli eleştirel okulların üniversite üzerine şeyler yani buna mesela üniversitenin piyasalaşması üniversitenin ticarileşmesi tartışmalarını da ekleyebiliriz yine o perspektiflere de ilişkin olarak bu mevcut yani ama bunu da ayrıca problematize edip tartışmamız gerekiyor yani ne kadar nereye kadar hangi kurumlarda hangi ülkede bu ne kadar oluyor bunlar biraz tabi daha delilli konuşulması gereken alanlar gibi geliyor bana sanki.

Vefa Saygın Öğütle: Burada yine bir ara verelim. Aradan sonra Kadir söz sende. Senin sorunla başlarız. Tekrar görüşmek üzere.

Vefa Saygın Öğütle: Tekrar merhabalar en son Kadir bir şeyler soruyordu. Kadir buyur sor.

Abdulkadir Öncel: Hocam öncelikle sunumunuz için çok teşekkürler.

Alim Arlı: Ben teşekkür ederim.

Abdulkadir Öncel: BİSAV'dan sonra burada görüşmek de güzel oldu, ben arkadaşlığınızdan haberdar değildim Vefa Hoca ile iyi oldu yani burada görüşmek. Hocam çok önemli bir şey söylediğinizi düşünüyorum ben. Özellikle üniversitenin sadece bir eğitim kurumu olmadığını söylemiştiniz sunumunuz esnasında, bunlar aynı zamanda bir araştırma kurumu demiştiniz. Şimdi bu COVID-19 sonrasında Cambridge Üniversitesi 2020-2021 dönemi için mesela yaz dönemine kadar dersleri online yapacağını açıkladı, işte California State Universitesi 2020-2021 için güz dönemini online yapacağını söylemiş oldu. Şimdi bizde biraz garip karşılandı bu durum. ''Ee o zaman ne yapacaklar, hocalar önümüzdeki dönem çok rahatlar'' falan gibi bir yaklaşım ortaya çıktı. Bu da sanki -tabi bunu sizin yorumunuzu sorarak ifade ediyorum- bizdeki durum biraz sanki üniversitelerin eğitim odaklı bir düşünce içerisinde olduğunu bana düşündürttü bu kararlara verilen refleksler ve tepkiler. Bir de sanki şöyle bir şey hatırlıyorum, İngiltere'de üniversiteler bir *research* bir de *taught* ya da *lecture* gibi bir ayrımı vardı onları yani kim ne istiyorsa yani *research* yapmak isteyen yüksek lisans doktorasını çoğu zamanda bütünleşik programlar da olabiliyor orda yapıyor *research* bölümünde yapıyor. Diğer işte *lecture* ya

da *taught* da olabilir hatırlamıyorum[7] o kısımda yapıyor işte ders verecekler gibi bir bunu sorayım. Bir de diğer taraftan başka bir ekstra sorum o da şu aslında bizdeki, ben biraz ilgiliyim akademi üniversitelerden bahsettik bir de akademisyenlerin ilişki kurma biçimi özellikle bizim Türkiye özelinde de düşünülebilir. Ben bu arada Hüseyin Etil ile yapmış olduğunuz BİSAV sohbetini de dinledim, yine online idi, orada o size şey sormuştu taşra üniversitelerindeki feodal yönetim gibi bir şey sormuştu size, oradaki cevabınızı da dinledim ama diğer taraftan tabii izleyeceğini de bildiğim için bazı arkadaşlarım var özellikle hem akademisyen olan hem akademisyen olmayı düşünen son dönemde farklı arayışlar içerisine girdiğini görüyorum bu arkadaşların işte sahaf mı olsak, farklı mı yola mı girsek, acaba üniversiteden çekilsek mi, üniversiteye çok fazla girmeye çalışmasak mı gibi yaklaşımları görüyorum ben burada, o yaklaşımlar bana biraz bunu düşündürtüyor yani sanki akademik yeterlilikten ziyade biraz daha fikri birliğe yönelik yönetim veya arayış varmış gibi bir durum söz konusu, o durumu bir yorumlamanızı isteyeceğim yani şairin dediği gibi hani tek başıma kalsam şah-ı devrana kul olmam ama evde çocuklar var[8] gibi bir söz ortaya çıkıyor. Orada akademide yani öyle bir fikri birlik arayışı içerisine mi giriliyor, sizin bu konudaki düşüncelerinizi merak ediyorum. Teşekkür ederim.

Alim Arlı: Ben teşekkür ederim. Şimdi ilk soruda şöyle bir şey var tabi çok ekstra bir ortamdayız yani bu salgın unutulmuş bir tarihsel gündemi tekrar tarihin göbeğine getirdi koydu ve insanlar evlerine kapandılar. Tabi birçok kurum, sadece eğitim kurumları değil devlet kurumları işte piyasa bundan etkileniyor üniversitelerin açıklamalarını da aslında ilk çerçeve ile birlikte düşünebiliriz. Mesela Cambridge Üniversitesi'nin önümüzdeki yılı da online uzaktan devam ettirme kararını aslında biraz üniversitelerin mali kuvvetleri ile filan birlikte de düşünmek gerekiyor yani buna bütün İngiliz üniversitelerinin katılması ya da aynı perspektifi benimsemesi bana çok mümkün görünmüyor çünkü İngiltere çok ileri düzeyde uluslararasılaşmış yüksek öğretim alanına sahip ve uluslararası öğrencilerin gelirleri üniversitelerin hayatiyetini sürdürmesi için çok önemli bir yerde duruyor ve şu anda en çok tartışılan konulardan bir tanesi uluslararası öğrenci seyyaliyeti zayıfladığında ciroların nasıl ayakta tutulacağı meselesi. Benzer bir durum Avustralya ve Amerikan okulları için de geçerli, o bakımdan her kurum bundan aynı oranda etkilenmiyor. Etkilenen sadece eğitim faaliyetleri de değil, dediğin doğru, araştırma

[7] İngiltere'de research ve taught diye ayrılıyor postgraduate programlar. Bkz: Taught vs Research Masters - Which is Right for Me? https://www.findamasters.com/advice/finding/taught-vs-research.aspx

[8] ''Bir başıma kalsam şah-i devrâna kul olmam, Vîrân olası hânede evlâd u ıyâl var'' Şairin mahlası: Dertli

faaliyetleri yürüyor bir sürü özellikle lisansüstü seviyede yapılan birçok araştırma faaliyeti laboratuvar ortamı veya birlikte çalışma ortamları gerektiren işler ve bunları uzaktan yapmak çok kolay değil. Bunların da sekteye uğrayacağı görülüyor. Fakat COVID-19'un muhtemel etkileri çok güçlü bir ekonomik darbe vurduğu için bütün kurumlara ve alışılagelen rutin bilançolar önemli ölçüde etkilendiği için bundan zannedersem epey bir kurum bundan olabilecek en negatif şekilde etkilenecek. Bugün *Economist*'te vardı bir haber, 8 Amerikan üniversitesi kapatma kararı almış okulu ve kurumların dörtte birinin, Amerika'da yaklaşık 5000 yükseköğretim kurumu var, dörtte birinin benzer bir karar alma eğer böyle giderse durumunda kalabileceği ifade ediliyor yani burada finansal otonomi meselesi çok önemli. Tabi bunlar devlet üniversiteleri için de çok geçerli çünkü devlet de devlet bütçeleri de bundan etkilenecek ve önemli ölçüde oralarda da bu işlerin nasıl yapılacağı bir konu olarak gündeme gelecek. Fakat ikinci boyut daha çok pedagojik benim açımdan, yani uzaktan veya online eğitimlerin pedagojisi ile çok büyük bir problem var. Şimdi biz bu salgına dönemin tam ortasına yakın, 6. Hafta idi bizde mesela, 5. – 6. Haftalarda yakalandık. Bir kısmı yüz yüze yapıldıktan sonra bu eğitimlerin, bu salgın ortaya çıktı. Halbuki uzaktan eğitim paradigması yeni değil çok uzun zamandır olan bir paradigma ve evet kendine mahsus pek çok pedagojik öncelikleri ve gereklilikleri var ve bunun yapılabilmesi yani bir uzaktan eğitim yürütebilmeniz için bayağı bir eğitim almanız gerekiyor yani kullandığınız teknolojik platformun çeşitli araçlarını kullanabilme becerisini edinmeden tutun da ders içeriklerinin uzaktan eğitime uygun hazırlanmış olması ve katılımcıların derse katılımı için uygun araçların sağlanması, çok özel sınavlar geliştirilmesi bütün bunların hepsi aslında normal bizim yüz yüze eğitimde yaptığımızdan çok daha fazla efor ve zaman gerektiren hazırlıklar anlamına geliyor. O bakımdan aslında bir taraftan güçlü bir adaptasyon içerdiği için şu andaki içinde bulunduğumuz süreçte herkes biraz bunu öğreniyor. Önümüzdeki dönemde aynı zamanda yüz yüze olmayan yani üniversite eğitimlerinin önemli bir kısmının yüz yüze olmayan platformlara taşınma ihtimali var. Ama aynı zamanda kültürel etkinliklerin de benzer şekilde fakat çok uzun değil kısa bir süre sonra bence hani öyle zannediyorum hızla ticarileşecektir bu alanda yani bu yine üniversiteler bunlardan gelir elde etmek isteyecektir bu da tabi erişimi yapılandıran kısıtlayan bir öğeye dönüşecektir diye düşünüyorum. Bunları biraz yaşayıp göreceğiz ama en büyük etkilenmenin ben mali olacağını zannediyorum. Çünkü uluslararasılaşma günümüz yükseköğretiminin çok büyük bir parçası ve önemli bir özelliği haline gelmiş durumda, birçok insan kendi ülkesi dışında eğitim görüyor. Eğer bu etkilenirse ve düşerse bu oranlar, çünkü 75'ten beri kesintisiz yükseliş trendinde uluslararası öğrenci piyasasının büyümesi, özellikle metropolitan Amerika, Avrupa gibi ülkelerde sistemin bundan etkilenme düzeyi oldukça yüksek olacaktır diye düşünüyorum. Bizim gibi

daha kamu yükseköğretiminin hala yüzde 85-90 mertebesine tüm öğrencilerin okuduğu veya sistem olarak bulunduğu ülkelerde etkilenmenin türü farklı olacaktır diye zannediyorum. Eğitim belli bir süre etkilenebilir ama araştırma faaliyetleri daha fazla etkilenebilir gibi geliyor bana yani online platformlara araştırmaların taşınması bir ölçüye kadar mümkün çünkü yoğun laboratuvar ve ne diyelim belirli araştırma ortamlarında bulunmayı gerektiren işlerde ciddi aksamalar olabilir. Birinci soruya cevap bu ikinci soru yani bu akademik işte az önce bahsettiğim bir boyutu Randall Collins'in bahsettiği şey meselesi diploma enflasyonu problemi yani günümüz ekonomilerinin şöyle bir açmazı var. Günümüz ekonomileri yoğun bir biçimde otomasyona doğru evrilen ekonomiler ve bu gittikçe emek yoğun işlerde istihdamın düşüşüne sebep oluyor. Trump'ın gelişini bununla açıklayan ciddi ekonomik modeller var yani işsizliğin artışı otomasyona bağlı işsizliğin artışı fakat öte yandan aynı süreci biz yükseköğretim seviyesinde okullaşmanın artışı şeklinde yaşıyoruz ve bu da nitelikli işsiz sayısının gittikçe daha fazla yani vasıflı işsiz gittikçe daha fazla olduğu bir ortam yaratıyor. Yeni tarz bir durumun içine giriyoruz yani, bunun nasıl çözüleceği meselesi günümüz toplumlarının en önemli meselelerinden bir tanesi. İnsanlar akademiden ayrıca soğuyor olabilir hani 68 olaylarından sonra da böyle tartışmalar var yani aristokratların işiydi bu şimdi orta sınıf çocuklar geldi asistan oldu, hoca oldu. Yani akademinin klasmanına yakıştırılamayan pek çok insan girdi bu işlerin içine deyip terk eden ve piyasaya yönelen çok insan oldu 60'larda, Bourdieu bunu bir tür sınıfsal meydan okuma olarak açıklıyordu ama aynı zamanda karşı tepki de oluyor. İşte işletme okulları da gidiyor artık zenginlerin çocukları zaten akademi finansal açıdan çok yüksek maaşlar vaat etmediği için eskisine oranla elit dönemin aksine bu yüksek maaşlar piyasaya kaydı. Piyasadaki pozisyonlar da akademinin ne diyelim iyi yetişmiş mezunları bu tür fırsatları kollamaya başlıyor falan bu bir trend 40 yıldır bunun üzerine bir sürü tartışma var.

Abdulkadir Öncel: Hocam benim sorum biraz daha fakir çocuklardan hareketle bir soruydu hani biraz daha…

Alim Arlı: Doğrusu Kadir ben bunları ezbere konuşmayı sevmiyorum. Yani bu konuda gidip biraz araştırma yapmak lazım çünkü şöyle bir mesele var, şöyle bir risk var. Sen bir şey söylersin ama o insanların kafasında ne var gerçekten hani yani hangi motivasyonlarla bu tür eğilimler ortaya çıkıyor gerçekten burada sınıfsal olan nedir yoksa başka bir şey mi var bir kültürel başkaldırı mı var sınıfsal gerilim mi var yoksa başka dinamikler mi söz konusu bunları biraz belgelememiz, dökümante etmemiz lazım ki üzerine konuşabilir hale getirelim yoksa çok fikrim var tabii söyleyebilirim bunları da doğrusu biraz

imtina ediyorum eskisi kadar rahat konuşamıyorum ama bunları araştırabiliriz birlikte.

Vefa Saygın Öğütle: Başka sorusu olan var mı arkadaşlar? Benim aklıma şey geldi aslında Alim, bilmem bakabildin mi, Ali Çarkoğlu en son bir şeyler paylaştı, COVID-19 sonrası araştırmalarını paylaştığı bir yazısı çıktı. İstanbul'da COVID-19'un nasıl karşılandığına ilişkin, Çarkoğlu aslında şeyi de tartışmaya çalışıyor, COVID-19 sonrasında bizim alanımızda saha araştırması neye dönüşecek. Biraz hem o deneyimi de anlatmaya çalışmış telefonla vs. ile kurulmaya çalışılan bir ağ oldu ama mesela belki daha nicel araştırma biçimlerinde bu tarz şeyler kullanılabilir fakat nitel araştırma biçimlerinin daha derinlemesine yapılacak, yapılması düşünülen araştırma biçimlerinin ciddi biçimde şey alacağı düşünülebilir. Mesela bu da bir durum olarak duruyor önümüzde araştırma ayağı açısından söylüyorum. Fakat hani eğitim ayağında işin bir de senin söylediğinin üstüne mekânsal bir boyutu da var. Sonuçta üniversite aynı zamanda bir mekân da, yani o mekânın aynı zamanda kendine ilişkin oluşturduğu tam da o mekâna gömülü olmanın, bağlı olmanın getirdiği birtakım, değil mi, bir dizi alışkanlık yatkınlıklar var. Onların da çözülmeye başladığı bir süreç olarak görülebilir çünkü uzaktan eğitim böyle bir şey yani uzaktan eğitimde ben şu an böyle duruyorum altımda ne var belli değil, anlatabiliyor muyum? Eğitimde o belli yatkınlıkların çözülmesi, o mekânsal formu ndönüşümü var ama bir de ayrıca dediğim gibi sahada da bizim saha çalışması dediğimiz şey de muhtemelen bundan sonra bir dönüşüme uğrayacak. Ne dersin?

Alim Arlı: Tabii, yani mesela bizim okulun bu uzaktan eğitim prensipleri için biraz hızlıca bir şey yapıp uzunca bir doküman hazırlanmıştı dönem başında orada şeyi fark ediyorsunuz dünyada da bu yeni bir mesele değil yani önce sondan başlayayım yani şöyle bir şey aslında bu paradigmayı kuran insanlar başlangıcından beri bütün bu konuşulan sorunların hepsini öngörmüşler ve bunla ilişkili oldukça sağlam dokümanlar üretilmiş hem öğrenci tarafında hem hoca tarafında sınıf ortamını oluşturacak şekilde bir kere bir mekânsal alana ihtiyaç duyuyor uzaktan eğitim. Giyim kuşamınızı bir kere sınıfta nasıl giyiniyorsanız öyle giyip oturmanız gerekiyor. Başka türlü siz de havasına giremiyorsunuz. Öğrencinin de aynı şekilde oturması gerekiyor, bütün kameraların aktif hale getirilmesi gerekiyor. Yani dersten önce çok sağlam bir içerik hazırlanması gerekiyor yani çünkü monolog olduğu için önemli ölçüde daha kısa sürüyor uzaktan eğitim dersleri sınıf içinde çünkü etkileşimle başka türlü zaman akıyor, zaman kullanım biçimi değiştiği için o yüzden daha içeriği zenginleştirerek ve dikkatin düşmeyeceği bir formatta bunu yapmanız gerekiyor. Sınav yaparken başında syllabus'ın olgun hazırlanması gerekiyor yani

öğrencinin daha fazla kendi yani bu *self teaching* ya da ne diyelim yani kendi kendine öğrenme ve kendi kendine ödev yapma alışkanlıklarını pekiştirecek şekilde tarzda sorular ve ödevler hazırlanması icap ediyor. Bunların hepsi aslında bütünsel olarak bir şeyin parçası ama her eğitimi yapamazsınız uzaktan eğitimle yani zorlukların bir kısmı özellikle uygulamalı eğitimlerde lab gerektiren eğitimlerde, atölye gerektiren eğitimlerde bunu yapamazsınız. Bir yere kadar çözebiliyor bunlar o bakımdan aslında şu an yüzleştiğimiz şey aslında o paradigmaya doğru gidiyoruz yani dediğim gibi uygun bir sınıf ortamının evde oluşturulması hem yani bir kere dikkatin dağılmaması bütün bunların hepsi var zaten yok değil bunları hep öngörmüşler birincisi bu. İkincisi de bu araştırmanın etkilenmesi mesela bu telefon destekli araştırma hem bir kere zaten anket metodunda bu telefon olayı eskiden beri çok problematik bir konudur çünkü güvenilirlik açısında hep sıkıntılı bulunmuştur bazı araştırmacılar tarafından bu COVID-19'dan önce de zaten nitel araştırma ile ilgili ya da işte surveylerle ilgili e-mail uzantılı anketler mülakatlar yapma şeyi vardı fakat bunda da çok ciddi sorunlar var aslında veri toplama tekniklerimizin geçerliliğine ilişkin çok ciddi kafa yorulması gereken bir şey.

Vefa Saygın Öğütle: Bir de vasıta olarak internet erişimi olmayan insan gruplarını kendiliğinden dışarı çıkarıyorsunuz o zaman.

Alim Arlı: Tabii, tabii o da zaten yani bir tür şey yaratıyor yani popülasyon açısından seçicilik durumu ortaya çıkartıyor aslında o da bir varyans oluşturuyor araştırmalar için ama bu salgın bir iki yıla kalkacak, bundan bir öğrenme çıkartacak insanlar, bunun üzerine çok sayıda makale kitap yazılacaktır bütün bu tecrübeleri ve eleştirileri içeren yani bir kalıcı öğrenme çıkacaktır diye ümit ediyorum ama esas problem kendi ben o yazı da yazmıştım sizinle de paylaşmıştım yani daha çok bu krizden de sonra aslında bizim bu iklim krizi, ekolojik kriz bu bağlamda pek çok meydan okuma zaten geliyor yani bu bir uç örnek yani bir şey olarak bu salgın daha akut yani daha böyle bir şiddetli bir şekilde vurdu bütün toplumları ama bu daha ağır bir çekim bir şeyde yani biz zaten içindeyiz bu problemlerin ve henüz yeteri kadar biz bu sorunları tartışacak vokabülerleri ve araştırma gündemlerini oluşturamadık. Aslında günümüz toplumlarının işte diyelim Manuel Castells bunu biraz yaptı ve önemli bir külliyat oluşturdu diyelim bu ağ toplumu, teknolojik değişimler enformasyonel ekonomi ve enformasyonel toplum teorileri meselesinde bugün aslında mesela internet dünyası her şeyin bu kadar dijitalleşmesi şu an yaptığımız şey de dâhil olmak üzere bilginin ya da birikimlerin paylaşılmasına ilişkin mecralar 90'larda başladı. Şu an biz bunun olgunluk dönemindeyiz yani bu gözetim toplumunun olgunluk dönemindeyiz. Bundan sonra hayatımıza bir de güvenlik ve risk meseleleri girecek. Yani doğrudan doğruya be-

densel insanın varlığını tehdit eden krizlerin ortaya çıkması işte güvenlik meselelerinin ortaya çıkması gittikçe daha güvensiz toplum haline gelmemiz ve günümüzün ağ toplumlarının ağ teknolojilerinin de bunu teşvik etmesi. İşte Amerika'da şu an yaşananlar yeni bir isyan çıkıyor. İnternetler üzerinden eş zamanlı olarak bu bir anda aslında bu da bir Pandemi türü yani bu salgın gibi yayılıyor bu tür krizler yani toplumsal hareketler literatürü bakımından da aslında Castells bunu aslında çok yetkin bir biçimde çözümlüyor kitabında yani 90'lardan beri var ve bu gittikçe şiddetleniyor yani deneyimlediğimiz toplumsal sorunların şeylerin krizlerin eş zamanlı olarak algılanması yaşanması hadisesi. Herkesin bu problemin bir parçası haline gelmesi ve eş anlı olarak bu süreçleri etkilemesi yani günümüz toplumlarının eğitimden başka alanlara kadar pek çok alanında aslında hem araştırma tekniklerimizi kavramsal araçlarımızı teorik yönelimlerimizi yenileyerek ve problemi ele geçirmeye dönük olarak tartışmalarımızı daha böyle bir dinamik biçimde kurmamız gereken bir dönemdeyiz ve çünkü sadece üniversite etkilenmiyor bu süreçten bütün kurumlar etkileniyor bütün alanlar etkileniyor ve diğer sosyal kriz alanlarında da yepyeni pencereler açılacağı kanaatindeyim. Bu COVID-19 meselesinin yani araştırma tekniklerimizi düşünürken aslında nesneleştirme biçimlerimizi de düşünmüş oluyoruz ve ne kadar doğru nesneleştirip nesleştirmediğimize dair problemlerle de yüzleşiyoruz. Aslında yani kriz bence çok yönlü o açıdan sosyologların hani Habermas'ın en son söyleşisi aslında çok enteresan yani bildiğimiz her şeyi unuttuğumuz ve öngörüden yoksun hale geldiğimiz büyük bir kriz diyor ve peşin hükümlü olmaktan kaçınalım, hızlı hüküm vermeyelim ve problemin daha derinleşmesini anlamaya çalışalım diyor. Haklı bence yani çünkü insanlar bu işi deneyimleme biçimi de hani ben biraz kentleşme falan meselelerinde bilgili olduğum için hani çok farklı şekillerde tecrübe ediliyor şu anda bunlar ve büyük bir algısal bir dönüşüm de var. İnsanların yaşam deneyimleri bakımından ve birçok açıdan bunları düşünebiliriz gibi geliyor bana bu bereketli bir ortam yani.

Vefa Saygın Öğütle: Başka soru var mı arkadaşlar? Sor Kadir.

Abdulkadir Öncel: Hocam ben yine sizin bir dersinizde dinlemiştim. İki kültür konusu, biliyorsunuz bu Snow üzerinden sürekli sevilen konulardan bir tanesi bir de şunu da sorayım benim kafamda öyle bir şey oluştu. Siz sonuçta bu alanı çalıştınız böyle bir karışıklık gördünüz mü Türkiye'de sanki biraz sosyal bilimler ile beşeri bilimler tasnifi karıştırılıyormuş gibi geliyor bana bir bunu soracağım. Bir de diğer taraftan bu iki kültür konusunda Türkiye'nin biraz daha geriden bu olayı takip ettiğine yönelik bir şey söylediniz, bazı açıklamalar da yaptınız ama ben çok onun mahiyetini anlayamadım galiba, onu tekrardan açıklama şansınız olabilir mi? Biz nasıl geriden takip ediyoruz? Şeyi

anladım yani aslında uzmanlaşma meselesini biraz daha geriden takip ettiğimizi, biraz daha interdisipliner çalışmaları geriden takip ettiğimizi söylemiştiniz ama ben o kısmı sanki çok şey yapamadım tam olarak kafamda oturtamadım gibi, sorumu anlayabildiniz mi?

Alim Arlı: Evet kısaca şöyle söylenebilir ilk sorudan başlayacak olursak aslında bu kitabın bize gösterdiği iki kültür değil de iki hatta üç, dört şimdi bu nörobilim bütün bu yeni açılım alanları bilim üzerindeki yeni açılım alanları falan da düşünürsek hatta daha fazla. Buradaki sıkıntılardan bir tanesi şu gibi geliyor bana, sosyal bilimler aslında köklü bir bilim durumuna gelmiş durumda yani doğa bilimleri ile beşeri bilimler arasında bir köprü vazifesi görüyor gibi bir yönüyle çünkü prosedürleri ve araştırma usullerini büyük ölçüde doğa bilimlerinden aldığı için ve o prosedürlerle sürekli tartışarak ve konuşarak kendi gündemini şekillendirdiği için epistemolojik olarak doğa bilimlerini yakınsıyor fakat konu nesnesi bakımından beşeri bilimler sahasına ayağını basıyor. Böyle olduğu için aslında sosyal bilimlerin temel ve uygulamalı sahaları bana öyle geliyor ki aslında zaten bu diyalogu büyük ölçüde yapıyor yani Snow'un tasnifi o açıdan 50'lerin tasnifi olması bakımından, sosyal bilimlerin atılımlarını yaptığı ama henüz tam küreselleşmediği bir dönem o hani çalışan insan sayısı bakımından beşeri ve sosyal bilimleri iç içe koyuyor bunu sadece Türkiye ile ilgili değil dünyanın her yerinde sosyal yani fen edebiyat paradigması diyelim ona bu çok kolay çözülebilir bir şey değil çünkü bu alandaki tartışmayı sonlandırabilecek yani sonlandırmak mümkün ayırırsın ama problemi çözmüyor sonlandırmak yani niçin bu insan toplum bilimleri ya da fen edebiyat eski adıyla bir arada ayrıca sosyal bilim dediğimizde edebiyatın altında hani bu niye bu kadar şey? Çünkü yani bunları birbirinden ayırdığımız zaman da birbirilerine ihtiyaçları da ortadan kalkmadığı için nihayetinde her departman dönem dönem çeşitli şeylere biraz bağımlı disiplinler yani tarihle sosyoloji gibi yani tarihle edebiyat gibi yani sosyoloji açısından daha çok tarih açısından edebiyat veya başka disiplinler coğrafya mesela coğrafyanın rolü yeri, bu diyaloglar sürecek o açıdan geçici uzlaşma devam ediyor hani akademide küresel çapta geçici bir uzlaşma var ve biz bu uzlaşmayı bozmanın bir anlamı yok şu anda hani bozabiliriz sosyal bilimler fakültesi, beşeri bilimler fakültesi, doğa bilimler hatta bunların temel ve uygulamalı kısımları da ayrılabilir tamamen işlevsel olarak bu kitaptaki tasnifi kullanarak bunlar yapılabilir, yapılamaz değil, iletişim ayrıldı mesela fakülte oldu kendi içinde temel uygulamalı sahalar ortaya çıktı, işte kültürel çalışmalar gibi daha melez alanlar yahut Studies diyelim paradigması 70'lerden sonra "studies" diye bir şey var her alanda bunların ortaya çıkışı lisansüstü seviyelerde ağırlıklı olarak yani bu tartışma çok zengin bir içerikte ve bunu burada özetlemek çok mümkün değil biraz da bu gelişmenin çok yönlü ve etraflı doğasından dolayı bu

geçici uzlaşma üniversite tarafından bir şekilde tutuluyor yani diyorlar ki bence yani bazı yerler ayırıyor bazı yerler ayırmıyor ama devam ediyor ama şöyle bir şey de var son 20-30 yıldır. Şunu da unutmayalım Vefa'nın bahsettiği ilk örnekleri Amerika'da ve Almanya'da ortaya çıkıyor işte Orta Doğu Teknik Üniversitesi teknik üniversite ama içinde sosyal bilimler var yahut işte MIT[9] modeli veyahut şey modeli CALTECH[10] vd. teknik okullar. Bir de şimdi yakınlarda uygulamalı bilimler üniversiteleri çok artmaya başladı. Dikkatinizi çekiyor mu bilmiyorum. Bu Avrupa'da vardı zaten. Türkiye'de de açıldı böyle, 10'a yaklaştı sayıları. Bilmem ne uygulamalı bilimler üniversitesi falan gibi yani uygulamalı bilimler doğrudan doğruya bir meslek okulu eski aslında yüksekokul gibi aslında yüksekokul sınıfının altında olan bu şeyleri önce fakülte oldular şimdi bağımsızlaşıp üniversite oldular. Bak bu önemli bir olay konuşulması gereken bir şey, ne anlama geliyor? Çünkü çok anlamı var bunun bir de sosyal bilimler üniversiteleri kuruluyor birçok yerde yani doğrudan doğruya sosyal bilimlere odaklanan ağırlıklı ama içinde doğa bilimleri ve beşeri bilimler sahaları olan. Ama beşeri bilimler üniversiteleri yok o açıdan baktığımızda hani çünkü eskisi kadar çok öğrenci okumuyor buralarda falan filan yani zaten finansmanı zor bir alan diyelim. Bir de eskisi kadar ulus devlet de talepkar değil bu alanlardan şey için diyelim milli kültür projesi diye Bill Readings'in anlattığı problematik alanlar için. Türkiye'deki mesele de hani yine bununla bağlı çünkü o kadar Türkiye bence dünyanın kendi ekonomik politik kapasiteleri içerisinde her zaman dünya ile çok eş zamanlı olmaya çalışmış bir ülke. Çok ayıramıyorum belki bazı şeyler 10 yıl 20 yıl sonra oluyor ama her zaman dünyaya açık bir yapısı var Türkiye'nin, Avrupa ile ilişkilerinden kaynaklanan bir şey bu, her zaman kurumsal karşılıklarını görmüyoruz ama düşünsel olarak bu yakınlıklar her zaman eş zamanlı olarak takip ediliyor aşağı yukarı. Bir de ama biz de zaten hani bu iki kültür meselesi de çok ilgi duyulmuş bir epistemolojik mesele değil. Genel olarak zaten bizde episteme meseleleri çok ilgi duyulan meseleler değil. Yani biraz bilim tarihi yapanların daha çok işgal ettikleri bir saha ama yakın zamanlarda bu biraz arttı gibi geliyor bana bu tür ilgiler bu tür sorgulamalar arttı. Önümüzdeki dönemde bu tartışmaları daha çok görebiliriz. Biraz da ben bu işsizlik meselesini çok önemsiyorum hani o da çok önemli bir konu bence yani mesela departmanların elbette bir meslek okulu gibi davranamaz üniversite ama yani sadece bir meslek okulu gibi mesela her bölümün fizik yani işsiz fizik mezunları, işsiz sosyoloji mezunları, işsiz biyoloji mezunları, işsiz mühendisler, işsiz sağlıkçılar, işsiz dünyanın her yerinde bu tür işsizlik meseleleri var mesela bunun kaynaklarını çok iyi bilmiyoruz yani bunun sebebi akademinin tasarımındaki sorunlardan mı

[9] Massachusetts Teknoloji Enstitüsü

[10] Kaliforniya Teknoloji Enstitüsü

kaynaklanıyor kabul politikalarındaki ya da işte bu üniversiteye giriş politikalarındaki meselelerle ilgili mi yoksa iş piyasalarındaki çarpıklıklarla mı alakalı meseleler mi yani bunların her birisinin ayrı ayrı çalışılması lazım çünkü biz bu problemlere girdikçe her bilgi sahasının kendine mahsus bir sürü problemleri olduğunu da görüyoruz o bakımdan yani bu işsizlik meselesi üzerinden de birçok şey düşünülebilir burada daha fazla sağlam araştırmaya ihtiyaç var bu konuların çoğu konuları çok iyi bilmiyoruz gibi geliyor bana.

Vefa Saygın Öğütle: Teşekkürler. Artık yavaş yavaş kapatalım arkadaşlar, herhalde başka soru da yok. Alim hocam çok sağolasın, geldin, bize vaktini ayırdın bu güzel dersi yaptık birlikte.

Âlim Arlı: Ben teşekkür ederim.

Vefa Saygın Öğütle: Sağolasın. Sizlere de katılımınız için teşekkürler. Alim hocam kendine iyi bak, görüşürüz arkadaş…

Alim Arlı: Ben de herkese çok teşekkür ediyorum beni sabırla dinlediğiniz için çok sağ olun.

Vefa Saygın Öğütle: Görüşürüz arkadaşlar.

Gezegen Çapında Kentleşme Üzerine

Sinan Tankut GÜLHAN
Deşifre: Özlem Kuyu & Melis İpek Fidancı

COVID-19 ve Sosyal Eşitsizlik başlığı altında doktora ve yüksek lisans öğrencilerinin katılımı ile tertip ettiğimiz açık derslerin bu haftaki sunumunu sevgili Sinan Tankut Gülhan'la gerçekleştirdik. Gezegen çapında kentleşme kavramının teorik ve empirik biçimlerini ve kent çalışmalarının geleceğini konuştuk. Sinan Tankut Gülhan'ın açık dersinde öne çıkan öne temalardan biri de, kent çalışmalarının krizine dairdi. Şehirlerin, kolektif ve tanımlanabilir nesneler olmaktan çıkışı ve kentsel olanın şehirle bağlantısının kopuyor oluşu, kentsel ideolojinin ötesine geçmeyi zorunlu kılıyor, bunun da üzerine düşündük.

Vefa Saygın Öğütle: Merhabalar. COVID-19 ve Sosyal Eşitsizlik dersimizde bu hafta sevgili Sinan Tankut Gülhan'ı ağırlıyoruz. Sevgili Sinan'ı aslında hepiniz tanıyor olmalısınız. New York Eyalet Üniversitelerinin en gözdesi olan Binghamton'da doktora derecesini aldı Sinan, Çağlar Keyder ile çalıştı. Wallerstein'i görebildin mi hocam sen orda, sana denk geldi mi?

Sinan Tankut Gülhan: Gördüm. Yani ben gittiğimde yeni emekli olmuştu. Gidip geliyordu. Yale'e geçmişti o zaman, ama bol bol gidip geliyordu. Giovanni Arrighi de yeni Johns Hopkins'e geçmişti.

Vefa Saygın Öğütle: Sinan hem Amerika'da hem Türkiye'de pek çok üniversitede dersler verdi. Şu anda Gaziantep Üniversitesi'nde Sosyoloji bölümünde, aynı zamanda da kent çalışmaları yüksek lisans programının yürütücülüğünü yapıyor. Sinan'ın sizin de iyi bildiğiniz üzere çeşitli dergilerde pek çok yayını yayınlandı. Aynı zamanda tabii ki Strata dergisinin de yayın kurulu üyelerinden. Bizim Sinan ile karşılaşmamız aslında daha iyi bir sosyal bilim arayışında, bizim Sinan ile hemdertliğimiz epey eskiye dayanıyor. Dolayısıyla size burada aynı zamanda bir dostumu da takdim ediyorum.

En genel anlamıyla COVID-19 sürecinin, salgın sürecinin kentsel mekânla yakın bağlantısı aşikâr. Hatta doğrudan kent politikaları üzerinden bunun yansımaları var. Bu tabii işin gündem kısmı, güncel kısmı. Buraya gelmeden önce daha bunun teorik backgroundu da var. Şimdi tahmin ediyorum ki önce

bu teorik backgrounddan bir giriş yapacak Sinan, arkasından gündeme bağlayacak. Hocam söz senin buyur.

Sinan Tankut Gülhan: Teşekkürler Vefa. Evet, dostluğumuz herhalde bir on sene oluyor. 2009'da döndüm Amerika'dan. Geldiğimde de ilk takip ettiğim, okuduğum kişilerden birisiydi bizim alanda Vefa. Dostluğumuz da on seneyi buluyor.

Hepiniz hoş geldiniz, daha sonra kaydı dinleyecek arkadaşlar da hoş geldiniz. Bayağı çetrefilli bir mesele aslında. Çünkü COVID-19 dediğimiz salgın hastalık meselesi, doğrudan kentleri ilgilendiriyor. Daha önce, yakın tarihte, Tolga bilir, Strata dergisinde bir mülakatımız vardı. Tabii dergi çıktığı zaman böyle bir şeyi hayal bile edemiyorduk, pandemi çağında kapatılacağımızı. Orada kent çalışmalarının nasıl izole -aslında yani görece izole- bir düşünce alanı, sosyal bilimlerin nevi şahsına münhasır bir alan olduğunu işte bir taraftan şehir bölge planlama, mimarlık gibi daha tırnak içinde teknik alanlarla; öte taraftan da sosyal bilimlerin en teorik safhalarıyla ilişkisi ve ilintisi olduğundan dem vurmuştuk. Tabii, ama bu çok beklenmedik, öte yandan da çok sarsıcı bir mesele oldu. Şu zaten hep Vefa ile konuştuğumuz bir şeydir, sosyal bilimlerin ufak bir fabrikası var, atölyesi var, o atölyeden de sürekli yeni makale çıkıyor. Siz de farkındasınızdır takip ediyorsunuzdur, ikinci ayına girdiğimizde kapatılmanın onlarca yüzlerce yaratılmaya başlayan COVID'in, aslında gazetelerin bize anlattıklarının çok daha ilerisinde meseleler anlatmayan makaleler etrafı sarmış durumda. Ben çok sıcak bakmıyorum, bu kadar hızlı hareket etmeye. Sosyal bilimler bu kadar çabuk fırınları ısıtalım, hamurları yoğuralım hemen atalım ve yiyelim mantalitesinde olan bir yer değil bana sorarsanız. Bunu ta zamanında 2013-2014'de *Gezi ve Sosyoloji* kitabında da bahsetmiştik. Ki herhalde Gezi'den sonra çıkarılan en geç kitap da bizimkisi olmuştu. Şimdi COVID-19 için de aynı durum söz konusu, yani büyük bir telaşla insanlar yeni makale üretmeye, fikir kırıntıları üretmeye çalışıyor. Çünkü bu kadar da çabuk fikir üretilemiyor. Ama bazı şeyler, opsiyonlar, olasılıklar, ihtimaller, belki bir düşünce ufku olarak belirmeye başladı bile. Bu yüzden de, ben biraz içinde teori de bulunan, Türkiye'de hani yeni yeni hakkında konuşulmaya başlanan bir meselede, işte bu 'gezegensel kentleşme' olarak bazen çevriliyor, ben "gezegen çapında kentleşme" olarak çevirmeyi tercih ederim. Bu gezegen çapında kentleşme çağında COVID-19 kapatılması şu kısa vadede nasıl çalışıldı, teorik temelleri ile beraber –çünkü benim geldiğim gelenek çok da kuramsal bir gelenek ve bu gezegen çapında kentleşme meselesi çok kuramsal bir mesele- ona bakacağız. En sonunda bazı şeyleri açmaya çalışacağız, yani benim bazı spekülasyonlarım var ama dediğim gibi spekülasyon safhasında daha onlar.

Şimdi önce Roger Keil, en sesli ve en hızlı şeyleri yazdı bu alanda. Farklı farklı isimlerle plancıların dergisinde çıkan bir makalesinden bu alıntı. Farklı farklı isimlerle anılıyor bu gezegen çapında kentleşme hikâyesi. Bir tarafı şeyle ilintili yani merkezsiz, ortası olmayan, merkezi olmayan. Çünkü biliyorsunuz planlamanın en önemli, en takıntılı olduğu mesele merkez, merkez fikridir. Yani şehir bölge planlama tamamıyla merkezden dışarıya yayılma ya da dışarıdan içeriye nasıl planlayabiliriz, şekillendirebiliriz fikriyle hareket etmeye çalışmıştır. Şimdi 1980'ler, 1990'lar ile beraber, özellikle Henri Lefebvre'in yazdıklarıyla çizdikleriyle beraber tamamıyla kentleşmiş bir gezegende merkez neresi olacak sorunu ortaya çıkmaya başladı. Roger Keil, en son 2018 civarında gezegen çapında, yani artık küresel banliyöleşme üzerine yazmaya başladı. Burada bir parantez açmak gerekir banliyöleşme bizde çok yanlış anlaşılan ve kullanılan bir kavram. Alt kentleşme bazen oturuyor bazen oturmuyor, kulağa çirkin geliyor. Avrupa Yakası dizisini hatırlayan varsa orada hep şeyden dem vurulurdu, banliyöde bir evimiz olacak işte pembe panjurlu filan hikâyesi vardı. Şimdi bize de öyle geliyor banliyö sanki üst sınıf hayatını içeren bir şeymiş gibi, hayır öyle değil. Bir tane banliyö yok ama doğrudan bununla bağlantısı olan otomobilleşme ve sanayi sonrası çağında bağlantılı olma hikâyesi var. Anlatmaya çalıştığım şey parantezi de kapatalım yani farklı isimler alsa bile merkezsizleşme, ya da adem-i merkezileşme, tamamıyla kentleşme, gezegen çapında kentleşme, banliyöleşme gibi bunun bir sürü daha ismi var. İşte en sonunda bahsedeceğiz kent çağı, kentsel dünya, küresel kentler falan, bu kavramların hepsi aynı hikâyeyi, aynı meseleyi bizi COVID-19 salgınında etkileyen temel şeyi anlatıyor. Bilemiyorum her biriniz hangi şehirlerdesiniz ama bizim çevremizdeki -Adana'da, Şanlıurfa'da vs.- bütün şehirlerin şehir çıkışı açılmış olmasına rağmen biz hâlâ Gaziantep'teyiz. Şehir temelli şehrin etkisel yapısını konuşuyoruz.

Şimdi, Neil Brenner ve Roger Keil bu ders için gönderdiğim Birikim'de çıkan kısa, tanıtıcı yazılarında kendi kitaplarının da tanıtım yazısında kuramsal meseleden bahsederler. Neil Brenner yakın zamana kadar Harvard'da *Urban Theory Lab*'ın başındaydı, Roger Keil da Toronto'da York Üniversitesi'nde olması lazım yanlış hatırlamıyorsam. Neil Brenner enteresan bir şekilde Chicago Üniversitesi'ne geçti, Harvard'dan ayrıldı, kent sosyolojisinin kurulduğu yere geçti. Şimdi ikisinin de kullandıkları ve temel referans verdikleri metin, bu gezegen çapında kentleşme nedir diye baktığımızda, Sel Yayınları'ndan çıkan 'Kentsel Devrim' kitabı. Lefebvre'in hemen Mayıs 68'den sonra yazmaya başladığı daha hacimli kitabından, *Mekânın Üretimi'*nden, ki bu çok daha zor bir kitaptır, daha kavranabilirdir *Kentsel Devrim*. Mesela Sel Yayınları'ndan kitabın çevirisi Kentsel Devrim olarak geçiyor ki gayet haklı bir çeviri tercihi. Lefebvre'in bahsettiği şey kentin tekil bir nesne olmadığı, kendisinin bahsettiği

şeyin de işte bu Ekim Devrimi, işçi sınıfı devrimi anlamında bir devrim değil daha ziyade sanayi devrimi anlamında bir devrim olduğu. O yüzden de kent devrimi değil kentsel devrim, bütün toplumların kent aksında hareket ediyor olması ve sanayinin aşıldığı eşikten sonra kentsel bir dünyaya geçiyor olmamız bahsettiği şey.

Şimdi burada Lefebvre'in çok ciddi spekülasyonu var. Enteresan bir şekilde kentsel devrimdeki spekülasyonların çok büyük bir kısmı gerçekçi bir şekilde menziline varıyor, isabet gösteriyor. 60'ların sonu 70'lerin başından bahsediyoruz, ulus devletin olduğu gibi yerinde durduğu, klasik regülasyon sisteminin gayet güçlü olduğu bir zamandan bahsediyoruz ama bu bahsettiğimiz zamanda küresel bir kentleşmeden ve gezegen çapında kentlerin her şeyi belirleyeceğinden bahsediyor; tabii aynı zamanda eşitsizliklerden de bahsediyor. Bu eşitsizliğin kent üzerinden hareket ettiği başlangıç noktası, yavaş yavaş ilgisini göreceğiz COVID-19 ile bağlantısı var mı diye. Burada istikameti belirleyen yine Roger Keil'ın kriz çağında küresel kentleşme çağında, gezegensel kentleşme çağında COVID-19 salgını üzerine yazdığı meselede aslında çok iyi bir saptamada bulunuyor. Saptama da şu; bizim uğraşamadığımız, kabullenemediğimiz, bir türlü çözümünü bulamadığımız şey; salgın hastalığın kendisi değil, yeni ortaya çıkan salgın hastalıklar. Yoksa kuduzdan başlayıp vereme kadar bin bir çeşit salgın hastalıkla bir şekilde başa çıkıyoruz. Ama daha önce hiçbir zaman için, benim de en sondaki spekülasyonlarıma sakladığım, daha önce hiçbir zaman için bu kadar büyük bir kapatılmanın içerisine girmemişti insan toplulukları. Buna en benzeyen aslında 1920 İspanyol gribinde sosyolojinin kurucu fikirlerinden, en azından Weber'i muhtemelen Emile Durkheim'ı kaybettiğimiz bir salgın. 1950'lerin ortasında koronavirüs ile benzeşen bir salgın daha var ama yüz yıldır bu çapta bir salgın görmedik.

Peki yüzyıl önce olsaydı ne olacaktı diye spekülatif bir soruyu ekleyeyim ben, muhtemelen hepimiz normal hayatımıza devam ediyor olacaktık. Ölen ölsün kalan sağlar bizimdir şeklinde, yani İspanyol gribi 1918 yılında başlıyor, yani cephede, mevzilerde başlıyor ve en kötü hastaları ancak alıp tedaviye gönderiyorlar ve bu yüzden grip hızlı ve kötü bir hal alarak bulaşıyor. Bir diğer sorunumuz ise, birincisi yeni başlayan salgınlar diğeri ise Zoonosis, hayvandan insana geçmesi. Yakınlarda Bryan Adams bile abuk sabuk laflar etmiş Çinliler hakkında, 'yarasa yemeseydiniz böyle olmazdı' filan diye. Yani artık şunu da biliyoruz ki yarasa yemekten kaynaklanan bir şey değil bu, belki pangolin yemekten kaynaklanan bir şey. Ancak şunu biliyoruz; bu ikisinin de, yeni bir salgının da, Zoonosis'in de yani hayvandan insana salgının geçmesini sağlayan şey de kentsel mekânda gerçekleşiyor, kırsaldan devam eden bir mesele değil bu. Burada öneri, Keil'ın önerisi şu, bir peyzaj politik ekolojisi ile hareket

ediyor. Bu nedir peki? İşte üçlü katmanı var; bir tanesi mekânsallığa bakalım, diğeri sosyonaturel metabolizmaya bakalım, sonuncusu, üçüncüsü de iktidar ilişkilerine bakalım. Şimdi bu beni normalde 1940'ların ortasından, Chicago Okulu'nun düşüşünden beri, çok şaşırtan bir iddia oldu. Metabolizma çok da hoş karşılanan bir figür, bir konuşma birimi, bir phoneme değildir sosyal bilimlerin içinde. Hatta çok tepkisellikle yaklaşılır metabolizma dediğimiz şeye çünkü organizmacılık hikâyesi, Sosyal Darwinizm kırılması çok sorunlu bir mesele. Farklı bir tür metabolizmadan bahsediyorlar; yani az sonra bahsedeceğim Maria Kaika'nın, Matthew Gandy'nin, siborg şehirciliğe dair bir sürü makalesi var. Tabii bu ne kadar ikna edici aslında ben pek bilmiyorum. Benim için çok ikna edici değil, bundan da bahsedeceğiz.

Şimdi peki toplumun tamamıyla kentleşmesi bu COVID-19 salgınıyla beraber ne demek? Nasıl gerçekleşiyor? Burada Keil'in anlattığı, mesela bir kentsel devrim gerçekleşiyor ve kapitalist birikim süreçleri özellikle son yüzyılda bir kentsel toplum yaratıyor. Bu yaratılan kentsel toplumun da üretiyor aslında yaratmıyor da, ürettiği kentsel topluma gezegen ölçeği veriyor.

Şimdi Lefebvre'in *Kentsel Devrim*'ine geri dönelim, Keil'ın COVID-19 arka planı tartışmasının teorisini biraz daha açabilmek için. Geri döndüğümüz zaman Lefebvre'in *Kentsel Devrim*'de şöyle bir tablosu var sayfa 20'lerde Türkçe baskısında. Burada gidişat şu şekilde, şehir dediğimiz mesele okumuşsunuzdur mutlaka okuyun Lewis Mumford'dan başlayarak, Aristoteles'e geri gidersek, aslında siyasi bir şehirden bahsediyoruz. Şehir münhasıran siyasi bir birimdir. İşte bu siyasi birimin içinde neler var; devlet dediğimiz şey şehrin içinde oluşuyor, din dediğimiz şey şehirde oluşuyor. Bunun kırılması ki beklenilenin tam tersi Lefebvre bunu çok heyecanlı ve keyifli bir şekilde anlatır. Tüccarların ticaret sermayesinin ortaya çıkması ve yoğunlaşması ile başlıyor ve burada yine paradoksal bir şey Lefebvre'nin alıntıladığı, Henri Pirenne'den bahsediyor. Bahsettiği tüccar, başıboş gezen karakterler şehirde ve banliyöde aslında alt kent olarak geçen yerde ticari şehri kuruyorlar. Bu aşağı yukarı kabaca, bizim Rönesans dediğimiz yerden başlayıp Aydınlanma Çağı diye bildiğimiz tartıştığımız yere kadar uzanıyor ve burada net kırılması gerçekleşiyor. Kırsal toplumlardan biz artık kentsel toplumlara geçmeye başlıyoruz. Burası bizim bildiğimiz klasik söylem düzeyi, kent budur, kır şudur, kırda şöyle yaşanır. Ferdinand von Tönnies'in *gemeinschaft* ve *gesellschaft*'ı, Türkçe de en çok anlatılan ve hakkında konuşulan metindir, ama en az okunan metindir enteresan bir şekilde. Oradan sanayi şehrine geçiyor Lefebvre, sanayi şehrinin neye ihtiyacı var, aslında fiziksel olarak kente ihtiyacı yok gibi enteresan konumda soru ortaya atıyor ama sanayi şehri bir noktada kentle beraber var oluyor. Sanayide kent dediği şey de aslında yoğunlaşmanın yoğunlaşması.

Nüfusun yoğunlaşması, artı değer temellükünün yoğunlaşması gibi meselelerden bahsediyor, bu da çok uzun uzadıya yazılmış ve çizilmiş bir hikâye.

Sanayi sonrasına nasıl geçiyoruz; birincisi şu katkısı çok önemli bence, 1980'lerden beri kabaca sosyal bilimlerin düşünümsel, işte refleksif reaksiyonlarında ciddi bir sorun var. Ya sürekli post-modernizmden, post-endüstriyelizmden işte post-posttan bahsediyoruz ve yeni bir kavramla ortaya çıkamıyoruz. Sürekli sanayi sonrası nasıldı, zaten tanımlayıcı olan sanayi, neden sanayi sonrasından bahsediyoruz ki, bir daha? Lefebvre'in katkısı bu noktada şurada, sanayiden sonra geçtiğimiz yer kritik alan diyor. Bu kritik alanda işte gezegen çapında kentleşme mevcuttur, hareket etmektedir. Bunun da içinde bulunan süreç içe çökme ve patlama sürecidir. Hepsinin bir araya gelmesi süreci. Bu da yine yazıldığı zamana göre ufku açık bir iddia, bana sorarsanız. Kentsel yoğunlaşmadan, kırdan kaçıştan, kentsel dokunun yaygınlaşmasından bahsediyor. Ve kırsal olanın tamamıyla kentselin tahakkümü altına girmesi. Bugün Türkiye'nin en uzak kasabasına gidin, markete girdiğiniz zaman merkezi gıda dağıtım ağlarının verdiği buzdolaplarını görebilirsiniz, işte köyün bakkalı diyelim, o köyün bakkalındaki buzdolabında yine merkezi bir şekilde, atıyorum Bandırma'da, Gaziantep'te, buralarda üretiliyor. En ücra köye gittiğiniz zaman bile bunu göreceksiniz. Yani artık köy tavuğu yemek diye, bizim üst orta sınıfları üzecek bir gelişme bu tabii, köy tavuğu diye bir şey yok, muhtemelen onlar o üretim ağları köy tavuğu üretecek. Bu en klasik örneklerinden bir tanesi, içe çökme ve patlama süreçlerine.

Pekiyi nereye yaklaşıyoruz ve Lefebvre burada ne öneriyor? Hegelci bir yerden, (biliyorsunuz zaten Lefebvre, Hegelci bir karakter, Hegel'i bile sollayabilecek kadar Hegelci diyelim) bir sanal nesneden bahsediyor, nasıl çevrilir bu sanal nesne kavramı, yani geliyor gelmekte olan diyelim birazcık da espriye vurup, bir sanal nesne, kent dediğimiz şey, daha oluşmamış, oluşması da gerekmiyor zaten. Gezegensel toplum dediğimiz mesele bu ve şu çok önemli, COVID-19 ile birlikte biz zaten gezegensel toplumun ne olduğunu gördük. Yani ben Gaziantep'te kapatılmış durumdayım, siz Türkiye'nin farklı şehirlerinde, New York'taki insanlar farklı yerlerde kapatıldı; ama bütün gezegen olarak kapatılma halini yaşıyoruz. Bir an çıkabilecek miyiz sorusu kafamızın içinde. İşte vardığımız nokta, bizim geçmişimiz, Lefebvre'in aslında yaklaşan gelecek dediği, ufuk noktası dediğimiz yer burası ve şeyi katmaya çalışıyor mekânın üretiminde vazgeçecektir oradan, iki kavram; heterotopi ve bu sanal nesneler dediğim mesele.

İşte bu sanal nesne dediğimiz mesele, kent, kentsel devrimin kendisi ve her yeri etkiliyor demiştik. Peki, ya bunun bağlamı ne? Neden bundan bahsediyor? Aslında doğrudan konuştuğu şey 1960'ların sonunda Kültür Devrimi

olduğu sırada Çin, Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki kentleşme deneyimi. Yine burada çok önemli, çok kritik bir şey söylüyor: 70'lerin başı 60'ların sonu Çin'i, tamamıyla kırsal, %90'ı kırda yaşayan ve kentleşme tartışmalarının çok zayıf olduğu, kır tartışmalarının ve köylülük tartışmalarının çok yoğun olduğu - hem Fransız düşünsel arka planını okuyun hem de Türkiye'deki- bir sürü tartışma da oradan ortaya çıkıyor. Çok ilginç bir müdahale ile Lefebvre şunu söylüyor; demografik, ideolojik, sosyolojik sebeplerle ekonomik ve siyasi avantajları, bir şehrin, Çin'de diğer yerlerde nasılsa o kadar önemlidir diyor. Bu zamanın çok ilerisinde bir müdahale tabi, 1980'lerde ancak Deng Xiaoping'le beraber devreye girecek. Söylediği şey de uzun vadeli bir kentleşmenin Çin'de devrede olduğu, bunun da kentsel devrimin gezegen çapında hareket ettiğinin en önemli kanıtından bir tanesi olduğunu söyler ve bundan bahsetti işte ortalarında kentsel devrimin.

Lefebvre, gezegensel kentleşmenin ilk olarak bilim-kurguda ortaya çıktığını iddia eder. Tabii hangi metni kastettiğini belirtmez, ama biz Arthur C. Clarke'le beraber *2001*'den bahsettiğini tahmin edebiliriz. Bizi en çok ilgilendiren belki işte en elle tutulabilir bir şey bu gezegensel kentleşmeyi örnekleyebileceğimiz bir tanesi, Ursula K. Le Guin'in *Mülksüzler*'idir, öbürü de Philip K. Dick'in kısa romanı uzun hikâyesi *Do Androids Dream of Electric Sheep* olan *Blade Runner*, sonra da filmi çekildi. Yani klasik bilim-kurgu taktiğidir bu, her yerin bir kent olduğu düşünsel bir gezegen. Asimov'un *Vakıf* serisini de düşünürseniz, kahramanın kurtarmaya çalıştığı yer bir gezegen-kent olan *Trantor*'dur, örneğin.

Şimdi buradan Roger Keil ve diğerlerinin makalesine geri dönecek olursak, burada söyledikleri, Lefebvreci kentsel doku, bu bazen kentsel doku, bazen kentsel organ, *pattern* hatta bazen kentsel örüntü olarak çevriliyor. Üç ayrı noktada etki ediyor; birincisi genişletilmiş kentleşme, bu doğrudan Marx'ın Kapital'in ikinci ve üçüncü cildinde bahsetmeye başladığı sermayenin genişletilmiş dolaşımı ile ilintili, oradan metaforik olarak kaynaklanan bir şey ve Henri Lefebvre'in de *Mekânın Üretimi*'nde ele aldığı mesele. İkincisi, çevre kentleşmesi *peri-urbanisation* dedikleri şey çeper/çevre kentleşmesi yani Çin'in ve Afrika'nın deneyimleri hiç Amerikan deneyimine benzemiyor, enteresan bir şekilde Türkiye'ninki benziyor ama bu başka bir tartışma. Üçüncü mesele de post-banliyöleşme tartışması, yani banliyö sonrası nereye eviriliyoruz? Tekil bir banliyö var mı tartışmasını yapıyorlar şu anda.

Şimdi burada Keil ve diğerleri işte şunu en başta söylemeye çalıştığım nokta, şunun altını çiziyorlar; kronik hastalıklarla yeni salgın hastalıklar arasında gezegensel kentleşmenin limitleri açısından bir fark var. Şeyi kullanmıyorlar, gezegensel kentleşme birinci dünya, ikinci dünya, gelişmekte olan, gelişmiş

ayrımının ötesine geçmeye çalışıyor. Bu bir yandan bize Immanuel Wallerstein'in de öğrettiği bir mesele. Yani nedir, Londra ile New York'un, Fulham mahallesi ile Londra'nın, New York'un Manhattan'ındaki her yer birbirine, New Jersey'in banliyölerinin Manhattan'a olduğundan daha yakındır.

Burada şöyle bir çıkmaz var yaşlanan nüfus, sabitleşen nüfus, işte İtalya'da, İspanya'da bunu görüyoruz. Ve bir zamanların şunun altını çizeyim tezde de bahsetmiştim, Türkiye'nin son büyük salgını 1960'ların hemen sonun da 70'lerin başında İstanbul'da yaşanan kolera salgını. Çok ciddi bir şekilde işçi sınıfı mahallelerinde Sağmalcılar'da -ki bundan sonra ismi falan değiştirilmeye çalışıldı ama hâlâ Sağmalcılar olarak biliniyor- çok ciddi bir kolera salgını yaşandı ve bu nedenle yüzden fazla insan bu salgın hastalık nedeniyle hayatını kaybetti. Batı'da ise salgın hastalıklar yirminci yüzyılda, esas olarak 1945'ten sonra refah devletinin yeni tarzı ile beraber ortadan kalktığı için bütün sağlık sistemi kendisini kronik hastalıkların çözülmesine değil tabii, ama idare edilmesine adadı. Neydi bu kronik hastalıklar? İşte, kalp hastalıkları, şeker, romatizma vs. yaşlılık hastalıkları. Şimdi şuna baktığımız zaman, burada Keil'ın önermesine de bir parantez açalım, İtalya, İspanya ve Büyük Britanya en yüksek oranda kayıplara sahip olan ülkeler. Bunlara yakından baktığımızda üçünün de sağlık sisteminin, ama özellikle İtalya'nın ve İspanya'nın, yaşlı nüfusun kompanse edilmesi üzerine kurulduğunu görüyoruz. Yani salgın hastalıklarla ya da çocuk hastalıklarıyla uğraşan bir sistem değil. Büyük Britanya da keza buna benzer ama en büyük sıkıntısı Britanya'nın son yirmi senedir -ki ciddi muhafazakâr hükümetlerin, yeni sol hükümetin- para kesintisiydi.

Buna Keil bir şey daha ekliyor, Kentsel Sağlık Cezası denilen bir meseledir bu literatürde. Klasik olarak sadece Türkiye'de değil aslında dünyanın her yerinde kentte yaşayanların sağlıkları, daha az kentleşmiş bölgelere göre daha kötü. Buna şu örneği vereyim, Türkiye'de biliyorsunuz karantinayla beraber Bodrum'a giden bir kitle vardı, hareket eden bir kitle vardı, kentsel sağlık cezasından kaçan, bu da aslında tamamen sınıfsal bir mesele. Amerika Birleşik Devletleri'nde de New York'un daha kuzeyinde yer alan sayfiye yerlerine çok ciddi bir hareketlilik söz konusu oldu, Manhattan'ın sadece yoksul olanları Manhattan'da kaldı diğerleri, daha kırsal alanlara hareket etti. Türkiye'de de çok sık gördüğümüz bir şey.

Şimdi bu bir tarafıyla Maria Kaika, Matthew Gandy, Swyngedouw'un söylediği Akışlar Şehri metaforuna uyuyor. Öte yandan COVID-19'un yarattığı en büyük sıkıntı bu akışları durdurabilmesi. Keil'ın ve diğerlerinin, Kaika'nın bahsettiği mesele şöyle bir sorun taşıyor içinde: nedir bu akışlar şehri? Dinamik sistemler bunlar, biyolojik, toplumsal, ekolojik, teknolojik süreçlerin yaşa-

dığı ve en büyük açığı, sıkıntısı da, mikropların yayılması için, yeni ekolojik nişler bulması için son derece büyük fırsatlar sağlayan bir yer.

Kentsel kuram açısından bu şöyle bir sıkıntıyı beraberinde doğuruyor; ya zaten Park ile Burgess'ın *Şehir* kitabında bahsettiği ekoloji de bu değil miydi? Yani neredeyse harfiyen, kelimesi kelimesine aynı şeylerden bahsediyorlar: ekolojik nişler vardır, mikroplar falan gibi, tabii onların bahsettiği mikroplar yüz yıl öncesinin mikropları, alkolizm, ahlaksızlık vb. Şimdi bizim bu eleştirel kent literatürüne böyle bir soru yöneltemez miyiz? Bence yöneltmemiz gerekiyor. Yani aradan yüz yıl geçtikten sonra, bütün o Marksizm dolayımından geçtikten sonra tekrar, akışlar var ama bunlar biyolojik akışlar. Yani ekoloji ile nasıl anlaşabiliriz, sorusu kafamızın bir yerinde durması gereken bir soru.

Neyi öneriyorlar peki; banliyöleşme ve salgın hastalıklar üzerine araştırma gündemimiz olmalı, bunun da üç boyutu olmalı. Birinci boyut, nüfus değişiminin dinamikleri demografik boyut, ikinci boyut altyapı, üçüncü boyut da yönetişim. Burada da tekrar Park'a dönelim. Park'ın da kent sosyolojisi için önerdiği şey, tam da bunlar, bunları çalışalım diyor. Bir de şeyi ekliyor Park aslında, gazeteyi çalışalım diyor. Alim Arlı da zamanında yazmış zaten, yani eleştirebileceğimiz çok şey var Chicago Okulu'nda ama öğrenebileceğimiz şeyler bu araştırma gündeminde yatıyor. Şimdi Keil ve diğerlerinin de aradan yüz sene geçtikten sonra söylediği de bu işte, bunlara bakalım.

Nüfus yoğunluğu nedir? Çok bariz çalışılmış anlattıkları bahsettikleri mesele. İşte dünyada da nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu ülkelerden birisi Endonezya'nın başkenti Jakarta, Afrika'da Liberya, Monrovia örneğini veriyorlar. Şunu çok doğru bir şekilde izah edecekler, salgın hastalıklar doğal bir şey değil, toplumsal ve mekânsal eşitsizliklerin bir sonucu. Bir taraftan Zonguldak'ı düşünün Türkiye'de, bütün büyükşehirler dururken, Zonguldak'ın hâlâ COVID-19'un önemli odaklarından bir tanesi olmasını. Bilmiyorum, Hayat Eve Sığar uygulamasını kullanıyor musunuz Sağlık Bakanlığı'nın? Onun yayılım haritasına baktığınız zaman, İstanbul'da yani çalıştığım alan olduğu için de çok rahatlıkla söyleyebileceğim ve şimdi de Gaziantep'i çalıştığım için çok rahatlıkla söyleyebileceğim, bariz bir şekilde eski gecekondu mahalleleri İstanbul'da, Gaziantep'te ise hâlihazırda gecekondu mahalleleri en kırmızıya boyalı yerler. Yani bu tam şu dediğimiz şey zaten, doğal değil bunlar, toplumsal ve mekânsal eşitsizliklerin sonucunda ortaya çıkıyor. Altyapı da çok enteresan, size gönderdiğim makalede de görebileceğiniz bir şey, sıkıntılı bir şey var. Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nden bahsediyorlar, Afrika'nın an acı çeken, en az gelişmiş, bir türlü kalkınamamış ülkesi ki aslında en zengin kaynaklara sahip olan ülkesi. Mesela orada iki şehir asındaki yol asfalt kaplandıktan sonra normalde bir hafta süren yolculuk sekiz saate iniyor. Türkiye'de de

aynı şeyleri görebiliriz. Daniel Lerner'ın *The Passing of Traditional Society* [Geleneksel Toplumun Geçişi, Geleneksel Toplumdan Uzaklaşmak diye daha doğru çevirebileceğimiz] adında bir köy monografisi var. 1940'ların sonu 50'lerin başında Türkiye'de, Ankara'daki köyler üzerindeki gözlemlerini anlatıyor. O da çok çarpıcı bir şey, 40'ların sonunda Ankara'ya geldiği zaman, -Ankara'yı bilenler düşünsün- bugünkü ODTÜ'nün olduğu yerden bugünkü artık şehrin eski merkezi olan Ulus'a, Sıhhıye'ye gitmesi yarım gün sürüyormuş. Ve Lerner, bunun iki yıl içinde nasıl değiştiğini anlatıyor. Oradaki köylülerin nasıl köylü olmaktan çıkıp kente girdiklerini anlatıyor, benim açımdan enteresan kısmı oydu. Sonuçta, bağlantılı olmak hastalığın yayılma hızını arttırıyor, bu da çok açık bir mesele.

Diğeri ise yönetişim yani burada en basit, en rahatlıkla bahsedebileceğimiz hikâye biyopolitika, zaten bunun hakkında çok fazla yazılmış çizilmiş şeyler var. Bizi bir yere çıkarır mı bunu biyopolitika olduğunu düşünmemiz? Şöyle bir çıkmazı da var biyopolitika tartışmalarının, kendinizi bir anda "aşılar da zaten bizim üstümüzde iktidar kurmaya çalışan yöntemler" derken de bulabilirsiniz. Herkesin aşı beklediği zamanda bunu söylemek de – ki söyleyenler var- çok enteresan bir durum olacak. Evet, bilim dediğiniz şeyin de bir iktidarı var, bunu her şeyin içerisine yerleştirmek, yani o araçsallığın içinde başat giden şey o iktidarı kurmaktır demek doğru değil. Ancak, işte bu post-yapısalcı söylemin içerisinde çok kurucu bir etkiye sahip. Bu yüzden de tabii ki kendi kendini taşralaştırıyor aslında, en büyük sıkıntılarından bir tanesi de o.

Keil'ın en son söylediği mesele, ağların kendi mekânsallıkları ve zamansallıklarının bulunduğu. Şimdi en başta söylediğimi tekrar edeyim, altını çizeyim; bu kadar hızlı makale yazmanın çok ciddi sorunları var. Yani ortada teorik bir nesne var, teorik nesne zaten COVID-19 olmadan önce de hakkında tartışabileceğimiz bir şey. Ampirik nesne, olgunun kendisine dair medikal doktorlar bile kesin tanı, teşhis vs. koyabilmiş değiller. Buradan şuraya gelelim, teorik tartışmanın kendisi, aslında çok da fazla bir şey ifade etmiş değil, şu anda kentsel teori belirgin bir şey söyleyebilmiş değil. Yani bir şeyler söylüyor, ama onları zaten biz aşağı yukarı biliyoruz. Yani nedir bunlar: salgın hastalığın yayılması mekânsal bir yayılma. Burada en önemli sıkıntılarımızdan sonda da tekrarlayacağım soru işaretlerimizden biri şu Keil ve diğerlerinin söylemediği: acaba devlet kapasitesini daha hızlı, daha etkin kullanabilen yönetişim biçimleri bu salgınla mücadelede daha mı başarılı oluyor? Yani şimdi mesela Rusya, Büyük Britanya'dan daha mı başarılı? Son günler, daha başarılı olmadığını söylüyor Rusya'nın durumu da bayağı kritik. ABD neden bu kadar başarısız? New York neden böyle? Veya işte Çin nasıl bu kadar başarılı olabildi? Çin'in devasa nüfusu ile kıyasladığımızda, çok kısıtlı bir yerde kalmış bir şey ama

şunun da altını çizeyim ilk elden de tanık olduğum için daha Şubat ayında Çin'de bütün şehirlerin arasında yolculuk yasaklanmıştı, daha yeni yeni kaldırılıyor bu yasaklar Şubat başı Ocak sonuna takiben ki Çin'in yeni yılına denk geliyor. Bu ilerleyen dönemlerde bizim araştırma ajandamızı oluşturacak meseleler bunlar aslında. En temel sorun da sonunda bir daha tekrar edeceğim; bunu aşabilecek miyiz? Veya kenti kurtarabilir miyiz? Veya bildiğimiz anlamda kent ortadan kalkacak mı?

Şimdi bu son kısımda hem Keil'in bu COVID-19 örneğinde kullandığı hem de Lefebvre'den Schmid'in beslenen bir paradigmatik makaleye atıfla Brenner ve Schmid'ın *Yeni bir kentsel epistemoloji mümkün mü* makalesine atıfla şu anlattığımız şeylerin arka planı ve "onlar neyi öneriyor"dan bahsedeceğiz. Yanlış hatırlamıyorsam *Society and Space*'te sadece bu makaleye hücum etmek için özel bir sayı çıktı. Kendilerinin de tahmin ettiği sebeplerle özellikle postkolonyal cenahtan çok ağır eleştiriler aldı Brenner ve Schmid. Benim için önemli bir makale, bence ilerisi için de araştırma gündemini ayakta tutabilmek açısından önemli. Çünkü söylediği şeyler hâlâ iş yapabilen, hâlâ bazı kavramları operasyonalize edebilen, o kavramlar üzerinde sosyolojinin klasik alet edevatıyla hareket etmesini sağlayabilecek imkânlar sağlıyor, olasılı yollar açıyorlar.

Brenner ve Schmid şununla başlıyor, üç tane makro-trend gözlemleyelim diyorlar. Birincisi, klasik hiyerarşiler artık ortadan kalkıyor ve yeni mekânsal eşitsizlikler coğrafyası ortaya çıkıyor, bir, iki, üçüncü dünyalar zaten artık geçerli değil; ama bir ve üçüncü dünya buna Manuel Castells 2000'lerin başında bir de dördüncü dünyayı eklemişti Afrika özelinde, ne kadar katılırız bilmiyorum ya da Kuzey-Güney. Şimdi görüyoruz bu COVID-19, kriz anında çok daha olası açık ve net bir şekilde önümüze atmış durumda. ABD'de virüsten en ağır etkilenen New York şehri, New York şehrinde de şehirden kaçamayan alt gelir grupları dezavantajlı kesimler, siyahlar...

Abdulkadir Öncel: Ölüm oranında özellikle çok dramatik bir fark var. Özellikle siyahîler açısından.

Sinan Tankut Gülhan: Kesinlikle. Neredeyse üç katı kadar bir fark var; çok ağır yaşıyorlar ve Amerika açısından bu beklenebilir bir şey, ama öte yandan da 21. yüzyılda kabul edilebilir bir şey değil. Ve aynı şeyi, onun hakkında daha ayrıntılı okumadım ama, Büyük Britanya'da, Londra'da da görebileceğimizi bekliyorum. Türkiye'de böylesi araştırmalar yapabilir miyiz? Ümit ederim ki yaparız, yapanlar çıkar aramızdan ve bunun kimi nasıl etkilediğini ortaya çıkarabiliriz.

İkinci makro-trend, farklılaşmış bir şehir matrisi. Az önce söylediğim şey, Londra'nın belirli bir finans-sermaye kesiminde, iş hizmetleri kesiminde yaşayan Manhattan'a daha yakın yani Londra'nın hinterlandına gitmeden belirli mahallelerine hemen hemen hiç girmeyen, hinterlandın konumları çok daha değişiyor. Gaziantep için örnek verecek olursak işte İbrahimli'de yaşayan şehir merkezindeki çarşıya hemen hemen hiç inmiyor. Buna bir de şunları ekleyebiliriz; doğal kaynakların işlenmesi, eski kırsal alanların kentsel genişlemeye maruz kalması, bunu Türkiye'de en bariz gördüğümüz mesela bir zamanlar su kaynakları ile ilgili protestolar vardı ama aslında en açık bir şekilde gördüğümüz şey de turistikleşme. Batı Anadolu sahillerinin turistik bir hinterlanda, İstanbul'un, sonra da İzmir'in ve Ankara'nın hinterlandı haline dönüşmesi.

Üçüncü makro-trend ise kapitalist kentleşme süreçlerinin düzenlemelerinin, regülasyon coğrafyalarının değişmesi. Bunu en rahat nereden tanıyabiliriz? Yunanistan'ın mesela kriz döneminden 2009'dan beri başvurduğu 'ev alana vatandaşlık bedava' veya oturma izni bedava. Türkiye de 2018'den beri aynı yöntemi deniyor. Vatandaşlık da böyle bir regülasyon ve finans akışlarına, gayrimenkul sektörüne tahvil etmek ilk defa denenmiş bir mesele. Şunun da altını çizeyim, yani Brenner ve Schmid'in söylediklerine ilave olarak, 1950'ler-1960'larda, organize kapitalizm dediğimiz dönemde, gayrimenkul ciddi bir yatırım aracı değildi. Dün akşam baktım örneklerine, yani üç yıllık birikimle ortalama bir Amerikalı işçi bir ev alabiliyordu. Bu yavaş yavaş açılıyor, 1980 ile 1990 arasında ortalama evin değeri iki katı artıyor, 1990'dan 2000'e gene iki katı artıyor. Yani 1980'lerin başında 50 bin dolara alabileceğiniz ev, 2000 yılında aşağı yukarı 200 bin dolar oluyor ortalama ev fiyatı. Aynı şeyi Türkiye için de söyleyebiliriz. Tabii çok klasik bir örnek vereyim, bizim de burada çalışma alanlarımızda yeni konut bölgeleri, Ankara'nın Batıkent'ini düşünün; Gaziantep'te Karataş vardır; İstanbul'da çok daha geniştir bu coğrafya Anadolu yakasında Merdivenköy, Ataşehir, bir zamanlar Kozyatağı, Avrupa yakasında 1990'ların sonu 2000'lerin başında Beylikdüzü; bunların hepsi emeklilerin emekli ikramiyeleriyle, en azından evin tamamını ya da evin peşinatının çok ciddi bir kısmını ödeyip alabildikleri yerlerdi. Şu anda böyle bir imkân yok, öyle bir olasılık yok. Bu da, bahsettiğimiz regülasyon coğrafyasının bir parçası.

Bunun öbür yüzü de, şu hep söylüyoruz akademin içerisinde biz sürekli bahsettiğimiz meseleydi 2000lerin başından beri, neoliberalizm tehlikelidir, eşitsizlik yaratmıştır. Ama niye küresel çapta ciddi bir karşı çıkış, başkaldırı, ortaya çıkmıyordu? Çıkmamasının en önemli sebeplerinden bir tanesi de, işte bu orta sınıfın en önemli zenginlik, servet kaynağı olan konutun, Türkiye de dahil olmak üzere 1980'lerden bu yana sürekli nominal değer kazanması, gerçek değer kazanması biraz daha şüpheli bir şey. Bu parantezi kapayalım burada.

Peki, buna kent çalışmaları nasıl yaklaştı? Bir kısmını ben Bourdieu üzerine yazdığım yakınlarda İdealKent'te yayınlanan makalede anlatmaya çalıştım, Bourdieu'nün ne kadar önem taşıdığını artık. Kent çalışmaları, özellikle bu küresel kent, dünya kenti kavramlarıyla kendine yeni bir nesne bulmuş gibi, neredeyse bir oyuncak bulmuş gibi sevinçliydi. Ve çok ciddi bir kısmı bu 90'ların 2000'lerin işte bu *identity* politikası üzerine, kimlik politikası üzerine, bir nevi kültürelcilik üzerine inşa ediliyor. Ama Türkiye'yi hatırlayın, Türkiye'de daha somut örneklerine bakacak olursak, benim de aklımda olan bir proje bu, 1990'ların sonundan başlayıp günümüze kadar diyelim bir, söylem analizi, bir içerik analizi, kent nasıl değerlendiriliyor. 90'ların ortasından itibaren bir kentli fikri ortaya çıktı. İşte bu kentli sokağa tükürmez, çok saygılıdır, çok düzgün giyinir, Beyoğlu'na takım elbiselerini giyer çıkar, gibi farklı phonemeleri olan, farklı biçimleri olan bir kentli furyası, metaforu ortaya çıktı. Ve kentle alakası olmayan, kentle gerçekten ilintisi olmayan bir kent söylemini kurduk biz.

Brenner ve Schmid'in itirazı bu açıdan da önemli. Yani şehir dediğimiz böyle İstanbul'dan başlayan, öyle tanımlanabilir bir şey değil. İstanbul ne kadar İstanbul'da ise o kadar da aşağı yukarı Şanlıurfa'da. Brenner ve Schmid şunu öneriyor: kentsel hayatın kategorilerini, yöntemlerini almayalım. Bu önerinin çok da bir anlamı yok yani bunları herhalde anlamamız gerekiyor, bunları anlamadan zaten kent çalışamayız da söyledikleri şey şu açıdan önemli, bizim Türkiye'deki deneyimlerimiz açısından da anlamlı. Kentsel olanın şehirle ilişkisi kalmaz ise ne yapmamız gerek? Esasında bizim sürekli anlattığımız şehirli karakteri veya Fatih Harbiye- Peyami Safa'dan fırlayan bu karakterler bizim sosyal bilimci olarak çalıştığımız kentlinin arasında aslında bir ilişki yok. Sen bir taraftan kültürel bir gerçeklik üzerine işte İstanbul beyefendisi diye, işte beyaz yakalı diye bilimi anlamaya çalışıyorsun ama bu anlamaya çalıştığın tip zaten kentsel dediğin şey değil. Zaten kentsel dediğin şey, kentsel ideolojinin ötesine geçmeyi gerektiriyor ve bütün bu süslemeler yani kentsel şöyledir, kentli böyledir, kentli böyle yapmaz, kentlilik böyle harikadır, ah eski kentliler kalmadı demek kentsel ideolojinin kendini yeniden üretmesi ve kent dediğimiz şeyin en bilindik yanı ile somut koşullarının değerlendirmesini yapmamızdan bizi alıkoymasıdır.

Peki, bu kent çağı, Türkiye'de de bir ara bu çok yaygındı konferansları vs. ne içeriyor? Birincisi kentin zaferi; her yerde büyük, önemli, küreselleşmeye yüz tutmuş kentler var. Bu dört noktayı bir de COVID-19 ile değerlendirelim. COVID-19'un çıkması ile kentlerin bir zaferinin söz konusu olmadığını, tam tersine küreselleşen dünyada kentlerin bir ateş topu haline dönüştüğünü görüyoruz.

İkinci, tekno-bilimsel şehircilik. Benim de üzerine yazdığım, çizdiğim, okuduğum meselelerden birisiydi bu akıllı şehirler. Yeni bir eleştiri de doğuyor buradan çok önemli bir şey, akıllı şehir nedir? Aslında herkesin en doğal hakkı olması gereken veriye erişim, bir ideolojik söylem silsilesi etrafına sarılıyor. Bir kısmı bununla ilgili, mesela otobüsün geldiğini görebiliyor muyum? Bu şehrin akıllı olduğunu göstermiyor ki, sadece senin akıllı bir telefon taşıdığını gösteriyor. Tekno-bilimselciliğe vurursanız şehirciliği, işin içinden çıkamazsınız, daha doğrusu çıkamazsınız değil temel sorunları göz ardı edersiniz.

Üçüncüsü, kentsel sürdürülebilirlik, ki bu başka bir Aşil topuğunu içinde barındırıyor. Çünkü kent dediğimiz yer en nihayetinde, en başından beri sürdürülebilirliğe zıt bir yer. Zaten kentleri yapmamızın sebebi, insanlık olarak kentleri inşa etmemizin sebebi, o sürdürülebilirliğin sınırlarını sürekli zorlamak.

Dördüncüsü de megakent tartışmaları, burada da şöyle bir şaşkınlıkla, bir hevesle başlayan bir tartışma serisi bu, ne kadar büyük, bu mega-kentte nasıl yaşayabiliriz. Ben ilk okumaya başladığımda İstanbul 7-8 milyonluk bir nüfusa sahipti, şimdi 16 milyonluk bir nüfusa sahip. Sorunlarının evsafı değişmemiş durumda, hâlâ sınıfsal sorunları devam ediyor, öte yandan, yolların ikiye böldüğü, hatta bana sorarsanız, üçe böldüğü şehrin birbiriyle temasları devam ediyor. Bunun 8 milyonunda mı megakentti veya ne zaman megakent oldu? Ve böyle giderse Türkiye'de artık sadece İstanbul'u konuşmamız gerekir. Yani İstanbul 16 milyonla bir megakent ama Gaziantep de çok ciddi bir metropol ve metropoliten sorunlara sahip.

Burada çok ciddi bir müdahale var, 2006 yılında Jennifer Robinson'ın *Ordinary Cities* kitabı çıkıyor. Sıradan şehirler; siz sürekli bu megakentlerden bahsediyorsunuz, dünya şehirlerinden bahsediyorsunuz, ama bir de sıradan şehirler var, sıradan şehirleri nasıl çalışabiliriz? Eleştirel teori çok etkileniyor bundan, ama devamı gelmiyor maalesef.

Bir diğer sorun da şu, Brenner da, Schmid de, ben de şu anda yani her zaman için tekrar geri döndüğümüz nokta post-kolonyal teori ile nasıl anlaşacağız? Anlaşılmıyor, olmuyor. İmkânsız bir aşk yani post-kolonyal teorinin bizimle yaşadığı ya da bizim onunla yaşadığımız. Yani tezlere geri döndüğümüz zaman bu işi sürdüremiyoruz.

Nedir Brenner ve Schmid'in tezleri; birinci tez, bence bu çok önemli, tartışma su götürür burada, kent ve kentleşmenin kuramsal kategoriler olduğu, ampirik nesneler olmadığı. Bu ne açıdan önemli, şu açıdan önemli, kenti siz kristalize olmuş bir yer olarak göremezsiniz. Az önce söylediğime geri dönerseniz,

yani İstanbul'un çok önemli bir göçmen nüfusu var, bu göçmen nüfus sürekli hareket halinde, İstanbul'da sadece İstanbullu çalışamazsınız. Aynı şekilde sadece Gaziantep'te Gaziantepli çalışamazsınız, Gaziantep'i anlamak için Besni'yi, Kilis'i vesaire yerleri anlamanız lazım. Kentsellik bunun doğrudan uzantısı olarak, kentsellik bir süreçtir. Evrensel, beynelmilel bir biçim değil, yerleşim biçimi hiç değil ve sınırlanabilir bir birim değil. Yani Türkiye'de neydi yakın zamana kadar 10 bin nüfusun üzerine işte kentli diyebilirdik. Bu ülkeden ülkeye değişiyor, yanlış hatırlamıyorsam Hindistan'da 20 bin. Şimdi şehirleri düşünün mesele 10 bin nüfusun altına düşen yerleri. Mesela, Alaçatı'nın yaz nüfusuyla kış nüfusunu kıyaslayın, Bodrum'un kış nüfusu ile yaz nüfusunu kıyaslayın, yani bunlar kentsel birimler değiller mi? Kentsel birimler ya da işte Karadeniz'in köylerini düşünün.

Üçüncü tezleri, kentleşmenin üç ayrı momentte hareket ettiği. Yoğunlaşmış kentleşme, genişletilmiş kentleşme ve farklılaşmış kentleşme diyorlar. Ve üçüncü tezle bağlantılı olarak kentleşmenin çok boyutlu olduğunu iddia ediyorlar. Neymiş bu üç moment? Yoğunlaşmış kentleşmede nüfusun, üretim araçlarının, altyapının ve yatırımın yoğunlaştığını görüyoruz. Yoğunlaşmanın yoğunlaşması dediğimiz şey bu, Henri Lefebvre'in açıkladığı. Genişletilmiş kentleşme, yerlerin sürekli hareket halinde olması ve işte az önce söylediğimiz mesela İstanbul'un bir kısmının Bodrum'da yaşıyor olması. Teritoryanın artık o kadar net çizilememesi, yani nerede başlıyor, nerede bitiyor ve en nihayetinde bütün gezegen çapında bu hatların, kentsel dokunun genişletilmesi, kaplaması ve kalınlaşması ya da incelmesi diye tabir edebileceğimiz durum. Üçüncü momentte farklılaşmış kentleşme, bu bizim David Harvey'den tanıdığımız yaratıcı yıkıma tekabül ediyor ve Henri Lefebvre'den az önce bahsettiğimiz çökme ve patlama momentlerine, işte sosyal genişlemenin bunlar üzerinde hareketi ortaya çıkmış durumda.

Brenner ve Schmid, üç momentten bahsediyorlar: yoğunlaşmış kentleşme, genişletilmiş kentleşme ve farklılaşmış kentleşme. Ve farklılaşmış kentleşmenin aslında isim babası olarak David Harvey'i görebiliriz demiştik. Bunların vardığı son nokta son üç tezleri de bizi harekete çağıran, kurucu tezler; 5'inci, 6'ıncı ve 7'inci tezleri. Birincisi en başından beri tartıştığımız mesele kentleşme dediğimiz şey gezegenseldir, sadece a kentini b kentini etkileyen bir şey değil, beynelmilel içinde bulunduğumuz bir süreçtir. Altıncı tezleri, kentsel eşitsizlik farklı izlekler takip ediyor, yani herkesin deneyimlediği eşitsizlik aynı şekilde ortaya çıkmıyor. Farklılaşmış kentleşme hikâyesi, Amerika Birleşik Devletleri'nde siyahların sağlık sistemine dâhil olamamasından, Türkiye'de fabrika işçilerinin COVID-19 sürecinde çalışmaya devam etmesi gibi bir sürü farklı izleklerde kendini gösteriyor. Ya da güvencesiz emeğin ABD'de bütün emeğin

neredeyse dörtte birini oluşturduğunu görüyoruz, 35 milyona yakın insan işten atıldı son bir buçuk ay içinde.

Yedinci tez en önemlisi, kentsel olanın kolektif bir proje olduğu yani tekil bir kuruma, tekil bir aktöre hitap etmeyeceği yönünde bir tez. Şimdi ben son tezlerden yola çıkarak spekülasyonla ile bitirmek istiyorum bu konuşmayı. Acaba bu içinde bulunduğumuz durum, olağanüstü hâl durumu genelleşebilir mi ve varlığını süreklileştirebilir mi? Yani kentlerde yaşamaya devam edip de birbirimizden böyle uzak yaşamayı sürdürebilir miyiz? Şöyle düşünelim, bundan 25-30 sene önce olsaydı aynı şey, nasıl tecrübe edecektik? Nasıl deneyimleyecektik? Şu biraz abartıydı, ölen ölsün kalan sağlar bizimdir bazı yerlerde olabilir de her yerde deneyimleyebileceğimiz bir şey değil bu. Ama şu mecra bile, Zoom üzerinden ders yapabilme kabiliyeti bile aslında varlığını, kentleşmenin artık gezegensel değil farklı mecraları da etkileyen bir hal aldığı anlamına gelir. Yani buna girebilmek de sonuçta bazı eşiklerden geçmemizi gerektirir. Evde, bulunduğunuz yerde internet bağlantınızın olması ya da işte cep telefonu, bilgisayar vs. bunlara erişiminizin olması gerekir.

Hep şunu söylüyoruz, ki son derece vakayı adiyeden oldu bu, artık asla hiçbir şey eskisi gibi olmayacak, beni de endişelendiren mesele bu. Geçen günlerde Kanada başbakanı telaffuz etmiş, Donald Trump tam tersini söylemeye çalışıyor, her şey eskisi gibi olacak diyor ama muhtemelen kendisi de buna inanmıyor. Acaba her şey eskisi gibi olmadığında ne olur? Batı toplumlarında mukayese edebileceğiniz yegâne şey, 11 Eylül ile başlayan süreçti. 11 Eylül'den önce neydi? Elinizi kolunuzu sallaya sallaya uçağa binebiliyorsunuz, ondan sonra bin tane aramadan geçiyorsunuz. Öbürü de Batı toplumlarında özellikle çok geniş bir gözetim toplumunun kurulmuş, icat edilmiş olması. Yazdığımız şeyler NSA tarafından okunuyor artık. Herkes bir şekilde takip ediliyor, zaten artık farklı mekanizmalar aracılığıyla, Facebook üzerinden olsun, Twitter'da olsun, anbean takip edildiğimizi biliyoruz, bu da farklı bir eşik yaratmış oluyor bize. Tabii en son 2016-17 sürecinde IŞİD'in Batı şehirlerinde katliamları neticesinde ortaya çıkan, bir yanı İslamafobiye ulaşan, bir yanı da gene kontrol toplumu - gözetim toplumunun yaygınlaştırılmasında kendini bulan bir yönü var, ama salgının nasıl bir toplum kurabileceğini daha düşünebilmiş değiliz. Beni biraz daha fazla ilgilendiren şey gerçekten nasıl bir toplumsal deneyim, nasıl bir kent bizi bekliyor? Şununla kıyaslayabiliriz: 1960'larda beyazlar - beyaz orta sınıflar- Amerika Birleşik Devletleri'nde şehirleri terk edip banliyölere geçmeye ve işte Keil'ın banliyöleşme dediği – gezegensel banliyöleşme dediği- süreci yaşadı. Acaba buna benzer bir şeyi bir defa daha yaşayabilir miyiz? Yani insanlar şehir merkezini terk edip yeni banliyölere çekilebilir, şehir merkezini tabii işçi sınıflarına, dezavantajlı kesimlere terk edip kentsel

çepere çekilebilirler mi? Yapabilirler mi? Bence son derece olası iddia bu. Bunun hakkında düşünmemiz, kafamızın bir yerinde bir araştırma gündemi olarak bulundurmamız gerekiyor. Bir diğeri ise.

Hilal Sevlü: Hocam pardon, riskin şiddeti ile de ilgili aslında riskin şiddeti bunu nasıl düşündürecek aslında. Şu anda çünkü ileriye dönük tahminler yapamıyoruz ama günümüz için konuşabiliriz. Mesela biraz önce sordunuz ya, bu durum genelleştirilebilir mi? Varlığını süreklileştirebilir mi? Bu soruyu soran kim? Üst-orta sınıf birey aslında bu soruları soruyor. Biraz önce de Amerika'da da verdiğiniz örnek işte. Daha çok ölenler kimler? Siyahîler. Ya da daha çok Gaziantep'ten konuşayım. İbrahimli dediniz. Daha çok kapatılma, insanların içeride olduğu evlere çekildiği yerler nereler? İşte daha çok üst orta sınıfın yaşadığı yerler. Bugün Düztepe'ye baktığımızda kadınlar hâlâ kapısının önünde diğer kadınlarla muhabbet ediyor. Yani aslında riskin şiddeti de bizi sanırım bu soruları daha geniş çapta bakmamıza sebep olacak diye düşünüyorum.

Sinan Tankut Gülhan: Tabii, kesinlikle, ama işte burada ikili bir durum var. Sosyal bilimciler olarak biz de kendi sınıfsal çerçevemizden ayrılamıyoruz. Doğa bilimciler de ayrılamıyor. Ama sosyoloğun bir gündemi de olması gerekiyor. Bu gündem, şu anda saha araştırması yapabilme gündemi değil. Bizim de bekleyen saha araştırmalarımız var. Herkes dışarı çıkmak istiyor, görüşmek istiyor şimdi mesela beni çok ilgilendiren enteresan bir soru da, Hilal seni de ilgilendirdiğine eminim. Zoom üzerinden derinlemesine mülakat yapılabilir mi? Acaba böyle bir şey yapmak zorunda kalacak mıyız?

Vefa Saygın Öğütle: Dün paylaştım mesela. Ali Çarkoğlu, yeni şey tamamladılar. Gördün mü sahayı mesela? Telefon vs. ile bin küsur kişiyle görüşmüşler. Bundan sonra saha araştırması nasıl olacak düşünmek gerekiyor diyor. Bunları düşünmek gerekiyor evet.

Sinan Tankut Gülhan: Acaba bundan sonra böyle mi yapacağız? Bir diğeri biraz daha üst spekülasyonda artık Henri Lefebvre'in çökme patlama meselesine gittiğimiz zaman, lokantasız yaşayabilir miyiz? Yaşıyoruz, yani üst- orta sınıflar yaşıyor gibi gözüküyor. Burada devreye ne giriyor? Mesela Amazon. Geçenlerde arkadaşlarla konuşuyoruz keşke o kitapları almasaydık amazondan diye. Trilyon dolara doğru giden bir servete sahip Jeff Bezos olması lazım. Veya işte Türkiye'de sair internet üzerinden satış yapan şirketler. Bunun neresi kentseldir? Neyi kentseldir derken bütün kullandıkları altyapı aslında kentsel altyapı. Ve en önemlisi şehirlerarasında da mesela hiç beklemiyordum kapı çaldı kargodan bir şey sipariş etmiştim. Bugün normalde sokağa çıkma yasağı var ama lojistik şirketleri çalışıyor. Lojistik de kentsel bir şey. Bunun için de-

poya ihtiyacınız var, işgücüne ihtiyacınız var, emeğe ihtiyacınız var, kamyona ihtiyacınız var vs. Yoğunluğa ihtiyacınız var. Yoğunluğumuz bu kadar fazla olmasaydı, kentsel olmasaydık, çok daha yaygın bir yerde yaşıyor olsaydık, lojistiğin de bu şekilde hareket edebilmesi mümkün olmayacaktı. A köyünde yaşıyor olsaydık bu kadar kısa zamanda değil, çok daha uzun zaman alacaktı. Acaba geriye dönüş olmadan yaşayabilecek miyiz? Tabii ki bu benimkisi tamamıyla spekülatif bir soru. Kentseli farklı bir şekilde farklı bir düzlemde Zoom üzerinden, Facebook üzerinden, evlerde yalıtılmışlık üzerinden tanımlayabilir miyiz? Bir yandan da bunu söylerken benim öznel olarak da canım yanıyor. Flaneur'süz bir kent mümkün olabilir mi? Benjamin üzerinden konuşmuşuzdur.

Hilal Sevlü: Çılgınca.

Sinan Tankut Gülhan: Kenti şunun üzerinden konuşmuşuzdur, müzeler mesela sanal gezi tertip ediyorlar. Sanal müzeyle gerçek deneyim birbiriyle örtüşebilir mi? Ne kadar örtüşebilir? Belli ki örtüşebiliyor artık. Şunu görüyoruz yani bir yakınsaması var örtüşmesine. Ya da eve söylediğiniz yemekle, lokantada yediğiniz yemek örtüşebilir mi? Bu, tabii öbür taraftan çok büyük ciddi bir sorunu beraberinde taşıyor. Geniş emekçi kesimler ne olacak? Şunu görebilmemiz mümkün olur mu mesela? Biliyoruz, üretkenlik çok had safhada artık. Gerçekten yatırımı yaptıktan sonra, sabit sermayeye ciddi yatırımlar yapabildikten sonra robotlaşmış fabrikalarda nispeten az emekle üretim yapmaya devam edebilirsiniz. Bunu Türkiye'de görebilir miyiz? Ya da şöyle bir şey paternalist-ataerkil kapitalizme geçiş görebilir miyiz? Yani kısıtlı lojmanlarda yaşayan işçilerin, sadece lojmanla emek süreçlerinin gerçekleştiği fabrika arasında gidip geldiği bir yer olabilir mi? Buna şahit olduk, çünkü başka bir olasılık yok. Aşının bulunabileceği bile son derece spekülatif bir şey. Yani gerçekten bulunacak mı? Bulunan aşı bir işe yarayacak mı? Yani yüzde üç, yüzde beş civarında seyrettikçe ölüm oranları bu hâlâ gündemde olan bir şey.

Ve bu mesele şunu kaldırabilir mi? Kentlerin bu kadar ayrıcalıklı, kentsel ideoloji meselesinin bu kadar önde olduğu 1970'lerde insanlar şunu söylüyordu. Zoom gibi alet edevat ortaya çıkacak ve çıktığı zaman da şehirde yaşamanın hiçbir önemi kalmayacak. Ama arada geçen kırk sene bize tam tersini gösterdi ve şehirde yaşamak daha önemli bir hal aldı. Yani hiç kimse ben Manhattan'ı bırakayım da işte benim doktorayı yaptığım Binghamton'da yaşayım demedi. Nasıl olsa internet var ben evden çalışayım demedi. Mesela evden çalışanlar da evden çalışmaya devam etmek istiyorlar mı? Belli ki istemiyorlar. Ve toplumsal cinsiyetle ilgili çok önemli safhaları, veçheleri var. Bir seri problem bizi bekliyor. Ben bu problemler hakkında son derece kötümserim. Bundan çok bahsetmedim.

Kentsel olanın kolektif proje olduğuna dönecek olursak, o kötümserliği bir kenara bırakıp; tekrar mesela şundan bahsetmemiz gerekiyor. Çok ciddi bir sorun, kira sorunu. Türkiye'nin 2010'dan bu yana başaramadığı hemen hemen en önemli mesele, kiracıların sayısının konut sayısı artıyor olmasına rağmen kiracıların oranının sürekli artıyor olması. Yani yeni nesle biz konut/barınma şansı veremiyoruz. Bu durum şu anda çok daha akut bir vaziyet almış durumda. Sadece barınma meselesi değil, bütün lokantaların, dükkânların kiraları. Hâlâ bile biz küçük esnafın çok yoğun olduğu bir toplumuz; diğer toplumsal örneklerle kıyasladığımız zaman. Bir seri kafamda spekülatif soru var ama bugünlük bu kadar diyeyim ben kendi konuşmamı bitireyim ve konuşmayı sizden gelecek sorulara açayım Vefa uygun görürse.

Vefa Saygın Öğütle: Tamam arkadaşlar. Sinan Hoca yine her zamanki gibi dolu dolu bir sunumda bulundu. Sorularınız varsa kendisine buyurun sorun.

Merve Gizem Uğur: Benim bir sorum var. Merhaba hocam, sunum için teşekkür ederiz.

Sinan Tankut Gülhan: Rica ederim, ne demek.

Merve Gizem Uğur: Şimdi Lefebvre üzerinden bir soru soracağım. Lokantasız yaşayabilir miyiz dedik? Sanırım Türkçe çeviride [*Kentsel Devrim*'de] 22. sayfada sokağı bir buluşma mekânı olarak tanımlıyordu. Lokantaları vesaireyi de sokağı canlandıran lokasyonlar olarak söylüyor. Fakat hemen yan sayfasında da 23'de de sokağın ortadan kalktığı her durum suç gibi olaylara sebep olur diyor. Ama aslında şehrin ortaya çıkışını da sokağa bağlıyor. Şimdi biz aslına bakarsanız şu anda Zoom üzerinden telegörüşme yapıyoruz. İmajlarımız Zoom üzerinden ışık zamanda paylaşılıyor ama mekânda paylaşılmıyor. Yani mekânımız yok. Ya da mekânımız zaman içinde olana kısıtlı kalmış vaziyette. Benim sorum şu: Bu koşullar altında regülasyon coğrafyalarının değişmesi dedik Brenner ile. Regülasyon coğrafyalarından çok regülasyonun alanı mı değişecek acaba? Mekândan zamana kayabilir mi? Çünkü mekânı kuran sokağın kullanılmadığı bir deneyim yaşıyoruz.

Sinan Tankut Gülhan: Güzel soru. Bir sonraki sayfada zaten sen de bahsettin Lefebvre sokağın hayatından bahsederken hem sokaktan, hem de anıtlardan bahseder. Benim de ilk okuduğumda en çok ilgimi çeken, en hoşlandığım bölümler onlar. Aslında diyalektik konuşuyor. Yani önce sokağın tarafında konuşuyor, sonra sokağa karşı konuşuyor. Aynı şeyi önce anıt için söyleyecek, sonra anıta karşı konuşacak. Yani anıt etrafında bir sembolik düzen kurar, ama öte taraftan da her anıt baskıcıdır. Sokak için de aynı şekilde. Sokak bir yandan neyi kurmuş oluyor? İşte dükkânlar, restoran hayatı, sokak hayatı.

Gözlenebilmek, karşılıklı olabilmek. Ama öte taraftan da sokak gene bir baskıcılık içeriyor, çünkü herkesin gözü sizin üzerinizde. Küçük esnaf, mahalle hikâyesi, sokakla olan mesele. Şimdi, onu daha sonra kritik alanla aşacak Lefebvre. Yani kritik alanda, bunların hepsinin aşkın bir noktaya gittiğini iddia edecek. *Mekânın Üretimi*'nde bunu üçüncü mekân olarak tarif edecek ve buradaki diyalektiği, triyalektiğe çevirecek. O biraz uzun bir tartışma; ama burada sokağın tarafında olmasını sağlayan şey Jane Jacobs'un teorileri. Yani dükkân olacak, sokaklar güzelleşecek.

Öte yandan şöyle bir durum var, acaba biz burada mekânsallık yaratmamış bir durumda mıyız? Zamanın olduğu her yerde bir mekân var. Bu mekânsallığın birkaç boyutu var. İşte ben burada çalışma odasında 35 derecedeyim, sizler odalarınızda, Tolga kitapları yaymış arkasına falan, ondan sonra Halil de Zoom arka planını kullanıyor galiba gördüğüm kadarıyla.

Vefa Saygın Öğütle: Şey gibi parlıyor oradan, nurlu görünüyor.

Sinan Tankut Gülhan: Evet, beyaz bir parlama var. İşte benim arka planımda çocukları görüyorsunuz. Ama öte yandan da bunun kendi mekânsallığı yeniden kendini üretmeye devam ediyor. Haklısın, kentsel kuramın çok cevap verebildiği çok da uğraşabildiği bir şey olmadı bu. İşte sanal ortamlar, bu yeni mecra nasıl kendini gösterir? Sosyal bilimlerde uzun zamandır, bana şey okumaktan fenalık geldi, her sosyal mecradan bahsedenin, Marshall McLuhan, Jean Baudrillard demesinden gına geldi artık. Bunların ötesine geçmek gerekiyor. Bunun da bir mekânsallığı, gerçekliği, yeniden üretimi var. Ne olacak? Vefa bunları derleyip toplayıp Youtube'a koyacak, insanlar izleyecek, yorumlar yapacak. Kendine ait bir hayata sahip olmaya başlayacak. Bu da zamansal-mekânsal bir şey. Ya da işte siz buradan şey yapacaksınız, ben bunu çok daha güzel yaparım, kendi Youtube kanalımı açayım diyecekseniz. İşte Youtube fenomenlerinin ortaya çıkması. Youtube'un da bir mekânsallığı var ama bu mekânsallık çok da gözlerimizle görebildiğimiz, elle tutulabilir bir mekânsallık değil.

Bahsediyordum, Türkiye'de çok ciddi sıkıntılar yaşandığını biliyorum, duyuyordum. Şunu yapabilmek çok ciddi bir altyapı gerektiriyor. Burada, on üç kişi aynı anda görüntülü olarak bağlanıyor, PowerPoint falan paylaşıyoruz. Bir yandan Türkiye'nin avantajı belli ki hepimizin yeterince bant genişliği var, bağlanabiliyoruz. Ama öte yandan bunların durduğu sunucular var ve o sunucular gözümüzün önünde değil. Muhtemelen Amazon altyapısını kullanıyordur Zoom. Amazon'un Amerika Birleşik Devletleri'ndeki server çiftliklerinde. Bunun hakkında yeni yeni yazmaya başlayan kentsel coğrafyacılar var. Aynı şekilde Facebook da gerçekten var olan bir yer aslında. Bir serverda du-

ruyor. Bir sunucuda duruyor. Ama o kadar hızlı çalışıyor ki, bize sanki hiç orada durmuyormuş gibi geliyor. Ne zaman durduğunu hissediyoruz biz? Üniversitelerin web siteleri yavaş çalışıyor, kısıtlı imkânlar var, kısıtlı sunucu kaynağı var. Kayıt zamanı anlıyorsunuz Facebook'un ne kadar değerli bir şey olduğunu. Hocam ben dersinize kayıt olamıyorum dediğinizde fark ediyorsunuz. Bu da gerçek bir mekân, iki gerçekliği var: birincisi bizim böyle bir arada bulunmamız. İkincisi de Amazon'un server/sunucu çiftliklerinde bulunması.

Aynı şekilde Yemeksepeti'nin Türkiye'de var olması. Üzerinde araştırma yapmayı da düşünüyorum başka şeylerden fırsat kalırsa. Türkiye'nin neredeyse yegâne başarılı bilişim sektörü girişimi, yeni sektörler içinde gelişmiş tek örneği. Yemeksepeti'nin başarısını düşününce lokantasız yaşayabilirmişiz gibi geliyor. Yani o kadar başarılı bir örnek ki, bütün Amerika Birleşik Devletleri feyz alıp scooter ile yemek götüren insanlarla dolu. Şöyle düşünün, Türkiye'de çok daha düşük dışarıda yeme oranı. Amerika Birleşik Devletleri'nde hemen hemen üç haneden ikisi yemeklerini dışarıda yiyor diye hatırlıyorum son baktığım rakamlarda. Bilmiyorum cevap olabildi mi Gizem soruna?

Merve Gizem: Oldu hocam, teşekkür ederim.

Sinan Tankut Gülhan: Rica ederim, ben teşekkür ederim.

Vefa Saygın Öğütle: Başka soru var mı arkadaşlar?

Abdulkadir Öncel: Sorudan ziyade birkaç şey söylemek istiyorum hocam, yani hoca spekülasyon falan demişti haklı olarak, çünkü çok az şey biliyoruz bu konuda, COVID-19 ile ilgili. Özellikle işte şehirlerin nasıl bir hal alacağı ile ilgili genel bir durumumuz. Bu aslında hastalığın nereye gideceği, bizi nereye götüreceği ve nasıl seyredeceği ile alakalı. Çünkü asemptomatik vakaların çok fazla olduğu söyleniyor. Diğer taraftan biz şu an hastalığı geçirdik mi geçirmedik mi bilmiyoruz. Mesela ben Ocak ayında üç hafta süren bir grip olmuştum. Dört tane falan serum aldım. Olabilir diyorlar. Bilmiyorum da yani, hâlâ korkuyorum.

Bu durumda işte hocanın söylediği bir şey vardı, Amerika'daki siyahîlerle aradaki dramatik fark meselesi. Aradaki fark nasıl çalışılabilir gibi bir şey söylemişti. 11 Mayıs'ta AVM'ler ve berberler açıldı. Bununla ilgili bir haber vardı. İstanbul'un çok az vaka gösteren daha lüks semtlerinde berberlere çok kimse gitmemiş de vakaların çok daha fazla olduğu ekonomik olarak düşük sınıftaki insanların berberlere hücum ettiği ile ilgili. Aslında haberin arka planı, cahiller gidiyor akıllı olanlar gitmiyor gibi bir mesaj veriyor orada ama diğer taraftan bakılmayan taraf şu: Lüks semtlerde oturanların yüzde kaçı işe gidiyor ya da gitmek zorunda? Orada kaç kişi yaşıyor, o ilçede? Bir berbere kaç kişi gitmek

zorunda, kaç kişi düşüyor o berbere gibi düşünülmeden yapılmış bir haberdi. Baktığımız zaman işin kentsel çok başka bir boyutu var İstanbul bakımından. Şu an bildiğim kadarıyla otuz altı bin açık vakamız var. Kaçı İstanbul'dadır? Altı bin kişi diğer şehirlere yayılmış olabilir. Aradaki yoğunluk kentsel durumda bize bir fark gösteriyor gibi geliyor bana. Diğer taraftan ufak bir şey söyleyip tamamlayayım. Siz Kanada başbakanının yeni bir normale geçiş sürecinden bahsettiğini söylemiştiniz. Trump da tam tersi sürekli normale döneceğiz, gevşetin kuralları diyor. Bu da şey demek bir tarafta, aşı bulunsa da bulunmasa da geçeceğiz demek. Bir de şöyle bir söylemi vardı daha önce de söylemişti Birleşmiş Milletler konuşmasında: küreselleşmenin sonuna geldik dedi. Aslında onun küreselleşmeden anladığı zannediyorum bizimki gibi değil, çünkü Amerikan mallarının her yere gidişi ile ilgili bir küreselleşmenin sonu değil ama diğer taraftan göçmenlerin Amerika'ya gidişiyle ilgili son. Yani öyle bir küreselleşme anlayışı var bence Trump'ın. Söylemlerinin değişmediğini görünce küreselleşmeyi başka anladığını görüyoruz.

Vefa Saygın Öğütle: Aslında tam da burada Kadir oldukça önemli bir yere değindi. Hemen üstüne ekleyeyim. Brenner'ın kurduğu, anlattığı çerçeve göçmenler meselesini nasıl ele alıyor? Kadir'in söylediği şeye ek olarak bu da belki daha teorik düzeyde konuşulabilir.

Sinan Tankut Gülhan: Benim de aslında son zamanlarda kafamı yoran mesele bu. Kentsel çalışmaların arka planından yola çıkıp mesela Gaziantep özelinde Suriyelilerin deneyimlerini nasıl anlayabiliriz? Ve bir hayli spekülatif bir iddia ile çalışmayı sonlandırmıştım. Daha tam son halini veremedim, bir metne çeviremedim. Suriyelilerin kendi içlerindeki sınıfsal, kültürel, mekânsal farklılaşma ile Türkiyelilerin farklılaşması aynı izlekleri izliyor. Aynı hatlarda. Bunu haritalaştırdım. Birkaçınız belki görmüşsünüzdür daha önceki sunumlarımda. Ve hiç de zannedildiği gibi değil. Kentsel olan kendisini dikte ediyor. Zannedildiği gibi arada büyük bir uçurum yok. Türkiyeli işçi sınıfları nasıl, nerede yaşıyorsa, Suriyeli işçi sınıfları da aynı yerlerde yaşıyor. Türkiyeli küçük esnaf nerede, nasıl yaşıyorsa, Suriyeli küçük esnaf da ona benzer şekilde yaşıyor.

Yeni kent sosyolojisinin yerine geçmeye çalışan eleştirel kent sosyolojisinin en büyük sıkıntılarından bir tanesi alt sınıflara ciddi bir ehemmiyet vermemesi. Bu 90'lardan beri tartışılan bir şey. Yeni kent sosyolojisinin sonunu getiren de bu oldu 80'lerin ortalarından itibaren. Burada işte Loïc Wacquant, Pierre Bourdieu gibi karakterler devreye giriyor. Etnografik yöntemleri nasıl çalıştırabiliriz? Nasıl anlayabiliriz? Mekânda bu deneyimler nasıl yoğunlaşıyor/ortaya çıkıyor. Yeni yeni Bourdieu'nün bu açıdan kente gelmesi, şehre inmesi çok iyi oldu. Çünkü Lefebvre'in soyutlama düzeyinden gittiğiniz zaman çok fazla

teoriden konuşup, çok gündelik hayat deneyimlerinden konuşamıyorsunuz; her ne kadar kendisi gündelik hayat teorisyeni olsa bile. Maalesef çevrilmeyen bir sürü metni var. Lefebvre de bizim gibi olguyla uğraşan ampirik gerçeklikle uğraşan bir sosyolog. Hem kır sosyolojisi yapmış, hem kent sosyolojisi yapmış, hem de -tırnak içinde- uygulamalı bir şekilde yapmış bir karakter. Fakat bunun kent çalışmaları içinde massedilmesi son derece sıkıntılı dertli bir şekilde gerçekleşiyor.

Ama Abdulkadir'in söylediği, Gizem'in söylediği, Hilal'in de arada söylediği meselelerde bizim yeni tür saha gözlemleriyle uğraşmamız gerekiyor. Beni ilgilendiren, çok fazla göçmenlik üzerine yazılan çizilen şey var, ama hep göçmenliğe istisnai bir durum olarak bakan, hep bir olağanüstü halin, bu garibanlar ne yapacak şeklinde içinde çok ciddi miktarda belirli bir şeyin sömürüsünü de barındıran bir söylem var. Ama göçmenliğin sıradan hale getirip, en nihayetinde kentsel deneyimin de çok ciddi bir parçasını göçmenlik oluşturuyor, yani göçle kurulmayan şehir yok, olamaz da zaten. Şehir veya kent dediğimiz olgunun ta kendisi göçle ilgili bir mesele. O yüzden de göç sosyolojisi dediğimiz bir sürü şeyi eleştirmek gerekiyor -Brenner cenahından geldiğimizde.

Kadir'in söylediği aslında çok da önemli. Biz küreselleşmeyi 1970'lerde petrol kriziyle başlayan bir regülasyonun yeniden icadı olarak ele alırsak ve bunun neticesinde önce Amerikan mallarına sonra Alman mallarına ve aynı zamanda entelektüel ürünlerine piyasa serbestisi olarak düşünürsek ve bunu ithalat odaklı büyümeye/kalkınmaya tahvil edersek, evet, küreselleşme dediğimiz şeyin sonuna geldik, bu şekilde olmasının sonuna geldik. Amerika bunu çok açık bir şekilde söylemeye başladı. Bundan sonra kim gelirse gelsin Joe Biden bile seçilirse, Trump'ın açtığı yoldan -işte bir sürü ceza kesmek- Biden çok daha ileri gidecektir diye tahmin ediyorum. Almanya bir şekilde salgını atlatmasında doğru bir yol takip ettiğini düşünerek salık veriyor ama öte yandan Güney Avrupa'nın da Almanya ile böyle bir ortaklığa, bu küreselleşme anlatısına inanacağını pek zannetmiyorum. Aynı şeyi Japonya'da görebileceğimizi, Doğu Asya'da görebileceğimizi, Çin'in çok farklı bir strateji izleyeceğini takip ediyorum, tahmin ediyorum.

Küreselleşmeyi gezegenleşme olarak ta 17. yüzyılda Westphalia Anlaşması'yla beraber başlayan kapitalizmin kuruluşu, modernitenin ve modernizmin hareketi olarak algılayacak olursak, o zaman bu bitmeyecek bir şey. Farklı biçimleriyle, farklı kipleriyle devam edecek. Zaten Wallerstein'i Wallerstein yapan şey, modern dünya-sistemi üzerinden, daha kimse kafa yormazken 1974 yılında ortaya çıkıp, dünya her zaman küreseldi demesi ve işte Sovyetler Birliği varken bile küresel bir dünya-sisteminin mevcut olduğunu iddia etmesi, iki

tarafın bir ortaklık içinde olduğunu söylemesi, tabii daha sonra Sovyetler Birliği düştükten sonra, çok ciddi bir ahbap çavuş kapitalizminin, acımasız kapitalizmin ortaya çıktığını da iddia etti. Böylesi bir küreselleşmeyi anlıyorsak, ki ben bunu anlamayı tercih ediyorum, dünya-sisteminin, modern dünya-sisteminin varlığından, bu şekilde bunun bir sona geldiğini söyleyemeyiz. Amerika Birleşik Devletleri her halükârda hem ucuz emeğe, hem de ürettiği işte Facebook gibi, Google gibi metalarını alıcıya ihtiyacı olacak. Bu, burada bitecek bir mesele değil. Bunların da olabilmesi için en başından beri bahsettiğimiz gezegensel kentleşmeye ihtiyacımız var. Hiç kimse şu anda elektriği olmayan suyu olmayan köylere gitmiyor. Aaaa ne güzel şehirden kaçalım diye elektriksiz, susuz, internetsiz yerlere gitmiyor. Herkes Bodrum'a gitmek istiyor.

Vefa Saygın Öğütle: Tam da burada ara verelim, daha sonra tekrar toplanalım olur mu?

Vefa Saygın Öğütle: Evet arkadaşlar başka sorusu olan arkadaşlar buyursun, sorsun.

Halil Ecer: Hocam ben giriş yapacağım izninizle.

Vefa Saygın Öğütle: Gel gel Halil gel.

Halil Ecer: Özellikle kapanmanın farklı şekilde deneyimlenmesi. Evet, biraz önce bahsettiğiniz berberlerin yine kapanma mevzusunun farklı deneyimlenmesi ile ilgili olarak karşımıza çıkıyor. Amerika'da veyahut Avrupa'da tuvalet kâğıtlarına olan rağbetin Türkiye'de tuz ve makarnaya yönelmesi. Bu farklı deneyimi nasıl ortaya çıkartacağız? Çünkü biz istiyoruz ki bu süreç kriz olarak ele alınacaksa krizden sonraki her durumu, şu anki deneyimleme biçimimiz ortaya çıkaracak. Böyle bir şeyin var olması mümkün iken, aynı zamanda gezegen çapında kentleşmenin varlığı mümkün iken tam bunun paralelinde evle sınırlandırılmış bir kültür mevzusu da ortadadır. Aslında Sinan hocanın kültür ve kent mevzusuna girişi bu noktada çok değerli bir yerde durmaktadır. Yani bu süreçte bizim kültürün hem salgın sürecinde hem de kentleşme düzeyinde bize nasıl bir gelecek, nasıl bir zemin hazırlayacak kriz sonrası için.

Sinan Tankut Gülhan: Güzel soru, Halil. Buradaki mesele biraz evin nasıl yeniden tanımlandığıyla ilgili. En birincil iş tabii, toplumsal cinsiyet rolleri. Yakında, dün okudum hatta, *International Journal of Urban and Regional Research*, bizim alanın en önemli dergilerinden bir tanesi, mesela şunu söylemiş, yeni gelecek yazılarda önceliği kadınlara vereceğiz ve erken dönem kariyerinin başındaki *post-doc* yapan doktora öğrencilerine ya da doktorasını yeni bitirmiş insanlara vereceğiz diye bir duyuru paylaştılar.

Hakikaten şey meselesi ikircikli. Toplumsal cinsiyeti nasıl çalışacağız, evde? Öte yandan şunu da bilmiyoruz. Ev nasıl yeniden inşa ediliyor? Kadir'in sorduğu berber meselesini de kafamda kurmaya çalışıyordum. Berber nasıl bir sembolik-mekâna işaret ediyor? Bizim klasik erkek işçi sınıfının mekânları olarak tanımladığımız yerler neresiydi; kahve. Türkiye'de hakkında en fazla atılıp tutulan, en çok konuşulan yerdir kahve, hâlâ. Sonra, meyhaneler, ondan sonra da işte Digitürk vs. izlenen kahveler.

Şimdi son 10 senede, temelleri ta 24 Ocak 80'den sonra atılan meselede, işte aşırı mesai, güvencesizleştirme falan filan, işçi sınıfının artık kahveyle ilişkisi yok. İşçi sınıfı mahallelerine gidin, hiçbirinde kahve kalmamış durumda. Kahve biraz daha üst sınıflara doğru kayıldıkça var, olan artık adına kahve denmiyor, unisex mekânlar haline dönüşmüş, Starbucks vs. Bunları, ev mekânının uzantısı olarak nasıl, maskülen ilişkiler kurulan yerler olarak değerlendirmeye çalışıyorum. Gene işçi sınıfı mahallerine gidin, ne yok? Meyhane yok. Meyhane, içkili eğlence ya da içkili yeme içme. Türkiye'de yeme içme tamamıyla üst orta sınıflara ait bir alan. Eskinin işçi sınıfı birahaneleri, meyhaneleri falan tamamıyla yok olmuş durumda. Çok çok azı ayakta. Digitürk'ün gelmesiyle beraber futbol kültürü artık işçi sınıfına kapanmış durumda. Hariçten gazel okumak olsun da Türkiye'de futbolun önemli sorunlarından bir tanesi artık işçi sınıfından bir güç devşiremediği için yeniden oyuncu gücü üretemiyor. Tabanı, kitlesi yok. Kimse maçlara gitmiyor. Avrupa'nın en düşük izlenme oranı, stada gitme oranı olan yeri burasıydı.

COVID-19'dan önceki haline ne oldu? Önce bunu bir tahlil etmemiz gerekiyor ve bu COVID-19'dan sonra neye dönüşecek? Birincisi zaten fazlasıyla ev merkezli, evin içerisinde de büyük düz ekran merkezli bir hayatımız vardı. Bütün mahalle söylemine rağmen, Türkiye 1960'lardan sonra kurulduğu haliyle arkadaşlar, bana sorarsanız, -bu da spekülatif bir iddia ama bunun arkasında durabilirim ne derler bu hususta çok da desteğe ihtiyacım yok- Türkiye 1960'lardan sonra ev merkezli, özellikle 1970'lerdeki aşırı siyasallaşmanın çöküşüyle beraber ev merkezli bir hayata, 24 Ocak'tan sonra, tamamıyla da 12 Eylül'den sonra dönüşmüş durumda. Kutsal ev mantığı işte. Bundan çıkış ne zaman yaşanmaya başladı? 2010'larda beyaz yakalıların yeni orta sınıf denilen orta sınıfın ortaya çıkması ile beraber, bazılarının yeni orta sınıfı dediği, evden dışarı çıkma belirdi. Eve kapatılmanın en çok etkilediği kesimler bunlar. Öbür kesimler zaten çalışıyor. Bir şekilde çalışmak zorunda işte yani kargo taşıyanlar, lojistik sektörü ve fabrikalarda çalışanlar. AVM'lerin açılması bu açıdan anlamlı olabilir. Bir cevabını veremediğim soru veya bu konuda anekdotal bir deneyimimin bile olmadığı soru, berberler. Berberin işlevi gerçekten ne? Kadınlar için ne ve erkekler için ne? Kahveler gittikten sonra yerini berberler mi

aldı? Bunun cevabını veremiyorum, bunu bilemiyorum, ama değişimi çok rahatlıkla gözleyebiliyoruz.

Vefa Saygın Öğütle: Kadın kuaförlerine ilişkin bir saha çalışması hatırlıyorum, bizim kongreye gelmişti. İlginç bir şeydi. Bourdieucü bir saha yapmış arkadaş. Kadın kuaförü açısından bir tür statüsel bir karşılığı var kuaförlerin. Oluşma biçimine dair böyle bir şey var. Kadın kuaförü sadece gidilip traş olunan yer değildir. Kadın kuaförüne sabah girilir akşam çıkılır. Böyle bir çalışma var. Buna ilişkin statü vs. karşılaştırıldığı hatta sosyal sermayelerin devşirildiği bir ilişki biçimi var kadın kuaförlerinde. Erkek kuaförlerinin durumu daha farklı. Erkek kuaförlerini bilirsiniz. Bir yandan aslında kuaförün arkadaşlarının düzenli olarak takıldığı, müşteriler varken sürekli birilerinin de olduğu bir durum var. Kahvenin yerini alır mı bilmiyorum, konuşmak lazım. Oldukça ilginç bir çalışma konusu olabilir kuaförler ve berberler. Hatta tez konusu bile olabilir.

Sinan Tankut Gülhan: Büyük şehirlerde mesela berber o kadar yaygın bir şey ki, ben şuradan örnek vereyim: kahve bulmak hemen hemen imkânsıza yakınken -orta sınıf mahallesi olsun işçi sınıfı mahallesi olsun- bir sürü berber görüyorsunuz. Demek ki bir işlevi var, çalışmak gerekiyor, görmek gerekiyor. Halil'in sorusuna dönecek olursak, şunu ortaya çıkarmak lazım. İşi kim yapıyor? Kim çalışıyor? Kadınlar evde kalıyor, tamam onu biliyoruz. Zaten krizden önce de Türkiye'de sadece dört kadından bir tanesi çalışıyordu, iyimser ihtimalle. Bunlar en ağır etkilenenlerdi. Ve erkeğin rolüne ne yapıyor? Alışverişi erkek mi yapıyor? Dışarıya sadece erkek mi çıkıyor? Bunları tabii ki bir şekilde çalışma gündemimize almamız gerekiyor. Ama evin çok daha merkezi olacağı toplumsal bir yapının görünmekte olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle bir sorun da var: Niye Türkiye'de şehirler bu kadar yoğun, niye bu kadar apartman hayatı baskın? O da gene bizi ilgilendiren bir çalışma konusu. Niye bu kadar yoğun yaşıyoruz? Niye nüfus yoğunluğu bu kadar fazla?

Abdulkadir Öncel: Yani biraz şöyle değil mi hocam? Mesela İstanbul'u merkezde birleştirerek, yığarak şey şehirleşmeyi genişletmeye yönelik bir şey başlardan itibaren. Özellikle İstanbul üzerine yapılan hem belgesellerde hem de şehir çalışmalarında görüyoruz. En başlarda normalde şehrin, İstanbul için konuşuyorum, tam ortası merkezi olarak kabul edilen yerlerde evler vardı. İşyerleri gelince insanları dışarı itmeye başladı. Beylikdüzü hikâyesi tamamen öyle bir hikâye yani. Beylikdüzü'nün insanların göç gibi oradan gidip tekrar geri dönmesi bir gün içinde biraz sanki öyle bir hikâye. Biraz kötü plan ama öyle yapılmış. Şehirleşmenin üst üste yığılarak, bir taraftan Tekirdağ tarafına bir taraftan Kocaeli tarafına doğru genişleyerek, şehirleşmenin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı gibi bir durum mu söz konusu?

Sinan Tankut Gülhan: Evet, işte o bilinçli bir plan değil, beklenmedik sonuçlar. Bir yandan demokrasiye geçmenin getirdiği, Asaf Bayat ona sessiz müdahale diyor, daha doğrusu ben öyle çevirmeyi tercih ediyorum. Öte yandan İstanbul'da çok ciddi hatıra sayılır bir oranda sanayi sermayesi var. İnsanların göç etmesinin sebebi o. Ama niye bu kadar yoğun yaşıyorlar? Beylikdüzü görece yeni banliyölerden bir tanesi. Tam anlamıyla bir kentsel cangıl. Yani yoğunluğun işte Hong Kong seviyesinde olduğu yerler var İstanbul'da. Dünyada eşi benzeri olmayan bir şey. Niye bu kadar kalabalık, niye bu kadar yoğun? Bizim hem sanayileşme deneyimiyle hem de toplumsal sınıfların sorunlu şeyiyle ilgili, nasıl diyelim, burjuvazi bu işten çok iyi anlamıyor, çok beceremiyor bu işi. Onun çok ciddi bir sorumluluğu var bunun bu kadar akut hal almasında. Türkiye'de bu kadar kentsel ağırlığın İstanbul'da olduğu. Var, işte Hong Kong var, Endonezya var, Nijerya var. Türkiye'nin bu rotayı takip etmesi gerekmiyordu. Çok tuhaf, istisnai bir durum. 80 milyonluk ülkenin 16 milyonunun, işte günlük gelenlerle beraber belki 18-20 milyonu. Yani işte Kocaeli'ni ekleyin, Bursa'nın bir banliyö haline gelmiş olmasını ekleyin. Bu en önemli sorun aslında yani, Türkiye'nin orta vadede çözmesi gereken mesele İstanbul'un kentsel yoğunlaşması. Şimdiye kadar bulunan yegâne çözüm de üst-orta sınıfların Bodrum'a, Batı Ege'ye kaçmaları. Orta sınıfların İç Anadolu'daki, Kuzey Anadolu'daki köylerine kaçmaları. Geri kalanların da şehre hapsolması, maalesef.

Bu da Halil'in sorusuyla ilgili diye tahmin ediyorum. Bağcılar'da, Esenler'de Ramazan Bayramı geldiğinde insanlar köye gidebilecek mi? Bayramı nasıl geçirecekler? En yakın vadedeki en önemli soru bu. Muhtemelen gidemeyecekler. Bir de bir şey daha ekleyeyim. Kadir önemli bir noktayı işaret etmişti, onu atladım galiba. Dönüştüğümüz yer. Sürekli kapalı kalamayacağız. Yani kapalı kalmanın da yöntemleri var. Sürekli olmasa bile kapalı kalmaya devam edebiliriz. Bu antikor testleri çok ciddi bir şekilde Batı'da konuşuluyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde, Britanya'da konuşuluyor. Diyelim Kadir test yaptırdı antikorları var, Kadir artık istediği yere çıkabilir. Benim testim negatif çıktı o zaman ben çıkamıyorum. Bu nasıl bir sınıfsal ayrımcılığa yol açacak? Sadece sınıfsal değil aynı zamanda etnik, ırksal Amerika Birleşik Devletleri üzerinden baktığımızda. Ve bu çok tehlikeli bir dönemeç. Ki işler böyle giderse ve aşı da gelmezse oraya varacağız gibi gözüküyor. Ve evet o da olası hatlardan birisi. Ki işte 1930'lara geri dönüşümüz demek oluyor. Herkes gidecek kan testi olacak, antikorları olanlar özgür olacak. Çalışmada da özgür olacak. Geri kalanlar evde oturmaya devam edecek, işten atılacak vs.

Abdulkadir Öncel: Ülkeler arası seyahatte de pasaportların düzenlenmesi ile ilgili böyle bir söylem var.

Hilal Sevlü: Tam da hocam bu noktada işte Lefebvre'in söylediği gibi kentsel hakkı ne noktada tartışacağız? Harvey *Asi Şehirler*'de diyordu aslında Lefebvre bunları söylemeseydi de insanlar kentsel hakkı arayacaktı, görülüyordu. Çünkü o kadar sermaye birikmişti ki ve kentte yoğunlaşmıştı ki. Acaba COVID-19 ile ilgili kentsel hak ne olacak diye düşündüm şimdi bunları konuşunca.

Sinan Tankut Gülhan: En önemlisi sağlık hizmetleri. Yani sağlık hizmetleri ile kentteki hakkımız birbirinden ayrılamayan şeyler. Kıra gitmemizi engelleyen ya da insanların rahat rahat Bodrum'a kaçıyorum demesini. Mesela Bodrum'da en az beş tane üst düzey özel hastane var, devlet hastanesi kısıtlı olsa da tabii. Şehre ihtiyacımız var bizim. Kentte olmaya, kentsel sağlık hizmetinden faydalanmaya ihtiyacımız var. En önemli şu an gözüken, en acil bağlamda gözüken o. Öte taraftan gerçekten bu antikor testleri işler mi işlemez mi? Ben hakikaten kötümserim. Bizim gerçekten 1930'lu yılları yeniden yaşayacağımızı tahmin ediyorum.

Özlem Kuyu: Bir de damgalanacağız muhtemelen. Virüslüler, virüslü olmayanlar. Yeni bir damga türü.

Sinan Tankut Gülhan: Tabii, tabii ki. Yani, şey hâlâ kesinleşmiş değil. Bağışıklık yaratıyor mu bir defa hasta olmak, o da belli değil. O da olabilir, bağışıklık. Bunların hepsi tabii bir nevi kentte de kalmamıza bağımlı gelişmeler. Çünkü sağlık sistemi kentte. En vazgeçemeyeceğimiz mesele. Kaç kişiye helikopter gönderip de hastaneye taşıyabilirler? On binlerce kişiyi helikopterle hastaneye taşımak mümkün değil. Hilal, iyi hatırlattın gerçekten. Kentteki hakkımızın en tepe noktasında o mesele yatıyor.

Halil Ecer: Hocam bir şey soracağım. Kentin sınırlarını çizemeyeceğimizi söylüyoruz, tam bu noktada kent hakkının sınırı nasıl olacak? Söz gelimi sağlık hakkından yararlanacağız ama nereye kadar? Kentin neresine kadar?

Sinan Tankut Gülhan: Yararlanamayanlar var. Türkiye en azından -nispeten- diğer örneklerle kıyaslayınca yararlanmak üzere evrensel bir sağlık sistemimiz var, herkese açık. Amerika Birleşik Devletleri'nde yok. Onların kentteki hakkı, kentteki ölüm hakkı; Afrikalı Amerikalıların kentteki ölüm hakkına denk geliyor. Bizdeki de işte hangi hastaneye denk düştüğümüzle ilgili bir şey. Nispeten avantajlı olan mesele şey, yani bizdeki önleyici hekimlik hizmetlerinin daha yaygın olması, Amerika Birleşik Devletleri'ne kıyasla. Britanya'yı örnek gösterebilir miyiz bilmiyorum o konuda. Bu da şuna bakıyor tabii, devlet hastaneleri bu hizmeti nasıl ve ne ölçekte yapmaya devam edecek? Devam edebilecekler mi? Kamusal maliyeti ne olacak gibi daha ziyade kamu yönetimini

ilgilendiren meseleler. Ama yani dediğim gibi işte kimin kentteki hakkı? Amerika'da görüyoruz yani gerçekten feda edilebilir çok geniş sınıf kesimleri var Amerika'da. Türkiye'de feda edilebilir olduğunu söyleyebileceğimiz kesimler varmış gibi gözükmüyor. Bu da E.P. Thompson'ların zamanında yazdığı gibi hukukun kendi içindeki çelişkisiyle ilgili olabilir. O başka bir tartışma, daha uzun bir tartışma, ama Türkiye'de en azından işleyen bir kamusal sağlık sistemi var yani en azından herkese açık bir şekilde işleyen. Tabi bunun içerisinde katmanlar var sonuçta A özel hastanesine gidenle E devlet hastanesine giden aynı değil.

Merve Gizem Uğur: Ben burada bir ekleme yapabilir miyim? Şey ben şimdi Marmaris'teyim aslında. Bir ara sınırlar, şehirlerarası ulaşım kapatılmadan önce bir kısım Marmaris'e akın etmişti. Özel bir hastanede çalışan hemşire bir yakınım var, şu olmaya başlamış. Zenginler hastanede oda kiralıyorlar. COVID-19 olursam, yer bulamazsam, Bodrum ya da Marmaris gibi bir yerde odamı baştan kiraladım. Bir de alttan alta yürüyen böyle bir hak var. Mesele herhalde ilerleyen zamanlarda bayağı sınıfsal bir alana dönebilirmiş gibi geliyor bana.

Sinan Tankut Gülhan: Yani devlet hastanelerinde verilemeyecek bir şey özel hastanelerde yok. Şimdiye kadar bildiğimiz takip ettiğimiz kadarıyla en azından. Türkiye sağlık sisteminin de yapısı itibariyle çok enteresan bir durum, özel hastaneler böyle çok alengirli işler yapamıyorlar. Otel tarzında bir hizmet alıyorsunuz ama testlerinizi daha hızlı veremiyorlar, çünkü o çok büyük yatırım gerektiriyor, kamu kaynaklarıyla yapılan bir şey bildiğim kadarıyla. Bahsettiğim diğer mesele de şeydi yani toplu taşımayı kim kullanacak? Amerika Birleşik Devletleri'nde uçak şirketleri batıyor teker teker. Nasıl tekrar geri açılacak? Açılsa bile kim binecek, kim uçacak bunlarla? Bunlar da başka meseleler. New York şehrinin metro işletmecisi batmak üzere, yani battı aslında. Onu kim finanse edecek? Türkiye'de de, Ankara'da da, İstanbul'da da durum değişik değildir. Bilet gelirleri bulunmadığı için nasıl işlemeye devam edecek? Metrobüs, metrolar, vapurlar vs. Bunlar da doğrudan bizi, kent sosyolojisini ilgilendiren meseleler. İstanbul gibi bir yerde herkesin otomobil kullanamayacağını düşünürsek daha da çarpıcı bir soru olacaktır.

Vefa Saygın Öğütle: Peki Sinan bu hariç biraz şeyi konuşalım, *elephant in the room* derler ya, odadaki fili konuşalım. Sonuçta kent meselesinin bir biçimde devletle doğrudan bir bağı, bağlantısı var. Bilhassa işte Harvey, Lefebvre vs. Peki devlet mefhumuna ilişkin ne söylenebilir bundan sonrası açısından? Bu mefhum bir dönüşüm geçirebilir mi? Senin anlattığın çerçeve nasıl kuruyor bağlantıyı?

Sinan Tankut Gülhan: David Harvey'in zayıf karnı devlet meselesidir. *Sermayenin Sınırları'*nda da. Ki, kendisine de doğrudan bu soruyu sormuştum. *Sermayenin Sınırları'*nda niye devlet yok? Çünkü devlet dedi, çok karışık bir sorun, 1970'lerde kendisi Fransa'da iken Fransızlar karman çorman bir hale getirdi hiç devlet meselesine girmek istemiyorum, deyip bence doğru da bir cevap vermişti, doğru da bir iş yapmıştı. Devlet meselesine müdahale eden esas karakter Bob Jessop ile beraber, Bob Jessop'dan etkilenen Neil Brenner, benim kendi tezimde de kullandığım yeni devlet mekânları kavramlaştırması. Tam da aslında Gizem'in söylediği, özel hastaneler yeni devlet mekânlarının örnekleri. Sadece Türkiye'ye özgü değil, Amerika'dan başlayıp bütün dünyaya yayılmış bir olgu.

1945 sonrası dünyada özel hastane dediğimiz şey çok da düşünülebilir bir şey değildi, en azından Batı Avrupa'da. Bir parçası bununla ilgili. Diğer parçası, şeyi nasıl kuracağız? Korunma mekanizmalarını nasıl kuracağız, nasıl kurmaya devam edeceğiz? Brenner bunun, yeni kent mekânlarında neoliberal kent mekânlarını, bu projelerin, stratejilerin nasıl oluşturduğunu ilgileniyordu. O çok uzun bir hikâye, ona çok girmeyeceğim. Benim tahmin ettiğim biraz, Trump ile ilgili arada gelen sorulardan da yorumlardan da söyleyebileceğim bir şey, alttan alta ifade etmeye çalıştığım üzere buhrana giriş. Tek etkisi COVID-19'un kriz olma etkisinin ötesinde, buhrandan nasıl çıkacağımız daha önemli bir soru. Yani COVID-19'un sonrasını nasıl atlatacağımız daha ciddi bir soru. Bunun cevabının çok ciddi bir otoriterleşme olacağını tahmin ediyorum. Şeyde de alttan alta bu sorunsal devam ediyor, işte Çin bu olayı nasıl bu kadar ucuz atlattı Çin'de başlamasına rağmen? Merkezi bir devlet var, tek bir devlet aygıtı, tepeden aşağıya kadar organize edilmiş, demokrasinin d'sinden bahsedemeyiz. Ama çok başarılı bir şekilde devlet kapasitesi çok yüksek bir kurumdan bahsediyoruz, Çin Komünist Partisi'nden. İtalya'da bu yaşanan krize karşı verilecek yanıt ne olacak? Britanya'da zaten Boris Johnson açık ara farkla kazandı. Bir daha kazanacak mı? Daha da otoriterleşerek bunu sürdürecek mi? Benim ilgimi çeken, Trump'ın damadı, aynı zamanda ülkede yönetimde ciddi pozisyonda. Ne olduğu belli değil pozisyonunun, ama her şey hakkında karar verici bir pozisyonda, Jared Kushner. Kushner, Kasım 2020 seçiminin ertelenebileceğini söylüyor bir gazeteciye. Şimdi bu anayasal olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde düşünülemez, dile getirilemez bir meseledir. Bunu yapabilir mi Trump? Muhtemelen yapar. Şu ana kadar gelmesi de çok imkânsıza yakın bir şeydi Trump'ın. Gerçekten tüm kurumsal mekanizmayı tasfiye ederek, işte Mueller'ın FBI ile beraber ortak yürüttüğü çalışmadan azil süreçlerine kadar gelen aşamadan, seçimi erteleyebilir mi? Normalde bu soru Amerikan kamuoyunda hiç konuşulmayacak, dile getirilmesi düşünülemez bir soru iken, dile getirilmiş durumda, başkana en yakın karakter tarafından.

Bu, bize hani çok iyi zamanlar göreceğimizi söylemiyor, dediğim gibi. Bu yeni kent mekânları da buna mukabil, belki 1930'lardan tanımladığımız kent mekânlarına dönüşecektir. Bunda ilk yapılacak şey ne? Büyük altyapı yatırımları, otobanlar, büyük enerji yatırımları. İşgücünden çıkmış kitlelerin tekrar işgücüne yönelmesini sağlamak. Bunu yaparken de aynı zamanda siyasi bir itaat, bir sistem kurmak olacak diye bekliyorum, tahayyül ediyorum. Bilmiyorum Vefa soruna cevap oldu mu?

Vefa Saygın Öğütle: Oldu, oldu. Evet, sağ ol. Son bir soru alayım arkadaşlar. Yavaş yavaş toparlayalım.

Özlem Kuyu: Devlet düzeniyle, mekânları ile alakalı soracağım. Lefebvre'in mekânsal pratik dediği şeyle alakalı az önce de konuştuk. Aslında zamanı deneyimlemek dediğimiz şeyle mekânı deneyimlemek dediğimiz şey arasında bağlantı kopuyor arada. Tamam biz bunu Udemy vb. sistemlerde olduğu gibi online eğitim, online iş, evden çalışma düzeyinde zaten deneyimliyorduk. Ama bu süreçte fark ediyoruz ki, devlette çalışan arkadaşlar da evden devam ediyor. Burada evden çalışma pratiğinin devlet kurumları bazında mekânsal bir kapatmaya neden olması mümkün müdür COVID-19'dan sonra? Evet, bu iş evden de oluyormuş gibi?

Sinan Tankut Gülhan: Tabii tabii, benim spekülatif olarak söylediğim şey de oydu. Herkes bundan sonra evde kalabilir mi? Beyaz yakalıları, memurları evde tutabilirsiniz. Bu da aşağı yukarı çalışanların yüzde yirmisine denk geliyor. Bunlar evde tutulabilir. Bunlar da evde kalmayı talep edebilirler. Böylesine distopik, belki ütopik, bir toplum kurulabilir mi? Olabilir. Daha doğrusu gittiğimiz yer de orası. O yöne doğru akıyoruz. Herkesin çıkıp da, a ne güzel hadi kucaklaşalım diyebileceği bir an gelmeyecek. Çünkü Coronavirüs bu seviyenin de bir başlangıcı ve başka virüsler de ortaya çıkabilir. Şunun altını çizmemiz gerekiyor, neoliberalizmin 1970'lerin ortasından beri en büyük zararı, normalde çok büyük devlet yatırımlarıyla çözülebilecek sorunların, özel sektöre havale edildiği için kriz anına gelene kadar çözülmüyor olmaları.

Nedir? İşte aşı yok. İyi de, Ebola aşısı da yok. Ebola aşısı geliştirilmiş durumda, üretime girmesi gerekiyor. Ama kârlı değil. Kongo'da kim 1 dozuna 200 dolar para verecek? Diğer koronavirüslerin de aşısı yok. Bunlar en nihayetinde eşitsiz mekânsal gelişmelerin de, coğrafi gelişmelerin de en temel öğeleri. İlk başta anlattığım teorik çerçevenin bize öğrettiği şey, bunun sadece Kongo'yu yaralamadığı, aynı zamanda Manhattan'ı da felç ettiği. Onlarca, yüzlerce insan Manhattan'da da ölmeye devam ediyor. Demek ki, yekpare bir Amerikan deneyimi yokmuş. Öte yandan çok da korkutucu bir şey bizler açısından da. Amerika Birleşik Devletleri'nde yüzlerce üniversitenin kapanması bekleniyor,

COVID-19 salgını yüzünden batmaları bekleniyor. İyi ihtimalle normal fiziksel eğitim vermeyi bırakıp, online eğitime geçecekler. Udemy üniversitesi olacak atıyorum, ama A üniversitesi Udemy'si olacak. Daha da karamsar, ki bu karamsarlığa katılıyorum ben, mesela Harvard'a Facebook sponsor olacak. Harvard Facebook size diploma verecek. Yani yavaş yavaş nasıl Ali Sami Yen Stadı'nın adı Türk Telekom Arena olduysa, ODTÜ Türk Telekom Üniversitesi'nden mezun oldum filan diyeceksiniz. Amerika'da en azından böyle olacak, Türkiye'de yasal altyapısı yok da bunun. Amerika'da işte Harvard Frito-Lays sponsorluğunda aldım diplomamı falan diyeceğiz. Gidişat bu yönde.

Vefa Saygın Öğütle: Burada artık tamamlayalım dersimizi, çok verimli bir ders oldu. Sinan sağ olasın, bize vakit ayırdın. Çok güzel sorularla siz de büyük katkı sundunuz. Ben burada bitiriyorum. Hepinize katıldığınız için teşekkür ediyorum, kendinize iyi bakın.

Sinan Tankut Gülhan: Çok teşekkürler, iyi bakın kendinize, hoşça kalın.

Suriyeli Göçmenler ve Sosyal Eşitsizlik Üzerine

Polat S. ALPMAN
Deşifre: Velat ÇOĞAÇ

COVID-19 ve sosyal eşitsizlik başlığı altında doktora ve yüksek lisans öğrencilerinin katılımıyla tertip ettiğimiz açık derslerin bu haftaki sunumunu sevgili Polat S. Alpman ile gerçekleştirdik. İnsan olmak ile yurttaş olmak arasında arafta kalan Suriyeli göçmenlerin tanımsız kalabalıklara dönüşmelerinin öyküsünü konuştuk.

Polat S. Alpman konuşmasının temel savını şu şekilde özetliyor: "Sosyal eşitsizlik ve ayrımcılık gibi bir konuyu; vatandaşlık, ulus devlet, kimlik, mültecilik, sınıf gibi kavramlar üzerinden incelerken dönüp göçe bakmak zorunda kalmamız bildiğimiz yerleşik sandığımız bütün kavramların belli dinamiklere dayandığını ve hareket halinde olduğunu gösteriyor. Böylesi bir değişimden hiçbir şey kolaylıkla kurtulamaz. Bu nedenle sosyal teorinin teoriye ilişkin ilk sorusunun da değişmeye başladığı yere eriştik ve bu 20. yüzyıldaki bütün sosyal bilim pratiğinin günümüzde bir işe yarayıp yaramadığını göstermesi bakımından da mühim bir mesele. Örneğin bugün yaşanan COVID-19 salgını denilen ve sağlık krizi zannettiğimiz şeyin siyasal bir kriz olduğunu fark ettiğimiz anda bu yüzyılın sosyal hareketler dinamiğini de anlamış olacağız."

Vefa Saygın Öğütle: COVID-19 salgını ve sosyal eşitsizlik temalı açık derslerimizde bu hafta, Suriyeli göçmenler meselesi üzerinden Polat S. Alpman ile konuşacağız. Kendisini kısaca tanıtayım. Kendisi Yalova Üniversitesi'nde öğretim üyesi, sosyolog. Göç Araştırmaları Derneği'nin kurucu üyelerinden. Aynı zamanda Strata Dergisi'nin de yayın kurulu üyelerinden. Çeşitli dergilerde yayınlanmış makaleleri ve yayınları mevcut bildiğiniz üzere. Polat S. Alpman'ı doktora tezinin yayınlanmış versiyonu olan *Esmer Yakalılar*'dan bu yana, toplumsal sınıf olgusunun farklı tahakküm mekanizmalarıyla, örneğin ırk, etnisite, din ve kimlik gibi farklı tahakküm mekanizmalarıyla toplumsal sınıf olgusunun ilişkisi temelinde yaptığı çalışmalardan tanıyoruz, çok büyük oranda. Böyle söylersek, genel anlamda doğru olur değil mi hocam?

Polat S. Alpman: Gayet doğrudur, evet.

Vefa Saygın Öğütle: Göç araştırmalarına dönük ilgisini bir yanıyla bu temanın bir devamı olarak görmek mümkün. Fakat diğer yanıyla, mültecilik olgusunun aynı zamanda sınıf yapısına ve ulus-aşırı bir bağlama taşınması, bu tartışmayı sadece ulus-devlet sınırları içerisinde bir sınıf tartışması olmaktan çıkartıp bizzat ulus-devlet rejimlerinin kendisini ve dolayısıyla bunların dayandığı yurttaşlık rejimlerini sorunsallaştıran bir bağlama taşıyor. Sanıyorum sevgili Polat'ın yapacağı konuşma da çok genel olarak buralarda, bu minvalde olacak. Şimdi sözü kendisine bırakıyorum. Buyur Polat.

Polat S. Alpman: Herkese merhaba. Ben de bu nazik davetiniz için çok teşekkür ediyorum. Burada bulunduğum için çok memnunum. Biraz süreyi gözeterek isterseniz hızlıca konuya girelim. Sonrasında uzun uzun tartışırız. Vefa'nın sosyal teoriye olan ilgisini de bildiğim için sosyal teoriyle başlayalım. Tartışmaya oradan, daha doğrusu bunun bizdeki hikâyesinden biraz bahsetmek istiyorum.

Türkiye'de sosyal teorinin gelişmesine ilişkin birçok hikâye var ama biz, bundan nasıl söz edebiliriz, gibi bir soruyla başlayacağım ve bunun için Geç Osmanlı münevverlerine kadar gideceğim. Tartışmaya onların, bir tür entelektüel moda diyebileceğimiz, her fikre hızlıca kapılma eğilimleri ile başlayacağım. Gerçekten de baktığımız zaman 19. yüzyıl erken dönemlerinde Osmanlı münevverleri, Osmanlı aydınları içerisinde sosyal teori söz konusu olduğunda birçok farklı entelektüel modanın olduğunu görüyoruz. Örneğin Spencer'ın şakirtleri, Durkheim'ın müritleri diye uzatabileceğimiz listeler var. Aslında bu eğilim, yani sosyal teoride moda akımlara kapılma eğilimi, erken Cumhuriyet dönemi aydınlarında da vardı. Onlarda, bir anlamda, bu yeni rüzgârlara kapılmaya çok açıklardı. Bu eğilimin birçok nedeni var. Buradan başlamak istiyorum, yani neden bizde böyle, neden bizde sosyal teori meselesi gerçek anlamda bir entelektüel ve akademik alanın problemi haline gelemiyor?

Bunun devletle ilgili nedenleri var, akademinin özerk olamamasına ilişkin birtakım meseleler var ama bundan daha önemli olan ya da en az bunlar kadar önemli olan şeylerden biri de geç modernleşme ve bu geç modernleşmenin neden olduğu sosyo-politik ve sınıfsal çelişkiler. Bu çelişkilerle harmanlanmış sosyal alanlar içerisindeki akademik ve entelektüel düşünce, sadece taklit edilen ya da en azından moda olarak benimsenen akımlara dönüşüyordu.

Anlatmaya çalıştığım meseleyi bir anekdotla, Ahmet Mithat Efendi'nin oğluna vasiyeti ile temellendirmeye çalışayım. Ahmet Mithat Efendi, oğluna vasiyetinde şöyle söylüyor: Ya bir şeyi çok iyi bileceksin, onda derinleşeceksin ya da her şeyden biraz, gerekirse nakisalarla, eksikliklerle ama yüzeysel olarak her

şeyi bileceksin, ya bir şey çok iyi bileceksin, derinlemesine bileceksin ya da her şeyi biraz bileceksin, diyor. Hemen arkasından da şunu söylüyor: "Biz şu an ikincisini yapmak zorundayız, yani az ve yüzeysel de olsa her şeyi bilmek zorundayız ama sen oğluna ilkini tavsiye edeceksin" diyor.

Ahmet Mithat Efendi'nin bu anekdotunun, bizim tartışmamız açısından nasıl bir önemi var? Biz bunu niye önemsiyoruz? Çünkü bu ruh halinin, hâlâ, bugün bir biçimde Türkiye'deki bilim yapma pratiğine egemen olduğunu düşünüyorum. Ahmet Mithat Efendi'nin evladına böyle bir tavsiye vermesini neden olan koşullar neydi? Buna, geride kalmış olmanın telafi edilmesi için çabalamanın bir türü diyebiliriz. Bir hızlanma arzusu, öndekini yakalama ihtiyacı. Bu geç kalmış olmanın, geride kalmış olmanın; bilgide, bilimde, teoride zayıf, eksik, yetersiz olmanın; hızlanarak, acele ederek varılabilecek, yetişilebilecek bir yer olduğuna ilişkin, sapkın diyebileceğimiz arzu beraberinde şunu getirdi: Türkiye akademisi, Türkiye'de bilimsel bilginin yapılma biçimi, bilim pratiğinin kendisine ilişkin hürmet, insanî saygı, buna ilişkin sevgi gibi duygularla bu işe yanaşmadı. Yani bilme arzusu diyebileceğimiz, gerçekten merak etme, bir şeyin künhüne, inceliklerine, detaylarına vakıf olma, onun içerisinde derinleşirken onunla beraber başka ufuklara ulaşma gibi temel hasletlerden uzak kaldı. Bu nedenle Türkiye'deki klasik soru "ne işimize yarayacak" sorusudur. "Bize trigonometri öğretiyorsunuz ama bu bizim ne işimize yarayacak?"

"Ne işimize yarayacak" sorusu; aslında bütün bir entelektüel alanın ve akademik alanın hâlet-i ruhiyesine hâkim bir soru. Hatırlarsınız, sosyal medyada da çok dolaşıyor, Gülten Akın'ın bir şiiri var, "kimsenin vakti yok durup ince şeyleri anlamaya." Gülten Akın'ın bunu yazdığı tarih, elbette Ahmet Mithat Efendi'den yüz sene sonra ve elbette şiirin kendisi ile bu vasiyet arasında bir ilişki kuramayız, ancak, bunların dayandıkları ruh halini açıklamak için birbiriyle buluşturulabilir. Evet, hâlâ ince şeyleri anlamak için kimsenin vakti yok. Kimse durup bir şeyde derinleşmek, bir şeylerle gerçekten uğraşmak istemiyor.

Konu sosyal teori olduğunda, anlatmaya çalıştığım bu zihniyet, başta akademi olmak üzere sanattan siyasete bütün sosyal alanlarda egemen. Yani sahanda yumurta yerine "sunny side up" demek, sadece sonradan görmelik ya da görgüsüzlük değil, derinleşememenin populus denilen geniş kalabalıktaki görünümlerinden biri, demeye çalışıyorum. Bunu birçok farklı biçimde tartıştırabiliriz.

Tartışmayı buradan başlatmanın bir nedeni var. O da göç olgusunun Türkiye'de çok özel bir deneyim olarak tecrübe edilmesi. Elbette her toplumda, her dönemde göç gibi sosyal olgular vardı, var olmaya devam edecek. Ancak Tür-

kiye sıra dışı ve özel bir deneyim yaşıyor. Olağan koşullar altında, böylesi bir deneyim yaşamakta olan bir ülkenin, sosyal teorinin konuyla ilgili çok farklı araçlarını kullanması ve akademisinden çok yoğun, derinlikli bilimsel çalışmaların ortaya çıkması gerekir ve bunlar büyük olasılıkla interdisipliner olurdu. Yani coğrafya ile kimyanın ve antropolojinin bir araya gelip ortaya çıkarttığı çalışmalardan söz ediyorum, buna benzer araştırmaların, çalışmaların ortaya çıkmış olması beklenir. Bizde böyle olmadı. Bizde göç meselesi, sosyal bilimin ve sosyal teorinin bir malzemesine, sahici bir ilgi alanına dönüşmedi, dönüşemedi. Bu akıl alır bir şey değil, yani bu anlattığım şey başka bir ülkede yaşansa, inanılmaz verimli, mümbit bir bilimsel bilgi ortamı oluşur, bütün akademik çalışmaların biçimini ve içeriğini değiştirirdi. Bizde böyle olmadı. Bunun yerine bol bol Avrupa Birliği'nden fon toplayan STK'lar türedi.

Vefa da başlarken söyledi, göç ve sosyal eşitsizlik konusu benim asıl ilgi alanım. Ben göç alanında çalışan biri değilim, hiç ilgim olmadı. Göç biraz benim elime yapıştı. Benim çalıştığım ve ilgilendiğim alan, sosyal eşitsizlik ve ayrımcılık diye tanımlayabileceğimiz bir alan. Sınıflar, devlet, ideolojiler içerisinde dolaşarak, olup biteni anlamaya çalışıyorum.

Bu göç hadisesi başladığında, bu alana bazı arkadaşlarımın vesilesiyle dâhil oldum, uzun süre alanı öğrenmeye çalıştım ve şunu fark ettim. Göç alanındaki önemli konulardan biri, sosyal eşitsizlik ama bu eşitsizlik sadece göç süreciyle ve göçmenlerle ilgili değil. O toplumun sosyal alanlarında var olan güç ilişkileri ile -burada biraz Bourdieucü analize başvuralım- farklı alanlardaki farklı sermaye biçimlerinin üretmiş olduğu güç birikimleriyle doğrudan ilgili ve ilişkili. Eğer göç ve sosyal eşitsizlik ile ilgili tartışacağımız kavramların ya da anlamaya çalışacağımız olguların, yaşamakta olduğumuz döneme ilişkin ne anlama geldiğine yönelik bir soruşturma yapmaya çalışıyorsak, o zaman vatandaşlık, ulus devlet, kimlik, mültecilik ve sınıf olarak isimlendirilen kavramların, bugün hangi olgulara karşılık geldiğini ve bunların sosyal gerçekliğinin analitik karşılığını, hayatın içerisinde aramaya başlayabiliriz demektir.

Bunlar arasında kurucu olan bir kavramla başlayıp tartışmayı devam ettirmek istiyorum, eşitsizlikle başlayacağım, daha doğrusu eşitlik kavramı ile başlayacağım ve ne aradığımızı, yani buradaki sosyal meseleye ilişkin ne aradığımızı sorgulamaya çalışacağım. Bir soru sorayım ve devamında da cevaplayayım, bu soru etrafında düşünerek başlayabiliriz. Aynı olan şeyler arasında eşitlik arayabilir miyiz? Yani birbiriyle aynı olan şeyler arasında eşitlik arayabilir miyiz? Cevap veriyorum, hayır, çünkü bunlar zaten aynı. Aynı olan şeyler arasında eşitlik aranamaz. Demek ki, eşitlik düşünmenin konusuyken bile, yani başlangıç itibariyle de bir kural olarak farklı şeyler arasında aramak zorunda. Eşitlikten söz ettiğimiz yerde, aslında söz ettiğimiz şeyin kendisinin adı

'fark'tır, bir fark olacak. Bu fark, o iki şey arasında herhangi bir imtiyaz üretmeyecek, eşitliği bozan her şey imtiyaz olarak isimlendirilebilir. Eşitlik sağlanabilmesi için imtiyazlara neden olan süreçlerin önüne geçmek gerekir. İşte, hikâyenin özü aslında buradaki soruna dayanıyor, çünkü doğada eşitlik (aynı zamanda eşitsizlik) yok. Doğada olmayan bu eşitlik ideali, insanın var olduğu yerde gündeme gelebilen bir talep, yani biz bunu uyduruyoruz. Bunu biz uydurduğumuz için bu kadar yoğun bir çatışma ve çelişki var ortada. Neden uyduruyoruz, çünkü imtiyazlara neden olan bir eşitsizlik durumu somut olarak ortaya çıktı, kendi sosyal düzenini inşa etti ve bunu mümkün tek sosyallik biçimi olarak dayattı. Eşitlik, buna yönelik itirazın dile getirilme biçimidir.

Eşitlik bir talep olarak tarihsel, toplumsal bir talep olarak devam ediyor. Eşitlik arayışının, yani farklı olan şeyler arasındaki imtiyazların ortadan kalkmasına dönük arayışın, birtakım tarihsel uğrakları var. Bunlar arasında en bilinenlerinden biri olan *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nden bahsedeceğim. Bildiğiniz üzere, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, bugün neredeyse dünyadaki birçok ülkenin kabul ettiği, bir tür kurucu metin. Şunu söylüyor: insanlar insan olmaktan dolayı eşittir.

Bu beyannamenin hem maddelerini, hem içeriğini, hem de yazıldığı dönemde ortaya çıkma nedenlerini, neleri kapsadığını neleri dışarıda bıraktığını uzun uzun tartışabiliriz. Ancak en azından ilke olarak şu konuda anlaşalım: Bu beyanname, farklılıklar arasındaki imtiyazları ortadan kaldırmak için tarihsel bir girişim ve bir adım, önemli bir adım. Kendisini dayandırdığı, hepimizin uzun uzun tartışabileceği, birtakım ilkeler var. Kendini bu ilkelerin evrenselliği ve bunu insan olmak ile gerekçelendiriyor. Peki, bir an bu önermeleri kabul edip cebimize koyalım, sonuçta böyle bir iddia var.

İnsanî eşitlik meselesinin ardından ikinci olarak vatandaşlık meselesinden söz edelim. Bu da bir başka eşitlik iddiası. Vatandaşlık ya da yurttaşlık dediğimiz şey; bir teritorya üzerinde yaşayan farklı özelliklere sahip insanların, örneğin farklı kültürlerin, farklı dillerin, farklı dinlerin, farklı kimliklerin hepsinin tek bir kimlik etrafında birleştirilebileceği, tanımlanabileceği ve tanınabileceği iddiasına dayanıyor ve vatandaşlığı da buradan kuruyor. Yani hepimiz, bu topraklarda yaşayan kişiler olarak, vatandaş olmak bakımından eşitiz diyoruz. Bu da ikinci iddia. İnsan olmak bakımından eşitiz, vatandaş olmak bakımından eşitiz.

Bu eşitlik anlatısını bozan, bütün bu anlatıyı sorunlu hale getiren şey ise sınıf. Sınıf, eşitsizliğin yapısal ifadesi olarak karşımızda duruyor ve sosyal teori içerisindeki… bu şimdilik kenarda dursun. Şöyle diyelim, literatürdeki tartışmalara baktığımızda sınıflı olmaktan kaynaklanan eşitsizlik ile bu eşitsizlikler

dışındaki eşitlikler arasındaki çatışmanın çözümlenemediğini görüyoruz. Bir taraftan eşitliğe ilişkin birçok düzenleme yapılırken, toplumsal mücadeleler sürdürülürken, diğer taraftan eşitsizliğin sürekli ve yapısallaşma eğilimde hareket ettiğini görüyoruz ve günümüzde yaşadığımız birçok kriz bu çelişkilerin giderilememesinden kaynaklanıyor.

Peki, bu neye neden oldu? Bunun neden olduğu çelişkilerden uzun uzun bahsetmek mümkün. Ancak şu ilginç, geldiğimiz noktada iki eşitlik arayışının, yani evrensel insan hakları ve yurttaşlık, eşitliği insan olmaya, insanı da yurttaş olmaya indirgedi. Bu meselenin çok uzun zaman ve bambaşka bağlamlarda tartışıldığını gördük ama burada, bu konuyu göçmenler üzerinden tartışacağız.

Farkların önemsizleştirildiği ve tek bir tanımın ya da tanınmanın egemen hale geldiği bir siyasal alan düşünün; bu alanda bütün normlar, söz ettiğim kurucu ilkelerle biçimlendirilmiş. Burada artık insan dediğimizde uyruk sahibi kişilerden söz eder hale geldik. Devletler, yurttaşlarını insan olarak kabul ettiklerini beyan etmek için Sözleşmeyi imzalıyor. 'Gerçek' insanın yurttaş olarak tanınması, insan dediğimiz -ki bu haymatlos olabilir, devletsiz topluluklar olabilir, mülteciler, sığınmacılar olabilir ya da herhangi bir nedenden dolayı göç eden kişiler olabilir- şeyin tanımını kuran bir içeriğe sahip. Yani tabiiyetsiz/uyruksuz, uyruğundan kurtulmaya çalışan, uyruğunu kaybetmiş ya da uyruğu tanınmayan birçok kimlik ve kültürel grupların, bu gerçek insan tanımından dışlanmasına neden oldu.

Şimdi, yeni durumda şöyle bir kategori ortaya çıktı. Yurttaş diye bir şey var ve kendi aralarında farklılıklar var. Yurttaş olamayanlar ya da yurttaş olsalar bile yurttaşlıkları makbul olmayanlar var, bunlara şimdilik insan diyelim. İşte burada, bu yurttaş ile bu insan arasında bir boşluk ortaya çıktı. İnsan ama yurttaş değil ve yurttaş olmamasından dolayı ortaya çıkan fark, ikisi arasında bir boşluk oluşturuyor. Peki, bu boşluk nasıl kapatılacak? Kapatılmak istendiğini kim söyledi? Tam tersine, yurttaşlığın bile eşitlik sağlamadığı bir yerdeyiz.

'Yurttaşlığın radikalizasyonu' diyebileceğimiz bir süreç çalışıyor burada. Eşitlik sağlayıcı ve Aydınlanmacı yurttaşlık konseptinin çalışmadığı bu aşamada; özellikle günümüzde tecrübe ettiğimiz yurttaşlık biçiminin radikalleştirilmesi ile bir tür otantik-yerli-milli kimlik inşasının, yurttaşlığın önüne geçtiğini görüyoruz. Bahsettiğim şey sadece Türkiye için geçerli değil, bugün bahsettiğimiz mesele küresel bir eğilim olarak ortada. Rusya denilen memlekette Ortodoks Slav kimliğinin güçlendiğini görüyoruz. İşte Macaristan'da, Brezilya'da,

Amerika'da vesaire... Bu eğilimin nedenlerini anlamak lazım, yani bu otantik-yerli-milli kimliğin.

Otantik dememin nedeni şu: Bu yurttaşlık tipi, kimliğini geçmişte bir yere bağlama ihtiyacı hissediyor. Bir tür seçkinlik arayışı var orada, bende bir töz, bir öz var ve bu öz, kadim bir öz. Neredeyse tarihsiz denebilecek kadar kadim bir öz. O öz, bugün tecessüm ediyor, cisimleşiyor, ortaya çıkıyor. Yani sadece vatandaş olmak yetmiyor artık, bu otantik-yerli-milli kimliğe girilmesi lazım. Böylelikle şunu söyleyebiliriz: İnsan ile yurttaş arasındaki boşluk milliyetçilik tarafından dolduruluyor. Bu dolgu, aynı zamanda yurttaş olamayan insanları dolgunun dışında tutmaya yarayan bir duvar. Geçen yüzyıldan farklı olarak yurttaşlar bile kendi aralarında artık eşit değilken yurttaş olmayanların gelip yurttaşlık temelinde eşitlik talep etmesi, yani insan olduklarını deklare etmeleri, onların biyolojik niteliklerini sosyo-politik bir niteliğe dönüştürmüyor. Bu nedenle milliyetçilik, eşitliği bozan ve eşitsizliği norm haline getiren bir dolgu malzemesi olarak bütün sosyal alanlara yeniden döşeniyor.

Çok hızlıca teorik bir çerçeve çizmeye çalıştım, meselenin birinci kısmı bu, buradan tartışacağız. Egemen kavramını da, otorite kavramını da buradan hareketle tartışacağız. Devleti de, yurttaşlığı da buradan... Burası aslında sadece sosyolojinin ilgi alanı değil, biraz da gündelik hayatımızda olup biten pratikleri içeren bir mesele.

İkinci kısma geldik, göç meselesi. Hızla hikâyenin öncesini atlayıp yaşamakta olduğumuza geliyorum. 2011'den beridir bir süreç yaşadık. Milyonlarca insan, belirli bir tarihsel aralıkta çeşitli ülkelere dağıldılar. Bunlardan bir tanesi de Türkiye. Açıkçası hiçbir devlet, ulus-devlet rejiminin egemen olduğu hiçbir yerde, hiçbir egemen devlet sınırlarını böyle açmaz. Tarihte bunun bir örneği yok, olmayacak da, çünkü sınır dediğimiz şey, zaten iki temel prensip üzerine çalışır, içeridekini salmamak, dışarıdakini almamak. Siz, bunlardan herhangi birini ihlal ettiğinizde sınırı ortadan kaldırmış olursunuz. Sınırı sadece pasaport ve vize olarak düşünmemek lazım. Sınır, aynı zamanda malların ve hizmetlerin de hareket etmesi demek ve bu o ülkedeki sınıflar açısından çok önemli ve radikal bir değişim demektir. Yani sizin ürettiğiniz bir mala eşdeğer bir malın; sizin sınırınızdan hiçbir vergiye, gümrüğe tabi olmadan geçmesi demek, sizin iç pazarda bambaşka rekabetlerle karşılaşacağınız anlamına gelir. Ya da hepimizin defalarca duyduğu "göçmenler işimizi elimizden çalıyor" tantanası, tam da bunun içerisinde bir yere oturuyor. Sınırdan milyonlarca insan girdikten sonra, Avrupa'da ve Türkiye'de çeşitli tepkiler ortaya çıktı, hepimiz buna tanık olduk.

Göç süreci bir kere başladıktan sonra geri döndürülebilir bir süreç değildir. Bosna Savaşı'ndan bir örnek vereyim. Bosna'da Hırvatlar, Sırplar, Boşnaklar birbirine girdiler 1995'te. Çok ağır insan hakları ihlalleri yaşandı ve Boşnakların bir kısmı Almanya'ya kaçıp sığındı. Savaş bittikten sonra Almanya, kendisine sığınan Boşnaklara para yardımı yaptı ve artık güvenli hale gelen Bosna'ya geri gönderdi. Kısa süre içinde Bosna Hersek'e giden göçmenlerin hemen hepsi Almanya'ya geri döndü. Göç, böyle bir süreçtir. Genellikle tek yönlüdür, siz bir yerden ayrılmaya başladığınızda, artık geldiğiniz yerden vazgeçerek o yolculuğa başlarsınız.

Türkiye'de de süreç böyle oldu ve az evvel anlattığımız hadiseler, Türkiye'deki göçmenlerin gündelik tecrübelerini içerir hale geldi. Nedir bunlar? Yurttaş olamamak, insan kalamamak arasındaki o Araf'a sıkışıp, orada insan olmaktan kaynaklanan hiçbir haklarının olmadığını biz böyle anladık. *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*, aslında 'insan' namına herhangi bir şeyi koruyan bir sözleşme değilmiş; bu sözleşme yurttaşlar ile ilgiliymiş, bunu gözümüzle de görmüş olduk. Yurttaş olmayanları koruyan hiçbir şey yok orada, hiçbir kurum, hiçbir uluslararası bağlayıcılığı olan mekanizma, hiçbir şey yok… işte, burada, Ege Denizi'nde ölüyorlar ve kimse hiçbir şey yapmıyor, hiçbir sorumlusu da yok. Göçmenler, kolaylıkla öldürülebilir olanlar.

Bunu coronaya getireyim, süre daralıyor. Corona hadisesi de, bu sürece benzemekte ve bu süreçle doğrudan ilgili. Elbette ki devletlerin hepsi, Türkiye'de buna dâhil -hatta en başarılı örneklerden biri-, kendi ülkelerine gelen göçmenlerin, mültecilerin, sığınmacıların sağlığa erişimleri ile ilgili birtakım düzenlemeler yaptılar, yapmak zorundalar. Çünkü sağlık, şu anda tecrübe ettiğimiz gibi, sadece hastaların sorunu değildir. Sağlık, şu an sağlıklı olan ancak her an hastalanması muhtemel olanların da sorunudur. Engels'in *Konut Sorunu*'nda anlattığı da buna benzer bir şeydi. Neden burjuvazi bir anda halk sağlığını keşfetti, çünkü bulaşıcı hastalıklar var ve bunlar zenginlere de bulaşıyorlar. Öyleyse kimsenin bulaşıcı hastalıklara yakalanmamasını sağlamak lazım. Özetle göçmenler zaten birçok ülke tarafından sağlık güvencesi almış kişiler.

Ancak Corona örneğinde gördüğümüz gibi sağlık açısından birtakım korunma tedbirleri söz konusu olduğunda ve bu korunma tedbirleri birtakım imtiyazlarla, yani farkların bir anda bizi birbirimizden ayırabileceği mekanizmalarında devreye girmesiyle ortaya çıktığında, ne olacak? Cevap çok basit. Bunu Butler sayesinde biliyoruz, yani birilerinin ölebileceği, birilerinin öldürülebileceği bir düzenin, modern dünyada egemen olduğunu zaten biliyoruz. Butler'ın örneğindeki gibi bir transseksüel kolaylıkla öldürülebilir, Corona örneğinde olduğu gibi bir göçmen de kolaylıkla ölüme terk edilebilir. Bu kişiler, yaşamları herhangi bir değer içermeyen; öldüklerinde de yas tutulmasına

gerek olmayan kimseler. Bu kişiler öldüğünde hiçbirimizin bundan dolayı kendisinde bir eksiklik, noksanlık hissetmesine gerek yok. Bir transseksüelin ya da bir göçmenin öldürülmesi, bizim insanlığımızdan -hatırlarsanız insanlığı yurttaşlığa eşitlemiştik- herhangi bir şey kaybetmemize neden olmuyor. Dolayısıyla bunlar ölebilirler, bunların ölmesine göz yumulabilir.

Burada hikâye bize dönüyor. Göz yumma, görmezden gelme imtiyazına sahip olanlar ve olmayanlar olarak bizler. Şu anda da tecrübe ettiğimiz gibi, göz yumma imtiyazına sahip olarak hayatımızı sürdürmeye devam edebiliyoruz ve sadece devlete sesleniyoruz. Diyoruz ki; bak, bu senin sorumluluğun. Devlet de diyor ki, benim öncelikli sorumluluğum yurttaşlara. Kabaca hikâyenin özü bu.

Türkiye, göç çalışmaları için emsalsiz bir ülke, dünyada bir örneği var mı, bilmiyorum. Bu emsalsizlik sosyal teorinin oluşturulabilmesi için hepimize muhteşem imkânlar sunuyor. Şu anda çok ciddi bir blokaj var ve iktidarın, doğrudan doğruya siyasal mekanizmanın, bu alanda girilmesini istemediğini biliyoruz. Yani göçmenlerle çalışılmasını istemiyorlar. Bu bir problem… Sosyal bilimcilerin de isteksizliği var. Yani zannedildiğinin aksine, sosyal bilimciler de bu alanda çalışmaya çok istekli değiller. Üçüncüsü, yurttaşlar göç ile ilgilenmek ve göçmenleri, mültecileri, sığınmacıları duymak, duyurmak istemiyor. Yani göç, Türkiye'de gündelik hayatımızın merkezinde duran bir konu olmasına rağmen -kişisel deneyimimle biliyorum- bunu okumak, öğrenmek, bilmek, anlamak, takip etmek istemiyoruz. Bizim için cazip, cezbedici konulardan biri değil. Ne yapmak lazım?

Hani daha en başta anlattığım bir mesele vardı ya... Bu memlekette de gerçekten sosyal teorinin yapılabileceğine -bunun bir tarafı olarak- tartışmalara özne olarak dâhil olabileceğine ilişkin özgüvenimizi restore etmemiz lazım. Bunu biraz ciddiye almak lazım. Göç, bunun için çok iyi bir başlangıç noktası olabilir.

Sabırla dinlediniz, teşekkürler.

Vefa Saygın Öğütle: Polat S. Alpman'a bu sunumu için teşekkür ediyoruz. Şimdi soru-cevap kısmına geçiyoruz. Buyurun arkadaşlar.

Velat Çoğaç: Ben başlayabilirim hocam. Hocam öncelikle sunumunuzdan ötürü teşekkürler. Şimdi sunumunuzda aslında öncelikle bahsettiğiniz bir alan vardı, sağlık alanı da dahil birçok alandan bahsettiniz. Ama özellikle sağlık alanına değindiniz. Hele ki güncelliğini bu kadar sıcak tutuyorken. Benim değineceğim nokta şu. Yani sağlık alanında şu anda bir şekilde bütün ülkeler panik halinde. Bu panik halinde aslında bir tavır alma durumları da söz

konusu. Şimdi bu baktığımız noktada, bu tavır alma ile beraber, aslında barındırdığı bir panik, bir tavır alma durumu, sonuç itibariyle liberal demokratik ulus devletler ile milliyetçi otoriter devletler arasında bir seçim mekanizmasını da gün yüzüne çıkıyor. En azından benim gördüğüm kadarıyla. Sorum şu ki: Tam da bu noktada, acaba bir öngörüde bulunursak, üstü küllenmiş otoriter faşizm mi, yoksa daha radikal anlamda bir demokrasi mi bizleri bekliyor acaba?

Polat S. Alpman: Bu, tabii tartışılıyor, siz de takip ediyorsunuz. Birçok düşünür, sosyal bilime emek veren birçok insan, bu meseleyi anlamaya çalışıyor. COVID-19 salgını, siyasal alandaki güç ilişkilerini nasıl etkileyecek, nasıl biçimlendirilecek? Bu da aslında beraberinde şunu getiriyor. Bugün COVID-19 salgınını bir sağlık krizi olarak tecrübe etmiyoruz. Siyasal kriz olarak tecrübe ediyoruz. Yaşadığımız, deneyimlemekte olduğumuz sürecin bütün hikâyesi; siyasal krizin çeşitli boyutlarıyla şekilleniyor.

Bununla ilgili kehanette bulunamayız ama önce sağlık sisteminden söz edeyim. Çünkü bu konudaki en ciddi endişe, nüfusun oran olarak düşük, fakat sayıca yüksek bir kısmının hastanelere müracaat ettiğinde sağlık sisteminin çökmesi. Hepimizin şu anda evde olmasının nedenlerinden bir tanesi de bu. Bulaşıcılığı düşük tutalım, zamana yayılım ve hastanelerin sağlık hizmeti çökmesin. Bunun eleştirisini ve analizini uzun uzun yapabiliriz. Yani sağlığın bir kamusal hizmeti mi yoksa olarak alınıp satılabilen bir "meta" mı olacağına ilişkin, bunun neo-liberal sağlık politikasının neden olduğu bütün bu eşitsizlik biçimlerinin eleştirisini yapabiliriz. Bunlar başka tartışmalar…

Otoriter devletlerin bu salgın süreciyle mücadele etme pratiği ile demokratik devletlerin bu salgın süreciyle mücadele etme pratiği ise bir güç meselesi, siyasal rejim meselesi değil. Siyasal rejimlerinin niteliği ile ilgili bir problem yok ortada. Sahip oldukları paranın, sahip oldukları sağlık çalışanlarının, sahip oldukları sağlık ekipmanlarının ve bu salgınla mücadeleyi koordine edebilecek donanımlı kişilere sahip olup olmama ve bu iradeyi gösterme pratiğini ilişkin bir problem. Biraz daha açayım. Çin'in, ülkenin belirli bir kısmını kapatıp orada sokağa çıkma yasağı ilan etmesi, bütün çalışma yerlerini kapatması, bütün insanlara kendisinin erzak götürmesi vs. ve bir haftada hastane inşa etmesi bir güç meselesidir. Güney Kore'nin milyonlarca test kitinin çok kısa bir sürede neredeyse bütün yurttaşlara uygulayabilmesi bir güç meselesidir. Almanya'nın, Avrupa'nın ortasında ve bütün Avrupa'ya yayılmışken kendini izole etmeyi başarıp, salgınla çok başarılı bir mücadele sürdürebilmesi bir güç meselesidir. Türkiye'de hafta sonu sokağa çıkma yasağı ilan edilip hafta içi çalışmaya devam edilmesi de bir güç meselesidir. Dolayısıyla bunu siyasal rejimlerin niteliğine ilişkin bir tartışmaya indirgemek, aslında bu siyasal krizi

örtmek anlamına geliyor. Bizim odaklanmamız gereken şey bu süreç değil, bu sürecin devamı ama bu sürecin devamının nasıl biçimlenebileceğine ilişkin ne söylersek söyleyelim, spekülasyon olmaktan öteye geçemeyecek. Çünkü elimizde hiçbir şey yok. Sadece biz de tecrübe ediyoruz. Bilmiyorum, cevap verebildim mi?

Velat Çoğaç: Anladım hocam anladım, teşekkürler.

Polat S. Alpman: Rica ederim.

Vefa Saygın Öğütle: Bu mesele, aslında en genel meselenin merkezini teşkil ediyor. Şu eklenebilir. Güç meselesidir, evet, fakat aynı zamanda gücün nasıl örgütlendiği ile de ilgili bir meseledir. Dolayısıyla, belki de örgütlenme problemlerini de konuşmak gerekiyor. Yani neo-liberal devlet yapılanmasının belli taleplere duyarsız olmasıyla ilişkili de veya buna ilişkin, bu tarz taleplere ilişkin, bir hazırlığının veyahut böyle bir sorumluluk hissetmemesinin burada pay olduğu belki söylenebilir.

Polat S. Alpman: Kuşkusuz. Birbirini bütünleyen şeyler olarak kabul ediyorum bunu. Yani gücün örgütlenmesi, güç olarak ifade ettiğimiz şeyin bileşenlerinden biridir, öyle olmalıdır. Şöyle diyelim, öncelik vermekten söz ettiğimiz anda bütün devletler, otoriter olsun olmasın bütün devletler, önce populusa bakar, yani kalabalığa, kalabalığın rızasına bakar. O rızayı almak, yapacağı her şeyi yapabilmeye devam edebilmesi için önemli ve gerekli ama şimdi bunu, yani o rızayı gözetmenin de koşulları var. E para yoksa bazı şeyleri yapamazsın. Bu çok anlaşılır bir şey. Ya da çarkların durmaması gerekiyorsa, çarklar durduğunda, senin bütün siyasal sistemin ağır bir kriz yaşayacaksa, evet, kimse kusura bakmasın, birilerinin ölmesini göze alacaksın ve bunda hiçbir sorun olmadığını anlatacaksın. Birileri ölür ve ölümler de böyle devam eder.

Vefa Saygın Öğütle: Tamam, başka sorusu olan var mı arkadaşlar?

Hilal Sevlü: Ben şöyle bir şey söyleyeceğim hocam. Şimdi, Polat Hoca anlatırken işte ulus-devletin aslında söylemlerinden bir tanesinin de "benim sorumluluğum aslında yurttaşlara, yurttaşlara karşı sorumluyum." Tabii dünyanın birçok yerinde böyleydi ama Türkiye'de biraz daha farklıydı durum. Özellikle siyaset daha farklı işliyordu. Hatta bu benim sorumluluğum yurttaşlara ifadesini, yerliler daha farklı yorumladı. Yani aslında yurttaşlara değil de göçmenlere. Yani sizin sorununuz göçmenlere. İşte sahada olup biten şeylerden bir tanesi de şeydi: "devlet göçmenlere yardım ediyor." Tabii bu COVID-19 salgınından sonra sahadaki son durum nedir, bilmiyorum ama hâlâ, kısmen de olsa böyledir. Ancak bizim göçmenleri de şu anda düşünmemiz için, bir araya gelmemiz için acaba bu eşitsizliği daha çok işte sınıf meselesi üzerinden mi

düşünmemiz lazım? Sağlık konusunda, sağlık hizmetlerinden yararlanamayan birçok yurttaş var aslında, bir taraftan göçmenler de var. Zaten göçmenler geldiklerinde de uzun bir süre geçici koruma kimlikleri olmadığı için zaten merdiven altı kliniklere gidiyorlardı. Çok fazla sağlık hizmetlerinden yararlanamıyorlardı. Yani bu nasıl sağlanabilir, biz topyekün, işte bu olup bitenler gerçekleşirken göçmenleri ve diğer eşitsizlikten mustarip olan grupları nasıl bir arada düşünebiliriz?

Polat S. Alpman: Çok kısaca tarihsel bağlam hatırlatması yapayım. Hilal yaptı aslında önemli ölçüde ama tartışmayı takip edebilmek açısından belki buna ihtiyaç duyarız. Açık sınır kapısı politikası uygulanmaya başlandığında buna dönük itirazlar, ilk elden şöyle kesilmişti hatırlarsanız, "onlar Muhacir, biz Ensar'ız." Dini bir motifle karşılanmıştı bu eleştiriler ve bize bir sorumluluk yüklüyordu. Size gönderdiğim linklerden Nilgün (Toker) Hoca'nın yazısını tavsiye ediyorum, bu sorumluluk bahsinde. Yani yurttaş ve sorumluluk kısmı ile ilgili o yazıya bakarsınız. Ensar ve Muhacir kavramsallaştırması gerçekten de işe yaradı, bunu görmek lazım. Fakat bunun işe yaramasına uygun bir ortam vardı. Yani bütün izlediklerimiz, gördüklerimiz, tanık olduğumuz şeyler böyle bir "afet" karşısında duyarsız kalmayı çok zorlaştırıyordu. Ancak takdir edersiniz ki çok kısa süre içerisinde bu Ensar ve Muhacir tanımlamaları önce suiistimal ve istismar ilişkisine, sonra da bir sömürü ilişkisine dönüştü, en nihayetinde de bir nefret ilişkisine dönüştü.

Önce bu insanlara yardım edildi. Ardından bu insanlardan birçok farklı biçimde faydalanıldı, halen de devam ediyor. Sonra da bu insanlar ötelenmeye ve itilmeye başlandı. "İstemiyoruz onları" diye bağırmaya başladılar. Öyle ki, bu istememe hali mahallelerde çatışmalar halinde ortaya çıktı. Yerel seçimlerde ve genel seçimlerde hükümete tepki halinde ortaya çıktı vs. Böyle bir hikâyesi var.

Peki, buna dönük olarak, bu sürece ilişkin söz, yetki, karar sahipleri ne yaptı, yani hükümet ne yaptı? Toplumda yükselen bu nefrete ilişkin ne yaptı? Aslında o da çok hızlı bir biçimde bu dili kullanmaya başladı. Hatırlar mısınız, bilemiyorum, yerel seçimlerde -İstanbul seçimleri- Binali Yıldırım ve Ekrem İmamoğlu var, meseleler tartışılıyor. Konu göçmenlere geldi. Ekrem İmamoğlu, belediyede bir masa kuracağız, bir mülteci masası kuracağız ve sorunları buradan çözmeye çalışacağız, gibi bir şeyler dedi. Binali Yıldırım ise "canımızı sıkmasınlar, canımızı sıkarlarsa kulaklarından tutar atarız" dedi. Şimdi Ensar-Muhacir söyleminden canımızı sıkmasınlar, kulaklarından tutar atarız söylemine geçiş, aslında hükümetin zaten yükselmekte olan ve muhalefetin de epey köpürttüğü bu nefret dilinin bir yansımasıydı.

Fakat buna rağmen, bu tabloya rağmen söylenmesi gereken bazı şeyler var. Evet, devletin göçmenlere yardım ettiği algısı var ama bu eskisi kadar güçlü değil sanırım. 1) Türkiye'de, Avrupa Birliği fonlarından alınan yardımlar Kızılay eliyle göçmenlere dağıtıldı. Bu kişi başına 120 lira gibi çok düşük bir para ama en azından bir yardım var, burada. 2) Sağlık sistemine göçmenlere entegre etme bakımından gerçekten Türkiye'den beklenmeyecek bir sosyal politika uygulaması var. Genel Sağlık Sigortası diye bir sigorta var. Hepimizi kapsayan ve bu göçmenleri de kapsıyor. Bunların içerisinde aynı zamanda Göçmen Sağlığı Merkezi adı verilen GSM'ler kuruldu. Yanlış hatırlamıyorsam sadece İstanbul'da 30'u aşkın sayıda GSM var ve göçmenler bu sağlık merkezlerine gidebiliyorlar. Bir de Hilal'in de bahsettiği, kendi aralarında kurdukları bir tür merdiven altı sağlık merkezleri var. Ayrıca sivil toplum örgütlerinde verilen sağlık hizmetleri, örneğin Fatih'te ve birçok yerde. Onlar da Suriyeli ve sağlık hizmetleri veriyorlar.

Bunları göz ardı etmemek lazım, tamam. Ancak bu uygulamaların hiçbiri Türkiye'deki göçmenlerin eşit, onurlu, haysiyet sahibi insanlar olarak burada var olmasını kolaylaştıran şeyler değil. Anlamamız gereken şey şu, milyonlarca insan var, bakın milyonlarca insan… Bunların, rakamı abartıyorum, yüz bin tanesine diyorsun ki "sen çalışabilirsin. Sen bu ülkede ekmeğini kazanabilirsin. Herhangi birimiz gibi ev kiralayabilirsin işte barınmanı, beslenmeni, eğitimini yani herhangi birimiz gibi yaşamaya devam edebilirsin." Yaklaşık yüz bin kişiye… Kalan insanların hiçbirine bu hakları vermiyorsun, çalışma izni vermiyorsun ve bunu yerli iş gücünü korumak adına yapıyorsun. Türkiye ekonomisinin zaten yüzde 60'ı kayıt dışı, bu göçmenlere çalışma izni verilmediğinde mülteciler bu kayıt dışı ekonominin içerisine iyice görülmez bir halde ve göçmen nüfusu olarak girmiş oluyor. Bu sefer o kayıt dışı alanda, yani en alttakilerle ağır bir çatışma dinamiği ortaya çıkıyor, çünkü pastadan elde edilen pay azalmış oluyor. Göçmenlerin çatışma yaşadığı kişiler orta sınıf, hatta alt-orta sınıf değil ki, biz gündelik hayatımızda göçmenlerle ne sıklıkla bir araya geliyoruz? Gerçekten onlarla karşılaşan ve göçmenlerin karşılaştığı kesimler alttakiler ve onlar, bu çatışmanın bütün yükünü ve ağırlığını karşılıklı olarak tecrübe ediyorlar.

Haliyle seçmen grupları üzerinde bir araştırma yapıyorsunuz. Suriyelileri sorduğunuzda; CHP'lilerin yüzde 84'ü Suriyelileri istemiyor, AK Parti'nin yüzde 65'i MHP'nin yüzde 70'i, HDP'nin de yüzde 75'i. HDP, Türkiye'de kimlik meselesinden dolayı en fazla ötelenen kesimin partisi değil mi? Normalde göçmenlerle empati kurması beklenir, değil mi ama öyle olmuyor, neden, çünkü en altta karşılaşan, en altta bir arada yaşamak zorunda kalan, göçmenlerle birlikte bu ekmek kavgasını veren kesimlerin içerisinde bunlar.

Hilal Sevlü: Teşekkür ediyorum hocam.

Vefa Saygın Öğütle: Bu şey doğru, evet, mesela bizim de Merve ile beraber yaptığımız sahayı atladım. Mesela orada da biz kağıt toplayıcılığı meselesini Mersin'de incelerken, sahaya indiğimizde Kürtleri bulacağımızı düşünüyorduk, fakat oraya Suriyeliler gelmiş Kürtlerin yerine ve mesela tam da aslında o çatışmayı bizzat orada gördük. Değil mi Merve, ne dersin?

Merve Seçmen: Evet hocam, kesinlikle. Biz sahanın Kürtlere ait bir saha olduğundan emin olarak çıktık aslında ama orada Suriyeliler ile daha çok karşılaştık ve Kürtlerin o alandan çekildiğini gördük ve yine dediğiniz gibi bu ekmek kavgasından dolayı en çok belki de şikâyet eden kesim Kürtlerdi.

Vefa Saygın Öğütle: Başka soru var mı arkadaşlar?

Taylan Banguoğlu: Bu sınıf ve göç olgusu üzerine soracaktım ben de. Aslında iyi denk geldi zamanlama açısından da. Özellikle göçmenler arasında ya da daha doğrusu özellikle son gelen Suriyelilerden, Afganlar da muhtemelen biraz daha homojendi ama sermaye sahibi ve olmayanlar. Hem insan sermayesi olarak sahip oldukları meslekler açısından hem de direkt ekonomik sermayesi büyük, farklı olan gruplar birlikte geldi. Yani şimdi bu iki grup arasında direkt mülteciler arasındaki sermaye sahibi olanlar ve olmayanlar arasındaki ilişkileri inceleme fırsatınız oldu mu hocam?

Polat S. Alpman: Tabii, benim ilgilendiğim meselelerden biri bu ama elimde bir veri yok, bunu anlamaya çalışıyoruz. Bir kere çok doğru bir temas var burada, bundan bahsedelim. Hiçbir sosyal grup homojen değil. Yani 'göçmen' çok büyük, koskocaman bir kelime. İçinde tarif edilemeyecek kadar farklılıklar var. Bourdieu'nün makalesini o yüzden göndermiştim, bu meseleye bakarken tam da o sermaye türlerine bakmak. Onların nasıl dağıtıldığını makaleye bakma fırsatı bulabilenler anlayabilecektir. Orada miktarına göre nasıl olduğu, nasıl bir birleşime sahip olduğu, nasıl bir yörüngede dağıtıldığı ve bunun belirleyici, çok önemli olduğundan bahsediyor. Göçmenlerden bahsettiğimizde de bu geçerli. Sadece parasının olması yetmez, sadece parasıyla arzu ettiği eşitliği elde edemez. O parayı kullanabileceği, o parayı kendisi için imtiyaza dönüştürebileceği ilişki ağlarına ihtiyacı var. Buna sahip olan göçmenler yok mu, olmaz olur mu, mutlaka var. Mesela bir örnek vereyim, Irak örneğini vereyim. Iraklı bir grup zengin, Türkiye'den düzenli olarak emlak alıyorlar. Bazı şehirlerde sadece Araplara hizmet veren özel hastaneler açıyorlar. Yasaya uygun olabilmesi için de Türk ortaklarla yapıyorlar bunu ama Türk ortaklar da Arap, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını almışlar. Şimdi bu göçmen grubuyla gittikçe en niteliksiz, en marjinal sektörlerde emeğini satarak hayatını

sürdürmeye çalışan göçmen kesimleri bir olabilir mi? Bunların Türkiye ile kurdukları ilişki, Türkiye toplumu ile kurdukları ilişki, Türkiye toplumundan beklentileri, gelecek projeksiyonları aynı olabilir mi? Bunların hepsi birbirinden kuşkusuz çok çok farklı ama elimizde bir çalışma yok.

Yine de Özgür'ün, Özgür Budak'ın doktora çalışması gibi çalışmalar Türkiye'de olmadığı için bu alanda da perspektif genişlemiyor. Sınıf denildiğinde hala aklımıza en alttakiler geliyor. Hala en fazla eşitsizliğe uğrayan kesim geliyor ama sınıfı gerçekten anlayabileceğimiz yerler, daha yukarılar, çünkü orada 'aradığınız bilince ulaşılabilir.' O bilince aşağıda ulaşılamayabilir ama orada, yukarıda aradığınız bilince ulaşmanız çok mümkün. Çünkü onlar kendi çıkarlarının nasıl örgütleneceğini alttakilerden daha iyi biliyorlar, bir kere orada bir "sense" var, hissediyor ve diyor ki "biz bunu yapmalıyız, bu bizim menfaatlerimize uygun olacak." Bunu düşünüyor, tasarlıyor, toplanıyor, örgütlüyor ve gerçekleştiriyor.

Bir de entegrasyon problemiyle devam eden bir tartışma var. Yeri gelirse entegrasyon üzerine de konuşuruz ama, evet, göçmen dediğimizde ya da Kürtler dediğimizde ya da Türkler dediğimizde ya da kadınlar dediğimizde ya da başka bir şey, kesinlikle tümüyle homojen bir gruptan söz etmiyoruz. Bunlar kelimeler, bunlar kavramlar değil. Bu kelimeler, sosyal gerçekliğin kendisini göstermezler. Türkler diye herhangi bir gruptan söz eden, bu koskocaman bir boş gösteren aslında. Aradığımız şeyi iyice inceltmemiz, olabildiğince, neredeyse elimizle tutabilecek hale getirdiğimizde, bunun üzerine konuşabiliriz. Uzattım ama gerçeklik dışarıda bir yerde, ilişiksiz, bağımsız, karmakarışık halde duruyor. Biz o gerçekliğin içerisinden bir şeyleri seçip, toplayıp, onları inşa ediyoruz. Bunu unutmamak lazım. Konu, göçmenler olduğunda bu iki kere geçerli. Umarım soruya cevap verebilmişimdir.

Vefa Saygın Öğütle: Yok, güzel oldu bence. Evet, arkadaşlar, başka soru, devam edelim.

Merve Gizem Uğur: Benim var. Merhabalar. Şeyi aslında sormak istiyorum. Nilgün (Toker) Hoca'nın metni üzerinden size bir soru yönelteceğim. Bu insan eşittir vatandaş olma, o arada kalmışlıktan bahsediyorduk, göçmenler için. Şimdi bunu aslında kötülüğün sıradanlaşması dediğimiz şeyle birlikte düşündüğümüz zaman. Aslında bu, şu an COVID-19 durumunda normal vatandaşın da aslında sosyal devletten beklentilerini karşılayamadığı, çoğunlukla karşılayamadığı bir durum içinde. Bu kötülüğün sıradanlaşmasının şu an için askıya alındığını söyleyebilir miyiz?

Polat S. Alpman: Hayır, tam aksini söyleyebiliriz.

Merve Gizem Uğur: Yani?

Polat S. Alpman: Tam da kötülüğün sıradanlığının çağını yaşıyoruz.

Merve Gizem Uğur: Aslında yanlış yönelttim. Askıya alınması gereken bir durum içindeyiz ama ne için mesela askıya alınmıyor? Daha iyi bir soru şekli olacaktır bu.

Polat S. Alpman: Evet evet, ben de anladığım kadarıyla cevap vermeye çalışacağım. Cevap vermek demeyelim de, ben de bununla ilgili fikrimi söyleyeyim. Çünkü bu bir soru değil.

Merve Gizem Uğur: Soru değil evet. Bir şey bir izlenim sorusu belki. Evet.

Vefa Saygın Öğütle: Belki şöyle bir soruya dönüştürülebilir Gizem'in anlattıkları. Yani yurttaşların da belli türden bir şeyi tecrübe ettiği bu bağlamda, yurttaşlar ile göçmenler arasında bir yeni türden dayanışma formları neden gelişmiyor.

Merve Gizem Uğur: Evet evet.

Vefa Saygın Öğütle: Bunu sormaya çalışıyor aslında anladığım kadarıyla Gizem. Belki böyle sorulabilir. Bunun önündeki engeller gibi bir şeye dönüştürülebilir soru.

Polat S. Alpman: Üzerinde saatlerce konuşabileceğimiz bir konuya hoş geldiniz. Birinci problem şu; yurttaşların kendi aralarında bir dayanışma yok. Yurttaşlık zaten kendisi bir iddia üzerine kurulu. Yurttaşlık bize şunu söylüyor: "Benim artık seninle dayanışmaya ihtiyacım yok. Senle ben aynıyız. Aynı olduğumuz içinde ikimizin çıkarları senden ve benden bağımsız olarak ortak." Peki, bunun temsilcisi kim, devlet. Yani bizim yurttaşlığımızı hukuki olarak tanıyan, bu statüyü veren organizasyonun kendisi, çıkarlarımızı ortaklaştırmanın garantörü. Bu nedenle senin benim yardımıma ihtiyacın yok. Senin de bana yardım etmene gerek yok. Bunu devlet halledecek. Bu bir iddia. Bir daha hatırlatalım, eşitlik üzerine kurulmuş biri iddia.

Şimdi bu iddianın kendisi başlı başına boşa çıktığı ve sosyal devlet, Allah rahmet eylesin, 1980 sonrasında öldüğü için devletten geriye kalan boşluğun hepsi, sermaye ve siyasal elitler tarafından dolduruldu. Bunun sonuçlarını bugün yaşıyoruz. M. Teacher, R. Reagan, Türkiye'de T. Özal ile başlayan sürecin ve anlatılan hikâyenin sonunda geldiğimiz yer böyle bir yer. Bugün hastanelerde yoğun bakım yataklarının sayısı azaldığında hekimlerin karar vermesi lazım. Dünyada örnekleri olduğu için anlatıyorum bunu, 92 yaşında bir hasta varsa onun fişini çekip, onu 68 yaşındaki bir kişiye bağlayabilir mi, bağlaya-

maz mı? Takdir edersiniz ki, bu tartışmada bahsi geçen kişiler yurttaşlar, göçmenler değil. Soruyu değiştirelim. 92 yaşındaki bir yurttaş, yoğun bakım yatağında iken 40 yaşındaki bir göçmen geldiğinde fişi çekecek miyiz? Bunun doğru bir cevabı var mı? Bu göçmen o hastaneye zaten erişemeyecek, çünkü 2., 3. Basamak sağlık sistemine erişmek de epey meşakkatli. Bu zaten sizin çok kolay ve hızlı bir biçimde erişebileceğiniz bir mekân değil. Haliyle dayanışma ağları dediğiniz şey, kaçınılmaz olarak politikleşen bir şey. Peki, ne demek bu?

Devletin oluşturduğu bu imtiyazın, yurttaş olma hakkından kaynaklanan imtiyazın, kendisinin anlamlı bir karşılık üretmediği yerde, politik olarak dayanışmayı teşvik edenlerle etmeyenler arasındaki bir mücadeleye dönüşecektir, bütün dünyada böyle.

Bir parantezle söyleyeyim bunu. Avrupa'daki antifaşist hareketin, Antifa hareketinin var olması, doğrudan doğruya göçmenleri desteklemek üzere ortaya çıkmış bir şey ama aynı topraklarda neo-naziler de var. Yani ikisi de var. Neonaziler de göçmenleri ortadan kaldırmak için örgütlenmiş bir siyasal yapı. Benzer bir şey bizde de var, yani neo-nazi, Antifa anlamında demiyorum. Dayanışma pratiği açısından diyorum. Göçmenlerle dayanışmayı insani bir sorumluluk, -yurttaş sorumluluğundan bahsetmiyorum- insan olmaktan kaynaklanan bir sorumluluk olarak kabul edenler ile "göçmenler, mülteciler gitsin, ne olursa olsun" diyenler aynı topraklarda yaşıyor. Bunun yurttaş olmakla ilgili bağı çok uzun zaman önce çözüldü. Yurttaşlık bugün hiçbirimizi koruyan bir şey değil. Biz bunu Türkiye'de, hani kutuplaşmadan falan bahsediliyor ya, bu kutuplaşma şu demek: kimler gerçekten yurttaş ve bu imtiyazdan istifade edebiliyor, kimler edemiyor? Yani hikâye, bunun üzerine kurulu gibi geliyor bana. Bilemiyorum Gizem...

Merve Gizem Uğur: Yani zaten şey, Nilgün (Toker) Hoca orada, metinde şey diyordu hatırladığım kadarıyla. Kötülüğün sıradanlaşmasını yani gösteren şeyi. Oradaki sorun, moral, bireysel ya da kişisel bir sorun değil. Politik ve toplumsal bir sorun. Yani sizin dediğiniz bu anlamda da hocam, vatandaşlığın çoktan çözülmüş olması. Yani bu meselenin artık daha kişiselleşebilen bir alana taşınabileceğini gösteriyor.

Polat S. Alpman: Şunu eklemek isterim Gizem, lafını kesmiyorsam eğer. Yani ben hala bu vatandaşlık konseptini, inancını sürdürenlerdenim. Nilgün Hoca da öyle, ben de. Yani hala bu konsepte bir biçimde kıymet veriyorum ama bu, şu demek değil. Bu konseptin içerdiği krizleri ve kötücüllüğü göz ardı etmiyorum. Bunları da görüyorum. Bunları ayıklayarak daha iyisini yapabilir miyiz, bunu arıyorum ama şunu da unutmamak lazım. Yurttaşlık da İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi gibi bizim sosyo-politik mücadelemizin kazanımların-

dan biridir. Yani reaya değil, yurttaş olmak, köle değil insan olmak gibi. Kötünün sıradanlığından konuşuruz başka zaman.

Velat Çoğaç: Hocam, ben aslında bunun üzerine bir ekleme yapmak istiyorum. Acaba siz ne düşünüyorsunuz bu konuda, şimdi sizin bahsettiğiniz 80'ler'de ölen bir ulus-devletten aslında ifade olarak kullandınız.

Polat S. Alpman: Sosyal devletten.

Velat Çoğaç: Aynen, özür dilerim o zaman ben yanlış anlamışım yani. Ben şunu ekleyecektim. Hani tam da bu noktada Avrupa Birliği'nin aslında bir virüse karşı umutsuz bir mücadelesi söz konusu ve en bariz örneği de işte İtalya'ya mesela bir dayanışma örneği gösterememelerindeki başarısızlığını gördük. Hani enternasyonalizm vaazı verip de kendi ulusal sınırlarına çekildiklerini de gördük, en nihayetinde ama demek ki ben yanlış anladım. Ama hani sosyal devlet anlayışı dedik ya, yine de sosyal devlet anlayışının bina olduğu ya da inşa olduğu temel noktada bir şekilde ulus-devletin kendisidir zaten.

Polat S. Alpman: Evet, evet ama şeyi göz ardı etmemek lazım. Bu tür deneyler mutlaka kendi krizleri ile ilerleyen, gelişen, serpilen deneyler. Yani Avrupa Birliği bir deney, bir şey yapmaya çalışıyorlar. Bazı şeyleri de başardılar. Mesela bir Avrupa Kıtası'ndaki birçok ülkenin arasındaki sınır adını verdiğimiz yapay bariyerler ortadan kalktı. İnsanlar, hizmetler, fikirler, mallar; aklınıza gelebilecek her şey özgürce hareket edebildi. Bu tarihsel bakımdan önemli bir kazanım, pasaport ve vizenin bir anda gündemden çıkıp insanın özgür olarak bu arzda hareket edebilmesi. Bu tarafını da göz ardı etmemek lazım. COVID-19 distopik bir deneyim. Biz Vefa ile eski arkadaşız. Diyelim ki 6 ay önce telefonda konuşuyoruz ve ben Vefa'ya diyorum ki, "bak göreceksin, 6 ay sonra öyle bir şey olacak ki, herkes evde kalacak ve hiç kimse dışarı çıkamayacak" vesaire. Vefa büyük ihtimalle şöyle düşünürdü, "yazık, kafa gitti herhalde artık.", "Polat'ın ruh sağlığında bir sorun var. Hayrolsun." Çünkü gerçek olamayacak kadar tuhaf. Gerçek olabilir mi yaşadığımız şey, gerçekten gerçek olabilir mi? Bu kadar sıra dışı, ekstrem bir örneği alıp Avrupa Birliği'ni eleştirmek haksızlık olmasın. Eleştirelim ama bu eleştiri, Avrupa Birliği düşüncesinin yıkımına dönük bir eleştiri olmasın gibi bir şey demeye çalışıyorum.

Velat Çoğaç: Anladım, anladım hocam.

Vefa Saygın Öğütle: Tam da burada tekrar bir ara verelim. Aranın ardından tekrar toplanalım.

Vefa Saygın Öğütle: Tekrar merhabalar. Soru-cevap kısmında kalmıştık, oradan devam edelim. Buyurun arkadaşlar, sorusu olan! Sizin sorularınız yoksa benim sorularım var o yüzden. Senin mi var Gizem?

Merve Gizem Uğur: Evet, benim var hocam.

Vefa Saygın Öğütle: Tamam söyle Gizem.

Merve Gizem Uğur: 3 gün önce Zizek'in bir yazısına rastlamıştım. Bugün de çevrildiğini gördüm. Şey, "gelecek çoktan tahayyül edilmiş Hollywood filmi senaryolarına benzemeyecek" başlık bu. COVID-19 ile ilgili bir yazı. Burada şunu diyor Zizek; bu salgın geçse de yeni salgınlar ve ekolojik krizlere gebe bir dünyada yaşadığımızı öğrendik. Bunu devletler olarak öğrendik, diyor aslında. Şimdi bunu, COVID-19 bağlamında düşünürsek söylediği şeyi. Bunun doğruluk payı olduğunu gördük hani. Yani hiç beklenmeyecek hastalıklara ya da senaryolara gebe bir dünyada yaşıyoruz. Buna aynı şekilde sizin yolladığınız bir yazı vardı, Agamben'in. Orada şeyden bahsediliyordu. Korkuyu ayakta tutmak. Bu bağlamda okursak COVID-19 ve göçmenler bağlamında. Yani bu COVID-19 durumunu bu kadar yoğun yaşamadan önce, Yunanistan sınırında yaşanan göçmen olaylarını zaten biliyoruz. Bundan sonra hani korkuyu ayakta tutmak ve aslında yeni salgınlara ve kurucu krizlere gebe bir dünyada yaşadığımızın farkında olarak bizi göçmen politikaları bağlamında nasıl senaryolar bekliyor olabilir?

Polat S. Alpman: Bu soruda cevap verebileceğim bir yer var. Yani kocaman tartışmanın içerisinde bir yerle ilgili bir şeyler söyleyebilirim. O da Agamben, Nancy, Zizek hattının bu meseleye ilişkin sürdürdüğü, ifade ettiği görüşlerle ilgili. Hepimizde hâlâ var olan bir inancı eleştirmek üzerine aslında bu görüşler ifade ediliyor: devlet inancı.

Hala hepimizde, bende de sizlerde de, zihnimizde var olan bir devlet kategorisi işlemeye devam ediyor. Bu kategori, öyle veya böyle yurttaşların korunacağı anlayışı ile çok sıkı sıkıya irtibatlı. Bugün COVID-19 ile sahip olduğumuz bu tecrübenin COVID-23'te şöyle bir şeye evrilmesi çok mümkündür: Her şeyin olduğu gibi devam ettiği, devletlerin bu tür meselelerle ilgili artık düzenlemeyi kişilerin kendi olanaklarına, imkânlarına devrettiği; kendisini bir kurum olarak geri çektiği, ölenin öldüğü kalan sağların bizim olduğu bir düzen zannettiğinizden çok daha mümkündür. Zor olan şu anda bizim yaşadığımızdır, mümkün olan diğeridir.

Devletler zannettiğimiz gibi koruyucu kurumlar değildir. Tilly'nin devletlerin ortaya çıkışıyla ilgili o ünlü makalesinden beri biliyoruz bunu, hikâye devletlerin bize anlattığı gibi değil. Algının kendisi ile gerçekliğin kendisi arasındaki

açı çok geniş, çok derin. Evet, Zizek haklı, tabii ki Hollywood filmleri gibi olmayacak, televizyondan yayınlanmayacak, belki whatsapp mesajı olarak da gelmeyecek ama onun iyimserliğinin dayandığı gerçekçi bir zemin varsa bile ben göremiyorum. Zizek'e hürmet ediyorum, onu eleştirecek halim yok ama katılamıyorum, katılmak istiyorum, onun dediği gibi olsun istiyorum ama öyle olmuyor. Çok büyük ihtimalle Dani Rodrik'in dediği gibi olacak. Yani Ağustos ayına geldiğimizde, umarım, en azından, en geç Ağustos'ta sokağa çıkacağız ve 10 Ağustos'a geldiğimizde bugün yaşadığımız deneyimi unutmuş olacağız. Biz sosyal bilimciyiz, belki hatırlarız ama sıradan insanlar gündelik hayatlarına devam edecek. Bu gündelik hayatın yoğunluğu ve akışı içerisinde, bu deneyimin kendisi unutulacak, demeye çalışıyorum.

Bakın, biz savaş görmemiş ilk kuşaklarız. Biz dünya savaşlarını görmedik. Büyük kitlesel savaşları görmedik. Bizim gördüğümüz en büyük savaş, Körfez Savaşı'ydı, onu da televizyonda izledik. Bizim gördüğümüz şey her zaman lokalize silahlı çatışmalardı. Şimdi, savaş görmeyen bir kuşağın çocukları olarak yaşadığımız ilk kitlesel afet bu. İlk kitlesel afette; toplum olarak verdiğimiz tepkilere bakalım, devletin verdiği tepkilere bakalım. Devlet dışı organizasyonların, sivil toplum örgütlerinin verdiği tepkilere bakalım. Göreceğimiz şey şu, aslında hiç de zannettiğimiz kadar örgütlü değilmişiz. Örgütlenmeyi öğrenmenin kendisi bir deneyim meselesidir. Deneyerek olur, yaparak olur demeye çalışıyorum. Parantez içerisinde söyleyeyim, farkında mısınız, bilmiyorum ama Türkiye'de son 20 yıl içinde çok ciddi düzeyde örgütlenmiş dini cemaatler vardı. Şu an hiçbiri ortada yok. Normalde onlar, sıradan topluluklar ya da gruplar değil. Hiyerarşik olarak örgütlenmiş yapılar ve bunların çok daha etkili olması bekleniyordu. Hiçbiri yok ortada. Demek ki bu tip örgütlenmeler de bir işe yaramıyor ama bir bakıyorsun Twitter'da "derin yoksulluk" diye bir hesap açılıyor ve diyor ki "arkadaşlar, haydi bakalım, yardım edeceğiz." O küçücük Twitter hesabı, akla hayale gelmeyecek sayıda kişiye yardım etmenin olanaklarını sunmaya başlıyor vs, türetebiliriz bunları. Bu tartışmalar niye önemli, onu da söyleyeyim ve bununla bitireyim. Bu tartışmalar çok önemli, yani Zizek, Agamben, kim olursa olsun, siz, biz fark etmez. Şundan dolayı çok önemli. Bu meseleyi eşzamanlı olarak hepimiz konuşuyoruz. Bu meseleye kadar dünyada, ki sosyal teorinin tartışmaları ve bulguları batıdan doğuya doğru gelir. Örneğin Giddens, ileri kapitalist toplumlar üzerine bir değerlendirme yaptığında, biz onu 10 sene konuşmaya başlarız. Batıda neoliberalizm tartışmaları başladığında, biz sivil toplum tartışmalarına daha yeni başlamıştık. Ancak şimdi öyle değil. Şimdi hepimiz aynı anda yaşıyoruz, hepimiz aynı anda konuşuyoruz, hepimiz aynı anda düşünüyoruz ve inanılmaz bir komünikasyon var aramızda. Yani olup biten her şeyi, bir anda hepimiz öğrenebiliyoruz. İtalya'daki ölüm sayısını, gün gün öğrenebiliyorum.

Onlar da Türkiye'deki enfekte hasta sayısını gün gün öğrenebiliyor. Devletlerin ne yapıp ettiklerini gün gün öğrenebiliyoruz. Bu, bambaşka bir dünya demek istiyorum.

Vefa Saygın Öğütle: Evet başka soru veya buradan veya başka bir bağlamda soru sormak isteyen arkadaş var mı? Ben şöyle bir yere çekeyim. Biraz daha somutlaştırayım. Önce sana şeyi sorayım bir de. Oradan bir bilgi olarak bu Corona'nın Suriyeli göçmenler arasında yayılımına ilişkin elimizde bir veri var mı Polat? Yani şu anda nasıl deneyimliyorlar Corona'yı.

Polat S. Alpman: Yok. Göç İdaresi şöyle bir şey söyledi: Türkiye toplumundaki vatandaşlar arasındaki yayılma oranı ile aynı diye ifadesi varmış. Ben de söyleyenlerin yalancısıyım ama elimizde resmi bir açıklama, resmi bir veri yok.

Vefa Saygın Öğütle: Anladım. Yani, bu aslında...

Merve Seçmen: Hocam ben bu konuyla ilgili bir şey söyleyebilir miyim?

Vefa Saygın Öğütle: Evet Merve, buyur.

Merve Seçmen: Böyle bir bilgi yok elimizde. Evet, ama şöyle bir bağlantı kuramaz mıyız diye düşündüm ben de konuşurken. Mesela Muğla'da en fazla COVID-19 vakasının görüldüğü yerlerden bir tanesi de Ortaca. Ortaca da Suriyeli göçmenlerin en çok sayısının olduğu bir yer. Bunu biliyoruz. Bu yurttaş olma, yurttaş olamama, daha doğrusu yurttaşlıkla insan olamama arasında kalmış bence. Yurttaş olan, ötekiler olan işte Alevilerin en çok olduğu bölgede yine Ortaca ve yine işte enformelliğin en çok olduğu bölge yine Ortaca. Belki böyle bir şey yapamayız ama. Bu bağlantıları da gözden kaçırmamak gerekiyor gibi düşünüyorum.

Polat S. Alpman: Evet, ben de bunu anlatmaya çalışıyorum. Yani buralara bakmak lazım demeye çalışıyorum. Birçok faktör var, bahsettiğin şeyler de buna dâhil. Kendini salgında koruyabilme imtiyazına erişememekle paralel hikâyeler bunlar. Dediğin doğru, ben de böyle düşünüyorum. Göçmenlerin arasında enfekte olma oranı daha yüksek midir? Elimizde bir bilgi yok ama böyle bir bulgu çıksa şaşırmayız, çünkü en fazla korumasız olan kesimlerin başında, elbette sığınmacılar geliyor, kendilerini koruma imkânları birçok insandan daha az.

Vefa Saygın Öğütle: Şey gibi soru burada gözden geçirilebilir. Belki daha genel biraz daha araştırma gündemlerini konuşalım. Çünkü göç üzerine yapılan saha çalışmalarında malum senin de içinde bulunduğun bir çalışma grubu

var. Bunun dışında da çeşitli çalışma grupları var. Aslında belki şu söylenebilir. İlk başta genel demografik çalışmalardan daha nicel ağırlıklı çalışmalardan yavaş yavaş nitel çalışmalara doğru, yani o genel resim anlatısından sonra daha derinlemesine çalışmalara doğru bir yönelim de var. Mesela bizim Hilal ile yaptığımız doktora tezi, tam da böyle bir yerden gidiyor şu anda. Bu zaten buna ilişkin bu genel gidişata ilişkin hem sana bir sorum olacak. Bu gidişat, bizi nereye doğru götürür? Nasıl yeni araştırma gündemleri çünkü arkadaşlar hâlihazırda kendilerine tez konusu arayanlar da var burada bir taraftan veya işte tezlerinde devam edecek arkadaşlar da var. Hem bu açıdan bir de Corona sonrası buna neler eklenebilir? Bu tarz araştırma gündemlerine neler eklenebilir? Belki biraz bundan söz edebilirsin Polat.

Polat S. Alpman: Bunu, hep beraber konuşabiliriz. Sadece benim söyleyebileceğim bir şey değil bu. Biz MSF, Sınır Tanımayan Doktorlar ile bir saha araştırmasına başlıyorduk. Sığınmacıların sağlığa erişimi ile ilgili, İstanbul merkezli bir saha araştırması, onun hazırlığını yapıyorduk, tam o aşamadaydık. Literatür taramasını yapıyorduk. Soruları falan hazırlayıp yavaş yavaş sahaya çıkacaktık ve daha ona gelişmeden bu mesele patlak verdi, bütün sağlık alanı ile ilişkileri ve tartışmaları da kilitledi. Bugün "sağlık ve vesaire" dediğimizde herkesin aklına gelen tek şey COVID-19. Bunun böyle bir olumsuz tarafı da var. Bütün sağlık başlığının tek bir meseleye inmesi şu an için tabii ki anlaşılabilir bir şey.

Nelere bakılabilir? Birçok şeye bakılabilir Türkiye'de. Bunun birkaç nedeni var. Birincisi, hükümet göçmenlerle ilgili sorunlardan yorulmuş durumda ya da şöyle diyelim: Vatandaşlarının memnuniyetsizliğinin kendisine siyasal bir bedel ödettirmesinden yaşadığı endişe onu yoruyor. Bu yorgunluğu, İçişleri Bakanlığı marifetiyle, güvenlikçi tedbirlerle gidermeye çalışıyor ve "sizi sınır dışı edeceğiz" gibi şeyler söylüyor. Geri gönderme merkezlerine topluyor. "Sen" diyor, "vilayetinde değilsin, hadi bakalım vilayetine geri dön" vesaire. Hatırlarsınız, bir ara valilikler bu tarz işlerle uğraşıyorlardı. Bunun ürettiği problemler var. Devletin, daha doğrusu hükümetin, memnuniyetsizliği.

İkincisi Türkiye'de pek konuşmuyoruz ama daha ne kadar erteleyeceğimiz belli değil. Biz bu insanlarla bir arada yaşayacağız. Bu insanlar da bizimle bir arada yaşayacaklar. Birbirimizle ilişkimizin nasıl olacağına ilişkin hiçbir düzenleme yok ortada. Oysaki yavaş yavaş bizim uyumu, entegrasyonu konuşmamız lazım. Bunun dinamiklerini de konuşmamız lazım. Nereden başlayacağız?

Üçüncüsü, şimdi benim bir sosyal bilimci olarak bir süredir üzerinde düşündüğüm ve çok fazla eleştiri geliştirdiğim kavramlardan biri kültür. Kültür,

kavramının artık açıklayıcı bir kavram olmadığını düşünüyorum. 19. yüzyılda olabilir ama bugün tükenmiş bir kavram kültür. Fakat hani böyle düşünelim. Kültür üzerinden düşünelim yine de. Bu toplumun ısrarlı bir biçimde sürdürdüğü ve korumaya çalıştığı birtakım kültürel özellikler var. Bunların bir kısmı, Türkiye'de de aşmaya çalıştığımız birtakım hadiseler. Örneğin çocuk yaşta evlilik, çok eşlilik gibi. Şimdi bunlarla ilgili hükümetin tavrı pozisyonu ne olacak? Bunu da bilmiyoruz. Yani buralar hiç konuşulmuyor, bunlar hiç yok gündemde. Oysa zaman akmaya devam ediyor. 10 yaşında Türkiye'ye gelmiş bir Suriyeli genç bugün 20 yaşına giriyor. Yavaş yavaş kendi içlerinde örgütleniyorlar, mahallelerde gruplaşmalar oluşuyor, gettolaşma eğilimleri ortaya çıkıyor. Haliyle ve kaçınılmaz olarak birtakım suçlu alt kültürler oluşuyor vesaire. Kimse konuşmuyor bunları? Yokmuş gibi davranıyoruz.

Entegrasyonla beraber bir diğer mesele de politik uyum. Bir topluluğun, o toplumun bir parçası olduğunu nereden anlarız? Eğer politik olarak o topluma entegre olduysa, yönetim ilişkilerine aktif olarak katılabiliyorsa, yönetebiliyor ve yönetilebiliyor ve bunlar cebre ihtiyaç duymadan rıza ile sürdürülebiliyorsa, o toplumda sosyal uyumun var olduğunu söyleriz. Şimdi, bu kişilerin vatandaşlığını tartışamadığımız için bunları da tartışamıyoruz ama vatandaşlık diye bir başlığımız olmak zorunda. Ne olacak? 50 sene boyunca bu insanlar, bu statüde mi devam edecekler, geçici koruma altındaki kişiler mi diyeceğiz. 2085 yılında bizim cesetlerimiz toprak altında çürürken bile bu insanların statüsü, hala geçici koruma altındaki kişiler mi olacak, torunlarının torunları… dünyada böyle ülkeler var. Yani dünyada 60 senedir mültecilik statüsünde yaşayan insanlar var, Ürdün'deki Filistinliler gibi. Yani olmayan bir şeyden söz etmiyoruz. Türkiye'de de böyle mi olacak? Çünkü bunun olması demek aslında gerçek anlamıyla paralel toplum demek. Siz Türkiye'de vatandaş olmayan milyonlarca insanın, bütün bu sosyal alanlardaki güç ilişkilerine dâhil olmaksızın var olmalarını istiyorsunuz demektir. E, o insanlar da kendi alanlarını ve ilişkilerini kuracaklar o zaman. Kendi eğitimlerini, sağlıklarını, ekonomilerini, türetin türetebildiğiniz kadar, güvenliklerini kurmaya başlayacaklar. Bunlar bizim hiç umurumuzda değil şu an. Dolayısıyla benim tavsiyem, bu meselelere ilişkin ne kadar çok çalışma yapılırsa o kadar iyi olacak. Yani şunu göstermek lazım, politik uyumu, sosyal uyumun çeşitli basamaklarını, siyasal entegrasyon hadisesini göstermek lazım. Bunların hepsini ilişkisel bir perspektifle, sadece bir yere odaklanarak değil, bütün bunların bir arada konuşulabileceği bir analitik çerçeve oluşturmak lazım. Benim ilk aklıma gelen bunlar. Sizin aklınıza gelenleri de dinlemek isterim.

Vefa Saygın Öğütle: Var mı arkadaşlar?

Polat S. Alpman: Ben genel şeyler söyledim. Sen ne çalışıyorsun Hilal?

Hilal Sevlü: Hocam, ben şimdi Gaziantep'te Suriyeli kadınlar ve yerel kadınlar arasındaki iktidar ve güç mücadeleleri üzerine çalışıyorum, daha çok kadınlar arası düello. Tabii saha çalışmamı ben bu durumdan önce yapmıştım, bayağı sahadaydım, yani verilerimi toplamıştım ve yine kadınlarla işte telefonları, bağlantılarım hala var. Bu bağlantılar yoluyla yani telefonla whatsapp ile görüşmelerime devam ediyorum. Deşifrelerim vardı bayağı, 200 sayfa kadar falan oldu. Onları yaptım. Devam ediyor. Vefa Hoca şeyden bahsetti. Böyle daha çok tez çalışmaları nasıl yürür, metodolojik olarak belki de nasıl ilerlemeliyiz, neler yapmalıyız gibi, tabii hiç henüz saha çalışmasına başlamayanlar bilmiyorum neler yapabilir? Belki metodolojik olarak hatlarını değiştirebilirler. Biz çok yakın zamanda Emre ile beraber bir proje yazmıştık, onu aldık. Tekrar bizden işte COVID-19 salgınından sonra güncellememizi istediler. Biz de tekrar belgesel çekecektik açıkçası. Tekrar şey yoluyla işte katılımcı video yoluyla; kuş besleyiciliğini işte onların kendi gündelik hayatlarını çekecekleri, kendi kameraları aracılığıyla videolar falan isteyeceğiz. Yani bu şekilde bir güncelleme yaptık en azından biz. Daha sonra bir atölye yapacağız, online atölye yapacağız. Çalışmayı bu şekilde teknoloji yoluyla sürdürmeye çalışacağız.

Emre Burhan: Göç ve kuşçuluk.

Polat S. Alpman: Süper, yani Suriyeliler mi yapacaksınız?

Hilal Sevlü: Evet hocam.

Emre Burhan: Sadece Suriyeliler.

Polat S. Alpman: Suriyeliler, onlarda da bu kuşçuluk var demek ki.

Hilal Sevlü: Evet hocam.

Vefa Saygın Öğütle: Kuşçuluk o coğrafyaya özgü tuhaf bir şey. Tuhaf bir haslet, eğilim yani bayağı yatkınlık.

Polat S. Alpman: Başka tez konusu belli olan var mı? Tek Hilal var.

Emre Burhan: Tekrarlar mısınız?

Polat S. Alpman: Başka tez konusu belli olan var mı?

Merve Gizem Uğur: Benim master tezim belli. Ama göçle ilgisi yok yani. 7/24 zaman deneyimi üzerine çalışıyorum ben.

Vefa Saygın Öğütle: Belki doktorayı düşünebilirsin Gizem?

Merve Gizem Uğur: Doktorada göçle ilgili yani göç ve kadın çalışmaları ile ilgili özellikle gündelikçiler ile ilgili aklımda bir şey var. Şimdiden onu işte kurmaya başlamıştım. Bakalım ona devam etmeyi düşünüyorum ama.

Polat S. Alpman: Evet, ne güzel.

Taylan Banguoğlu: Yani göçle ilgili hocam şey vardı. Aslında bir ara ben Antakya'ya gittiğimde orada tez konusunu yaparken Antakya'da şimdi son dönemde bu Alevi-Sünniler arasındaki işte bu kentsel dönüşümlerde ona göre düzenlenmeye başlandı. Özellikle Suriyelilerle birlikte bu daha da keskinleşti. Zaten hani Alevi-Sünni bölgeleri vardı. Bu yeni kentsel dönüşümlerle birlikte daha da netleşmeye başladı. Ben onu çalışacaktım aslında. O dönem bayağı da şeydi; alevli bir dönem olduğu için zaten hiçbir şekilde veri elde etmemiz mümkün değildi. Sonra zaten ben tekrar Muğla'ya geldiğimde de onu öyle bıraktım. Aslında o hani şeydi, çalışılabilecek bir alandı. Şu anda hala tabii veri elde edilebilir bir durumda mı bilmiyorum Antakya. Hani devlet izin vermiyor da o zamanlar hiçbir şekilde veri toplamamıza.

Polat S. Alpman: Evet öyle bir sorun var maalesef.

Velat Çoğaç: Benim de aslında hocam az buçuk belli de ama tam olarak isimlendirmedim açıkçası. Ben, bu 2016 yılında yaşanan en azından bir kaos durumu vardı. Özellikle kent ortamlarında böyle doğu bölgesinde; işte Sur'da, Cizre'de, Yüksekova'da. Kendim de Yüksekovalı'yım aslında. Orada işte yaşanan yıkımın aslında biraz da bu yani politik gelişmeler, iktidarın oradaki rolü ve kolektif siyasal şiddet üzerinde biraz durmayı düşünüyorum açıkçası.

Polat S. Alpman: Çok iyi. Türkiye'de mesela her yıl çalışılması gereken bir konu bu. Hani yıl yıl çalışsan bitiremeyeceğin sonsuz bir memba, maalesef ama çalışmak lazım.

Velat Çoğaç: Kesinlikle.

Vefa Saygın Öğütle: Başka soru var mı arkadaşlar? Yavaş yavaş toparlamaya da başlayalım.

Emre Burhan: Benim var hocam bir şeyi merak ediyorum. Hocam, hani bu özellikle enformel işgücünü yaratan mahallelere dair yerli ve göçmen kavgasından bahsettik. Tabii bu konuyla ilgili değil. Ya aslında zannediyorum bu 2-3 yıldır kafamı karıştıran bir konu. Şimdi o mahallelerde aslında biz bu kavganın hep yaşandığını düşünüyorduk. Yani bu aslında 2010'dan önce de vardı, 90'larda da vardı. Sadece göçmenlerle birlikte şöyle düşünüyorum. Sanki onlarla kavga etmek daha meşru görünüyor. Şimdi daha önce bu kavgalar yine

yaşanıyordu. Özellikle işte en görünen noktası neydi? Parça başı üretim yapan kadınlar. Hani "benim işimi sen alıyorsun" işte "o onun işini alıyor." İşte bu kavgaları çok sık görüyorduk. Ya da hani fabrikalar üzerinden düşünürsek yine kavgalar vardı. İşten atılıyor birileri işte, grevler yapılıyor ama bir taraftan sermayenin yanında olan işe ihtiyacı olan insanlar baş gösteriyordu. Buna dair sadece şunu düşünüyorum. Bu iki grup arasında bir kavga var. Belki akademi çok fazla oraya bakmıyordu. Göçmenlerle birlikte belki o mahallelere daha fazla bakmaya başladı. Ve yerli ve göçmen arasındaki kavgada; göçmen ile kavga etmek daha meşru görünebiliyor. Yani komşunu size tepki vermiyor. Hani tam anlamıyla aslında komşuluk da sayılmıyor. Çünkü sadece misafir. Hani misafirle kavga etmek noktasında mahallelerin ciddi bir tepkisi yok. Çünkü sizden biri değil. Siz de olanla kavga edilmez gibi bir görüş vardı. O kavgalar, geçmişte kavga edenler artık yan yana gelerek göçmenlerle kavga etmeye başladı ama. Bu kavganın da aslında mesulleri yine şey gibi geliyor bana. Yani yine ne yerli ne de göçmenler herkes ekmek ve hayat kavgası içinde yani burada belki de asıl hedef tahtasına oturtulması gereken kesim patronlar ya da sermaye sahipleri olmalı iken belki de tam anlamıyla bir bilinçsizlikten dolayı belki diyebiliriz tırnak içinde. Hani kendi aralarında bir kavga var. Yani sizce de böyle mi? Yani ben hep böyle düşünüyorum birde alıkoyamıyorum kendimi.

Polat S. Alpman: Kendi doktora tezimden başlayım. Ben doktora tezine başlarken, açıkçası mekân ya da kent bağlamını hiç düşünmemiştim. Pek ilgilendiğim konular da değildi. Kent sosyolojisine ve mekân kavramına ilgim, doktora araştırması esnasında ortaya çıktı ve Tarlabaşı üzerine epey bir çalıştım o dönem ve şunu gördüm.

Bir tarihsel aralık içerisinde baktığımızda oradaki Rumların ve Ermenilerin 1955'te 6-7 Eylül olaylarından sonra terk etmesinin hemen ardından, İç Anadolulu göçmenler; Yozgat, Kayseri vs. oraya yerleşiyorlar. Sonra Balkanlar'dan Romanlar geliyor Tarlabaşı'na. Bu esnada binalar eskimeye başlıyor, köhneleşmeye başlıyor bir yandan. 1990'larda zorunlu göç ile köylerin boşaltılmasıyla, Kürtler geliyor. Kürtler ile Romanlar aynı mekânda yer almaya başlıyorlar ve çatışmalar başlıyor. Bu çatışmaların sonunda 90'ların sonlarına doğru Kürtler Tarlabaşı'nın yaklaşık yüzde 70-75'ine yerleşiyorlar. Yüzde 20-25'lik bir alan Romanlar'a kalıyor. Arada da diğer uyruklar var, Afrika kıtasından, Asya'dan gelen onlarca farklı uyruk var. Moğolistan'dan, Özbekistan'dan gelenler var. Onlar da yüzde 3-5. Çatışmalar ara sıra bu iki grup arasında devam ediyor.

Şimdi göçmen meselesini neden bunlardan ayırt ediyoruz? Göçmenlere dönük saldırıların mahalle kavgası formu dışında formu var. Göçmenlere dönük

saldırılar başladığında bu bir sürgüne neden oluyor. Yani oradaki göçmenleri mahalleden sürmeye dönük bir pratiğin parçası bu. Basit bir mahalle kavgası olarak gerçekleşmiyor. Çoğu zaman göçmenlerin, şimdi mahalledeki Romanlar ve Kürtler kavga ettiğinde emniyet ikisine de eşit mesafede. Yani polis geldiğinde Roman'a da Kürt'e de eşit mesafede duruyor. Biri birine "terörist" diye hakaret ediyor, ki buna tanık oldum, diğeri de ona "torbacı" ya da "uyuşturucu satıcısı" diye hakaret ediyor, küfrediyor. İkisi de birbirini kriminallestiriyor, ki Emniyet açısından ise ikisinin konumu belli ama göçmenler söz konusu olduğunda orada kolluk kuvveti zaten bir taraf. Konuyla hiç alakası olmayanlar da göçmenlere karşı bir taraf.

Biz bunu Antep'te sahada çalışırken gördük. Yani arabayla geçen Suriyelileri durdurup arabadan indirip dövmüşler. Bunu anlatıyor bana ve anlatanlardan bir tanesi diyor ki "ben o esnada oradan geçiyordum, baktım bizimkiler bunu dövüyorlar geldim ben de dövdüm." Dövdükleri kişi kim? Aslında aynı sokaktaki esnaf, yani o da orada bir dükkân açmış, Suriyeliler ondan alışveriş yaptığı için gıcık olmuşlar, dövüyorlar. Burada başka tür bir linç dayanışması, bir linç örgütlenmesi var ve bunun bir tarafında buna göz yuman, bunu bazen olaylar daha fazla büyümesin diye görmezden gelen, bazen de böyle düşündüğü ve böyle olması gerektiğine inandığı için umursamayan bir Emniyet bürokrasisi var. Asıl arka planda, eğer mutlaka bir dayanışmadan söz edeceksek bir yurttaş dayanışmasından söz edebiliriz. Ortak ötekimizi tanıyoruz. "Bu pis Arap buraya geldiğinden beri, bizim elde etmemiz gereken faydanın hepsine el koyuyor" gibi bir eğilim var. Ayrımcılıkların çalışma mekanizmaları, zannettiğimizden daha çeşitli, aşağıya doğru daha derin ve üstü daha fazlaca örtülüdür. Oraya dâhil olmadan, onun bir parçası olmadan, oradaki ayrımcılığın nasıl çalıştığını anlamak kolay değildir. Tarlabaşı örneğini verdim az önce, Romanların bu ülkedeki sosyal statüsünü biliyoruz. Kürtlerin -Tarlabaşı'ndaki Kürtleri kastediyorum- sosyal statüsünü biliyoruz. Şimdi en alta itilmiş, üstünde tepinilen iki sosyal grubun en alttakilerinin çatışma dinamiklerini anlamak için oranın gerçekten bir parçası olmak lazım. Dışarıdan bakarak anlaşılacak bir şey değil. Orada bambaşka hikâyeler var, demeye çalışıyorum. Bu kadar birbirine eşitlememek lazım, göçmenlere dönük hiddet dalgasının merkezinde onu mekândan sürmek var, sadece işimi aldı değil, sadece buradan git.

Emre Burhan: Bir noktada şey oluyor hani. Aynı mahallede örnek veriyorum, Antep özelinden bahsederek anlatıyorum. Mesela daha önce, örnek veriyorum; Kürtleri mahalleden gönderme gibi bir girişim vardı. Bugün ne oldu? Onlardan vazgeçildi artık. Gönderilmek ve orada kalmak isteyenler yan yana geldi. Bugün mesela işte oklar kime döndü Suriyeli göçmenlere. O zaman şeyi

göreceğiz zannediyorum ilerleyen yıllarda. İşte El Salvador'dan Amerika'ya göç eden gençlerin Mara Salvatrucha 13'ü kurması gibi bir şey doğru gidecek o zaman, ilerleyen süreçlerde.

Polat S. Alpman: Kırkayak derneğinden Kemal Vural bana bir şey göstermişti, Antep'i gezdirirken. Bir duvardaki Gamalı Haç'ı göstermişti, altında da Türk yazıyor. Şimdi, Alman Nazi Partisi'nin sembolünün Antep'in bir kenar mahallesindeki duvarda ne işi var? Bu ilişkiyi nasıl kurdunuz kardeşim? Nasıl bu kadar hızlı bir biçimde yaptınız bunu? Bu böyle olur ama... bu dinamikleri anlayabilmek için diyorum. Orada olmak lazım. Orada olmadan o Gamalı Haç'ın oraya nasıl geldiğini dışarıdan izleyip görmek çok zor

Vefa Saygın Öğütle: Evet arkadaşlar. Artık bitirelim diyorum. Hem biz yorulduk hem de hocayı da yorduk.

Polat S. Alpman: Estağfurullah.

Vefa Saygın Öğütle: Bence çok verimli oldu. Polat sağ olasın. Bize oldukça verimli bir araştırma sundun, gündemlerde bulundun. Arkadaşlar sizlere de teşekkür ediyorum. Bu açık dersin bu şekilde bitebilmesinde sizin de payınız büyük. Ben size şimdi hoşça kalın diyeyim o zaman. Görüşmek üzere, kendinize iyi bakın.

Ekmek, Hastalık, Savaş ve Devlet Üzerine

Özgür BUDAK
Deşifre: Oğulcan Altuğ

"COVID-19 ve Sosyal Eşitsizlik" başlığı altında doktora ve yüksek lisans öğrencilerinin katılımıyla tertip ettiğimiz açık derslerde bu hafta sevgili Özgür Budak konuğumuz oldu. 17.yy Avrupa'sında iklim krizi, ekonomik kriz ve devlet krizinin yarattığı kusursuz fırtınayı gerçek bir krize çeviren savaşları ve hastalıkları konuştuk. Orduların hareketinden kaynaklanan büyük pandemilerin yerini kapitalist lojistiğin sivil hareketine bıraktığı günümüz bağlamında büyük pandemilerin genellikle devletlerin tahkim edilmesiyle sonuçlandığı tarihsel verisinden dersler çıkarmaya çalıştık.

Özgür Budak'ın dersinde öne çıkan önemli yöntemsel vurgulardan biri; seçkinler ile kitleler arasında kurulan sahte ikiliğin tarihsel-politik sosyolojiyi ketleyen karakteri üzerine oldu. Bununla bağlantılı bir diğer vurgu da toplumsal değişimleri, toplumsal sınıflar arası gerilimler ya da zamanı gelen fikirlerle açıklayan çerçevelerin karmaşık ve birbirinin üzerine eklemlenen yapısal süreçleri gözden kaçırdıkları üzerineydi.

Vefa Saygın Öğütle: Merhaba arkadaşlar. "COVID-19 ve Sosyal Eşitsizlik" başlığı altında yürütmekte olduğumuz açık derslerin bu haftaki sunumunu Özgür Budak ile gerçekleştireceğiz. Özgür Budak, bildiğiniz üzere Ege Üniversitesi öğretim üyelerinden. Aslen *political science* okullarında kariyerine başlıyor fakat doktora tez sürecinde daha sosyolojik ilgilere doğru meyil veriyor. Doktora tezini biliyor olmalısınız. Menajerler sınıfı üzerine yapılmış oldukça iyi, kapsamlı bir çalışma. Ayrıntı Yayınları'ndan yayınlanmıştı. O dönemlerde Özgür, "maddi kültür" meselesi üzerine yoğunlaşıyor, o meseleler üzerine ürünler veriyordu. Fakat son yıllarda, bu kültürel, maddi kültür ya da işte bu sınıf-kültür ilişkisi meselesinden daha çok devlet ve politik şiddet çalışmalarına doğru yönelim gösterdi. Belki bir tür aslına rücu etmek gibi. Espri bir yana, tabii ki o konvansiyonalist *political science*'a bir dönüş gibi değil, daha çok yine ilişkisel sosyolojinin bir diğer önemli verimi olan tarihsel sosyolojisi içerisinden ve bu tarihsel sosyolojinin araştırma gündemlerine dönüş olarak

belki görmek mümkün. Nitekim Özgür'ün bu pozisyonunu dergimiz Strata'nın ikinci sayısına verdiği mülakatta ayrıntılı bir biçimde okuyabilirsiniz.

Özgür, dergimizin yayın kurulu üyelerinden; gerek dergi gerek kongre olsun ilişkisel girişimlerin en kadim bileşenlerinden. Bu anlamıyla sizlere aynı zamanda bir dostumu takdim ediyorum. Özgür Budak hocam, söz sende.

Özgür Budak: Teşekkürler arkadaşlar. Vefa, bu imkânı verdiğin için teşekkür ederim. Seni, uzun zaman sonra yüzünü görmek –sesini duyuyoruz ama- ayrı bir zevk. İnşallah daha iyi ortamlarda karşılaşırız. Şimdi, Vefa, arkadaşlar bu dersler kapsamında birkaç dersinizi izledim. Dersler kapsamında bana bir ders için öneride bulunmasını istediğimde yani devlet inşa süreçleri, kriz, hastalık ve sağlık meseleleri üzerine… Tabii ben bu konuları çalışmıyorum, kendisine şöyle bir öneride bulundum: "Tarihsel perspektiften belli bir sondaj yaparsak, o sondajın verisinin tartışması üzerinden modern tartışmalarla ilgili acaba bir fikir sahibi olabilir miyiz?". Çünkü doğrusunu söylemek gerekirse günlük analizleri çok takip etmiyorum; çok fikir sahibi de değilim. Yani burada konuşacak, derste anlatacak kadar. O yüzden de benim için çok önemli olan bu 17.yy genel krizi üzerine biraz tartışalım istedim. Hem size bunu tanıtayım hem de bu konuda tartışalım.

Bu derste 17. Yy. Genel Krizi üzerine düşüneceğiz. Tarihsel sosyolojik bir perspektiften bakacağız bu meseleye bugün. Sorularınızla daha da açabiliriz. Ben "Ekmek, Hastalık, Savaş ve Devlet" diye başlığı belirledim. Bunlarla bağlantılı olarak konuşacağım.

Şimdi sosyal bilimlerin iki kutsal kasesi var bir bakıma. Bunlar etrafında dönüp durduğumuz sorular. Bir: Köklü toplumsal değişim nasıl gerçekleşir? İkinci soru ise; Batı tipi askeri, ekonomik ve politik yapılar nasıl ortaya çıktı? Aslında birinci soru devrimlerle bağlantılı, ikinci soru ise kapitalizmle ve onun farklı formlarıyla bağlantılı. Literatürde farklı pozisyonlardan sorular sorup farklı epizotlara, insan tarihindeki farklı bölümlere odaklanabiliyor araştırmacılar. Sanayi Devrimi gibi veya Siyasal Devrim Çağı gibi. Genelde çok fazla odaklanılan bir çağ değil Erken Modern Çağ. Erken Modern Çağ'dan kastettiğim kabaca 16.yy'ın ikinci yarısıyla 18.yy'ın birinci yarısı. Ben çok önemli olduğunu düşünüyorum Erken Modern Çağ'ın bu soruların cevaplanmasında. Yani şöyle söyleyeyim; benim bir cevabım yok öyle bir şey bekliyorsanız bende de yok o cevap. Ama en azından ilham verici bir tartışma açılabilir diye düşünüyorum Erken Modern Çağ üzerinden.

Tabii Erken Modern Çağ dendiği zaman da akla gelen şeylerden bir tanesi 17.yy Genel Krizi. Bu krizi toplumsal tarih ya da politik-ekonomi çalışan arka-

daşlar biraz da Marksist literatüre yakın olanlar bilirler. İlk defa 1950'li yıllarda size de bir metnini verdiğim "Past and Present" dergisinde Eric Hobsbawm bu sorundan bahsetmişti. Tarihsel sosyolojinin Marksist ayağında şey yapılan bir tartışmadır. O tartışma nispeten tek boyutlu bir tartışmadır çünkü Hobsbawm ve takipçileri genellikle 17.yy'ın finansal krizlerine odaklanıyorlardı. Oysaki daha sonraki on yıllarda tartışma çok daha genişledi ve "17.yy Genel Krizi" denen bir tartışmaya dönüştü. Farklı politik ve yöntemsel perspektiflerden bakan tarihçiler, siyaset bilimcileri, sosyologlar olduğunu söyleyebiliriz.

Şimdi 17.yy Genel Krizi bizimle neden ilgili ya da niye buna "genel kriz" diyoruz? Çünkü küresel ölçekte de sonuçlar doğuran –ama ben tabi bu hafta sadece Avrupa kıtasına odaklanacağım- bir dizi birbirine bağlantılı krizin ama nedensel olarak ilişkileri her zaman neden-sonuç ilişkisi olmayan ama birbiriyle bağlantılanan krizlerden bahsedebiliriz. Bunlardan bir tanesi küresel iklim değişikliği. İkincisi, artan ayaklanma ve iç savaşlar. Üçüncüsü, göç ve mültecilik sorunu. Dördüncüsü, kitlesel açlık ve salgınlar; yani yemek ve hastalık krizleri. Beşincisi, dinsel ve etnik gerilimler ve sonuncusu da artan askeri harcamalar. Şimdi ben bunu 17.yy'la ilgili söylemeseydim de sizin herhalde günümüzdeki krize, genel küresel krizlerle ilgili ne kadar bağlantılı sorunlar olduğunu görebilirsiniz, bu şeylerin. Tabii ki aynı anlama gelmiyor; o yüzden de arada rabıtalar kurup tartışmayı zenginleştirmek, çok boyut kazandırmak için bence önemli bu noktalar. Bu görseli Geoffrey Parker'ın kitabından aldım ben *global crisis*'la ilgili, size de eklemiştim. 17.yy'da köy ve kent isyanlarını gösteriyor. Hem Avrupa'da hem de küresel ölçekte. Gerçekten de bu yüzyıl farklı köy ve kent isyanlarının görüldüğü bir dönem. Osmanlı tarihçileri de özellikle 17.yy'ı ciddi bir kriz çağı olarak söylerler. Fakat tarihçilerin veya siyaset bilimcilerin temel sorunu şuydu: Herkes kendi ulusal ölçeğinde araştırmasını yapıyordu ve hiç kimse ne ulusal ölçekte ne de farklı disiplinler arasında genel krizin karakteri hakkında fazla konuşmuyordu. O yüzden geçtiğimiz yirmi yıl içinde tarihçilerin yaptığı bu yeni çalışmalar –size birkaç tane örneğini verdim- literatüre büyük katkı sağladı ve en azından kıtasal ölçekte veya kıtalararası ölçekte krizin farklı boyutları hakkında fikir sahibi olabildik.

Şimdi 17.yy Genel Krizi'nin birkaç tane farklı boyutu var onlardan bahsedelim. Bu boyutların bir kısmı insanla ilgili değil. Yani insanın çıkardığı krizler değil. Ancak insan örgütlenmeleriyle doğrudan bağlantılı krizler elbette sonuçları açısından bakıldığında. Bir kısmı ise doğrudan insan örgütlenmeleriyle ilgili kriz. Bunlardan en önemlisi iklim krizi. Bugün özellikle 17.yy Genel Krizi'nin önemli bir parçası olarak iklim krizini görüyoruz. Çünkü iklim tarihçileri ve jeologlar, jeoloji tarihçileri özellikle, sosyal bilimcilerle beraber yaptıkları

çalışmalarda gösteriyorlar ki bize aslında 17.yy kabaca çok ciddi bir iklim krizi çağı. Bu çağa "Küçük Buzul Çağı" deniyor. Büyük buzul çağlarından farklı olarak küçük buzul çağları 80-90 yıllık veya 100-150 yıllık dönemlerde radikal iklimsel değişiklikler getiriyor. Tabii radikalden kastettiğim on derecelik bir değişim değil ama yarım derece, bir derecelik bir değişim fakat bu bile çok ciddi sorunlar yaratıyor. Çok soğuk kışları takip eden aşırı yağışlı yaz mevsimleri 17.yy'ın büyük bir kısmında karşımıza çıkıyor. Bu da doğrudan doğruya hasadı etkileyen sorunlar. Soğuk bir kışı takip eden aşırı yağışlı yaz özellikle buğday hasadını çok etkiliyor. Bu çok önemli çünkü bu bir tarım toplumu. Hasattaki çok küçük bir düşüş bile ki tarihçilere göre 17.yy Avrupa'sında özellikle İtalya ve Fransa'da %30'a varan tarımsal düşüşler söz konusu. Ve büyük oranda tek bir tip buğday tarımı üzerine örgütlenmiş arkaik bir tarım üretimindeyse bunların sonuçları sadece tarım ekonomisiyle ilgili değil, çok daha uzun vadeli sonuçlar yaratıyor, kentleri de etkileyen sonuçlar yaratıyor.

Buna bazı tarihçiler "kalori krizi" diyorlar, 17.yy'da. Kalori krizinden kastettiğimiz şey şu basitçe: Tarım toplumunda insanlar, temel üretimi yapan insanlar üretkenliklerini devam ettirebilmeleri için bir kaloriye ihtiyaçları var. Bu toplumda, yani piyasada farklı alternatif alma ve satın alma mekanizmalarının, arz-talep ilişkilerinin olmadığı bir toplumda bu günlük kalorinin devam ettirilmesi çok önemli. Aynı zamanda bu günlük kalorinin devam ettirilmesi, aktivitenin devam ettirilmesi, tarımsal günlük döngünün devam ettirilmesi için çok önemli. Yani sabah kalkmak, tarlada çalışmak, eve dönmek, yiyecek yemek… Yani o tarımsal aktivite. Belki biz kentliler için bunun bir anlamı yok ama binlerce yıl boyunca tarım toplumlarında bu günlük kalori döngüsü çok önemli. Bu döngüdeki küçük bir değişim bile büyük çok sonuçlar doğuruyor. Birincisi, tarımsal üretimi aynı etkinlikte devam ettiremiyorsunuz çünkü kişiler kalorilerini yerine koyamıyorlar. İkincisi, kalori kriziyle birlikte immün sistemleri, bağışıklık sistemleri düşmeye başlıyor ve bunla hastalıklara daha yatkın hale geliyor bireyler. Tabii unutmamak lazım köysel kökenli, toprak kökenli olan bu kriz kentleri de etkiliyor çünkü kentteki yaşayan insanlar tarımsal ürüne bağımlılar. Bu yüzden çok önemli.

Önemli ikinci nokta güneş lekeleri. Bununla ilgili yapılan çalışmalarda da gerçekten güneş lekelerinin çok ciddi şekilde anomali gösterdiğini görüyoruz 17.yy'da. Bunlar da özellikle iklim, dünya manyetizması ve tarımda çok ciddi dalgalanmalar yaratıyor. Bununla ilgili karşılaştırmalı tarım çalışmaları mevcut, Latin Amerika'dan Japonya'ya kadar.

Üçüncü nokta, başka bir talihsizlik –belki bağlantısı vardır bilmiyorum-. 17.yy garip bir şekilde büyük volkanik aktivite açısından çok faal bir yüzyıl. Ben sadece birkaç tanesini verdim kayda geçirilmiş büyük patlamaların. Bunlar

gerçekten büyük patlamalar, yani başka volkanik aktiviteler de var ama bunlar en önemlileri. 1688'de Krakatoa, 1650'de Kolumbo Ege'de bir deniz altı volkanı, 1641'de Melinengoy, 1680'de Pico do Fogo gibi büyük volkanlar veya volkan zincirlerinin çok aktif olduğu dönemler. Bu noktada bu yüzyılda atmosfere çok büyük oranda sülfür gazı ve partikül püskürüyor ve bunlar volkanik aktivite bitse bile uzun süre boyunca atmosferde kalıyorlar. Rüzgârlarla, küresel rüzgarlarla birlikte başka kıtalara taşınıyorlar ki enteresan bir şekilde 17.yy resim sanatında mesela bu aşırı volkanik aktivitenin yarattığı kırmızı gökyüzünün kullanıldığını, resmedildiğini görürüz. Özellikle Hollandalı ressamlar tarafından, natüralist ressamlar tarafından. Sanat tarihi bilen arkadaşlar varsa kış şartlarının karanlık veya kırmızı gökyüzü resminin 17.yy'da çok kullanıldığını görüyoruz. Bugün coğrafyacılar diyorlar ki aslında bu dediğim gibi partiküllerle ilgili olsa gerek diyorlar, bu garip durum.

17.yy'ın genel krizinin diğer noktası ekonomik kriz. Bu ekonomik kriz özellikle sosyal tarihçiler tarafından, finans tarihçileri, ekonomi tarihçileri tarafından oldukça belgelendi. Bizim kendi bölümümüzde iktisatçı arkadaşlar tarafından çalışanlar var bu konuyu. Ekonomik kriz 17.yy'da fiyat enflasyonu, mali istikrarsızlık, kalori kriziyle beraber gelen üretim krizi ve finansal balonlar. 17.yy'da genellikle tarihçiler tarafından –özellikle bu "dünya sistem" kuramcıları tarafından- çok fazla kullanıldığını görüyoruz. Arrighi, Hobsbawm veya Wallerstein'in hatta Çağlar Keyder'in metinlerinde, erken dönem metinlerinde bunlardan bahsediyorlar. Finansal balonlar belki ilk defa büyük spekülatif piyasalar kuruluyor 17.yy'da. Bunların en önemlileri sömürge topraklarında ortaya çıkan toprak piyasaları. Bunlar çöktüğünde, finansal balonlar çöktüğünde çok uzun vadeli ekonomik sorunlar yaratıyor borçlanmayla ilgili vs. Bu konuda zaten belki biliyorsunuzdur çok fazla üzerinde durmayacağım.

17.yy'ın daha önemli bir sorunu bence çok önemli bir şey olan devlet krizi dönemi. Çünkü bütün bu bahsettiğim sorunlar; iklim krizi, hastalıklar, tarımsal sorunlar veya finansal sorunlar gerçek anlamda bir devlet krizi olmadan veya devlet kriziyle eşlik eden diğer yıkıcı süreçler olmadan genel anlamda bir krize dönüşmezdi belki. Fakat 17.yy'ın önemli krizi aslında büyük oranda bakıldığında devlet krizi ortaya çıkıyor ki aslında buna bir tür bir "kusursuz fırtına" diyebiliriz. Birkaç kriz -ki ben şimdi birkaç taneden bahsedeceğim- aynı anda bir araya gelip tepkimeye giriyor ve bir tür "kusursuz fırtına" yaratıyor, 16.yy'ın sonu 18.yy'ın başında. Peki devlet krizinin hangi boyutları ve süreçleri var? Gerçi siz tarihsel sosyoloji metinlerine uzak değilsinizdir ama ben tekrar şunu söyleyeyim: Bu devlet krizi çok önemli çünkü Skocpol'un da bize yıllar öncesinde söylediği gibi devrimleri volontarist, kültüralist bir okuma biçimi veya politik tözlerle okumak yerine veya çok slogan olmuş bir şe-

kilde zamanı gelmiş düşüncelerle açıklamak yerine bu tip yapısal krizlerle açıklamak daha anlamlı, bence de.

Devlet krizinin birkaç boyutu var. Bunlardan bir tanesi Barut Devrimi ve askeri yıkıcılığın değişimi. Askeri tarihte 17.yy… Yani Erken Modern Çağ ve Barut Devrimi ve bunun modern devletin ortaya çıkmasında özellikle kurucu etkilerinden bahseden yazarlar var ve askeri yıkıcılığın artması. 17.yy'da orduların hacmi, orduların harcamalarının süreklilik kazanması ve boyutların artması. Ayrıca barut etrafında, barut teknolojisi etrafında organize edilen orduları desteklemek için kurulan lojistik yapılarda geometrik bir artış görüyoruz. Bu beraberinde mali ve bürokratik sonuçlar getirse bile –mesela daha merkezleşmek- en önemli şeylerinden bir tanesi savaşın yıkıcılığının artışı. Bu önemli bir nokta. İkinci nokta kolay ve kısa çözüm olarak savaşın ortaya çıkması. Erken modern çağda askeri yıkıcılığın artışı, nispeten politik yetkilerin kraliyette-başkentte toplanmaya başlaması ve krallar arasında, kral-devletler arasındaki nüfus mücadelesinin artışıyla beraber savaşın kendisi krallar tarafından ya da kral-devletler tarafından politik sorunlara kısa ve ucuz bir çözüm olarak görülmeye başlanıyor büyük oranda, kapasitenin artışıyla beraber. Bu da beraberinde yetki ve kaynakların merkezleşmesine eşlik eden, sürekli savaşı bir diplomatik araç olarak gören bir devlet yapısının ortaya çıktığını görüyoruz. Ancak bu devlet yapısının ortaya çıkmasıyla beraber bu devlet yapısını destekleyecek ne diplomatik yapılar var ne mali yapılar var ne de bürokratik yapılar var. Böyle bir tırmanma söz konusu 17.yy'da.

Üçüncü nokta -bu tabii bir devrim değil tedrici bir dönüşüm- geç Ortaçağ ile 16.yy arasında feodal yükümlülük yapılarının çöküşünü görüyoruz. Bunlar günlük yaşama, toplumdan kaynak çekmeye ve askerlik hizmetine dair geleneksel feodal toplumdaki yükümlülük yapılarının tedrici bozulması. Bu bozulma coğrafyadan coğrafyaya değişiyor, farklı nedenler farklı sonuçlar doğurabiliyor ama kabaca tarihçiler diyorlar ki; 16 ve 17. yüzyıllarda bu yapıların üzerine yaslandığı feodal yükümlülük yapıları yavaş yavaş bozulmaya başlıyor. 17.yy aslında bir dönüşüm çağı. Yani burada bahsettiğimiz feodal yükümlülük yapıları yerine yeni politik yapıların ortaya çıkması ve onunla karşı karşıya gelen yeni sosyal dokuların ortaya çıkmasının çağı.

Tabii önemli olan dördüncü nokta reformasyon. Şimdi reformasyon dendiği zaman aklımıza Avrupa'daki hâkim Protestan-Katolik çekişmesi geliyor ki çok normal gelmesi. Fakat onu da önceleyen süreçler var Avrupa'da, geç Ortaçağ'ı 17.yy'a bağlayan. Daha reformasyonun dört başı mamur olarak belirlenmiş ideolojik kamplaşmaları olmadan önce 14. ve 15.yy'ın başlarında Avrupa'da "proto-reformasyon" diyebileceğimiz, aynı zamanda dini ayrışmaları proto-milliyetçi ayrışmalarla üst üste getiren ayaklanmalar, politik çekişmeler var.

En güzel örneği 14.yy'daki Hus ayaklanmaları ve Alman köylü ayaklanmaları bunların güzel bir örneği. Daha Luther Doksan Beş Tezini deklare etmeden önce. Reformasyonla beraber bu dağınık yapılar beraberinde çok daha kristalize oluyor ve beraberinde yerel feodal güç ilişkileri veya büyük yayılmacı devletlerin çeperlerinde oluşan kırılgan bölgeler yaratıyor. Burada neden "ve-veya" diyorum? Çünkü her seferinde aynı nedene sahip değil. Bazen yerel feodal güç ilişkileriyle bağlantılı, yani toprakların hangi dini kimlik veya etnik kimliğe sahip lordlar tarafından yönetildiği, köylülerin bununla olan ilişkisine bağlı. Mesela Bohemya'da –en güzel örneklerden bir tanesi- doğu Bohemya'da Macar lordlar varken, Batı'da Alman ve Çek lordlar var. Oysaki köylülerle onların etnik kimlikleri arasında, politik yapılar arasında her zaman örtüşmüyorlar. O yüzden ayaklanmaların bir kısmı feodal ölçekte kalıyor. Fakat bazıları ise büyük yayılmacı devletlerin çeperlerinde oluşan kırılgan bölgeler. Ne bunlar diyecek olursak; genelde Katolik yayılmacı büyük devletler. Onların çeperlerindeki proto-milliyetçi köylü ayaklanmalarıyla reformasyon ideolojisi birleşiyor, üst üste biniyor ve kendine has bir tür Protestan ahlakı yaratıyor: Aşırı bireyselleşmiş bir dini inanç, bununla beraber oldukça militarize edilmiş bir küçük toplum, daha egalitaryen sosyal hiyerarşiler ortaya çıkıyor. Bu gelişmeye verilebilecek birkaç örnek; birisi Bohemya, diğeri Saksonya, diğeri de Flander.

Ancak bütün bu "kusursuz fırtınayı" gerçek anlamda bir krize dönüştürmesi gereken büyük bir katalizöre ihtiyacımız var: O da "savaş". 17.yy arkadaşlar adeta savaşın kural haline geldiği bir yüzyıl. Siyaset bilimci Jack Levy diyor ki; %95'i, bu yüzyılın %95'i bir şekilde Avrupa'da önemli devletler arasında bir savaş var. Savaş sıklığı, büyük devletlerin savaş sıklığı, üç yılda bir büyük savaş çıkıyor Avrupa'nın kendisinde, birkaç devleti kapsama alan. Savaşın süresi, kapsamı ve şiddetindeki artışla beraber sayısı da artıyor 17.yy'da. Ben sadece burada size uzun bir liste gibi gelebilir ama inanın ben onda birini koydum bu listeye. Hepsini tekrar okumayayım istiyorsanız. Burada farklı savaşların örnekleri var, farklı dönemlerde. Fakat en önemlisi bunların elbette Otuz Yıl Savaşları. 1618-1648 yılları arasında devam eden ve çok yıkıcı olan Otuz Yıl Savaşları ki bir az önce bahsettiğim devlet krizi, dini-etnik kırılmalar ve aynı zamanda hastalıklar ve salgınlarla tarihi belirlenmiş olan bir savaş Otuz Yıl Savaşları, çok çok önemli. Diğerlerine buradan bakabilirsiniz.

1618-1678 yılları arasında Jack Levy'ye göre Polonya 27 gün, Hollanda Cumhuriyeti 14 gün, Fransa 11 gün, İspanya ise sadece 3 gün savaş yapmıyor. Bu rakamlara yaygın kentli pleb ve köylü ayaklanmalarını eklemiyoruz.

Beraberinde savaş aynı zamanda biraz önce bahsettiğim gibi savaşı normal bir politik araç olarak gören bu devletler ancak buna uygun bürokratik ve mali

yapılara sahip olmadıkları için –aslında bir geçiş dönemi olduğu için- muazzam mali ve sosyal yıkım yaratıyor 17.yy'da. Avrupa'nın en büyük hazineleri bile iflas ediyor ki Osmanlı Devleti için de çok ciddi bir mali kriz dönemidir 17.yy. Ekmek depoları askeri hizmete ayrıldığı için, yani ekmek depoları çok önemli çünkü herhangi bir tarımsal dalgalanmada bu depolar size zaman sağlıyor. Bir kalori krizi oluşmaması için. Ancak ekmek depolarının büyük bir kısmı askeri hizmete ayrılıyor. Hazinelerin iflası nedeniyle maaşını alamayan askerler ki bu dönemin askerlerinin büyük bir kısmı paralı askerler. Maaş alamayan asker talan yapar ve bu talan beraberinde en çok kimi etkiliyor? Küçük köylü toplulukları ve büyük surlarla kuşatılmayan kent ve kasabaları. Unutmayalım, bu savaşların ciddi bir kısmı sadece politik savaşlar değil aynı zamanda dini savaşlar. Beraberinde bu talana reformasyondan gelen husumeti de ekleyebilirsiniz. Çünkü 17.yy'da modernleşen orduları ve askerlik hizmetini standartlaştırabilmek için birinci politik motivasyon devletler tarafından dini motivasyon olarak görülüyor. Hem büyük Katolik devletler hem de onların çeperlerinde yaşam mücadelesi veren Protestan toplumlar farklı karakteristiklere sahip olsalar da yeni savaşçı emeğini büyük oranda ideolojik olarak dinsel kamplaşmada buluyorlar. Protestanlık dininin bireyselleşmiş dini inancı, biz buna "bireyselleşme" diyoruz sanki iyi bir şey gibi ama aslında dinin bireyselleşmesi tam anlamıyla militaristleşmesi anlamına geliyor. Çünkü Katolisizm de olan inanan ve inanç kurumlarıyla inanan bireyler arasında Durkheim'ın bahsettiği anlamda dini ritüeller inşa eden ve aynı zamanda bu yüzden de aslında disipline edici kurumlar, ritüeller kayboldukça Protestan toplumlarında, savaşmanın kendisi aşırı bireysel bir ethosa dönüşüyor: "Tanrı bizimle", herkes kendisini tanrının bireysel düzeyde aracı olarak görüyor. Örneğin İngiliz General Oliver Cromwell "New Model Army" organizasyonunda; Gustavus Adolphus İsveç askeri modernizasyonunda bu protestan ethosu askeri sadakat ve disiplin inşa etmek için yoğun bir biçimde kullanıyorlar. Böyle bir ortamda yani talan, ayaklanma çok daha büyük bir husumet yaratıyor, çok daha büyük şiddet yaratıyor.

Bununla beraber savaşla doğrudan bağlantılı ekmek ayaklanmaları görüyoruz. Şimdi bunlara ekmek ayaklanması diyoruz ama bazen İngilizcesi "food uprising" olarak da geçiyor. Basitçe sadece yiyeceğe sahip olmamak değil bu ayaklanmaların temel nedeni. 17.yy'da tuz ve ekmek köylünün temel vergi kalemi. Yani finanslaşmamış bir ekonomide, parasallaşmamış bir ekonomide köylüden çekilen ekonomik kaynak para olarak çekilmiyor. Daha çok tuz ve ekmek olarak çekiliyor. Böyle olunca vergi ayaklanmaları tuz ve ekmek etrafında kuruluyor. Dahası ilginç bir şekilde ilk aklımıza bunlar sanki köylü ayaklanmaları gibi geliyor ama ayaklanmaların büyük bir kısmı kentli pleb ayaklanmaları. Çünkü bir şekilde köylü, vergi kaçırmanın veya yeterince yiye-

ceği olmasa bile alternatif yiyeceğin yordamlarını üretecek bir kapasiteye sahip. Oysa kentli pleblerin böyle bir şansı yok. O yüzden de kentli plebler, devlet baskısı ve kalori krizini doğrudan doğruya yaşayan aslında toplumsal sınıflar veya gruplar. O yüzden de 17.yy'ın büyük bir kısmındaki yemek ayaklanmaları, ekmek ve tuz ayaklanmalarının kentlerde ortaya çıktığını görüyoruz. Novgorod, Moskova'dan tutun Paris, İstanbul'a kadar farklı ayaklanmalar var bu dönemde kaydedilmiş.

Tabii bu ayaklanmaların karakteristiği aynı değil. Şimdi Hobsbawm, E.P. Thompson, Christopher Hill gibi Marksist toplumsal tarihçileri çok ünlü oldukları için literatürde bu ayaklanmaların sınıfsal veya proto-sınıfsal karakterine fazla vurgu var. Neden? Bunun bir nedeni tarihçilerin Marksist olması. İkinci nedeni de bunların İngiliz olması. Gerçekten de 17.yy İngiliz tarihçiliğinde ki kent ve köy ayaklanmalarında sosyo-ekonomik talepler daha belirgin. Her ne kadar bunlar 19.yy'ın sanayi işçisi gibi talepler olmasa da. Ancak Orta Avrupa tarihçileri bu tartışmaya müdahil oldukları zaman diyorlar ki; literatürdeki bu İngiliz merkezcilik beraberinde her ayaklanmanın farklı karakteristiğini ve nedenlerini görmemizi engelliyor. Gerçekten de bu konuda oldukça önemli karşılaştırmalı çalışmalar var.

Bu ayaklanmaların hepsi aynı nedenden kaynaklanmıyor. Bunların bir kısmı komünalist dinsel köylü ayaklanmaları. Komünalist dinsel köyden kastettiğim, köylü taleplerinin, komünalist taleplerin yani özel mülkiyet karşıtı taleplerin genellikle tarım toplumundan devşirilmiş dini ideolojilerle birleştirilmesi. İngiltere'de Quakerlar veya Diggerlar'da olduğu gibi. Veya Anadolu Celali ayaklanmalarında olduğu gibi. Fakat ayaklanmaların hepsi bu özelliğe sahip değil. Ayaklanmaların bazıları neden olarak bir kısmı merkezi otoritenin vergilendirmesine karşı olarak yapılan ayaklanmalar. Özellikle Fransa'da ve İngiltere'de karşımıza çıkan ayaklanmalar bunlar. Bu ayaklanmaların bir kısmı iç kolonileştirme hareketlerine karşı ki birazdan bahsedeceğim neden iç kolonileştirme önemli. Bunların en önemlileri ise mesela Protestan veya Katolik bir coğrafyayı, o dinsel mezhepten olmayan bir devletin veya onun aracı olan bir lordun örgütlemesi sonucu ortaya çıkan tamamen mezhepsel içerikli ayaklanmalar. En güzel örnekleri İrlanda ve İskoç ayaklanmaları bunların.

Başka bir ayaklanma biçimi, mezhepsel baskıya yanıt olarak ortaya çıkan ayaklanmalar. Özellikle Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra Orta Avrupa'da Katolik iktidarının yerelde yeniden tesisi için yapılan devletleştirme süreçlerine karşı Protestan coğrafyalarında çok gördüğümüz –Bohemya'da, Saksonya'da, Polonya'da gördüğümüz- ayaklanmalar. Alman tarihçiler diyorlar ki; bu ayaklanmalar E.P. Thompson ve Hobsbawm'ın vurguladığı gibi sosyo-ekonomik

nedenlerden çok doğrudan politik ve kültürel ya da mezhepsel baskıdan çıkıyorlar.

Başka bir ilginç ayaklanma tipi ise merkezileşen devlet otoritesi, yani merkezden daha etkin bir şekilde yayılmaya başlayan devlet otoritesi, isterseniz buna "başkent" diyelim, başkent otoritesine karşı yerel köylü ile yerel feodal unsurlar arasında ittifak içinde yapılan ayaklanmalar. Bunların en ünlüsü belki de Fransa'daki Fronde Ayaklanması / İç Savaşı (1648-1653). Fransa'nın çeperlerinde ortaya çıkan ayaklanmalarda, mesela bu daha ilginç, yine benzer şekilde dağınık bir siyasal yapı gösteren Protestan Almanya kentlerinde buna benzer ayaklanmalar görüyoruz.

Görüldüğü gibi komünalist dinsel köylü veya kentli plebyen ayaklanmaların hepsi aynı nedene ve karakteristik özelliğe sahip değil. Fakat yine de benzer krizin, sürecin sonucu olan ayaklanmalar.

Vefa Saygın Öğütle: Tam da burada bir ara verelim hocam. Aradan sonra devam ederiz.

Vefa Saygın Öğütle: Tekrar merhabalar. Özgür hocam, kaldığın yerden buyur. Söz sende.

Özgür Budak: Geçen oturumumuzda krizin farklı boyutlarından bahsetmiştik. Dikkat ederseniz yapısal anlamda bir dizi sökülme süreci söz konusu. Yani pek çok yapı krizlerle beraber köklerinden sökülüp değişiyorlar. Fakat bunlar sadece yapılar değil; aynı zamanda insanlar da böyle. Savaşla beraber, ayaklanmalarla beraber -özellikle tabii Otuz Yıl Savaşları çok önemli- insanların hareket ettiğini görüyoruz 17.yy'da. Yani büyük kitleler sürekli hareket ediyor. Ordular hareket ediyor, göçmenler hareket ediyor. Çok büyük bir göçmen dalgası var. Toprağından sökülmüş atılmış veya toprağında yaşama imkânları kalmayan insanlar. Ve bu ortamda; yani insan hareketliliği, ordular, göçmenler ve kalori krizi hepsini bir araya getirdiğiniz zaman viral ve bakteriyel hastalıklar yani normal şartlarda bir şekilde sınırlanabilen doğal süreçlerde bile sınırlanabilen hastalıklar kitlesel olarak yayılmaya başlıyor 17.yy'da. Tifüs, frengi, veba ve tüberküloz salgınları 17.yy'da çok yaygın. Özellikle veba salgını Almanya nüfusunun üçte birini öldürüyor 17.yy'da. Bunlar o zaman için gerçekten korkunç rakamlar bunu söylemek lazım. Yani böyle bir işin boyutu var, onu fazla konuşma imkânımız olmadı. Göç, mülteci ve orduların hareketinden, insan hareketinden kaynaklanan kitlesel hastalıklar meselesi.

Peki, bu süreçler "baş etme" başlığı altında ne tip süreçler özellikle devlet merkezli, devlet inşasında ne tip süreçlerle sonuçlanıyor? Bunların hiçbirini tabii bir günde düşünmememiz lazım. Bir tür tarihsel epizot gibi düşünelim.

Birincisi, askeri bürokratik merkezileşme. Bunun birincisi arkadaşlar, mümkün olduğu kadar Avrupa'nın büyük devletlerinde mali merkezileşmesini sağlayan devletlerde başkent etrafında siyasal entiteyle bağlı bir askeri elitin inşasıyla beraber kılıç soyluluğunun pasifizasyonu. Soyluluk pasifize edilmiyor, kılıç soyluluğu pasifize ediliyor. Bu şu anlama geliyor… Yani bunu şey gibi düşünmeyelim; Fransız Devrimi'nde olduğu gibi aristokrasinin yok edilmesi… Çünkü hala politik elit, askeri elit aristokratlar. Fakat ortaçağın, feodal toplumun başına buyruk kılıç soyluluğunun, adem-i merkeziyetçi yapısının pasifizasyonu söz konusu. Bu noktada iki süreç temelde ön plana çıkıyor: Mali merkezileşme ve merkeze bağlama, mali politikalarla. İkincisi, askeri kariyerin –çünkü kılıç soyluluğunun temeli askeri kariyer- merkeze bağlanması. Böylece feodal dönemdeki adem-i merkeziyetçi militarist yapılar merkezi ordunun parçası haline geliyor. Bilirsiniz, 18.yy Fransız ve Rus, Alman edebiyatında balolarda flört eden, yakışıklı aristokrat kökenli subayların hikâyelerini, önemli bir temadır. İşte o sürecin sonucu. Siz merkeze bağlandıkça çok iyi para getiren, statüsü yüksek bir kariyere bağlanıyorsunuz ama aynı zamanda o kariyer kimin kariyeri? XIV. Louis'nin veya I. Petro'nun veya II. Frederich'in kariyeri. Böyle bir pasifizasyon süreci. Tabi bu sürece kraliyet izni ile dağıtılan yetki ve nişanlarla inşa edilen "kostüm soyluluğu" da eklenmeli.

Önemli başka bir nokta, krala bağlı teknik kadroların inşası. Bu çok önemli. 17.yy'ın sonundan itibaren özellikle merkezi-politik tahkim süreçlerine bürokratik kadrolar iştirak etmeye başlıyor. Artık bu süreçte her ne kadar egemenliğin temel sembolü kral haline gelse de önemli büyük devletlerde özellikle Almanya, Rusya, İngiltere ve Fransa'da kralın etrafında ona sadakat bağıyla bağlı olan teknik kadroların inşasını görüyoruz ki belki en güzel örnek 17.yy Bourbon kadrolarıdır.

Üç, vergilemede standartlaşma. Bazı tarihçiler buna "mali devrim" diyorlar; çünkü vergileme kalemindeki büyük değişimleri gösteriyor. Ancak her ülkede kalemlerde büyük değişim yok. Yani vergileme devriminin mesela feodal tip vergilemeden kapitalist tip vergilemeye geçme süreçleri İngiltere'de daha çok görülebilir ama Avrupa'nın her yerinde görülmüyor. O yüzden ben buraya "vergilemede standartlaşma" diyorum. Çünkü bazı ülkelerde feodal veya yarı-feodal vergiler kullanılıyor hala –örneğin Prusya'da- fakat bu vergiler modern bürokratik standartlaşma süreçlerinden geçiyor, başkent tarafından kontrol edilen. O yüzden vergi kaleminin bağlı olduğu ekonomik kaynak değişebilir; ticari vergi, kafa vergisi, gelir vergisi, tüketim vergisi gibi ama genel bir standartlaşma süreci söz konusu.

Dört, bununla bağlantılı olarak haraç devletinden nüfuz alanı devletine doğru dönüşüm. Burada Türkçe olarak çok içime sinen bir şey değil ama "tribute

state-domain state" ayrımı İngilizcedeki. Haraç devletinden nüfuz alanı devletine doğru dönüşüm. Yani temel mali kaynağı askeri ve politik zor üzerinden alan haraç devletinden –ki aslında hala devam ediyor bu süreçler, bitmiş değil- fakat daha çok kendi coğrafyası içindeki iktisadi faaliyeti vergilendirmek. Bunu yapmanız için de ne yapmanız gerekiyor? Michael Mann'in deyimiyle devletin lojistik iktidar imkânlarının (kayıtlama, arşivleme, takip etme) artması ve yayılması gerekiyor, başkentten çepere doğru. O yüzden çok önemli bir gelişme.

Bunun son aşaması, İngiltere ve Hollanda'nın liderlik ettiği üretici ekonomik faaliyetin vergilendirilmesi. Gelir vergisine yönelik önlemlerin artırılması veya yeni lüks vergilerin konması, yeni ortaya çıkan sınıflardan özellikle ticaret burjuvazisinden yeni tüketim vergileri alınması. Böyle bir süreç askeri ve bürokratik merkezileşmeyi yaratıyor.

İkinci önemli nokta tabii devletin merkezileşmesiyle beraber tarım devrimi. Buna tarihçiler bazen "ikinci tarım devrimi" ya da "17.yy devrimi" diyorlar. Bu devrim mi değil mi başka bir tartışma. Birincisi yeni tarım arazilerinin inşası. Bu yeni tarım arazilerinin inşasının temeli yeni tarım alanları yaratmak ve bunları korumak. Bataklık kurutma, bataklık kurutulurken sıtmayla mücadele çünkü bataklık demek sıtma demek ve köylünün belki en büyük belası sıtma 17.yy'da, toprak doldurma yani tarımsal arazileri toprağı doldurarak özellikle verimli toprak taşıyarak doldurma ve iskânı artırma ve kanal projeleri. Mesela en ünlüsü Fransa'daki Haute-Seine Kanalı'dır. Paris monarşisi hem tarımsal sulamayı artırmak hem de ülke içindeki farklı bölgelerdeki ticaret hacmini artırmak için Seine Nehri'ni geliştirme projeleri başlatır.

İkinci temel nokta ekilen ürünlerin çeşitlendirilmesi. 17.yy kalori krizi ve ona bağlı gelişen diğer hastalıklar gösteriyor ki, tek bir ürün etrafında kurgulanmış tarım üretimi şoklara karşı çok hassas. O yüzden de tarımsal üretimin çeşitlendirilmesi gerekiyor. Yaygın patates ekiminde, ki biliyorsunuz patates Avrupa kökenli bir bitki değildir, patates ekiminin bir alternatif olarak kullanılmaya başlanmasını görüyoruz. Mesela bu çağa kadar temel yiyecek ekmek olarak görülürken, özellikle 17.yy'dan itibaren patates ekmeğe bir alternatif olarak ortaya çıkıyor. Ki özellikle İskoçya ve İrlanda'da 18.yy'da ortaya çıkan pek çok köylü ayaklanması ekmek değil patates ayaklanmasıdır. Burada yiyecek ayaklanmalarının ideolojik bağlamının da değiştiğini görüyoruz.

Üçüncü nokta, çitleme ve yerel idarecilerle ittifak. Çitleme faaliyetini yapabilmek için devletler yerel idarecilerle ittifak yapıyorlar. Bu yerel idarecilere ki çoğu toprak sahibi soylular aslında –ya toprak sahibi eski soylular ya da kostüm soyluları da olabilir bunlar, yani değişebilir- yerel idarecilere de çok

imkân sağlıyor bunu bir faydaya dönüştürmek açısından çitleme faaliyetinde. Bu ise uzun vadede çok ciddi etnik ve dinsel krizler yaratıyor Avrupa'da. Örneğin çitleme faaliyetinde başkentin yereldeki "pis işlerini" yapan toprak sahibi liderler, lordların dini aidiyetiyle, çitlemeye maruz kalan köylünün aidiyeti aynı değilse örneğin İngiltere'de olduğu gibi, İskoçya'da, İrlanda'da olduğu gibi, bu çok Katolik ayaklanmasıyla sonuçlanabiliyor. Fakat her yerde aynı süreçler söz konusu değil. Çitleme biliyorsunuz piyasa oryantasyonlu yeni bir tarım ekonomisi veya sanayi talebine yönelik hayvancılık için yapılırken Doğu Avrupa'da ise çitleme yerine yeni bir feodalizm –ki buna ikinci feodal dönem deniyor Doğu Avrupa'da- görüyoruz. Özellikle Rusya ve Almanya'da, Prusya topraklarında görüyoruz bunu. Yeni feodalizm ya da ikinci feodalizmde ise daha merkezi, merkezden standartlaştırılan, dışsal iklim şoklarına karşı daha dirençli ama hala feodal bir örgütlenme biçiminin yerel unsurları olan Almanya'da mesela junkerler veya Rusya'da yerel feodal lordlar ile yerel köylü arasında toprak üretimi, dağıtımı ve vergi mekanizmaları arasında gerilimler ortaya çıktığını görüyoruz. Maalesef geleneksel müfredatın da etkisiyle tarihsel yorumlamada dönemin aslında birbirinden farklı karakteristik gösteren bu yerel gerilimlerini büyük bir fırça darbesiyle homojenleştirme eğilimine giriyoruz. Yani bu farklılıkları görmek gerekiyor.

Dördüncü nokta, tapu-kadastro düzenlemeleriyle mülkiyetin kontrolü ki en önemlisi "toprak mülkiyetinin" kontrolü. Bu da tarım devriminin başka bir boyutu. Dikkat ederseniz bunların hiçbir tanesini siz devletin politik ve bürokratik merkezleşme sürecinden ayıramazsınız. Bunların hepsi bağlantılı süreçler.

Önemli bir nokta iç ve dış kolonileşme veya kolonileştirme süreçleri. Hastalıklar, kitlesel salgınlar, insan hareketliliği, insan hareketliliğinin kontrol edilememesi 17.yy'da devletler açısından öngörülebilir bir biyo-politika inşa etme hedefi ortaya çıkartıyor. Beraberinde hem iç hem dış kolonileşme süreçleri görüyoruz ki bunlar aslında Avrupa'daki uluslaşma süreçlerinin belki ilk örneklerinden birisi. Sadece Avrupa'da değil aynı zamanda sömürgelerde. Öncelikle kamu düzeni ve zorunlu işçilik yasaları çıkartılıyor. Yani zorunlu işe sürme, İngilizce tabirle "forced labour" ya da "indentured servitude". Yani kölecilik değil ama ücretli emek de değil aslında. Belli bir süre için, cezanızı çekmek için belli bir patron/efendi için çalışmakla yükümlüsünüz. Çoğunlukla zorunlu işçilik yasaları beraberinde kamu düzenini belirleyici, kamu düzenini koruyucu yasalarla beraber çıkıyor ve bu yasaların en çok hedef aldığı kitle ise başıboş kişiler başka bir deyiş ile "Vagrancy". Temelde bu başıboş insanlar yani bir aileye, bir işe, bir cemaate ait olmayan, hareket eden insanlar önce

hapse atılıyor. Daha sonra da bu insanlar alternatif, hapse karşılık olarak yeni alternatif kolonileşme süreçlerinde araç olarak kullanılıyor. Nedir bunlar?

Bir tanesi dış kolonileşme. Yani bu insanları dışarıdaki kolonilere gönderiyorsunuz. Bir tarihçinin deyimiyle; yeni dünyanın kendisi bu yüzyılda bir insan atık alanı haline geliyor. Özellikle de İngiltere ve Fransa'nın çok kullandığını görüyoruz bunu. Kuzey Amerika'da, Avustralya'da ve Yeni Zelanda'da. O dönemin kolonistleri için aslında bu yeni biyo-politikanın belki ilk kurbanları diyebiliriz. Çünkü buraya giden beyazlar –Avrupalı beyazlar aslında- kölecilik dediğimiz zaman aklımıza hep Afrika'dan getirilen insanlar geliyor, aynısı olmasa da benzer bir zorunlu işçilik sisteminin parçası haline geliyorlar. Beş veya on yıl boyunca cezalarını çekmek için dış kolonin üyesi olan toprak sahiplerine hizmet etmek zorundalar ki koloni arkeolojisi bize gösteriyor ki bu insanlar o kadar kötü şartlarda çalışıyorlar ki büyük bir kısmı bu zorunlu emek sürecinin sonunu göremiyorlar.

Başka bir sonuç, iç kolonileşme. İç kolonileşmeden kastettiğimiz ise aslında kendi topraklarınız veya toprağın çeperlerindeki yeni iskân politikalarıyla devlet ve yerel yöneticilerin yurttaşlık tanımına diyelim, yurttaşlık veya tebaa tanımına uygun kişilere açılması. Tabii buna beraberinde eşlik eden topraktan etme, zorunlu iskân ve çitleme politikaları beraberinde çok ciddi dini husumet yaratıyor. Belki iç kolonileşmenin en fazla kayıt altına alınmış tarihçiliği, biliyorsunuz Britanya'da yapılmıştır. Özellikle de iç kolonileşmenin yarattığı İskoç ve İrlanda sorunuyla beraber; çünkü orada bunlar çok yakından bağlantılı. Görüldüğü gibi bu yerel sorunlar çok daha küresel bir meselenin sonucu. Sadece İngiltere'ye ait bir şey değil aslında.

Dördüncü nokta, toprak mülkiyetinin yeniden dağıtımı ve burada ortaya çıkan dini ve etnik kırılma hatları. Bu tabii ki iç kolonileşmeyle doğrudan bağlantılı bir süreç. Yerel yöneticilerle başkent arasında kurulan yeni ittifak ilişkilerinin belki en çok bunlardan zarar gören kişiler toprağından edilen veya büyük vergi yükü altında kalan yerel yöneticiler. Köylü veya kasabalı, kentli plebler. Ve eğer bulunduğunuz coğrafyada devletin etnik politikası yani kendisine belirlediği birinci sınıf tebaa, ilk tanımladığı tebaayla uyumlu değilseniz mesela bir İngiltere'nin Protestan-püriten yayılmacılığına karşı İskoç köylüsüyseniz bu aynı zamanda beraberinde bu sınıfsal ve politik sömürü mekanizmasına beraberinde dini ve etnik bir mekanizma da ekleniyor. O yüzden aslında bütün bu mekanizmalar adeta üst üste binen fay hatlarını takip ediyorlar.

Baş etmenin başka bir boyutu ise merkantilizm. Merkantilizm, 17.yy'ın popüler iktisadi formu diyelim. Ben bunu bir kapitalizm olarak görmüyorum çok

fazla; bazı arkadaşlarla tartışıyoruz, merkantilizmi bir ilkel formda kapitalizm olarak görüyorlar ama bana göre merkantilizm, bir tür devlet örgütlü ve temelinde de askerlik faaliyetini destekleyen korumacı bir ekonomik model. Yani Keynesyen bir ekonomik modele daha fazla benziyor gibi geliyor, piyasacı modele göre. Merkantilizmin temelinde ise biraz önce söylediğim gibi askeri koruma ve sermaye birikimi yatıyor. Çünkü merkantilizm, XIV. Louis'nin bakanlarından olan Jean Baptiste Colbert'in tabiriyle –ki 17.yy merkantilizminin babası olarak kabul edilir- sıfır toplamlı bir oyun mantığı üzerine kurulmuş durumda. Yani dünyadaki ekonomik kaynaklar sınırlıdır, toprak sahipliği bu kaynakların kontrolünde başat faktördür ve toprak sahipliği iktisadi faaliyetin temelini oluşturduğu için de askeri koruma ve sermaye birikimi iç içe geçmiş organik süreçlerdir. Bu da gördüğümüz gibi devlet merkezli askeri merkezileşmeyle merkantilist merkezleşme ama aynı zamanda deniz aşırı yayılmacılık arasında yoğun bağlantılar kuruluyor 17.yy'da ki 18.yy'da bunlar çok daha net hale geliyor.

İki, coğrafi çeperlerde yayılmacı özel şirketlerle ittifak. Deniz aşırı merkantil yayılmacılık henüz devlet, modern bürokratik yapıları tam anlamıyla oluşturamadığı için genellikle 17.yy'ın devletleri çeperlerde -deniz aşırı çeperler diyelim bunlara isterseniz- özel şirketlerle ittifaka giriyorlar. Özellikle Avustralya, Hindistan, Afrika, Kanada ve Amerika'da. Bu ittifaklar kabaca 18.yy'ın sonuna kadar yaygın bir şekilde devam ediyor. O kadar ki bu özel şirketler kendi ordularını bile besliyorlar ve devlet de bunları kabul ediyor, destekliyor ya da göz yumuyor.

Üç, merkezleşen iç borç kurum ve uygulamaları yaygınlaşmaya başlıyor. Buradaki temel amaç hem iktisadi faaliyetin kayıt altına alınması, merkantilist toprak altı ve toprak üstü kaynakların standartlaştırılması ve biraz önce söylediğim gibi gümüş ve altın rezervleriyle korunması ancak bu iktisadi kaynakları sadece ekonomik çıkar üzerine kurulmamış. Aynı zamanda politik ve askeri süreçleri de bilen, bu süreçlere angaje iç borç ve kurumlarıyla bağlantılandırma ki bu aslında merkez bankaları. İlk büyük merkez bankası –ilk merkez bankası değil Avrupa'da ama ilk büyük bu anlamda merkez bankası- Bank of England, İngiltere'de kuruluyor ve hem teknik anlamda mali yani sermaye biriktirme ve yeni sermaye yatırım alanları açmada aracı kurum politik elitlerle askeri elitler arasında hem de merkantil kazancın süreklilendirilmesi, korunması için politikalar uyguluyor.

Dördüncü nokta, değişen üretim ve dağıtım mekanizmalarıyla uyumlu elit ittifakları. Çünkü bunlar aynı zamanda beraberinde seçkinler arasında yeni ittifaklar inşa edilmesini gerektiriyor. Feodal toplumun elit ittifakları bu dönemde yavaş yavaş bozulup yerine yeni ittifaklar oluşturuluyor. Yani Michael

Mann'in deyimiyle isterseniz yeniden dağıtım mekanizmalarını yönetebilmek için yeniden dağıtım mekanizmaları kurulduğu andan itibaren bu aynı zamanda politik sözleşmenin tekrardan yazılması anlamına geliyor. O yüzden yeni ortaya çıkan sınıflar… Ticaret burjuvazisi, onun ekonomik kaynakları, askeri elitler ve bürokratik elitler arasında ittifaklar yeniden kurulmaya başlanıyor.

Ama her şeyden ötesi, bütün bunlara rağmen aslında dönemin ruhu, siyasal düşüncesinin ruhunda James Scott'ın deyimiyle "devlet gibi görmek" dediğimiz bir şey ortaya çıkıyor, onun kullandığı bir kavram. Ne demek devlet gibi görmek? Doğal ve toplumsal kaynakları sayma, kontrol etme ve manipüle etme kabiliyetini geliştirmek. Çünkü bu kriz, bu küresel kriz devletlere şunu gösteriyor ki –devleti yönetenlere- öngörememek, geleceği öngörememek kendi çıkarları için büyük bir tehdit. O yüzden de bu krizden çıktığı andan itibaren devlet gibi görme düşüncesi siyasal düşüncede çok önemli bir pay sahibi olmaya başlıyor. Bunun belki en güzel temsilcisi Voltaire. Voltaire'in kendi deyimiyle hastalığı, iklimi ve devleti yönetme insanlığın temel sorusudur. O yüzden yeni siyasal düşüncenin temelini ise bu siyasi tahayyül ortaya çıkartacaktır. Bundan bağımsız olarak 18.yy'da göreceğimiz iklim siyasi düşüncesi, kanunların ruhu veya Montesquieu'nün o ilke-ruh birlikteliği dediğimiz şey ki aslında belki hiçbir zaman bu bağlamda ele almadık bunları. Bunları biz daha çok parlamentarizm, monarşi, devrimler bağlamında ele aldık. Bu yeni tahayyülün kökleri 17.yy krizinde olan süreçler ve 18.yy siyasal düşüncesinde de temel düşünme mantığını kökten dönüştüren değişimler olduğunu söyleyebiliriz.

Mehmet Parlak: Hocam çok daha basit bir şekilde –özür diliyorum, kesiyorum- Michel Foucault aynı dönemde veba, cüzzam ve çiçek aşısına yönelik önlemlerin devlet aklını nasıl dönüştürdüğünü bu şekilde çok iyi tartışıyor. İşte vebada bir karantina uyguluyorsunuz ama çiçek hastalığını önlemeye çalışırken hastalığı kökten halletmek gibi bir çözüme yöneliyor, devlet. Bu da sizin az önce bahsettiğiniz şekilde devlet gibi düşünüp orada çözümü kökten sağlamak, hükümranlığın dışladığı gibi dışlamak değil ama daha çok bir devlet aklıyla hareket etmek belirli istatistiki sayımlarla, nüfus sayımlarla birtakım tahminlerle katastrofileri yönetim altına alma meselesi bu da devletin yönetim aklında bir dönüşüm sağlıyor. Bu aralar çok gündemde COVID-19 nedeniyle, bilhassa Agamben ve Foucault üzerinden tartışılıyor bu. O yüzden değinmek istedim.

Özgür Budak: Doğru. Ben Foucault'ya çok girmek istemedim. Yani bunları okuduğumuz zaman ister istemez Foucault'nun "Biyopolitikanın Doğuşu" ve hermeneutik üzerine yazdığı o *College de France* dersleri –Türkçeye de çevrildi-

modernite ve öznellik üzerine olan derslerindeki o devlet aklındaki dönüşümü akla gelebilir elbette. Ben dersi çok dağıtmamak için odaklanmadım.

Biraz önce söylediğim gibi 17.yy'da bile hastalıklara karşı yapılan küresel mücadele bir devletin politikasını diğer politikalara aktarmasına yol açıyor. Mesela çiçek hastalığıyla veya diğer viral hastalıklarla Çin'de yapılan bir başarılı izolasyon uygulaması birkaç yıl içinde Avrupa'daki devletler tarafından taklit ediliyor.

Fakat bütün bu keşmekeş içerisinde biraz önce söylediğim gibi aslında bir devlet aklının dönüşümünü görüyoruz beraberinde. Fakat tabii bütün bunları anlattığımız zaman bu baş etme stratejileri beraberinde aşırı çizgisel ve evrimci bir tarih anlatısı yaratma tehlikesini de beraberinde getiriyor. Öyle ki, biz eğer meseleye ilişkisel bir perspektiften bakıyorsak her momentin karşı momentleri veya o momentin yapısal olarak onunla uyumlu olmayan, onun belki sonunu getirebilecek; yani o diyalektik süreçler içerisinde sonunu getirebilecek ya da onu yıkabilecek momentlerin de ortaya çıktığını görüyoruz. Bunu "karşı momentler" başlığı altında inceledim.

Bunlardan bir tanesi, parçalı imparatorlukların yenilgisi. 17.yy'ın özellikle Avrupa kıtasına baktığımız zaman veya kabaca bizim coğrafyamıza baktığımız zaman bu keşmekeş ve büyük küresel krizden en zararlı çıkan yapılar parçalı imparatorluklar. Çünkü devletler krizi aşmaya çalışırken çok ciddi bir hızlı bürokratik ve mali merkezileşmeye gidiyor. Bu merkezileşmeyi yapan devletler arasında olup da hala sosyo-ekonomik dağınıklık yani bulunduğu coğrafyanın demografik olarak dağınık olan imparatorluklar uzun vadede yenilen, bundan yenilgiyle çıkan imparatorluklar. Kim bunlar? Belki ilk örneği İspanyol İmparatorluğu. İkincisi, Osmanlı İmparatorluğu. Gabor Agoston – Macar tarihçi- 17.yy'daki bu mali ve askeri krizlerin nasıl Habsburg'u, Avrupa'nın diğer devletlerini merkezleştirirken Osmanlı'yı adem-i merkezleştirdiğini anlatır. Kitabı da Türkçeye çevrildi, "Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç" başlığıyla.

İkinci önemli bir nokta, popüler isyanların merkezde soğurulmasının getirdiği halkçılaşma süreci. Popüler isyanları hem bir tehdit hem de bir fırsat olarak gören politik elit, mutlak monarşileşme sürecinde hem elitlerle kurduğu ittifakları yaparken hem de bu ittifakların temel doğasını kentli pleblere veya köylü kitlelere aktarmaya çalışırken bir tür, buna halkçılaşma da diyebiliriz, bir tür popüler dil kullanmaya başlıyor. Bunun belki en güzel örneğini Bourbon Fransası'nda görüyoruz. XIII. ve XIV. Louis'de. Yaşanan büyük kriz, hastalık ve salgınlar ve talanlara karşı kendi kraliyet gücünü tahkim edebilmek için -ki bunu inşa ederken biraz önce söylediğim gibi merkez-kaç politik un-

surları da tasfiye ediyor ama yeni politik ve toplumsal sözleşmede kendine ideolojik tahkimat olarak da bir tür popülerleşme sürecini alıyor, yani Fransızlaşma sürecini alıyor ki Voltaire gibi aslında Aydınlanma düşünürleri bile bu süreci kucaklıyorlar. Voltaire'in ünlü sözünü hatırlatmak isterim size; "XIV. Louis, Fransa'dır" derken, "yaptığı bütün kaprisler Fransa içindir" derken bir tür genel kitlelerle, popüler kitlelerle merkezdeki kraliyet yapısı arasında en azından ideolojik düzeyde bir tür halkçılaşma süreci olduğunu söyleyebiliriz. Bunu tabii rezerv koyarak söylüyorum. Çünkü bu halkçılaşma süreci 19.yy'da gördüğümüz gibi veya 20.yy'da gördüğümüz gibi dört başı mamur mali-bürokratik yapılarla inşa edilmiş halkçılaşma, bir sosyal güvenlik sistemi değil. Ama söz konusu politik sözleşmenin böyle bir doğası var. Bu da beraberinde 18.yy'da geniş halk kitlelerinin, köylülük ve kentli pleblerin politik mücadelenin en azından aktörleri haline gelmesine yol açıyor. Bu da aslında belki de şeyin politik elitlerin ön göremediği sonuçlar yaratacak 18.yy'da.

Mali merkezileşmeye eşlik eden yolsuzluk ve elit ittifakları. Arkadaşlar bütün bu bürokratikleşmeye rağmen aklımıza böyle Weberyan bir devlet organizasyonu gelmesin. 17.yy'ın sonu 18.yy'in başındaki devlet hala geniş yolsuzluklar içeren ve altyapısal iktidarını başkentten çepere doğru yayarken de yerel yönetici ittifaklarına muhtaç bir devlet olduğu için de yolsuzluğun yaygın olduğu, sadece başkentte değil aynı zamanda çeperlere de elit ittifaklarıyla beraber yayıldığı bir devlet modeli. Althusser "Montesquieu" adlı eserinde, 18.yy temel krizinin, temel meselesinin aslında sömürü meselesinin başkent, çeperdeki elit ittifakları –ona hizmet eden elitler- ve en alttaki köylü olduğunu söyler ve kralın seçkinlerin ayrıcalıklarını koruyucu hakemlik/denge politikalarının yüksek siyasetin ve sömürü ilişkilerinin ana omurgası olduğunu iddia eder. O yüzden aslında bu yolsuzluk, elit ittifakları beraberinde aslında çok ciddi bir hiyerarşik yapı yani toplumsal patlamaya çok açık bir yapıyı ortaya çıkarıyor.

Mali ve askeri kalemlerin ucuzlatılması yeni sınıfları siyaset sahnesine çekmeye başlıyor. 18.yy'la beraber Avrupa'nın büyük devletleri, devlet aklının bir unsurudur arkadaşlar; maliyeti ucuzlatmak. Yani devlet yönetimini, askerlik hizmetini, askerliği ucuzlatmaya çalışmak. Bununla beraber bu ucuzlatma anlayışı geç feodal dönemin veya erken modern çağın askerlik hizmeti yerine geniş kitlelerin askerlik hizmetine dâhil edilmesini potansiyel haline getiriyor. Çünkü geniş kitleler daha ucuzlar ve bu askerlik hizmetini eğer kendi demografinizden çeken yeni sınıflarla bağlantılandırmaya başlarsanız beraberinde bu ucuzlatma süreci kaynak çekmeyle beraber yeni toplumsal ittifaklara sizi zorlamaya başlıyor. Charles Tilly'nin çok söylediği bu devlet kurma döngüsünün önemli bir parçası olan kaynak çekmeyle beraber ister istemez, bunlar isteseler de istemeseler de bu ucuza getirme sürecinin beraberinde 18.yy'da Avrupalı

devletler –özellikle Batılı öncü kapitalist devletler- yeni toplumsal sınıflarla yeni ittifaklara girmeye başlıyorlar. Bu da biraz önce bahsettiğim gibi siyasetin, kamusal alanın doğasını değiştirmeye başlıyor; özellikle Batı Avrupa'da.

Başka önemli bir nokta, merkezileşmeyi başaramayan politik yapıların yerel güçlerin hakimiyetine girmesi ve mali adem-i merkezileşme. Bu merkezileşmeyi başaramayan toplumlarda ise başkentten dışa doğru yayılan süreçlerin kontrolden çıktığını görüyoruz. Bu yapıların sonucu mali, askeri adem-i merkezileşme; mali ve askeri merkezileşme beraberinde. Belki en güzel örneği 17 ve 18.yy'da Osmanlı adem-i merkezileşmesi ve İspanyol adem-i merkezileşmesi ki biliyoruz ki ikisi de hızlı bir çöküş sürecine, mali ve askeri çöküş sürecine girecekler 18.yy'da.

Son olarak iç ve dış kolonileşme süreçlerinin tetiklediği devlet sponsorluğunda para-militarist etnik çatışma. Şimdi iç ve dış kolonileşme süreçlerinin vergiyle ilgili, etnik-dini süreçleri veya bağlı olduğunuz, tebaası olduğunuz devletlerle bağlantılı olduğunu söyledik. Bu hem yerelde hayatta kalabilmek için -çünkü devletten çok uzaktasınız, başkentte çok uzaktasınız- hem yerelde hayatta kalabilmek için hem de herhangi bir çatışma ortamında daha büyük bir sponsora sahip olabilmek için ihtiyaç duyduğunuz süreçler yaratıyor ve özellikle kolonileşme deniz aşırı kolonilerde bunun karakteristiğinin değiştiğini görüyoruz. Belki en güzel örneği Kuzey Amerika kıtası bununla ilgili. Birbirinden farklı koloniler başkentten çok uzakta, vergi muafiyeti veya vergileme tehdidiyle karşı karşıya; vergi muafiyeti var. Başkent tarafından desteklenen kolonileşme süreçleri, başka bir başkent tarafından dengeleniyor veya yerel ayaklanan unsurlar, yerel unsurlar –kızılderililer gibi- onlarla mücadele ederken güçlü bir sponsora ihtiyaç duyuyorsunuz. Bu beraberinde çok karmaşık bir para-militarist etnik çatışma imkânı yaratıyor. Belki bunun güzel örneği Yedi Yıl Savaşları ve onu takip eden Amerikan Devrimi, en güzel örneklerinden bir tanesi. Yani merkezi politikaları yerelde uygulayan ve tabii ki istismar da eden toprak soyluluğu ile köylü arasındaki gerilim, merkezi politikalara direnen toprak soyluluğu ve köylü ittifaklarını kesen etnik faylar; yani her yerde toprak soyluluğu ile köylü arasında bir gerilim yok. Bazen de merkezi politikalara direnen toprak soyluluğu ve köylü ittifakları var. Böyle durumlarda mesela merkezi politikalara direnen toprak soyluluğu ile köylü ittifakı olan ayaklanmalarda geniş çaplı sosyal devrimler ortaya çıkmıyor. En güzel örneği 18.yy Amerikan Devrimi'dir. Neyi deviriyorsunuz? Kralı deviriyorsunuz ama hâkim sosyal düzen devam ediyor. O yüzden Skocpol'un savunduğu üzere; Amerikan Devrimi bir politik devrimdir. Gerçek Amerikan sosyal devrimi Amerikan İç Savaşı'dır aslında. Böyle bir süreç yaratıyor.

Evet, görüldüğü gibi karşı momentler çoğunlukla hani o bir tür modernleşme ve rasyonelleşme süreci değil bunun içinde ortaya çıkan yapısal kriz unsurlarını da beraberinde getiriyor ki bu unsurların büyük bir kısmını biz 18.yy'da özellikle devrim çağı olarak bahsedilen dönemde biz göreceğiz ancak volontarist bir tarih anlayışıyla yani fikirler zamanı geldiği zaman… Devrimleri basitçe sivil toplumdaki sınıflar arasında gerilimler veya zamanı gelen fikirlerle açıklayan tarih anlatılarının görmediği şey; bu gerilimlerin ve krizlerin yarattığı üst üste binen yapısal süreçlerin aslında erken modern çağda olduğunu söyleyebiliriz.

Vefa Saygın Öğütle: Tam da burada bir ara verelim. Aradan sonra soru ve cevap kısmına geçelim.

(…)

Yeniden merhaba arkadaşlar. Özgür Budak'a bu güzel ve kapsamlı sunumu için teşekkür ediyoruz. Şimdi soru-cevap kısmındayız. Sorularınızı sormaya başlayabilirsiniz. Buyurun.

Merve Gizem Uğur: Benim bir sorum var. Ben başlayayım.

Vefa Saygın Öğütle: Sor, Gizem.

Merve Gizem Uğur: Öncelikle çok teşekkür ederiz, çok güzel bir sunumdu hocam. Şimdi benim iki tane sorum var. Biri sorudan çok aslında size hani sormak istiyorum böyle düşünülebilir mi diye? "Baş etme yöntemleri" başlığı altında şeyi söylemiştik haraç devletinden nüfuz alanı devletine dönüş, dönüşüm. Bu aslında hani Foucault'da gördüğümüz *Hapishanenin Doğuşu*'nda özellikle, devlet aklı dediğimiz şeyin artık devletin karşısında bireyden çok nüfus olarak var olduğumuzu gösteren bir şey mi ifade etmeye çalıştınız? Ve şey bu aslında devlet aklının karşısına aldığı kişi… Bu 17.yy'daki değişim aslında devletin karşısındaki o tarihsel öznenin de değişimi diyebilir miyiz? Ve şey aslında bunu Foucault'nun "yönetimsellik" dediği meseleyle birlikte düşünebilir miyiz? Bu birinci sorum. İsterseniz cevaplayın ötekine öyle geçeyim ben.

Özgür Budak: Şimdi buradaki tartışmalar elbette Foucault'nun metinleriyle yakından bağlantılı. Türkiye'deki yayıncılık dinamiklerine bakıldığında Foucault daha çok biliniyor elbette. Çok kişide bir iz bıraktığını biliyorum onun. Ben de ilk defa bu meseleler üzerine kafa yormaya Foucault okuyarak başlamıştım. Sadece şöyle bir sorun var: Foucault'nun çalışmalarında kendisinin deyimiyle yeni öznelliğin hermeneutik okuması çok vurgulanır. Ben bu kadar aşırı bir hermeneutik okuma biçiminin devrimlerin, sosyal dönüşümlerin devlet inşasındaki daha yapısal süreçleri yani devlet inşası, toplumsal çatışmalar,

militarizm gibi dinamikler ile işleyen daha yapısal/nesnel süreçlerin biraz perde arkasına atıldığını düşünüyorum. Bu Foucault'nun suçu değil. Foucault'nun algılanmasıyla ilgili bir mesele. O yüzden bu tip bir analiz yaparken çok fazla atıfta bulunmuyorum Foucault'ya. Temel nedeni bu. Aşırı hermeneutik veya aşırı kültüralist bir okuma biçimine kendimizi kaptırmayalım diye.

İkinci nokta nüfuz alanı devleti: Yani evet bu bahsettiğin şeyler biyopolitikanın doğuşu, panoptik iktidar paradigması ile bağlantılı. Doğru ama bu biraz önce bahsettiğim şeyle tam olarak bağlantılı değil. Yani alakalı ama tam bağlantılı değil. Haraç devletinden nüfuz alanı devletine doğru dönüşüm, İngiliz mali tarihçiliğinde kullanılan bir kavram. Çok fazla girmedim o meselelere. Özellikle bu mali devrim literatüründe karşımıza çıkan bir şey. Tahmin edebileceğin gibi çoğu da 18.yy İngiliz tarihçisi bunların çünkü İngiltere bu mali dönüşüme liderlik ediyor, Avrupa'da. Kabaca söyledikleri şey; 18.yy'da vergi düzenlemelerinde, verginin alındığı iktisadi faaliyette ve tabii ki bunu yaparken de gerekli olan altyapısal iktidar mekanizmalarındaki büyük dönüşüme İngiltere öncülük yaptı, ki bunun sonucunda yine mali tarihçilerin de çok kullandığı, askeri tarihçilerin de çok kullandığı "fiscal military state" denen "mali-askeri devlet" denen bir devlet yapısı ortaya çıkıyor. Bu devlet yapısının ideal tipine en yakın olan örnek aslında İngiltere. Fakat İngiltere'ye çok odaklandığınız zaman da farklı coğrafyalardaki varyasyonları kaçırıyorsunuz. Haraç devletinden nüfuz alanı devletine doğru dönüşüm, bu tarihçilerin yaptığı bir tartışmanın konusu. Eğer merak edersen sana tavsiyem Christopher Storrs'un bir kitabı var. Ben doktora dersimde onu okutuyorum, Mehmet hatırlayacaktır. Hatta Mehmet sunmuştu galiba bir chapter'ını. Christopher Storrs'un "The Fiscal-Military State in the Long Eighteenth- Century" diye bir kitabı var. Bu kitapları okuduğunuz zaman şunu görüyorsunuz, 1980'lerde tarihsel sosyolojiye yön veren metodolojik tartışmalar yapılmış, yazarlar oturmuş karşılaştırmalı ürünler veriyorlar, kolektif çalışma olarak. Teori en fazla modellerine uymadığı zaman tartışmaya açılıyor.

Merve Gizem Uğur: İkinci sorum da şununla ilgili, biyopolitika ve dış kolonileşme meselesinden biraz bahsettik. Orada siz anlatırken aklıma Benedict Anderson'ın kitabı geldi. Özellikle Anderson, kitabın son kısımlarında şeyden bahseder; hafıza ve unutuş kısmında. Yeni mekân oluşumları. Yeniyi orada özellikle belirttim. Biz de "yeni dünya" dedik. Yeni keşfedilen mekânların başlarına "yeni" ibaresi getirerek aslında mekânsal bir kırılma… Tarihte, tarihsel bir kırılma yarattığından bahsediyor. Bu aslında milliyetçi… Sizin anlattığınızla biraz birleştirerek kafamda okumaya çalıştığımda, Anderson bu işin tabii milliyetçilik kısmında daha çok, modernleşme kısmında… Ama biz bunu

yeni bir biyopolitika olarak sanırım okumaya çalıştık. Doğru algılayabilmiş miyim öncelikle?

Özgür Budak: Yani evet, bunlar bağlantılı şeyler. Ben sadece senin verdiğin örnekten devam edeyim. Biraz önce bahsettiğim devlet aklının inşasıyla beraber kral etrafındaki bürokratların ilgi alanlarına baktığınız zaman ilginç bazı şeyler görüyoruz. Bir kısmı aristokrat ama yüksek aristokrat ailelerden gelmiyorlar. Bir kısmı çok iyi eğitimli, fırsatçı, kariyerist orta sınıflardan geliyorlar. Fakat hepsinin ortak bir özelliği var: Hepsi teknik ve bilimsel bilgi-birikimine ve yeni mekân tasarımlarına saplantıyla bağlı… Haritacılık, istatistik, mimari.

Merve Gizem Uğur: Aslında bir yandan da… Sözünüzü bölmek istemedim ama bir yandan da zaman tasarımı aslında. Hani çünkü o dönem meridyenler, ekvator çizgisi hakkında çok yazılıp çizilen bir dönem.

Özgür Budak: Evet, dediğin gibi. Bu konuda ilginç bir örnek Sebastian Vauban. XIV. Louis'nin bürokratlarından bir tanesi Sebastian Vauban mesela kendisi aynı zamanda XIV. Louis'nin Fransası'nda istihkâm yapılarının oluşmasında önemli bir figür. Kendisi saplantılı bir şekilde maket ve model ve haritacılık merakına sahip. Hatta okuduğum bir kitapta yazar şey demişti: Bugünkü Google Earth'ü görseydi, çok mutlu olurdu ve ondan çıkmazdı herhalde Sebastian Vauban. Çünkü sürekli XIV. Louis'ye yeni yapılmış bir kentin maketini gösteriyor. Hatta etrafındakiler bu saplantıyla dalga geçiyorlar. Yani haritalar, krokiler, Paris'te ortaya çıkacak açılacak yeni bir mahallenin, eski feodal mahallenin yangın… Buna şey deniyor ya "creative destruction" deniyor. Bu dönemde çünkü kent ayaklanmalarına ve vebaya iştirak eden yangınlar da var ve her bir yangından sonra bu bürokratlar yangın alanının tekrardan inşası için maketler yapıyorlar, planlıyorlar bu maketleri ki aslında bugün Londra'da, Berlin'de, Madrid'de, Paris'te gördüğümüz 18.yy'a has modernist kent tasarımlarının büyük bir kısmı bu saplantının bir ürünü. Hatırlayacaksın, Foucault'da bundan bahsediyor değil mi?

Merve Gizem Uğur: Lefebvre de bahsediyor hatta.

Özgür Budak: Evet, onda da var. Yani o yeni kamusallığın inşası meselesinde bu saplantının bir rolü var. Bu saplantının arkasında yatan şey ise öngörme isteği. Önceden görebilme mantığı. Yine aynı şekilde mesela maket olmasa bile istatistik ve maliyet üzerine odaklanan Savaş Bakanı Michel Le Tellier.

Merve Gizem Uğur: Tamam hocam, teşekkür ederim.

Vefa Saygın Öğütle: Başka soru var mı arkadaşlar?

Mehmet Parlak: Hocam aslında benim sorudan ziyade bugünkü dersten ne kaptığımıza dair bir katkı yapmak istiyorum. Özgür hoca bizim derslerimizde temel bir epistemolojik ihtiyattan bahseder, büyük anlatılara şüpheyle yaklaşmak gerektiğinden sürekli bahseder. Bunu Michael Mann biraz daha iyi bir boyuta taşır, işte farklı toplumsal iktidar kaynaklarıyla en azından toplumsal hayatı, düzeni açıklamaya çalışır. Bugünkü dersten en azından ben şunu anlamaya çalıştım: Bugün askeri faktörler, ekonomik faktörler ya da büyük ideoloji anlatıları her zaman bize gerekli cevapları vermiyorlar. Yakın zamanda Osmanlı'da 17.yy'da iç borçlanma rejiminin değişimi ya da savaşın finansmanına dair bir şeyler karalamaya çalışıyordum. Orada neden yeterli gelirin sağlanmadığı üzerine saptamaları okuduğumda işte Osmanlı'ya has devlet yönetimi, işte doğu devletleri, Asyatik devletlere yönelik bir sürü büyük anlatı var. Hiçbirinde o dönemin iklim krizleri, tahıl krizleri, ne bileyim… Özgür hocanın deyimiyle kalori krizlerine değinen bir anlatı yok. En azından bu derste bunu görmüş oldum. Göz önüne bunu da almak gerekiyor. Mikro toplumsal ilerlemeler bazen çok daha açıklayıcı olabiliyor. Bunu ifade etmek istedim ben. Bugünkü dersten bunu kaptım en azından.

Özgür Budak: Mehmet bu konulara benzer konuları "ulus devlet ve şiddet" dersimizde konuşuyoruz, buna odaklanmasak da. Yöntemsel meseleler… Tabii çok zamanımız yok. Yani eğer şey yaparsanız… Özellikle tarihsel sosyolojinin ilişkisel iktidar; yani çok yüzeyli, çok ontolojik yüzeyli iktidar anlayışı üzerinden tarihsel sosyolojik çalışmalardan ilham aldığımı söylemek lazım ama burada anlatacak zamanımız tabii yöntemsel olarak… Çok fazla zamanımız yok.

Vefa Saygın Öğütle: Ben bir soru sorayım. Hem biraz şeye doğru çekeyim tartışmayı… Şimdi bu hastalık bağlamına çok girmedik. Sonuçta bizim bağlamımız biraz da o ya, COVID-19 bağlamındayız. Şimdi şeyi anlattın… Ordu hareketlerinin yani askeri hareketlerin, büyük kitlesel askeri hareketlerin tetiklediği ve yaydığı birtakım salgın hastalıklardan bahsettik ki bunu sadece 17.yy değil mesela 20.yy'ın başına da getirmek mümkün. Yani bilhassa I. Dünya Savaşı bağlamı doğrudan bu tarz hastalık mesela hemen akla gelen ki son dönemde hep kullanılıyor "İspanyol gribi" örneği böyle bir örnektir. Tifüsün büyük bir yayılım göstermesi ki I. Dünya Savaşı'nda yine böyle bir örnektir. Şimdi mesela genelde bu tarz askeri, büyük çaplı askeri hareketlerin bu tarz salgınların, hastalıkların yayılmasında oldukça kritik bir rol oynadığını görüyoruz.

Şimdi mesela bugün bizim bu yaşadığımız şey aslında bu tarz bir geniş çaplı askeri hareketlilikten öte çünkü çağın… O çağın bu tarz uluslararası büyük hareketliliği askeri hareketlilikti. Bugün öyle değil. Bugün daha başka kitleler

küresel hareketlilik içerisinde. Tam da belki şu konuşulabilir. Belki de biraz ileriye dönük kurgusal bir yanı da var ama yani bu yeni pandemi sürecinin başka iklim, göç, hastalık vs. gibi koşullarla desteklenmesi sonucunda mevcut devlet biçiminde ne tür şeyler görülebilir? Buna ilişkin kafanda bir öngörü var mı? Bu neye dönüşebilir? Buna ilişkin bir öngörü var mı kafanda?

Özgür Budak: Büyük pandemi süreçlerine tarihsel perspektiften baktığımızda, büyük pandemi süreçleri her seferinde çok ciddi politik şoklar yaratıyor. Ancak bu politik şoklar her seferinde yeni devlet inşa süreçleriyle sonuçlanıyor. Yani 17.yy'da da karşımıza çıktı bu süreç, pandemi süreci. Bazı devletler Geoffrey Parker'ın deyimiyle pandemi ve savaş bazen devlet inşa ediyor. Bu noktada Tilly'nin koruma ve kaynak çekme döngüsüne atıf yapıyor. Bazen de yıkıyor devleti, bozuyor ya da. Fakat her seferinde bununla mücadele edebilecek rasyonaliteye sahip ve kapasiteye sahip yapılar ortaya çıkıyor. Hiçbir şey olmazsa bile büyük yıkımın ortaya çıkardığı güç boşluğu ve demografik boşluk dolduruluyor. O yüzden de aslında her süreçte ben bunu toplumlar için yani çok çabuk tüketip bunu toplumlar ve sınıflar için yeni isyan ve toplumsal hareket imkânlarının ortaya çıkması olarak okumak yerine aslında yeniden tahkim edilen devlet iktidarıyla ilişkili olarak okuyorum. Kısacası sivil itaatsizlik anlatıları açısından bakıldığında ben biraz kötümserim. Çünkü büyük kriz anlarında, yaşamsal tehditler ortaya çıktığında, bu yaşamsal tehditlere en kolay, en koordine cevap verebilen yapılar ayakta kalıyor. Ve bu yapılar beraberinde devlet otoritesi tarafından desteklenen yapılar. Ha diyeceksin ki; bu tip krizlerin özellikle devlet bürokrasisinin desteklemesinden yoksun… Destekleyemediği için ortaya çıkan açlık ve hastalık krizlerinin –ki en güzel örneği I. Dünya Savaşı'ndan sonra Alman Devrimi ve Rus Devrimi'ni tetikleyen en temel süreçler- yarattığı çok ciddi sosyal çalkantı ve devrimler ortaya çıkabilir. Ama bu devrimlerin hepsinin sonucu tekrar devlet tahkimatı. Bu anlamda günümüzde dediğin gibi doğru, Kapitalist üretim değil de kapitalist lojistik daha önemli gibi. Aslıhan bir önceki derste hatırladığım kadarıyla "bu krizden önce bana 'essential labor' ile ilgili on maddelik liste yap deseler aklıma kuryeler gelmezdi" demişti. İşte o aslında üretimden çok lojistiğin rolünü gösteriyor. Aslında bu durum 17.yy'da da böyle. Askerlikle ilgili değil lojistikle ilgili bir sorun. Çünkü orduların hareketini sağlayan, ona süreklilik sağlayan şey lojistiğin kendisi. Bu lojistik askerlik yerine günümüzde daha sivil ekonomik süreçlerle ön planda ama temel sorunu bu yaratıyor aslında.

Senin soruna gelmek gerekirse her seferinde büyük pandemi süreçleri… 19.yy'ın sonunda frengi veya tifüse karşı, tüberküloza karşı yapılan mücadele; I. ve II. Dünya Savaşı arasında yine çocuk felci ve İspanyol gribine karşı yapılan mücadele devlet merkezli politikaların tahkim edilmesiyle sonuçlandı.

Bence gelecekte de… En azından günümüzde olan şey… Ben biliyorsun, geleceğe ilişkin spekülasyon yapmayı çok sevmiyorum.

Vefa Saygın Öğütle: Biliyorum, biliyorum.

Özgür Budak: Benim sadece uyaracağım şey, birincisi, biraz önce bu derste de söylemeye çalıştığım gibi büyük toplumsal-devrimsel süreçleri aktör dinamiklerle, aktör sosyo-politik dinamiklerle okumanın getirdiği bir ne diyelim… Bir miyopluk söz konusu. Maalesef günümüzde sosyal bilimin üretim bandı bize bu sorunu gösteriyor… Çabuk üretme veya sosyal bilimcinin bağlı olduğu politik cemaatin taleplerine cevap verebilme açısından. Maalesef böyle bir sonucu var. Charles Tilly bile sosyal hareketler, kolektif şiddet ve devrimler üzerine yazdığında aklına günümüzdeki gündelik sosyal-politik hareketlerin repertuvarını bu kadar mikro-etnografik ölçekte incelemek gelmemişti tahmin ediyorum. Onun temel meselesi büyük sosyal ve politik değişimlerin düzenliliklerini açıklamaktı. Ama Charles Tilly'yi okuyan pek çok meslektaşım, neredeyse aylık ve haftalık değişimleri sosyal hareketler olarak veya muhtemel devrimler olarak okuma eğilimine giriyorlar. O yüzden benim yöntemsel olarak bununla bir sorunum var. Belki de bu sunuşu yapma, bu konuyu seçme nedenim böyle bir farkında olduğumuz veya olmadığımız politik tözcülükten veya volontarizmden kaçınmaya çalışmak. Benim ancak söyleyebileceğim bu olabilir.

Vefa Saygın Öğütle: Yani şey mi demeye çalışıyorsun? Radikal teori ya da radikal bir pozisyonlanma entelektüel alanda, akademik alanda hatırı sayılır bir koz mu? Ondan mı böyle bir eğilim var bizim alanda, onu mu demeye çalışıyorsun? Bourdieucü manada bir "koz" mu?

Özgür Budak: O konuda ahkâm kesmek istemem çünkü bir çalışma yapmadım ama gözlemim olarak birincisi, akademik üretimin hızlı olması için büyük bir talep var. Hepimiz biliyoruz, yani hızlı üretim ve yaygınlaşmak açısından. O yüzden de pek çok akademisyen politik sol olsun ya da liberal veya sağ pozisyondan olsun önündeki herhangi bir olguyu, gündelik bir olguyu teorik perspektiften veya ampirik perspektiften yayına dönüştürme, kitaplaştırma, hemen analiz etme konusunda büyük bir baskıyla karşı karşıya. Bu baskıya uygun da bir akademik habitus geliştirmiş durumda. Eğer bu tip bir üretim sürecine adapte olamıyorsanız, bu adaptasyonun ihtiyaç duyduğu entelektüel sermaye ve sosyal network içine giremiyorsanız, yeterli hızlı yapamıyorsunuz bu üretimi. O yüzden de beraberinde meslektaşlarımızın kendi bulunduğumuz akademik camianın böyle bir sorunu olduğunu düşünüyorum ben. Bunun en önemli sonuçlarından bir tanesi ise hızlı üretim yapmak, hızlı bir şey çıkartmak. Genellikle en çok kullanılan sosyal hareketler meselesinde, devrim-

ler, sosyal gelişmeler… Sokaktaki herhangi bir ayaklanmayı, onun repertuvarını Tillyci bir teoriyle kolayca radikal değişimleri müjdeleyen bir şey olarak görme eğilimi var sanki. Oysaki aslında, belki de, Tilly rahmetli oldu ama, Tilly'nin belki de ilk olarak itiraz edeceği bir şeydi bu. Çünkü kitaplarına baktığınız zaman Skocpol ile beraber büyük sosyal değişimlerin yapısal koşullarının ne kadar uzun yıllara yayıldığını ve bize bir anda olmuş gibi görünse de, bir anda çorap söküğü gibi gitse de yapısal hazırlayıcı koşulların ne kadar karmaşık olduğunu ve uzun süreye yayıldığını söyler. O yüzden benim böyle bir itirazım ya da en azından şüphem var.

Vefa Saygın Öğütle: Tamam, sağolasın. Başka sorusu olan var mı arkadaşlar?

Mehmet Parlak: Hocam ikinci defa söz alma hakkımız varsa ben sizin sorunuza ek olarak bir şey sormak istiyorum aslında. Özgür hoca devletin yeniden dağıtıcı mekanizmalarının da bu tür şeylerde dönüşeceğinden bahsetmişti. Yakın zamanda Saramago'nun bir romanını okumuştum. Orada ölüm insanlara gelmeye bırakınca tabutçular "ya işimiz elimizden gidiyor" diye devlete itirazda bulunuyorlardı. Biz ne yapacağız, nasıl hayatımızı idame ettireceğiz diye düşünüyorlar ve birtakım düzenlemelere gidiliyor. Bundan sonrası için kedi, kuş ve köpek cenazelerini kaldıracaksınız, buna yönelik tabutlar yapacaksınız diye devlet böyle bir çözüm üretiyor. Tabii bu naif, küçük bir anlatı. Devletin dağıtımcı mekanizmalarında bu tür katastrofilerde nasıl bir dönüşüm oluyor? Kriz dönemlerinde?

Özgür Budak: Her birini tek tek tek incelemek lazım. Çok büyük bir soru bu. Ama mesela İspanyol nezlesine karşı Amerika'daki *New Deal* yönetiminin uygulamalarından tutun Bolşevik Rusya'daki tifüsle mücadeleye kadar birbirinden çok farklı örnekler söz konusu. Bazı ülkelerde sıtma tedbirleri çok önemli. Fakat benim düşüncem aslında geniş kitlelerin temel talepleri yaşamsal talepler. Yani yaşama ilişkin talepler ön plana çıkıyor ve bu yaşama ilişkin talepler hem müthiş bir kitlesel enerji sağlıyor hareketlere, değil mi? Yani bir anda büyük patlamalar söz konusu. Fakat bunlar aslında çok yaşamsal tepkiler olduğu için de devletin sosyal güvenlik uygulamalarıyla kolayca soğurulabilecek talepler. Bu yüzden de bürokratik veya herhangi bir merkezleşmeyle beraber devlet aklının kolayca müdahale edebileceği alanlar olduğunu düşünüyorum. O yüzden *New Deal* programıyla Bolşevik Rusya'sı arasında ideolojik olarak çok büyük farklar olsa da kitlelerin yaşamsal taleplerine karşı nasıl mücadele ettiğin, devlet aygıtının bunu kendi sınıflarını, kendi sınıflar arası ilişkilerini ve kendisine uygun olarak ortaya konmuş sosyal iktidar mekanizmalarını örmede kullandığını görüyoruz. O yüzden dediğim gibi her bir kriz, her bir hastalık veya açlık krizi beraberinde buna bir adaptasyon mekanizması oluşturuyor. Kastettiğim elbette şu değil: Devleti yöneten elit, kendine has bir

akılla her şeyi kolaylıkla bulup, cevaplarını sağlıyor ve her seferinde de galebe çalıyor. Bunu söylemek istemiyorum. Dediğim daha çok elit ve kitlelerin talepleri arasındaki kriz sonrası ortaya çıkan yeni toplumsal sözleşmeler, çoğunlukla her seferinde yerelde veya merkezde siyasal alanın yeniden tahkim edilmesi için kullanılıyor. Belki de bu açıdan bakmamız gerekiyor.

Metodolojik anlamda sosyal bilimlerin en temel sorularından bir tanesi neydi? Sosyal değişimde elitler mi kitleler mi? Bence bu yanlış bir yanlış ikilik. İkisinden birine bakmaya çalışmak. Bakmamız gereken şey ilişkisel bir perspektiften her bir kriz sonrasında elitler ile kitleler arasındaki karşılıklı çatışma ve soğurma mekanizmalarının nasıl geliştiği. Bu bize daha karmaşık, daha çok yönlü ve çok daha ilişkisel bir iktidar kuramı geliştirmek için imkân sağlayacaktır diye düşünüyorum. Yani aşağıdan tarihçilik ve elitler tarihçiliği düalitesini reddedip iktidar mekanizmalarının dönüşümünde yeni bir elit-kitle bakış açısına ihtiyacımız var.

Vefa Saygın Öğütle: Evet, başka soru var mı arkadaşlar? Başka soru yok galiba, ben doğru mu algılıyorum? Başka soru yoksa o zaman… Hocam senin söyleyeceğin bir şey var mı son olarak? Ek olarak söylemek istediğin bir şey var mı?

Özgür Budak: Yani bu meselelerle ilgilenen arkadaşlar, eğer ilginizi çektiyse ve biraz daha günümüze yakın gelişmeleri merak ederseniz 19. ve 20.yy'larda kitlesel salgınlar, kentleşme hareketleri, zorunlu askerlik hizmeti yani savaşın topyekünleşmesi ve refah devletinin inşasıyla ilgili kitaplar var. En azından çok şeyde kaldıysak, çok erken modern çağda kaldıysak kendi epizotumuzun başlangıcı olan 19.yy, 20.yy'ın başında bu süreçlerin, devlet inşa süreçlerinde nasıl kullanıldığına dair yeni çıkmış çalışmalar var.

Vefa Saygın Öğütle: Teşekkürler, Özgür hocam. O zaman dersi yavaş yavaş toparlayalım arkadaşlar, kapatalım. Geldiğiniz için hepinize teşekkür ederim. Güzel bir ders oldu hakikaten, verimli bir ders oldu. Tartışmaların genel bir kapanışını oluşturması açısından da iyiydi. Çünkü dersler boyunca çeşitli vesilelerle ele aldık fakat hani o İngilizlerin "elephant in the room" dediği yani o büyük nesne devlet, hep etrafında gezinip bir türlü girmediğimiz bir meseleydi. Bugün aslında ona girmiş olduk ve sonuçta devlet dediğimizde aslında tarihsel bir, tarihsel olarak inşa olan ve yeniden inşa olan bir nesneyle, zor bir nesneyle uğraşıyoruz. Yani Bourdieu'nün devletle ancak kariyerinin sonunda yüzleşmesi öyle olumsal bir şey değil çünkü yani bizatihi tözcülüklerin, çeşitli türden tözcülüklerin membaı olan bir şeyden bahsediyoruz. Bilhassa eğitim politikalarıyla vesairesiyle tam da tözcülüklerin kaynağını teşkil eden, membaını teşkil eden ve çok kolay da yakalanabileceğimiz şeyler bunlar. Dolayısıy-

la devlet meselesi üzerine konuştuk. Bununla kapatmamız, yani bütün dersleri bununla kapatmamız aslında bir anlamıyla anlamlı da oldu. Dersler boyunca çeşitli, işte sınıfsal, etnik, kitlesel, göç bağlamında, başka bağlamlarda konuştuk. Devlet dönüşümü tartışmasıyla meseleyi bağlıyoruz. Tekrar ben hepinize çok teşekkür ediyorum, güzel bir ders oldu. Kendinize iyi bakın, görüşmek üzere.

Önerilen Okumalar:

- Aston, Trevor, ed. (1965), Crisis in Europe 1560–1660: Essays from Past and Present.
- Hill, Christopher. (1961), The Century of the Revolution. W.W. Norton & Company.
- Parker, Geoffrey (2010), "States Make War But Wars Also Break States", Journal of Military History, 74 (1): 11–34
- Parker, Geoffrey (2013), "Global Crisis: War, Climate Change & Catastrophe in the Seventeenth Century", Yale University Press.
- Storrs, Christopher (2009), The Fiscal Military State in the Long Eighteenth Century, Routledge.

COVID Sonrası Dünyayı yersiz yurtsuz bir 'gözetimsel bakış' üzerinden yeniden okumak

Gülbin Özdamar Akarçay*

Özet

Gözetim toplumu içinde yaşayan 'özgür bireyin', pandemi süresince kendisini eve kapatması ile birlikte iki türlü bir gözetim mekanizması oluşmuştur. İlki bedenin kapatılma-kuşatılma halidir. Hem eve hem de hastaneye kapatılma, modern gözetim ideolojisinin bir yansımasıdır. İkinci kapatılma ise bilgisayara bağımlı olmuş bireyin, bu aygıtlar tarafından kuşatılarak kendi arzusuyla bir tüketim makinesi haline dönüşmesini kapsamaktadır. Böylelikle sürekli online olan insan, büyük veriye her an dijital bir uzantışını bırakmaktadır. Bir görme/görülme, gözetleyen/gözetlenen ikiliği yaratan gözetimin günümüzdeki versiyonunda (post panoptikon), bu ideoloji gündelik yaşamın içine yerleşerek, olağanlaşmış ve kanıksanarak bir alışkanlığa dönüşmüştür. Cep telefonlarının sürekli taşınması ve her an kontrol etme bağımlılığı bunun en bilindik örneklerindendir. Covid 19 süresince eve kapanan insanın bir topluluğa ait olma, sosyalleşme ihtiyacını gideren internet, postmodern örgütlenmelere de ev sahipliği yapmakta ve sanal cemaatleşmeyi arttırmaktadır. Pandemi döneminde internet üzerinden geliştirilen sanatsal, kültürel, politik, felsefi ve eğitime dönük kollektif ve parasız etkinlikler, bilginin paylaşılmasının tek merkezde kalmaması açısından önemlidir. Sürekli internette online olarak dijitalize olmuş insan, özellikle de pandemi döneminde yaşadığı tedirginliği atmak için ev sınırlarında yersiz yurtsuzlaşarak, aidiyetini yitirip, bir cep telefonu aracının ekranı içinde kendine yeniden bir yurt edinmiştir. Arzu ile tüketim arasında sıkışmış nefsin, bu küçük araç sayesinde sanal tüketim mekanlarında sanki oradaymışçasına yaşadığı haz, ticari bir güç olarak kapitalizmin insanı, "pürüzsüz, engelsiz alanlar yaratmak amacıyla yersiz yurtsuzlaştırması" ve "yeniden yer yurt edindirerek", "para kazandıran yeni oluşumlar yaratma" amacına hizmet etmektedir. Bu bağlamda makalede, dijitalleşen iletişim tek-

* Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Görsel İletişim Tasarımı Bölümü.

nolojilerinin geliştirdiği yeni medya mecraları ile izleyici olarak bizlerin neye dönüşebileceği ve iletişim alanında biz akademisyenlere nasıl bir araştırma alanı yaratacağı sorunsalı üzerinden post-panoptikon, büyük veri (big data) superpanoptikon, sanal cemaatler ve postmodern örgütlenmeler, yersizyurtsuz/yeniden yurt edinme, gözetimsel bakış gibi kavramlar ile bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Panoptikon, superpanoptikon, postpanoptikon, Yersiz yurtsuzlaştırma, Yeniden yurt edinme, gözetimsel bakış, büyük veri, veri görselleştirme.

Re-reading the World after COVID through a deterritorialized "seeing surveillantly"

Abstract

With the 'free individuals' confining themselves to their houses during the pandemic, two types of surveillance mechanisms have emerged. The first is the state of the body being closed and surrounded. Both having to stay at home and in hospital is a reflection of the modern surveillance ideology. The second involves the transformation of an individual who is addicted to the computer into a consumer machine of their own volition by being surrounded by these devices. Therefore, a person who is online all the time leaves a digital extension to the big data at any time. In today's version of surveillance (post panopticon), which creates a duality of seeing/being seen, observer/the observed, this ideology has turned into a habit by being ordinary and accustomed to. Carrying cell phones constantly and addiction to check them out at any time are among the most known examples of this. The Internet, which meets the need of belonging to a community and socialization of people who are confined to their homes during COVID19, also hosts postmodern organizations and enhances virtual congregation. Artistic, cultural, political, philosophical and educative collective and free activities developed over the Internet during the pandemic are vital in terms of not sharing information through a single center. People who have been digitalized through always being online have lost their sense of belonging by deterritorialization within the confines of their houses and reterritorialized within the screen of a cell phone, especially in order to eliminate the perturbation they have experienced over the course of the pandemic. The self, stuck between desire and consumption, experiences pleasure in the places of virtual consumption as though it were there due to

this little device. This pleasure alongside the "deterritorialization to create smooth, unobstructed areas" and "reterritorialization" serves the purpose of "creating new formations that make money" of capitalism as a commercial power. In this context, in this article, a framework on concepts such as post-panopticon, big data, superpanopticon, digital congregation and postmodern organization, deterritorialization, reterritorialization, seeing surveillantly has been tried to be drawn through the problem of what we as observers can transform into with the new media mediums developed by digitalized communication technologies and what kind of research area it will create in the communication field for us academics.

Key words: Panopticon, superpanopticon, post-panopticon, deterritorialization, reterritorialization, seeing surveillantly, big data, data visualization.

Giriş

Günümüz dünyasında distopik durumlar yaşanırken, içinde bulunduğumuz koşullara bağlı olarak Covid 19 virüsü ile ya uzaktan merhabalaştık ya yakınlaştık ya da teğet geçtik. Ne halde olursak olalım, virüs, dünyayı işgal ederek yaşamlarımızda çok şeyi değiştirdi. Bizi eve hapsedip, bedeni sağlıklı kalabilmek için eve kapattı. Bu kuşatmaya direnç gösterebildiğimiz tek mecra, mekân, eylem, araç internetti. Bu sayede fiziki olarak sınırları evin kendi büyüklüğü ile çizilmiş bir özgürlüğe sahipken, sınırsız, mekânsız, zamansız, yersizyurtsuz, kimliksiz bir özgürlük alanı yaratan internet, daha fazla dijitalleşmemize sebep olarak bizi 'black mirror' senaryolarındaki aşırılığın içine itti. Yani çemberin dışında kalmak neredeyse imkânsız gibi görünüyordu. Özellikle evde olma hali, postmodern örgütlenmelerin, bir araya gelmelerin, sanal cemaat yapılanmaların, eğitimin dijitalleşmesi ile bilgisayar dolayımlı iletişimin, yeni medya kullanımının artmasına neden oldu. Yüz yüze iletişimden, ekran temelli iletişime geçerek, eğitim, haber alma, eğlenme, bilgi edinme, sosyalleşme gibi temel ihtiyaçlarımızın tamamını karşılayabildiğimiz iletişim halleri gerçekleşti. Böylelikle, gözetim olağanlaşarak, gündelik yaşamın içinde kanıksanıp, Foucault'un *gözetim toplumu*, Deleuze'ün *denetim toplumu*, Baudrillard'ın *tüketim toplumu* olarak kavramsallaştırdığı, üzerinde düşündüğümüz kuramsal tartışmalara bizi daha da yakınlaştırdı. Bu çemberde yaşayan 'özgür bireyin', kendisini eve kapatması ile birlikte iki türlü bir gözetim mekanizması oluştu. İlki bedenin kapatılma-kuşatılma halidir. Hem eve hem de hastanelere kapatılma, modern gözetim ideolojisinin bir yansımasıdır. İkincisi ise kapatılma ile bilgisayara bağımlı olmuş bireyin, bu aygıtlar tarafından kuşatılarak kendi arzusuyla bir tüketim makinesi haline gelmesini kapsamaktadır. Kapita-

list ideolojinin sürekli bireyi gözetleyerek, çıkarı doğrultusunda onu kullanması da büyük veri tabanlarının varlığının teknolojiler geliştikçe devam edeceğini göstermektedir. Büyük veriye sahip olanlar, sermaye sahiplerine, iktidarlara, politikacılar -a yönelik/ile ilgili/için bilgi toplayıp gerektiğinde bu bilgiyi satarak, bilgiyi metalaştırdılar. Bu bağlamda makalede, dijitalleşen iletişim teknolojilerinin geliştirdiği yeni medya mecraları ile izleyici olarak bizlerin neye dönüşebileceği ve iletişim alanında biz akademisyenlere nasıl bir araştırma alanı yaratacağı sorunsalı üzerinden post-panoptikon, büyük veri (big data) superpanoptikon, sanal cemaatler ve postmodern örgütlenmeler, yersizyurtsuz/yeniden yurt edinme, gözetimsel bakış, büyük veri gibi kavramlar ile bir çerçeve oluşturmaya çalışacağım. Çünkü sürekli izlemek, gözetlemek, takip etmek gibi yeni dönem insan alışkanlıklarının yukarıda değinilen kavramlar etrafında iletişim çalışmaları açısından popüler bir konu olması kaçınılmaz görünüyor.

İzleyici-gözlemci-izleyici olarak insan

Geçmişin izleyicisi insan, aydınlanmanın getirdiği akılcılık ile 'ergin' bir varlığa evrilerek bir gözlemciye dönüşmüştür. Bu dönüşümün en etkili araçlarından biri Camera obscura (karanlık oda)'dır. "17. ve 18. yüzyıllar boyunca Camera Obscura, 'insanın görmesini' olduğu kadar, "algılayan kişi ve bilen bir öznenin konumu' ile 'dış dünya arasındaki ilişkiyi' de değiştirmiştir (Crary. s.40). Aydınlanma ile birlikte camera obscura bilimde ve sanatta kullanılan 'teknolojik bir optik araç' olarak kendine yer edinirken görme biçimlerini de değiştirmiştir. Işıktan tamamen yalıtılmış bu karanlık odanın bir yüzeyine delik açıldığında dışarıdaki hakikat karşı duvarda sağ ve sol, baş aşağı ters bir şekilde yansımaktadır. İnsan, bu odanın içine girdiğinde hem dışarıdaki gerçeklikten yalıtılmış hem de gerçekliğin temsilini o duvarda gözlemlemektedir. Eş zamanlı bir gerçeklik mümkündür. Biri odanın dışındaki gerçeklik ve akıp giden zaman, diğeri ise gözlemcinin gözlemlediği gerçekliktir. Camera obscura gibi optik aletleri analiz etmenin zorluğu, gözlemci ile alet arasın bir ilişki olmasına rağmen, gözlemci kimliğinin bağımsız bir şekilde odanın içinde duruyor olmasıdır. Dolayısıyla Camera obscura'yı ne sadece teknolojik bir araç ne de söylemsel bir nesneye indirgemek olanaksızdır. (Crary, ss.43-44). Bir araç yardımıyla gözlemcinin bir hakikat üretmesi ve hakiki olanı görmesi üzerine konumlandırılan anlayış, ondokuzuncu yüzyılda Marks, Bergson ve Freud gibi kuramcılar tarafından hakikati gizleyen, tersyüz eden ve mitselleştiren bir model halini almıştır. Marks, ideolojiyi benimseyen insanlar ve onların ilişkilerinin camera obscura'daki gibi başaşağı göründüklerini vurgulaya-

rak, gözün ağ tabakası üzerine düşen nesne görüntüsünün tersliğinin kişinin fiziksel yaşamından meydana gelmesi gibi, ideolojinin de insanların tarihsel yaşam süreçlerinden ileri geldiğini belirtmektedir. Böylelikle ideoloji gerçeklerin üzerini örten bir yanlış bilinç yaratmaktadır. Marks tarafından kullanılan Camera Obscura metaforu, ideolojiyi tanımlamak için kullanılmış ve gerçekliği saptıran ters yüz eden bir araç vurgusu yaratılmıştır. Aslında bu günümüzdeki imge üzerinden yapılan fotografik gerçeklik sorgulamalarının başlangıcı sayılabilir. Aynı zamanda bu analiz, Macluhancı bir tanımlamayla insan uzuvlarına dönüşen bilgisayar, cep telefonları, tabletler gibi araçlarla kurduğumuz ilişkiyi anlamak açısından da önemlidir.

Bu dönemin en önemli gelişmelerinden bir başkası da bilimin kapalı kapılar arkasında üretilen gizli saklı bir büyücülük faaliyeti değil, doğayı anlama ve hükmetme amacının bir maşası haline gelmesidir. Dinler aracılığıyla bilinmeyene karşı yerleştirilen korkunun yerini, insan aklının doğaya ve hatta evrene sahip olabilecek gücü ortaya çıkaran hırsı almıştır. İzleyiciden, gözlemciye dönüşen 'üstün ırk insan, 'muktedir iktidarlar' yaratarak, hükmetme ideolojileri geliştirerek, dönemin teknolojik imkanları yettiğince kitleleri kontrol altına alma, homojen bir toplum yaratma ideasına yönelik sistemler inşa etmiştir. Gözetim ile teknoloji birlikte palazlanmaktadır. Bu sistemler yaratılırken teknolojinin gelişmesi için destekledikleri sermaye sahipleri ve bilim insanları, her dönemin ruhuna uygun iletişim ve enformasyon araçları geliştirerek, kapitalist ideolojin emrine sunmuş ve yaygınlaştırmışlardır.

Kitle iletişim araçlarının çeşitlenmesi, ucuzlayarak demokratikleşmesi ile birlikte geniş kitleler tarafından kullanımı sağlanmıştır. Böylelikle iktidarlar propagandif faaliyetlerini bu araçlarla gerçekleştirme ve yayma imkânı bulmuşlardır. Bu andan itibaren insan, gözlemciliğini yitirip, bir ekranın içine hapsolarak yeniden izleyiciye dönüşmüştür. İletişim teknolojilerinin bir gözetim aracına dönüşmesi ile de gözetimin sınırları 'hapishane'leri çoktan aşmıştır.

Fotografik bakış ile birlikte değişen görme biçimleri ve Gözetimsel bakış

Görme Biçimleri'nde Berger, görme eyleminin toplumsal olduğunu, "düşündüklerimiz ya da inandıklarımız, nesneleri görüşümüzü etkiler" ifadesiyle tanımlamış, insanın gördüklerinin toplumsal tanımlamalarla anlamlandırılacağını belirtmiştir (Berger, 2007: 6). İnsan biriyle göz göze geldiğinde kendi görülebilirliğini fark etmekte, böylelikle de görünenler dünyasının bir parçası olduğuna inanmaktadır (Berger, 2007: 9).

İnsanlık tarihi, görme biçimleri üzerinden okunduğunda, fotoğraf makinesinin rolü önem taşımaktadır. Berger, fotoğraf makinesi bulunmadan önce insanların, her şeyi göremeyeceğine inandıklarını, fotoğraf makinesinin icadı ile birlikte insan görüşünün değiştiğini, görünen nesnelerin başka bir anlama geldiğini vurgulamaktadır. Ona göre, perspektifle yapılmış her taslağın ya da resmin, seyirciyi, dünyanın biricik merkezinin kendisi olduğuna inandırmış, fotoğraf makinesi ise böyle bir merkezin olmadığını kanıtlamıştır (Berger, 2007: 18). Sontag'ın da (2005, s. 2) vurguladığı gibi "fotoğraflar, bize yeni bir görsel şifre öğretmek suretiyle, bakılmaya değer olan şeyler ile kendimizde onları gözlemleme hakkını bulduğumuz şeylere ilişkin görüşlerimizi değiştirip genişletmişlerdir." Böylelikle modernist vizyonda bir görme rejimi inşa edilerek, günümüz gözetim toplumunun taşları döşenmiştir.

Gözetim denildiğinde akla ilk gelen kuramcılardan olan Foucoult'un panoptikonunda da bir görme/görülme, gözetleyen/gözetlenen ikiliği yer almaktadır. Panoptikon düşüncesinde, bir hapishane modeli üzerinden modern toplumların iktidarlar tarafından nasıl gözetlendiği ve insanların da bu gözetim ideolojisini nasıl içselleştirdiği vurgulanmaktadır. Artık 'gözün iktidarı' görünmeden gözetlemeyle bilgiyi biriktirerek, devletin ideolojik aygıtları ile de kişinin özdenetimini sağlayan bir sistem oluşturmaktadır. Teknoloji ise bu ideolojiye hizmet etmektedir. Bu fikri destekleyecek en önemli temsillerden biri olan 'kamera metaforu', sıradan insanı her dakika izleyen gözün, bilginin dijitalize olmasının ve gözetimin gündelik yaşamın her alanına inmesinin temsilini oluşturur.

Teknoloji ile paralel seyahat ettiğini vurguladığımız gözetleme aynı zamanda sadece bir malzeme veya teknik aygıt ya da bir kamera değildir, fazlasıdır. Gözetleme geliştirilmiş bütün bu araçlarla artık bir görme biçimi haline gelmiştir. Çünkü kanıksanan gözetim, sadece devlet onaylı sosyal kontrol programlarında kullanılan bir teknoloji ya da cihaz değil, aynı zamanda sosyal bir uygulama halini alarak, çevremizdeki dünyayı görmenin, anlamanın ve onlarla etkileşim kurmanın bir yoluna dönüşmüştür. (Finn, 2012, s. 67) Gözetleme ile izleme arasındaki ince çizgiyi, Finn'in (2012) kavramsallaştırmasıyla 'gözetimsel bakış' olarak tanımlayabiliriz. Gözetimsel bakış 'insanların görme biçimlerindeki radikal bir değişimi' simgeler (Baştürk, 2016, s. 229). İletişim ve bilgisayar teknolojilerinin gelişimi ve dijitalleşmesi ile birlikte de insan sanal evrende bile isteye, 24 saat gözetleyen ve gözetlenen varlıklar olarak matrix'in içinde hayatlarını sürdürmektedir.

KİA'ların sinoptikonundan, dijitalin süperpanoptikonuna...

Kitle iletişim araçlarının toplumları kitlelere dönüştürmesine sebep olan şey, hipnoza uğramış bir şekilde tepkisiz, yerinden kalkmadan izleyenlerin hegemonyayı rıza ile kabul etmeleridir. Rıza, baskı ile zorla edinilmiş bir davranıştan her zaman daha zor ancak etkili bir şeydir. Rıza göstermek için, inanmak yeterlidir. Bir kere inandığınızda da rızanın geri dönüşü yoktur. Modern gözetimin temelinde aslında ikna olmuş bir rıza vardır ve azınlık çoğunluğu izlemektedir. Çoğunluğun azınlığı izlediği bir gözetim biçimi olarak sinoptikonda, popüler kültürün yarattığı ikonlar olarak azınlıklar yine elit azınlık tarafından seçilmekte ve kitlelerle buluşturulmaktadır. Buradaki çoğunluk televizyon önünde ehlileştirilen kitlelerdir.

İktidarlar için rıza ile ehlileştirilen kitleleri oluşturmak yetmez, aynı zamanda her bir birey ile ilgili 'bilgi' toplamak, biriktirmek ve bilgiyi tasnif etmek de gerekmektedir. Görünmeden gözetleyen ancak temsillerini her yerde hissettiren, kayıt sistemleri aracılığıyla bilgiyi depolayan bir sistem inşa eden iktidarların dünya üzerine ektiği gözetim ideolojisi küreselleşme ile her yere yayılmıştır.

Foucault sonrası gözetim teorilerinin kavramsallaştırmasıyla gözetim toplumu, gündelik hayatın içinde olağanlaştırılan, yaşamın gündelik kullanım biçimi haline gelmiş bir toplumu tanımlamaktadır. Yani artık gözetim her tür sistemin ya da toplumsal ilişkinin bir parçası haline gelmiştir ve kesinlikle teknolojik bir bağlamla gelişmekte, derinleşmekte ve sistematize edilmektedir (Baştürk, 2016: ss. 206-207). "Yönetilme ve kontrol işlevleri için, iletişim ve bilgilendirme teknolojilerine bağımlı olan bütün toplumlar gözetlenen toplumlardır." (Lyon, 2006, s. 11) Post panoptikon olarak da bilinen – ki Ulrick Beck'in (2011, s.7) dediği gibi 'post' zamanımızın anahtar kelimesidir- bu dönemde, iletişim teknolojileri ile sarmalanmış insan, bu sistemin bir parçası haline dönüşerek makine aracılığı ile gözetlenmektedir.

Superpanoptikon'da, azınlık (iktidar sahipleri) çoğunluğu (kitleler) gözetlediği gibi, çoğunluk da çoğunluğu gözetlemektedir. Bu durumda çoğunluğun içindeki sıradan bir kişi, başkalarını sosyal medyada görmekte ve izlemektedir. Gözetlenme ve gözetleme duygusu içselleştirilerek, kanıksanmış ve hatta yapılması zaruri bir eylem halini almıştır. Sadece izlemekle yetinmez, aynı zamanda kendini de görünür kılmaktadır. Bu durum herkesin birbirini izlediği, okuduğu ve takip ettiği bir dünyayı tanımlamaktadır. (Özdamar Akarçay, 2015, s. 117). Bu dünya iflaz olmaz bir şekilde, hipnotize olmuş insanlarıyla Black Mirrorvari bir distopik gelecek sanrısı yaratmaktadır. Günümüzde yaşadığımız normaldışı olayların da zemin hazırlamasıyla artık McLuhann'ın teknolojik iyimserliği, günümüze araçların uzva dönüşmesi şeklinde tecelli etmiştir. Elimizin bir başka parçası gibi, kanıksanmış, yokluğu histeriye dönü-

şen, duyu organlarının yerini almaya talip bir beden aracı olarak kullanılan cep telefonu, "gözetlemenin dayanılmaz hazzını" yaşatan bir sanal mecrayı bizim için bir araca hapseden matrixvari temsillere benzemektedir. (Özdamar Akarçay, 2020)

Sanal evrende Yersiz yurtsuzlaşma ve yeniden yurt edinme döngüsü

Sanal evrende kaybolan bedenlerle, zamansız ve mekânsız bir platformda 'nickname'ler ile bir yersizyurtsuzlaşma haliyle seyahat etmekteyiz. Veri tabanlarında farklı sayılarla temsil edilmekte, Baudrillard'ın söylemiyle bir simülasyon içinde özgürce hareket ettiğimizi düşünmekteyiz. Ancak hoşumuza giden herhangi bir mecrada da yeniden yurt edinerek, bu döngüyü başlatabiliyoruz. İnternetin albenisi de kimi teknolojik olanaklar dışında tam da bu döngüdür.

Alışık olmadığımız bir toplumsal düzenin inşa edildiği sanal evrende, bizi fiziki gerçeklikten koparak yersiz yurtsuzlaştıran, bir oyunla hipergerçek bir evrende yeniden yurt edinme döngüsünü yaşatan da insandaki yeniye, bilinmeyene olan meraktır. Bu bize bitmek bilmeyen bir hareket alanı oluşturur. Böylelikle Deleuze'un kavramları bize internet içindeki birçok mecranın bizim için bu döngüyü nasıl inşa ettiğini gösterir.

İnternette evrensel bir kullanımı olan Vikipedia'nin kullanıcılar tarafından oluşturulan çevrimiçi bir ansiklopedi olduğunu vurgulayan Sutton (2014, s.54) onun gibi siteleri güçlü yersiz yurtsuzlaştırma aktörleri olarak görmenin mümkün olduğunu belirtir. Ona göre bu tür sanal oluşumlar, "devletin hem idari kurumlarda hem de kültürel oluşumlarda da görünürlük kazanan toplumsal gücünü istikrarsızlaştırabilirler" (Sutton, 2014, s. 54). Bir başka örnek ise bilgisayar oyunlarıdır. Bu oyunlarda öyle bir mekân yaratılmıştır ki, oyuncu yersiz yurtsuzlaşarak gerçek yaşamdan kopar, sanal oyundaki hipergerçek oyunda kendine yeni bir kimlik, yeni bir yurt edinir. "Bu sanal oyun topluluklarındaki kullanıcılar, sanal kimliklerini kullanarak çevrimiçi olan diğer oyuncularla etkileşime girer ve böylece başka benlikleri de deneyebilirler. Farklı kimliklerle yapılan bu deneylerin birçok açıdan yersiz yurtsuzlaştırıcı olduğu söylenebilir." (Jones, 2014, s. 36)

Sürekli internette online olarak dijitalize olmuş insan, özellikle de pandemi döneminde yaşadığı tedirginliği atmak için ev sınırlarında yersiz yurtsuzlaşarak, aidiyetini yitirip, bir cep telefonu aracının ekranı içinde kendine yeniden bir yurt edinebilir. Arzu ile tüketim arasında sıkışmış nefsin, bu küçük araç sayesinde sanal tüketim mekanlarında sanki oradaymışçasına yaşadığı haz, ticari bir

güç olarak kapitalizmin insanı, "pürüzsüz, engelsiz alanlar yaratmak amacıyla yersiz yurtsuzlaştırması" ve "yeniden yer yurt edindirerek", "para kazandıran yeni oluşumlar yaratma" (Sutton, 2016, s. 58) amacına hizmet etmektedir.

Postmodern toplumsal örgütlenme ve sanal cemaatler

Enformasyon ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ile birlikte topluluklar arasında gerçekleşen iletişim ve birliktelik fiziksel birlikteliği de aşarak sanallaşmıştır. Sanal cemaatler olarak tanımlanan, "postmodern kabile" olarak da anılan bu topluluklar, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ile ortaya çıkan siberuzay bir mekânda belirmektedirler (Özdamar Akarçay, 2015, s.97). Sanal cemaatler, yeterli sayıda insanın internet aracılığıyla kişisel ilişkiler ağı oluşturmak için bir araya gelmelerinden oluşan sosyal gruplardır. Burada temel olan sürmekte olan bir ilişkiye anında girilebilmektir. (Rheingold, 1993, s.15) "Sanal toplulukların gerçeğe benzemelerinin nedeni sıradan topluluklarmış gibi düşünülmelerine, üyelerin iletişimi siberalanda sanki toplumsal etkileşim içindeymiş gibi kurmalarına borçludur" (Poster,1995, ss. 33-34)

İnternet, 'katılımcı demokrasinin kalesi olacak' ütopyasını benimseyenler olabilir. Ancak olamayacağının en temel verisi dijital bölünme olarak tanımlanan yoksulun teknolojiye ve ağa ulaşamamasıdır. Bir başka gerçek ise ötekinin, marjinalin, azınlığın sesinin kısılmasıdır. Bu topluluklar hem teknik hem de ideolojik saldırılar sebebiyle sanal ortamda varlık gösterememektedirler. İnternetin "üretken karakterini" ve "çoklu sesini", "başkasının emrine" feda etme tehlikesi de giderek artmaktadır (McLaurin, 2011: 254). Bütün bu olumsuzluklara rağmen internetin postmodern toplumsal örgütlenmelere ev sahipliği yaptığını söyleyebiliriz. Toplumsal yaşamda var olan örgütlü yapıların bir devamı niteliğinde olan sanal cemaatlerin yanında internet, pandemi dolayısıyla evinden çıkamamış entellektüellerin, sanatçıların, akademisyenlerin, uzmanların bir söz söyleme yerine dönüşmüştür. Eski normalde mekânsal ve fiziksel uzaklıklardan dolayı göremediği, dinleyemediği kişileri yeni medya araçları ile evine misafir eden sıradan insan, uzaktan ve ekran aracılığı ile de olsa bunun hazzını yaşamaktadır. Senkron bir biçimde onunla iletişime geçebilmekte, düşüncesini paylaşabilmektedir. Ulaşılamayan, mekânsal olarak uzakta olan ne varsa bu süreçte ortak bir paylaşım alanı olarak kullanıma açılmış ve sanatın, felsefenin, teknolojinin vb. merkezine olan uzaklık bu sayede yakınlaştırılmıştır. Entellektüel bölünme, çevrede yaşayan insanların entellektüel etkinliklere mekânsal uzaklık ve maddi yoksunluk sebebiyle katılamamalarıdır. Pandemi döneminde internet üzerinden geliştirilen sanatsal, kültürel, politik, felsefi ve eğitime dönük kollektif ve parasız etkinliklerin on-

lara ulaşamayanlarda önemli derecede heyecan yaratması bilginin paylaşılmasının tek merkezde kalmaması açısından ilginç örneklerdendir. MOMA'nın bütün etkinliklerini instagram ya da canlı yayın platformlarından yapması, sanatçı, entellektüel, sosyal bilimci, teknokrat gibi kanı önderlerinin konuşmalarına aracı olan kurumların bütün oturumları dünyaya açmaları gibi olaylar, internetin bilgiyi demokratikleştirme becerisine verilecek örneklerdendir.

Pandemi sürecinde benzer beğenilere ve üretim biçimlerine sahip kişilerin sosyal ağlar aracılığıyla kollektif bir dayanışma ile fotografik üretim gerçekleştirmeleri internetin sınırları ortadan kaldıran mekansızlığına verilecek en ilginç örneklerdendir. Korono günlerinde fotoğraf projeleriyle farklı ülke ve şehirlerden katılan katılımcıların pandeminin topluma, insana, yaşama yansımalarını kayıt altına almaları, paylaşmaları ve editörler aracılığıyla bu yapının bir okula dönüşmesi internetin mecralarının nasıl kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. Eve kapanma ve bedenin hapsedilemesi ile gündelik rutininden soyutlanan kişi, kendini ifade edebilmek, diğer fotoğrafçılarla iletişime geçebilmek ve ürettiklerini paylaşarak, kitlelerle buluşturabilmek için objektifi önce kendine sonra da sokağa yöneltmiş, çağına tanıklık ederek toplumsal belleğe imgeler bırakmıştır. Buna benzer postmodern toplumsal örgütlenmenin altında yatan sebeplerden biri kanı önderlerinin yönetimsel kadroyu toparlayarak olayı örgütleyebilmeleri ve üretici kişiler içinde özgür bir ortam sunmalarıdır. Kanı önderlerinin varlığı tıp ki gündelik yaşamdaki cemaatlerde olduğu gibi topluluğu bir araya getirme ve harekete geçirmede önemlidir. Bir diğeri ise internetin bu tür cemaatlere ve öğütlenmelere sunduğu sanal mecralardır.

Habermas, kitlesel medyanın yükselişe geçmesiyle kamusal alanın çözüldüğünü belirtir. İnternet üzerinden şekillenen bir kamusal alan düşüncesinin gözetimin karşısına koyarak, bir karşı-gözetim geliştirilebilir mi? Yoksa bu naif bir hissiyat olarak mı kalır, bilinmez. Ancak, mekânsız, zamansız bir siberuzayda normalde yan yana gelemeyecek insanların kollektif bir bilinç ile üretime geçme ve bir değer üretme eylemi, toplumsal değişime neden olabilir ve interneti daha da demokratikleştirebilir.

Büyük veri içinde küçük bizler

Veri, enformasyon ve bilginin temelini oluşturur. Veri işlenerek enformasyona, enformasyon işlenerek bilgiye, bilgi özümsenerek bilgeliğe dönüşür. Veriyi önemli kılan en önemli şeylerden biri insanlardan izler taşıması, onlarla ilgili ve onlar için olmasıdır. Bilginin yaratılmasındaki aktörler insanlardır. "Veriler, kayıtlarda ve işlemlerde; enformasyon da mesajlarda bulunmaktadır." Buna karşılık, bilgi bireylerden, kitaplardan, basılı ve enformasyon kaynakla-

rından edinilmekte ve kişisel ilişkilerle aktarılmaktadır (Davenport ve Prusak, 2001, ss. 27-28).

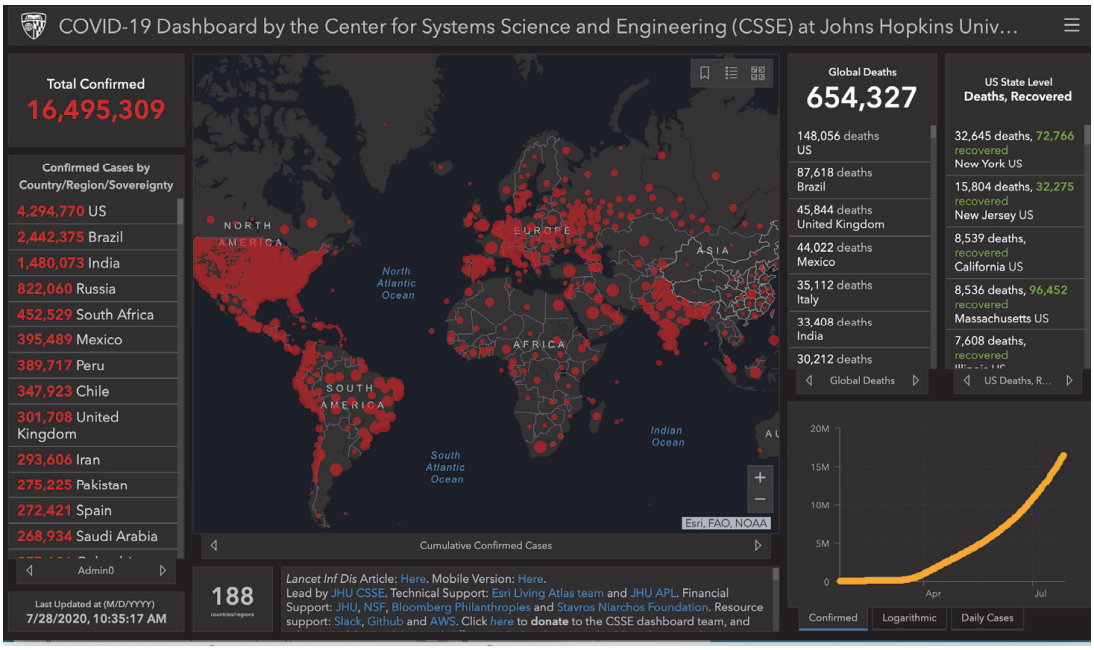
Büyük Veri terimi, genellikle hem yönetilen veri türüne hem de bu verileri depolamak ve işlemek için kullanılan teknolojiye atıfta bulunarak birden çok şekilde kullanılmaktadır. Çoğunlukla bu teknolojiler Google, Amazon, Facebook ve Linked-In gibi şirketlerden gelmektedir. Dijital verinin ucuz olması ve açık kaynaklı yazılımlarının bulunması bu şirketlerin doğasını oluşturmaktadır. (Cackett, 2014, s.3) Verinin dijitalleşmesi de veriyi ucuzlaştırmaktadır. Veriyi toplayan, tasnifleyen, yayan, satan bu teknolojileri kontrol eden Google, Facebook, Amazon gibi şirketler dünya ekonomisinin hatırı sayılır bir bölümünü oluşturmaktadırlar. Amazon'un sahibi Jeff Bezos'un 150 milyar dolarlık servetinin arkasında internet üzerinden elde ettiği bütün girişimlerinin toplamı bulunmaktadır. Bunun yanında Facebook'un kullanıcıların kişisel verilerini Cambridge Analytica adlı şirket aracılığı satması ve politik propagandaya malzeme yapması ile ilgili skandal geçtiğimiz yıllarda gündemi oldukça meşgul etmiştir. Bu bilgilerin satılmasının Amerikan seçimlerinden, Brexit olayına kadar etkisinin olduğu iddia edilmektedir. Zuckerberg, bunun duyulması ile birlikte ABD Temsilciler Meclisi'nde ifade vererek, özür dilemiş ve kendi bilgilerinin de çalındığını itiraf etmiştir. Kişisel veri güvenliğinin sağlanabilmesi için dijital okuryazarlık ve kişisel veri güvenliği ile ilgili kullanıcıların bilgilendirilmesi önem taşımaktadır. Lakin pandemi bize göstermiştir ki önümüzdeki yıllarda dijitalleşmenin giderek artması, kimliklerimizin dijitalize olmasına, gündelik yaşamımızın sanallaşmasına, paranın bitcoinleşmesine, yapay zeka çalışmalarının artmasına sebep olacak gibi gözükmektedir.

Bilgisayar ve onu bağlayan ağlar sayesinde bilginin sınırları genişlemiştir. World wide web (www) ağı sayesinde ise, internet içinde kurumlar, şirketler, işletmeler, dernekler ve bireyler, kendi sitelerini yaratabilmişler, erişimi olan herkes, farklı metinleri ve görüntüleri bir araya getirerek kendi sayfalarını üretebilmişlerdir. Web (www) ile birlikte, Net'deki ilgi alanları ve projelerin gruplaşması, www öncesi döneme göre daha da hızlanmıştır. Bu gruplaşmalar çerçevesinde bireyler, örgütler, şirketler, interaktif bir şekilde ve dünya çapındaki bir iletişim ağının içinde anlamlı bir etkileşim kurabilmekte, kendi piyasalarını yaratabilmektedirler (Castells, 2005, s. 472).

Her bir insan, bilgisayar başına oturduğunda ya da öğle arası yemek saatinde cep telefonun eline aldığında ağlara ve büyük veri dediğimiz hazineye veriler üretmektedir. Üretilen her veri, verilerin kayıtlı olduğu yer anlamına gelen veri tabanlarında saklanmakta, veriyi işleyip yönetmek için bir yazılım sistemine ihtiyaç duymaktadır. Büyük veride hacim (verilerin boyutu), hız (verilerin sürekli hareket halinde olması), çeşitlilik (sözdizimi ve anlambilim açısın-

dan) vardır. Bu nedenle verilerin işlenmesi, kategorize edilmesi ve anlamlı bir şekilde analiz edilip görselleştirilmesi gerekmektedir. Bizim alanımız için veri görselleştirmesi günümüzün en popüler alanlarından biridir. Hem bilgi grafik alanında hem imgeleşmiş bilgi anlamında hem de sanatsal bir yaratıma imkân verdiği için veri görselleştirilmesi önem kazanmıştır.

Veri'nin dünyanın uğruna savaşacağı 'yeni petrolü' olduğunu, bu nedenle veri görselleştirmenin petrolü işleyen ve değerini arttıran bir makineye dönüştüğünü vurgulayan Kirk (2012, s.10), onu bir disiplin olarak tanımlamıştır. Çünkü veri insanın dijital bir uzantısı, bir üretimidir. Böylelikle veri insana dair ne varsa kaydederek insanın tüketimi, siyasi tercihleri, kültürel aidiyetlikleri gibi farklı alanlarda yine insan için kullanılmaktadır. Görselleştirme, büyük miktardaki veriyi beyne çok hızlı bir şekilde taşımak için görsel sistemin araçlarından faydalanarak akılda kalıcı bir görsel yaratmaktadır. Bununla birlikte insanlardaki, toplumlardaki, gruplardaki eğilimleri, sapmaları tanımlamak ve alana göre ilginç, gerekli ya da önemli veri noktalarını keşfederek ortaya çıkarmak için iyi bir yöntemdir (Steele, IIiinsky, 2011:1). Covid 19 salgını ile karşılaştığımız veri görselleştirmeleri, dünyanın her yerinden akan veriyi, kolay anlaşılır, kategorize eden, temalara ayıran ve izleyiciyi yormadan bilgiyi sunan bir yapıya sahiptir. Yerel ölçekte hastalanan, ölen insan sayılarını verdiği gibi dünya genelinde de web üzerinden sayı ve oranları izleyiciye sunmaktadır.

https://coronavirus.jhu.edu/map.html, Johns Hopkins Coronavirus Resource Dashboard, erişim tarihi:28.07.2020.

Covid-19 salgını, dünyanın dört bir yanından veri noktaları dalgaları üretmekte, yapılan testlerin sayısını, onaylanan vakaları, iyileşen hastaları ve virüsten ölen insanları kaydeden veri tabanları yaratmaktadır. Bu veriler sürekli olarak güncellendiğinden, medya kuruluşları, devlet kurumları, akademisyenler ve veri paketleme firmaları, virüsü birçok farklı bağlamda grafik ve grafik oluşturmak için yeni tasarım ve görselleştirme araçları kullanarak sayıları anlamlandırmaya çabalamaktadırlar. Özellikle gazeteler ve televizyonlar bu veri görselleştirmelerini başlangıçta okumakta ve analiz etmede zorlansalar da pandeminin uzun sürmesi ile verileri kanıksamaya ve yorumlamaya başlamışlardır. Çünkü gösterge tablolarındaki ve e-tablolardaki veriler yalnızca neler olduğunu size bildirmektedir. Ancak nedenini söylememektedirler. Veri hikayesi anlatımı, veri analizi bulgularından bir hikâye oluşturmaktır. Bu sebeple medyada veri analistlerine ihtiyaç giderek artmaktadır.

Bir fotoğrafın nesnel gerçekliği aktarması ve belge olmasına olan inanç gibi, veri görselleştirmesinin de bilimsel veri olarak algılanıp, bir güven oluşturması kaçınılmazdır. Ancak tıpkı facebook örneğinde olduğu gibi büyük verinin kimin elinde olduğu ve hangi amaçlarla kullanıldığı veri görselleştirilmesini doğruluğunu da etkilemektedir. Manovich'in de vurguladığı gibi "bilgisayar grafiklerinin elde ettiği şey gerçekçilik değil, sadece fotogerçekçiliktir- algısal ve bedensel gerçeklik deneyimimizi değil, sadece fotoğrafik imajını taklit etme yeteneği" (Manovich, 1994) olarak algılanmalıdır.

Sonuç

Kuramsal olarak tartışılan bunca kavram, sıradan insan için bilim kurgu niyetinde okunması gereken distopik bir romana/diziye karşılık gelmektedir. Ancak birdenbire ortaya çıkıveren, bir film sahnesindeymişiz hissi yaratan COVID 19 virüsünün bize yaşattıkları ve gündelik yaşamımızda meydana gelen dönüşümlerle birlikte dijitalize olmanın mutluluğu ne kadar sürer bilinmez. Bu endişe verici süreçte insanlar için en önemli şeylerden biri hızlı bir şekilde haber alma, sevdikleriyle iletişimde olma, sosyalleşme ve eğlenmedir. Dijitalleşmenin en güçlü yönlerinden biridir hız ve bu yüzden birçok şeyi de dönüştürmüştür.

Teknoloji geçmişte 'günlük yaşama aracılık etmekten daha çok dışsal bir faktör' (Lyon, 2006, s. 243) olarak rol oynamaktaydı. Ancak günümüzde insanın olduğu her yerde bir teknoloji üretilmekte ve kullanılmaktadır. Özellikle iletişim ve enformasyon teknolojileri sayesinde insan, yerinden kalkmadan iletişime geçebilmekte, satın alabilmekte, sosyalleşebilmekte, tüketebilmekte ve

gözetleyerek gözetlenmektedir. Poster'in (1995) superpanoptikon'u bilgisayar ağları sayesinde her yerdedir. Kimlikleri bilgisayarlar tarafından yapılandırıldığından haberi olmayan 'özgür birey'lerin kodlarla çoğaltılarak nesnelere/verilere dönüştürülmesi meselesi superpanoptikon biçiminin en temel argümanlarından biridir. Sosyal medya platformları en güncel örneklerindendir.

Superpanoptikon'da "mahkûm/insan", panoptikon mimariyle yapılan bir mekâna ihtiyaç duymaz, tek ihtiyacı gündelik yaşamını devam ettirecek bir aidiyet yaratmaktır. Birey yaptığı her harekette, bilgisayarların kaydedeceği izler bırakmakta ve bu izler birikerek büyük veririnin içine sayısallaşarak aktarılmaktadır. Süper-panoptikon'da veritabanları, her kişi için kimlikler yaratarak, nerelerde dolaştığınız ya da neler satın aldığınıza göre kimlikleri çoğaltmaktadır (Poster, 1995: 65-67). Evimizin oturma odasında, bilgisayarımızın ya da cep telefonumuzun karşısında uyuyakaldığımızda bile veritabanları bilgileri kaydetmeye devam etmektedirler. Bizim için kurulmuş bu ağ şebekeleri bize ait olan ne varsa kaydetmekte, bu bilgileri bizi denetlemek için kullanmakta ve aynı zamanda bu bilgileri satarak, sermaye sahiplerine bir müstakbel müşteri kazandırmaktadır. Bu bağlamda teknolojinin öngörülemez, bilgisine haiz olunamaz altyapısı, bireyin kuşatılmasına neden olmaktadır. Bireyi özgürleştirici potansiyeli kadar, kapsayıcı, kuşatıcı özelliği de göz ardı edilmemelidir (Özdamar Akarçay, 2015, ss. 117).

İletişim araçlarının metalaşması sadece iktidarların değil, reklamverenlerin de söz sahibi olduğu bir medya yarattı. İktidarlar ve sermayederlerin metalaştırdığı iletilerin, kapitalist ideolojiye hizmetlerinin yanı sıra rıza ile ehlileştirdikleri kitleleri yönetmede yeni bir kontrol oluşturdu. Yeni medyada da benzer ve hatta daha dijitalize ve gelişkin hallerini görmekteyiz. Pandemi ile birlikte tüketim alışkanlıkları sanallaşan sıradan insanın, internet aracılığıyla alışverişini yapmadan önce, google'da araştırdığı herhangi bir şeyi bir diğer platformda, instagramda görmesi, özellikle netnografi çalışmalarının artmasına sebep olabilir. Netnografi, sadece bir pazarlama aracı değil, sürekli olarak yüksek seviyede tüketici iç görüsü sağlayan bir yol olarak sosyal medyanın, çevrimiçi etkileşimlerini, kültürel yansımalarını internet üzerinden araştıran bir etnografik yöntemdir. "Netnografi, etnografi gibi doğalcı, katılımcı, tanımlayıcı, çok metotlu, uyarlanabilir ve bağlam odaklıdır". (Kozinets, 2010) Tüketici içgörülerini bildirmek için kullanılan netnografi, inovasyona yönelik projelerin başlangıç aşaması, pazarlama ve marka yönetimi çalışmalarının keşif aşaması için uygun bir yöntemdir. (Kozinets, 2010).

İnternette geçirdiğimiz her an, büyük verinin içerisinde bir dijital uzantımızı bırakıyoruz. Hakkımızda tahmin edemeyeceğimiz hacimde veriler biriktirilmiş durumda. Bu nedenle 'biri bizi gözetliyor' düşüncesini hep aklımızın bir yerinde tutmalıyız. Pandemi süreci eve kapanma ile birlikte ilgimizi ve odağımızı yeni medyanın bize sunduğu sonsuz mecralara verdik. Bilgisayar oyunları, sosyal medya platformları, alışveriş siteleri, sanal cemaatler, eğlence sitelerinde sosyalleşerek pandemi surecindeki yalnızlığımızı gidermeye çalışıyor ve dijital izlerimizi her yere saçıyoruz. Bu nedenle post-gözetim kavramı ile birlikte gözetimin yeni medya üzerinden izini sürebilir, Deleuze'ün çok tartışılan kavramları eşliğinde bir karşı-gözetim araştırması, analizi de gerçekleştirebiliriz. Veri görselleştirmenin covid 19 ile artan popülaritesi ile bu alanın üzerine odaklanıp, büyük veri, veri işleme ve çözümlemeleri ile ilgili çalışmalara odaklanabiliriz. Veri görselleştirmesi bize veriyi verir, bunun bağlamını sizin akademik, entellektüel, sosyal bilimsel ve yöntemsel bakış açınız kuracaktır.

Kaynakça

Althusser, L. (1995). Kapital'i Okumak, Celal A. Kana (çev.), İstanbul: Belge Yayınları.

Baştürk, E. (2016). Gözetimin Soykütüğü. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Beck, U. (2011). Risk Toplumu, İstanbul: İthaki Yayınları.

Berger, J. (2007). Görme Biçimleri, İstanbul: Metis Yayınları.

Cackett, D. (2016). Information Management and Big Data, A Reference Architecture. https://www.oracle.com/technetwork/database/bigdata-appliance/overview/bigdatarefarchitecture-2297765.pdf , Erişim Tarihi: 18.07.2020.

Castells, M. (2005). Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Ağ Toplumunun Yükselişi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Crary, M. (2004). Gözlemcinin teknikleri. İstanbul: Metis.

Davenport, T. H. ve Prusak, L. (2001). İş Dünyasında Bilgi Yönetimi: Kuruluşlar Ellerindeki Bilgiyi Nasıl Yönetirler. Günhan Günay (çev.), Rota Yayınları, İstanbul.

Finn, J. (2012). Seeing Surveillantly, Sureillance as social practice. Aaron Doyle vd (ed)., Eyes Everywhere: The Global Growth of Camera Surveillane içinde (s.67-80.). Oxon: Routledge.

Kirk, A. (2012). Data Visualization: A Successful Design Process. Birmingham: Packt Publishing.

Kozinets, R.V. (2010), Netnografi: Pazarlamacının Gizli Silahı: Sosyal Medya Anlayışı Inovasyonu Nasıl Harekete Geçirir, http://kozinets.net/wp-content/uploads/2012/01/netnography-turkish.pdf, Erişim Tarihi: 20.07.2020.

Lyon, D. (2006). Gözetlenen Toplum, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Manovich, L. (1994), The Paradoxe of Digital Photography, http://manovich.net /index.php/projects/paradoxes-of-digital-photography, Erişim Tarihi: 22.07.2020.

McLaurin, J. (2011). "Making Cyberspace Safe for Democracy: The Challenge Posed by Denial-of-Service Attacks", Yale Law & Policy Review, 30 (1): 211-254 Erişim Tarihi: 18.07.2020, http://ssrn.com/abstract=1966269

Özdamar Akarçay, G. (2015). Aleviweb: Siberuzayda sanal ve gerçek bir toplum. Toplum ve Bilim, 135, 92-123.

Özdamar Akarçay, G. (2020). Gelecek de bir gelecek ama Nasıl, Birikim Güncel, https://www.birikimdergisi.com/guncel/10065/gelecek-de-bir-gun-gelecek-ama-nasil, Erişim tarihi: 20.07.2020.

Poster, M. (1995). İkinci Medya Çağı, Ömer Özer- Şahin Karasar (Çev.), Ankara: 3A Yayınları.

Rheingold, H. (1993). The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier, Massachusetts: Addison-Wesley.

Sontag, S. (2008). Fotoğraf üzerine, İstanbul: Agora Yayınları.

Steele, J. ve Iliinsky, N. (2011). Designing Data Visualizations. Sebastopal: O'reilly Media.

Sutton, D. ve Martin-Jones, D. (2014). Yeni Bir Bakışla Deleuze, İstanbul: Kolektif Kitap.

Koronavirüs Sonrası Uluslararası İlişkilerde Ticaret Savaşları ve Küreselleşmenin Durumu

Salih Soysal*

Özet

Bu çalışmanın amacı ABD ve Çin arasındaki ticaret savaşlarının niteliğini merkantilist/neomerkantilist teoriler üzerinden incelerken, aynı zamanda küreselleşmenin durumunu pandemi sonrası dönemde, Wallerstein'ın dünya sistemleri teorisi bağlamında ele almaktır. Küresel bağımlılıklar üzerinden ele alınan dünya sistemleri teorisini anlamak ve pandemi sonrası dönemde uluslararası ilişkileri doğru okuyabilmek için, ABD gibi finans kapitali elinde bulunduran bir merkez ülkenin, vergilendirme politikalarıyla bir ticaret savaşının içine girerek kendi ekonomisini korumaya çalışmasını incelemek elzemdir. Zira merkez bir ülkenin korumacı politikalar yürüttüğü bir sistemde, yarı-çevre ve çevre ülkeler de çevreleşmemek *(peripheralization)* ya da çevreleşmenin getirdiği zararları minimuma indirmek için mücadele vereceklerdir. Bu mücadele, pandemi sonrası dönemde gündeme gelen kendi kendine yeten devlet *(self sufficient state)* kavramını da anlamlandırmamızı sağlayacaktır. Ek olarak, ABD ile Çin arasındaki ticaret savaşlarının yarı-çevre konumundaki Avrupa Birliği içinde nasıl etkileri olduğu, birliğin geleceği ve yeni ittifak zeminleri arayışı incelenecektir.

Bu sorulardan elde ettiğimiz bulgular, koronavirüs sonrası dönemde korumacı ekonomi politikalarının gündeme gelişini anlamlandırmak için önemli olacaktır. Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki küreselleşme etkilerinin antagonist ilişkisi, aynı zamanda devletsellik ile bölgesellik arayışı arasındaki çatışmayı anlamamıza da fayda sağlayacaktır. Çin'in Avrupa, Afrika ve Güney Amerika'daki yatırımlarıyla küresel ekonomideki payının yükselişinin, ABD karşısında yeni bir merkez oluşturup oluşturulmadığı tartışılacaktır. Bölgesellik arayışının yükselmesiyle beraber uluslararası sistemde yeni bir bloklaşmanın oluşabileceği üzerinde durulacaktır. Sonuç olarak; 2018 sonrasında başlayan ve koronavirüs sonrasında şiddetlenme emareleri gösteren

* Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, soysalsalih@gmail.com

ticaret savaşlarının, ABD'nin yeni bir merkez oluşumuna karşı verdiği mücadelenin yansıması olduğu savunulacaktır.

Anahtar Kelimler: Ticaret Savaşı, Merkantilizm, Neomerkantilizm, Dünya Sistemleri Teorisi, Bölgesellik, Devletsellik, Kürselleşme

Abstract

The aim of this study is to examine the nature of the trade wars between the USA and China through mercantilist / neomercantilist theories, while at the same time to consider the state of globalization in the context of Wallerstein's theory of world systems in the post-pandemic period. In order to understand the theory of world systems addressed through global dependencies and to be able to read international relations correctly in the post-pandemic period, it is essential to examine the efforts of a central country like the USA, which has financial capital, to enter into a trade war with its taxation policies and to protect its own economy.. Because in a system where a central country carries out protectionist policies, semi-peripheral and peripheral countries will also struggle to prevent peripheralization or to minimize the damages caused by peripheralization. This struggle will enable us to make sense of the concept of self sufficient state, which came into the question in the post-pandemic period. In addition, the effects of the trade wars between the USA and China on the semi-peripheral European Union, the future of the union and the search for new alliance grounds will be examined.

Our indications from these questions will be important to make sense of the emergence of protectionist economic policies in the post-coronavirus era. The antagonistic relationship of globalization effects between developed countries and developing countries will also help us understand the conflict between statecraft and the search for territoriality. It will be discussed whether the rise of China's share in the global economy with its investments in Europe, Africa and South America creates a new center against the USA. It will be emphasized that with the increase of the the pursuit of regionness, a new blocs may occur in the international system. As a result; It will be argued that the trade wars that started after 2018 and showed signs of aggravation after the coronavirus are the reflection of the struggle of the USA against the formation of a new center.

Keywords: Trade War, Mercantilism, Neo Mercantilism, World Systems Theory, Territoriality, Statism, Globalization

Giriş

Koronavirüs'ün Çin'den başlayarak bütün dünyaya üç ay gibi kısa bir süre içinde yayılması ve bütün insanlığın küresel bir tecrit içinde kalması, globalleşen dünyanın önemli niteliklerinden bazılarını aniden ortadan kaldırdı. Ülkeler arasındaki uçuşlarda büyük bir düşüş yaşandı, uluslararası ticaret ağır bir darbe aldı, ülkeler hayati malzemelerin tedariki için yerel üretimlere ağırlık vermeye başladı. Dünyanın en büyük ekonomileri bile tıbbi maskeleri elde etmek için diğer ülkelerle yarışa girdi. Kimi gelişmiş ülkelerin sağlık hizmeti sunumlarında yaşadığı ciddi problemlerin de etkisiyle, insanlar bir anda içinde yaşadıkları sistemin aksaklıklarını görebilme imkânı buldular. Dünya ekonomilerinin üretim ve tüketim ayağının bir anda sekteye uğraması ve insanların sanki bombalardan saklanıyor gibi virüsten korunmak için evlerde kalması, birçok devlet başkanının büyük bir savaşın içinde olduğumuzu farz etmesine neden oldu. Neoliberal dünya böylesine bir ekonomik çalkantıyı 2008 küresel ekonomik krizinde deneyimlemişti; ABD'nin ve Almanya'nın bankaları kurtaracak parayı bir nevi sermayeye hibe etmesi ve krizin faturasının emekçi sınıfların sırtına yüklemesi sonucunda, bu krizin ilk dalgaları atlatılmış oldu. Virüsün dünyaya yayılması ve üretimin durma noktasına gelmesinden sonraki ekonomik göstergeler kaybın boyutlarını 2008 küresel kriziyle kıyaslamakta ve yeni bir krizin oluşumunu göstermektedir (The World Bank, 2020).

Bu makalede temel olarak, Wallerstein'ın dünya sistemleri teorisi *(the world systems theory)* üzerinden yola çıkarak, ticaret savaşlarıyla beraber trendi yükselen neomerkantilist politikaların koronavirüs sonrası dönemde uluslararası sistemi nasıl şekillendireceğini ve bu durumun küreselleşmeye etkisini tartışacağım. Dünya sistemleri teorisinin ön gördüğü Amerikan hegemonyasının dünyanın bazı coğrafyalarını ucuz iş gücü merkezi haline getirerek çevreleştirmesi büyük bir eşitsizlik yaratırken; bu yıkıcı büyümeye karşı alınan korumacı politikaları neomerkantilist ekonomi teorisi üzerinden inceleyeceğim.

Ticaret savaşlarının nedenselliğini ve niteliğini anlamak için Çin'in 1970'lerden itibaren nasıl bir kalkınma politikası izlediğini, rekor büyüme oranlarını nasıl elde edebildiğini ve ABD ile 2018'den sonra neden yavaş yavaş bir krizin içine çekildiğini araştıracağım. 2010'dan beri kendisini yavaş yavaş belli eden bu ulusal ekonomiyi koruyucu politikaların pandemi sonrasında daha da güçlü bir şekilde gündeme geleceğini savunacağım.

Neomerkantilist korumacı politikaların yarı-çevre durumundaki Avrupa Birliği'ne ve üye ülkeleri üzerindeki etkisini tartışarak, pandemi sonrasında bu birliğin ABD-Çin arasındaki ticaret savaşlarından nasıl etkileneceğini inceleyeceğim. Üye devletlerin yeni ittifak arayışları içine girebileceği, Çin ile yeni

yatırım anlaşmalarının imzalanabileceğini ve Avrupa'daki ABD hegemonyasının sarsılabileceğini savunacağım.

Son olarak, Ticaret savaşlarının ve neomerkantilist korumacı ekonomi politikalarının etkisinde uluslararası ilişkilerde göreli bir kutupsuzluk döneminden geçildiğini iddia edeceğim. ABD dış politikasında izolasyonist bir tutum sergilemeye başlamasıyla, AB'nin güvenliğini sağlayacak yegâne aktör halinden çıkması talebi, NATO'nun yapısı üzerindeki tartışmalar, Orta Doğu'daki siyasi ve askeri sorunlarda etkin bir rol üstlenmemesinin, kutupsuzluğu durumunu açıklayacak önemli gelişmeler olduğunu savunacağım.

Merkantilist ve Neomerkantilist Ekonomi Politikaları

Korumacı politikaların temel dayanağını oluşturan merkantilizm yaklaşımı, 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Avrupa'da yaygın olan, karşıt ulusal çıkarlar arasındaki çatışma alanı olarak görülen uluslararası ekonomide devlet iktidarını güçlendirmeyi amaçlayan ve bu doğrultuda ulusal ekonominin hükümet tarafından düzenlenmesini teşvik eden teori ve pratik olarak açıklanabilir (Robert Jackson and Georg Sørensen, 2010, s. 162). Merkantilizm, liberalizmin öngördüğü serbest piyasa mantığına karşı müdahaleci devlet mantığını savunur. Bu fikri, büyük servet ve yüksek ticaret hacminin devletin kontrolünde olduğu takdirde, bir devleti diğerlerinden daha güçlü ve yetenekli hale getiren askeri güce dönüşebilecek olmasıyla temellendirir. Gücün bu türden artışı, çoğunlukla kendi ulusal çıkarlarına hizmet etmek için uygun olan temel ekonomik kuralları oluşturarak, sürdürerek ve uygulayarak istikrarı ve düzeni sağlayan güçlü bir devletsellik oluşturur (Samuel Yaw Appiah-Marfo and Bertha Z. Osei-Hwedie, 2019, s. 27). Serbest piyasa koşullarının önemsenmemesi ve devletin güçlenmesinin öncelenmesi ışığında bu kuramın en basit tanımını *devletsellik arayışı (the pursuit of stateness)* olarak belirleyebiliriz (HETTNE, 1993, s. 213). Devletsellik, ulus-devletlerden oluşan bölgelerde merkantilizmin uygulanabilirliğine ve iç tutarlılığına katkı sağlamaktadır (HETTNE, 1993, s. 213). Merkantilizmin daha modern yansımalarına bakıldığında karşımıza çıkan durum şudur: Modernleşmenin zorunluluklarını yerine getirirken yükselişteki uluslar arasında yenik düşmemek, başka bir deyişle çevreleşmekten kurtularak endüstrileşmiş devletlerin seviyesine ulaşma ihtiyacının hissedilmesidir (HETTNE, 1993, s. 214). Bu manada, ulusal politik ekonomi ya da devlet kapitalizmi gibi yaklaşımlar bu anlayıştan türemiştir. Özü itibariyle merkantilist politikaların iki amacı olabilir: Ya küresel ekonominin yıkıcı etkilerinden yerel üreticiyi korumak ve stabil bir ekonomik sistem oluşturmak için ekonomiye müdahil olmak ya da korumacılığı direkt olarak

devlet gücüyle özdeşleştirmek (Buzan, 1984, s. 608). Uluslararası sistemin liberal değerler üzerine kurulu olduğu ve ABD hegemonyası altında şekillendiği düşünüldüğünde, korumacılığın devlet gücüyle özdeşleşmesi durumunun günümüz koşullarında büyük ihtilaflar çıkaracağı söylenebilir.

Neomerkantilizmi, merkantilizmin serbest piyasa koşullarına duyduğu kuşkuyu barındırmakla birlikte dünya pazarının anarşisine yem olmadan, yerel pazarları güçlendirecek ve üretimde uzmanlaşmayı sağlayacak kadar büyük, kendi kendine yeten bloklardan oluşan, parçalı bir dünya sistemini savunan bir *bölgesellik arayışı (the pursuit of regionness)* olarak tanımlayabiliriz (HETTNE, 1993, s. 230). Bu açıdan bakıldığında, bölgesellik ile devletsellik arasında doğru orantı bulunmaktadır. Bölgeselliğin yüksek seviyede olması ekonomik bağımlılık, iletişim, kültürel homojenlik, ortak hareket etme kapasitesi ve özellikle ilgili bölgedeki çatışmayı azaltma kapasitesi anlamına gelir (HETTNE, 1993, s. 221). 1980 sonrasında kurulan yeni bölgeselcilik *(new regionalism)* kavramıyla ortaya çıkan NAFTA, APEC gibi ekonomik iş birliği teşkilatları bunlara örnektir. Bu örgütlerin Soğuk Savaş dönemindeki bölgeselcilikten farkı ise planlı ve tepeden inme bir şekilde değil daha doğal ve aşağıdan yukarı doğru gelişen bir yapıda olmalarıdır. Dolayısıyla, neomerkantilizm liberal serbest piyasa ekonomine karşı kuşkucu ve müdahaleci tavrını korurken, devletsellikten daha aşkın bir biçimde bölgesel bir kalkınma ve kendine yetmeyi hedefler (HETTNE, 1993, s. 231). Bunu da iç geliri ve istihdamı arttırmanın bir yolu olarak ticaret kısıtlamaları ve vergilendirmeler yoluyla yapar. Dolayısıyla, serbest ticaret kavramı yerine de adil ticaret kavramı ortaya çıkacaktır (Anonim, 1999, s. 109).

Neomerkantilist politikaların gündeme gelişi, yukarıda da belirttiğim gibi aslında Çin'in rekor büyüme oranları yakaladığı 2010 sonrasına denk düşmektedir. Bu dönemde Çin, ekonomik gelişimini savunma projeleri ve ekonomik iş birlikleriyle hızlı şekilde desteklerken; ABD ise Suriye iç savaşının çıktılarıyla uğraşmakta, yeniden tırmanışa geçen terörle baş etmeye çalışmaktaydı. Donald Trump, ABD Başkanı olmasının ardından Çin'in bu yükselişini tehdit olarak görmeye başlayarak, ABD ulusal ekonomisinin korumacı politikalar uygulayacağının sinyallerini verdi. Trump'ın "America First" kampanyalarıyla beraber yeni iş imkânları açmak ve işsizliği tarihin en düşük seviyesine çekmek gibi seçim vaatleri sürekli gündemdeki yerini koruyordu. ABD, küresel ekonominin çevreleştirdiği ve ucuz iş gücü sağladığı Çin'deki yatırımlarının bir bölümünü kendi toprakları içine çekmek istiyor, böylece yeni iş imkanlarının doğacağını dile getiriyordu. Bu korumacılık aynı zamanda, Çin'in büyümesine büyük katkı sağlayan ABD menşeili yatırımların bu pazardan çekilmesini amaçladı. Dolayısıyla, ABD bir taraftan kendisini daha çok ticari

alandaki bir savaşa hazırlayarak Çin'in yükselişini engellemeye çalışırken diğer taraftan yarattığı iş imkanlarıyla kamuoyunda büyük bir reklam kampanyası yapabilecekti. ABD Başkanı Donald Trump, "Ticaret savaşları iyi ve kazanmak için kolay bir yoldur" (LEMİEUX, 2019) diyerek aslında, uluslararası sistemde Çin'in yayılmacı politikalarına ve askeri kapasitesinin arıtmasına karşı büyük bir ekonomik bir savaş başlatıyordu.

ABD-Çin Arasında Ticaret Savaşlarının Gelişimi

1976'da Mao'nun ölümünden sonra iktidara gelen Deng, 1978 yılında Çin'de, bütün vatandaşların ihtiyaçlarının karşılanması için dört ana koldan oluşan bir modernleşme projesi başlatmıştır. Tarım, sanayi, eğitim-bilim ve savunma alanlarına eğilen bu proje, 80'lerin sonunda yürüklükten kaldırılarak, halka verilen kimi haklar geri alınmıştır. Örneğin, 80'ler boyunca "kişisel sorumluluk sistemi"yle halkın müşterek arazileri kullanımına izni verilmiş; ancak daha sonra bu uygulama yürürlükten kaldırılmıştır. Yine aynı modernleşme paketiyle kurulmaya başlayan Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) beklenen etkiyi gösterememiş (HARVEY, 2015, s. 143) ve birçoğu borç batağında sürüklenmiştir.

1990'ların başında oluşturulan dört özel ekonomik bölge daha sonrasında *"açık ekonomik bölgelere"* dönüştürülmüş ve bu bölgelerde serbest ekonominin bütün koşulları uygulanmıştır. Bunun yanı sıra, kırsalda toprakları ellerinden alınan birçok tarım işçisi emek piyasasına geçiş yapmak zorunda bırakılmış ve geride kalan araziler sembolik meblağlara şirketlere devredilmiştir. 1990'lardan sonra oluşan tek kutuplu dünya düzeninde Çin; IMF, Dünya Bankası ve Washington Mutabakatı'nın Rusya ve Orta Avrupa'ya sunduğu ani özelleştirme içerikli şok tedavisini uygulamayarak, "Çin tarzı sosyalizm" ya da "Çin tarzı özelleştirme" olarak adlandırılan kendine has bir ekonomik model uygulamıştır (HARVEY, 2015, s. 131).

Bu politikalar sonucunda Çin 1990'lardan 2010'lara kadarki süreçte, dünyaya en ucuz iş gücü sağlayan ülkelerden biri haline gelmiştir. 2010 sonrası dönemde ise ucuz işgücünden elde ettiği gelirin büyük bir kısmını yüksek teknoloji geliştirmeye ve bu teknolojinin üretim altyapısını kurmaya harcamıştır. Çin'in dünya ile ekonomik ilişkilerini geliştirerek Asya, Afrika ve Avrupa'da büyük pazarlar elde etmesi üzerine ABD, Çin'den ithal edilen ürünlere ek vergiler getirerek, başta Apple olmak üzere neredeyse bütün üretim ve dağıtım ağını Çin'e kurmuş olan pek çok şirketi zor durumda bırakmıştır (Jack Nicas ve Paul Mozur, 2018). Zira yüksek teknoloji ürünlerini düşük fiyata mal

edebilen ve devasa dağıtım ağıyla bütün dünyaya dağıtabilen hâlihazırdaki fabrikalarını kapatıp ABD'de fabrika açmak, ekonomik açıdan hiç de makul olmayan bir ikileme dönüşmektedir. Tüm bunlar göz önüne alınarak düşünüldüğünde çevre ülkeden yarı çevre ülke konumuna yükselen Çin, sonrasında yaptığı uluslararası yatırımlarla beraber bir merkez halini almaya başlamıştır. Bu gelişmeler, Çin'in neden dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olduğuna dair bize bazı ipuçları vermesi açısından önemlidir.

Başlangıçta ABD, Çin'in uyguladığı kısmi serbest ekonomi bölgeleri programına karşı çıkmamış ve Çin'in 11 Aralık 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyesi olmasını ve liberal dünya ekonomisi içinde yer almasını desteklemiştir. Bir yanda *"kapsamlı katılım"* olarak değerlendirdiği bu üyeliğin sonrasında Bill Clinton, Çin'e "kapitalizmin iğnesini soktuğunda demokrasinin geleceğini" umarken (SCHELL, 2020) diğer yanda Çin, aslında kendi üreticilerine büyük pazarlar sağlamış ve üyesi olduğu DTÖ'nün şartlarına aykırı olarak yabancı yatırımcıların pazar payını kısıtlı tutmuştur. 2010'dan sonra Çin'in yüksek teknoloji üretiminde büyük bir ivme kazanması ABD'nin gözünden kaçmamış olsa da liberal ekonominin sürekli büyüme ve ilerleme arzusu, Trump iktidarına kadar, ABD'yi bir aksiyon içine girmekten alıkoymuştur. Donald Trump'ın yurtdışında ucuz üretim yapan ABD menşeili firmaların artık ABD ulusal sınırları içerisine fabrikalar kurarak Amerikalıları istihdam etmesine dayanan *"Make America Great Again"* ideali ve işsizliği bitirme vaadi, iktidara gelmesiyle birlikte "ticaret savaşları"nın dillendirilmeye başlanmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra ABD ile Çin arasındaki ticaret hacmine bakıldığında, ithalat ve ihracat dengesindeki büyük orantısızlık da iki ülke arasındaki gerilimin diğer bir nedenini oluşturmaktadır.

ABD'nin 2018 yılında Çin ile olan ticaret açığı 419,5 milyar dolar iken, 2019 yılında bu açık %18 azalarak 345,6 milyar dolar olmuştur (AMADEO, 2020). ABD, Çin ile olan ticaretinde bu aşamadan sonra serbest ticareti değil, adil ticareti önceleyerek süreci kendi lehine çevirmeyi ve üretimi kendi içine çekmeyi hedeflemiştir.

2019 yılında Google'ın Huawei'ye destek sağlamayacağını ve Google Play ve diğer Google bandrollü uygulamalara erişim desteğini vermeyeceğini açıklaması üzerine iki ülke arasında ipler iyice gerilmiştir (Dorcas Wong and Alexander Chipman, 2020). Bununla birlikte, ABD tarafından başlatılan tek taraflı ticaret girişimleri, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nın (NAFTA) daha önce yeniden müzakere edilmesinden ve başlangıçta Avrupa Birliği ve Japonya'ya karşı planlanan otomatik tarifelerde görülebileceği gibi, yalnızca Çin'i hedeflememişti. Özellikle ABD, Kanada ve Meksika arasında yenilenmiş NAFTA anlaşması uyarınca, her üyenin ABD'nin Çin'i baskılama hede-

finin altını çizen piyasa dışı ekonomilerle ticaret görüşmelerine başlamadan üç ay önce diğer tarafları bilgilendirmesi gerekmişti (LİNG, 2019, s. 17).

Bütün bu ticaret savaşlarının ardında aslında politik, ekonomik ve askeri nedenler bulunmaktadır. 30 yılı aşkın bir süre boyunca Çin, devrimci kozadan çıkmış, kırılgan ekonomisini geliştirmiş, modern altyapısını ortaya koymuş ve küresel kurumların önemli bir parçası olmuştur. DTÖ'nün bir parçası olmasıyla birlikte başka bir büyük gücün ciddi bir düşmanlık veya savaş ihtimalini bertaraf etmiş; bu korunaklı ortamda da sadece hayatta kalmayıp gelişmiştir (SCHELL, 2020). Çin'in üstel ekonomik yükselişi zaman içerisinde büyük bir askeri güç kurmasına ve Asya Pasifik'teki ABD liderliğini tehdit etmesine neden olmuştur (örneğin Güney Çin Denizi'ndeki anlaşmazlıklar). Çin, Kuşak ve Yol Girişimi gibi dünya çapında altyapı projelerini üstlenecek finansal kaynaklar sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda ABD tarafından oluşturulan Dünya Bankası'na rakip olan kendi Asya Kalkınma Bankası'nı kurmuştur. Bu kalkınma projeleri sayesinde Çin bölgesel liderliğini pekiştirebilmiş ve çeşitli bölgelere kalkınma yardımları sağlayarak yumuşak gücünü kullanabilmiştir (Samuel Yaw Appiah-Marfo and Bertha Z. Osei-Hwedie, 2019, s. 33).

Ticaret Savaşlarının Avrupa Birliği'ne Etkisi

Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un *"NATO'nun beyin ölümü gerçekleşti"* (DEEPER, 2019) ve *"NATO'nu düşmanları Rusya ya da Çin değil, terörizmdir"* (South China Morning Post, 2019) söylemleri, Çin'in ekonomik ve askeri yükselişini engellemeye çalışan ABD'nin Avrupa Birliği üzerindeki hegemonyasının, üye ülkeler arasında sorgulanmaya başlandığına işaret etmektedir. Avrupa Birliği içerisindeki en etkin ülkelerden biri olan Fransa'nın Çin ve Rusya lehine yaptığı bu açıklama, aynı zamanda ABD'nin ekonomik, siyasi ve askeri kaygılarını paylaşan birliğin varlığını da tehdit etmektedir. Avrupa Birliği için hiçbir şey eskisi gibi değildir; Rusya artık Doğu Avrupa ülkelerinde seçimlere müdahil oluyor ve hatta askeri müdahalelerde bulunuyorken (Ukrayna örneğindeki gibi), Çin ise iyi niyetli bir ticari ortaktan uluslararası finansör haline gelmiştir (Gustav Gressel and Nicu Popescu, 2020). Bununla birlikte, Birleşik Krallık'ta Brexit'i savunan Muhafazakâr Parti'nin referandumu kazanması ve ardından iktidara gelmesinde popülist sağ hareketlerin etkisini inkâr etmek güç olsa da AB'nin artık üye ülkelerine bir gelecek vizyonu sunamamasının da etkisini göz ardı etmemek gerekir.

Covid-19 pandemisi boyunca Kıta Avrupası'nda salgından en çok etkilenen ülkelerden İtalya ve Fransa'da, AB'nin salgına karşı üye devletleri yeteri kadar

desteklemediği ve bu salgına karşı ortak mücadele geliştirilmediği konusunda eleştiriler getirilmiştir. Fransa'da Marine Le Pen, *"Avrupa Birliği, koronavirüsün ilk kurbanı! Üye ülkelerine "en az tepki, en az dayanışma, en az yardım" sağlayarak toplam yetersizliğini gösterdi."* diyerek tepkisini dile getirmiştir (AFP, 2020). AB sosyal, ekonomik ve güvenliğe dair mevcut problemlerin çözümünde takındığı pasif tutum yüzünden eleştirilerin merkezine otururken, pandemi performansının bu kadar kötü olması, AB karşıtlığını Avrupa içinde arttıran bir etmen haline gelmiştir.

Bu ivmenin farkında olan Emmanuel Macron düşünülmez olanı düşünmemiz gereken bir dönemden geçtiğimizi söyleyerek, şu anda AB'nin siyasi bir proje mi yoksa sadece bir ortak pazar projesi mi olduğuna karar verilmesi gerektiğini söylemektedir (Macron, 2020). Bununla beraber AB'nin üye ülkeleri karşılaştıkları siyasi problemler karşısında yalnız bırakmaya devam etmesi halinde İtalya, Fransa ve İspanya'da popülistlerin galip gelebilme tehlikesine de dikkat çekmektedir. Eğer beklenen finansal ve siyasal dayanışma gösterilmezse, Euro Bölgesinin ve hatta AB'nin dağılabileceğini şu cümlelerle aktarmıştır:

> *"Son 30 yılda, insanlık tarihinin şahit olamadığı bir şekilde dünya üzerinde 1,5 milyar insan seyahat ediyor. Aynı şekilde, bilgiye erişimin sınırsız olduğu bir dünyada yaşadık uzun bir süre. Şu anda insanlara dışarı bir adım dahi atma diyoruz. Bunların siyasal, sosyolojik ve antropolojik sonuçları olacaktır"* (Macron, 2020).

Donald Trump'ın 2018 yılındaki seçim mitinglerinde "ABD'ye Avrupa'dan gelecek her arabaya %20 ek vergi getireceğiz" (David Shepardson and Doina Chiacu, 2018) açıklamasının ardından büyük bir pazar kaybı tehlikesiyle yüzleşen AB, Trump'ın Çin ile yürüttüğü ticaret savaşından ciddi şekilde etkilenen Amerikalı çiftçiler için ABD ile yeni bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmanın imzalanmasının ardından ek vergiler konusunda "şaka yaptığını" dile getiren Trump (Pramuk, 2019), konuyu yalnızca gündeme getirerek bile AB'den istediğini almayı başarmıştır.

ABD'de Donald Trump yönetimiyle beraber yükselişe geçen vergilendirme politikaları, AB üye devletlerini Asya pazarına açılmaya itmiştir. En güçlü araba üreticilerinden olan Fransa ve Almanya, bu yolla büyük kârlar elde etmişlerdir (Goulard, 2020, s. 4). Fransız Otomobil Üreticisi PSA Grup'un Çin'de iki tane fabrika açacağını bildirmesi, ticari ilişkilerin bu alanlarda geliştiğini göstermektedir (Yilei Sun and Laurence Frost , 2019).

ABD ve Çin arasındaki ticaret savaşları küresel ekonomik gelişmenin önüne büyük bir set çekmişken, pandemi sonrasındaki ticari pratiklerin de bir anda ulusal devlet ekonomisinin ve üretim kapasitesinin gücünü ön plana çıkarması, AB'nin siyasi ve ekonomik olarak kritik bir yol ayrımıyla karşı karşıya kal-

masına neden olmuştur. AB'nin Pekin ve Washington arasındaki ticaret savaşında hangi yolu tercih edeceği konusundaki büyük kafa karışıklığı, yeni bir politika oluşturmasını engellemektedir. ABD ve Avrupa'nın güvenlik ve siyasal sistemleri açısından benzer endişeleri paylaşması dolayısıyla, Avrupa ile Çin arasındaki ilişkinin büyük ticaret antlaşmalarıyla desteklemesi pek olası görünmemektedir. Ancak ABD'nin yaklaşımını onaylamak, çok taraflı bir ticaret sistemi üzerine kurulan AB'nin kurucu ilkelerine ters düşecektir. Diğer tarafta ise Çin'i kızdırmak, geleceği umut veren bir pazar için riskli bir adım olabilir. Tüm bunlar göz önüne alındığında AB, tarafsız bir pozisyon alarak Avrupa ürünlerinin hem Çin hem de ABD pazarlarında daha rekabetçi hale geleceği umudunu da bir nebze olsun sürmektedir (Urmas Varblane and Mathias Juust, 2019).

Ticaret Savaşları Sönümlenir mi?

Ticaret savaşlarının nereye varabileceği konusunda merkantilist ve neoliberal olmak üzere iki görüşün olduğunu söylenebilir (Samuel Yaw Appiah-Marfo and Bertha Z. Osei-Hwedie, 2019). Merkantilistler, ABD ve Çin arasındaki ticaret savaşlarının derinleşeceğini ve ülkelerin ulusal çıkarlarını gözeterek stratejik ticaret politikaları uygulayacaklarını dile getirir. Dolayısıyla son elli yıldır neoliberal politikalarla sürekli büyüme döneminde olan uluslararası ticaretin bundan sonraki dönemde daralacağı ve krizlerle boğuşacağı iddia edilir. Neoliberal görüş ise, ABD ve Çin'in hem kendi ekonomilerine hem de dünya ekonomisine zarar veren bu politikalardan vazgeçeceklerini ve kendi aralarında anlaşacaklarını savunur. ABD'li üreticilerin üretken ve dinamik bir yapıda olmasının yanında, Çin'deki ucuz üretim ve iş gücü sayesinde büyük gelirler elde ettiklerini vurgulayan neoliberaller, ABD ile Çin arasındaki ticaret açığının bu anlamda normal olduğunu iddia eder. Dolayısıyla vergi uygulamalarıyla bu açığın kapanmayacağı, bunu ancak üretimi arttırarak başarabileceği iddia edilmektedir.

Pandemi öncesinde bile liberal ekonominin çeperlerine ticaret savaşları ve vergilendirme politikalarıyla devasa bir baskı uygulayan merkantilist korumacılık, pandemi sonrasında da ulus devletlerin hayali sınırlarını daha da belirginleştiren bir dönemin kapısını aralayabilir. Devletsellik arayışının bu derece yoğunlaştığı bir dönemde ABD'nin karşısına alternatif bir merkez olma iddiasıyla çıkan Çin'in varlığı, yeni çatışma ve ihtilaf alanlarının çoğalmasına neden olabilir. Aslında, Çin Halk Cumhuriyeti Başkanı Xi Jinping, 2017'de Çin'in dünyanın merkezinde bir yerde konumlanmasını hedeflediğini söyleyerek, bu yeni dönemin işaretini zaten vermişti (Hal Brands and Jake Sullivan,

2020). ABD Çin'in etrafında kurduğu müttefiklikler ve güvenlik ortaklıkları ile Çin'i Batı Asya'da askeri olarak bir kıskacın içinde bırakmak istemiş; buna karşılık Çin bölgesel önceliklerine odaklanarak, Japonya ve Vietnam'da kendi ulusal güvenliğini sağlayacak müdahalelere yönelmişti (Hal Brands and Jake Sullivan, 2020). Buna ek olarak da uluslararası yatırım ve ticari faaliyetlerine hız vererek, Asya, Afrika ve Avrupa'nın bazı bölgelerindeki ekonomileri Pekin'e bağlamaya çalışan iddialı Kemer ve Yol Girişimi ile kendi ekonomik alanının yaratılmasına çoktan başlamıştı. Bugün gelinen noktada Çin ile ABD arasındaki en büyük çatışma alanı, akıllı telefon ve internet altyapıları alanında hangi ülkenin söz sahibi olacağı olmuştur. Yukarıdaki bölümlerde bahsettiğim üzere, bu trilyon dolarlık yatırım alanına sahip olacak ülke, büyük dataları elde etme ve işleyebilme gücünü de elinde bulunduran bir siber güç haline gelebilecektir.

Diğer yanda, İngiltere, Danimarka ve Hollanda gibi bazı devletlerin ilk etapta *sürü bağışıklığı* gibi stratejiler benimsemesi, liberal siyaseti ve serbest piyasayı yeniden hedef tahtasına koydu. Bu ülkelerde salgının hızlıca yayılmasının ve ölüm oranlarında kısa sürede ciddi bir patlama yaşanmasının ardından bu stratejiden vazgeçildi. Ülke kaynaklarının büyük bir bölümü, burjuvazinin ve emekçi sınıfın evde kaldıkları süre boyunca geleceklerini güvence altına alacak sosyal devlet politikalarını ve sağlık sistemlerini güçlendirmeye yönelik harcamalara kaydırıldı. AB üye ülkelerinin, birliğin böyle bir kriz anında üye devletlere yeterli desteğini göstermediğini iddia etmesi (franceinfo, 2020), hâlihazırda Brexit süreciyle büyük yara alan birlik ruhuna bir darbe daha vurdu. Salgın ya da doğal afet anlarında kritik malzemelerin süper güçler arasında açık arttırma metalarına dönüşmesine, kimi yerlerde de bu süper güçlerin başka bir ülkenin malına el koyması gibi sonuçları doğurdu (The London Post, 2020). Maske, koruyucu önlük gibi üretimi çevre ülkelere bırakılmış malzemelerin bir anda hayati öneme sahip olması, ulusal üretimin önemini yeniden hatırlattı. 1980'lerden başlayarak devletin piyasan çekilmesini ve özel sektörün, girişimciliğin önünün açılmasını amaçlayan neoliberal dönüşüm, devletin mutlak kontrolünde yürütülen böyle bir dönemde sorgulanmaya başlandı.

Yukarıda bahsettiğim pandemi sonrasındaki küresel olarak neomerkantilist korumacılığın tüm dünyada artması da ticaret savaşlarının hala gündemde kalmasına neden olmuştur. Koronavirüs pandemisine karşı hala kesin bir tedavinin bulunamaması ve aşı konusundaki en umutlu tahminlerin bile birkaç yıllık süreçler öngörmesi, liberal anlamdaki normalleşmenin uzun bir zaman alacağını işaret etmektedir. Neoliberallerin ticaret savaşlarının Çin ile ABD arasında yapılacak bir anlaşma ile sonlanacağına dair inançları şu ana kadar sadece spekülasyon olarak kalmış; 2019 yılında ABD Başkanı Donald Trump

herhangi bir anlaşmaya varılmadığını dile getirmiştir (PALMER, 2019). ABD'deki yaklaşan seçimlerin ardından Donalp Trump'ın seçimi kaybetmesi durumunda bile, Çin'in ekonomik güç olarak ABD'yi tehdit etmesi ve pandemi koşulları, ticaret savaşlarının belli bir süre daha devam edeceği uluslararası ekonomi politikalarının yürütüleceğini söyleyebiliriz.

Neomerkantilizmin Kıskacında Uluslararası İlişkilerde Kutupsuzluk Dönemi

Uzun bir süre boyunca dünyaya sağladığı ucuz iş gücü ile ABD'li şirketlere büyük kârlar elde ettirmiş olmasına rağmen Çin, bütün bu yatırımları kendi teknolojik altyapısını kurmak için kullanarak yeni bir merkez olmaya doğru ilerlemiştir. Bunun karşısında ABD yatırımlarını Asya'da gelişmekte olan ülkelere kaydırarak Malezya, Japonya, Endonezya gibi çevre ülkelerdeki ucuz işgücüyle uzun vadede üretimini devam ettirmeyi hedeflemiştir. Ayrıca, bu ülkelerdeki askeri varlığını arttırarak bir yandan iktisadi diğer yandan ise askeri anlamda Çin'i yeniden baskı altına almayı amaçlamıştır. Bu süreçte Çin'in de bölgesellik arayışı ile küreselleşme kaynaklı ekonomik sorunları en aza indirgemeye ve kendi kendine yeten bloklar oluşturmaya çalışacağı söylenebilir.

Immanuel Wallerstein, ABD'nin mutlak hegemonyasının 1945-1990 ile sınırlı olduğunu ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra bu hegemonyanın zayıflamaya başladığını iddia etmektedir (AVCIOĞLU, 2014, s. 100). Askeri güç kapasitesi ve savunma sanayii harcamaları açısından ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana lider ülke konumunu korumuş; şu an bile en yakın rakibi Çin'i gölgede bırakmayı başarmıştır. Bununla birlikte, güç kavramındaki değişme ve çeşitlenmelerle beraber sert güç kullanımının uluslararası sistemde devletleri yalnızlaştırması ve olası bir çatışma riskinin maliyetinin çok kabarık olması da maddi güç kullanımını sınırlandırmıştır. Askeri güç kapasitesi açısından kendisiyle baş edebilecek bir gücün olmadığının farkında olan ABD, yeniden izolasyonist bir politika yürüterek bölgesel çatışmalar üzerinde etkisini azaltan ve sadece ticari ilişkilerini güçlendirecek adımlar atan bir ülke haline gelmiştir. Kuzey Kore Lideri Kim Jong-un ile Trump'ın el sıkışma görüntüleri, Suriye iç savaşının başlangıcında ABD'nin müdahale konusunda Irak İşgali'ndeki kadar istekli olmaması, Almanya'dan 12 bin ABD askerinin geri çekilmesi bu izolasyonist politikanın yansımaları olarak okunabilir. Bütün bu gelişmeler uluslararası ilişkilerde bölgesel çatışmaların yoğunlaşmasına neden olarak göreli bir kutupsuzluk döneminin zeminini oluşturabilir.

AB gibi halihazırda var olan siyasi ve ekonomik birliklerin gücünün azalmasının asıl nedeni, üye devletlerin ulusal ekonomilerini yıpratan, devletselliklerini kontrol altına alan bir hegemonik yapı içinde olmalarından kaynaklanır. AB ve diğer bölgesel örgütler bu uluslararası ilişkilerde devlet aktörünün ön plana çıkmasına karşı kendilerini dönüştürmedikleri sürece sorgulanmaya devam edecek gibi gözüküyor. Bu kutupsuzluk hali bir geçiş dönemi olarak algılanabilir; zira bölgesel anlamda kurulacak olan ekonomik ya da siyasi birlikler ABD hegemonyasına karşı ciddi bir tehdit oluşturabilir. Avusturalya eski Başbakanı ve Çin üzerine çalışmalarıyla tanınan Kevin Rudd'un öne sürdüğü, nükleer çatışmalara ve vekalet savaşlarına gebe olan güncellenmiş Soğuk Savaş 1.5 (Keith Johnson and Robbie Gramer, 2020) gibi bir dönemin yaşanacağını düşünmesem de bölgesellik arayışının artması halinde bir bloklaşmanın yavaş yavaş meydana gelebileceği ve kutupsuzluk döneminin sona erebileceği öngörülebilir. Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş döneminde, küresel ekonomik liderlik için ciddi bir rakip ve küresel norm ve kurumları şekillendirme yeteneğine Pekin kadar haiz olmadığı düşünüldüğünde (Hal Brands and Jake Sullivan, 2020), önümüzdeki dönemde böyle bir bloklaşmanın meydana gelmesi şaşırtıcı olmayacaktır.

Sonuç

Yukarıda bahsettiğim bütün veriler ışığında ABD ile Çin arasındaki gerilimin asıl nedeninin ABD'nin, Çin'in yeni bir merkez haline gelmesine karşı verdiği mücadele olduğu söylenebilir. Çin'in 1990'lardan sonra oluşturmaya başladığı serbest ticaret bölgelerinin yanı sıra devlet destekli özel şirketlerin de kurulması, ülke içerisinde iki ayrı ekonomik sistemin var olmasına neden olmuştu. Kırsallarda yaşayan insanların, uygulanan mülksüzleştirme politikaları sonucunda serbest ticaret bölgelerine göç etmek zorunda kalmasıyla Çin, uzun bir süre boyunca dünyanın en ucuz işgücü sağlayan sahası haline gelmişti. Ucuz işgücünün yarattığı yatırım fırtınası sonucu elde edilen gelirin büyük kısmı teknoloji ve sanayi yatırımları için kullanıldı. ABD'nin hegemonyasını korumak adına, Çin'in yükselen ticari ve askeri kapasitesine karşı merkantilist, korumacı politika araçlarıyla ulusal ticaretini güçlendirme çabaları, 2018 yılından sonra ticaret savaşlarının gündeme gelmesine neden olmuştu. Pandemi sonrasında Çin ile ABD arasındaki gerilimin devam etmesi, salgının ulusal ekonomilerin üretim kapasitesinin önemini arttırması ve küreselleşmeye dair inançtaki büyük çatlak, bu savaşların devam edeceğine işaret etmektedir.

AB üye ülkeleri tarafından NATO'nun işlevinin sorgulanması ve devletselliğin yoğunlaşması, hegemonik ittifak ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesi-

ne neden olmaktadır. Dolayısıyla, güvenli stratejik ortak ABD'nin AB üzerindeki hegemonyası sorgulanırken, yeni ve güçlü bir finansör haline gelen Çin'in küresel anlamda ticari, siyasi ve askeri iş birliklerinin öznesi olarak boy gösterdiğini gözlemleyebiliriz. Bu durum, mevcut ittifak sistemlerinin bozulmasına neden olurken, yeni bölgeselliklerin oluşmasına da zemin hazırlamaktadır. Oluşan bu yeni bölgeselliklerin temel amacı ise, küreselleşmenin beraberinde getirdiği ulusal ekonomiyi zayıflatıcı politikaların sonuçlarından kaçınmayı hedefleyerek, kendi kendine yeten bloklar oluşturmaktır. Devletsellik ve bölgesellik arayışının devlet aktörünü ön plana çıkarması, uluslararası sistemde sınırlara duvar örmek ve paralı asker grupları oluşturmak gibi pre-modern güvenlik önlemlerinin yeniden keşfiyle neticelenmektedir. Bu çerçevede Çin ABD'ye karşı ulusal ya da bölgesel ölçekte net bir askeri üstünlüğe sahip olana kadar uluslararası ilişkilerde göreli bir kutupsuzluk döneminin yaşanacağı söylenebilir.

Öte yandan, Brexit sonrası prestiji sarsılan Avrupa Birliği'nin salgın süresince ortaya koyduğu performansın da ağır eleştirilere maruz kalması, birliğin içindeki huzursuz sesleri çoğaltacak gibi gözüküyor. Ulusal ekonomilerin ön plana çıktığı ve birliğin görevini hem siyasi hem de ekonomik açıdan yerine getiremediği bir dönemde devletsellik arayışının güçlenmesi, doğası gereği ekonomik olarak ulusal ticareti zayıflatan AB'nin birlik ruhunu kemiren başka bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Halihazırda Suriye İç Savaşı'ndan sonra dalgalar halinde tüm dünyaya yayılan mültecilerin sağ popülist partilerin oyunu arttırması ve ulusal kimliklerin yeniden gündeme gelişi birliğin en büyük problemi haline gelmişken; bu yaklaşan tehditlere karşı birliğin, yapısını nasıl savunacağı hala gizemini korumaktadır.

Bütün bu ulusal korumacılığın kuvvetlenmesi üzerine kurulmuş eğilimlerin karşı tarafında, kendisini sürekli büyütmeyi hedefleyen bir sermayenin ve bunun etrafında örülü ilişkilerin olduğunu unutmamak gerekir. Zira küreselleşen dünyanın sağladığı avantajların bir anda silinmesi, sermaye sahipleri için mantıklı bir yol değildir. Dolayısıyla uluslararası ilişkilerde yeni bölgesellikler oluşurken bu dilemma, küreselleşmenin kendisinin mi yoksa araçlarının mı sorunlu olduğunu bizlere sorgulatmaktadır.

Kaynaklar

AFP. (2020, Mart 24). *Le Pen: "l'Union européenne, premier mort du coronavirus"*. Le Point: https://www.lepoint.fr/politique/le-pen-l-union-europeenne-premier-mort-du-coronavirus-24-03-2020-2368655_20.php adresinden alındı

AMADEO, K. (2020, Şubat 26). *US Trade Deficit With China and Why It's So High*. The Balance: https://www.thebalance.com/u-s-china-trade-deficit-causes-effects-and-solutions-3306277 adresinden alındı

Anonim. (1999, Eylül 27). *Neomercantilism and Bilateral Trade Issues.* Lehigh University: https://www.lehigh.edu/~bm05/research/chapter5.v2300.pdf adresinden alındı

AVCIOĞLU, G. Ş. (2014). Immanuel Wallerstein'in Dünya Sïstemï, Jeopolïtïk Ve Jeokültür Kuram. *31*, 100.

BUZAN, B. (1984). Economic Structure and International Security: The Limits of the Liberal Case. *International Organization* (Cilt 38). içinde The MIT Press.

Buzan, B. (1984). Economic Structure and International Security: The Limits of the Liberal Case",. *International Organization, 38*(4), s. 608.

David Shepardson and Doina Chiacu. (2018, Haziran 27). *Trump says finishing U.S. study on tariffs on cars from EU*. Reuters: https://www.reuters.com/article/us-usa-trade-autos/trump-says-finishing-u-s-study-on-tariffs-on-cars-from-eu-idUSKBN1JM1GQ adresinden alındı

DEEPER, D. (2019, Kasım 7). *Emmanuel Macron warns Europe: NATO is becoming brain-dead*. The Economist: https://www.economist.com/europe/2019/11/07/emmanuel-macron-warns-europe-nato-is-becoming-brain-dead adresinden alındı

Dorcas Wong and Alexander Chipman. (2020, Ağustos 13). *The Us-China Trade War A Timeline*. China Briefing: https://www.china-briefing.com/news/the-us-china-trade-war-a-timeline/ adresinden alındı

franceinfo. (2020, Nisan 9). *Coronavirus : quatre signes de l'impuissance de l'Union européenne face à l'épidémie de Covid-19*. franceinfo: https://www.francetvinfo.fr/sante/maladie/coronavirus/coronavirus-quatre-signes-de-l-impuissance-de-l-union-europeenne-face-a-l-epidemie-de-co adresinden alındı

Goulard, S. (2020). The Impact of the US–China Trade War on the European Union. *Global Journal of Emerging Market Economies*.

Gustav Gressel and Nicu Popescu. (2020, Mayıs 11). *EU's Strategic Sovereignty start in Eastern Europe*. Euractiv: https://www.euractiv.com/section/eastern-europe/opinion/eus-strategic-sovereignty-start-in-eastern-europe/ adresinden alındı

Hal Brands and Jake Sullivan. (2020, Mayıs 22). *China Has Two Paths to Global Domination*. Foreign Policy: https://foreignpolicy.com/2020/05/22/china-superpower-two-paths-global-domination-cold-war/ adresinden alındı

HARVEY, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (Cilt 2). İstanbul: Sel Yayıncılık,.

HETTNE, B. (1993). The Concept of Neomercantilism. L. Magnusson içinde, *Mercantilist Economic.* Kluwer Academic Publishers.

HETTNE, B. (1993). The Concept of Neomercantilism. L. Magnusson içinde, *Mercantilist Economic.* Kluwer Academic Publishers.

Jack Nicas ve Paul Mozur. (2018, Haziran 18). *In China Trade War, Apple Worries It Will Be Collateral Damage*. New York Times: https://www.nytimes.com/2018/06/18/technology/apple-tim-cook-china.html adresinden alındı

Keith Johnson and Robbie Gramer. (2020, Mayıs 2020). *The Great Decoupling*. Foreign Policy: https://foreignpolicy.com/2020/05/14/china-us-pandemic-economy-tensions-trump-coronavirus-covid-new-cold-war-economics-the-great-decoupling/ adresinden alındı

Keith Johnson and Robbie Gramer. (2020, Mayıs 14). *The Great Decoupling*. Foreign Policy: https://foreignpolicy.com/2020/05/14/china-us-pandemic-economy-tensions-trump-coronavirus-covid-new-cold-war-economics-the-great-decoupling/ adresinden alındı

LEMİEUX, P. (2019, Ağustos 6). *Are Trade Wars "Good and Easy to Win*. https://www.econlib.org/are-trade-wars-good-and-easy-to-win/ adresinden alındı

LİNG, S. (2019, Ocak 1). Bracing for the Trade War Roller Coaster. *ASEANFocus*, s. 17.

Macron, E. (2020, Nisan 16). Macron: coronavirus is Europe's 'moment of truth. (R. K. Mallet, Röportaj Yapan) Financial Times.

PALMER, D. (2019, Ağustos 11). *Trump says he hasn't agreed to rolling back China tariffs*. Politico: https://www.politico.com/news/2019/11/08/donald-trump-china-tariffs-no-agreement-067829 adresinden alındı

Pramuk, J. (2019, Ağustos 2). *Trump announces deal to expand US beef exports in the EU — and jokes about Mercedes, BMW tariffs*. CNBC: https://www.cnbc.com/2019/08/02/trump-trade-announcement-on-eu.html adresinden alındı

Robert Jackson and Georg Sørensen. (2010). *Introduction to International Relations Theories and Approaches.* Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.

Samuel Yaw Appiah-Marfo and Bertha Z. Osei-Hwedie. (2019). - "The Us-China Trade War: A Tug-Of-War Between World's Two Leading Economies And Its Impacts On The Global Economy " sunulan tebliğ,. *1.Afrika-Asya Diyalog Ağı (AADN) Uluslararası Konferansı.* Pekin.

SCHELL, O. (2020, Nisan 3). *The Ugly End of Chimerica*. Foreign Policy: https://foreignpolicy.com/2020/04/03/chimerica-ugly-end-coronavirus-china-us-trade-relations/ adresinden alındı

South China Morning Post. (2019, Kasım 29). *China and Russia not Nato's enemies, Emmanuel Macron says, as he defends 'brain death' remarks*. South China Morning Post: https://www.scmp.com/news/world/europe/article/3039840/china-and-russia-not-natos-enemies-emmanuel-macron-says-he adresinden alındı

The London Post. (2020, Nisan 2). *USA snatches 60 million France-bound medical masks from tarmac in China*. The London Post: http://thelondonpost.net/usa-snatches-60-million-france-bound-medical-masks-tarmac-china/ adresinden alındı

The World Bank. (2020, Temmuz 8). *The Global Economic Outlook During the COVID-19 Pandemic: A Changed World*. https://www.worldbank.org/: https://www.worldbank.org/en/news/feature/2020/06/08/the-global-economic-outlook-during-the-covid-19-pandemic-a-changed-world adresinden alındı

Urmas Varblane and Mathias Juust. (2019, Kasım 22). *Escalation of the China-US Trade War Could Lead to an Economic Crisis*. International Centre For Defence and

Security: https://icds.ee/escalation-of-the-china-us-trade-war-could-lead-to-an-economic-crisis/ adresinden alındı

Yilei Sun and Laurence Frost . (2019, Ağustos 9). *Exclusive: PSA, Dongfeng to drop two China auto plants, halve workforce*. Reuters: https://www.reuters.com/article/us-peugeot-china-dongfeng-group-exclusiv/exclusive-psa-dongfeng-to-drop-two-china-auto-plants-halve-workforce-document-idUSKCN1UZ22Q adresinden alındı

Pandemi Sürecinde Suriyeli Mültecilerin Dijital Medyada Temsili: Ali El Hemdan Olayı

Mehmet BORAN*

Özet

Bu çalışmada, pandemi sürecinde Suriyeli mültecilerin dijital medyada haberleştirilme pratiklerine ve nasıl temsil edildiklerine dair (kendisi de Suriyeli mülteci olan) Ali El Hemdan'ın olayı üzerinden bir tartışma çabası güdülmektedir. Bu minvalde, söylem analizi yöntemi kullanılarak Ali El Hemdan olayı ile ilgili dijital mecralarda yapılan haberler derinlemesine incelenmiştir. Haber metinlerinin aynı zamanda ideolojik yapılarından kaynaklı olarak, toplumsal meselelere ilişkin egemen görüşü yeniden ürettiği varsayılmış ve bu bağlamda öznelerin temsili üzerinde belirleyici bir rolü olduğu ortaya konmuştur. Bu çalışma, Ali El Hemdan olayının hakim görüşe göre çerçevelendirildiğini ve konumlandırıldığını göstermektedir. Araştırmanın sonucunda, Ali El Hemdan olayıyla ilişkili aktarılan haberlerde ideolojik bakış açısının kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Medya, Mülteciler, Ali El Hemdan, Temsil, Pandemi.

Representations Of Syrian Refugees On Digital Media In The Pandemic Process: The Case Of Ali El Hemdan

Abstract

This study aims that how Syrian refugees are represented on digital media in the pandemic and the case of Ali El Hemdan discussed. It is used the discourse analysis method in this context. The news on the digital media about the Ali

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı, İzmir: mbmehmetboran@gmail.com.

El Hemdan incident has been thoroughly examined. Media texts are also ideological structures, so it is assumed to reproduce the dominant view. Therefore, it has a determinative role on the representation of subjects. This study show up that the case of Ali El Hemdan is framed and positioned according to the dominant view. As a result of the research, it was observed that used ideological perspectives while reporting the case of Ali El Hemdan news.

Key Words: Digital Media, Refugees, Ali El Hemdan, Representation, Pandemic.

Giriş

Medya, toplumsal olaylara çeşitli pozisyonlardan yaklaşarak haber değeri taşıyan durumları belirli çerçevelerden izleyiciye/okuyucuya sunar. Bu süreçte, haber üretim pratiği içerisinde toplumun ilgisini çekebilecek gelişmeler, okuyucuya aktarılmadan evvel çeşitli aşamalardan geçirilerek ve son kertede olabildiğince objektif bir perspektifin hakim olması sağlanarak verilmeye gayret gösterilir. Ancak haber içerikleri kullanılan dil ve tercih edilen sözcükler bakımından düşünüldüğünde, öznel görüşün ve/veya ideolojinin bu içerikler üzerindeki yadsınamayacak etkilerini de ön plana çıkarmaktadır. Dolayısıyla medya kuruluşlarının haber içeriklerinde kullandıkları söylem biçimlerini, ideolojik çözümlemeye elverişli kaynaklar olarak değerlendirmek yanlış sayılmayacaktır.

Gündelik hayatın ve sosyal ilişkilerin içerisine sızmış ve yerleşik hale gelmiş birtakım kalıp yargıları, toplumsal rolleri ve yaratılan stereotipleri medya, haber içerikleri aracılığıyla çoğu zaman yeniden üretir. Bu bakımdan, toplumsal yaşamda mevcut olan egemen söylemlerin haber metinlerindeki söylemlere de sirayet ettiği düşünülebilir. İnal'ın (1996: 99) da belirttiği üzere, farklı kavramlarla da olsa işaret edilen sorun aynıdır; haberde egemen söylemler temsil edilir ve metin egemen söylemlerin etrafında kapanır. Buradan hareketle, medya kurumlarının toplumdaki genel önkabullerden beslendiğini ve okuyucuya sunulan haberler vasıtasıyla da toplumu benzer klişeler ile beslediğini ifade etmek yerinde olacaktır.

Modernleşme süreciyle paralel olarak toplumsal bütünleşme ve ilerleme sağladığına inanılan milliyetçilik ideolojisine ilişkin izleri ve medyaya yansıma hallerini de en yaygın biçimde haber pratiklerinde ve söylemlerinde görebilmek mümkündür. Ulus-devlet anlayışına bağlı olarak gelişen "biz" ve "öteki" ayırımının en kullanışlı ikame alanlarından biri de haber içerikleridir. 'Biz' ve

'öteki'nin kim olduğunun, nerede olduğunun bazen doğrudan bazen de alt metinler halinde okuyucuya sunulduğunu vurgulayan Yılmaz'a (2015: 2) göre, medya bileşenleri çoğu defa bu milliyetçi argümanları/söylemleri farkında olarak ya da olmayarak istekli ya da gönülsüz fark etmez üretir, taşır ve yeniden üretilmesine katkıda bulunur.

21. yüzyılın yenilikleriyle değişen toplumsal ihtiyaçlar, teknolojik gelişmeler eşliğinde günümüz dünyasını yeniden şekillendirmekte ve pek çok alanı etkilediği gibi kaçınılmaz olarak medyanın da değişim, dönüşüm süreci üzerinde belirleyici olmaktadır. İnternetin gündelik hayata dahil olması ve giderek yaygınlaşmasıyla, son zamanlarda "yeni medya" olarak kavramsallaştırılabilen habercilik pratikleri, artık dijitalleşmiş bir çağda önümüze farklı versiyonlarda çıkmaktadır. İletişimin yeni medya üzerinden de gerçekleşebilir hale gelmesinin, kişiler arası iletişimde değişimler yaptığı gibi gazetecilik ve habercilik yönünde de değişimlere yol açtığını belirten Sucu'nun (2020: 41) da ifade ettiği gibi yeni medya, gazeteciliğin basılı yayıncılıktan ziyade dijital platformda oluşması yönünde yeni bir anlayışa geçilmesini sağlamıştır.

Dijitalleşen medyada yeni boyutlar kazanan habercilik pratikleri pek çok yönden araştırılmayı hak etmektedir. Bu minvalde, dijital medya içeriklerinde öznelerin temsil biçimlerini incelemek de elzem bir konu olarak karşımıza çıkabilmektedir. Dolayısıyla bu çalışma bağlamında, sokağa çıkma yasaklarının olduğu pandemi sürecinde polis tarafından öldürülen Suriyeli mülteci Ali El Hemdan'ın özelde nasıl haberleştirildiği ve genel anlamda bu olayın dijital medyada hangi boyutlarıyla ele alındığı ve yansıtıldığı araştırılmaktadır.

Geleneksellikten Dijitalleşmeye: Etik Bir Problem Olarak Medyada Temsil

Geçmişten günümüze pek çok değişim yaşanmış ve bu değişimlerden toplumsal alanlar farklı ölçülerde nasibini almıştır. Bu minvalde kuşkusuz habercilik pratikleri de değişim, dönüşüm sürecinden bağımsız düşünülemez. Medya, modern demokrasiler ve toplumsal ilerleme için başat bir rol oynarken, kamuya enformasyon aktarım sürecinde en yaygın şekilde tercih edilen mecraların başında gelmektedir. Kamunun bilgi edinme hakkını, talebini veya ihtiyacını karşılama iddiası bakımından değerlendirildiğinde, medya oldukça önemli bir pozisyona yerleşmekte ve haberlerde kullanılan dil, ortaya konulan içerik ve haberdeki öznelerin temsil biçimleri toplumsal ilişkilere ve gündelik hayattaki dile ziyadesiyle etki edebilmektedir.

Özellikle internet ve yeni iletişim teknolojilerinin gündelik hayata dahil olmasıyla birlikte, haber üretim araçlarından tutun da kullanılan içeriklere dek pek çok değişim yaşanmış ve "geleneksel medya" olarak tanımlanan habercilik faaliyetleri ve bu doğrultuda benimsenen klasik yöntemler, süreç içerisinde giderek terk edilmeye başlanmış, dijital dönüşüme uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Korap ve Deniz'in (2019: 454) de belirttikleri üzere, yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı olanaklar, geleneksel haber üretim süreçlerini tamamıyla değiştirmiştir. Korap ve Deniz'in (2019), dijitalleşmenin haber üretim süreçleri ve gazetecilik faaliyetleri üzerindeki etkilerini ortaya koymak açısından yaptıkları araştırmaya göre, dijitalleşme ile birlikte "tık" alma ve "tıklanma" gibi kavramlar meslek işleyişine ve mesleki ilişkilere dahil olmuş ve ziyadesiyle ön plana çıkmıştır:

> Araştırmaya katılan gazetecilerin tamamı (yüzde 100) haber üretim sürecinde "tıklanmanın" önemli bir kriter haline geldiğini vurgulamıştır. Geleneksel anlayışta bir haberin yayın kararının verilmesinde önemlilik, ilginçlik, anilik, güncellik, yakınlık, gerçeklik, doğruluk, negatiflik, çatışma içerme, elit kişilerle/uluslarla ilgili olma gibi haber faktörleri etkili olurken, internet gazeteciliğiyle birlikte bu unsurların başına okurun habere ilgisini gösteren "tıklanma" rakamları gelmiştir. Gazeteciler, haberlerin tıklanma oranlarını sürekli olarak takip ettiklerini ve haberin kaderini belirleyen başlıca unsurun ise tıklanıp tıklanmadığı olduğunu vurgulamıştır (Korap ve Deniz, 2019: 456).

Geleneksel habercilik anlayışında, "sahada olmak" önemli bir gazetecilik yükümlülüğü olarak karşımıza çıkarken dijitalleşme ile birlikte bu bakış açısı değişmeye başlamaktadır. Zira dijitalleşme, internet aracılığıyla veriye ve haber kaynaklarına erişimde kolaylık sağlamakta, böylelikle de gazeteciler "masabaşı haber" üretimi fırsatını daha sık bir biçimde yakalayabilmektedir. Geleneksel habercilikten farklı olarak, yeni teknolojilerin gazetecinin olay yerine gitmeden masabaşında haber yapmasına olanak tanıdığı üzerinde duran Korap ve Deniz'e (2019: 458) göre, veri tarama ve analiz tekniklerinden yararlanan veri gazeteciliği, sosyal medyanın haber kaynağı olarak yaygın kullanımı, internet üzerinden veriye ulaşımın kolaylaşmasıyla birlikte haber kaynaklarının çeşitlenmesini sağlamıştır[1].

Geleneksel medyadan dijitalleşmeye doğru yaşanan değişim sürecinde, okur-içerik ilişkisi açısından "etkileşim" faktörünün daha çok ön plana çıktığı yeni bir durum da söz konusudur. Geleneksel medyayla yeni medya arasındaki farklılıkların başında "etkileşim" geldiğini ifade eden Arık'a (2013: 277-78)

[1] Haber kaynaklarının bu şekilde internet dolayımıyla çeşitlenmesi, haber kaynağı ile sanal görüşme yapabilme fırsatı, robot gazetecilik gibi uygulamalar ise teknolojik tabanlı masabaşında haber üretimine imkan sağlamaktadır (Korap ve Deniz, 2019: 458).

göre, yeni medyada alıcı ve verici, eş deyişle yazar ile okur arasındaki iletişim geçmişe göre çok değişmiştir ve artık bir haber internete düşer düşmez ona bir tepki verebilmek olasıdır. Dolayısıyla, bu çıkarımdan hareketle okurun haber içerikleri üzerinde günümüz koşulları içerisinde çok daha belirleyici bir rol oynadığını dile getirmek herhalde yanlış sayılmayacaktır. Geleneksel medyadan farklı olarak (artan etkileşimin etkisi ile) dijital medya kanalları okur tepkileriyle bağlantılı içerik üretmeye giderek daha fazla önem vermektedir.

Medyanın geleneksel metotlardan dijital mecraya doğru yaşamakta olduğu dönüşüm süreci elbette pek çok yönden irdelenebilecek kapsamlı bir mesele olarak önümüzde durmaktadır. Ancak bu dönüşüm sürecinde nelerin değiştiği kadar, nelerin değişmediği de mühim bir tartışma konusu olarak ön plana çıkmaktadır. Örneğin, "geleneksel medyada haber üretim süreçlerinde tercih edilen söylem tarzına, kullanılan dile ilişkin dijital medyada da benzerlikler söz konusu mudur?" ve/veya "dijital medya, farklı bir dil geliştirmek açısından herhangi bir yenilik iddiası içeriyor mu?" gibi sorular halihazırda güncelliğini koruyan tartışmalı konular olarak göze çarpmaktadır. Taylan (2002), toplumda seslerini duyuramayan, dışlanan, ihmal edilen kesimlerin haklarının ihlal edildiğini ve bu kesimlerin genellikle haberin öznesi değil nesnesi durumunda yansıtıldığını belirtmektedir. Bu çerçevede, toplumda seslerini duyurmakta güçlük çekenlere, "azınlık" kesimlere dair geleneksel medyadaki ayrımcı/cinsiyetçi dil, stereotipleştirme ve ötekileştirme hali dijital medyaya da taşınabilmektedir.

Dijitalleşen gazeteciliğin, geleneksel gazeteciliğin halihazırdaki etik sorunları yanında, alışılmadık yeni etik ihlalleri de beraberinde getirdiğini belirten Korap ve Deniz'e (2019: 445) göre, gazeteciliğin, ideolojiden, kurumsal yapıdan, medya sahipliğinden kaynaklanan alışılagelmiş etik sorunları olarak; haber intihalleri, bazı kişi ya da grupların haberlerde eksik/yanlış temsilleri, özel hayata ve kişilik haklarına müdahale, haber kaynağıyla ilgili etik ihlaller, haber – reklam ayrımının yapılamaması gibi konular dijital gazetelerde de ortaya çıkmaktadır. Ayrıca tüm bu süreçte, "resmi" ideolojinin veya egemen görüşün haber üretiminde ve yayımında içeriklere yansıyan hakim gölgesi, dijital hız ve etkileşimlilik ile bütünleştiğinde mevzubahis etik sorunlar daha da derinleşebilmekte ve yeni etik problemlere zemin hazırlayabilmektedir. Doğal olarak, dijital kültür ve yeni iletişim teknolojileri vasıtasıyla ortaya çıkan problemler ve yeniden üretilen etik sorunlar bizleri çeşitli sorgulamalara sevk etmektedir. Yeni medya ve dijital kültürün dünyanın pek çok yerinde kirlenmiş gibi göründüğünü vurgulayan Başaran'ın (2014: 25) da işaret ettiği üzere, bu durum da bizi bu teknolojilerin kültür ve toplumların inşası üzerindeki sonuçları hakkında düşünmeye itiyor.

Pandemi Sürecinde Mülteciler

Çin'in Wuhan bölgesinden başlayarak yüksek bir hızla dünya geneline yayılan ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından Mart 2020'de pandemi olarak ilan edilen COVID-19, pek çok insanın yaşamını olumsuz etkilemektedir. Risk altındaki hassas grupları bu süreçte çok daha yıkıcı bir şekilde etkileyen pandemi, oldukça kalabalık ortamlarda ve zorlu koşullarda hayatını idame ettirmeye çalışan mültecileri[2] de virüse karşı daha savunmasız bir halde yakalamaktadır. Dolayısıyla, ekonomik ve sosyal açıdan durumları zaten salgın öncesinde de pek parlak olmayan mülteciler, bu süreçte sağlık imkanlarından eğitim olanaklarına, temel ihtiyaçlardan geçim kaynaklarına dek birçok alana erişmekte güçlük çekebilmekte ve sürecin olumsuz etkilerini en yoğun hisseden gruplardan biri olarak ön plana çıkmaktadır.

İlk aşamada sağlık krizi gibi gözüken COVID-19 pandemisi, esasında uzun vadeli potansiyel etkileriyle bağlantılı şekilde sosyal, siyasal ve ekonomik küresel bir kriz olarak da değerlendirilebilecek bir süreçtir. Bu krizden en kötü şekilde etkilenenler de kuşkusuz mülteciler gibi hassas gruplar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de pandemi süreciyle paralel biçimde alınan tedbirler ve getirilen çeşitli kısıtlamalardan olumsuz etkilenen gruplardan biri mülteciler olmaktadır. Bakanlıkların, pandemi süresince çok dilli paylaşımlar yaparak mültecilerin pandemi ile ilgili bilgiye ve farkındalığa erişimlerini desteklediğini ancak, rutin paylaşımların sıklıkla sadece Türkçe yapıldığını belirten Mülteci Destek Derneği (MUDEM, 2020), konuyla ilintili yayımladığı kendi araştırma raporunda; gerçekleştirilen çalışma esnasında seçilen kişilerin %65 oranında, pandemi sürecinde İl Göç İdaresi Müdürlükleri'nin güncel paylaşımlarından haberdar olmadıklarını belirtmelerine işaret etmektedir:

> Katılımcılar tarafından, bilgiye erişim kaynağı olarak işaret edilen en popüler mecranın, %79 oran ile ana dillerinde sosyal medya kanalları olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, yaygın olarak kullanılan diğer kaynaklar; ana dilde geleneksel medya kaynakları, Türkçe geleneksel medya kaynakları, aile, arkadaşlar ve yerel otoriteler olarak sıralanmaktadır (MUDEM, 2020: 18-20).

Dil bariyerinden kaynaklı muhtelif problemlerle karşılaşan mülteciler, sağlık hizmetlerine erişimde de sıkıntılar yaşamaktadır. COVID-19 salgınının başladıktan sonra göçmenler arasında işsizlik oranını arttırdığını belirten Halk Sağ-

[2] (İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre, Türkiye'de farklı hukuki statülerde yaklaşık 5,5 milyon mülteci ve uluslararası göçmen bulunmaktadır; daha detaylı istatistiki bilgiler için bkz. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, https://www.goc.gov.tr/, 08.06.2020).

lığı Uzmanları Derneği (HASUDER, 2020) de konuya dair yayımladığı durum değerlendirme raporuna dayanarak, bu durumun kişilerin öncelikle beslenme gibi temel hizmetlere ve sağlık hizmetlerine erişimini etkilediği üzerinde durmaktadır[3]. Nitekim, MUDEM'in çalışma yürüttüğü tüm illerdeki mültecilerle gerçekleştirilen anketler sonucunda katılımcıların %48'i COVID-19 pandemisi sürecinde hastane randevuları, ilaç temini, raporların yenilenmesi gibi sağlık hizmetlerine yönelik yapılan güncellemeler hakkında bilgileri olduğunu, %52'si ise yeterli bilgilerinin bulunmadığını ifade etmiştir:

> Anket sonuçlarına göre, erkeklerin ise %54'ünün, kadınların ise sadece %40'ının güncellemeler ile ilgili bilgi sahibi oldukları görülmüştür. Kişilerin bu kritik süreçte yeterli bilgiye sahip olmamaları, sağlık hizmetlerine erişme konusunda büyük bir engel teşkil etmektedir ve bu bağlamda bilgilendirilme çalışmalarının önemi fazlasıyla öne çıkmaktadır (MUDEM, 2020: 26).

Mülteciler, temel ihtiyaç ve geçim kaynaklarına erişimde de çok büyük sıkıntılar ile karşı karşıya kalmaktadır. İltica ve Göç Araştırmalar Merkezi (İGAM) Başkanı Metin Çorabatır'a (Özdemir, 2020) göre, pandemi süreciyle birlikte mültecilerin çoğu sabun, bebek bezi, kadın pedi gibi temel hijyen malzemeleri dahi alamazken, koronavirüs krizi nedeniyle pek çok Suriyeli de işini kaybetti. Aynı şekilde, MUDEM de temel ihtiyaçlar ve geçim kaynaklarına erişim hususunda yürüttüğü çalışma esnasında, mültecilerin pandemi sürecinden ekonomik olarak büyük ölçüde etkilendiklerini, karşılamakta zorlandıkları ihtiyaçlarını ve iş kayıpları yaşanmadıysa da mevcut işyerlerinin süreçten olumsuz etkilendiğini ortaya koymaktadır:

> Bu bağlamda ankete katılan kişilerin %91'i pandemiden ekonomik olarak etkilendiklerini belirtmiştir. Söz konusu ekonomik değişikliğin nedenine dair gerçekleştirilen ölçümde ise işten çıkarılma, ücret kesintisi ve günlük işlerin sonlandırılması kaynaklı nedenlerin sırasıyla, değişim oranında en yüksek paya sahip oldukları saptanmıştır. Çalışmada, sahip olunan işin devam edip etmediği konusuna odaklanıldığında ise ankete katılan kişilerin %87'sinin işlerine devam edemedikleri saptanmıştır (MUDEM, 2020: 32).

Pandemi sürecinde mültecilerin çalışamaz hale geldiklerini belirten Suriyeli Mültecilerle Dayanışma Derneği Başkanı Muhammed Salih Ali, en büyük sıkıntıyı gıda maddeleri temin etmekte yaşadıklarının altını çiziyor[4]. Bu an-

---

[3] Raporun detaylarına erişmek için bkz. Halk Sağlığı Uzmanları Derneği (HASUDER), "Pandemi Sürecinde Göçmenler ve Mültecilerle İlgili Durum", https://korona.hasuder.org.tr/pandemi-surecinde-gocmenler-ve-multecilerle-ilgili-durum/, 08.06.2020.

[4] Ayrıntılı bilgi için bkz. Evrensel, "Mültecilerin koşulları salgın döneminde daha da ağırlaştı"; https://www.evrensel.net/haber/406540/multecilerin-kosullari-salgin-doneminde-daha-da-agirlasti, 08.06.2020.

lamda, MUDEM'in (2020: 33) araştırma raporu Muhammed Salih'in görüşlerini destekler niteliktedir:

> Geçim kaynaklarına erişimin sınırlandırılması ile birlikte kişilerin temel ve acil ihtiyaçlara erişebilmelerinin de önü tıkanmıştır. Gerçekleştirilen anketlerde ulaşılan kişilerin %90'ı yeterli gıdaya, %39'u barınma olanaklarına, %30'u gerekli enerji kaynaklarına, %28'i hijyenik materyale, %17'si minimum sağlık koşullarına ve %10'u eğitim ve giyeceğe erişimde engeller yaşadığını dile getirmiştir (MUDEM, 2020: 33).

Araştırma raporunda, yararlanıcıların sosyal izolasyon sebebiyle, sosyal uyumu destekleyen en önemli unsur olan ev sahibi toplum ile etkileşimlerinin bitme seviyesine geldiğini belirten MUDEM (2020: 35); bu durumun, Türkiye'de halihazırda hassas ve kırılgan olan sosyal uyum konusunun, COVID-19 krizi ile beraber geriye gitme riskini artırdığını ve bu nedenle, kriz süresince riski daha fazla artırabilecek yanlış bilgi veya haberlerin, ev sahibi ve mülteci toplumlar arasında sosyal gerginlik yaratabilecek ayrıcalıklı ya da ayrımcı muamele ve uygulamaların daha yakından izlenmesi gerektiği hususunda uyarıda bulunmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi, Örneklemi

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden eleştirel söylem[5] analizi yöntemi tercih edilmiştir. Zira haber metinleri, basit şekilde değerlendirilecek sıradan metinler değildir; içerisinde çeşitli anlam örüntüleri, ideolojik yaklaşımları ve belirli bakış açıları barındıran metinlerdir. Haber söyleminin oluşmasında haber kaynağının, haberin üretildiği kurumun ve toplumun ekonomi politiğinin, haber profesyonellerinin ve editoryal sürecin belirleyici bir rol oynadığını belirten Bulut ve Yaylagül'e (2004: 123-24) göre, haber ve buna bağlı olarak söylem belirli bir üretim sürecinin sonunda oluşmaktadır ve bunun sonucunda üretim sürecini kontrol edenlerin de parçası olduğu egemen ideoloji üretilmektedir.

Söylem analizi yöntemi, haber metinleri içerisinde kullanılan dil ve söylem aracılığıyla kurulan güç ve iktidar ilişkilerinin, yeniden üretilen egemen ideolojinin açığa çıkarılmasını hedeflemektedir. van Dijk'a (1993: 258) göre, bilgiye ilişkin kontrol -örneğin medyada ve eğitimde bu tür bilgilerin inşası amaçla-

[5] "Söylem bir meta-eylemdir ve ideoloji, bilgi, diyalog, anlatım, beyan tarzı, müzakere, güç ve gücün mübadelesiyle eyleme dönüşen dil pratiklerine ilişkin süreç/lerdir. Söylem sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik alanlar gibi, sosyal hayatın tüm yönleri ile ilişkilidir (Sözen, 1999'dan akt. Çelik ve Ekşi, 2008: 100)."

nabilmektedir- dünyayı yorumlama biçimimizin yanı sıra söylemimizi ve diğer eylemlerimizi de önemli ölçüde şekillendirebilmektedir ve bu nedenle, metin ve söylem biçimlerinin eleştirel bir analizi önemli bir hale gelmektedir. Haber metinlerinde egemen söylemlerin nasıl kurulduğunu anlamak için haberde kullanılan dilin incelenmesi gerektiğini vurgulayan Bulut ve Yaylagül'ün (2004: 124) de üzerinde durdukları gibi, haber dilinde endüstriyel bir yapı içerisinde egemen olan belli kodlar ve profesyonel değerler kullanılır; bu kodlar kullanılarak haber metinleri aracılığıyla egemen bir söylem biçimi geliştirilir.

Haberi bir söylem olarak ele almanın, bu söylemin içine demir attığı toplumsal formasyon ve söylemsel formasyonu sorgulamayı gerektirdiğini belirten İnal'ın (1996: 96) da vurguladığı üzere söylem analizi, metinleri bağlamından yalıtarak ele alan bir analiz biçimi değildir. Söylem, toplumsal güç ilişkilerini oluşturan, belirleyen ve etkileyen önemli bir ideolojik araç olarak karşımıza çıkabilmektedir ve dolayısıyla mevzubahis ilişkilerin örtük yapısını açık bir görünüme kavuşturmakta söylem analizi yöntemi, işlevsel bir rol oynayabilmektedir. Bu noktada, haber içeriklerindeki dil ve dilin kullanım biçimi de çok önemli olmaktadır. Dilin, toplumsal ve sistematik bir olgu olarak, geniş toplumsal simgesel düzenin bir parçası olduğunu ifade eden Mora'ya (2008: 16) göre, dil ve ideolojik sistem birbiri ile etkileşen, birbirini oluşturan bir döngü içinde bulunmaktadır.

Çalışmamızın odağına aldığı "Ali El Hemdan Olayı" ile ilgili haberlerde kullanılan dil, olay örgüsüne dair kurgu tarzı ve dijital medyada temsil edilme biçimi söylem analizi yöntemiyle derinlemesine bir inceleme konusu olarak seçilmiştir. Haberlerin analizi için dijital medya organları olarak, Alexa verilerine göre[6] Türkiye'nin en popüler siteleri içerisinde yer alan 10 adet haber sitesi tercih edilmiş ve bu sitelerde Ali El Hemdan olayına yer verilen toplamda 32 haber analiz edilmiştir. Ayrıca bu sitelerin resmi sosyal medya hesapları üzerinden sayısı yüzbinleri ve hatta milyonları aşan takipçi kitlelerine ulaşmaları, bu siteleri incelemeyi cazip kılan bir başka özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevzubahis haber sitelerinin, farklı ideolojik yaklaşımlara sahip olan ve bu doğrultuda heterojen bir kitle olarak değerlendirilebilecek ziyadesiyle geniş bir kesime erişebilmeleri, söz konusu olayın okuyucuya sunulma biçiminin analizini elzem hale getirmektedir. Bu minvalde, olayın haberleştirilme biçimlerine bağlı olarak ideolojik arka plana ilişkin bir eleştirel tutum ile haber içerikleri makro ve mikro analiz çerçevesinde tartışmaya açılmıştır[7].

---

[6] Detaylı listeye erişmek için bkz. https://www.alexa.com/topsites/countries/TR, 20.05.2020.

[7] Bulut ve Yaylagül'ün (2004: 126) de aktardıkları üzere; "van Dijk haberin makro ve mikro yapıları arasında ayrım yapar. Makro yapı haber başlıkları, giriş, sonuç genel fikir verme işle-

Bununla birlikte, analiz edilen dijital medya ağlarında şekle ilişkin unsurlar ve olaya dair sunulan haberlerdeki görsel kodlar inceleme dışı bırakılmıştır. Araştırma, bu detaylardan ziyade kapsam bakımından haber metinlerine ve metinlerin içerisinde kullanılan dile odaklanmıştır. Bu bağlamda haberi oluşturan cümlelerdeki sözcük seçimleri, cümleler arasında kurulan ilişki, haberin okuyucuya aktarım şekli ve haberdeki öznelerin temsil biçimi analiz edilmiştir. Dolayısıyla haberin okuyucuya nasıl sunulduğu tartışılırken, okuyucuların haberi nasıl alımladığına da bakılmamıştır. Haber metinlerinde tercih edilen dil aracılığıyla egemen ideolojinin yeniden üretildiği, toplumsal algının bu yolla beslendiği ve (özelde Suriyeli) mülteci meselesine "hakim" bakış açısının haber diline de yansıdığı varsayılmış; temel inceleme konusu olarak da, "Pandemi Sürecinde Suriyeli Mültecilerin Dijital Medyada Temsili: Ali El Hemdan Olayı" çerçevesinde tartışmaya açılmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Araştırma konusu olarak seçilen "Ali El Hemdan Olayı" ile ilintili, tercih edilen 10 haber sitesinin olaya ilişkin (32 adet) haberleri çalışmanın evrenine dahil edilmiştir. Olayla ilgili haberler derinlemesine bir analize tabi tutulmuş ve bu bağlamda Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yönteminden faydalanılmıştır. Araştırmada, makro boyutta öncelikle olayın arka planı yorumlanmış ve ardından haber başlıkları incelenmiştir; daha sonra spot, yani haber girişlerinin analizi yapılmıştır. Çalışmanın analiz aşamasında makro boyuttaki incelemelere ilişkin bulgular ortaya konulduktan sonra, mikro boyutta haber söylemlerinin yapısal özellikleri, söz dizimi ve sözcük seçimleri de ele alınmıştır.

Olayın Arka Planı

Koronavirüs salgını önlemleri kapsamında, 20 yaş altındaki kişiler için sokağa çıkma yasağının bulunduğu tarihlerde, Adana'da Suriyeli mülteci Ali El Hemdan'ın (18), öldürülmesi gelişmelerin başlangıcı olur. Dijital medyada, Ali El Hemdan olayı ile ilgili haberler, olayın gerçekleştiği gün, yani 27 Nisan 2020 tarihi itibariyle yer almaya başlar. Olay, çoğunlukla ajans haberlerine dayandırılarak sunulmuş ve ayrıntılara geniş yer verilmemiştir. Ancak, kısa süre içerisinde olaya ilişkin detaylar sosyal medyanın (özellikle twitter) gündemine düşmüş ve çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Sosyal medya platformu Twit-

vine sahiptir. Ana metinde esas olay, arka plan bilgileri bağlam ve yorumlar yer alır. En önemli bilgiler öncelikle verilerek okuyucuya neyin daha önemli olduğu bildirilmektedir. Mikro yapı sözcük seçimleri, söz diziminden oluşur (akt. Bulut ve Yaylagül, 2004: 126)."

ter'da "#AliyiÖldürenlerNerede" etiketi gündem olurken, olaya dair detayların ise dijital mecraların yansıttığı gibi olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, yeni gelişmeler olayı farklı bir boyuta taşır ve akabinde dijital medyaya önce, Ali'yi vuran polisin açığa alındığı ve daha sonra "kasten öldürme" suçundan tutuklandığı haberleri düşmeye başlar.

Haber Başlıkları

Medyada haber başlıkları, aktarılmak istenen olayı bir nevi özetleyici mahiyettedir. Bu özelliği hasebiyle, başlıklar olabildiğince dikkat çekici bir dil ile verilmeye gayret gösterilir. Ali El Hemdan olayında da dijital medya kuruluşları, haber başlıklarında çarpıcı bir dil kullanırken, resmi makamlar ile de ters düşmeyecek şekilde bir yaklaşım sergilemişlerdir. Başlıklarda olayı özetleyen nitelikte cümlelere yer verilirken, olaydaki aktörlere doğrudan vurgu yapılmıştır. Ancak, haber başlıklarında olayın öznelerinden birinin "Suriyeli" kimliğine de göndermede bulunularak mülteci meselesine dair gündelik hayattaki egemen dile uygun bir perspektif sunulmuş ve "şüpheli", "dur ihtarına uymamak", "uygulamadan kaçmak" gibi anahtar kavramlar üzerinden olay kriminal bir vaka tarzında aktarılmıştır:

> *Polis uygulamasından kaçan Suriyeli genç, bacağından vurularak yakalandı* (Haberler.com, 2020a),
>
> *Adana'da 'Dur' ihtarına uymayıp kaçınca polise başka çare bırakmadı* (İnternethaber.com, 2020a),
>
> *Adana'da şüphelinin vurulmasıyla ilgili polis memuru tutuklandı*
>
> (Yeniakit.com, 2020b).

Milliyet'in başlıkları ve olaya yaklaşım tarzı için özel bir parantez açmak gerekirse; olayın yaşandığı ilk esnada (başka sitelerde de olduğu gibi) Milliyet, Ali El Hemdan'ın "bacağından vurulduğu" iddiasını başlığa taşımaktadır. Ancak kısa süre içerisinde, yeni bilgilerin (Ali El Hemdan'ın bacağından değil göğsünden vurulduğu) ortaya çıkmasıyla ve gelişmelerin seyrinin değişmesine paralel şekilde, milliyet.com'un olaya ilişkin başlığını güncellediği göze çarpmaktadır. Ayrıca, konuyla ilintili milliyet.com'un haber linkinde hala "kazara" ifadesinin bulunmasının yanı sıra Ali Hemdan için de "şüpheli" ifadesinin kullanılması, dikkat çeken bir başka ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır (bkz. https://www.milliyet.com.tr/gundem/adanada-uyari-atesi-sirasinda-kazara-supheliyi-vuran-polis-aciga-alindi-6199947, e.t. 24.05.2020). Milliyet, kullandığı ilk başlıkta Ali El Hemdan'ın polis uygulamasından kaçtığını ve bacağından vurulduğunu ön plana çıkarırken, güncellediği başlıkta ise Ali El Hemdan'ın

ölümünü "dur" ihtarına uymamaya dayandırmıştır; başlığın devamında ise polisin açığa alındığı bilgisini aktarmaktadır:

> *Polis uygulamasından kaçtı, bacağından vurularak yakalandı*
>
> *'Dur' ihtarına uymayan kişinin ölümüne neden olan polis açığa alındı* (Milliyet.com, Güncellenmiş Başlık-2020a),

Haber başlıklarında kullanılan sözcükler içerisinde, "yanlışlıkla" mefhumu üzerinde de sıkça durulduğu gözlemlenmektedir. Ali El Hemdan'ın "yanlışlıkla" vurulmasına temel gerekçe olarak "uygulamadan kaçması" gösterilirken, olay bu doğrultuda sebep-sonuç ilişkisi bağlamına oturtulmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu iki anahtar sözcüğün haber başlığında yan yana aynı cümlede kullanılması, dijital medyanın da (çoğunlukla geleneksel medyaya atfedildiği gibi), "resmi" ideolojinin çizdiği çerçeve dışına çıkmama kaygısına ve meseleye dair tartışmalı noktalara meşru bir zemin oluşturma çabasına ilişkin görüşü kuvvetlendirmektedir:

> *Uygulamadan kaçan genç yanlışlıkla vuruldu*
> (Sabah.com, 2020a),
>
> *Uygulamadan kaçınca yanlışlıkla vurulan genç öldü*
> (Habertürk.com, 2020),
>
> *Polisin yanlışlıkla vurduğu genç öldü*
> (Memurlar.net, 2020),
>
> *Cumhurbaşkanı Erdoğan polisin kazara ateşiyle ölen gencin babasına başsağlığı diledi*
> (Yeniakit.com, 2020c).

Olayla ilgili süreç içerisinde ortaya çıkan yeni detaylar, dijital medya kanallarının kamuoyuna yeterli ve aydınlatıcı bilgiler aktarmadığını gösterirken, ayrıntılar olayın farklı boyutlarıyla tartışılmasını sağlamıştır. Bundan dolayı - bahsi geçen yeni gelişmelerin de etkisiyle- dijital medyada konuyla ilgili haber başlıklarına, 28 Nisan 2020 tarihinde yeni bir bilgi olarak olayda adı geçen polis memurunun önce açığa alındığı ardından tutuklandığı haberleri yansırken, bazı başlıklarda ise yine, "dur ihtarına uymayan" ve/veya "uygulamadan kaçan" gibi birtakım vurguların eklenmesi de ihmal edilmemiştir:

> *'Dur' ihtarına uymayan kişinin ölümüne neden olan polis açığa alındı*
> (Hürriyet.com, 2020a),
>
> *Adana'da Suriyeli genci vuran polis cezaevine gönderildi*
> (Ensonhaber.com, 2020a),

Suriyeli genci vuran polis memuru tutuklandı
(Yeniakit.com, 2020a),

'Dur' ihtarına uymayan genci vuran polis tutuklandı
(Hürriyet.com, 2020c),

Uygulamadan kaçan genci vurarak ölümüne sebep olan polis tutuklandı
(Sözcü.com, 2020a).

Dijital medyada olayla ilişkili tercih edilen başlıklarda ortaya çıkan durum karşısında kamu görevlilerinin ve üst düzey yetkililerinin tutumu, görüşü ve yaklaşımı da ön plana çıkarılan detaylardan biri olarak göze çarpmaktadır; "*Erdoğan, Suriyeli Ali'nin babasıyla görüştü!* (Sözcü.com, 2020c), *Adana Büyükşehir Belediye Başkanı Karalar: Ali kardeşimizin ölümü beni de kahretti* (Sözcü.com, 2020d), *Başkan Erdoğan'dan Suriyeli gencin babasına başsağlığı telefonu* (Sabah.com, 2020b), *Son dakika... Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan acılı aileye taziye telefonu* (Hürriyet.com, 2020e), *Cumhurbaşkanı Erdoğan polisin kazara ateşiyle ölen gencin babasına başsağlığı diledi* (Haberler.com, 2020c), *Bakan Soylu'dan hayatını kaybeden Suriyeli gencin babasına başsağlığı telefonu* (Yeniakit.com, 2020d)". Ayrıca, polis memurunun olaydan sonraki ifadesi haber başlıklarında geniş yer bulurken, Ali El Hemdan ise "Suriyeli", "genç" gibi niteliklerinin yanı sıra "işçi" sıfatına da vurgu yapılan başlık örneğiyle karşımıza çıkabilmektedir:

18 yaşındaki genci vurarak öldüren polisin ifadesi ortaya çıktı!
(Sözcü.com, 2020b),

'Dur' ihtarına uymayan kişinin ölümüne neden olan polisin ifadesi ortaya çıktı
(Hürriyet.com, 2020d),

Adana'da, Suriyeli genci vuran polisin ifadesi
(Ensonhaber.com, 2020b),

Son dakika I 'Dur' ihtarına uymayan kişinin ölümüne neden olan polis: Yere düşerken silahım ateş aldı
(Milliyet.com, 2020b),

Dur ihtarına uymadığı için vurulan Ali Hemdan meğer 20 yaş altı işçiymiş
(İnternethaber.com, 2020b).

Haber Girişleri

Haber girişleri, okuyucuya aktarılmak istenen olayları veya gelişmeleri özetler nitelikteki detayların verildiği yerlerdir. Olayın neyle ilgili olduğu, bu minvalde ilişki ağlarının ortaya konulduğu, aktörlerinin kimler olduğu ve başka kimleri etkilediği gibi ayrıntılar bu kısımda yer almaktadır. Bulut ve Yayla-

gül'ün (2004: 133) de belirttikleri üzere, böylece okuyucu haberin tamamını okumadan olayla ilgili genel bir düşünce edinmektedir.

> 'Dur' ihtarına uymayıp kaçtığı iddiasıyla Ali Hemdan'ı kovalayıp vuran polis memuru F.K. gözaltına alındı. İfadesi alınan F.K., 'kasten öldürmek' suçundan tutuklandı. Hemdan'ın babası ifadesinde "Oğlum ailemizin alışverişini yapmak için dışarı çıkmıştı" dedi. (Hürriyet.com, 2020c).

> Adana'da kovalamaca sırasında Ali Hemdan adlı genci vuran polis memuru 'kasten adam öldürmek' suçundan tutuklandı. (Hürriyet.com, 2020b).

Örneklemimiz olan haber sitelerinin, Ali El Hemdan olayı ile ilgili haber girişlerinde tercih ettikleri dil, pek çok açıdan başlıklarda kullanılan dil ile uyumlu bir şekilde ilerlemektedir. Bu noktada, Ali El Hemdan haber girişlerinde genellikle "Suriyeli" kimliği ile temsil edilirken, aynı zamanda 'dur' ihtarına uymamasıyla da ön plana çıkarılan bir konumda yer almaktadır ve buradan hareketle kanuna aykırı bir davranış sergilemek ile yapılmaması gereken harekete dair bir çıkarıma da varılmaktadır. Özellikle, haber içeriklerinde bu tür yaklaşımlar mültecilerin suça meyilli olduğuna dair genel algıyı besleyebilmekte ve mültecileri suç temalı temsiller ile ilişkilendirmenin yolunu açarak egemen bakış açısını yeniden üretebilmektedir. Zira Şen'in (2017: 35) de belirttiği gibi, mültecilerin yoksul, yardıma muhtaç ve olay çıkarma potansiyeli bulunan gruplar olduğu düşüncesi egemen bakış açısının bir ürünüdür:

> Adana'da polisin uygulama yaptığını görünce kaçan Suriyeli 19 yaşındaki genç, 'dur' ihtarına da uymayınca bacağından vurularak yakalandı. (Haberler.com, 2020a).

> Adana'da polisin uygulama yaptığını görünce kaçan Suriyeli Ali A. (19), 'dur' ihtarına da uymayınca, bacağından vurularak yakalandı. Ali A., hastanede tedaviye alındı. (İnternethaber.com, 2020a).

> Adana'da polisin uygulama yaptığını görüp kaçan Suriyeli Ali Hemdan'ı (18), 'dur' ihtarına uymayınca vurarak ölümüne neden olan polis memuru açığa alındı. (Milliyet.com, 2020a).

> Adana'da polisin uygulama yaptığını görüp kaçan Suriyeli Ali Hemdan'ı (18), 'dur' ihtarına uymayınca vurarak ölümüne neden olan polis memuru tutuklandı. (Sözcü.com, 2020a).

> Dur ihtarına uymayarak kaçan 17 yaşındaki Suriyeli Ali Hemdan'ı vuran polis, tutuklandı. (Ensonhaber.com, 2020a).

> Adana'nın Seyhan ilçesinde "dur" ihtarına uymayan Suriyeli gencin ölümüne neden olan polis memuru açığa alındı, kasten öldürme suçlamasıyla tutuklandı.

> İçişleri Bakanı Soylu, hayatını kaybeden Suriyeli gencin babasını arayarak olayın takipçisi olacağını söyledi. (Yeniakit.com, 2020a).

Haber girişlerinde dikkat çeken başka detaylardan biri de başlıkta kullanılan birtakım temel sözcüklerin haberin devamında da kullanılmasıdır. Haber başlıklarında "yanlışlıkla" gibi bir ifade üzerinden olay okuyucuya aktarılırken, haber girişlerinde ise benzer şekilde "kazara" kavramı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca haberlerin girişinde, olayın bir diğer öznesi konumundaki polis memurunun da edilgen, pasifize edici bir dil tercihi üzerinden okuyucuya sunulduğu ve bu minvalde olaydaki rolünün etkisi azaltılarak aktarıldığı örnekler de karşımıza çıkmaktadır:

> Adana'da uygulama noktasından kaçınca polis tarafından kazara vurulan genç kaldırıldığı hastanede hayatını kaybetti. (Habertürk.com, 2020),

> Adana'da polisin uygulama noktasından kaçan genç kazara silahla vuruldu. (Sabah.com, 2020a),

> Adana'da uygulama noktasından kaçınca polis tarafından kazara vurulan genç kaldırıldığı hastanede hayatını kaybetti. (Memurlar.net, 2020),

> Adana'da "dur" ihtarına uymayıp kaçan kişiyi kazara vurup ölümüne neden olduğu için tutuklanan 26 yıllık polis memurunun ifadesinde "Kesinlikle vurmak amacım yoktu. Aslında havaya ateş edecektim. Böyle bir olayın yaşanmasını istemezdim" dediği öğrenildi. (İnternethaber.com, 2020c),

> Adana'da polisin uygulama yaptığını görünce kaçan Suriyeli Ali Hemdan'ı (18), 'dur' ihtarına uymaması üzerine vurarak ölümüne neden olduğu gerekçesiyle tutuklanan polis memuru F.K.'nın ifadesinde, "Koşarken elimde eldiven bulunduğundan ve çok sendeleyip, yorulduğumdan yere düştüm. Yere düşerken de silah ateş aldı" dediği öğrenildi. (Haberler.com, 2020b).

Olayın Sunuluşu ve Öznelerin Temsili

Haberlere konu olan olay, koronavirüs salgını tedbirleri çerçevesinde 20 yaş altındaki kişiler için sokağa çıkma yasağının bulunduğu tarihlerde (27 Nisan 2020), Adana'da Suriyeli mülteci Ali El Hemdan'ın (18) polis uygulaması esnasında 'dur' ihtarına uymayıp kaçtığı iddiasıyla göğsünden vurularak öldürülmesidir. Haber ajanslarının basın kuruluşlarına servis ettiği olayı, dijital haber siteleri de okuyucularına/takipçilerine duyurmuştur. Bu süreçte, olayın sunuluşuna dair sitelerde yer alan çeşitli ifadeler dikkat çekmiştir.

> Olay, öğle saatlerinde Seyhan ilçesi Sucuzade Mahallesi'nde meydana geldi. Polisin kimlik sorarak uygulama yaptığını gören Ali A. kaçmaya başladı. Suriyeli Ali A, ara sokaklara girerek, izini kaybettirmeye çalıştı. Yaşanan kovalamacada poli-

> sin 'dur' ihtarına da uymayan Ali A, havaya açılan ateşe rağmen kaçmaya devam etti. Ali A, bacağından vurularak, yakalandı. (Haberler.com, 2020a).

Haberlerde olay aktarımı, pandemi sürecinde -birtakım tedbirler kapsamında 20 yaş altındaki kişiler için sokağa çıkma yasağının bulunduğu günlerde- güvenlik güçlerinin uygulama yaptığı bilgisiyle başlıyor ve polisin rutin kimlik kontrolü görevini ifa ettiği esnada, olağan akışa aykırı davranışlar ("*Polisin kimlik sorarak uygulama yaptığını gören Ali A. kaçmaya başladı*") ile bir anda olayların kontrolden çıktığı ("*Suriyeli Ali A., ara sokaklara girerek, izini kaybettirmeye çalıştı. Yaşanan kovalamacada polisin 'dur' ihtarına da uymayan Ali A., havaya açılan ateşe rağmen kaçmaya devam etti*") şeklinde okuyucuya sunulmaktadır. Kontrolden çıkan durumu çözmek ve yeniden kontrol altına almak niyetiyle, bazı haber sitelerine göre polis memuru "son çare" olarak silahını kullandı; "*Ali A., bacağından vurularak, yakalandı*" ve fakat bazılarına göre ise, "*…Ali A.'nın arkasından havaya ateş açan polis, yere doğrulturken silahı tekrar ateşlenince Ali A. kazara yaralandı*". Bu bağlamda, olaya ilişkin haber sitelerinde okuyucuya sunulan detaylarda uyuşmazlıklar gözlemlenmekte ve dolayısıyla zihinlerde soru işaretleri üretmektedir:

> Polisin kimlik sorarak uygulama yaptığını gören Ali A. kaçmaya başladı. Suriyeli Ali A., ara sokaklara girerek, izini kaybettirmeye çalıştı. Yaşanan kovalamacada polisin 'dur' ihtarına da uymayan Ali A., havaya açılan ateşe rağmen kaçmaya devam etti. Ali A., bacağından vurularak, yakalandı. (İnternethaber.com, 2020a).

> (…) İddiaya göre, "Dur" ihtarına uymayan Ali A.'nın arkasından havaya ateş açan polis, yere doğrulturken silahı tekrar ateşlenince Ali A. kazara yaralandı. (Sabah.com, 2020a).

Ensonhaber.com ise Anadolu Ajansı'na (AA) dayandırarak verdiği haberinde, Ali Hemdan'ın babasının sözlerini referans göstererek olaya ilişkin ayrıntıları "birlik", "beraberlik" ve "kardeşlik" vurgularıyla okuyucuya sunmaktadır. Ayrıca, bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın aileyle görüştüğü ve hukuki süreç ile ilgilendiği detaylı bir şekilde sunularak haber içeriklerinde geniş yer bulmuştur. Benzer şekilde, Yeniakit.com'un da "birlik" mesajı üzerinde durduğu haberde, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun da olayın takipçisi olduğu bilgisine yer verilmektedir. Buradaki birlik ve beraberliğe dair temel vurguların kaynak noktası olarak mevcut politik atmosferin belirleyici etkisinin yanı sıra (çok sık şekilde ve farklı kesimler tarafından eleştirilere maruz kalan) hükümetin mülteci politikasını zedeleyecek herhangi bir sözcük kullanmaktan kaçınma tavrının da ön plana çıktığını ifade etmek yanlış bir değerlendirme sayılmayacaktır:

> İçişleri Bakanı Soylu, Ali Hemdan'ın babasını arayarak başsağlığı diledi. Soylu, telefonda yaşanan olaydan dolayı derin üzüntüsünü dile getirerek, olayın takipçi-

si olduğunu söyledi. Hemdan'ın babası, *"Allah razı olsun, geçirdiğimiz zor dönemde Türkiye bize ev sahipliği yaptı. Biz kardeşiz ve kardeşliğimizi kimse bozamaz."* dedi. Aileyi ayrıca Adana Valisi Mahmut Demirtaş, Emniyet Müdürü Zafer Aktaş ve Göç Müdürü Vekili Velican Doğru da ziyaret etti. Öte yandan aile ile ilgili her türlü konuyla ilgilenildiği ve ihtiyaçlarının giderildiği kaydedildi. (Ensonhaber.com, 2020a).

Adana'da polisin uygulama yaptığı sokakta dur ihtarına uymadığı gerekçesiyle Suriye uyruklu Ali Hemdan adlı genç, vurularak hayatını kaybetmişti. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Hemdan'ın babası Adnan Hemdan ile telefonda görüşerek taziyelerini iletti. Erdoğan, yaşanan elim hadise nedeniyle büyük üzüntü duyduğunu ifade ederek, olayla ilgili hukuki sürecin başladığını baba Hemdan'a bildirdi. (Ensonhaber.com, 2020c).

Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan, Adana'da uygulama noktasında polisin "Dur" ihtarına uymayarak kaçınca, açılan uyarı ateşi sırasında vurularak hayatını kaybeden Suriye uyruklu Ali Hemdan El Asani'nin babası Adnan Hemdan El Asani ile telefonda görüştü. (Hürriyet.com, 2020f).

İçişleri Bakanı Süleyman Soylu, hayatını kaybeden Suriyeli gencin babasını arayarak başsağlığı diledi. Soylu, telefon görüşmesinde yaşanan olaydan dolayı derin üzüntüsünü dile getirerek, olayın takipçisi olduğunu söyledi. A.H.'nin babasının da "Allah razı olsun, geçirdiğimiz zor dönemde Türkiye bize ev sahipliği yaptı. Biz kardeşiz ve kardeşliğimizi kimse bozamaz" dediği bildirildi. Aileyi ayrıca Adana Valisi Mahmut Demirtaş, Emniyet Müdürü Zafer Aktaş ve Göç Müdürü Vekili Velican Doğru da ziyaret etti. (Yeniakit.com, 2020a).

Olaydaki öznelerin temsiline dair; "uygulamadan kaçan", "dur ihtarına uymayan", "izini kaybettirmeye çalışan" genç gibi olumsuz davranışlar üzerinden tanımlanan Ali El Hemdan, çoğunlukla "Suriyeli" mülteci kimliği ile de ön plana çıkarılırken, polis memuru ise daha çok Ali El Hemdan'ın olaydaki belirleyiciliği üzerinden temsil edilmiş, pasif bir konuma yerleştirilmiş ve süreç "etken-edilgen" ilişkiselliği vasıtasıyla okuyucuya sunulmuştur.

Haber Kaynakları

Haber üretim süreçlerinde kaynak göstermek ya da kaynağa başvurmak gibi fonksiyonlar, yapılan haberin inandırıcılığını artıran ve okuyucuya güven veren temel faktörlerden biridir. Dolayısıyla, gazeteciler de yaptıkları ya da yapmayı planladıkları haberlerde güvenilir kaynaklara oldukça ihtiyaç duymaktadırlar. Bu minvalde, basın mensupları mevzubahis güvenilir kaynaklar içerisinde resmi kurum ve kuruluşlara, bu kurumların temsilcilerine ve/veya kamu görevlilerine sıkça başvurabilmektedir. Resmi kurum ve kişilere dayanılarak verilen haberlerin nesnel olduğunun varsayıldığını ifade eden Bulut ve Yaylagül (2004: 136), bunların saygınlıkları ve inanılırlıkları sayesinde medya

açısından haberi inandırıcı kıldığını belirtmektedir. Nitekim, Ali El Hemdan olayı ile ilgili haber sitelerinde yer alan/başvurulan haber kaynakları içerisinde kamu kurumları ve görevlilerinin varlığı rahatlıkla fark edilebilmektedir:

> Adana Valiliği, yaptığı yazılı açıklama ile Ali Hemdan'ı vuran polis memurunun açığa alındığını, başlatılan adli ve idari tahkikatin devam ettiğini bildirdi. (Milliyet.com, 2020a).

> İçişleri Bakanı Soylu, Ali Hemdan'ın babasını arayarak başsağlığı diledi. Soylu, telefonda yaşanan olaydan dolayı derin üzüntüsünü dile getirerek, olayın takipçisi olduğunu söyledi. (…) Adana Valiliği'nden yapılan açıklamada ise; Hemdan'ın, uygulama noktasında *"dur"* ikazına uymayarak kaçtığı ve uyarı ateşi açılması sırasında *"kazara"* yaralandığı aktarıldı. (…) Adana Cumhuriyet Başsavcılığı da konuyla ilgili açıklama yaptı. (Ensonhaber.com, 2020a).

> Adana Valiliği, yaptığı yazılı açıklama ile Ali Hemdan'ı vuran polis memurunun açığa alındığını, başlatılan adli ve idari tahkikatin devam ettiğini bildirdi. Açıklamada şunlar kaydedildi: *27.04.2020 günü saat 12.00 sıralarında Seyhan ilçesi Sucuzade Mahallesi'nde Seyhan İlçe Emniyet Müdürlüğü'müze bağlı ekiplerimizin uygulama yaptığı esnada, uygulama noktasında 'dur' ikazına uymayarak kaçan Suriye uyruklu Ali Hemdan isimli şahıs, uyarı ateşi açılması esnasında kazaen yaralanmıştır.*Yaralı olarak hastaneye sevk edilen Ali Hemdan, yapılan müdahalelere rağmen hayatını kaybetmiştir. İlgili polis memuru açığa alınmış olup, adli ve idari tahkikat devam etmektedir. (Sözcü.com, 2020a).

> Adana'da polisin uygulama yaptığını görüp kaçan Suriyeli Ali Hemdan'ı (18), 'dur' ihtarına uymayınca vurarak ölümüne neden olan polis memuru tutuklanmıştı. İl Emniyet Müdürü Zafer Aktaş ile konuştuğunu dile getiren Adana Büyükşehir Belediye Başkanı Zeydan Karalar, Hemdan'ın ölümünün kendisini kahrettiğini ifade ederek, "Bu üzücü olaydan hareketle tüm emniyet teşkilatını suçlamak abestir" dedi. (Sözcü.com, 2020d).

> Adana'da yaşanan olayda polis, soruşturmanın tarafı olduğu için, sürecin bizzat savcı tarafından yürütüldüğü öğrenildi. (…) Savcılık, ifadesini aldıktan sonra zanlı polis memurunu tutuklanması talebiyle nöbetçi sulh ceza hâkimliğine sevk etti. Polis memuru F.K. 'kasten adam öldürmek' suçundan tutuklandı. (…) Otopside Hemdan'ın karşıdan ateş edilmiş olarak göğsünün sol tarafından vurulduğu belirlendi. (…) İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun da acılı babayı arayarak, üzüntülerini dile getirdiği ve olayın takipçisi olduğunu söylediği öğrenildi. (Hürriyet.com, 2020c).

Dil ve Sözcük Seçimleri

Haberlerde kullanılan dil ve sözcük seçimleri, ideolojik yaklaşımı ve olaylara bakış açısını açığa çıkarmakta ziyadesiyle önemli bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır. Dil ve bu minvalde sözcük tercihleri belirli bir dünya görüşün-

den, toplumsal ilişkilerden ve gündelik hayattaki gelişmelerden bağımsız düşünülemez; haber metinlerinde kullanılan dil vasıtasıyla ideolojik bir perspektif de sunulur. Haber metinlerindeki dil ve sözcük seçimlerinin ideolojik bir işlev görmesi, toplumsal algıyı, hiyerarşik yapılanmayı, egemenlik ilişkisini ve güç dengelerini etkilediği gibi "biz" ve "öteki" ayrımını da yeniden tesis edebilmektedir:

> "(…)kaçan Suriyeli", "(…)izini kaybettirmeye çalıştı" (Haberler.com, 2020a); "Suriyeli Ali A.", "(…)polisin 'dur' ihtarına da uymayan Ali A.", "polise başka çare bırakmadı" (İnternethaber.com, 2020a); "uygulamadan kaçan genç", "kazara silahla vuruldu" (Sabah.com, 2020a); "polis tarafından kazara vurulan genç" (Habertürk.com, 2020); "polisin yanlışlıkla vurduğu", "kazara yaralandı" (Memurlar.net, 2020); "Suriye uyruklu Ali Hemdan", "Suriyeli genç" (Ensonhaber.com, 2020a; 2020d); "Suriyeli genci vuran polis memuru", "kazaen", "(…)Türkiye bize ev sahipliği yaptı", "(…)kardeşliğimizi kimse bozamaz", "Suriyeli genç", "Suriyeli Ali" (Yeniakit.com, 2020a; 2020e; 2020f); "Dur ihtarına uymayan genci vuran polis" (Hürriyet.com, 2020c); "(…)havaya açılan ateşe rağmen kaçmaya devam etti" (Sözcü.com, 2020a).

Haberlerin mikro incelemesi yapıldığında, bazı haber metinlerinde dikkat çeken detaylardan biri de edilgen yapılı sözcük tercihleri ve cümle kurgusu olmaktadır. Bu durumda, olayın öznelerinden biri olarak Ali El Hemdan'ı aktif yapılı cümle kurgusu ile belirgin bir şekilde görebilmek mümkünken, bir diğer özne olan polis memurunun ise edilgen yapılı sözcük tercihleriyle (örneğin olayda kullanılan silah ön plana çıkarılırken silahı kullanan geri planda bırakılmaktadır) "flulaştırıldığı" ve olaydaki rolünün bulanıklaştırıldığı izlenimi doğurmaktadır; *"kazaen yaralandı" (Sözcü.com, 2020d); "İkinci kez açılan ateşle"*, *"kazara vuruldu"*, *"açılan uyarı ateşi sırasında vurularak hayatını kaybeden" (Hürriyet.com, 2020a; 2020c; 2020f); "uyarı ateşi sırasında kazara vurularak hayatını kaybeden" (Yeniakit.com, 2020d); "yanlışlıkla vurulan genç öldü" (Habertürk.com, 2020); "Adana'da polisin uygulama noktasından kaçan genç kazara silahla vuruldu" (Sabah.com, 2020a); "Dur ihtarına uymadığı için vurulan Ali Hemdan" (İnternethaber.com, 2020b); "Suriyeli genç, bacağından vurularak yakalandı" (Haberler.com, 2020a).* Bir diğer dikkat çekici ayrıntı ise, haber metinlerinde olayın dramatize edilmiş boyutu ile de işlenmesidir. Kullanılan dil ve sözcük seçimleri yoluyla, "aile dramı" çerçevesinde sunulan örneklere rastlamak mümkün hale gelmektedir:

> "Acılı baba Adnan Hemdan El Asani" (Haberler.com, 2020c); "Acılı baba" (Yeniakit.com, 2020c); "Erdoğan, acılı babaya taziyelerini iletti", "Aile acı haberle yıkıldı", "acılı aileye taziye telefonu" (Hürriyet.com, 2020f; 2020c; 2020e); "Acılı baba" (Sözcü.com, 2020c).

Haber metinlerinde, olayın sunuluşuna yönelik kullanılan dil ve tercih edilen sözcük seçimleri aracılığıyla belli bir dünya görüşünün işaretlerine/izlerine rastlamak mümkündür ve dolayısıyla haber kurgusunu oluşturan mevzubahis kelimelerin aynı zamanda öznel bir perspektifi dışa vurduğuna dair çıkarımda bulunmak olasıdır. İncelenen haberler çerçevesinde de Ali El Hemdan olayı ile ilgili başvurulan kelime seçimleri ve olayın sunuluşunda kullanılan dil vasıtasıyla belirli bir ideolojik görüşün metinlere yansıdığı söylenebilir.

Sonuç

Teknolojik gelişmelerin hız kazanması ve buna bağlı olarak yeni iletişim teknolojilerinin gündelik yaşamın neredeyse her tarafına sirayet etmesiyle paralel şekilde, pek çok alanda değişim ve dönüşüm süreci yaşanmıştır. Medya da bu dönüşüm sürecinde en çok ön plana çıkan mecralardan biridir. Yeni sürecin bir parçası olarak dijital medya kanalları ise, geleneksel medyadan ayırt edilen özellikleriyle farklılık iddiası taşımaktadır.

Dijital medya, birçok açıdan geleneksel medyadan ayrıştırıcı özelliğe sahip olabilir ve fakat bu çalışmanın da üzerinde durduğu gibi, bazı temel noktalarda ise ortaklaşarak, geçmişte sıkça karşılaşılan gazetecilik reflekslerini yahut ideolojik perspektifleri haber metinleri içerisinde kullanılan dil ve sözcük tercihleri aracılığıyla bugüne taşıyabilmektedir. Bilhassa mevzubahis "toplumsal hassasiyetler", "müşterek çıkarlar" olduğunda ve/veya "birlik ve beraberlik" duygusunu baltalayabilecek potansiyelde gelişmeler yaşandığında, söz konusu ideolojik yaklaşım haber metinlerinde çok daha görünür olabilmektedir; dahası kamu otoritesinin sarsılmaması adına "*gerçekler ters yüz*"[8] edilebilmektedir.

Dijital medyada yer alan Ali El Hemdan olayı, haber metinlerinde çoğunlukla kriminal bir vaka ve suça eğilimi çağrıştıran davranış kalıpları şeklinde aktarılırken olayın arka planındaki siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin üzerinde durulmadığı gözlemlenmektedir. Bir art alan bilgisi olarak pandemi sürecinde toplumsal eşitsizliklerin derinleştiğine ve bu çerçevede sosyal sorunların giderek arttığına dair yaygın bir kanaat dillendirilirken, olayın dijital medyada farklı boyutlarıyla ele alınmadığı ve belirli bir şablona sıkıştırılarak sunulduğu dikkat çekmiştir. Dolayısıyla, yaşanan gelişmeler doğrultusunda dijital med-

[8] Bu ifade, Ali El Hemdan'ın göğsünden vurularak öldürülmesi olayını bir grup meslektaşıyla araştıran Avukat Tugay Bek'e aittir; bkz. https://www.gazeteduvar.com.tr/gündem/2020/04/29/aliyi-polis-gercegi-medya-ve-iktidar-oldurdu/, 15.06.2020.

yaya yansıyan haberlerde polis memurunun tutuklanmasıyla tüm sorunun çözüldüğü fikri baskın gelmektedir.

Bu çalışma kapsamında incelenen haberlerde, Ali El Hemdan olayındaki öznelerin temsilinde ve gelişmelerin sunuluşunda toplumsal ilişkilerin, bu ilişkiye yön veren dinamiklerin ve mülteci meselesinde kamusal alanı işgal eden hâkim dilin belirleyici bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Yani, haber sitelerinde kullanılan dil ve tercih edilen sözcükler aracılığıyla egemen ideolojik yaklaşımın yeniden tesis edildiği ortaya konmaktadır. Nitekim, analiz edilen haberlere yansıyan dil, sözcük tercihleri ve ideolojik çerçeve bu savı destekleyici mahiyettedir. Çözümlenen haber metinlerinde, Ali El Hemdan olayının resmi görüşü merkeze alan bir çerçeveden sunulması ve öznelerin bu ideolojik perspektiften aktarılması, mültecilere yönelik gündelik hayattaki hakim bakış açısını ve egemen algıyı pekiştirebilmektedir.

Kendilerini ifade etme alanı daraltılan ve söz sahibi olma hakkından önemli ölçüde yoksun bırakılan dezavantajlı grupların, toplumsal alanda algılanma biçimleri de egemen kalıpların ve yaygın söylemlerin tesiri altında şekillenmesi kuşkusuz kaçınılmaz olmaktadır. Örneklemek gerekirse, "Ali El Hemdan Olayı" ile ilgili incelenen haber metinlerinde Ali El Hemdan'ın yasal bir statü olarak "mülteci", "sığınmacı" gibi kavramlardan ziyade gündelik yaşamda yaygın/genel bir kullanım biçimi olan "Suriyeli" kimliği ile daha çok tanımlanması ve haber içeriklerinde bu şekilde yer bulması dikkat çekmektedir. Bu durum, medyada temsil imkan ve sınırları bakımından fırsat eşitliğine sahip olabilme hakkını Ali El Hemdan örneği üzerinden sorunsallaştırma olanağı bize tanırken, etik bir problem olarak da medyada temsil biçimlerini yeniden gündeme getirmektedir.

Sonuç olarak, pandemi sürecinde gelişen "Ali El Hemdan Olayı" özelinde incelenen dijital medya metinleri, egemen ideolojik yapı ile dezavantajlı toplumsal grupların medya temsilleri arasında oldukça güçlü bir ilişki bulunduğunu bize göstermektedir. Bu tespitten hareketle, dijital medya içeriklerine yansıyan ve/veya haber kurgularına yerleş(tiril)en egemen ideolojik perspektifin, medya temsilleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ve dolayısıyla toplumsal gerçekliğin inşasında (yahut yeniden tesisinde) önemli bir rol oynadığını ifade etmek mümkündür. Bir başka deyişle, kamusal alanda tüm çatlaklara sızmış olan hegemonik dil, -Ali El Hemdan olayı örneğinde de olduğu gibi- haber metinleri yoluyla toplumun olayları yorumlama şeklini etkilemekte ve tepkilerine yön verebilmektedir. Elde edilen bulgulardan yola çıkılarak, Ali El Hemdan olayının örneklem kapsamındaki dijital medya organlarında haberleştirilme ve temsil edilme pratiğinin, ideolojik saiklerin ve gündelik yaşamdaki egemen kodların gölgesinde şekillenerek okuyucuya sunuldu-

ğu değerlendirmesini yapmak yanlış sayılmayacaktır. Bu bağlamda, egemen (negatif) söylemler vasıtasıyla sosyal dışlanmayı beraberinde getiren ötekileştirici dilin dijital medya organlarında haber metinleri içerisine yerleştirilerek dolaşıma sokulması, toplumsal uyum sürecini olumsuz yönde etkilerken sosyal problemlerin derinleşmesine de zemin hazırlamaktadır.

Kaynakça

Arık, E. (2013). *Yurttaş Gazeteciliğinin Günümüzdeki Görünümü: Twitter Gazeteciliği Örneği*, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı 36, 274-287.

Başaran İnce, G. (2014). *Digital Culture, New Media And The Transformation Of Collective Memory*, Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi (21), 9-29.

Bulut, S. ve Yaylagül, L. (2004). *Türkiye'deki Yazılı Basında Yargıtay ve Mafya İlişkisine Yönelik Haberler*, İletişim, Sayı: 19, 119-142.

Çelik, H. ve Ekşi H. (2008). *Söylem Analizi*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt 27, 99-117.

İnal, A. M. (1996). *Haberi Okumak*, İstanbul: Temuçin Yayınları.

HASUDER (2020). *Pandemi Sürecinde Göçmenler ve Mültecilerle İlgili Durum*, Değerlendirme Raporu, https://korona.hasuder.org.tr/pandemi-surecinde-gocmenler-ve-multecilerle-ilgili-durum/, 08.06.2020.

Korap Özel, E. ve Deniz, Ş. (2018). *Google Gazeteciliği" mi "Empati Editörlüğü' mü? Gazetecilikte SEO Editörlüğü ve Dönüşen Gazetecilik Pratikleri Üzerine Bir Araştırma*, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (AKİL) Aralık (30), 164-190.

Korap Özel, E. K. ve Deniz, Ş. (2019).*"Tık" ve "Etik" Arasında Sıkışan Gazetecilik: İnternet Gazeteciliğinin Ortaya Çıkardığı Yeni Etik Sorunlar ve Gazetecilerin Konuya Bakış Açısı Üzerine Bir Araştırma*, Erciyes İletişim Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, 443-466.

Mora, N. (2008). *Medya Çalışmaları Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim*, www.altkitap.com.

MUDEM (2020). *Covıd-19 Krizi Sürecinde Türkiye'deki Mültecilerin Durum Analizi*, Araştırma Raporu, http://www.mudem.org/wp-content/uploads/2020/05/MUDEM-COVID-19-Krizi-S%C3%BCrecinde-T%C3%BCrkiyedeki-M%C3%BClteciler in-Durum-Analizi.pdf, 08.06.2020.

Özdemir, S. (2020). *Pandemi Döneminde Türkiye'de Göçmen ve Mülteciler*, Deutsche Welle Türkçe, https://www.dw.com/tr/pandemi-d%C3%B6neminde-t%C3%BCrkiyede-g%C3%B6%C3%A7men-ve-m%C3%BClteciler/a-53098563, 08.06.2020.

Sağlam, R. (2020). *Mültecilerin Koşulları Salgın Döneminde Daha da Ağırlaştı*, Evrensel, https://www.evrensel.net/haber/406540/multecilerin-kosullari-salgin-doneminde-daha-da-agirlasti, 08.06.2020.

Sucu, İ. (2020). *İletişimde Yeni Medyanın Getirdiği Değişimler, Gazetecilik ve Haber İletişiminde Dönüşüm,* Dijital Çağda Değişen Gazete ve Gazetecilik içinde, (ed.) Suat Gezgin ve Hasan Çiftçi, Ankara: İKSAD Publishing House.

Şen, F. (2017). *Bir 'Öteki' Olarak Mülteciler: Suriyeli Mültecilerin Anaakım ve Alternatif Medyada Temsili*, Atatürk İletişim Dergisi, Sayı 12, 27-41.

Taylan, A. (2012). *Alternatif Medya ve Bianet Örneği: Türkiye'de Alternatif Medyaya Dair Etnografik Çalışma*, Ankara: Doktora Tezi.

van Dijk, Tuen A. (1993). *Principles Of Critical Discourse Analysis*, Dıscourse & Society, vol 4(2): 249-283.

Yılmaz, T. (2015). *Türkiye'nin "Misafirleri": Medyada "Suriyelilerin" Temsili*, Humboldt-Universität zu Berlin: Researchgate.

Koca as a Performer: An Analysis of Fahrettin Koca's Social Performance during the first term[1] Coronavirus Pandemic

Ceyda Altıkardeş

Abstract

Jeffrey Charles Alexander states that social performance is performance in which actors present social meaning of the concurrent situation to the public. In this paper I analyze Fahrettin Koca's leadership during the first term of the Coronavirus pandemic on the basis of the elements of a social performance, so that I create an understanding of his actions that could lead his performance to success or failure. Alexander claims that there are six elements to be refused so that a performance can become successful, these elements are as followed: Systems of Collective Representation: Background Symbols and Foreground Scripts; Actors; Audience; Means of Symbolic Production; Mise-en-Scene and Social Power. I make use of Koca's six different press conference speeches taking place on 17th, 23rd, 27th of March and 1st,3rd,10th of April on the basis of the challenges of refusing these elements for the purposes of my assessment. These challenges are The Challenge of the Script: Re-fusing Background Representation with Contingent Performance", "The Challenge of Mise-en-scene: Re-fusing Script, Action, and Performative space", "The Challenge of Material Base: Social Power and Means of Symbolic Production", "The Challenge of Being Natural: Re-fusing Actor and Role", and last but not least "The Challenge of Reception: Re-fusing Audience with Performative Text". In my paper I only aim to form insights on which aspects of Koca's performance might lead to possible success or failure of his performance, yet in this paper I cannot reach a concrete result since with the pandemic Koca's performance is also still ongoing.

Keywords: Social Performance

[1] Minister Koca declared that the first term of the pandemic in Turkey ended on 6th of May on his official twitter account

Bir Aktör olarak Koca: Fahrettin Koca'nın Korona-virus Pandemisinin İlk Dönemindeki Sosyal Performansının Analizi

Özet

Jeffrey Charles Alexander sosyal performansı aktörlerin içinde bulundukları durumu sosyal anlam içerisinde halka sunduğu performans olarak tanımlar.Bu makalede Fahrettin Koca'nın Korona Virüs pandemisinin ilk dönemindeki liderliğini sosyal performans elementleri üzerinden analiz ederek Koca'nın hangi hareketlerinin performanısını başarıya veya başarısızlığa götürdüğünü ön görmeye çalışıyorum. Alexanderın iddiasına göre bir performansın başarılı olabilmesi için saydığı altı elementin birbirine geri kaynaştırılması gerekir. Bu bağlamda makalemde Bakan Koca'nın 17, 23, 27 Mart ve 1, 3, 10 Nisan tarihlerindeki basın açıklamalarınından yararlanarak Bakan Kocanın performansını değerlendiriyorum. Bu makale ile Koca'nın liderliği ve dolayısıyla performansı pandemi ile birlikte hala devam etmekte olduğundan performansın başarısına dair kesin bir neticeye varmayı hedeflememekle birlikte; amacım Fahrettin Koca'nın liderliğindeki hangi unsurların performansını başarı veya başarısızlığa yönlendirebileceğine dair bir anlayış oluşturmaktır.

Introduction

On the night of the first of April,2020 I had been in confinement at home with my family for two weeks already since the world has been facing the Coronavirus (Covid-19) pandemic. During our voluntary quarantine, my friends and I increased our communication via messaging, since it has been one of the few ways of socializing considering the circumstances. On the first of April, one of us texted in the group asking whether we all are listening to Fahrettin Koca, the Minister of Health in Turkey. The speech he was giving was not only about the statistics, but he was referring to a deceased Professor Cemil Taşçıoğlu and his speech seemed to be interrupted by his intense emotions towards the loss. Some in the group were sympathetic towards him and immediately claimed that he is not only sincere in his actions but also actually doing a good job during the pandemic; whereas the other half was critical of him always reminding that he is from the government of the party we are all in opposition to. The argument within the group lasted for hours and was not closed with an agreement. It is this moment that led me to think about the

performance of Koca: Could we consider him as a good leader if he is getting support even from some of his party's opponents?

In this paper I aim to evaluate "the social performance", the Minister of Health of Turkey Fahrettin Koca carries out during the first term of Covid-19 pandemic. By social performance, I refer to what Jeffrey C. Alexander understands and explains by social performance in his paper "Cultural Pragmatics: Social Performance Between Ritual and Strategy*". I start my paper by explaining the historical and social background of the Covid-19 pandemic and who Fahrettin Koca is and how the pandemic led him to conduct a social performance. I continue with introducing Alexander's social performance theory so that it is clear what I understand from the concept and clarify the necessary tools of analysis to assess the success of Koca's performance. Finally, with the concepts introduced in the second section of the paper, I try to analyze the Minister Fahrettin Koca's social performance. Since the pandemic is still affecting daily life all around the world and the "fight" against it is not over, and the so0cial performance of the Minister is still progressing; I cannot claim of a success or a failure in the ongoing performance. Therefore, in this paper, my aim with the analysis is only to estimate which inner structures of Koca's performance might lead to the possible success or failure of that performance. Before going into my analysis, I continue my paper with giving a brief introduction on Coronavirus, to form the necessary background information for my analysis.

COVID-19 Pandemic

The coronavirus disease is a respiratory disease that occurs if a person is infected with the "severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2)". It is transmitted through small droplets between humans, although the details of the transmission process remain unknown since it is a new disease. Yet the transmission trough the contaminated droplets seem easy as the virus was already spread widely all around the world and classified as a pandemic in 2 months after the detection of the first case. As the virus is transmitted through exposure to contaminated droplets; social distancing is one of the most vital precautions towards the pandemic. Hence social distancing is imposed on the public to disparate extends by different countries. In most countries in the world schools are adapted to distance-learning, businesses to teleworking and national borders are closed. (WHO, 2020) Some countries are also carrying out mandatory confinements to prevent the transmission of the disease. In other words, the politics concerning the health of the people vary in different countries depending on various reasons and motives. Yet I believe

what remains common around the globe is the markedness of Health politics in daily life. Thereby the Ministry of Health became prevalent in most countries. We are exposed to statements made by the Ministers of Health around the World regularly.

With such circumstances at hand, it is inevitable to consider Coronavirus pandemic in a country-based notion without taking the Ministry of Health of that country into consideration. For that reason, I continue this introductory section on the pandemic with introducing the Ministry of Health of Turkey and Minister Fahrettin Koca.

Fahrettin Koca is the 59. Minister of Health of the Republic of Turkey. He is a doctor, graduated from the most prestigious Medical schools of Turkey: İstanbul Faculty of Medicine and Cerrahpaşa Faculty of Medicine. He is also the founder and the chairman of the Education Health and Research Foundation (TESA), İstanbul Medipol University, and Medipol Hospital. He started his duty as a Minister within the council of ministers the President of the Turkish Republic Recep Tayyip Erdoğan appointed after the 2017 Turkish constitutional referendum. This council of ministers is a special case for the republic since for the first time of the republican history, none of the Ministers are from the parliament. Koca's political life directly started as a minister in the summer of 2018 and he is still on duty. With Corona pandemic he became much more visible in the political, social, and daily life in Turkey, just like many other ministers of Health in other countries. He is leading the management of the pandemic within the borders of the Turkish Republic. In other words, he is the face of the "war" against the COVID-19 pandemic in Turkey. He and his leadership performance during the pandemic have been criticized and appreciated by fragmented audiences in differentiated societies. In this paper I too try to emphasize his social performance the during the pandemic. Before my analysis in the next section of the paper I explain what I understand from social performance.

Theoretical Background: Alexander's Social Performance

Jeffrey Alexander develops "a systematic, macro-sociological model of social action as cultural performance" to answer the question "Is it possible to develop a theory that can explain how the integration of particular groups and sometimes even whole collectivities can be achieved through symbolic communications, while continuing to account for cultural complexity and contradiction, for institutional differentiation, contending social power, and segmen-

tation" (Alexander, 2004: s. 528) He claims that although as societies become more complex, symbolic action move from being ritual-like to theatre-like; there is always a return to rituals. To understand this shift, he takes social symbolic action as a cultural/social performance. According to his definition "Cultural performance is the social process by which actors, individually or in concert, display for others the meaning of their social situation" (Alexander, 2004: s. 529) Alexander thinks that more complex a society is more defused and segmented its elements are, whereas in a simple social structure segmentation is not an issue so rituals can easily take place. According to his theory for a performance to succeed and become more ritual-like it must accomplish the re-fusion of the elements. But what are the elements of a performance that Alexander claims need to be sewed back together? He lists six elements that have to be re-fused together by the performance: Systems of Collective Representation: Background Symbols and Foreground Scripts; Actors; Audience; Means of Symbolic Production; Mise-en-Scene and Social Power.

Alexander claims that "Performances in complex societies seek to overcome fragmentation by creating flow and achieving authenticity." (Alexander, 2004: s. 548) If a performer can re-fuse the elements of their performance; they are considered to be authentic. What Alexander understands from authenticity is: being perceived as natural, sincere, honest, and self-generating; whereas the reverse is being seen as fake, manipulating, and out of the role. In his theory, authenticity is the ultimate condition for the performance to succeed. With authenticity both the emotional connection with the audience and the cultural extension from performance to the audience can be achieved. Then if a performer can fuse the elements of the performance back together, the performance and the performer are seen as authentic, and as authenticity is achieved psychological identification and cultural extension are also attained and consequently the performance becomes successful. He adds "While re-fusion is made possible only by the deposition of social power, the very success of performance masks its existence. When performance is successful, social powers manifest themselves not as external or hegemonic forces that facilitate or oppose the unfolding performance but merely as sign-vehicles, as means of representation, as conveyors of the intended meaning." In other words, the elements and their defused nature is hidden and represented as a whole if the performance is authentic: the performance is regarded as natural by the audience rather than being regarded as "performance". "In a successful performance, the signifiers seem actually to become what they signify. Symbols and referents are one." (Alexander, 2004: s. 549)

In order to explain the elements and their relation to each other in a more detailed way Alexander defines some inner structures of Social Performance. These structures are challenges to be achieved for the performer to re-fuse elements to each other so that the authenticity of the performance is ensured.

I start with The Challenge of the Script: Re-fusing Background Representation with Contingent Performance. Alexander states that every performance is fed on the background culture it is from. In his own words. According to him the actor should base his performance on the already existing representations of that society's culture so that their script gains authenticity. In other words, if the background culture can be reflected good enough in the script by the actor so that the audience is already familiar with the mainline of the performance at least to a certain degree, the audience can make sense of the actor, script, the performance in an easy way. So, the critical point here is that whether the audience "absorbs" the script or not. Although it seems like performance is absorbed by the audience because it reflects on the background culture, Alexander states it is the exact opposite, and "A script seems to ring true to the background culture precisely because it has an audience-fusing effect." (Alexander, 2004: s. 550) According to him, referral to background culture is inevitable but it is the way the actor performs that gets the audience response and with this response the ties of the script to the background culture get stronger.

Basically, Alexander claims that the script must be fused in two directions: the background culture and the audience. He also states that if a script is fused with background culture it is regarded as truthful and as it is fused with the audience it is regarded as real, by the audience. The truthfulness results in cultural extension whereas realness leads to psychological identification, according to his theory. For a script to accomplish bi-directional fusion that leads to bot cultural extension and psychological identification, he designates 4 different features it must have: Cognitive Simplification, Time-Space Compression, Moral Agonism, Twisting and Turning.

By Cognitive Simplification he means that the actor should make sure the audience understands, follows the script so that they can identify with the performer. In their speech the performer should use repetitions and oversimplifications. They should use short and clear sentences and repeat the basic idea the audience must get over and over again. Time-Space Compression is achieved through performing in one "dramatic scene" and progressing in continuous time. The audience must be persuaded to the continuity of the time; Alexander suggests cutting the normal stream of the television or suspending any other regular daily functioning to showcase a performance that ensures persuasion. With Moral Agonism, Alexander refers to the creation of a

narrative based on the contradiction of good and evil. Using moral binaries, the actor presents themselves as on the good side of the contrast/war between good and evil, sacred and profane. Last but not least, the performance also needs Twisting and Turning points within the script. Alexander claims for an effective plot development there must be crises following one and other to come through. According to Alexander's theorization if the script is written accordingly to these 4 terms and in a way that binds the actor and the performance both to the lives of the audience and background culture at the same time; the challenge of the script: re-fusing background representation with contingent performance is outdone successfully.

Now I turn to the second challenge the performance overcome: The Challenge of Mise-en-scene: Re-fusing Script, Action, and Performative space. Alexander states that even if the script that reflects on the background culture, is ready; it must be put in action in real-time and certain space. He defines mise-en-scene as "task of putting text "into the scene."" (Alexander, 2004: s. 532) He argues that such performance of putting in action cannot be decided by the script-writer but is an "artistic" issue that should be handled by a director. So, this challenge requires the actor to perform his script in a real place in a real-time with a given script. Alexander successfully adopts Pavis's definition of mise-en-scene and states that it is the "confrontation of text and performance," at a real-time and stage.

"While mise-en-scene has its own independent requirements, it remains interdependent with the other performative elements. One thing on which its success clearly depends is access to the appropriate means of symbolic production." (Alexander, 2004: s. 555) Another challenge Alexander states a performance must conquer is the Challenge of Material Base: Social Power and Means of Symbolic Production. Who has the social power and hence the means of production is a political issue. Social and political power goes hand in hand, the relationship can be understood with a simple example: a performance needs to avoid censorship and intimidation from authorities to take place. Further I argue that in an economic system such as capitalism one can only have social power if they have the political and vice versa. It is the social power that provides the means of symbolic production, even to have a stage for performance requires power. Furthermore, not only production but distribution is also related to power "…in complex societies social power not only provides the means of symbolic production but of symbolic distribution as well." (Alexander, 2004: s. 557) In other words even the performer has the means to produce a performance, they still need to have enough political power to make sure the intended audience is reached.

Another challenge is The Challenge of Being Natural: Re-Fusing Actor and Role. "Even if the means of symbolic production are sufficient, the script powerfully written, and the mise-en-scene skillfully set in place, there is no guarantee that the performance will succeed. There remains the extraordinary challenge of acting it out. Actors must perform their roles effectively, and they often are not up to the task" (Alexander, 2004: s. 559) Alexander states that the acting is so essential in a performance that even a bad script can easily be compensated with it. The actor must perform in a "natural" way as if they are indeed and totally what the script suggests they are. It is essential for a performance to have the actor re-fused with the script; they should be the same and their constituted relationship should be well hidden with the talents of the actor. The actor should be "carried away" with its role so much that it must feel natural to the audience. Yet Alexander claims that although how talented the actor is and how natural the acting seems; they cannot make sure that the audience perceives the performance in the right way. To make sure the audience understands the performance is the last challenge Alexander brings up.

The last but not least, there is the Challenge of Reception: Re-Fusing Audience with Performative Text. The re-fusion between the script and the audience must be achieved so that the audience can identify itself with the performer and cultural extension I assured. The main problem the script faces when reaching the audience is that the audience is not homogenous. There are many different racial, religious, political, social groups within a society, so it is hard to find a common ground to appeal to them all. Hence Alexander thinks a universal performance is much harder than a group-affirming one. Yet "If there are some shared memories, by contrast, audiences will experience social drama in a deeper and broadened way. As audiences become more involved, performance can draw them out of demographic and subcultural niches into a more widely shared and possibly more universalistic liminal space."

Before ending this section providing theoretical knowledge on Jeffrey C. Alexander's Social Performance Theory, I would like to borrow two of his charts to make sure that the reader is clear with the general concepts of the theory. And then in the next chapter I try to analyze Minister Koca's performance during the pandemic.

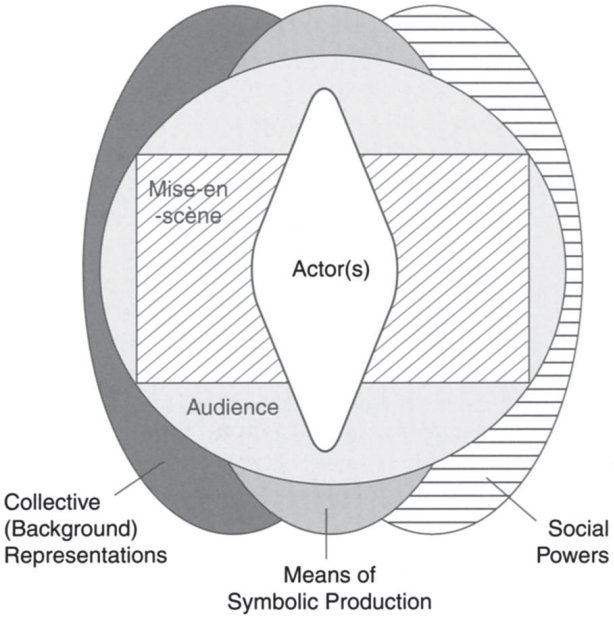

Figure 1. The fused elements of performance inside simple social organization (Alexander, 2004: s. 536)

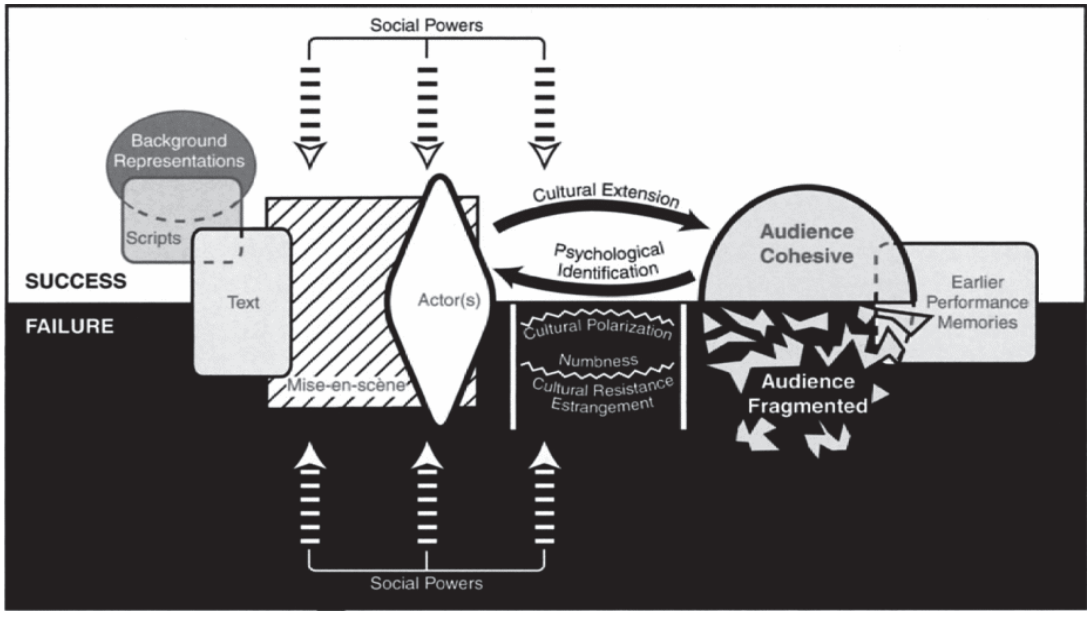

Figure 2. Audiences and performance. (Alexander, 2004: s. 565)

Fahrettin Koca's leadership during the Pandemic as Social Performance

With pandemic spread all around the world and states failing to protect its citizens from the pandemic it became even more important to have people's trust in the state. Many media articles in different contexts question the same issue, such as "Will the Coronavirus Kill What's Left of Americans' Faith in Washington?" in the New York Times; " The biggest truth to emerge from coronavirus pandemic is that India's poor do not trust the State" in Wion; "Ukraine: Trust and responsibility in times of pandemic" in Globsec, all published in May. (Tavernise, 2020) (Sharma, 2020) (Muzergues, 2020) Therefore, the leaders of the "struggle" against the pandemic must come through a successful social performance to hold people under control by holding their trust in the state. With people's trust in the state the governments may also gain people's support in the government's policies which in turn might lead governing party to gain more votes. In this section I aim to evaluate whether the Health Minister Fahrettin Koca puts a successful performance forward in his leadership during the first term of the pandemic.

Jeffrey Alexander asserts authenticity as the ultimate condition to achieve performative success. He states that with accomplishing psychological identification and cultural extension the performer gains authenticity in society's regard; which ensures the performance to achieve its goal. Alexander claims if a performer is considered authentic, his "Action will be viewed as real if it appears sui generis, the product of a self-generating actor who is not pulled like a puppet by the strings of society." (Alexander, 2004: s.548) Yet Fahrettin Koca, although he is the head of the science committee created for the pandemic and the Minister of Health; is not the decision-maker in the pandemic. He always states that they as a committee made some recommendations that they will present to President Recep Tayyip Erdoğan for him to decide. (Koca, 2020c) (Koca, 2020e) Therefore, he may not be considered a "self-generating" actor by the society. Yet there were also rumors circulating around implying that Koca wants to resign since his and the committee's suggestions are not being applied might be an assuasive factor on this performative drawback regarding authenticity. These rumors were so strong that in the press conference taking place on 15 April 2020 one of the reporters asked the Minister whether he has resigned because he was in conflict with the Minister of Interior. Further he is widely criticized and accused of not carrying out the pandemic process transparent enough. In fact, the Turkish Medical Association explicitly accused the Ministry of not being transparent, in its report published on 14 May 2020.(Türk Tabipleri Birliği Covid-19 Danışma ve İzleme Kurulu, 2020: s.7) This lack of transparency in the eyes of the public might again harm the

authenticity of the minister. But at the same time Minister Koca is also praised by other political leaders even from opposition like Meral Akşener, Eren Erdem, Temel Karamollaoğlu, and Faik Öztrak and newsreaders like Fatih Portakal for how he is dealing with the pandemic. I continue this section with analyzing Koca's performance based on four challenges Jeffrey Alexander names as the inner structures of social performance.

According to Alexander a performance must reflect the background culture of the society. Meltem Ahiska starts her influential paper "Occidentalism: The Historical Fantasy of the Modern" by stating that "Europe has been an object of desire as well as a source of frustration for Turkish national identity in a long and strained history." (Ahıska, 2003: s.351) In the same paper she also states that "'The West' has either been celebrated as a "model" to be followed or exorcised as a threat to "indigenous" national values." (Ahıska, 2003: s.353) In other words Tukey sees Europe both as an example for itself and as an enemy to protect its values from. Since AKP has been increasing its emphasis on the "common values" and their protection after 2005 (Güneş-Ayata & Doğangün, 2017); seeing the West as the enemy outweighed seeing it as an example. The President's reiterating "dış mihraklar" (foreign forces) narrative might be considered as a reflection of this shift as well. This notion of protecting the Turkish "Islamic" culture against the West has been a core dynamic of Turkish politics during the AKP governments. Minister Koca too, includes this dynamic in his performance. He reminds the audience that the pandemic comes from outside of the country, and states that the Republic should and is protecting its citizens from the threat coming from outside: "Yurtdaşını dışardan gelecek tehdite karşı koruyacak sıkı tedbirleri aldı" (It took the strict precautions to protect its citizens from threats coming from outside (referring to the Turkish State))(Koca, 2020c) Hence, I believe Koca is successful in terms of including this notion of background culture in his performance. On the other hand, his narrative mentions health sector workers as heroes in the "war" against the pandemic and supports the law proposal concerning violence against health sector workers. (Koca, 2020f) In his speech he declares that people are also supporting the proposal and he is condemning the violence. This narrative might not be reflective of the Turkish culture, considering the increasing levels of violence against health sector workers. (Birgün, 2020) Yet, if Koca succeeds in a shift in the perception of health sector workers in the society; it could actually indicate the success of his performance.

In terms of cognitive simplification, Koca not only uses short and simple sentences but also repeats them excessively. In fact, during his campaign against the Coronavirus he came up with slogans, which are due to their slogan na-

ture short, precise, and easy to remember. He continuously repeats these slogans during his speeches and is careful with ending the speech with them. He tirelessly tells people "Mesafe, Temas, İzolasyon ; araya mesafe koy, temas etme, kendini izole et" (Koca, 2020d) meaning "put distance, don't touch and isolate yourself". He also states and makes other influential well-known actors, who are known for their doctor roles on TV to say "Koronavirus alacağımız tedbirlerden güçlü değildir." (Corona virus is not stronger than the precautions we take"). (T.C Sağlık Bakanlığı, 2020a) (T.C Sağlık Bakanlığı, 2020b) When talking about cognitive simplification Alexander brings up the example of Bush and how he connects his life to the lives of American people. Koca makes a parallel connection with the lives of his audience as well. He makes the audience think that he is one of them and "we are all in this together". First of all, he always uses "we" when he refers to the Turkish public: "Tedbirleri bizler tek tek uyguluyoruz. Mümkün olduğunca az temaz kuruyoruz. Hayatlarımız birbirinden ayrışıyor. Fakat farkında mıyız bu tek tek şahıs şahıs yaptıklarımızı bütün Türkiye olarak yapıyoruz. Tek tek yaptıklarımzı 83 milyon birlikte yapıyoruz. Mücadelenin özü bu: tek tek hepbirlikte. Yalnız değiliz hep birlikteyiz…" (We are taking precautions one by one. We are making contacts to a bare minimum. Our lives are separating from each other. Yet are we aware that we are doing what we are doing individual one by one as the whole Turkey. We are doing what we are doing individually together as 83 million. This is the essence of the struggle: one by one together. We are not alone, we are together) (Koca, 2020b) His words remind that although people, him included, work individually we are actually working together. This way he does not only connect his audience but at the same time he connects himself to the audience; defining himself as a part of the audience he is referring to. His connection to the lives of people most probably peaked when he was caught whispering to one of his helpers to stay away during a press conference without being noticed. He showed people that he too was taking the same precautions he is telling people to take. And the fact that he whispered discretely, rather than showing anger towards the worker hides the social and political power he has. His video of whispering circulated widely in social media and as the Ministry saw the potential in the moment, they used the instance in the video they broadcasted for the April 23 national sovereignty and children's day, not letting people forget the authentic side of the Minister. The April 23 video of the Ministry took its place on the news under the heading "Bakan Koca'dan güldüren paylaşım" (Bakan Koca's witty post) (Hürriyet gündem, 2020) (Sabah video, 2020), most probably caused sympathy towards the Minister.

During the very first days of the corona cases seen in Turkey, the Minister was making public the daily statistics at midnight. Although it was widely criticized by many, even by reporters such as Ece Üner, prime-time newscaster in Show Tv, one of the most popular TV channels in Turkey, the main problem with giving the statistics late was the failure of compressing time and space since as Alexander states the performance must take place concurrently. As Koca moved the conferences and publishing the statistics to 19.00 every night, the audience might get more chance to feel inside of the process. Although Koca did not start his performance that way, he indeed followed this principle afterward. Furthermore, just like Alexander mentions daytime Tv is interrupted every day since the explanations are given at the same time with the news.

Fahrettin Koca is successful also in basing his narrative on a moral agonism. Susan Sontag states describing illness as a war is not a new metaphor. Koca uses the war metaphor in its most intense way. He establishes the Coronavirus as the common enemy of us all; at the same time, he introduces everyone fighting the enemy as the protagonist, especially the doctors and himself, since he is a doctor that carries out the leadership of the war. He is very explicit in defining the process as war and people fighting it as heroes: "Bir yönüyle bu bir savaştır. Halk sağlığı savaşıdır. Hedefimiz bu savaştan en az can kaybıyla çıkmak, virüsü mümkün olduğu kadar erken control altına almaktır. Virüsün bütün gücünün ne olduğunu size söyliyeyim. Bunu biliyorsunuz ama tekrar ifade etmek istiyorum. Virüsün bütün gücü yayılma fırsatdır. Bu savaşta virüse bu fırsatı tanımayalım. Sizleri bu savaşın kahramanları olmaya davet ediyorum." (In a way this is a war. War of Public Health. Our goal is to come out of this war with minimum loss of life, to get the Virus under control as soon as possible. Let me tell you what the whole power of the Virus is. You already know it, yet I want to repeat it. The whole power of the Virus is the chance of spread. Let's not give this chance to the Virus. I invite you to be heroes of this war.) (Koca, 2020d) Koca's performance creates two different moral agonisms at once: On the one hand, he unites the whole world against the antagonist Coronavirus: "Çok uzun yıllardan beri dünya bütün ulusları birleşmiş olarak ortak bir düşmana karşı savaşıyor. Dünyanın her ülkesi bu savaşta ayrı bir cephe. Karşımızda sürekli hareket halinde olan içeri sızacak boşluk arayan koydumuğuz sınırlarda zayıf noktaları tehdit eden bir düşman var. İnsanlık buna ilk kez tanık oluyor. Dayanışma şimdi izolasyonla gerçekleşiyor. Araya mesafe koymak bizi güçlü kılıyor." (For long years all nations of the world united have been fighting against a common enemy. Each country of the world is a different front in this war. The enemy before us is constantly on the move trying to find a gap to infiltrate in, threatening the weak spots in the borders we set. Humanity witnesses this for the first time.

Solidarity is now taking place with isolation. Putting distance in between is making us stronger.) (Koca, 2020d). On the other hand, following the background culture Turkey has, he is creating an agonism between Turkey and other countries: "Küresel soruna karşı ulusal mücadelesini verme yolunu seçti. Yurtdaşını dışardan gelecek tehdite karşı koruyacak sıkı tedbirleri aldı" (Turkey has chosen to put up its national fight against the global problem. It took firm measures to protect itself from the threats coming abroad.) (Koca, 2020c)

Regarding the twisting and turning points; it seems like the audience is always warned against the upcoming critical two weeks. "Önümüzdeki 1-2 haftanın çok önemli olduğunu söylemek istiyorum" (I want to say that the upcoming 1-2 weeks are very important.) (Koca, 2020f) This way the necessary crises to be overcome are constructed for the plot. Also, on May 6, in his official twitter account Koca declared that Turkey finished the first term of the pandemic. "Salgın sürecinde, 83 milyonun desteğiyle çok büyük bir mesafe alan sağlık ordumuz adına size şunu söylemekten gurur duyuyorum: Türkiye, Koronavirüse karşı mücadelesinde ilk dönemi tamamlamıştır." (In the name of the Health army that made a huge headway thanks to the support of 83 million during the outbreak I would like to tell you that Turkey has completed the first term of its fight with the Coronavirus.) With creating turning points in the script, Koca is contributing in the succeeding the first Challenge.

The challenge of Mise-en-scene requires putting action and script into a scene. He gives press conferences right after the meetings as the science committee is over. His stage is a real one, yet like a dramatic scene proper lighting, and accessories are provided. He looks professional and as he has full knowledge of everything related to the pandemic. After he is done with providing his script to the audience, he accepts and answers all questions one by one with patience. So, his script and action are put into a scene in real-time, right after the meeting.

Fahrettin Koca is the Minister of Health of the Republic of Turkey. There is no doubt that he has enough social, economic, and political power in his hands to provide for the material Base for his performance. He is able to give press statements whenever he wants, in other words he has no problem with providing a stage for himself. In his "war" against the pandemic the ministry formed a science committee consisted of 38 medical scientist academicians against the Coronavirus as a consultative committee. Koca is the head of this committee, and he is referring to every proposal he offers as the proposal of the committee. Being able to use the wisdom and the prestige of these professionals is obviously a statement of power. The minister also uses other professionals such as actors in this performance, as I already mentioned above, ad-

vertisements casting actors who are well known for their doctor roles are broadcasted on television to inform the public about the precautions they can take. Television usage via commercials and press conferences is not the only stage Koca has. The official website of the Ministry and a newly developed app on the virus is also used to send the message. Also, the fact that a documentary on Cerrahpaşa is made and broadcasted to set an example to the rest of the world again sets a beneficial material base for Koca's performance.

I think the most significant element that could lead Koca's performance to success is the fact that he conquered the "challenge of being natural" as Alexander defines it. Koca as the performer is fused with his role. Even in the most spontaneous moments he carries out his role perfectly. In this section I already mentioned how Koca handled one of his employees getting near him, by warning him discretely. He persisted in his role as a person doing whatever he suggests people to do even in such a spontaneous moment. Furthermore, he is most appreciated after he gives bad news. For example after he stated that Turkey had its first loss from Coronavirus, the fact that he seemed pretty sad when making the statement and he referred to the deceased as his patient; was found sincere of the Minister that next day on eighteenth of March Show Tv prime time news reported the first decease with referring how sad Minister Koca was and underlined the fact that he was trilling. He gave the news in an unplanned press conference, which created a sense of real-time. He also created a sense of unity in feeling sorrow towards the loss: "Yine geç saatlerde bulunan planlı bir toplantı değil, özel bir durum nedeniyledir. Bu gece sizi ve bütün halkımızı gerçekten üzen bir haberi, aynı üzüntüyü hissederek bildiricem. Bu cümleyi bu toplumun sağlık bakanı olamk yanında bir hekim olarak da kurmak istiyorum. Korona virüsle mücadelemizde bugün ilk kez bir hastamı kaybettim. Toplumu temsilen onu en yakın takip eden kişilerdenim…Ailesinin üzüntüsü hepimizin üzüntüsüdür… Hepimiz bu ölümü metanetle karşılamalıyız." (Koca, 2020a) Also, on the day he gave the news of Professor Cemil Taşçıoğlu' decease; his voice was trembling, and he was stumbling when he was speaking. He was showing a great sorrow and at the same time presenting himself belonging to the medical community: "Bütün camiamıza baş sağlığı diliyorum." (My condolences to whole of our community) (Koca, 2020d) In other words, he was indeed the person in pain the script was telling of. With the "naturality" his performance comprises, he is able to create an emotional connection with his audience.

In respect to the last challenge Alexander mentions, the Challenge of Reception, Fahrettin Koca must appeal to everyone so that he can make sure the precautions he is suggesting are taken by every segment of the public. The fact

that the mortality rates increase dramatically after the age of 65 might be an issue in creating such an audience. Therefore, it may be challenging for example to ask and make younger people to isolate themselves voluntarily. I believe his "we" language, that I already mentioned in this section could come as beneficial in creating a homogenized public. Further, as I already stated above following the background culture, he is creating the notion of us versus others, turkey versus others, especially Western, countries. Hence, in the fight against the pandemic everyone needs to undertake the "heroic" task to protect Turkey from the threats coming from outside as the citizens. (Koca, 2020d) The audience is referred to as everyone living in the borders of Turkey. Alexander claims that to form a unified public, shared memory of that public could be used. I think the emphasis on "war" against something coming from outside and trying to demolish the nation might be corresponding to the national memory of the Independence War. But us versus them is not the only narrative Koca is referring to. As I quoted before, he is also creating a narrative based on humanity versus the pandemic, which is more inclusive.

Conclusion

In this paper after explaining the social consequences and nature of the Coronavirus pandemic; I introduced the social performance theory by Jeffrey C. Alexander as a theoretical base of my paper. Then I analyze the social performance, performed by Fahrettin Koca based on the social performance theory. My aim with this paper is to show which challenges and elements of the social performance theory Fahrettin Koca can employ so that as the performance is over, I can evaluate what led him to success or failure of that performance. In this paper I show that Koca not only benefits from Cognitive simplification, Time and Space Compression, Moral Agonism and Twisting and Turning points but also uses background culture of the Turkish society to conquer the Challenge of the Script. Yet since he is not a self-generating actor in his leadership and includes "respect to healthcare works" which might be in opposition with Turkish culture in his narrative, he is risking being perceived as authentic by the public. I stated that since he is a Minister of The Republic of Turkey; he has excessive access to the needed material base for his performance. I claimed that with his "natural" acting skills and the material base he has; he is also able to put his performance on a stage. Therefore, I think he is also doing what is necessary to accomplish the Challenges of Mise-en-scene, Being Natural and Material Base. By using "we" language and unifying his audience as citizens of the Republic he is also trying to re-fuse the audience with the performative

text. Yet although he is accomplishing all of the challenges, Alexander names to some degree; since it is still on-going performance, I cannot claim that he is succeeding in his performance. Hence this analysis can only give insight about what led to Koca's success of failure of his performance, once it is done.

Genişletilmiş Özet

Bu makalede devletlerin Korona-virüs pandemi süresince halklarını koruyamaması ile kendilerine olan güveni geri sağlama durumunda kaldıklarından ve bu görevi de pandemi süresince lider olarak öne çıkan isimlerin sırtlanması gerekliliğinden yola çıkarak Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın pandeminin ilk dönemindeki (6 Mayısa kadar olan süreç) yönetimini inceliyorum. Makalemde Jeffrey Alexander'ın teorisini baz alarak Bakan Koca'nın liderliğini bir sosyal performans olarak ele alıyorum. Alexander sosyal performansı, performe eden aktörlerin içinde bulundukları durumu sosyal anlam içerisinde halka sunduğu performans olarak tanımlar ve performansın başarılı olabilmesi için bazı şartlar öne sürer. Alexander'a göre performansın başarılı olabilmesi aktörün en başta izleyici tarafından otantik olarak algılanması gerekir ve bunun için de aktörün halkın gözünde kendi kendine karar ve aksiyon alabilen bir kişi olması gerekmektedir. Alexander'ın bu şartı ele alındığında Bakan Koca'nın konuşmalarında Korona-virüs için oluşturduğu bilim kuruluyla beraber alınan kararları Cumhurbaşkanına birer "öneri" olarak sunacağının altını çizmesi halkın gözünde onun otantisitesini sarsacak bir durum olarak değerlendirilebilir. Fakat aynı zamanda bu öneri kararlarının uygulanmaması sebebiyle Koca'nın istifa ettiği söylentileri ve bu söylentilerin kendisinin yaptığı basın toplantısında dahi gazeteciler tarafından dile getirilmesi halkın gözünde Koca'yı geri otantik kılacak potansiyele sahiptir. Koca için otantik olarak algılanmanın önündeki bir diğer engel ise süreci yeterince transparan yönetmediğine dair iddialardır, fakat bunun yanında muhalefet kimlikleriyle tanınan siyasetçi ve gazeteciler tarafından da topladığı takdir bu iddiaların otantisitesi üzerindeki etkisini zayıflatabilir. Sosyal Performans teorisine göre performansın içinde olduğu kültürden beslenmesi ve bu kültürü yansıtması gerekir. Koca yaptığı konuşmalarında virüsün yurtdışından geldiğinin ve sınırlarımızı kapayarak kendimizi koruduğumuzun (Koca, 2020c) altını çizerek Türkiye'de son dönem hakim olan "milli değerlerimizi" "dış mihraklara" karşı koruma kültürünü (Güneş-Ayata & Doğangün, 2017) yansıtmakta son derece başarılı olmakla beraber sağlık çalışanın uğradığı şiddete karşı duruşuyla içine bulunduğu kültürün dışına

çıkıyor olabilir zira son dönem raporları sağlık çalışanına şiddetin giderek artan bir durum olduğunu göstermektedir. (Birgün, 2020)

Alexander bir performansın amacına dolayısıyla da başarıya ulaşabilmesi için bazı "zorlukları" aşması gerektiğini iddia eder, bunlardan ilki Senaryonun zorluğudur (Challenge of the Script). Bu zorluğun başarılı şekilde aşılabilmesi için senaryoda Bilişsel Basitleştirme (Cognitive simplification), Zaman ve mekan kompresyonu (Time and Space Compression), Ahlaki çekişme (Moral Agonism) and Dönüm Noktalarından (Twisting and Turning points) yararlanmak gerekir. Bakan Koca sürekli olarak sloganvari bir biçimde tekrarlı konuşarak bilişsel basitleştirmeden yararlanmaktadır. Mütemadiyen tekrarlanan "Mesafe, İzolasyon ve Temas" (Koca, 2020d) sloganları Koca'nın kullandığı bilişsel basitleştirmenin en büyük örneklerinden biridir. Bir diğer örnek ise Bakanın kullandığı "biz" dilidir. Konuşmalarında halka biz şeklinde hitap ederek yalnızca dinleyici birbirine değil aynı zamanda kendisini de dinleyiciyle bağdaştırmayı başarmaktadır. Koca'nın halktan biri olduğu hissiyatının en yükseldiği zaman hiç şüphesiz canlı yayın esnasında yanına yaklaşan çalışanını gizlice yakınlaşmamasına dair uyarmasıdır. Bu hareketiyle Koca kendisinin de halka almasını söylediği önlemleri aldığını göstermekle kalmamış uyarıyı gizlice yaparak sahip olduğu sosyal ve politik gücü de halkın gözünde bir nebze görünmez kılmıştır. Bakanlık da bu görüntüdeki potansiyeli görmüş olacak ki 23 Nisan için yayınlanan videoda bu ana yer vermis ve bu sayede videonun bir çok gazete manşetinde "Bakan Koca'dan güldüren paylaşım" (Hürriyet gündem, 2020) (Sabah video, 2020) başlığı altında yer edinmesiyle Bakan'ın halk nezdinde sempati kazanmasına yol açmış olabilir. Zaman ve mekan kompresyonu açısından ise Bakan Koca pandeminin ilk günlerinde açıklamalarını gece geç saatlerde yaptığı için bir çok eleştiri aldıktan sonra açıklama zamanını daha erkene çekmiş ve bu sayede ana haber bültenini yarıda kesen zamanlamasıyla halkta halkı sürece eş zamanlı katıyor hissi yaratmaya yönelik bir adım atmıştır. Ahlaki çekişme yaratma konusunda ise Bakan Koca son derece başarılıdır. Virüsten düşman diye bahsederken liderliğindeki halka ve doktorlara kahramanlık atfederek hikayesine bir "protagonist" yaratır. (Koca, 2020d) Üstelik Koca'nın söylemlerinde tek düşman virus değil ayrıca daha önce de bahsi geçen "dış mihraklar" yani diğer ülkelerdir de. Böylelikle Koca senaryosunda hem ülke kültürünü yansıtmış hem de ahlaki çekişme yaratmış olmaktadır. Senaryo zorluğunun üstesinden gelmek için son şart olan dönüm noktaları yaratmak da Bakan Koca'nın uyguladığı bir taktik. Söylemlerine sürekli olarak gelecek haftalara yeni önemler atfederek "Önümüzdeki 1-2 haftanın çok önemli olduğunu söylemek istiyorum" (Koca, 2020f) ve pandemi sürecinden dönemlerine ayırarak bahsederek senaryosunda gerekli dönüm noktaları yaratmak-

tadır. Alexander'ın bahsettiği bir diğer zorluk Mise- en- scene zorluğu (Challenge of the Mise-en-scene) aksiyonu ve senaryoyu sahnede sergilemeyi gerektirir. Koca da bilim kurulu toplantısından sonra adeta gerçek bir tiyatro sahnesi gibi önceden hazırlanmış ve ışıklandırılmış sahnesinde konunun uzmanı olarak performansını sergilemektedir. Hazırlanmış senaryosu bittiğinde ise sabırla basının tüm sorularını teker teker cevaplayarak bu zorluğun gerekliliklerini yerine getirmektedir. Bir performansın başarılı olabilmesi için aşılması gereken bir diğer zorluk ise yeterli "Maddi Kaynağa" sahip olmaktan geçer (Challenge of Material Base). Bakan Koca Türkiye Cumhuriyetinin Sağlık Bakanıdır. Birlikte çalışmak için Türkiyenin en iyi profesörlerinden bir heyet oluşturmak, istediği zaman ve şekillerde basın toplantısı düzenleyerek tüm halka hitap etmek ve dizi oyuncularını içeren kamu spotları hazırlatmak gibi sosyal, politik ve ekonomik güçlere sahip olması Bakan Koca'nın performansı için gerekli maddi kaynağı sağlamaktadır. Sosyal performans teorisine göre bir diğer zorluk "Doğal olma zorluğudur" (Challenge of being Natural) ki Bakan Koca'nın en başarılı olduğu şartın bu olduğu iddia edilebilir. Koca sergilediği rolüyle kaynaşmış haldedir. Yanına gelen yardımcısına gizliden mesafesini koruma uyarısı yapması, ilk Korona-virüs ölümünün haberini verirken son derece üzgün görünmesi ve en önemlisi de ani bir basın toplantısında haber verdiği Cemil Taşçıoğlu'nun kaybını sesi titreyerek ve neredeyse ağlamaklı şekilde açıklaması dinleyicisiyle duygusal bir bağ kurmasına ve rolünün doğal algılanmasına yol açmıştır. Koca'nın üstesinden gelmesi gereken son zorluk ise Algılanmaya dair olandır (Challenge of the Reception). Koca'nın amacına ulaşabilmesi için herkese hitap etmesi gerekir ki bunun için de homojenize bir kitle oluşturması gerekmektedir. Koca tüm söylemlerini "biz" diliyle yaparak ve virüsü düşman olarak tanıtarak aslında hitap ettiği kitleyi "insanlık" çatısında birleştirmektedir. Koca'nın söylemlerinde hem virus hem başka ülkeler düşman konumundadır (Koca, 2020d) ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan herkes bu düşmanlara karşı birleşmiş bir "biz"'dir. Bakan Koca Alexander'ın teorisinde bahsettiği tüm zorlukları aşmak için belirli taktikleri performansına dahil etmiştir. Yine de performansı hala devam ettiği için başarılı veya başarısız olarak nitelendirmek mümkün değildir. Bu makaledeki tek amacım performansı, sonundaki olası başarı veya başarısızlığa neyin götürdüğüne dair bir fikir oluşturmaktır.

Kaynakça

Ahıska, M. (2003). Occidentalism: The Historical Fantasy of the Modern . *The South Atlantic Quaterly*.

Alexander, J. C. (2004, December). Cultural Pragmatics: Social Performance between Ritual and Strategy. *Sociological Theory, 22*(4), 527-573. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/3648932

Alexander, J. C. (2011). *Power and Performance.* Polity Press.

Birgün. (2020, January 13). *Sağlıkta şiddet son 10 yılda yüzde 60 arttı!* Retrieved from Birgün: https://www.birgun.net/haber/saglikta-siddet-son-10-yilda-yuzde-60-artti-283812

Güneş-Ayata, A., & Doğangün, G. (2017). Gender Politics of the AKP: Restoration of a Religioconservative Gender Climate. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 610-627.

Hürriyet gündem. (2020, 04 23). Retrieved from Hürriyet: https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-haberler-bakan-kocadan-23-nisanda-gulduren-paylasim-bana-yaklasma-41501913

Koca, F. (2020, 03 17). Press Conference.

Koca, F. (2020, 03 23). Press Conference.

Koca, F. (2020, 03 27). Press Conference.

Koca, F. (2020, 04 1). Press Conference.

Koca, F. (2020, 04 3). Press Conference.

Koca, F. (2020, 04 10). Press Conference.

Muzergues, A. (2020, May 06). *Ukraine: Trust and responsibility in times of pandemic.* Retrieved from Globsec: https://www.globsec.org/2020/05/06/ukraine-trust-and-responsibility-in-times-of-pandemic/

Sabah video. (2020, april 23). Retrieved from Sabah: https://www.sabah.com.tr/video/haber/bakan-kocadan-23-nisanda-gulduren-paylasim-bana-yaklasma-video

Sharma, K. (2020, May 19). *The biggest truth to emerge from coronavirus pandemic is that India's poor do not trust the state.* Retrieved from Wionews: https://www.wionews.com/opinions-blogs/the-biggest-truth-to-emerge-from-coronavirus-pandemic-is-that-indias-poor-do-not-trust-the-state-299624

Tavernise, S. (2020, May 23). *Will the Coronavirus Kill What's Left of Americans' Faith in Washington?* Retrieved from The New York Times: https://www.nytimes.com/2020/05/23/us/coronavirus-government-trust.html

T.C Sağlık Bakanlığı. (2020a). HYPERLINK "https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66174/kamu-spotlari.html" Koronavirüs Kişisel Önlemler Kamu Spotu

T.C Sağlık Bakanlığı. (2020b). HYPERLINK "https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66174/kamu-spotlari.html" Koronavirüs 14 Gün Kuralı Kamu Spotu

Türk Tabipleri Birliği COVID-19 Danışma ve İzleme Kurulu. (2020). *COVID-19 Pandemisi İki Aylık Değerlendirme Raporu.* Türk Tabipleri Birliği.

WHO. (2020). *Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report - 114.*

COVID-19 ve Müzik: *Wind of Change?*

Gökmen Özmenteş[1]

"The world is closing in
Did you ever think
That we could be so close, like brothers
The future's in the air
I can feel it everywhere
Blowing with the wind of change"
(Scorpions, Wind of Change, 1990)

Özet

2020'de Wuhan'da başlayan Covid-19 pandemisi kısa sürede tüm dünyaya yayıldı. Bu salgının yıkıcı etkileri de hızlı şekilde görülmeye başlandı. Birçok ülke sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik bakımdan yaşadığı zorluklarla çalkalanıyor. Tüm dünyayı hazırlıksız şekilde yakalayan bu pandemi ile başta sağlık kurumlarının nasıl mücadele edeceği ve ne kadar süreyle ayakta kalacakları belirsiz. Tüm bu karanlık tablo içinde karantina sürecinde insanların sığındığı ilaçların başında müzik geldi. Ancak pandemi sürecinde müziğin bu iyileştirici rolü dışında yeni sürecin getirdiği bir takım tartışma ve yeniden değerlendirme gereksinimleri de doğdu. Özellikle müzik endüstrisi, müzik ve sosyal medya ilişkisi, müzikal post-truth'un yaygınlaşması, gelenekselleşmiş seslendirme kurumlarının krizi ve müzik eğitiminin uzaktan eğitimde sürdürülebilirliği gibi konular bu çalışmanın çerçevesini oluşturmuştur. Bu çerçevede yeni sürecin getirdiği yeni araştırma konuları, nitel ve nicel verilere duyulan hayati önem ve tüm bunların nasıl tartışılması gerektiğine ilişkin argümanlar bir bütünlük içinde ele alınmaya çalışılmış ve önümüzdeki dönemde çalışma ajandamızın ana başlıkları olarak önerilmiştir. Ayrıca önemli husus olarak da pandemi süreci vesilesiyle müzik ve gündelik yaşam ilişkisine dair ilişkisel çalışmaların artık tekdüze hale gelmiş müzikoloji araştırmalarına yeni bir bakış sunabilecek bütüncül karakteri vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Covid-19, müzik, müzik ve gündelik yaşam, müzik eğitimi, uzaktan eğitim, müzikal post-truth.

[1] Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bölümü, gozmentes@gmail.com

COVID-19 and Music *: Wind of Change?*

Abstract

The Covid-19 pandemic that started in Wuhan in 2020 spread all over the world in a short time. The devastating effects of this demonic illness started to be seen rapidly. Many countries are shaken by socio-cultural and socio-economic difficulties. With this pandemic that caught the whole world unprepared, it is unclear how health institutions will fight and how long they will survive. In all this dark picture, music came at the top of the drugs that people took refuge in during the quarantine process. However, apart from this healing role of music during the pandemic process, some discussion and re-evaluation requirements arose due to the new process. Especially the music industry, the relationship between music and social media, the widespread of musical post-truth, the crisis of Western Classical Music and the sustainability of music education in distance education constituted the framework of this study. In this framework, the new research topics brought by the new process, the vital importance of qualitative and quantitative data, and the arguments on how to discuss all these have been tried to be addressed in integrity and proposed as the main topics of our study agenda in the upcoming period. In addition, the holistic character of relational studies on the relationship between music and daily life through the pandemic process, which can present a new perspective to musicology research, which has now become uniform, is emphasized.

Keywords: Covid-19, music, music and daily life, music education, distance learning, musical post-truth.

Neler Oluyor?

Covid-19 pandemisi dünyayı beklenmedik şekilde vurdu, değiştirdi ve değiştirmeye devam ediyor. Ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan güçlü alt yapılarına rağmen birçok ülke ve toplum yeni sürece ayak uydurmakta güçlük çekiyor. Değişime açıklığı dilinden düşürmeyen güçlü sistemler bile pandemiye hazırlıksız yakalanarak değişim olgusunun zorlayıcı doğası ile olabildiğince sert şekilde yüzleşmek zorunda kaldı. Her türlü komplo teorisinden bağımsız olarak, *yeni dünya düzeni* olarak tanımlanan bu *yeni normal* yaşam tarzının karantina sürecinde birey ve toplum yaşamını derinden etkilediğini gördük. Kapanma sürecinde insanları ekonomik ve sosyal boyutlar kadar

zorlayan ve alternatif yöntemlere başvurmaya sürükleyen eski bir dost yüzünü tekrar gösterdi: *boş zaman*. Sanayi devrimi, modern zamanlar, kapitalist yapı derken uzun süredir ortalarda görünmeyen boş zaman mefhumu ile tekrar karşılaşan insanlar bir anda ne yapacaklarını şaşırdılar. Aslında bilim, felsefe ve sanatın ham maddelerinden biri olan boş zaman uzun süredir kötülenen, özellikle okul ve çalışma yaşamının kanonikleşmiş, etkililiği tartışılır oyalama taktikleri ile doldurulmaya çalışılan, itibarı elinden alınmış bir nimetti. R. Diojen misali oturup kendisini, çevresini, dünyayı ya da yaşamı düşünme gibi çok da ileri gitmeyen, başlangıç düzeyi kinik bir hâl için gereken o kıymetli boş zaman birçok kültürde ve modern zamanlarda lanetlenmiş, aylaklık ve üretimsizlikle bağdaştırılmıştı. Kökleri tarım ve hayvancılıkta olan bizim gibi toplumlarda yaz tatillerinde özellikle erkek çocuklarının bir iş yerine çırak olarak verilmesinin altında da bu *boş oturmasın* anlayışı vardı. Üretim ve emek zincirinde bir halka olmak adına çalışmanın ve karşılığında küçük de olsa gelir elde etmenin değerini öğretse de bu anlayış ufka dalarak hayaller kurma, okuduğu kitabı göğsüne yaslayıp düşünme ve boş boş gezerken tefekküre dalma olanağının elimizden alınması anlamına da geliyordu bir açıdan.

Foucault'dan ilhamla söylersem çocukları disipline etme ve oyalama merkezleri olarak okullar çok uzun zamandır boş zaman bırakmayacak şekilde tasarlanmış bir nevi toplama kampları olarak yarı açık cezaevleri gibi işlev görmeye başlamıştır. Her türlü iddiasına rağmen yaratıcı ve özgün düşünceleri değil kanonikleşmiş devasa bilgi yığınlarını kutsayan ve onların belleğe alınmasını şart koşan anlayışı ile okullar boş zaman bırakmayacak bir iş yükünü çocuklara dayatan kurumlar haline dönüşmüştü bile. Okullar günün büyük bölümünde çocukları oyalamaları yetmiyormuş gibi okul dışı faaliyetleri boş zaman olarak tanımlayıp, özel yaşamın üzerinde de *boş zamanları etkili değerlendirme* gibi öğrenim hedefleriyle hegemonya kurmaktan geri durmamıştır. Aslında boş zaman anlamına gelen *skhole* kelimesi farklı dillerde *school, echole* vb. varyantlara dönüşerek oldukça ironik bir dönüşüm geçirmiş görünüyor.

Ljunggren (2010) Antik Yunan'da *skhole*'nin politik aktiviteler, işçilik ve yaşamın türlü gereksinimlerinden azade olmayı tanımlayan bir kavram olduğunu belirtir. Öte yandan *skhole* Antik Yunan düşüncesinde sadece seçkinlerin sahip olabildiği bir ayrıcalık olmakla birlikte hakikat, iyilik, güzellik ve bilgi gibi yüce değerlere ulaşmak için gereken tefekkürü de tanımlıyordu ve asla bir aylaklık değildi (Howard, 2012; Juniu, 2000). Boş zaman kavramı Roma'da farklı bir işleve bürünerek üretim faaliyetleri arasındaki dinlenme ve toplanma süresini ifade etmeye başlayarak modern zamanların boş zaman kavramına bir parça yaklaşıyordu. Modern zamanlarda ise boş zaman kavramı tamamen

emek kavramı ile anılan (Ljunggren, 2010), uğruna büyük mücadeleler verilen bir işçi hakkına dönüşüyordu.

Okul yaşamının ardından şansı yaver gidip bir işe yerleşebilen kişi boş zamana yine kavuşamayacak, ağır çalışma koşulları buna izin vermeyecektir. T. Adorno'nun ABD'ye gittiğinde şaşırmasına neden olan şey de insanların hafta sonlarını bomboş faaliyetlerle geçirmesi olmuş. Evde oturup TV seyreden, bira içen ortalama ABD'li bir erkeğin popüler kültürün esiri olmuş, düşünme kabiliyetini kaybetmiş kültürel bir aptala dönüşmesi Adorno'nun kültür endüstrisi tanım ve çerçevesinin merkezinde yer alan temel bir eleştiri malzemesiydi. Dikkat edilirse burada da karşımıza yine boş zamanın nasıl değerlendirildiği üzerinden yapılan bir eleştiri çıkıyor. Adorno için boş zaman kavramı çalışma yaşamında dinlenme ve enerji toplama için ayrılan bir zaman dilimi değil, ironik olarak işten kaçmanın bir yoluydu artık. Hatta Adorno popüler müziğe ilişkin güçlü eleştirilerinde modern insanın yaşamın sorumluluklarından ve gerçeklerinden kaçmak için bu müziği dinlediğini ileri sürerek (Witkin, 2003) popüler müzik ve boş zaman arasında bir hayli olumsuz anlamlar yüklediği yorumlar geliştirir.

Anlaşılan o ki, devletler, kurumlar, sistemler gibi her türlü modern, hegemonik ve tözcü yapı boş zamanın denetiminde söz sahibi olmak derdinde. Ancak Covid-19 pandemisi ve karantina süreci eski dostumuz boş zaman olgusunu olabildiğince sınırsız şekilde emrimize sundu. Benim ilk gördüğüm, evde çalışma olanakları ile yani evde geçirilen sürenin artması sonucu çalışma ve boş zaman arasındaki o modern ayrım ortadan kalktı. Mesai saati ve iş yeri kavramlarının bir anda ortadan kalkması bunların ardındaki kamusal zaman ve kamusal mekân alışkanlıklarının da sarsılmasına neden oldu. İş yeri giderlerinin azalması birçok şirketin pandemi sürecinde ve sonrasında tamamen uzaktan çalışma modellerine dönmesine yol açtı. Bu zamansız ve mekânsız üretim biçimlerinin özellikle dijital alanlarda ve yaratıcılık/tasarım gerektiren alanlarda öne çıktığını görüyoruz. Bu tür dönüşümlerin aslında son derece devrimsel bir karakterinin olması sektörleri yeni yapılanmalara götürecek gibi. Kim bilir Covid-19 pandemisi bu kaçınılmaz dönüşümü belki de hızlandırmıştır.

Gelelim müziğe. Kısaca söylemek gerekirse müzik doğası gereği bir *praxis* yani bir edimdir. Müzik sanatının varlığı icraya bağlı olduğundan, müzik *yapılması* gereken bir iştir. ABD'li pragmatist müzik düşünürü D. J. Elliott (1995) müziğin bu edimsel karakterini odağa alarak rasyonel estetiğe dayalı Alman kökenli *estetik müzik eğitimi* anlayışını eleştirir. Çünkü Elliott'a göre müzik yapılan bir şeydir, düşünerek olacak bir şey değil. Müzik dinleme ve

onunla ilgili teknik ve duygusal düzeyde değerlendirme yapmaya odaklı eğitim yaklaşımını özünde irrasyonel bulan Elliott (Panaiotidi, 2003: s.71) bu alanda dil konusundaki sıkıntıya da dikkat çekmiştir. İngilizce'de müzik yapmak anlamına gelen *making music* yerine *musicing* terimini öneren Elliott (1995) müziğin bizatihi bir fiil olduğunu vurgulamıştır. Müziğin bir edime dönüşmek için *yapmak-making* kelimesine gereksinim duymadığını vurgulayan bu girişim kendi içinde oldukça tutarlı olsa da Türkçe karşılık üretmede başımızı derde sokmaktadır. *Musicing*'e denk düşecek, dilimizde *müzik yapma* ifadesinin yerini alabilecek tek kelimelik bir karşılık bulmak oldukça güçtür. Müziğin edimsel karakterine bir örnek olarak sunduğum bu arka planda dikkat edilirse bir de rasyonel bir estetik boyutu da vardır. Devasa bir Kıta Avrupa'sı geleneği müziği daima rasyonelleştirmiş, teorik boyutunu matematik kökenli standartlar üzerinden inşa etmiştir. Bu anlayış müziğin sadece yapılan değil, düşünülen ve tasarlanan bir olgu olduğunu da göstermektedir. Bahsettiğim arka plan ve detaylarını uzatmak mümkündür, ancak müzik ister bir tefekkür isterse de edim odaklı bir olgu kabul edilsin kadim dostumuz *boş zamana* gereksinim duyar. Bir çalgı çalmayı öğrenmekten müziğin teorisine odaklanmaya ya da bir müziği dinleyip hayallere dalmaya dek müzik bolca zaman gerektirir. Pandemi sürecinde müzikçi olsun olmasın milyonlarca kişi ellerindeki bu bolca boş zamanda müzikle öncesine göre çok daha fazla zaman geçirme olanağı buldu. Bir başka deyişle pandemi sürecinde müzik ve yakın dostu boş zaman mükemmel bir kavuşma fırsatı bulabildiler.

Müzik yapma/dinleme bu süreçte kişisel zaman ve mekânı dolduran bir eylem olmanın yanında kişilerin birbirleriyle iletişim ve etkileşiminde bir aygıt olarak da anlam kazandı. Karantina sürecinde balkon ya da pencerelerinden şarkı söyleyen insanların görüntüleri sosyal medyada kısa sürede viral oldu. Kendilerini beklenmedik bir anda pandeminin getirdiği ölüm, işsizlik, ekonomik sıkıntılar vb. sorunların içinde bulan insanların birlikte balkonlardan söyledikleri şarkılar acıları paylaşmanın, millet olmanın ve yalnız olmadığını bilmenin bir aracına dönüşmüştü. Müzik de böylelikle kadim görevlerinden birini yine yerine getirme fırsatı bularak çok güçlü bir sanat dalı ve ifade aracı olduğunu bizlere hatırlatıyordu.

Bir Arada Bulunmanın Olanaksızlığı ve Müziğe Etkileri

Son derece yüksek bir bulaşıcılık gücüne sahip olan SARS-CoV-2 virüsü insanların kalabalıklar halinde bir arada bulunmasını gerektiren her türlü faaliyetin askıya alınmasına ya da yüksek hijyen tedbirleri ile yeniden düzenlenmesine neden oldu. Bu zorunluluk müzisyenlerin ve dinleyenlerin alışılagelmiş mü-

zik pratiklerini de kökten sarsmış, hatta müzik sektörünü tür ayırt etmeksizin ciddi bir finansal krize sürüklemiştir. Canlı konser geleneğini sürdüren Batı Klasik Müziği orkestra ve grupları müzik sektörü içinde zaten daralmış durumdaki pazar paylarının yanında bir de pandemi ve karantina sürecinin getirdiği darbelere maruz kaldılar. Müzisyenlerin ve dinleyenlerin bir araya gelememesi konserlerin belirsiz bir süre ile ertelenmesine ya da sahnelerin kapanmasına neden oldu. Devletlere bağlı orkestra ve gruplar bu süreçte daha şanslı iken özel orkestra ve gruplar düzenli konser ve turne olanaklarından mahrum kalarak ciddi bir ekonomik buhranın içine düştüler. Özel tiyatrolardaki sanatçılarla aynı kaderi yaşayan çok sayıda müzisyen devasa bir prekarya sınıfının parçası olarak sanat emekçilerinin sorunlarını bir kez daha göz önüne getirdi. Güvencesiz, kontratlı, yarı-zamanlı ya da proje bazlı çalışan sanat emekçilerinin pandemi öncesinde zaten sıkıntılı olan durumları pandemi döneminde büyük bir krize dönüştü.

Yaşanan ekonomik güçlükler müzisyenleri online konserlere yöneltse de bu konserlerin ücretli olanları tabanda pek rağbet görmedi. Müzisyenlerin Instagram konserlerinin ücretli olmasını savunanlarla ücretsiz olmasını savunanlar arasındaki tartışmalar içerik ve üslup olarak belirli bir düzeye erişemezken müzisyenlerin çoğu en azından tanınmak, unutulmamak ya da pandemi sürecinde sempati toplamak adına konserlerini ücretsiz yayınladılar. Aranjör Eser Taşkıran'ın konserlerin ücretli olması gerektiğine ilişkin Facebook gönderisi altındaki yorumlar dinler kitlenin ağırlıkla sosyal medya canlı yayınlarına ücret ödemeye yanaşmadığını gösteriyordu. İlginç şekilde ücretsiz canlı konserlerin hepsi de beklenen ilgiyi uyandırmıyordu. Bunun en çarpıcı örneği T.C. Cumhurbaşkanlığı tarafından tertiplenen ve YouTube'dan canlı olarak yayınlanan popüler müzik konseridir. Alişan ve Demet Akalın gibi sahnelerin ve sosyal medyanın yüksek takipçili isimlerinin yer aldığı canlı konser çok az izlendiği gibi, izleyenlerin dislike butonuna yüklendiği ve siyaseten olumsuz yorumlar bıraktığı bir sosyal medya event'ine dönüşmüştü. Bunda elbette pandemi koşullarında ertelenmeyen LGS ve üniversite giriş sınavlarına katılacak Z kuşağı temsilcilerinin tepkisi büyük rol oynamıştı. Daha konser sırasında *oy moy yok* ifadesi yorumları doldurmaya başlayınca video yorumlara kapatıldı. Bunun üzerine kitle aynı ifadeyi Twitter'a hashtag olarak taşıyıp TT olmayı becerdi. Müzik ve politika ilişkisine çok verimli ve güncel veriler sunan bu konser pandemi sürecinde müziğin yalnızca bireysel ve toplumsal gücüne değil, devletin müziği kamuoyu yoklama aracı olarak nasıl aygıtlaştırdığına ilişkin güzel bir örnek oldu. Ayrıca Türkiye'de siyasetin Z kuşağını fark etmesi ve onları kazanma adına bir takım yeni siyasetler geliştirmek zorunda kalmasında bu konser önemli rol oynadı. Müzikal bir hadise olmaktan çok siyasetin

şekillenmesinde etkin olan bu konser sosyal medya canlı yayınlarının ücretsiz olsa da izlenme garantisi sunmadığını da göstermişti.

Müziğin Üretim ve Tüketim Biçimlerinde Dönüşüm: Pandemi Öncesinde ve Sırasında Durum

Facebook'ta yaptığım minik bir ankette pandemi sonrası her şeyin eskisine döneceği, sektördeki krizin geçici olduğu ve alternatif medya/konser seçeneklerinin sadece günü kurtardığı, yüz yüze canlı konserin yerini hiçbir konser biçiminin alamayacağı gibi görüşler öne çıktı. Bu iyimser ve konvansiyonel görüşler elbette tek bir varsayıma dayanıyordu: pandeminin kısa sürede sona ereceği beklentisi. Ancak 2020 Ağustos itibariyle Türkiye'de ve dünyada pandeminin tam olarak kontrol altına alındığı söylenemez. Başta eğitim olmak üzere kamusal mekân ve takvimlerin alt üst olduğunu, ekonomik ve toplumsal yapıda ciddi kırılmalar ve ümitsizliklerin yayıldığını gözlemliyoruz. Dijitalleşmenin pandemi sürecinde birey ve toplum yaşamındaki etkisinin hiç olmadığı kadar artması ekonomik, siyasi, insani, kültürel vb. çok geniş sahadaki insan etkileşiminin sürekliliğini sağladı. Müzik sektörü de bu değişime paralel olarak dijital ortamlara iyice yerleşti. Son on yıldır ana mecra olarak dijital platformlardan kitlelere ulaşan müzik, pandemi sürecinde neredeyse tamamen dijitalleşti. Bu değişim müzikte üretim ve kayıt teknolojilerindeki inanılmaz gelişmelerle desteklenince kaçınılmaz bir olguyu doğurdu: müzikal otoritenin devri.

Kamusal mekânda canlı müzik üretimine/tüketimine dayalı Klasik Batı Müziği bu otorite devrini en sarsıcı şekilde yaşayan müzik türü oldu. Bu müzik türünde orkestra/koro şefi sarsılmaz bir müzikal otorite olarak hep var olmuştur. Duyduğumuz müzikal niteliklerden bire bir o sorumlu olup, üretilen müzikal atmosferin lideri olarak şef üretici zihin olan bestecinin mekânda sesler aracılığıyla somutlaşmasını sağlayan bir nevi medyum, karizmatik otoritedir. Bu geleneksel rol kaydedilmiş eserlerde de orkestra/koro şeflerinin öne çıkarılması, albüm ya da CD'lerin kapağında isimlerinin kimi zaman bestecilerden daha büyük puntolarla yazıldığı örneklerde somutlanır (Bkz. Fotoğraf 1-2).

Fotoğraf 1.
https://www.prestomusic.com/classical/products/8357635--verdi-overtures

Fotoğraf 2.
https://www.discogs.com/Mozart-Riccardo-Muti-Berliner-Philharmoniker-Requiem-Ave-Verum- Corpus/release/10960070

Orkestra şeflerinin karizmatik otorite tipi gücünü müzik icrası sırasındaki kendine özgü nüanslar, ifade olanakları, stilistik yorum ve yaklaşımları gibi müzikal yetenek ve becerilerden alsa da topluluk üzerindeki etkisini esas sağlayan kişisel karizmasıdır. Kısacası bir orkestra şefi karizmatik otoritesini müzikal ve kişisel karizma kaynaklarını birleştirerek inşa eder. İcranın kayda alınması ve yayınlanması sürecinde de bu güçlü karizmatik otorite tüm ağırlığını sürdürür. Yukarıdaki albüm kapaklarında görüldüğü gibi şefler albümle-

rin üretim ve reklam süreçlerinde de öne çıkar. Ancak bu gelenekselleşmiş rol kayıt teknolojilerine hâkim olan ses teknisyenlerinin dokunuşlarını da içermektedir. Kayıt edilen icradaki türlü gürültüleri ve istenmeyen sesleri yok eden, hatta kimi düzeltici dokunuşları ile dinlediğimiz müziğin gizli kahramanı olan bu ses teknisyenleri klasik müzik endüstrisinin varlığını kabul ettiği ancak sarsılmaz otorite olan şefin önüne asla geçirmediği figürlerdir. Popüler müzikte müzikal üretim ve kayıt masası arasındaki ilişki çok daha şeffaf kurulmuş olmakla birlikte, kayıt teknolojilerinin müzikal üretimin bir parçası olduğu kabul edilmiş bir gerçektir. Bir başka deyişle popüler müzikte erişilmez star kimliğine rağmen, starlarla birlikte çalan, parçaları aranje eden, kayda alan kimi kişilerin görünür olduğunu, hatta kimi zaman öne çıktığını gözlemliyoruz. Hatta günümüzde çok örneğine rastladığımız Star + DJ oluşumları popüler müzikte besteleme, icra ve kayıt süreçlerinde paylaşılan bir müzikal otoriteyi bize sunmaktadır. Artık kimi müzik türlerinde kompozisyon, icra ve kayıt süreçleri birbirinden koparılamadığından işler değişmiş görünmektedir.

Pandemi sürecinde çok sık karşılaştığımız bölünmüş ekranlı klasik müzik projeleri bahsettiğim bu müzikal otorite devrinin en somut örneğini oluşturmuştur. Bir açıdan müzikal post-truth ile de analiz edilebilecek bu projelerin kimisi canlı performans olarak sunulsa da parça parça alınmış kayıtların bilgisayar ortamında birleştirilmesi gibi zahmetli bir sürecin ürünüdürler. Ancak bu süreç sadece ses ve görüntülerin birleştirilmesi ile bitmeyip icradaki birtakım kusurların teknoloji marifetiyle giderilmesi ve kusursuzlaştırılması gibi post-truth tekniklerin işletilmesi olanağını da sunuyordu. İcra edilen ve dinlediğimiz müzik arasında çok büyük farklar üretebilen bu sanal orkestra/koro projeleri videolarda genelde geleneksel rolün devamını sağlamak amacıyla ortaya yerleştirilmiş bir şef görüntüsü ile tasarlanıyor. Şefin merkezdeki karizmatik otoritesi bu görüntü ile sürdürülmeye çalışılsa da dinlediğimiz müziği biçimleyen gerçek ve ağırlıklı kişi videoda hiçbir şekilde görünmeyen ses teknisyeni ya da post-prodüksiyonu yapan gizli kahramandır. İcra edilen ve albümde sunulan müzik arasında çok büyük farklar üretmeyen ses teknisyenleri pandemi sürecinde ağırlıklarını arttırmışlar, şeflerin müzikal otorite devri onlara büyük fırsatlar sunacak şekilde gerçekleşmiştir. Amatör bir okul korosunun profesyonel bir koro gibi tınladığı videolar üretebilmek her türlü kişisel ya da kurumsal reklam olanağı üretse de bu müzikal otorite devrinin uzandığı diğer sahaları da işaret etmektedir. Her türlü müzikal icranın teknoloji vasıtasıyla kusursuzlaştırılması uzunca süredir gördüğümüz bir uygulama olsa da klasik müzik icralarına da sıçrayarak müzikal otoritenin şeflerle ses teknisyenlerini birleştirecek bir daireye genişlemesine yol açmıştır. Özetle, şefler müzikal otoritelerini ses teknisyenlerine ve dijital olanaklara devretmişlerdir. Çün-

kü artık onların yönettiği müziği değil, ses teknisyenlerinin düzelttiği müziği dinliyoruz.

İnternetin yaygınlaşması ve dijitalleşmenin bir olanağı olarak kullanıcı kaynaklı içeriklerin ana akım medyaya meydan okuyabilir hale gelmesi bağımsız müzik üreticilerinin de önünü açmıştır. Gerekli yazılım-donanım olanaklarına ve bunları etkin kullanma becerisine sahip olan biri kendi olanakları ile bir yapım şirketine gereksinim duymadan müzik üretebilme, paylaşma ve gelir elde etme olanağına kavuşmuştur. Bu dönüşüm ve üretim biçimleri pandemi öncesinde başlamış olsa da müzik endüstrisinin ve onlarla ilişkili ana akım medyanın domine ettiği sektörde *underground, indie, alternatif* vb. sıfatlarla tanımlanarak ana akımın altında konumlanmıştır. Ancak açık hava ya da stüdyo konserleri gibi müzisyen ve dinler kitleyi bir araya getirmeye odaklı icralar pandemi sürecinde askıya alındığından kullanıcı kaynaklı içerik üretimine dayalı müzik üretimleri günümüzde müzik sektörünün ve toplumun müzik gereksinimini karşılayan bir can simidine dönüşmüştür. Müzik türü fark etmeksizin düzenlenen canlı internet konserleri müzik üretimi ve tüketiminin dijitalleşmeden artık bağımsız düşünülemeyeceğini göstermektedir. Dijital araçlarla üretilmeyen müzikler bile artık var olmak ve dinler kitleye ulaşmak için dijitalleşmek zorunda kalmıştır. Dinleyicisiz konserler düzenleyen kimi klasik müzik grupları dinleyici koltuklarına saksı bitkileri yerleştirerek değişimi ironik şekilde eleştirmiş, insanların bir arada müzik dinleyebildiği günlere gönderme yapan *tribute* konserleri ile geçmiş günlere özlemlerini dile getirmişlerdir[2]. Bu konserler değişimin ve yaşadığımız tüm kötü deneyimlerin nedeninin doğaya verdiğimiz zarar olduğu mesajını vermenin yanında, canlı icraya dayalı müzikal geleneklerin geleceğine yönelik umutsuz ve karamsar tabloyu da yansıtmaktadır. Doğaya verilen zararın ilerleyen teknolojiye paralel olarak arttığı düşüncesi bir şekilde dijitalleşmeye yönelik moral panik benzeri yaygın bir iklimin oluşmasına da yol açmıştır. Kısacası yüksek teknoloji ve dijitalleşmenin doğaya verdiği zarar kadar, doğa ve insanlık tarihinin organik dönemlerinin sanatlarını da yok etmeye varan bir noktaya ulaştığına yönelik inanç oldukça yaygındır. Ancak değişimin kaçınılmaz yapısı ve başına buyrukluğu geleneksel sanatların yapısını çoktan değiştirmeye başlamıştı bile. Pandemi bir araya gelme olanaklarını sıfıra yaklaştırdığından bu değişimi tepe noktasına ulaştırmış; müzikte, özellikle de klasik batı müziğinde, müzikal otorite devrini, en azından paylaşımını iyice görünür kılmıştır.

[2] https://www.theguardian.com/music/2020/jun/17/spanish-opera-house-reopens-with-concert-for-plants-barcelona

Bir Prekarya olarak Klasik Müzik Müzisyeni

Covid-19 sürecinde iyi somutlaşan bu otorite devrinin getirdiği değişim kurumsal geleneklerle yaşayan klasik müzik alanında ciddi düzeyde bir yıkım başlatmış gibi görünüyor. Mesele çok yeni olduğu için dünyanın farklı bölgelerinden elimizde zengin ve güvenilir veriler olmasa da özellikle bu sahayı yüksek düzeyde temsil edebilme yeterliği ile İngiltere'de yapılan bir araştırmanın sonuçları oldukça çarpıcı. İngiltere'de serbest çalışan müzisyenlerin bir tanıtım ve iş bulma platfomu olan *Encore Musicians* adlı siteye kayıtlı müzisyenler arasında yapılan bir ankette klasik müzik yapan müzisyenler 2020 yılı sonuna dek ortalama iki, pop müzik yapan müzisyenler ise ortalama beş planlanmış konser için anlaşma yapmış görünüyorlar (Bacon, 2020). Bu sonuç klasik müziğin yerleşik elit tavrına rağmen gündelik yaşamın gerçekleri bakımından geldiği pozisyonu göstermekle birlikte bizim ülkemizdeki durumu da gayet ilginç kılmakta. Ülkemizde klasik müzik çok büyük oranda devlet himayesinde yürütülmekte ve devletin resmi seslendirme kurumlarında müzisyenlerin büyük kısmı kadrolu kamu görevlisi olmanın güvencesi ile yaşamlarını pandemi sürecinde sorunsuz yürütmektedir. Klasik müzik eğitimi alan müzisyenlerin ağırlıkla seslendirme kurumlarına yerleştiği, konservatuarlar başta çeşitli müzik okullarına eğitimci ya da devlet okullarında öğretmen olduğu ülkemizde devlet bu eğitimi almış müzisyenler arasında hâlâ esas koruyucu-kollayıcı kimliğini sürdürmekte.

Giderek çoğalan konservatuarlar sayesinde ülkemizde seslendirme kurumlarının gereksiniminden fazla sayıda klasik müzik müzisyeninin açıkta kaldığı da görülmekte. Dolayısıyla özel ders, seslendirme kurumlarında sözleşmeli müzisyenlik ve eğlence sektöründe yer alma gibi geçim kaynaklarına yönelen bir prekarya sınıfı dahilinde müzisyen sayımız artmış durumda. Bu açıdan da durum İngiltere ile benzer görünmekte. Ülkemizde de klasik müzik müzisyenine olan talebin pop başta eğlence sektöründeki müzisyenlere duyulan talep düzeyinde olmadığı açık. Bu durum büyük oranda devlet tarafından finanse edilen seslendirme kurumlarının çatısında yaşam bulma şansına erişmemiş klasik müzik müzisyenlerini tıpkı İngiltere'de olduğu gibi zor duruma sokmakta. Bu manzarayı genişletecek dünyanın çeşitli ülkelerinden gelen zengin veriler olmasa da en azından popüler müzik türlerinin gündelik yaşamda ve dijital müzik platformlarındaki çok daha yüksek izlenme/dinlenme oranları klasik müzik müzisyenlerinin büyük bir prekarya sınıfının parçası olduğunu ortaya koyabilir. *Encore Musicians* anketinde tek geliri müzik olan müzisyenlerin, müzik türü fark etmeksizin, %64'ünün meslek değiştirmeyi düşündüğü ve pandemi sürecinde %40'ının başka bir işe başvurduğu ortaya çıkmış. İngilte-

re'deki müzisyenlerin %42'isi *Müzisyenler Birliği* ya da *İngiltere Müzisyenlere Yardım Hayır Kurumu* gibi hükümet harici oluşumlardan maddi destek almış.

Ülkemizde prekarya müzisyenlere bu yardımları sağlayacak bir kurum ya da STK isminin hemen akla gelmemesi bir yana, müzisyenlerin meslekleri dışında hangi işleri yaparak gelir elde ettiği ya da yardımı aldığına ilişkin bir veri mevcut değil. Bu konudaki araştırmalar için veri toplama süreci özellikle sosyal medya üzerinden paylaşılan çeşitli anket formaları ile başlatılmış görünüyor. Araştırma verilerini görmek bizdeki prekarya müzisyen sınıfının durumu hakkında net değerlendirmeler yapmayı sağlayacaktır. Yine gündelik yaşam deneyimi, ilişkiler ve gözlemlerim neticesinde bu sınıf müzisyenlerin bir hayır kurumundan yardım alma başta birçok sosyal destekten mahrum olduğu, ücretli online konser yapmaya bile yanaşamadıkları bir izler/dinler kitle baskısı altında olduğunu görebiliyorum. Daha önce değindiğim gibi pandemi sürecinde ücretli online konser anlayışı bizde pek yerleşmedi. Hatta online konserlerini ücretli yapmaya kalkan sanatçılar tepki gördü. Müziğe para vermemeye eğilim ve müzisyenlerin tümünü magazin programlarında gösterildiği gibi lüks içinde yaşayan, gelire ihtiyacı olmayan zengin bir sınıf gibi görme yanılsaması ülkemizde star mertebesinde olmayan neredeyse tüm sanatçı ve müzisyeni ekonomik olarak sarsmış görünmektedir. Haziran 2020'de başlayan ve ekonomik gerekçelerle geçildiği aşikâr olan normalleşme sürecinde belli oranda hızlanan eğlence ve konserlerle müzisyenler biraz nefes almış gibi görünse de sonbaharla birlikte sıkıntılı günlerin yakın olduğunu tahmin etmek güç değil. Ancak birçok sektör gibi ülkemizdeki müzisyenlerin de bir acil durum eylem planı geliştirmekte yavaş davrandığı görülebilir. Yurt dışı örneklerdeki gibi bir fon ya da bağış organizasyonu ülkemizde sistematik ve yaygın bir şekilde yürütülmemekte. Devlet güvencesindeki seslendirme kurumlarında çalışan kadrolu müzisyenler haricinde prekarya müzisyen sınıfının ikinci bir krizi nasıl atlatacağı şimdilik belirsiz.

Müzik Eğitiminin Durumu, Meşruiyeti ve Geleceği

Pandemi ve uzaktan eğitim seçeneklerinin gündeme geldiği ilk günden itibaren müzik eğitimi sistemimizin bu sürece ne kadar hazır olduğuna ilişkin kaygı ve önerilerimi çeşitli platformlarda paylaştım. MEB düzeyinde yaz ayları başında bir kımıldanma olduysa da uzmanların katılımı ile bir eylem planı hazırlanmadı. Türkiye'de okulların yüz yüze eğitim verecek şekilde açılması yönündeki kararlı görüntü ve hazırlık çalışmaları salgının seyrine göre her an yarıda kalacak bir kırılganlık içinde yürütülse de yüz yüze eğitim döneminde müzik derslerinin uzaktan eğitimle verileceği yönünde söylentiler mevcut. Seçenekler arasında bulunan seyreltilmiş ya da hibrit eğitim içinde müzik

derslerinin yüz yüze yapılacak öncelikli dersler arasında olma olasılığı düşük olduğundan uzaktan eğitim seçeneği ile yürütüleceği düşüncesi ağırlık kazanıyor. Bu konuda henüz MEB'den net bir açıklama gelmediğinden şimdilik bu kuvvetli ihtimal üzerinden düşünmek ve tartışmak elzem oluyor. Uzaktan müzik eğitiminin ülkemizdeki durumuna geçmeden önce bu konuda dünyada yapılmış araştırmaların yıllara göre bir dağılımına göz atmak yararlı olacak.

Tablo 1. Uzaktan Müzik Eğitimi Temalı Araştırmaların Yıllara Göre Dökümü*

2000-2005	2006-2010	2011-2015	2016-2018	2019	2020
91.800	94.200	109.000	24.000	18.200	18.500

*Veriler Google Scholar'dan alınmıştır.

Tablodaki veriler uzaktan müzik eğitimi temalı araştırmalarda 2000'lerin başından itibaren bir hızlanma olduğunu gösteriyor. Ancak 2016 yılında bu artış yerini azalmaya bırakmış. Bir başka deyişle müzik eğitiminde konvansiyonel yöntemlere olan ilgi yerini uzaktan ve teknoloji destekli yöntemlere hemen bırakmama eğiliminde imiş. Bunda teknolojinin pahalı olması, çeşitli fırsat eşitsizlikleri, öğretmen yetiştirme politikalarının çalgı performansı odaklı olması ve konvansiyonel öğretim tekniklerinin yerleşikliği gibi nedenleri saymak olası. Araştırmaların çoğunda bu hususlara vurgu yapılıyor. Dezavantajlı ülke ve kesimlerin bu konuda pek ileride olması da beklenemez. Ancak 2020 yılının ilk sekiz ayındaki veriler önceki yıllara göre araştırma sayılarında bir kıpırdanma olduğunu gösteriyor. Bunda Mart ayı ile birlikte başlayan pandemi ilanı ve sonrasındaki uzaktan eğitim ihtiyacının etkisi büyük olmalı. Yeni dönem bize uzaktan müzik eğitiminin artık sadece pandemi koşullarının değil çağın bir gereği olarak yaygınlaşmasını gerektiğini söylüyor. Ancak pandemi koşullarında daha da artan eşitsizlikler ve fakirleşme gerçeği bu çalışmalardaki söylemin işlerliğini zora sokuyor. Zoom, Skype, Microsoft Teams vb. platformlar ilk anda akla gelen, bireysel ve toplu dersler için canlı uygulama olanağı sunan çözümler. Ancak bahsedilen fırsat eşitsizlikleri bizim için de geçerli. Bu derslere canlı katılma olanağı olmayan dünyada 849 milyon öğrenci var, ki bunların en az 1,5 milyonu bizdedir. Canlı derslerin kayıt edilmesi ve öğrencilerin bu dersleri bir şekilde sonradan izlemesi de bir seçenek. Ancak bu da çok büyük bir veri depolama sahasını gerektirir.

Basit bir hesap yapalım. Bir müzik öğretmeni elindeki 25 şubenin tamamıyla haftada 25 saat x 40 dakika canlı ders yaptı ve bunu kayıt etti diyelim. Zoom vb. programlar kayıtları otomatik olarak dönüştürüp sıkıştırıyor ve 40 dakika-

lık bir ders ortalama 250 MB tutuyor. Böylece tek bir öğretmenin haftalık kayıt edeceği veri 6.25 GB oluyor. Okuldaki diğer kayıt edilmiş dersleri de düşünürseniz. Bir haftada 1 TB civarında toplam boş alana gereksinim duyar okulumuz. Bir dönem boyunca da 14-15 TB. Ülkedeki tüm okulları düşünürseniz nasıl dev bir veri yığını ile karşı karşıya olduğumuzu ve bu veriyi hangi server'da saklayacağımız gibi büyük bir sorunu hemen görebilirsiniz. 31 Ağustos'ta başlayan telafi eğitimleri sırasında yapılan canlı derslerin bir bulut sistemine otomatik olarak kaydedildiği görülmektedir. Bahsettiğimiz büyüklükte bir verinin depolanması için alınan hizmetin getirdiği ekonomik yük bir yana, kişisel verilerin korunması, telif hakları gibi meseleler uzaktan eğitimde henüz konuşulmamış konular. Kayıt edilen bir uzaktan eğitim dersinde bir öğretim üyesinin anlattığı ders içeriği ya da henüz tamamladığı/yayınlamadığı ancak dersin gereği işlenmesi gereken çalışmalar ve projelerin dışarı sızdırılması, izinsiz kullanılması ya da intihale uğraması gibi olasılıklar henüz yasal teminat altına alınmamıştır. Ülkemizdeki akademik etik ihlal sayılarını göz önüne alırsak bir öğretim üyesinin ders notlarını ya da anlattıklarını başka bir makale ya da kitapta görme olasılığı oldukça yüksektir. Basılmış eser sayılmayan uzaktan eğitim ders videolarının korunması ile ilgili yasal alt yapı oluşturulana dek bu risk devam edecek gibi görünmektedir.

Uzaktan müzik eğitiminde bu tür teknik sorunların daha ötesindeki ana problem herhangi bir içerik ya da yöntem değişikliği ya da buna dair bir somut bir önerinin geliştirilmemiş olmasıdır. Temelde müzik teorik bilgiler (nota, dizek, terimler), müzik tarihi (bestecilerin yaşamı vb) gibi teorik bilgilere odaklanan müzik eğitimi anlayışımız bu içeriği ile yıllardır bir müzikoloji dersi havasındaydı. 2006 ve sonrasında Orff, Dalcroze, Kodaly gibi 20.yy'ın gelenekselleşmiş müzik eğitimi anlayışları, her ne kadar çağdaş yöntemler şeklinde çarpıtılsa da müzik eğitimi müfredatımıza girme fırsatı bulmuştu. Ancak son müfredat içeriğinde ve MEB'nın müzik dersi kitaplarında bu yöntemlerin uygulanışına ilişkin bir ünite ya da ders teması göze çarpmıyor.

Müzik Öğretmenliği ABD'da bu yöntemlerin eğitimi oldukça yaygınlaşmış olmasına rağmen ders kitaplarındaki bu boşluk ciddi bir tutarsızlık oluşturuyor. Bu yöntemlerin müzik eğitimi müfredatına girmesi oldukça olumlu bir durum ve uygulama idi. Çünkü özünde çocuğun müzik yapma etkinlikleri üzerinden eğitilmesini içeren bu yöntemler Avrupa merkezli rasyonel ve teorik müzik eğitimi geleneğine yine Avrupa içinden çıkan alternatif yaklaşımlardır. Yapılandırmacı eğitim felsefesinin izinde müzik yapma ve onunla ilgili bilişsel, sosyal gelişim hedeflerini gündelik yaşamın bir parçası olarak tanımlamak, müziği idealleştirilmiş bir akli faaliyet olmaktan çok bireyin ve toplumun yaşamının doğal bir uzantısı olarak görebilmek müzik eğitimimiz açısın-

dan önemli bir aşamaydı. Bu anlayış kaçınılmaz olarak çocukların sınıflarda özellikle bedensel olarak aktif olmasını gerektiriyordu. Ancak pandemi bu olanakları yani çocukların müzik dersindeki *praxis* olanaklarını ellerinden aldı. Bu durum uzaktan müzik eğitimini kaçınılmaz olarak yine müzik teorisi, müzik tarihi vb. akli ve kitabi bilgiler üzerinden yürütmeye zorladı. Çünkü kalabalık sınıflarda zaten yapılması zor olan müziksel etkinlikler ekran üzerinden yürütülmeye hiç de uygun değildir. Bu durumda uzaktan müzik eğitimi bağlantı ve mekân olanakları yanında kalabalık öğrencisi olmayan öğretmenlere avantaj sunan bir hale gelip mevcut eşitsizlikleri daha da güçlendirmiştir.

Öğrenci sayısı az olan bir özel okul öğretmeni sınıfı ile daha yüksek nitelikte bir etkileşim, hatta çalgı eğitimi bile yürütebilecek olanaklara sahip olabiliyor. Ancak ortalama 40 kişilik bir sınıfta çalgı eğitimi bir yana öğrencilerin tümünü sanal olarak kontrol etmek ve ders içeriğini işlemek bir mesele gibi görünüyor. Dahası müzik öğretmenlerinin bu konuda eğitilmediğini, mesleki yeterliklerinin arttırılmadığını hatta buna yönelik bir girişimin bile başlatılmadığını görüyoruz. Dolayısıyla şu an için müzik dersleri uzaktan eğitimle de olsa yaşayacak gibi görünse de öğrenim çıktıları bakımından yakın zamanda sorgulanabilir bir ders pozisyonuna gelecektir. Öğrencilerin gündelik yaşamlarındaki müzikal deneyimleri ve tözcü hegemonik zihniyetten bir türlü kurtulamayan müzik eğitimi anlayışımız arasındaki çatlak büyümeye adaydır. Yetişkinlerin müziği ve gençlerin müziği arasında net bir sınıfsal ayrım yaparak popüler müziğe her daim mesafeli duran, sadece *nitelikli* olanlarına müfredatta ancak bir müzik kültürü/bilgisi düzeyinde sınırlayarak yer veren bu müzik eğitimi anlayışının gündelik yaşamdan kopuşu bu süreçte iyice hızlanacaktır. Müfredatında ve müzik öğretmeni yetiştirme geleneğinde Avrupa merkezli çalgı, müzik tarihi ve müzik teorisi odaklı bir kimlik barındıran elitist karakterli müzik eğitimi anlayışımız uzaktan eğitim sürecinde bu ideal içeriği aktarmaya yönelik yöntem ve yaklaşımlardan da mahrum olduğu için de zorlanacaktır. Gündelik yaşamın müzik deneyimleri uzaktan müzik eğitimi sürecinde ısrarla dışarıda tutulmaya devam edecek midir acaba?

Uzaktan eğitim olanakları ile artık öğrencilerin evlerine yani gündelik yaşam ortamlarına misafir olacak bundan böyle okul olacağı için, yani okullar artık bedenler ve zihinler üzerindeki disiplin/denetim yetkilerini kurdukları binalarından mahrum kalacakları için, öğrencilerin ilgi ve öğrenme isteklerini diri tutmada, kontrol etmede ciddi sorunlar yaşayacaktır. Öğrencilerin evlerinde yeterince eğitime odaklanamadıkları gibi söylemlerin altında okulların bu disiplin ve denetleme olanaklarının ellerinden alınmasına yönelik bir kaygının izlerinin olduğunu da hesaba katmak gerekir. Uzaktan eğitimle birlikte öğrenme olanaklarının mekânsızlaşması, mesai kavramının silikleşmesi ve öğ-

renme olgusunun okullardan bağımsız hale gelme sürecini zirveye taşıyacaktır. Toplumu ve dünyayı dönüştürme gibi yüksek hedefleri üzerinde toplayan okul sistemlerinin bu konuda yüzyıllar boyunca büyük başarılar sağlasa da son 50 yıldır dünyayı gerçekten değiştiren okuldan atılmış ya da ayrılmış bir takım heretik dehaların ürettiği teknoloji, öğrenme biçimleri ve sistemlerine karşı kan kaybettiği ortadadır. Akademik bakış ve çalışma yaşamı arasındaki paradigma farklılıkları mezuniyet derecelerinin ve detaylı akademik CV'lerin prestijini çoktan sarsmaya başladığından okul sistemlerinin uzaktan eğitim örneğinde başlayan değişim/dönüşüme moral panik benzeri bir itibarsızlaştırmayla yaklaşması gayet doğaldır. Eğitim sistemlerinin sadece bir eğitim-öğretim amacı taşımadığı bir ekonomik sistem de olduğu düşünülüğünde bu moral panik yerini daha somut toplumsal kriz olasılıklarına bırakacaktır. Esas soru şudur çünkü: uzaktan eğitim olanakları kalıcı öğrenmeler üretecek şekilde geliştiğinde, ki oldukça etkili olduğunu gösteren veriler mevcut, bu kadar öğretmene ve okula gereksinim duyulacak mıdır? Teknoloji ve yapay zekanın gelişimi ile kapanma ya da kan kaybetme olasılığı olan sektörler arasında artık eğitim sistemleri de mi vardır?

Dikkat edilirse eğitim kavramı değildir tartışılan, gelenekselleşmiş eğitim sistemleridir. Dolayısıyla eğitim sistemleri ve eğitimciler kendileri için bir meşruiyet sorunu üretebilecek uzaktan eğitime belli düzeyde mesafeli yaklaşmakta haklıdırlar. Uzaktan eğitimin pandemi sürecinde sığınılan ve yüz yüze eğitimin yerini asla tutamayacak bir yöntem olduğunu ifade edenler de bu düşünceyle hareket ediyor olabilir. Pandemi sonrası eğitim giderlerini, okul masraflarını ve personel maaşlarını düşüreceği gerekçesiyle uzaktan eğitimin kalıcı hale getirilmesi, ya da kademeli olarak tamamen yüz yüze eğitimin yerini alacağı yönündeki düşünceler endişeli olsalar da kâhin değillerdir. Teknoloji diğer tüm yaşam sahalarında olduğu gibi eğitimi de dönüştürecektir. En azından tözcü ve merkezcil eğitim anlayışlarını şimdiden sarstığı kesindir. Müzik derslerinin geleceği de bu bağlamda ele alınmalıdır. İnsanların müzikle kurdukları ilişkiler müzik eğitimi altında tözcü ve merkezcil bir şekilde inşa edilmeye, denetlenmeye devam ederse, yani müzik eğitimi bu idealist ve biçimleyici patron rolünü sürdürürse, uzaktan eğitim sürecinde evlerine/gündelik yaşamlarına misafir olduğu kitle üzerindeki otorite ve varoluş şansını yitirecektir. İngiltere'de Lucy Green'in popüler müzik pedagojisi alanında yaptığı çalışmalarda (2001, 2006, 2008) bu geleneksel tözcü müzik eğitimi anlayışı ve çocukların gündelik yaşamlarındaki müzik deneyimleri arasındaki çatışma açıkça örneklenmiş ve kavramsallaştırılmıştır. Benzer şekilde Ojala ve Väkevä (2015) da Avrupa müzik geleneğinin temsili piyano yerine bas gitar çalan günümüz müzik öğretmeninin de yeni bir etno-merkezcilik türü ürettiğini belirtir. Çünkü bilgisayarında müzik teknolojisi alanında üretimler yapmaya baş-

lamış bir genç için bas gitar çalan öğretmeni de bir nesil geride kalmış ve klasik gelenekten farksız biridir artık.

Son'a Doğru

Bu vurucu değişimler bağlamında önümüzdeki süreçte ilişkili ya da münferit şekilde araştırılmayı bekleyen husus ve sorular ortaya çıkmıştır. Araştırmacıların ve ilgililerin ajandasında öncelikli yer tutması gereken noktalar şöyle özetlenebilir:

- İlk gereksinim alana ilişkin veridir. Makro ya da mikro boyutta nicel ve nitel güncel veriler son manzaraya yaklaşım, yorum ve öneriler geliştirmek için hayati önem taşımaktadır. Yepyeni bir durumun yepyeni verilere ihtiyacı vardır.
- Beklenmedik yöntem problemleri gün yüzüne çıkmıştır. Pandemi nedeniyle yüz yüze görüşme teknikleri ertelendiğinden ve pandeminin ne zaman sona ereceği belli olmadığından alandan etnografik veri toplama süreçleri sekteye uğramış durumdadır. Bu durumda geçerli ve güvenilir online veri toplama araçları devreye girmiş görünmektedir. Ancak bu da dijital imkanları olmayan ya da sınırlı olan faillerden veri toplamayı güçleştirmektedir. Hatta kimi durumlarda online veri toplamak imkansız olduğundan pandeminin uzaması araştırmacılar ve saha verilerini birbirinden ayrı tutmaya devam edecektir.
- Müzisyenlerin ekonomik sorunları. Prekarya sınıfının birer üyesi olarak müzisyenlerin durumu hakkında detaylı verilere gereksinim vardır.
- Müzisyenlere pandemi sürecinde ve sonrasında gelir elde edebilecekleri medya platformlarını, bunlarla ilgili yasal hak ve sorumluluklarını, uygulama yöntem ve biçimlerini öğreten çalışmalar ve meslek birliklerine duyulan ihtiyacın somutlaştığı ortadadır. Bu konuda neler yapılabilir?
- Uzaktan müzik eğitiminde derslerin içerik ve yöntemleri ne olacaktır? Bu konuda neler yapılmıştır? Neler planlamaktadır?
- Uzaktan müzik eğitiminde dünyada yapılan çalışma ve örnek uygulamalar nelerdir? Bizim eğitim sistemimize nasıl adapte edilebilir ya da özgün yöntemler nasıl üretilebilir? Bu noktada MEB ve akademilerin, yazılımcıların ve müzisyenlerin rolleri neler olabilir?
- Müzik eğitiminde uzaktan eğitim pandemi sürecinde günü kurtaracak bir çare olarak mı görülecektir yoksa kalıcı bir dönüşüm üretecek şe-

kilde mi planlanacaktır? Örneğin müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda uzaktan eğitim tekniklerine özel dersler düşünülmekte midir?

- Uzaktan eğitim ders video ve dokümanlarının yasal teminat altına alınması için 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda gerekli revizyonlar nasıl yapılabilir?
- Pandemi sürecinde ve sonrasında devlete bağlı seslendirme kurumlarının düzenli konser vermeleri, yani işlerini yapmaları, nasıl sağlanacaktır? Önümüzdeki sürece ilişkin acil eylem planı, konser düzenlerinde değişiklikler düşünülmekte midir? Bu soru tiyatrolar için de geçerlidir.
- Seyircisiz TV ve sosyal medya konserleri neden bir iki örnek ile sınırlı kalmıştır? Devamı gelecek midir?
- Pandemi sürecinde eğitim ya da konser adı altında sunulan ancak teknoloji marifetiyle düzeltilmiş, arttırılmış performanslara dayalı post-prodüksiyona dayalı videoların içerdiği müzikal post-truth nasıl çözülebilir? Bu müzikal post-truth günümüzün estetiği olarak mı önerilmektedir yoksa piyasa koşullarının gereği olarak hayatta kalma ve bir reklam aracı olarak mı kullanılmaktadır?
- Müzikal post-truth'a dahil olan müzik öğretmenleri neler düşünmektedir? Okul yöneticilerinin zorlamasıyla bu videoların üretildiği iddiaları doğru mudur? Yoksa öğretmenler kendi inisiyatifleri ile mi bu videoları hazırlamaktadır?
- Müzikal post-truth'a yönelik eleştiri noktaları eğitim sisteminde değişimi mi göstermektedir yoksa gerçek olmayan arttırılmış bir icranın sunumu ile etik dışı bir boyutu da taşımakta mıdır? Değişim ve etik değerler arasındaki çatışma pandemi sürecinde nasıl tartışılabilir?
- Müzik üretim biçimlerindeki teknoloji kaynaklı dönüşüm müzik yeteneği kavramının tartışılmasını zorunlu kılmaktadır. Müzik yeteneği artık kurumsal ve subjektif ölçümlere bağlı inşa edilen bir *yetenekli* sınıfın zümresini aşmış durumdadır.
- Müzik üretmek için geleneksel olarak tanımlanmış yetenek kriterlerine gereksinim kalmamış, saha kendine özgü yeni kriterler geliştirmiştir. Müzik üreten ancak müzik eğitimi almamış büyük sayıda kitlenin varlığını bu değişimi somutlamaktadır.
- Müzik eğitimini elinde tutan kurum ve gelenekler bu dönüşüm hususunda neler düşünmekte, değişime yanaşmaktan yana mıdırlar? Yoksa sahadaki bu ayrımı güçlendirecek, sınıfsal tanım ve farklılıkları devam ettirecek statükolarında ısrarcı mı olacaklardır?
- Ve kanımca önemli bir husus da şudur: Covid-19 sürecinde müziğin sosyo-kültürel etki ve değişimlere bağlı karakteri olanca çıplaklığı ile gün yüzüne çıkmışken, müzik akademisi müziği ilişkisel bir bakışla

yorumlamakta ve olup biteni bütüncül bir bakışla değerlendirmekte neden geç kalmaktadır? Ülkemizde müzikoloji çalışmaları sadece etnografik ve olgusal veri toplamaya, alan notlarının olduğu gibi sunulması ile sınırlı kalacaktır? Eleştirel, yorumcu ve ilişkisel bakışlar heretik sayılmaya devam mı edecektir?

Değişim rüzgarına cephe mi alınacaktır yoksa bir zahmet değişime ayak mı uydurulacaktır?

Sanırım bu yazının temel sorusu buydu.

Kaynaklar

Bacon, P. (2020, 24 Ağustos). '64% musicians considering leaving the music profession' – survey. *London Jazz News.* Erişim adresi: https://londonjazznews.com /2020/08/24/64-musicians-considering-leaving-the-music-profession-survey/

Elliott, D. (1995). *Music matters: A philosophy of music education*. Oxford University Press.

Green, L. (2001). *How popular musicians learn: A way ahead for music education*. Aldershot: Ashgate.

Green, L. (2006). Popular music education in and for itself, and for 'other' music: Current research in the classroom. *International Journal of Music Education, 24*(2), 101–118.

Green, L. (2008). *Music, informal learning and the school a new classroom pedagogy.* Aldershot: Ashgate.

Howard, C. (2012). Speeding up and slowing down: Pilgrimage and slow travel through time. *Slow tourism: Experiences and mobilities*, 11-24.

Ojala, A., & Väkevä, L. (2015). Keeping it real: addressing authenticity in classroom popular music pedagogy. *Nordic Research in Music Education*, 16, 87–99.

Ljunggren, C. (2010). Agonistic recognition in education: On Arendt's qualification of political and moral meaning. *Studies in Philosophy and Education*, *29*(1), 19.

Juniu, S. (2000). Downshifting: Regaining the essence of leisure. *Journal of Leisure Research*, *32*(1), 69-73.

Panaiotidi, E. (2003). What is music? aesthetic experience versus musical practice. *Philosophy of Music Education Review, 11*(1), 71-89.

Witkin, R. W. (2003). *Adorno on popular culture*. Routledge.

Sosyal İzolasyonda Yemek Tarifleri, Kültürel Hepçillik ve Gıdanın Failliği

Büşra Eser*

Özet

Kovid-19 pandemisi ve bu süreçte alınan önlemler toplumsal yapılar ve tedarik zincirleri hakkında pek çok sorgulamayı yeniden gündeme getirirken, süreç boyunca kimin hangi gıdaya ulaşabildiği ve kimin ulaşamadığı ilgili tartışmalar medyada çeşitli yönleriyle yer buldu. Bu makalede, özellikle sosyal izolasyon ve karantina döneminde gözlemlediğim yeme eğilimlerinden, yemek tarifi paylaşımlarından ve gıdanın medyada yer alma biçimlerinden hareketle, belirsiz bir kriz durumunda yeme ile ilgili eylemleri anlamlandırmaya çalışıyorum. Öncelikle, pandemi döneminde, mutfak profesyonellerinin verdiği yemek tarifi ve reçetelerin gündeliğe ve sadeleşmeye vurgusunun kültürel hepçilliğe işaret edebileceğini ve böylece takipçi kitlesinin sınırlarının çizildiğine değineceğim. İkinci olarak da, bu dönemde sıklıkla karşılaştığım "geçmişin deneyimlerinden ilham alma" fenomeninin, yeme-içme bağlamında kullanıldığında vatandaşlar arasında benzerlik ve aynılığı yayarak gıdanın failliğine örnek oluşturabileceğini tartışacağım.

The Recipes Amidst Social Isolation, Cultural Omnivorousness and the Agency of Food

Abstract

The Covid-19 pandemic and measures threw into question social structures and supply chains, it was also discussed both who can access which type of foods and who cannot access in the media. In this article, I try to give meaning to eating practices in uncertain times by observing social isolation and quarantine practices such as eating tendencies, recipe sharing in social media, and

* Şehir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi

how food is taking part in the media. First, I will examine recipes given by culinary experts emphasizing accessible ingredients and techniques in a pandemic, which can imply omnivorousness in the food media and works for drawing the boundaries of the field. Secondly, I will argue that the phenomenon of "taking inspiration from the past experiences", which I frequently encountered in this period, can set an example for the agency of food by circulating the sense similarity and sameness among citizens.

Evde yemek pişirmek ve sosyal izolasyon

Pandemide, özellikle bulaş endişesinin zirve yaptığı dönemlerde, evde yemek pişirmek kimileri için zorunluluk haline gelmişti. Aile bireylerinin her birinin, günün her saatini evde geçirdiği bir düzen pek çok hane için alışıldık değildi. Bu durum en başta kadınların ev içindeki gündelik yüklerini ağırlaştıran bir "yeniden üretim krizi"ydi (bknz: Öztürk, Üstünalan, Metin, 2020, s.190). Doyma ve öğünleri organize etme çabasına ek olarak, güzel sofralar kurma isteği, pandeminin duygusal stresiyle ilişkilendirebileceğimiz bir olgu olarak, üst-orta sınıf aileler için, karşımıza çıkmaktaydı. Dönem boyunca çeşitli ülkelerden yaşam tarzı dergileri yeme-içme aktiviteleri ile ilgili içerikleri haberleştirdi. Hindistan'da ünlüler ve sanatçıların neler pişirdiği (Times of India, Mart 24 2020; Aljazeera, Nisan 7 2020); İranlıların birbirleriyle paylaştıkları yemek tarifleri (Ajam Media Collective, Mart 15 2020); "tamamiyle Amerikan" addedilen bir tatlı olan muzlu ekmeğin Amerikalılar arasında popülerliğini ele alan çeşitli içerikler bu haberler arasındaydı (CNN Health, Mayıs 2 2020). Türkiye'de de maya ve un alışverişlerine ve ekmek yapımına dair çevrimiçi aramalarının artışına dair haberler yapıldı (Anadolu Ajansı, Nisan 10, 2020). Buna göre, kimileri için güzel bir sofra kurmak aile bireylerine özen göstermenin, katıksız ve temiz öğünlerle beslenmenin yegâne yoluydu. Kimi zaman mutfağa girip bir şeyler pişirmek, tıpkı duygusal yeme gibi, mevcut durum ile başa çıkabilmek içindi. İnsanlar olağanüstü bir durumda dahi güzel yemeyi sürdürme arzusundayken, diğer yanda tedarik zincirindeki kırılmalar ve alışverişe erişimin kısıtlılığı bu arzunun karşılanmasını zorlaştırmıştı. Ekmek pişirmek istiyordu insanlar ama artan talep, maya gibi bazı temel malzemeleri kısa bir süreliğine, yoklara karıştırmıştı. Her bölgede ve şehirde, farklı şekilde deneyimlense de, bazı malzemelerin yokluğu, ayrıca yokluğun endişesi, belki birçok insanın ilk kez yüzleştiği bir şeydi.

Raflardan eksilen ürünler ve geniş market alışverişlerinin yapılamayışı bireylerin yemek pişirirken yönlendirilmeye olan ihtiyacını da arttırmıştı. Artan talebe karşılık, yıldız *chef*ler ve mutfak profesyonelleri çeşitli platformlarda pandemiye özel tariflerini paylaşıyordu. Bazıları daha önce pek alışkın olmadıkları bir tıklanma sayısına ulaştıklarını açıkça söylüyordu. Bu dönemde, yeme içme stillerindeki eğilimleri ve bu içerikleri eğilimleri incelemenin, tüketim ve ayrım ile ilişkili tartışmalar için faydalı olabileceğine inanıyorum. İlerleyen bölümlerde, bu kısa dönemde yoğunlaşan "güzel yeme"nin medyada, özellikle yemek tarifi içeriklerindeki dolaşımlarını ele alacağım.

Sosyal İzolasyonda, Sosyal Medyada Yemek Paylaşımları

Okurlarına yemeklerin reçeteleri ile birlikte, onları pişirme ve tüketmekten kaynağını alan hayali imkânları da vaat eden yeme-içme kültürü içerikleri, karantina ve sosyal izolasyon döneminde sıradan ürünlere geçmiş dönemlerden farklı şekilde yönelmiş gibi görünmekteydi. Örneğin, ulus-ötesi bir yayılım göstererek sosyal medyada sıklıkla paylaşılan içeceklerden biri 1960lı yıllarda Güney Kore'de doğan *Dalgona* kahvesiydi. Nitelikli kahve müdavimleri tarafından dışlanan granül kahvenin taban olarak kullanıldığı bu içecek pandemide evde zaman geçirmek ve eğlenmek için tercih edilen bir atıştırmalıktı (CNBC, 2020 Nisan 17; Beh Ting, 2020). Kişilerin kendilerine rahatlama hissi sağlayan, abur-cubur ve atıştırmalıklara yönelişi içinde bulunulan stresli durumdan kaçışa imkân sağlıyor ve bireylere ellerindeki kaynaklar üzerinde kontrol sahibi oldukları hissini de veriyordu (Ocklenburg, 2020; Beh Ting, 2020). Hindistan'da karantina dönemini gözlemleyen gazeteci Alia Allana (2020) sosyo-ekonomik durum, kast, din ve etnisite açısından çeşitlilik gösteren bir toplumda *Parle-G* marka bisküvinin hemen herkes tarafından tüketimini, sosyolog Amita Baviskar'ın belirttiği gibi tüketici vatandaşlığında arzu edilen bir eşitliğin sembolü olarak yorumlamıştı.

Böylece pandeminin getirdiği kısıtlamaların herkesi etkilediği söylemleri, sınıfsızlık, ve kapsayıcılık gibi temalar yeme içme içeriklerinde de kendini göstermişti. ABD merkezli bir yaşam tarzı dergisi olan The Atlantic, *A Pandemic Is Not the Time for Food Snobbery: Foodie Culture as We Know It Is Over*[1] başlıklı yazısında (Giorgis, 2020) pandemide yeme-içme dünyasının elitizmi terk edip, daha gösterişsiz bir tarz takındığını öne sürdü. Benzer argümanların Türkiye'de de pandemiye özel yemek tarifi içerikleri için kullanıldığını gözlemlemek mümkündü. Bu iddiaya göre; Türkiye, kıta Avrupası, Birleşik Krallık ve

[1] Pandemi Yemek Snobluğu Zamanı Değildir: Bildiğimiz Foodie Kültürünün Sonu Geldi

Amerika Birleşik Devletleri'nden mutfak profesyonelleri takipçilerine mutfaklarındaki kısıtlı kaynakları iyi değerlendirmeleri için sağduyulu tavsiyeler veriyordu. Gastronomi dünyasının yıldızları, izleyicilerinin hayatlarının gerçeğine uygun, en azından öyle olduğunu düşündükleri, bir anlayışla içerik hazırlamaktaydılar. Nihayetinde böyle bir mutfak tarzı, ulaşılır ve gündelik malzemeleri kullanma ve çoğunluğa hitap edebilme isteği yemek snopluğundan çıkışın öncüsü olacaktı.

Yemek kültürü tüketiminin, öne sürüldüğü gibi daha eşitlikçi bir üsluba sahip olacağını kabul etmek, "kısıtlı" şeklinde tarif edilen imkânların eşitsizliğini yok saymaya ve kültür sosyolojisindeki daha karmaşık tartışmaları gözden kaçırmaya sebep olabilir. Bu iddiayı değerlendirmek için önce "Yemek medyası nasıl işler?" gibi bir soruyu cevapladıktan sonra, sadeleşme ve gündelikleşme iddialarının kültürel tüketim tartışmalarında nereye yerleştirilebileceğini ele alacağım.

Yeme içme ile ilgili içerikleri "dolaylı deneyim [mediated experience]" (Giddens, 1991) olarak ele alan araştırmacılara göre bu içeriklerini takip etmek, eğitilme isteğinden bilgi edinmeye; boş zaman pratiğinden eğlenceye çeşitli arzulara hitap eden bir aktivite olarak düşünülebilir. Bu tarz dolaylı deneyimler ise, varsıllığın arzulanan ve öykünülen bir yaşam tarzı olarak sunumunun merkezinde yer alırlar (Mason & Meyers 2001, s. 805). Şunu belirtmek gerekir ki, takipçi aslında her zaman mutfak eğitimine erişmek ve bu bilgileri kullanmak niyetinde değildir. Örneğin, yemek kitabı ve romantik romanları okumayı birbirine benzeten Anne L. Bower, yemek kitabı okuyucusunun, kitabın sunduğu hayali imkânları da tükettiğini ileri sürer (2004, s. 42).

Daha geniş bir çerçevede, iletişim çalışmaları ve yemek sosyolojisi literatürleri mutfak kültürü içeriklerinin, üst sınıfların erişimine açık olan rafine ürünlerin tüketim bilgisi ve terminolojisini kitlelere tanıttığını öne sürer. Örneğin; insanların büyük bir kısmının Fransa'yı ziyaret edip; oranın yüksek mutfak kültürünü öğrenecek fırsatı olmasa da, Julia Child'ın yemek programını izleyerek Fransız mutfak sanatına aşinalık kazanabilirler. Ya da Martha Stewart'ın tariflerini ve reçetelerini takip ederek kendileri için aristokrat bir yemek düzeni tasarlayabilirler (LeBesco& Naccorato, 2008, s. 224-225). Böylece, mutfak kültürü tüketimi kişilere arzuladıkları ve hayal ettikleri bir sınıf statüsüne ulaşma illüzyonunu sağlar. Ama bu erişim sınırlı ve geçici olduğundan, sonuçta baskın sınıf ideolojilerine meydan okumaz. Aksine, tüketicilere ekonomik ve sosyal konumlarının gerçekliği ile çelişen bir erişim yanılsaması göstererek, sınıf hiyerarşilerini ve eşitsizlikleri korumaya devam eder (adge. 224).

İkinci olarak, "rafine beğeniler" (Arun, 2013)in tüketimine dair uzmanlık geliştirmek olağan nesnelere yönelerek de mümkün olabilir. Örneğin, nitelikli kahve evlerinin yükselişi ve kahvede iyi bir beğeniyi ifade etmek şaraptan ilham alan yeni bir terminolojinin geliştirilmesi ve kalite ölçütlerinin detaylandırılması ile mümkün olmuştur. Bu durum kahve meraklılarının eğitilmeye talip olacağı yeni sembolik alanları ve bu bilgiye sahip otoriteleri ortaya çıkarmıştır (Elliot 2006, Kozinets, 2002, Thompson & Arsel 2004; Kjeldgaard & Östberg 2007, aktaran Egan-Wyer, C., Ulver, S., Bertilsson, J., Klasson, M., & Johansson, U., 2014). Sonuç olarak, gastronomik yeme-içme dünyası bir yanıyla öğrenilmesi gerektiren ve kimi zaman öykünülen bir dünyanın kapılarını bireylere açar. Öte yandan, bu içerikler büsbütün ulaşılmazı ve farklıyı göstermektense, "komşulardan biri gibi" olmak ve takipçiyle bağ kurmak için de çabalar (Chaney, 2002, s. 109). Aşçılar ve *chef*lerin gündelik yaşamı, aile ilişkileri, kişisel özellikleri televizyon programlarının içeriğine dâhil edilir. Bazen, yemek pişirme esnasındaki yapılan hatalar televizyon programının kurgusunun parçası haline gelir. Bu açıdan bakarsak, pandemide gözlemlediğimiz yeme-içme içeriklerinin sıradanlaşma ve evdeki malzemeleri kullanma vurgusu, takipçiyle bağ kurma stratejisi olarak yorumlanabilir. Gastronomik yemek medyası "başka ve farklı" bir dünyaya ulaşma arzusuna oynarken, aynı anda "benzerlik" ve "samimiyet" (Abbots, 2015) kurarak izleyiciyle ilişkilenmeye çalışabilir. Peki, bugün tecrübe ettiğimiz Kovid-19 pandemisinde, mutfak profesyonelleri ve ilgililerinin ikame malzeme önermek gibi ihtiyaçları karşılamaya çalışmalarının yanı sıra, gündelik reçeteleri profesyonel mutfak teknikleri ile geliştirerek lüks beğenisine yönelik içerik paylaşımları nasıl yorumlanabilir? Her evde bulunmayacağı bariz olan malzeme ve ekipmanlarla yapılan "ev yemekleri" neye işaret eder?

Ekonomik gerileme döneminde beğeniler ile ilgilenen Tracy Bacon (2014) farklı kapital kompozisyonuna sahip *Wall Street Journal*, *New York Times* ve *USA Today* gazetelerinin altı yıllık yeme-içme köşelerini incelediği araştırmasında, kriz dönemlerinde bile yüksek kültürel sermayeye sahip gazetelerin lüks beğenisinden vazgeçmediğini bulgular. Hatta lüks tüketimi imleyen içeriklerin artışını "her şeyin yolunda olduğunu gösterme" arzusu olarak yorumlar. Bugün tecrübe ettiğimiz pandemide de, Bacon'u (2014) destekler şekilde belirsiz bir dönemde, kişilerin yeni kültürel eğilimler geliştiriyor olmalarına rağmen, "normalini sürdürme arzusu" ile eski alışkanlıklarına ve lükslerine devam etmeye çalıştıkları iddia edilebilir. Ayrıca, sıradan ürünleri rafine beğeni alanlarına eklemlemek, Johnston & Baumann (2007)'ın gastronomik yemek içeriklerinde var olduğunu öne sürdürdüğü "demokrasi ve ayrım" geriliminde anlam bulabilir. Egzotiklik ve otantiklik çerçeveleri aracılığıyla gastronominin sembolik uzamına dâhil edilecek gıdaların sınırı genişletilir ve gurme niteliği-

ni kazanmak daha geniş bir repertuardan gelen gıdalara açılabilir. Böylece, gastronomik yemek medyası eşitlikçilik ve kapsayıcılık kazansa da, ayrım ve seçkinlik yeni biçimlerde devam eder.

"Kültürel hepçillik" şeklinde kavramsallaştırılan bu durum kültür sosyolojisinde, beğeni kültürleri ve hiyerarşileri açısından sıklıkla tartışılmıştır (Hazir& Purhonen, 2017, s.34). Kültürel hepçillik, yüksek eğitime sahip bireylerin, kitle kültürüne ait ürünleri tüketmekten kaçınmayıp, bazen bu ürünleri tercih etmeleri olarak tanımlanmaktadır (Arun, 2013, s. 56). İlk kez Richard Peterson tarafından ABD'deki müzik beğenilerine odaklanan 1983 ve 1992 tarihli bir araştırmada kullanılan kültürel hepçillik kavramı, "müzik alanında seçkin beğenileri olanların daha ortalama ve popüler türlere de ilgi duyma eğiliminde olduklarını" tespit etmiştir (Hazir& Purhonen, 2017, s. 34). Seçkin beğeninin yalnızca yüksek sanat formlarından ibaret olmadığını, popüler formları küçük görmediğini, hatta farklı türdeki sanat formlarını içerdiğini iddia eden Peterson, bu tarz bir beğeninin kültürel hepçil (*omnivore*) bir repertuvardan beslendiğini iddia eder (adge. 34-5). Etnik yemeklerin, abur-cuburların, fast-food ve kırsal ile ilişkilendirilen gıdaların gastronomik repertuara eklemlenmesi kültürel hepçilliğin yemek kültüründeki emareleri olarak düşünülebilir (Johnston& Baumann, 2009). Fakat eşitlikçilik iddialarına rağmen, kültürel hepçillik seçkin bir kültür etrafındaki finansal ve sembolik sınırları yıkmayabilir ve ayrım devam edebilir.

Johnston ve Baumann, kültürel üretim ile tüketim arasında çok yakın bir ilişki bulunduğunu varsaymakla itham edilirler (Andrews, 2012, s.2). Ayrıca *foodie* gibi kimi kavramları kullanım şekilleri (Abbots, 2015, s. 225) sebebiyle de eleştirilirler. Fakat çalışmaları kaynağını farklı sınıf ve kültürlerden alan yiyeceklerin, gastronomik yemek medyasına dâhil oluşunu incelemesi bakımından önemlidir. Gıdanın kendisi, saklanması, pişirilmesi ve hazırlanması ve dahi söylemsel ve söylemsel olmayan tüm formları habitus pratiğiyken (Bourdieu, 1977), sıradan ve olağan gıdaların rafineleştirilmesi, kültürel hepçillik ve kültürel açılım literatürlerinde, post-pandemide Türkiye ve farklı coğrafyalarda tekil ve karşılaştırmalı olarak araştırmaya değer konular arasında olabilir.

Öte yandan, pandemide pişirilenlerin ve paylaşılan içeriklerin, sadece sıradan ürünlere yöneldiğini iddia etmek isabetli olmaz. Örneğin, ekşi mayalı ekmek gibi artisan, doğal ve *hipster*ca bir ürüne duyulan ulus-ötesi hayranlık, kamusal ve özel alanlar arasındaki sınırları yeniden tanımlayan "orta sınıf bir şehirli paylaşımı" olarak "zanaat neotribalizmini" besler (Berger& Monterescu, 2020, s. 8). Ekşi mayalı ekmek pişirme, standart endüstriyel mayadan farklı olarak, başarı garanti etmez ve mayanın büyütülmesi uzun süreli ilişki ve emek gerektirir. Maya, fermente edenin ölçümü ve kontrolüne bir miktar izin verir,

ancak aynı zamanda "canlı bir şey yaratma" mucizesiyle günlük rutini "yeniden-büyüleyen" sihirli bir aktivite olarak tasvir edilir (adge. s. 9). Berger ve Monterescu (2020) kovid-19 pandemisindeki ekşi maya pratiğini kriz yönetiminin biyopolitiğinden (Foucault, 2008) "post-pastöryen" kültürün mikro biyopolitiğine yeniden konumlandırırlar (Paxson, 2008). Politikacılar virüsü antropomorfize etmek için çabalarken ve kendi kendini izole eden bireyler maya kültürleriyle *affective* bağlar kurarak, Latouryen melezliği tekinsiz bir şekilde ortaya çıkarırlar (adge. 9).

Kovid-19 pandemisinde, genel olarak tüm yemek hazırlama ve pişirme aktiviteleri zihinsel ve ruhsal sağlıkla ilişkili bir kavram olarak, "duygusal yeme" gibi kavramsallaştırılmamış olsa da, sıklıkla kullanıldı (Ocklenburg, 2020, s.5). Bu deneyimler neoliberal bir "kendi-kendine yardım" söyleminin parçası olarak da görülebilir (Berger& Monterescu, 2020, s. 8). Fakat bunun da ötesinde, tarif paylaşma, okuma ve pişirme gibi eylemlerin bireyler arasında benzerlik, yakınlık, birbiriyle ilişki içinde olma gibi hisleri canlandırabileceğini düşünüyorum. Ayrıca, kriz ve savaş dönemi hatıralarına ve tariflere de dönüşün ulus ruhunu canlandıran bir fenomen olarak değerlendirilebileceğini iddia ediyorum.

Kriz dönemlerinin yemek tariflerini hatırlamak

Evde yemek pişirmenin yeniden keşfedilmesinin yanı sıra, bu süreçte hatıra ve metanet ile ilişkilendirilebilecek bir başka eğilim, geçmişten ilham almanın, mevcut sorunlarla başa çıkmaya yardımcı olabileceğini öne sürmekti. Özellikle Avrupa ve Amerika merkezli birçok kurum, müze, dergi ve bireysel sosyal medya kullanıcısı buhran dönemlerinin yemek tariflerini takipçileri ile paylaştı (Belisle, 2020). İngiltere'deki kimi şefler (Barrie, 2020) ikonik savaş dönemi tariflerini takipçilerine hatırlatmak amacıyla yeniden hazırladı ve sundu. İngiltere'deki Ulusal Savaş Müzesi [National War Museum], savaş dönemi fotoğraflarına ve yemek kitaplarına açık erişim tanıdı (2020). Kanada'nın ekonomik buhran döneminin tariflerinden biri olan fıstık ezmeli ekmeğe talepler pandemide yeniden artmıştı (Dhopade, 2020). Kanadalı bir tarih araştırmacısı olan Suzanne Evans (2020), Singapur'da, II. Dünya Savaşı döneminde, Changi hapishanesinde, mahkûm tutulan kadınların hayali çay toplantılarını (bknz. Eser, Haziran 10, 2020) karantinadayken, gelecekte yiyeceği yemekleri düşleyen insanlara benzetti. Madeline Bassnett XVI ve XVII yüzyılda İngiltere'deki tarif kitapları ve yiyecekler üzerine yaptığı araştırmasına (2016) dayalı olarak o dönemin kısıtlı imkânlarıyla yapılan yemeklerin, bugün pandemi dönemindekilere benzer sosyal amaçlara hizmet ettiğini iddia ediyordu (Bassnett, 2020). Marvin Montefrio (2020), Kovid-19 pandemisinde Filipinlerin tecrit

sırasında yiyecek temini için evlerinin bahçelerinde başlattıkları tarım faaliyetlerine ve insanların Facebook üzerinden nasıl organize olduklarına odaklanarak, bu dönemde yoğunlaşan bahçecilik faaliyetlerinin I. ve II. Dünya Savaşı'nın Zafer Bahçesi [The Victory Garden] hareketlerinden ilham aldığını öne sürdü (Montefrio 2020; New York Times, Mart 25, 2020).

Pandemi ve muhtemel post-pandemi krizlerinin, geçmiş krizler ile birebir karşılaştırılması imkânsız da olsa, bu hatırlama eğilimi ve içerikler, gıdanın, bilginin ve bedenlerin nasıl etkileşeme geçtiğine odaklanacak araştırma alanları sağlayabilir. I. ve II. Dünya Savaşı, beslenme ve savaş tarihindeki yegâne örnekler olmasalar da, ordunun ve ayrıca nüfusun eldeki kaynaklarla beslenmesinin devletin görevi hâline gelmesi açısından nevi şahsına münhasır özellikler taşır (Onaran, 2015, s. 166). Bu dönemde, yokluk ve zorunlu kısıtlamalar bazı temel besin maddelerini ulaşılmaz kılarken, bireyler biriktirerek ve tüketmeyerek yurttaşlık görevlerini yerine getirmeye çağrılırlar. Bu dönemelrde, çoğunlukla ev kadınlarını hedefleyen bilgilendirici poster, broşür ve dergiler aracılığıyla devletler vatandaşlarına, bazı malzemelerden, orduya sevk edilmek üzere, feragat etmelerini ve daha az tüketmelerini öğütler. Karne uygulamaları doğrultusunda ve ikame malzemelerle hazırlanabilecek tarif ve reçeteler de çeşitli medya araçlarıyla kadınlara aktarılır. Bu yemek tarifleri bir yanda kişilerin teknik bilgi ve ikame malzeme önerilerine olan ihtiyacını karşılarken; diğer yanda bireyleri savaşın ev ekonomisi ve mutfak cephesine dâhil etmektedir (Kingsbury, 2010).

Bu noktada, geleneksel yemekleri, kutlama menülerini ve ulusal addedilen tarifleri, ikame malzemelerle hazırlamayı öğreten bu kitapların, benzerlik ve aidiyet duygularını canlandırarak ulusal ruhu besleyebileceğini öne sürüyorum. Türkiye bağlamında, sınırlı sayıdaki yemek tüketim tarihi araştırmaları aracılığıyla bazı yemek kitaplarında benzer eğilimleri gözleyebiliyoruz. Örneğin; Aylin Doğan *Esir Şehrin Mutfak Kültürü: Mütareke Döneminde İstanbul Mutfak Kültürü 1918-1922* başlıklı yüksek lisans tezinde, Hüseyin Hüsnü tarafından yazılan *Etsiz Yağsız Tecrübeli Yemekler* isimli bir yemek kitabından bahseder. Bu kitap, o dönemde yoklara karışan, ulaşılması zaten zor olan, etin ve yağın kullanılmadığı yemek tariflerini içermektedir. "Et, yağ ve hatta kitabın isminde yer almasa da şeker gibi ürünlerin yerine ikame ürünlerin kullanıldığı, daha kolay ulaşılabilir malzemelerle, Osmanlı yemek kültürü içinde önemli yeri olan pilav, dolma ve tatlı gibi yemeklerin nasıl hazırlanacağı" (Doğan, 2018, s. 89) bu kitapta tarif edilmektedir. "Osmanlı yemek kültürü içinde önemli yeri olan" ifadesi burada dikkate değer bir "bizim yemeklerimiz" anlayışına işaret edebilir. Böylece aynılık ve farklılık, "ulusal bir mutfak" ve bu

mutfağın köklü tarifleri aracılığıyla bedenler ve mekânlar arasında üretilir (Abbots, 2017, s.95-99).

Kovid-19 pandemisi süresince, bir yandan bu deneyimler ve ulusal savaş gayreti hatırlanırken, diğer yanda çeşitli şekillerde ulus ruhunu güçlendirecek söylemler de siyasi otoriteler tarafından kullanıldı. Kimi gıda sektörlerinde finans ve emek akışının ortadan kalkması ve ekonomik kriz korkusuyla bazı ülkeler vatandaşlarını belirli gıdaları tüketmek yoluyla vatanseverliğe ve yurttaşlık görevlerini yerine getirmeye teşvik ettiler. Örneğin; Fransız hükümeti vatandaşlarını daha fazla peynir yemeye ve sosyal medyada *#fromagissons* [peynir için hareket ediyoruz] etiketini kullanmaya teşvik etti. Belçikalılar yerel patates üretimini desteklemek için daha fazla patates kızartması tüketmeye davet edilirlerken, İngilizlerden sığır eti tüketimini sürdürmek için biftek geceleri düzenlemeleri istendi. Polonya hükümeti, diğer ülkelerden süt ithal eden "yurtsever olmayan" süt çiftliklerinin bir listesini yayınladı (Parasecoli, 2020). Kovid-19 pandemisi döneminde bu tarz örneklerin ortaya çıkışı, Hong Kong'da 2003'te ortaya çıkan kuş gribi salgını sonrası organize edilen "Hong Kong'u seviyorum [I Love Hong Kong]" başlıklı alışveriş ve tüketim kampanyaları düşünüldüğünde elbette şaşırtıcı değil (akt: Suner, 2018, s. 165). Bu örneklerden hareketle, krizin ve kırılgan dönemlerin bıraktığı olumsuzlukları aşmak için, tüketim bir yurttaşlık görevi şeklinde tatbik edildiğini gözlemleyebiliriz. Fakat bu kez tüketimin nesnesi gıda iken, bu gıdaları tüketmek sadece bireyi beslemiyor. Peynir, patates ya da kırmızı etin, yetiştirildikleri coğrafya ve işlenme yöntemlerinin onlara kazandırdığı "bio-ulusal" (Yotova, 2013, s.180-3) özellikler sonucunda ulusal ruhu da beslemeleri öngörülüyor.

Bu örneklerden hareketle, gıdayı ve yeme eylemini, toplumu anlayacak bir mekanizma ya da "birlikte düşünecek" (Levi-Strauss, 1969) bir kavram olarak görmenin dışında farklı yolların var olduğunu da keşfedebiliriz. Yapısalcı bakış açılarından beslenen araştırmalar "yemeğin kendisini inceleyip anlamaya çalışmaktan çok, onu kültürel yapıları anlamak için kullanırken" (Karaosmanoğlu, 2017, s.8), kimi zaman da yiyecekleri ve onların uyandırdığı duyu ve duyguları pasif bir konuma yerleştirir (Karaosmanoğlu, 2020, s.5). Bu makalede bahsi geçen örnekler ise, yemeğin ve gıdaların failliği üzerine yapılacak araştırmalara olanak tanıyabilir. Türkiye bağlamında, ulusallaşan bir gıda örneği bulmak geniş araştırmalar gerektirse de, yakın tarihte evde pişirilmekten fırından satın alınan bir ürüne dönüşen ekmek ya da Ramazan ve bayram reçeteleri bu perspektiften araştırmalar için kullanışlı zeminler sağlayabilir.

Sonuç

Kovid-19 pandemisinde, gözlemlediğim yeme-içme pratikleri; yemek tarifi ve sosyal medya paylaşımlarından hareketle bir değerlendirme yaptığım bu makalede, etik ve metodolojik açıdan sorunlu olabileceğini düşündüğüm "değişen" yemek tüketimi, değişen yemek medyası gibi ifadeleri kullanmamaya gayret ettim. Pandeminin nasıl gelişeceğini, beklenen diğer dalgaları, Dünya Bankası tarafından öngörülen ekonomik durgunluğu (BM, 2020) ve tüm bunların gıda sistemlerini, üretim ve tüketimi ne yönde etkileyeceğini tahmin edemeyeceğimizi düşünüyorum. Ayrıca, koronavirüse böyle bir değişim gücü atfederek, virüsü iyimser ya da distopik bir geleceğin kurucusu olarak görmek, alternatif tarım ve gıda hareketliliklerinin sağlayabileceği imkânları, mücadele olanaklarını ve bireylerin gücünü yok saymak anlamına da gelebilir (Buke, 2020, s. 20-21). Bu sebeple, bunun yerine bu dönemde göze çarpan kimi pratik ve eğilimlerin, ilgili literatürde nereye oturabileceğini ve ileride ne tarz sosyal araştırmalara kapı açabileceğini ele aldım. Ekonomik kriz döneminde kültürel hepçillik, lüks ve ihtiyaç beğenileri ile dünya savaşı dönemindeki gıda propagandası içeriklerinin, birbirine benzemez iki örnek olarak, post-pandemide gıda çalışmalarında farklı teorik konumlanışlar ile yürütülebilecek araştırmalara dair fikir verebileceğini düşünüyorum.

Kaynakça

Abbots, E.J. (2015) The Intimacies of Industry, *Food, Culture & Society*, 18:2, 223-243, DOI: 10.2752/175174415X14180391604323

- (2017) *The Agency of Eating: Mediation, Food and the Body*. Bloomsbury Academic: Contemporary Food Studies: Economy, Culture and Politics

Ajam Media Collective (2020, Mart 15). Quarantine Kitchen: Iranians Share Recipes, Flavors, and Joy despite the Threat of Coronavirus. Erişim (2020, Eylül 18). https://ajammc.com/2020/03/15/quarantine-kitchen-iranians-coronavirus/

Aljazeera (2020, Nisan 7). Cooking in Quarantine: Saransh Goila on Connecting through Food. Erişim (2020, Eylül 18). https://www.aljazeera.com/indepth/features/cooking-quarantine-saransh-goila-connecting-food-200401150752432.html

Allana A. (2020). India's Comfort Food Tells the Story of Its Pandemic. *The Athlantic.* Erişim (2020, Eylül 18). https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/06/india-biscuits-coronavirus-pandemic-migrant-workers/612619/

Anadolu Agency (2020, Nisan 4). Turkey's Favorite Quarantine Hobby: Making Homemade Bread. Erişim (2020, Eylül 18). https://www.aa.com.tr/en/economy/turkeys-favorite-quarantine-hobby-making-homemade-bread/1799889#

Andrews T. (2012). Distinction versus Exclusion in Gourmet Food Culture, *Sociologica*, Fascicolo 2, Maggio-Agosto.

Arun, Ö. (2013). Rafine Beğeniler ya da Sıradan Hazlar: Türkiye'de Beğeninin, Ortamın ve Tüketimin Analizine İlişkin Bir Model, *Kültür ve İletişim*, 16(2)

Bacon, T. (2014) Wine, Wasabi and Weight Loss, *Food, Culture & Society*, 17:2, 225-243.

Barrie, J. (2020). Lockdown Cooking: Top Chefs Recreate Classic Wartime Dishes to Make at Home. *INews*. Erişim (2020, Eylül 18). https://inews.co.uk/inews-lifestyle/lockdown-cooking-top-chefs-recreate-classic-wartime-dishes-to-make-at-home-422065

Basnett, M. (2020). Covid-19: Cooking during the Pandemic is More Fun with Old Secrets from the Queen's Pantry. *Ottowa Matters*. Erişim (2020, Eylül 18). https://www.ottawamatters.com/coronavirus-covid-19-national-news/covid-19-cooking-during-the-pandemic-is-more-fun-with-old-secrets-from-the-queens-pantry-2369386

Beh Ting, M. (2020). Finding Comfort in Food Amidst Covid-19. *Gastronomica Web Exclusive* (2), Erişim (2020, Eylül 18) gastronomica.org/2020/08/28/web-exclusive-2-finding-comfort-in-food-amidst-covid-19/

Belisle, D. (2020). Food in time of Crisis. *Degrees Magazine.* Erişim (2020, Eylül 18) https://www.degreesmagazine.ca/food-in-a-time-of-crisis/2020/06/30/

Berger, N.& Monterescu D. (2020), "Bad Virus, Good Microbes: The Global Domestication of Yeast Cultures and the COVID-19 Pandemic," *Gastronomica* 20 (3): 8–10. doi: https://doi.org/10.1525/gfc.2020.20.3.8

Birleşmiş Milletler Türkiye (2020). *Dünya Bankası Doğruladı: Salgın İkinci Dünya Savaşından Bu Yana Yaşanan En Derin Ekonomik Durgunluğa Neden Olacak*. Erişim (2020, Eylül 18). https://turkey.un.org/tr/49027-dunya-bankasi-dogruladi-salgin-ikinci-dunya-savasindan-bu-yana-yasanan-en-derin-ekonomik

Bourdieu, P. (1977) *Outline of a Theory of Practice.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bower, A. (2004). Romanced by Cookbooks. *Gastronomica*, 4(2): 35–42. doi:10.1525/gfc.2004.4.2.35

Buke, A. (2020). Covid-19 Koşullarında Gıdayı Yeniden Düşünmek: Tablo Karanlık Fakat İyimser Olmak için Yeterince Neden Var! Metro-Gastro. Ağustas-Temmuz-Eylül (98): 16-21.

Chaney, D. (2002). *Cultural Change and Everyday Life.* Gordonsville: Palgrave Macmillan.

CNBC (2020) The backstory of Dalgona Coffee, *News Videos*. Erişim (2020, Nisan 17) https://www.cnbc.com/video/2020/04/17/the-backstory-of-dalgona-coffee.html

CNN Health (2020, Mayıs 2). Banana Bread is Having a Moment. Erişim (2020, Eylül 18) https://edition.cnn.com/2020/05/02/health/banana-bread-pandemic-baking-wellness-trnd/index.html

Dhopade, P. (2020). How a Canadian Depression-era Recipe Went Viral During the 2020 Pandemic. *Maclean's Canada.* Erişim (2020, Eylül 18). https://www.macleans.ca/society/life/vintage-peanut-butter-bread-recipe-glen-friends-coronavirus-pandemic/

Doğan, A. (2018). *Esir Şehrin Mutfak Kültürü: Mütareke Dönemi İstanbul Mutfak Kültürü 1918-1922*. İstanbul: Libra Yayıncılık.

Egan-Wyer, C., Ulver, S., Bertilsson, J., Klasson, M., & Johansson, U. (2014). *Nerdery, Snobbery and Connoisseurship: Developing Conceptual Clarity Within the Area of Refined Consumption. Consumer Culture Theory*'de sunulmuştur. Helsinki, Finland.

Eser, B. (2020). *Y*emek Kitapları Ne İşe Yarar? *Mizanplas*. Erişim (2020, Eylül 18)
https://www.mizanplas.com/yazilar/2020/6/8/yemek-kitaplari-ne-ise-yarar

Foucault, M (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. New York: Palgrave Macmillan.

Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Giorgis H. (2020). Foodie Culture as We Know It Is Over. *The Atlantic*. Erişim (2020 Eylül 18) https://www.theatlantic.com/culture/archive/2020/05/foodiness-isnt-about-snobbery-anymore/611080/

Hazir, I. & Purhonen S. (2016) Kültürel Açılım, Hepçillik ve Seçkin Sanatın Düşüşü: Türkiye-Avrupa Karşılaştırması. *Ankara Üniversitesi ILEF Dergisi*, 4(1) Bahar. 29-58.

Johnston, J., & Baumann, S. (2007). Democracy versus Distinction: A Study of Omnivorousness in Gourmet Food Writing. *American Journal of Sociology*, 113(1), 165–204. doi:10.1086/518923

- (2009). *Foodies: Democracy and Distinction in the Gourmet Foodscape*. Newyork: Routledge. doi: 10.4324/9781315794600

Karaosmanoğlu, D. (2017). *Yemekle Devriâlem: Küreselleşme, Kimlik, Teknoloji*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

- (2020) How to Study Ethnic Food: Senses, Power, and Intercultural Studies. *Journal of Ethnic Foods*. 7, (11): 1-7, doi: 10.1186/s42779-020-00049-1

Kingsbury C. (2010). *For Home and Country: World War I Propaganda on the Home Front.* Lincoln; London: University of Nebraska Press

LeBesco, K.& Naccarato, P. (2008) Julia Child, Martha Stewart, and The Rise of Culinary Capital. Kathleen Lebesco (Ed.), *Edible ideologies: Representing Food and Meaning* (223–238 ss.) içinde. Albany, NY: State University of New York Press.

Levi-Strauss C.L. (1969), *Totemism*, (Çev: Rodney Needham). London: Penguin Books.

Mason, A.& Marian, M. (2001). Living with Martha Stewart Media: Chosen Domesticity in the Experience of Fans, *Journal of Communication*, 51 (4): 801–823, doi: 10.1111/j.1460-2466.2001.tb02907.x

Metin, B., Üstünalan, D., Öztürk, Y. (2020). Pandemi Sürecinde Kadınların Ev İçindeki Deneyimleri ve Evde Kalmanın Duyguları. Feminist Tahayyül, 1 (2): 185- 225.

Montefrio, M.J.F. (2020) Interrogating the "productive" Home Gardener in a Time of Pandemic Lockdown in the Philippines, *Food and Foodways*, 28 (3): 216-225, doi: 10.1080/07409710.2020.1790142

NY Times (2020) Food Supply Anxiety Brings Back Victory Gardens Erişim (2020, Eylül 18) https://www.nytimes.com/2020/03/25/dining/victory-gardens-coronavirus.html

Ocklenburg, S. (2020). Distractibaking: A Note on the Psychology of Baking in Times of the COVID-19 Crisis. *Gastronomica* 20 (3): 5–6. doi: https://doi.org/10.1525/gfc.2020.20.3.5

Onaran, B. (2015) *Yemeğin Politik Serüvenleri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Parasecoli F. (2020). Food, Contagions, and Geopolitics. Erişim (2020, Eylül 18). https://fabioparasecoli.com/food-contagions-and-geopolitics/

Paxson, H. (2008). Post-Pasteurian Cultures: The Microbiopolitics of Raw-Milk Cheese in the United States. *Cultural Anthropology* 23(1): 15–15.

Smithsonian Magazine (2020). Cook These Quarantine-Friendly World War I Recipes. Erişim (2020, Eylül 18). https://www.smithsonianmag.com/smart-news/recipes-world-war-i-help-conserve-foods-flew-shelves-amid-pandemic-stockpiling-180974679/

Suner, A. (2018). *Hong Kong – İstanbul Şehri Şahsileştirmek.* İstanbul: Metis Yayıncılık.

The National WWI Museum and Memorial (2020) War Fare in the Kitchen. Erişim (2020, Eylül 18).http://exhibitions.theworldwar.org/war-fare/#/in-the-kitchen/recipes/buckwheat-chocolate-cake

Times of India (2020, Mart 24). This Is What Celebs Are Cooking in Quarantine. Erişim (2020, Eylül 18). https://timesofindia.indiatimes.com/life-style/food-news/this-is-what-celebs-are-cooking-in-quarantine/photostory/74790757.cms

Yotova, M. (2013). It is the Bacillus that Makes Our Milk. Emma –Jayne Abbots ve Anna Lavis (Ed.) i*Why We Eat, How We Eat: Contemporary Encounters Between Foods and Bodies* (187-208 ss.) içinde. Farnham: Ashgate Publishing.